

Med periferien i sentrum

*- en studie av lokal velferd, arbeidsmarked og
kjønnsrelasjoner i den nordiske periferien*

Foto: © Øyvind Ravna

Anna-Karin Berglund
Susanne Johansson
Irene Molina (red)

Med periferien i sentrum

- en studie av lokal velferd,
arbeidsmarked og kjønnsrelasjoner
i den nordiske periferien

Anna-Karin Berglund (red)

Susanne Johansson (red)

Irene Molina (red)

Britt Kramvig

Kirsten Stien

Birgit Abelsen

Marie Nordfeldt

Susanne Stenbacka

Liisa Westman

Kjartan Olafsson

Ingólfur V. Gíslason

Beinta í Jákupsstovu

Björg Jacobsen

Wolfgang Kahlig

Jette Eistrup

Norut NIBR Finnmark

Tittel: **Med periferien i sentrum - en studie av lokal velferd, arbeidsmarkeder og kjønnsrelasjoner i den nordiske periferien**

Forfatter: Anna-Karin Berglund (red), Susanne Johansson (red), Irene Molina (red), Britt Kramvig, Kirsten Stien, Birgit Abelsen, Marie Nordfeldt, Susanne Stenbacka, Liisa Westman, Kjartan Olafsson, Ingólfur V. Gíslason, Beinta í Jákupsstovu, Bjørg Jacobsen, Wolfgang Kahlig och Jette Eistrup.

Norut NIBR Finnmark-rapport: 2005:14

ISBN: 82-7571-147-9

Oppdragsgiver: Nordisk Ministerråd

Prosjektleder: Anna-Karin Berglund

Oppsummering: I denne antologien presenteres lokale analyser og sammenligninger av nordiske velferdsmodeller, arbeidsmarkeder og kjønnsrelasjoner, samt endringsmønstre i perioden 1991-2001 i den Nordiske periferi. Geografisk omhandler studiene kommuner og regioner i Finnmark og Troms i Norge, Norrbotten i Sverige, Lappland i Finland og Island, Færøyene, Grønland i sin helhet. Tre forhold innvirker på analysene: (1) Gjennom sammenligninger med alle de nordiske land (også Vestnorden) utvikles en ny forståelse av velferdsstaten, kjønnet arbeidsmarked og kjønnsmønstre. (2) Studiene av periferien gir et annerledes bilde av utviklingen enn studier på landsbasis. (3) Gjennom sammenligning av bredde og innbyrdes variasjon er det mulig å se at utvikling av velferdsstaten er skjedd på forskjellige tidspunkter og i forskjellige retninger, noe som har betydning for hvordan det kjønnete arbeidsmarkedet og kjønnsrelasjonene utvikles lokalt. Utover lokale studier i de forskjellige land, statistikkanalyser og komparasjoner, gjennomføres også analyser i forhold til sivilsamfunnets betydning og hvordan globaliseringens slår inn i den lokale og regionale utvikling.

Emneord: velferd, velferdsmodell, kjønn, gender, genuskontrakt, arbeidsmarked, sivilsamfunn, globalisering, nordisk, Vestnorden, Finnmark, Norrbotten, Lappland, Norge, Sverige, Finland, Island, Færøerne, Grønland

Dato: 2005-12-29

Antall sider: 288

Pris:

Utgiver: Norut NIBR Finnmark, Follums vei 33, 9510 ALTA

Foretaksnummer NO 983 551 661 MVA

Telefon: 78 45 71 00

Telefaks: 78 45 71 01

E-post: post@finnmark.norut.no
www.finnmark.norut.no

Trykk: Norut NIBR Finnmark

INNHOLD

1 NORDISK PERIFERI – FRÅGOR OM ARBETE, VÄLFÄRD, KÖN OCH SJÄLVFÖRSTÅELSE. 1

1.1	INLEDNING	1
1.2	FRÅGESTÄLLNINGAR	2
1.3	VÄLFÄRDSSTATERS UTVECKLING I NORDEN	2
1.4	GENUSKONTRAKT	3
1.5	SOCIALT KÖN - GENUS	4
1.6	KÖNSSEGREGERADE ARBETSLIV	5
1.7	LOKAL OCH REGIONAL UTVECKLING OCH GLOBALISERING	6
1.8	CIVILSAMHÄLLET	8
1.9	LOKAL MOBILISERING OCH POLITISK JÄMLIKHET	9
1.9.1	<i>Metod</i>	9
1.9.2	<i>Disposition</i>	10
	REFERENSER	13

2 STUDIEOMRÅDET – EN STATISTISK PRESENTASJON..... 16

2.1	INNLEDNING	16
2.2	METODE	17
2.3	NÄRMERE OM STUDIEOMRÅDET	17
2.4	ENDRINGER I SOSIAL STRUKTUR	18
2.4.1	<i>Befolkningsstruktur i 2001</i>	18
2.4.2	<i>Endringer i total populasjon i perioden 1991 – 2001</i>	20
2.4.3	<i>Flytting i perioden 1991-2000</i>	21
2.4.4	<i>Endringer i aldersstruktur i perioden 1991 – 2001</i>	24
2.4.5	<i>Kjønnsbalansen blant unge voksne</i>	25
2.5	ENDRINGER PÅ ARBEIDSMARKEDET	26
2.5.1	<i>Deltakelse på arbeidsmarkedet</i>	27
2.5.2	<i>Hva er kvinner og menn sysselsatt med?</i>	29
2.6	AVSLUTTENDE KOMMENTARER.....	32
	REFERANSER	34

3 GLOBAL PÅVERKAN OCH LOKALA STRATEGIER – STUDIER AV VÄLFÄRD OCH GENUSRELATIONER I FÖRÄNDRING I JOKKMOKK OCH PAJALA..... 35

3.1	INLEDNING	35
3.2	EN NY REGIONALPOLITIK?	36
3.2.1	<i>Den förändrade regionalpolitiken</i>	36
3.3	FÖRÄNDRINGAR I VÄLFÄRDSSYSTEMEN	37
3.4	DRIVKRAFTER FÖR SVENSK EKONOMI	39
3.5	REGIONAL DIFFERENTIERING.....	41
3.6	CIVILSAMHÄLLET OCH SYSSELSÄTTNINGEN	41
3.7	UTVECKLINGSTENDENSER I NORRLAND.....	42
3.8	FINNS DET NÅGRA MÖJLIGHETER ATT PÅVERKA DEN LOKALA UTVECKLINGEN I EN GLOBAL VÄRLD? ..	45
3.9	PAJALA KOMMUN	46
3.9.1	<i>Befolkning</i>	46
3.9.2	<i>Näringsliv</i>	46
3.9.3	<i>De lokala genussystemens betydelse</i>	47
3.9.4	<i>Den ideella sektorn i Pajala – föreningsliv och sysselsättning</i>	48
3.9.5	<i>Kvinnor och män i Pajalas föreningar</i>	50
3.10	JOKKMOKKS KOMMUN	52
3.10.1	<i>Den ideella sektorn i Jokkmokk – föreningsliv och sysselsättning</i>	53
3.10.2	<i>Välfärd i omvandling</i>	54
3.10.3	<i>Jokkmokk</i>	56
3.11	CIVILSAMHÄLLET OCH VÄLFÄRDEN	56
3.12	INDIVIDUELLA STRATEGIER I EN LOKAL VERKLIGHET	57
3.13	LOKALA HANDLINGAR OCH STRATEGIER FÖR ATT HANTERA FÖRÄNDRING	58
3.13.1	<i>Flexibel och ändå begränsad – tre yrkesutbildningar men inget arbete</i>	59
3.13.2	<i>Alternativ till arbetslöshet</i>	61
3.13.3	<i>Steget är långt till eget företagande</i>	62

3.13.4	<i>Förhandlingar inom familjen och tröga strukturer</i>	63
3.13.5	<i>Genus i lokalsamhället - rätt kvinna på rätt plats</i>	65
3.14	SLUTDISKUSSION.....	66
3.14.1	<i>Turistnäringen skall rädda Pajala</i>	67
3.14.2	<i>Pajala och Jokkmokk – olika lokala strategier</i>	67
3.14.3	<i>Dominansen av en stor och trygg arbetsgivare i Jokkmokk</i>	68
3.14.4	<i>Civilsamhället och arbetsmarknaden</i>	69
3.14.5	<i>Civilsamhället och välfärden</i>	70
3.14.6	<i>Civilsamhället – en möjlighetsstruktur eller ”kvinnofälla”?</i>	70
3.14.7	<i>Knapsu – en förtryckningsmekanism mot männen? Männen åker kvinnorna blir kvar?</i>	70
3.14.8	<i>Dubbeltarbetande kvinnor och frånvarande män</i>	71
3.14.9	<i>Lever begreppet Knapsu?</i>	72
3.14.10	<i>Alternativa maskuliniteter</i>	72
	REFERENSER.....	73
4	FINNMARK – ARBEID, VELFERD OG KJØNNETE LOKALE STRATEGIER	78
4.1	INNLEDNING.....	78
4.2	KJØNN, ARBEIDSLIV OG LOKAL VELFERD I TRE KOMMUNER.....	79
4.2.1	<i>Hovedfunn i denne undersøkelsen</i>	83
4.3	VED VERDENS ENDE.....	84
4.4	HAMMERFEST.....	85
4.4.1	<i>Hammerfest som endringens sted – fremveksten av en moderne industriby</i>	85
4.4.2	<i>Hammerfests møte med ”den nye økonomien”</i>	86
4.4.3	<i>Fra fisk til gass – nye næringer nye utfordringer</i>	87
4.4.4	<i>Fremtiden blir til</i>	89
4.4.5	<i>Bygging av sted og identitet i den ”nye” økonomien</i>	90
4.4.6	<i>Energi og kjønn</i>	91
4.5	KÁRÁŠJOHKA-KARASJOK.....	92
4.5.1	<i>Elver, grenseerfaringer og kompetansearenaer</i>	93
4.5.2	<i>Utdanning</i>	96
4.5.3	<i>Etnisitet</i>	97
4.5.4	<i>Kvinner og næringsvirksomhet</i>	97
4.6	VADSØ.....	99
4.6.1	<i>Historikken om statens forhold til periferitet og grenseminoriteter</i>	99
4.6.2	<i>Arbeid og næringsutvikling i regionen og i Vadsø</i>	100
4.6.3	<i>Folkeopprøret</i>	102
4.7	<i>”DEN NYE ØKONOMIEN”</i>	108
	REFERANSER.....	109
	ØVRIGE KILDER.....	111
5	UNDERSTANDING GENDERED WELFARE IN THE COUNTY OF LAPLAND IN FINLAND	113
5.1	INTRODUCTION.....	113
5.2	FRAMEWORK FOR THE DISCUSSION OF WELFARE AND GENDER-CONTRACT.....	113
5.3	CHANGING GENDERED WELFARE.....	118
5.3.1	<i>Welfare on the global, Nordic, state and local/municipal level</i>	118
5.3.2	<i>The influence of borders on welfare</i>	121
5.3.3	<i>Gendered labour market, welfare and gender-contract</i>	123
5.3.4	<i>Gendered family life, welfare and gender-contract</i>	124
5.3.5	<i>Welfare services, families and poverty</i>	125
5.4	RESEARCH METHODOLOGY.....	127
5.5	FIELDWORK FINDINGS.....	128
5.5.1	<i>Welfare municipality and working life with gender-contract</i>	128
5.6	WELFARE AND MUNICIPAL POLITICS WITH GENDER-CONTRACT.....	131
5.6.1	<i>Gendered life in the cultural context of borderlands</i>	132
5.6.2	<i>Unemployment and displacement</i>	133
5.6.3	<i>Structuring gender contract</i>	135
5.7	CONCLUSION.....	136
	REFERENCES.....	136
6	KÖNSMÖNSTER I FLYTTNINGAR FRÅN LANDSBYGDEN PÅ ISLAND	142

6.1	INTRODUKTION.....	142
6.2	KÖNSKONTRAKTEN	143
6.3	BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN PÅ ISLAND	144
6.4	ISLÄNSK FORSKNING OM FLYTTNING.....	145
6.5	KÖNSBETINGADE FLYTTNINGAR.....	146
6.6	UTVECKLINGEN AV DET ISLÄNSKA SAMHÄLLET UR ETT KÖNSPERSPEKTIV	148
6.7	OM INTERVJUERNA.....	152
6.8	VARFÖR FLYTTAR KVINNORNA?.....	153
6.8.1	Arbete – lön.....	153
6.8.2	Utbildning	157
6.8.3	Välzfärden.....	159
6.8.4	Frihet – framtid – möjligheter.....	161
6.9	“VI TROR ATT DET VI GÖR ÄR NÅGOT SOM ÄR BRA.”	164
6.10	DISKUSSION	165
	REFERENSER.....	166
7	KVINNEROLLEN PÅ FÆRØYENE I ENDRING - EN SAMMENLIKNING AV KVINNERS POLITISKE MEDBORGERSKAP I TO KOMMUNER	169
7.1	INDLEDNING	169
7.2	FÆRØYSKE KVINNERS VEG UT I DET OFFENTLIGE ROM	170
7.2.1	Lønnet og ulønnet arbeid, velferd og politiske deltaking i et kjønnsperspektiv.....	170
7.3	FORSKNING OM KJØNN OG POLITIKK	173
7.4	KOMMUNESTRUKTUR OG KOMMUNEVALG	174
7.4.1	Mange og små kommuner	174
7.4.2	Partistruktur.....	175
7.4.3	Valgakten	176
7.5	KVINNELISTER VED FÆRØYSKE KOMMUNEVALG.....	178
7.5.1	I noen kommuner er det rom for kvinners politiske medborgerskap.....	181
7.6	KVINDENES ULIGE ROLLER I TO FÆRØYSKE KOMMUNER	184
7.6.1	Kommunernes historik.....	185
7.7	SAMMENFATNING.....	196
	REFERANSER	198
8	HISTORISKE FORANDRINGER PÅ LIGESTILLINGSOMRÅDET I GRØNLAND SOM FAKTOR FOR VÆLFÆRDSUDVIKLING	201
8.1	INLEDDNING	201
8.2	ET KORT HISTORISK RIDS OVER KØNSRELATIONER I DET FØRKOLONIALE GRØNLAND.....	201
8.3	KØNSRELATIONERNE I DET MODERNE GRØNLAND	204
8.4	FRA LIGESTILLINGSUDVALG TIL LIGESTILLINGSRÅD	206
8.5	LIGESTILLINGSUDVALG FRA 1985	207
8.6	LIGESTILLINGSRÅD FRA 1998.....	207
8.7	DEN GRØNLANDSKE LIGESTILLINGSLOV FRA 2003	209
8.8	DEN NUTIDIGE SITUATION PÅ SAMFUNDETS KERNEOMRÅDER	210
8.9	SAMMENFATNING.....	212
	REFERANSER	212
9	GLOBALISERING, VÆLFÆRDSSTATENS FÖRÄNDRINGAR OCH GENUSRELATIONER I (SEMI)PERIFERIN.....	215
9.1	INLEDNING	215
9.2	GLOBALISERING – EN MÅNGFALD AV DIMENSIONER	216
9.3	PERIFERI ELLER SEMIPERIFERI?	217
9.4	MAKT, KÖN OCH ETNICITET I DEN GLOBALISERADE VÄRLDEN.....	220
9.5	GLOBALISERING AV EKONOMI, POLITIK OCH KULTUR OCH GENUSPERSPEKTIV	221
9.5.1	Globalisering och arbetsdelning - en genuspolitisk fråga	222
9.5.2	Genderiserad ekonomi	222
9.5.3	Globalisering av politiken.....	223
9.6	KVINNOR, SOCIALA RÖRELSER, LOKAL OCH GLOBAL POLITIK	224
9.7	MULTIKULTURALISM OCH POSTKOLONIALA RELATIONER I DEN NORDISKA SEMIPERIFERIN	224
9.7.1	Internationell migration ur ett genusperspektiv	225
9.8	GENUS OCH VÆLFÆRD.....	227

9.8.1	<i>Nordiska kvinnors roll i den nordiska välfärdsmodellen</i>	229
9.8.2	<i>Norden och välfärden</i>	230
9.9	AVSLUTANDE KOMMENTARER	230
	REFERANSER	232
10	CIVILSAMHÄLLET'S LOKALA GENUSKONTRAKT	235
10.1	INTRODUKTION.....	235
10.2	HUR KAN MAN DEFINIERA DET CIVILA SAMHÄLLET?	236
10.3	DET KÖNSSEGREGERADE CIVILSAMHÄLLET	238
10.4	SOCIALT KAPITAL – VALUTA I CIVILSAMHÄLLET?	241
10.5	VÄLFÄRDEN OCH DET CIVILA SAMHÄLLET'S OLIKA ROLLER.....	242
10.5.1	<i>Välfärd i ett livskvalitetsperspektiv</i>	244
10.5.2	<i>Informella välfärdsinsatser</i>	244
10.6	CIVILSAMHÄLLET'S PÅVERKAN PÅ SYSSLSÄTTNINGEN.....	245
10.7	DET CIVILA SAMHÄLLET - RUM FÖR POLITISK HANDLING	246
10.7.1	<i>Sociala rörelser och platsers mening</i>	247
10.8	DEN INFORMELLA EKONOMIN SOM EN DEL AV VÄLFÄRDEN	248
10.9	SLUTDISKUSSION – CIVILSAMHÄLLET OCH LOKALA STRATEGIER I DEN NORDISKA PERIFERIN.....	249
	REFERENSER.....	250
11	MED PERIFERIN I CENTRUM -SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION	256
	ANNA-KARIN BERGLUND, SUSANNE JOHANSSON OCH IRENE MOLINA	256
11.1	NORDISKA VÄLFÄRDSMODELLER	258
11.2	PERIFERI FÖR VEM?	261
11.3	CENTRALISERINGSTREND OCH UTFLYTTNING FRÅN PERIFERIN	262
11.4	VITALITET TROTS ALLT	263
11.5	KÖNSSEGREGERAT ARBETSLIV OCH DE INDIVIDUELLA GENUSKONTRAKTEN.....	264
11.6	HAR FÖRÄNDRINGARNA PÅVERKAT DE NATIONELLA GENUSKONTRAKTEN?	265
11.7	AVSLUTNING	266
12	PUTTING THE PERIPHERY IN THE CENTRE	268
12.1	NORDIC WELFARE MODELS, LABOUR MARKETS AND GENDER RELATIONS IN THE PERIPHERY	268
12.2	NORDIC WELFARE MODELS	269
12.3	WHOSE PERIPHERY?.....	271
12.4	CENTRALISING TREND AND MIGRATION FROM THE PERIPHERY	272
12.5	VITALITY DESPITE EVERYTHING.....	273
12.6	GENDER SEGREGATION IN WORKING LIFE AND INDIVIDUAL GENDER CONTRACTS	274
12.7	HAVE THE CHANGES AFFECTED NATIONAL GENDER CONTRACTS?	275

Förord

Denna rapport är slutprodukten av en forskningsprocess som inleddes år 2001. Våra forskningsfrågeställningar växte fram ur ett statistikmaterial från 2001 som indikerade att genusrelationer, lokala välfärdsmodeller och kvinnors och mäns positioner på arbetsmarknaden var i färd med att förändras i nordområdena. Dessa dimensioner kom att utgöra utgångspunkten för ett brett anlagt Nordiskt forskningsprojekt som har finansierats av Nordiska Ministerrådet inom ramen för Velferdsforskningsprogrammet. Forskningsprojektet "Women leave, men remain... Issues of gender, welfare and labour markets in the Nordic periphery" pågick under åren 2002-2004.

I rapporten medverkar Anna-Karin Berglund, Susanne Johansson, Irene Molina, Britt Kramvig, Kirsten Stien, Birgit Abelsen, Marie Nordfeldt, Susanne Stenbacka, Liisa Westman, Kjartan Olafsson, Ingólfur V. Gíslason, Beinta í Jákupsstovu, Bjørg Jacobsen, Wolfgang Kahlig och Jette Eistrup. Vi vill påpeka att trots den avgörande betydelse som dialog och jämförelser haft under hela projektets gång, har de olika nationella forskargrupperna arbetat självständigt. Därför står varje författarkonstellation för det specifika innehållet i de enskilda kapitlen.

Utöver de 15 författarna har även Hjørdis Sigursteinsdóttir, Randi Frederiksberg, Tanja Malinen, Tapio Rissanen, Inge Berg Nilssen och Jens Kaalhauge Nielsen på olika sätt medverkat i projektarbetet. Detta forskarnätverk från Sverige, Norge, Finland, Island, Färöarna och Grönland har vid sidan av möten och seminarier i de regioner som studerats, samlats under tre arbetsseminarier; i Stockholm, Torshavn och Joensuu. Vi vill särskilt passa på att nämna två av dem som vi uppfattar givit ringar-på-vattnet-effekter utöver de forskningsresultat som presenteras i denna rapport. Seminariet i Torshavn i Färöarna 26-30 mars 2003 hade ett tudelat syfte. Dels ett tillfälle för diskussion av resultat inom forskargruppen. Dels att forskargruppen kunde tjäna som ett expertstöd i en extern process för att aktualisera välfärdsforskningen i Västnorden och på Färöarna. Detta skedde genom folkmöten och expertmöten i samarbete med Färöarnas Universitet, Färöarnas statistikbyrå, Grönlands statistikbyrå och Norges SSB. Arbetsseminariet i Joensuu 13-16 maj 2004 hade även det ett tudelat syfte. Dels det interna projektarbetet, dels att under konferensen "Women Leave, Men Remain" tjäna som ett stöd i uppbyggnaden av ett vidare internationellt forskarnätverk inom ramen för projektets frågeställningar. Detta skedde såväl under forskarkonferensen som under studiebesök och möten med forskare i den ryska staden Sortavala. Dessa aktiviteter svarar väl mot de metoder som tillämpats inom projektet där dialog och möten med människor och organisationer i våra regioner varit vitala för forskningsprocessen.

Med det vill vi tacka Nordiska Ministerrådet för allt stöd och engagemang i vårt arbete. Ett särskilt tack till programkoordinator Steinar Kristiansen. Sist men inte minst ett stort tack till alla de människor och organisationer i Norrbotten, Finnmark, Lappland, Island, Färöarna och Grönland som vi har fått glädjen att möta, samtala med och intervjuas och som på olika sätt bidragit till forskningsarbetet.

December 2005

Anna-Karin Berglund, Susanne Johansson och Irene Molina

1 Nordisk periferi – frågor om arbete, välfärd, kön och självförståelse

Anna-Karin Berglund, Susanne Johansson och Britt Kramvig

1.1 Inledning

Denna bok omfattar studier¹ i kommuner och regioner i nordligaste Norge, Sverige och Finland, samt Island, Färöarna och Grönland i sin helhet. Det rör sig om nordområden med sinsemellan stora variationer i livsmönster, etnicitet, språk, teknologianvändning, religioner med mera. Det som förenar dessa regioner är de klimatförhållanden som präglar människors livsvillkor i polarområden. Invånarna delar också erfarenheten av att statsmakten betecknar hembygden och den egna regionen som periferi.

Efterkrigstidens modernisering har i stora delar av Norden inneburit omfattande utbyggnad av offentliga välfärdstjänster. Det offentliga ansvaret för välfärden har och å ena sidan successivt utökats samtidigt som civilsamhällets och privata alternativs betydelse för välfärd har ökat i vissa av de nordiska länderna. Vi vill genom våra studier försöka fånga den stora variation som finns i och emellan de olika nordiska länderna. Variationen av välfärdsproduktion och graden av offentliga åtaganden i de olika regionerna förklarar något av välfärdsstatens evolution i Norden, där de enskilda länderna och områden befinner sig i olika stadier som skapar olika grundlag för både välfärdsproduktion och sysselsättning. Den kommunala verksamhetens omfattning och inriktning fokuseras framför allt med utgångspunkt i arbetsmarknadens förändringar där vi ställer oss frågor kring hur genusmönster och arbetsdelning ser ut och förändras i den Nordiska periferin, mot bakgrund av välfärdsstatens förändrade roll i regionerna.

Utmärkande för den Nordiska periferin är den ekonomiska tyngden vid primärnärings- och basindustri som genom historien har varit grunden till den ekonomiska utvecklingen och sysselsättningen. Under efterkrigstidens modernisering, ökande stordrift, teknologikutveckling och minskade tidsavstånd pga bättre transport- och kommunikationssystem, har det skett en successiv produktivitetsoökning samtidigt som arbetskraftens kostnader i nordområdena är relativt mycket höga. Näringar som fiske, fiskeriindustri, jordbruk, skogsbruk och gruvnäring har fått allt svårare att konkurrera när arbetskraften är så mycket kostsammare än i länder där lönenivåerna är lägre.

Periferins utspridda och generellt småskaliga bosättningsmönster medför också att den lokala näringen utkonkurreras på grund av långa avstånd till större marknader nationellt och till andra delar av världen där stordriftsfördelar och billigare produktionsmetoder förstärker dess effekter. I denna antologi diskuteras följerna av strukturändringarna genom närmare studier av befolkningsförändringar, flyttmönster samt kommuners vägval och strategier. Effektivare produktionsmetoder implementeras ständigt i stort sett inom alla näringar i den Nordiska periferin. Också småskaliga och lokalt anpassade näringar och näringskombinationer av fiske, fångst, jordbruk och renskötsel som tidigare organiserats

¹ Studierna har genomförts inom ramen för projektet "Women leave, men remain... Issues of Gender, Welfare and Labour Markets in the Nordic Periphery." som har finansierats av Nordiska Ministerrådet.

med utgångspunkt i familjens försörjningsbehov och genom lokala socioekonomiska nätverk, har under de senaste åren ”drabbats” av den nya ekonomiska politiken och dess krav på hur modern näringsverksamhet skall bedrivas. Mot bakgrund av kvinnors och mäns arbetsdelning vill vi försöka greppa följderna av arbetsmarknadens förändringar och belysa dessa genom ett genusperspektiv.

Välfärd och utveckling, menar vi skapas inte enbart i den offentliga sektorn även om denna har en central roll kanske speciellt i periferin, men att också det civila samhället och familjen spelar en central roll för dessa småskaliga samhällens fortbestånd. Invånarnas intresse, engagemang och vilja att påverka gemensamma angelägenheter räknas som avgörande komponenter i en levande demokrati och ett välfärdssamhälle. Deltagandet i lokalsamhället och den politiska jämlikheten mellan kvinnor och män är central i flera av de studier som presenteras i boken, var vi också diskuterar delaktighet i civilsamhälle och politik ställt i relation till könsarbetsdelningen och kvinnors och mäns position på arbetsmarknaden.

1.2 Frågeställningar

I antologin samlas nordiska forskare kring kritiska analyser av de omfattande strukturella förändringar som har skett under efterkrigstid i Nordens periferi och de konsekvenser detta har fört med sig. Studierna har haft ett särskilt fokus på de senaste tio årens utveckling för kvinnor och mäns arbetsmarknad och välfärd i de nordligaste delarna av Sverige, Norge, Finland, Island i sin helhet, Färöarna samt Grönland. Med utgångspunkt i studier av och jämförelser mellan kommuner och regioner ställer vi oss frågan:

Är välfärdsproduktionen och den genderiserande arbetsmarknaden i den Nordiska periferin på väg mot en ökad homogenisering där vi kan tala om en generell Nordisk välfärdsmodell med vissa gemensamma strukturella hot och möjligheter för kvinnor och män, eller sker det en kulturell differentiering?

Mot bakgrund av de strukturändringar på arbetsmarknaden och i välfärdssystemen som pågår, sker förändringar i kvinnors och mäns livssituationer och i den Nordiska periferins lokalsamhällen. Kopplingen mellan de strukturella förändringarna och förändringar i könsmonster och könsrelationer står i fokus för våra studier.

Analyserna behandlar kvinnors och mäns resurser och möjligheter på arbetsmarknaden, men även de begränsningar som den mindre välutvecklade arbetsmarknaden och välfärdssektorn innebär och den betydelse detta får för könsmonster i hemmet, i det civila samhället, på den politiska arenan och ytterst för dessa småskaliga samhällens fortsatta existens.

1.3 Välfärdsstaters utveckling i Norden

Den första frågan som inställer sig är om det verkligen existerar en gemensam nordisk välfärdsmodell och om det har varit en likartad utveckling av välfärd och välfärdstjänster i Norden. En studie som genomfördes i mitten av 1990-talet visar att, trots innehållsliga variationer, var utvecklingen av välfärdsstaten i de Nordiska länderna mer stabil, än föränderlig i förhållande till ekonomi och sysselsättning (Kautto et al.1999). Senare studier i enskilda länder visar dock på substantiella förändringar och inskränkningar just vad gäller finansiering, ekonomi och sysselsättning. Det förefaller rimligt att tecken på nya trender i välfärdsstaternas utveckling, kan förklaras utifrån ambitionerna om konvergens inom EU:s socialpolitikområde, påverkan av globaliseringsprocesser, men också det faktum att Europeiska länder närmar sig Nordiska välfärdsmodeller (Kautto et al 2001).

En faktor som ofta lyfts fram när man jämför Nordiska länder med andra EU-länder är den höga andelen arbetskraft i sysselsättning. Den höga nivån förklaras av det faktum att andelen kvinnor i arbete är betydligt större i Norden än i övriga Europa. Detta kan i sin tur tolkas som att det är

kvinnorna som upprätthåller den höga sysselsättningen, med tanke på att sysselsättningen bland män generellt sett har sjunkit under de senaste 20 åren. De Nordiska länderna utmärker sig genom en förhållandevis god offentlig välfärd och höga mått på jämställdhet. En hög jämställdhet brukar mätas i termer av hög sysselsättning bland kvinnor, hög andel kvinnor i politiska beslutsorgan, en välutbyggd offentlig sektor som erbjuder service som barnomsorg och äldreomsorg (Bergqvist 1999). En allmän trend i de Nordiska länderna är att välfärdsstaten stadigt förändras och att nya modeller utprövas för hur välfärden ska bedrivas när det gäller finansiering, verksamhetsinnehåll, organisering och huvudmannaskap.

Gösta Esping-Andersen (1999, jmf Jákupsstovu 2003) analyserar välfärdspolitikerna med utgångspunkt i graden av social riskreduktion. Välfärdspolitikerna är helt enkelt befolkningens kollektiva system som fungerar som stöd och hjälp inför oförutsägbara situationer som arbetslöshet och sjukdom, som kan uppkomma, men även mer förutsägbara anvarskrav som omsorg för barn och äldre. Esping-Andersens teori utskiljer tre olika välfärdsmodeller, beroende på om det är staten, marknaden eller familjen som står bakom de politiska insatserna för att reducera social osäkerhet. Hushållen är själva grundenheten i välfärdssystemen, men det varierar i vilken grad som ansvaret för hälsa och omsorg är placerad i familjen. Speciellt i de skandinaviska välfärdsstaterna har staten med hjälp av lagstiftning om universella värden, kontroll genom myndighetsutövning och rättighetsbaserade offentligt tjänsteutbud övertagit många av familjens ursprungliga ansvarsområden. Den liberala modellen som är känd från de anglo-amerikanska länderna och som under senare år håller på att vinna mark i Norden är ett marknadsbaserat välfärdssystem som är utformat efter individens preferenser, möjligheter och behov att betala för att skydda sig mot social (och ekonomisk) osäkerhet. Det familistiska välfärdssystemet återfinns i konservativa samhällen i södra Europa. Familismen vilar på principen om familjens ömsesidiga förpliktelser i kraft av blodsband, där hjälpen som den enskilde eller hela familjen ger å ena sidan är en oundviklig plikt, men å andra sidan även är en investering för att kunna tillgodoräknas i form av gentjänster när behov uppstår.

Inom välfärdsforskning är det tämligen vanligt att begränsa antalet Nordiska länder som delar en Nordisk välfärdsmodell till Norge, Sverige, Danmark och Finland, utan att inkludera de Västnordiska länderna. Som Stéfan Ólafsson (1989, 1999) har visat i sina studier av den isländska välfärdspolitikerna, har den varit inspirerad av den brittiska Beveridge-modellen och Nya Zeeländsk lagstiftning från 1938. Den isländska välfärdsmodellen avviker med andra ord på viktiga punkter från den skandinaviska, liksom den färöiska. Jákupsstovu (2003) finner att den färöiska välfärdsmodellen fram till idag har haft mycket gemensamt med det familistiska välfärdssystemet.

Många forskare har påpekat svårigheterna i att göra jämförelser mellan de Nordiska länderna, inte minst på grund av bristande jämförbar statistik, varierande definitioner av sysselsättning, arbetslöshet, definition av arbetsstyrkan, etc. Detta har resulterat i nordiska jämförelser som baserar sig på de Östnordiska länderna men ändå gör anspråk på att kunna dra slutsatser om en Nordisk modell.² I denna antologi är ambitionen att göra jämförelser i hela den Nordiska periferin, vilket omfattar inte bara Sverige, Norge, Finland men också Västnorden: Island, Färöarna och Grönland.³ Vad det skulle komma att betyda för grundtanken om en gemensam Nordisk välfärdsmodell har varit en av huvudfrågorna i projektet.

1.4 Genuskontrakt

Projektets fokusering är välfärd och genusrelationer i förändring. För att förklara sambandet mellan välfärdens utveckling och kvinnor och mäns förhållande i samhälle och arbetsliv så tar de flesta av delstudierna sin teoretiska utgångspunkt i begreppet genuskontrakt. Genuskontraktsteorin formulerades i syfte att förklara ett historiskt förlopp, nämligen den svenska välfärdsstatens uppbyggnad. Den konfliktlösning som valdes vid den svenska välfärdsstatens uppkomst kännetecknas

² Programme plan for the Nordic Council of Ministers' Welfare Research Programme, January 2001

³ Danmark fungerar i denna studie endast som en referenspunkt för Färöarna och Grönland.

av att staten utgjorde en viktig partner i det kontrakt mellan könen som framförhandlades i Sverige. Detta är en av de viktigaste dimensionerna av den svenska välfärdsstaten, en dimension som enligt Yvonne Hirdman gör det möjligt att tala om "genuskontrakt på en abstrakt politisk nivå, dvs politiska, normerande föreställningar om män och kvinnor med bland annat konkreta styrande lagar, institutioner och reformer som följd". I doktorsavhandlingen *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller* (Johansson 2000) framgår det att i och med 1990-talets decentraliseringsprocess har mycket av beslutsfattandet vad gäller inriktningen och organisationen av välfärdstjänster förts ner på den kommunala nivån. Detta gör det angeläget att anlägga ett lokalt perspektiv på studier av välfärdsstatens utformning och innehåll, eftersom förhandlingarna om arbetsdelningen mellan könen alltmer sker mellan kvinnor, män och den lokala staten. Vi ser framför oss inte en homogen nationell välfärdsmodell utan delvis skilda modeller i olika delar i enskilda länder även inom Norden. "Förhandlingarna" mellan män, kvinnor och staten, uttryckt i "formella" genuskontrakt, sker därmed alltmer på en lokal nivå.

Såväl genuskontrakt som välfärdssystem utvecklas i spänningsfälten mellan två dikotomier produktion respektive reproduktion, offentligt och privat. Att ifrågasätta uppdelningen mellan reproduktion och produktion har varit en av huvuduppgifterna för feministisk forskning. I Kobayashi (red) (1994) poängteras vikten av empirisk kontext för att inte fastna i myten om rummets separata sfärer. Hanson och Pratts studie påvisar hur kvinnornas hemsituation påverkar och bestämmer deras arbetssituation och författarna poängterar vikten av att införliva kvinnors hemsituation som en viktig förklaringsvariabel när man vill försöka förstå kvinnors arbetssituation. (Hansson & Pratt, 1995) En heltäckande studie av lokala genuskontrakt och lokala välfärdssystem bör därför innefatta såväl formella som informella genuskontrakt, samt analyser av det offentliga respektive det privata och det betalda respektive det obetalda välfärdsarbetet. Projektet "Kvinner reiser men blir" som avrapporteras genom denna antologi spänner över såväl samhällsnivå, hushållsnivå och den sociala ekonomin vilket möjliggör att innefatta såväl de formella som informella genuskontraktet och vidareutveckla och ge en djupare analys av begreppet lokala genuskontrakt. Det ger också ett verktyg att analysera skillnader mellan de olika nordiska länderna när det gäller ansvarsfördelningen mellan män, kvinnor, stat, marknad, familj och övriga delar av det civila samhället när det gäller välfärdsrelaterade tjänster.

1.5 Socialt kön - genus

I vår förståelse av könsmonster och könsrelationer utgår vi från idén att genus, det sociala könet, formas i ständigt pågående sociala och kulturella processer och att dessa processer personifieras och upplevs genom individuella erfarenheter (Cornell 1995). Det manliga och kvinnliga skapas i relation mellan män och kvinnor, men också genom relationer och gemenskaper inom det genus man själv tillhör. Femininitet i linje med maskulinitet måste, för att förstås, knytas till de sammanhang och de sociala relationer som de praktiserar. Cornell hävdar att maskulinitet *"to the extent the term can be briefly defined at all, is simultaneously a place in gender relations, the practices through which men and women engage that place in gender, and the effects of these practices in bodily experience, personality and culture"* (Cornell 1995:71, jmf Halvorsen 2000). Dessa kategorier kan dessutom knytas till sexualitet, etnicitet och klass påpekar Cornell (opc.). Kategoriernas relation till den lokala kontexten och regionen vill vi dessutom ta i betraktande. Här menar vi kan ett intersektionellt angreppssätt fungera för att förstå komplexiteten i de genus och andra maktrelationer som analyseras. Genusrelationer handlar huvudsakligen om makt, och makten artikuleras inte enbart kring det ena eller det andra dominerande värdesystemet. *"Rasism, sexism och patriarkat, samt klassförtryck interagerar på ett intrikat sätt och påverkar varandra simultant. På samma sätt finns det en rumslig dialektik i maktförhållandena som gör att det som händer på en plats kan ha konsekvenser på många andra"*. (Molina, 2004)

Vår utgångspunkt är att maskulinitet och femininitet som kollektiva idéer, konstrueras i samma stund som den manliga respektive de kvinnliga gemenskapen tar form. De maskulina gemenskaperna kallar Wiggo Rossvær (1998) för mansfamilj. Motsvarande feminina kallas för kvinnofamilj. Det är dessa gemenskapers beskaffenhet och den kontext vari gemenskapen utövas som bli meningsbärande och

som fungerar som en analytisk utgångspunkt i våra studier i hemmet, civilsamhället, i arbetslivet och i det offentliga rummet.

Connell (1995) har visat hur ”den mjuka mannen” är ett medelklassfenomen. Medelklassens män har med moderniteten kommit att allt mer vara öppna med känslor, önskemål och inte minst visa sårbarhet både i privata och offentliga sammanhang. Den västerländska arbetarklassmaskuliniteten har i motsats till detta definierat sin identitet med klara gränser mellan hem och arbete, kvinno- och mansmiljöer och feminin och maskulin praxis. Närhet och sårbarhet har för denna typ av maskulinitet ansetts höra hemma bland kvinnor (Mumby 1998). I nordområdenas primärnäringar har könsegregationen i arbetslivet varit den överordnade organiserande principen, men samtidigt har mansfamiljen också förvaltat närhet och sårbarhet vis a vis andra män. Som Rossvær (1989) pekar på har de väsentliga värdena i det traditionella manliga ethoset varit att vara plikttrogen, att ha kontroll och att längta efter samhörighet. Denna samhörighetslängtan har traditionellt blivit uppfylld av mansfamiljen. Denna definition av maskulinitet visar på en genusposition som både kvinnor och män kan göra anspråk på (Eng 2000). Vilket i sin tur öppnar upp för en dekonstruktion av män=maskulina och kvinnor=feminina, något som i slutändan ger större rum för de olikheter och variationer som kan komma till uttryck genom människors berättelser om det dagliga livet.

Poststrukturalistiska forskare som Foucault (1995) och Butler (1990) menar att vi kan se på kön som det vi gör i handling och tal vilket ger uttryck för en genderiserad diskurs (Eng, op.c). Detta innebär att man behöver vara uppmärksam på tre förhållanden när femininitet och maskulinitet studeras: genusrelationerna, vardagspraxisen, samt de kroppsliga erfarenheter och den personlighet som individerna formas till.

Många feministgeografer har pekat på geografins betydelse för för konstruerande feminiteter och maskuliniteter. Genus uppstår inte bara utan skapas genom de politiska, kulturella, ekonomiska strukturer som råder på den speciella platsen. I globaliseringsdebatten framhålls det ofta att det skett en globalisering av såväl ekonomin, kulturen som politiken. Kvinnors liv var länge inte föremål för studier eftersom ämnet var manligt dominerat. När de feministiska geograferna utmanade den manliga geografins svarade dom med samma mynt och fokuserade bara på kvinnors liv. Genusforskningen är däremot ämnat att studera maktförhållande mellan män och kvinnor och på så sätt innesluta såväl män som kvinnors villkor i den lokala miljön. Ganska snabbt införlivade klass i studierna eftersom många feministiska geografer hade sina rötter i den radikala geografien. Däremot dröjde det länge innan även etnicitetsbegreppen införlivades i analysen av identitetskapande och konstruktionen av ”de andra”. Arbetet med att kombinera genus med andra sociala kategorier har lett fram till en mer komplex förståelse av kön, att kön inte är en unik identitet utan är både fragmentalisk och fragmenterande. (Laurie et al, 1999) Genom ett sådant teoretiskt grepp hoppas vi kunna undgå att reproducera stereotypa uppfattningar om vad kvinnor och män är och vill vara i den Nordiska periferin.

1.6 Könsegregerade arbetsliv

Genom historien har den ekonomiska aktiviteten i den Nordiska periferin karaktäriserats av en hög andel sysselsatta inom primärnäring och basindustri. Genusmönstren och relationerna har utmärkt sig av att kvinnor har haft låg utbildning, vanligtvis deltidsarbete inom primärnäringensindustrin. Medan männen har haft det huvudsakliga försörjningsansvaret har kvinnorna haft det sociala och moraliska ansvaret i familjen (Kramvig 1999, Holtedahl 1986, Munk-Madsen 1995, Rudie 1984, Rossvær 1998).

Under 1800-talets industrialisering blev hemmet som produktionsenhet kvinnans domän. Detta innebar att männen relaterade sig till hemmet genom att utforma ut en manlighet där han kunde komma hem med pengar och moraliska principer, samtidigt som han skulle representera hushållets styrka på de offentliga arenorna. (Fryktman 1996) Också maskulinitetsidealet hade i och med 1800-talets industrialisering förändrades dramatiskt. Sådant som tidigare var en del i att vara man som att vara socialt öppen, att ha ett uttrycksfullt känsloliv, gråt och kärleksfulla vänskapsförhållanden mellan män blev inte längre tillåtet (Ekenstam 1998). Mannen slöt sig. Män skulle utstråla fasthet. Per Are

Løkke (2000) beskriver hur olika utskiljningsritualer ägnades åt att förbereda pojken på ett liv som man och familjeförsörjare. (jmf Giddens 1992). Pojkarna skulle tidigt styras in på och lära sig de maskulina idealen att dominera, prestera, kontrollera och konkurrera (Løkke 2000). Dessa element var väsentliga i det Antony Giddens (1992) kallar "life-policy questions" som resulterar i att dagens man befinner sig i en position där han varken har tillgång till de privata eller politiska diskurserna om det nära livet, eftersom båda dessa, privata och politiska diskurser formuleras genom intimitetspråket. (Giddens 1992) Den personliga närheten blev kvinnans ansvar. Och när mannen inte kunde vinna bekräftelse på vem han var genom de nära relationerna, blev det genom de mer abstrakta historierna om mannens betydelse som gav innehåll till manligheten. Mannens auktoritet erövrades utanför hemmet i den stora och mer betydande offentligheten. Rangordningen mellan det privata, hemmet, alltså kvinnornas arena och offentligheten ordnades så att auktoriteten var något som mannen, i kraft av att vara en del av offentligheten förde hem och presenterades för familjemedlemmarna i den lilla världen. Det var mannen som straffade och belönade. Det var han som fattade beslut å familjens vägnar och som gav orientering i livet till den uppväxande generationen (Fryktman 1996).

Inom andra näringar, som till exempel i det säsongsbaserade arbetet hos fiskarbönder och i renkötseln har uppdelningen i strängt segregerade mansvärldar och kvinnovärldar en historia som går längre tillbaks än 1800-tallet (Brattreir 1976). Inom dessa näringar har "*kjønnsrollene stort sett vært strengt adskilt, og overtredelse belagt med sterke sanksjoner især for mannen*" (opc:33). Haugan (2000) argumenterar för att mannens frånvaro från hemmet kan ha resulterat i att manligheten blev osäker och outtalad i hemmets sociala liv och att den därför ständigt måste påtalas och återerövrats. Mannen i hemmet tog på sig rollen att vara den ansvarstygda, istadiga och tysta (kanske som en slags värn mot sin egen osäkerhet i samspelet med familj och barn). Men samtidigt har landsbygdens mäns maskulinitet så som den har uttryckts utanför hemmet i mannsgemenskaper, haft andra ideal. Mansgemenskapen eller mansfamiljen har varit arenan för verbal storslagenhet och berättarkonst, för fysiska demonstrationer och ömsesidiga bedömningar av mäns erövrarförmåga i förhållande till kvinnor. Denna typ av mansfamiljs sidor kommer tydligt fram i Knut Eirik Jensens film "*heftig og begeistret*" en dokumentärfilm om Berlevågs mankör.

Efterkrigstidens modernisering innebar en definitiv övergång till fordismens produktions-metoder inom de näringar där det fanns möjlighet att utveckla produktionsteknologi och storskalig drift. Marianne Gullestad (1997) opererar med en periodisering inom det hon betecknar som en modernitet i omformning (i Norge). Perioden före 1960-70 karaktäriserar hon som den klassiska epoken, när kvinnor började söka sig ut på arbetsmarknaden och ett avlönat jobb i en stadigt växande välfärdsstat och allt fler kvinnoarbetsplatser. Samtidigt sker ett skifte från ett gammalt till ett nytt ideal som inom produktionen. Man frångår industrisamhällets massproduktionstänkande, för de nya produktionssystemen som präglas av flexibel specialisering (Piore & Sabel 1984). Det nya systemet tänker man sig består av flytande och lösliga nätverk av allianser, löst kopplade och dynamiska arbetsformer med stor flexibilitet. Piore och Sabels produktionssystem får också sin motsvarighet på en rad olika områden i det senmoderna samhället. Begreppet flexibel specialisering står för en produktionsform som integrerar tidigare motsättningar och alternativ i en slags organisatorisk både-och-logik (Sørhaug 1996). Dessa organisatoriska och samhällsliga förändringar har sina paralleller i förhållande till de kulturella kategorier som blir centrala i människors sätt att organisera sina liv. Gullestad (1996) har visat att denna förändring består i en övergång från "å være til nytte" till "å være seg selv" och att övergången sker på 1970-talet och har blivit mer och mer tydlig fram till idag (se också Kramvig 1999b).

1.7 Lokal och regional utveckling och globalisering

I en globaliserad värld framstår det allt tydligare att det inte främst är på den nationella nivån som det avgörs vilken levnadsstandard och välfärdsnivå olika regioner lever i. När allas länders ekonomier hänger samman så är det ofrånkomligt så att världsekonomin påverkar de olika nationernas ekonomiska status. Det står också klart att det inte främst är nationer som konkurrerar med varandra

utan regioner. (Borja & Castell 1997) De flesta Nordiska länder genomgick en lågkonjunktur tillsammans med övriga Europa under 1990-talet. När konjunkturen vände i början av 2000-talet och arbetslöshetssiffrorna gick neråt och depressionen byttes mot en snabb tillväxttakt stod det snart klart att det var en mycket ojämn utveckling inbördes inom de olika nationerna och olika sociala grupperingar. Det var en utveckling som kan beskrivas i termer av regional differentiering och social polarisering. Regional differentiering för att företagen som var tillhöriga den sk nya ekonomin koncentrerade sig till storstadsområdena och social polarisering för att det var främst högutbildad (män) som gynnades av den nya ekonomin. (Erustat 2000) En stor del av arbetskraften var exkluderade i de ekonomiska analyserna eftersom dessa koncentrerade sig på de sk kunskapsbaserade företagen som förvisso utgör en viktig del av den sk nya ekonomin. Sant är att de kunskapsbaserade företagen växte snabbt men samtidigt är de viktigt att poängtera att de ännu i dagsläget utgör en liten andel av sysselsättningen speciellt i de perifera delarna. Merparten av arbetskraften är anställda inom sk platsrelaterade konsumtionstjänster som karaktäriseras av lågutbildad, lågavlönad arbetskraft, anställd på tidsbegränsade kontrakt och består till stor del av kvinnor och invandrare. Här utmärker sig tvärtom perifera områden på så sätt att sysselsättningen är i större grad koncentrerad till lokal tjänsteproduktion i periferin än i centrumregioner, då inte minst offentliga tjänster (Larsson, S. 2000). Det har påverkat den könssegregerade arbetsmarknaden.

Det är en gemensam utveckling i hela Europa att kvinnors deltagande på arbetsmarknaden ökar kraftigt, det som brukar kallas feminisering av arbetskraften. Detta har till stor del sin förklaring i den ökade konsumtionstjänstesektorn. Baksidan är att denna sektor kännetecknas av dåliga arbetsförhållande såväl när det gäller lönenivåer som anställningsvillkor. Det finns flera forskare som har kallat kvinnor i den lokala konsumtionssektorn för det nya proletariatet (McDowell 1997). Samtidigt är det främst männens arbetsmarknad som påverkas av den globala ekonomin speciellt i våra studerade områden. Männerna har traditionellt varit sysselsatta inom primärnäringsar såsom skogsindustri, gruv- och fiskerinäring. Denna sektor har blivit utsatt för global konkurrens och det relativa höga löneläget i Norden samt tappade marknadsandelar har gjort att sysselsättningen inom dessa näringar gått ner dramatiskt. I flera av kommunerna i vår undersökning har männens arbetslöshet ökat dramatiskt och kvinnors sysselsättningsnivåer har kommit att bli högre än männens. Hur genusrelationerna påverkas av att kvinnorna i viss mån blir huvudförsörjare är en av frågorna vi ställde oss när projektet inleddes. En av våra arbetshypoteser var att det verkar som kvinnor verkar mer flexibla och rustade att möta den postindustriella arbetsmarknaden medan män blir kvar i ”pappas” fotspår. Männerna har jobbat i skogen eller i fiskerinäringen i generationer och det verkar finnas ett större motstånd att tänka om och satsa på andra områden. Statistik visar att kvinnors utbildningsnivåer är högre än männens i området och det var när projektet startade också så att kvinnor i större utsträckning än män reste från de perifera områdena för att skaffa sig utbildning eller andra utvecklingsvägar. Projekttiteln Kvinnor reser männen blir kvar, ska därför ses utifrån två betydelser, dels att kvinnor rent faktiskt reser från området men också att de rent mentalt reser, går vidare och möter en ny värld.

Samtidigt så är de kvinnor som bor i området i stor utsträckning anställda av den offentliga sektorn. Globaliseringen har inte bara påverkat näringslivet utan det har också skett en globalisering av politiken. Flera forskare framhåller att detta fört med sig en neoliberalisering som bland annat haft till följd att välfärdsstaten dragit sig tillbaka och en ökad tilltro på marknadskrafter även inom välfärdssegmenten. Denna utveckling har även kunnat skönjas i de Nordiska länderna och påverkar naturligtvis kvinnornas största delarbetsmarknad men även de välfärdsstjänster såsom barnomsorg och äldreomsorg som föräldrar är beroende av för att kunna ställa sig till arbetsmarknadens förfogande. I Kapitlet Globalisering, välfärdsstatens förändringar och genusrelationer i (semi)periferin såväl som i de olika landkapitlen först exempel upp och diskuteras vad som blir effekten ökad global tillvaro och då främst globalisering när det gäller ekonomi och politik.

1.8 Civilsamhället

I den sfär som utgör utrymmet mellan individens avskilda rum och de regelstyrda institutionerna finns mötesplatserna för människors samvaro; det sociala och kulturella utbytet, samarbetet, den ekonomiska samverkan, den politiska mobiliseringen och den kollektiva handlingen som vi vill beteckna som några av civilsamhällets uttrycksformer. I våra studierna identifieras och analyseras olika exempel på tillhörighet och annorlundahet, gemenskaper, föreningsliv, sociala relationer, social tillit, socialt kapital och kollektiva handlingsmönster utifrån ett genusperspektiv. Här utgör civilsamhällets aktiviteter en väsentlig del av den lokala välfärden och en kraft i den lokala utvecklingen.

Den sociala reproduktionen och sammanhanget på platsen skänker individen en förståelse av den egna personen i lika hög grad som de skänker mening åt och motiv för kollektivets samhörighet. Den enskildes känsla av tillhörighet i det lilla samhället grundar sig ofta i tidigare släktleds förmåga att lämna spår efter sig (Ekman 1991: 93). Den lokala befolkningen, även i samhällen med ensidig näringsstruktur, är allt annat än homogen. Hans Arén (1994) och Britt Kramvig (1999a, 1999b) visar till exempel genom sina beskrivningar av kustbygder i Sverige respektive Nord-Norge att man även i små och ytligt sett enhetliga samhällen finner en rad olikartade levnadsvillkor och kulturella skillnader mellan kvinnor och män, ortsbefolkning och inflyttade, mellan skilda etniska grupper, fiskare, företagare på land och pendlare lönearbetare, mellan yrkesarbetande pendlare kvinnor och kvinnor som är hemarbetare och/eller verksamma inom familjeföretaget. Heterogeniteten, även i det småskaliga sammanhanget gör det svårt att argumentera för att alla har likartade behov (se Arén 1994). Kramvig (1999b) visar i sin studie att också etnisk tillhörighet, eller upplevelse av att befinna sig i kategoriernas gränstrakter; att vara norrman, att vara same, men i vissa situationer uppleva att man inte riktigt kan identifiera sig med någon av de etniska gemenskaperna, ger återverkningar i hur man uppfattar innehållet den platsrelaterade gemenskapen. För kvinnor likväl som för de som är inflyttare och som kanske inte har några lokala rötter kan landsbygdens nätverk innebära nya former av social kontroll på gott och ont, och avgränsningarna för de platsrelaterade sociala gemenskaperna och ekonomiska nätverken kan vara kännbara för dem som står utanför (Lindkvist Scholten, 1999:66-85, Berglund m.fl. 2003).

Invånarna skapar sitt samhälle på ett symboliskt sätt och väljer de kulturella idéer som är de mest lämpade i olika situationer (Ekman 1991). Lokala sammanslutningar och gemenskaper har såväl sociala som ekonomiska inslag vilka reproduceras genom de platsrelaterade behov som finns av socialt och ekonomiskt utbyte (Berglund 1998). Tillhörighetskänslan och gemenskapen i det mindre samhället baserar sig ofta i försörjningsorienterade sociala och kulturella nätverk. En studie av Bengt-Erik Borgström och Ann-Kristin Ekman (1992) pekar på att väl fungerande samverkansformer utgör ett allmänt intresse i det småskaliga samhället och att egenföretagarens möjlighet att utveckla ett eget eller att ingå i andras nätverk inte enbart är beroende av förankring genom släktskap. Det egna kontaktnätets omfattning står även i relation till hur ”nyttig” egenföretagaren framstår som i omgivningens ögon i de lokala livsformerna som kan utvecklas till differentierade försörjningsstrategier genom sociala nätverk (Arén1994). Av resonemanget drar Arén (1994: 63) slutsatsen att detta över tid utvecklas till lokala ömsesidiga beroendeförhållanden. Samma mönster identifieras av Kramvig (1999) bland män och kvinnor i små kustsamhällena i Nord-Norge där ”att vara i arbete” är centralt både för individen och för hushållets erkännande och respekt på ett lokalt socialt plan, men inte nödvändigtvis betyder att man lönearbetar. Det kan innebära att man är kunnig på praktiska områden, att man deltar i frivilligt arbete och genom ”gåvo-byte-relationer” skapar värdighet kring sin person i det lokala sociala sammanhanget (Kramvig 1999).

Civilsamhället menar vi, utgör i ljuset av detta en samhällssfär där både arbete och välfärd skapas i form av ömsesidigt stöd och hjälp. Civilsamhället fungerar dessutom även som en arena där självförståelse och en kollektiv förståelse förhandlas fram om vad som är manligt och kvinnligt, hur arbetsdelning ska se ut och vilken roll kvinnor och män ska spela i det offentliga och politiska rummet. Vi ser på detta som en process där civilsamhället genderiseras och där det politiska rummet

genderiseras. De genusbaserade asymmetriska relationerna på en plats menar vi reflekteras av den politiska ledningen, könsarbetsdelningen och det genderiserade civilsamhället. Individuer och hushåll har att rätta sig efter de lokala strukturer som råder och olika form för anpassning till lokala sociala sammanhang blir ofta helt avgörande för att få del i den platsrelaterade gemenskapen (Berglund m.fl. 1998).

1.9 Lokal mobilisering och politisk jämlikhet

Som en konsekvens av strukturell arbetslöshet och ökade krav på rörlighet har avfolkningen generellt sett varit kontinuerlig i de studerade regionerna under de senaste årtiondena. Människor i nordområdena uttrycker på olika sätt sina upplevelser av denna situation som kritisk. Å ena sidan har den periferi som studeras uppfattats som en essentiell del av den nationella och nordiska identiteten, å andra sidan har periferin betraktats som konservativ, ja, som en bakåtsträvande "nostalgia" och i behov av utveckling. Det går fortfarande i dagens debatt att spåra dessa paradoxala förhållningssätt som strukturerar många av de politiska diskurser och konkreta handlingsprogram vis-à-vis de perifera regionerna. De små lokalsamhällena har varit vitala för att upprätthålla diskursen om nationalstaten, eftersom livet i periferins civilsamhälle har varit den sortens liv som beskrivits som det meningsfulla livet i en symbolisk mening om nationellt ursprung, naturliga rötter och "naturliga" genuspått. Samtidigt kan vi iaktta att just dessa små perifera samhällen blir tömda på "meningsinnehåll" i takt med att människors lokala försörjningsbas och civilsamhälle förändras och kanske utarmas när människor lämnar bygden för ett liv i urbana områden.

Denna hotande utarmning av periferin sker dock inte alltid i tystnad. Civilsamhället mobiliserar och både individuella och gemensamma strategier utvecklas för att möta hot mot lokalsamhällets existens. Lokala reaktioner kan ha olika uttrycksformer, beroende på hur man upplever förändringarna i samhället. För grupper i befolkningen är förändringar ett reellt hot mot den egna ekonomiska och sociala existensen, medan det för andra kan upplevas att förändringen skapar möjligheter, förnyelse och expansion. Av detta följer att lokala intressen och grupperingar kan stå i konflikt till varandra i sina föreställningar om vilken väg som är den rätta för att skapa trygghet och framtidstro i en oviss situation. Sociala rörelsers manifestationer och nya politiska och ekonomiska grupperingar i civilsamhället uttrycker både motstånd och stöd till utvecklingen. I några fall menar vi är de lokala grupperingarna och intressekonflikterna påtagligt är kopplade till kön och lokala genuskontrakt.

1.9.1 Metod

Ett mål med de studier som presenteras i denna antologi har varit att dels samla in, sammanställa och analysera empiriskt material som beskriver landsspecifika och regionala fenomen och förändringar i periferin. Dels utveckla metoder som länkar samman själva forskningen och förmedlingen av forskningsresultaten.

Forskargruppen har varit angelägen att involvera de grupper runt om i de regioner som berörs av studierna, för att också fånga upp enskilda människors och gruppers tankar och reflektioner kring forskningsarbetet. Ambitionen har varit att människor, grupper och organisationer som utforskas och som är mottagare av forskningsresultat, också skulle vara delaktiga i själva forskningsprocessen genom möten och dialog. Forskargruppen har uppfattat denna uppgift som en utmaning i rollen som forskare att respektera intersubjektiviteten och hitta ett bra samarbetsklimat för att dialog och att ömsesidig kunskapsförmedling mellan forskare och utforskad också ska kunna bli ett levande bidrag till den fortsatta forskningsprocessen (Altern & Holtedahl 1995).

Lisbet Holtedahl (1998) har pekat på det nära sambandet som existerar mellan forskaren, brukaren och informanten och behovet av att bryta ner maktstrukturer som reproduceras genom att bevara gränsdragningen mellan dessa tre kategorier. Att upprätthålla dessa kategorier som disparata enheter indikerar en tanke om att forskaren är den som producerar kunskaper om informanterna för olika typer av uppdragsgivare och kunder, vare sig de är forskningsobjekt eller olika politiska enheter. Att upprätthålla gränsdragningen mellan dessa kategorier menar Holtedahl, skapar en fortsatt

marginalisering inte bara av människor, men av den kunskap som kommer fram. Detta innebär att vi tänker oss att det är möjligt att integrera representanter för varierande brukargrupper som berörs av de olika delprojekten i själva forskningsprocessen. Det betyder inte bara att de har blivit skänkta en röst och blivit hörda under utformningen av projektet och fältstudierna. I tillägg har de varit representerade i de arbetsmötena som arrangerats.

Denna dialog har utgjort en möjlighet för alla forskare, att möta representanter med varierande perspektiv som vi värderar som värdefulla i forskningsarbetet. Det innebär inte att vi övergivit en objektiv hållning i förhållande till forskningen, inte heller är vi naiva i förhållande till de maktrelationer och reresentativitetsproblem som kan uppstå. Emellertid har vi genom detta projekt önskat finna nya perspektiv på hur formerna av objektivitet kan och bör fungera i en postkolonial situation (Hastrup 1995, Stordahl 1996).

Denna antologi är produkten av ett nära samarbete mellan forskare i Finland, Sverige, Norge, Island, Färöarna och Grönland som speciellt intresserar sig för förändringar vad gäller välfärden och arbetsmarknaden och vad detta har för konsekvenser före relationen mellan centrum och periferi och mellan män och kvinnor. Forskarnätverket representerar skilda perspektiv genom de discipliner som finns representerade (kulturgeografi, antropologi, statsvetenskap, sociologi, pedagogik och statistik)⁴ men även utifrån forskarnas skilda kulturella bakgrund. Forskningsmetoder och teoretiska perspektiv har diskuterats under gemensamma arbetsmöten i Stockholm, Torshavn och Joensuu. Arbetsmötena har också fungerat som en mötesplats mellan forskare och lokala och regionala brukargrupper.

De enskilda fallstudierna har valt olika infallsvinklar och frågeställningar som belyser projektets huvudfråga. Var och en av de nordiska regionerna bär på sin speciella historia, näringsstruktur, och utvecklingsmönster som också resulterar i att forskarna fokuserar på några för projektet gemensamma och några regionspecifika frågeställningar.

Våra studier avgränsas som tidigare nämnts till de nordligaste regionerna i Norden; Finnmarks och Troms i Norge, Norrbotten i Sverige, Lappland i Finland samt Island, Färöarna och Grönland i helhet. Vi har uppfattat det som viktigt att se situationen i dessa regioner dels utifrån ett strukturellt perspektiv och dels genom tematiska fallstudier i ett urval kommuner. En strukturell bakgrundsanalys av demografiska förändringar, flyttning, välfärd och arbetsmarknad har genomförts med hjälp av utvecklandet av en databas som i huvudsak baserar sig på befintlig offentlig statistik för de olika regionerna, som bearbetats för våra syften. Delstudierna i de olika regionerna tar sin utgångspunkt i vår huvudfrågeställning (se avsnitt 1.1) och samlas också kring en gemensam teoretisk ram, men har samtidigt olika delsyften och en rad specifika frågeställningar utifrån lokala utvecklingsprocesser. Tillsammans ger delstudierna olika kunskaper och perspektiv på de pågående förändringar som syftar till att bidra till en helhetsbild av välfärd, arbetsmarknad och genusrelationer i förändring i den Nordiska periferin. De enskilda fallstudiernas metod beskrivs i anslutning till respektive kapitel.

1.9.2 Disposition

I kapitel 2 presenteras resultat från den nordiska databas som utvecklats med syfte att jämföra Nordiska strukturella förhållanden ur ett genusperspektiv under en tioårsperiod från 1991 till 2001. Kapitlet beskriver några statistiska mönster hos befolkningen i de studerade regionerna. Redovisningen beskriver den sociala strukturen i ett könsperspektiv mellan perioden 1991-2001. Den sociala strukturen beskrivs i termer av befolkningsstorlek, åldersstruktur, könsstruktur och flyttningmönster. Därjämte beskrivs könsmönster och förändringar på arbetsmarknaden.

⁴ Utöver författare i föreliggande antologi har även Hjørdis Sigursteinsdóttir, Randi Frederiksberg, Tanja Malinen, Tapio Rissanen, Inge Berg Nilssen och Jens Kaalhaug Nielsen bidragit under olika faser i projektet.

Den svenska studien i kapitel 3 utgår från den empiriska iakttagelsen att sysselsättningsutvecklingen i Norrbotten går mot en generell utveckling av högre sysselsättningsnivåer för kvinnor än för män i flertalet av kommunerna, vilket för övrigt gäller hela Nordkalotten. I många kommuner i norra Sverige är offentliga sektorn den största arbetsgivaren, speciellt för kvinnorna. Från 1970-talet och framåt gick antalet sysselsatta inom skogsindustrin ner dramatiskt. Eftersom det var den största arbetsgivaren för männen så ökade den manliga arbetslösheten snabbt. Kvinnorna däremot arbetade inte inom skogsindustrin och påverkades följaktligen inte av krisen inom skogsindustrin.

Huvudsyftet är därför att studera vad detta har för betydelse för genusrelationerna i norr på de tre utvalda arenorna arbetsmarknaden, hushållsnivå och föreningsliv. Projektet är uppdelat i olika delstudier som tillsammans täcker in olika aspekter av förändringar av genusrelationer under rubrikerna, Lokala genuskontrakt i förändring, Den sociala ekonomin och genusrelationer, Vardagsliv och sysselsättning ur ett genus- och hushållsperspektiv och utgörs av fallstudier i Jokkmokk, och Pajala. Empirin samlas in dels genom intervjuer med nyckelpersoner inom den kommunala förvaltningen, det lokala näringslivet och den sociala ekonomin, samt djupintervjuer med individer och hushåll. Statistik från en gemensam nordisk databas har analyserats angående utvecklingen på den lokala arbetsmarknaden, välfärdindikatorer och förändringar gällande genusrelationer. Dessutom har sk Dialogkonferenser genomförts i båda kommunerna.

Kapitel 4 behandlar resultaten från studier i Finnmark i Norge. Finnmark betecknas som ett fylke med stor frånflyttning, en relativt hög arbetslöshet och med sämre levnadsvillkor än i många andra regioner i landet. Statliga myndigheter som Fylkesmannen poängterar vikten av att vända den negativa trenden av utflyttning, att stoppa försämringar i offentlig och privat service och infrastruktur, samt att säkra välfärden och livskvalitet som bland annat uppnås med goda rekreativmöjligheter. Samtidigt upplever Finnmarksbefolkningen motsägelsefulla signaler när det från centrala myndigheter beslutas om centralisering där lokalt placerade myndigheter, service och arbetsplatser i Finnmark flyttas till befolkningstätare regioner i södra Norge.

Dessa studier belyser lokala välfärdsmodeller och arbetsmarknader i ett könsperspektiv. Speciellt studeras Hammerfest och Vadsö som är belägna på kusten i Väst- respektive Öst-Finnmark samt Karasjok kommun som ligger i Sapmi i Finnmark. Studierna syftar till att analysera lokala mål och strategier för utveckling i de tre kommunerna och samtidigt fånga betydelsen och de effekter som utvecklingen har på relationerna mellan män och kvinnor samt ur ett etniskt perspektiv.

I kapitlet presenteras mönster och förändringar i Hammerfest, Vadsö och Karasjok kommuners befolkningsstruktur, flyttning, lokala arbetsmarknader, utbildningsnivåer ur ett könsperspektiv. Var och en av de tre kommunerna studeras med utgångspunkt i lokalspecifika frågeställningar och utvecklingsmönster. I Hammerfest analyseras speciellt den lokala dynamiken och strategierna kring gas-projektet Snöhvit som kommit att symbolisera framtiden i Väst-Finnmark under de senaste åren. Analysen bygger på intervjuer, deltagande observation och textanalys. I Vadsö får "Folkeopprøret", representera en informell lokal strategi som under 2001-2002 engagerade många människor i Öst-Finnmark. Delstudien bygger på intervjuer och analys av ett rikt massmediamaterial om en social rörelse med kvinnligt ledarskap, som på kort tid lyckades mobilisera finnmarkingar till motstånd mot välfärdsstatens tillbakadragande. Slutligen analyseras Karasjoks lokala välfärd, och individuella strategier i Sapmi i förhållande till välfärdsstaten. Denna delstudie bygger på intervjuer, tingsrättsprotokoll och litteraturstudier.

Kapitel 5 behandlar frågor rörande förändringar av välfärden i Lappland i Finland under perioden 1990 till 2003. Genuskontrakt används som ett analytiskt begrepp för att förstå kvinnors situation i den finska periferin. En utgångspunkt är att betrakta välfärden på kommunnivå både utifrån ett objektivt och subjektivt sätt. Fallstudierna behandlar Inari, Muonio, Salla och Torneå kommuner. Dessa representerar var och en olika och kulturellt specifika områden i Lappland. Platsens betydelse, kommunpolitiken, produktionen av välfärdstjänster, arbetsmarknaden och familje frågor i förhållande till genuskontrakt och jämlikhet i ett lokalt och globalt sammanhang fokuseras i detta kapitel. Huvudfrågorna i studie är: Hur förstår de intervjuade begreppet välfärd? Finns det en skillnad mellan

könen för hur man uppfattar välfärd på lokal nivå? Hur och vilken betydelse har välfärdstjänster för invånarna när den ekonomiska situationen i kommunerna begränsar välfärdsproduktionen? Vad betyder genus och socialt ansvar i ett kommunsammanhang och i förhållande till välfärd och periferitet?

Genom att ha en genderiserad förståelse av välfärd kan skillnader och likheter mellan i synsätt mellan kvinnor och män identifieras och förklara olika välfärdsstrategier. Det kan mer specifikt belysa olika sätt att se på lokal produktion av välfärdstjänster, lokal utveckling och även genuskontrakt och genusrelationer. Studien baserar sig på statistik, närläsning av referenslitteratur, offentliga publikationer samt tematiska intervjuer och djupintervjuer. Intervjuer (23 st.) har genomförts med kommunfullmäktiges ordförande, kommunchef, chefer för socialförvaltning, kyrkodiakoner och företagare. Kvantitativa och kvalitativa data har används utifrån ett etnografiskt teoretiskt perspektiv med speciellt fokus på kön, genus och genuskontrakt (Silverman 1997).

Studierna på Island behandlas i kapitel 6. På Island har det under många år pågått en debatt om landsbygdens negativa utveckling och avfolkning. Situationen för landsbygden och den del av befolkningen som bor utanför Reykjavik med tillhörande kranskommuner, har uppfattats som kritisk och Altinget och flera regeringar under en rad av år försökt att på olika sätt motverka avfolkning och stimulera till utveckling på landsbygden. Vid början av det 21 århundradet bor ungefär 2/3 av Islands befolkning i huvudstadsområdet. Avfolkningen av landsbygden visar inga tendenser till att minska. Regionalpolitiken har inte fungerat i enlighet med avsikterna.

Man kan slå fast att mycket av det som har gjorts för att påverka utvecklingen har baserats på önsketänkande med liten förankring i vetenskapliga studier. Sambandet mellan genusmönster och flyttningar mellan landsdelar har i mycket liten grad blivit tagen i beaktande när man har utvecklat planer och ändringsförslag. Detta kapitel presenterar analyser av de isländska flyttmönstren utifrån ett könsperspektiv. Resultaten baseras i huvudsak på tre undersökningar: för det första statistik över den generella befolkningsutvecklingen på Island, för det andra en analys av utvecklingen av det isländska samhället i ett könsperspektiv och för det tredje intervjuer av lokalbefolkningen i ett antal landsbygdskommuner om situationen för de som bor på landsbygden.

Kapitel 7 behandlar Färöarna. Kvinnorollen på Färöarna är under förändring och i detta kapitel behandlar denna förändringsprocess med ett speciellt fokus på kvinnors politiska medborgarskap. I den första delen analyseras kvinnors väg ut i det offentliga rummet. En kort introduktion av de traditionella könsmönstren på Färöarna beskriver hur mannens ”naturliga” roll i det offentliga rummet och kvinnans plats i den privata sfären utgör bakgrunden till den utveckling som sedan sker. Under 1970- och 1980-talet går kvinnorna ut i förvärvslivet. Detta följs av en kraftig uppbyggnad av offentlig välfärd under 1990-talet. Den traditionella familistiska välfärdsmodellen där familjen har haft huvudansvar för social trygghet och välfärd övergår därmed successivt till en offentligt baserad och finansierad välfärdsmodell. Utvecklingen innebär också ökat politiskt deltagande bland kvinnorna. Den bristfälliga offentliga statistiken över Färöisk välfärd och arbetsmarknad skapar begränsningar också inom forskningen på detta område. Författarna har därför själva samlat information för att skapa valstatistik och för att kunna analysera kommunvalen 1992, 1996 och 2000. Analyserna av valstatistiken och platsrelaterade processer där sociala mönster och politiska strukturer utgör förklaringsfaktor ger en förståelse till varför kvinnorepresentationen i politiken varierar stort mellan två kommuner.

I kapitel 8 diskuteras jämställdhetsproblematiken på Grönland⁵ som genom tiderna stått i relation till de skiftande samhällspolitiska och kulturella förhållandena. Under den politiska processen fram till bildandet av Grönlands Hjemmestyre (självstyrelse) 1979, var jämställdhet mellan könen underordnad kampen för etnisk jämställdhet mellan grönländare och danskar, som formellt uppnåddes genom lagen om ”hjemmestyre”.

⁵ Grönlandsstudien har tillkommit som ett nytt bidrag under projektperioden och har till skillnad från övriga delstudier inte haft finansiering genom Nordiska Ministerrådet. Författarna har därför inte haft möjligheter att genomföra en empirisk undersökning motsvarande de andra delstudierna, utan föreliggande arbete baserar sig på egenfinansierad forskning och litteraturstudier.

Efter det att det grönländska självstyret infördes har medvetenheten ökat om vikten att också fokusera på jämställdhet mellan könen. Kapitlet ger en överblick över hur könsrelationerna på Gönland kan förstås i ett historiskt perspektiv och i nutida Grönland. Utifrån ett strukturellt perspektiv belyser författarna jämställdhetens politikområdes framväxt och organisering fram till antagandet av jämställdhetslagen. Dessutom ges en framställning av kvinnors ställning i det moderna grönländska välfärdssamhället med hjälp av statistik.

I kapitel 9 diskuteras utvecklingen i vårt studerade område utifrån olika globaliseringsformer. De globaliseringsformer som är mest relevanta för vår studie nämligen, globalisering av ekonomin, globalisering av kulturen och globalisering av politiken granskas närmare. Vi diskuterar därefter vilka konsekvenser på beskrivningarna som blir följden om vi analyser processerna utifrån ett intersektionalitets perspektiv dvs i termer av kön, klass och etnicitet.

Med utgångspunkt i Wallensteins teori vad det är som definierar centrum och periferi diskuteras vad det innebär för Nordkalotten att befinna sig i (semi)periferin. Hur påverkar olika globala processer de lokala verkligheterna i termer av individers förhållande på arbetsmarknad, tillgång till välfärd och i förlängningen de lokala genusrelationerna?

Kapitel 10 diskuterar civilsamhällets betydelse i den Nordiska periferin och de förväntningar som finns i på vad denna sektor kan bidra med i form av sysselsättning och bibehållen välfärdsservice, formering av lokala proteströrelser mot centraliseringstendenser och välfärdsstatens tillbakadragande och i mobilisering av lokala nätverk. I kapitlet problematiseras det civila samhällets roller på den lokala nivån utifrån ett genusperspektiv. Civilsamhället undersöks inte på ett systematiskt jämförbart sätt i fallstudierna. Kapitlet vill trots detta belysa olika sidor av civilsamhället och problematisera dess funktion och genuskontrakt.

I kapitel 11 sammanfattas våra forskningsresultat och komparativa mönster, vilka vi också diskuterar i förhållande till antologins huvudfrågeställning.

Referenser

- Agnew, John (1987) *Place and Politics: the geographical mediation of state and society*. London.
- Altern, I. & Holtedahl, L. 1995 "Kunnskap om oss og andre" i *Norsk Antropologisk Tidsskrift* (s.4-23) Oslo: Universitetsforlaget.
- Arèn, Hans (1994) *Allt är möjligt. Planering utifrån lokala livsformer*. Byggeforskningsrådet, Stockholm.
- Berglund, Anna-Karin (1998) *Lokala utvecklingsgrupper på landsbygden. Analys av några lokala utvecklingsgrupper i termer av platsrelaterad gemenskap, platsrelaterad social rörelse och systemintegrerad lokal organisation*. Doktorsavhandling. Geografiska regionstudier nr 38, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Berglund, Anna-Karin och Wollan, Gjermund (2003) *Kvinnelige og mannlige bedriftslederes forhold til sted*. I Berg, Dale, Lysgård och Löfgren (red) *Mennesker, sted og regionale endringer*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Bergquist, C. m.fl. (red). (1999). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Universitetsforlaget/NMR.
- Borgström, B-E och Ekman A-K (1992) Borgström, B-E., Ekman, A-K (1992) *Lantbrukares villkor och värderingar*. ERU/ALA - Arbetsgruppen lantbruk och samhälle, Sveriges lantbruksuniversitet, Rapport nr 3, Uppsala.

Borja & Castells (1997) *Local and global: the management of cities in the information age*. London: Earthscan, cop.

Bratrein, H. 1975 (-6?) "Det tradisjonelle kjønnsrollemønstret i Nord-Norge" i *Drivandes kvinnfolk – om kvinner, lønn og arbeid*, Oslo: Universitetsforlaget.

Butler, J. 1990 *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York og London:Routhledge.

Cornell, R.W. 1995 *Masculinities*, Berkeley,CA:University of California Press
Ekenstam, Claes [et al.] (1998) *Rädd att falla : studier i manlighet*. Gidlunds förlag, Stockholm.

Ekman, Ann-Kristin (1991) *Community, Carnival and Campaign: Expressions of Belonging in a Swedish Region*. *Stockholm Studies in Social Anthropology* nr 25, Socialantropologiska inst. Stockholms Universitet.

Eng, Heidi 2000 Maskulinitet=menn i *Kvinneforskning* 3-4/2000.

Erustat (2000).

Esping-Andersen, Gøsta, 1999 (-8?). *Social Foundations and Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.

Foucault, M. 1995 [1976] *Seksualitetens historie I: Vilje til viten* Gjøvik:Exit.

Fryktman, Jonas 1996 *Plats för en karl i Kulturella perspektiv* no.3. 1996.

Giddens, A. 1992 *The transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge:Polity Press.

Gullestad, Marianne 1996 *Every Life Philosophers Modernity, Morality, and Autobiography in Norway*. Oslo: Scandinavia University Press.

Gullestad, M. 1997 *Fra "lydighet" til "å finne seg selv" Verdioverføring mellom generasjonene i dagens Norge* i Frønes, I., Heggen, K. & Myklebust, J.O.(red) *Livsløp Oppvekst, generasjon og sosial endring* Oslo:Universitetesforlaget.

Halvorsen,Kristin 2000 Maskulinitet på blå resept? Maskuliniteter og menns samtalepraksiser i filmen *The Full Monty* *Kvinneforskning* 2/2000.

Hansson, S. & Pratt, G. (1995) *Gender, work and space*. London: Routledge.

Hastrup, Kirsten 1995 *A passage to anthropology -between experience and theory*. London and New York:Routhledge.

Haugan, M.A. 2000 "Velkommen, du kjører no inn i Harry-land" i *Tradisjon, tidskriftet for folklorestikk* årgang 30 1/2000Jentoft, S. 1998 *Allmenningens komedie: medforvaltning i fiskeri og reindrift* Oslo: Ad notam.

Hirdman, Y. (1990) *Genussystemet. Maktutredningen. Sluttrapport*, SOU 1990:44. Stockholm.
Hirdman, Yvonne (1994) *Genusanalys av välfärdsstaten: en utmaning av dikotomierna*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, Särtryck nr 5.

Johansson, Susanne. (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*. *Geografiska regionstudier* nr 40. Diss Uppsala universitet.

-
- Kauttio, Mikko, Matti Heikkilä, Bjørn Hvinden, Staffan Marklund og Niels Ploug, 1999. Nordic Social Policy. Changing welfare states. London: Routledge.
- Kautto, M., Fritzell, J, Hvinden, B., Kvist, J. & Uusitalo, H. 2001 Nordic Welfare States in the European Context London, New York: Routledge.
- Kramvig, Britt 1999 a) «Ære og verdighet, kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn» i Gerrard, Siri og Rønning Balsvik, Randi (red) Globale kyster liv i endring - kjønn i spenning UiTø: Kvinnforsk Occasional Papers.
- Kramvig, Britt 1999 b) ”I kategoriernes vold” i 1999 Eidheim, H. (red) Samer og Nordmenn Oslo: Cappelen Akademiske forlag.
- Larsson, S. (2000) Tjänstesamhällets arbetsmarknader: analys av verksamhetstyper och kompetenskrav 1970-1997. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Lauri, Nina, Dwyer Claire, Holloway Sarah and Smith Fiona (1999) Geographies of new femininities. Harlow : Longman.
- Molina, I. Mulinari, D. Reyes P. de los (2004) (red) Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. Stockholm: Atlas.
- McDowell, Linda. (1999) Gender, identity and place: understanding feminist geographies. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Mumby, K. 1998 Organizing men: Power, discourse, and the social construction of masculinity(s) in the workplace in Communication Theory 8, s.164-189.
- Munk-Madsen, Eva 1995 «Mors hjemmelavede fiskefrikadeller. Naturen i hverdagen» i Kvinder, Køn & Forskning, nr. 2 København.
- Ólafsson, Stefán (1999): *Íslenska leiðin*. Tryggingarstofnun Ríkisins.
- Ólafsson, Stefán (1991): “The Making of the Icelandic Welfare State”, i Hansen m.fl.: *Welfare Trends in Scandinavia*. New York, M.A. Sharpe.
- Olsson, Gunnar (1990) Antipasti, Korpen Förlag: Göteborg.
- Piore, M.J. & Sabel, C.F. 1984 The second Industrial Divide. Possibilities for Prosperity. Basic Books, New York.
- Rossvær, W. 1998 W. Ruinlandskap og modernitet : hverdagsbilder og randsoneerfaringer fra et nord-norsk fiskevær Oslo : Spartacus.
- Rudie, Ingrid 1984 «Innledning» i I. Rudie, (red.) Myk start -- hard landing, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stordahl, Vigdis 1996 Antropologi i den fjerde verden i Norsk Antropologisk tidskrift 3/1996 Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørhaug, T. 1996 Om ledelse Makt og tillit i moderne organisering Oslo: Universitetsforlaget.

2 Studieområdet – en statistisk presentasjon

Birgit Abelsen

2.1 Innledning

Prosjektet ”Kvinner reiser, menn blir...” retter forskningsfokuset mot forholdet mellom kvinner og menn i de nordlige og vestlige delene av Norden. Studieområdet som er det empiriske nedslagsfeltet for dette prosjektet, er et område som vanligvis ikke studeres samlet. Undersøkelser om forhold i Norden, henter som regel sin empiri fra Danmark, Sverige, Finland og Norge. Vårt studieområde omfatter imidlertid de nordligste delene av Norge, Sverige og Finland i tillegg til de vestlige delene av Norden som omfatter Island, samt selvstyreområdene Færøyene og Grønland.

Et fellestrekk ved studieområdet samlet sett, er at det preges av til dels tøffe og kalde klimatiske forhold. Dette har innvirkning på næringsstrukturen i områdene. Marint fiske, utnyttning av fornybare beiteressurser og skogbruk er varierende grad basis for primærnæringene. Et annet fellestrekk er at området befolkes av få mennesker som i vesentlig grad bor spredt. Store geografiske avstander er også et trekk flere av landområdene har felles. De større befolkingskonsentrasjoner er i all hovedsak lokalisert til kyst- og fjordområdene. Forøvrig kan man observere fenomenene fraflytting og sentralisering i alle de seks landområdene som er inkludert i studieområdet. De fleste landområdene har også en multietnisk befolkning. Samene er en urbefolkning i studieområdet både i Norge, Finland og Sverige, mens inuitter er en urbefolkning på Grønland.

Formålet med dette kapitlet er å beskrive noen statistiske trekk knyttet til befolkningen som bor i studieområdet. Følgende hovedspørsmål søkes belyst:

- Hvordan har den sosiale strukturen endret seg i et kjønnsperspektiv i studieområdet i perioden 1991-2001?
Sosial struktur beskrives ved befolkningsstørrelse, aldersstruktur, kjønnsstruktur og flytting. Det å dokumentere flyttestrukturen i et kjønnsperspektiv er av vesentlig betydning all den tid vi hevder som et faktum at kvinner reiser mens menn blir i de nordlige og vestlige utkantområdene i Norden.

Det andre spørsmålet som her søkes belyst er:

- Hvordan har arbeidsmarkedet endret seg i et kjønnsperspektiv i studieområdet i tiårsperioden 1991-2001?
Kvinnens og menns deltakelse i arbeidsmarkedet i tillegg til endringer i næringsstruktur vil bli studert.

2.2 Metode

Forskningsspørsmålene som skal belyses, krever et beskrivende forskningsdesign. Det er i den forbindelse bygget opp en database. Innholdet i databasen er basert på sekundære kilder. Data fra de nasjonale statistikkbyråene i de enkelte land, er hovedkilden for databasen. Dataene stammer enten fra nasjonale registre, folketellinger eller utvalgsundersøkelser som er gjennomført av de nasjonale statistikkbyråene. På grunn av forsinkelse i dataproduksjonen for enkelte statistikkområders vedkommende, er tidsperioden som undersøkes satt til perioden 1991-2001. Innholdet i databasen skal kunne brukes til å studere endringer i sosial struktur og endringer på arbeidsmarkedet på kommunenivå, regionalt nivå samt i et komparativt perspektiv mellom kommuner og regioner. Et annet viktig formål med oppbyggingen av databasen har vært å bidra med statistisk materiale til andre delprosjekter.

Arbeidet med å bygge opp databasen har vært utfordrende på mange måter. Ambisjonene om hvilke aspekter som kunne kartlegges var i utgangspunktet mye høyere enn det som viste seg å være mulig å få til i praksis. For det første kommer dataene i databasen fra ulike kilder i forskjellige land. Det å sikre at dataene er sammenliknbare er en stor oppgave i seg selv. Kjønnsperspektivet i studien har i noen tilfeller virket begrensende. Det er fortsatt store mengder offentlig statistikk som ikke er kjønnnet – samtidig er noen aspekter kjønnnet i enkelte land men ikke i andre. De geografiske begrensningene og det at vi har hatt behov for tidsserier for å kunne si noe om endring over tid har også vært en utfordring. Tilgangen på de dataene vi i utgangspunktet ønsket om studieområdet, har vært ganske forskjellig. Generelt kan man si at problemet med ikke-eksisterende data var mest vanlig på Grønland og på Færøyene. Vesentlige forhold knyttet til arbeidsmarkedet både i et tidsperspektiv, regionalt perspektiv og i et kjønnsperspektiv finnes praktisk talt ikke verken på Grønland eller på Færøyene.

Det statistiske materialet vil bli framstilt ved hjelp av kart.

2.3 Nærmere om studieområdet

I studieområdet bor det til sammen i overkant av en million mennesker. I Norge inkluderer studieområdet de to nordligste fylkene, Troms og Finnmark. I 2001 utgjorde befolkningen i Troms og Finnmark henholdsvis 3,4 prosent og 1,6 prosent av den totale befolkningen i Norge. I Sverige er Norrbottens län inkludert. Befolkningen i Norrbotten utgjorde 2,9 prosent av den totale befolkningen i Sverige i 2001. I Finland er Lapplands län inkludert i studieområdet. Befolkningen i Lappland utgjorde 3,4 prosent av den totale finske befolkningen i 2001. I studieområdet er Færøyene den geografiske enheten med færrest innbyggere, mens Island har flest innbyggere. Ved utgangen av 2001 bodde det 46 996 personer på Færøyene og 286 275 personer på Island.

Samlet sett er det 250 ulike kommuner i studieområdet som alle er ansvarlig for å yte visse velferdstjenester til sine innbyggere. Kommunesektoren har fått en større betydning enn tidligere i forhold til å produsere velferdstjenester for sine innbyggere. Svært mange av kommunene i studieområdet har et lavt folketall noe som innebærer en utfordring på mange måter, også i forhold til kommunenes velferdsproduksjon.

Det norske området inkluderer 44 forskjellige kommuner – 19 i Finnmark og 25 i Troms. I 2001 var det bare én kommune med mer enn 10 000 innbyggere i Finnmark – åtte kommuner hadde færre enn 2 000. I Troms var det tre kommuner som hadde flere enn 10 000 innbyggere i 2001 – og 10 som hadde færre enn 2 000. Norrbotten i Sverige inneholder 14 kommuner, sju av disse hadde flere enn 10 000 innbyggere i 2001. Arjeplog var med sine 3 313 innbyggere den kommunen i Norrbotten som hadde færrest innbyggere i 2001. I Lappland i Finland er det 22 kommuner – fem av disse hadde mer enn 10 000 innbyggere i 2001, mens tre hadde færre enn 2 000.

Island har de siste 10-15 årene vært preget av en omfattende kommunesammenslåing. I 1990 var det 204 forskjellige kommuner på Island. I 2001 var tallet nede i 104. Da bodde 62 prosent av befolkningen på Island i hovedstadsregionen. Det har vært et viktig prinsipp på Island at kommunesammenslåinger skulle skje på frivillig basis. Bortsett fra hovedstadsregionene, er kommunene på Island generelt små med hensyn til antall innbyggere. Bare fire av Islands 104 kommuner hadde mer enn 10 000 innbyggere i 2001. På grunn av den omfattende kommunesammenslåingen og for øvrig mange små kommuner med hensyn til folketall, har det vært mest hensiktsmessig i denne sammenheng å studere Island på regionnivå. I stedet for å studere forholdet mellom kvinner og menn i 104 kommuner, studeres forholdene i åtte regioner.⁶ Regionnivået på Island definerer valgkretser og er ikke et politisk eller administrativ nivå.

På Grønland er det 18 forskjellige kommuner. Bare én av dem hadde mer enn 10 000 innbyggere i 2001, mens åtte hadde under 2 000. Færøyene hadde 48 ulike kommuner i 2001. Færøyene har mange tynt befolkede kommuner. I 2001 var det bare hovedstadskommunen Torshavn som hadde mer enn 10 000 innbyggere. Én av fem kommuner hadde under 100 innbyggere, mens tre av fem hadde færre enn 500 innbyggere. På grunn av at det lave folketallet i majoriteten av kommunene på Færøyene, blir også Færøyene analysert på regionnivå i stedet for kommunenivå. Færøyene kan deles inn i ni regioner.⁷ Fra 1. januar 2005 er det 35 kommuner på Færøyene. Det er i følge Hovgaard et al (2004), folks forventninger om bedre velferdstjenester som gjør kommunesammenslåing nødvendig for de minste kommunen.

Tabell 2-1: Noen geografiske kjennetegn ved studieområdet.

Land	Region	Kommuner	Innbyggere	År
Norge	Finnmark	19	74 087	2001
	Troms	25	151 777	2001
Sverige	Norrbottnen	14	254 733	2001
Finland	Lappland	22	189 288	2001
Island	8	104	286 275	2001
Grønland	4	18	56 245	2001
Færøyene	9	48	46 996	2001

Kilder: SSB, SCB, StatFin, Hagstova, Hagstofa, Grønlands Statistikk

2.4 Endringer i sosial struktur

Denne delen av kapitlet rettes fokus mot endringer i den sosiale strukturen i studieområdet. Ved hjelp av kart beskrives befolkningsstrukturen på kommunenivå i 2001, endringer i befolkningsstørrelsen i perioden 1991-2001, flytting i perioden 1991-2000, endringer i aldersstruktur i perioden 1991-2001 samt kjønnsbalansen blant unge voksne i 2001.

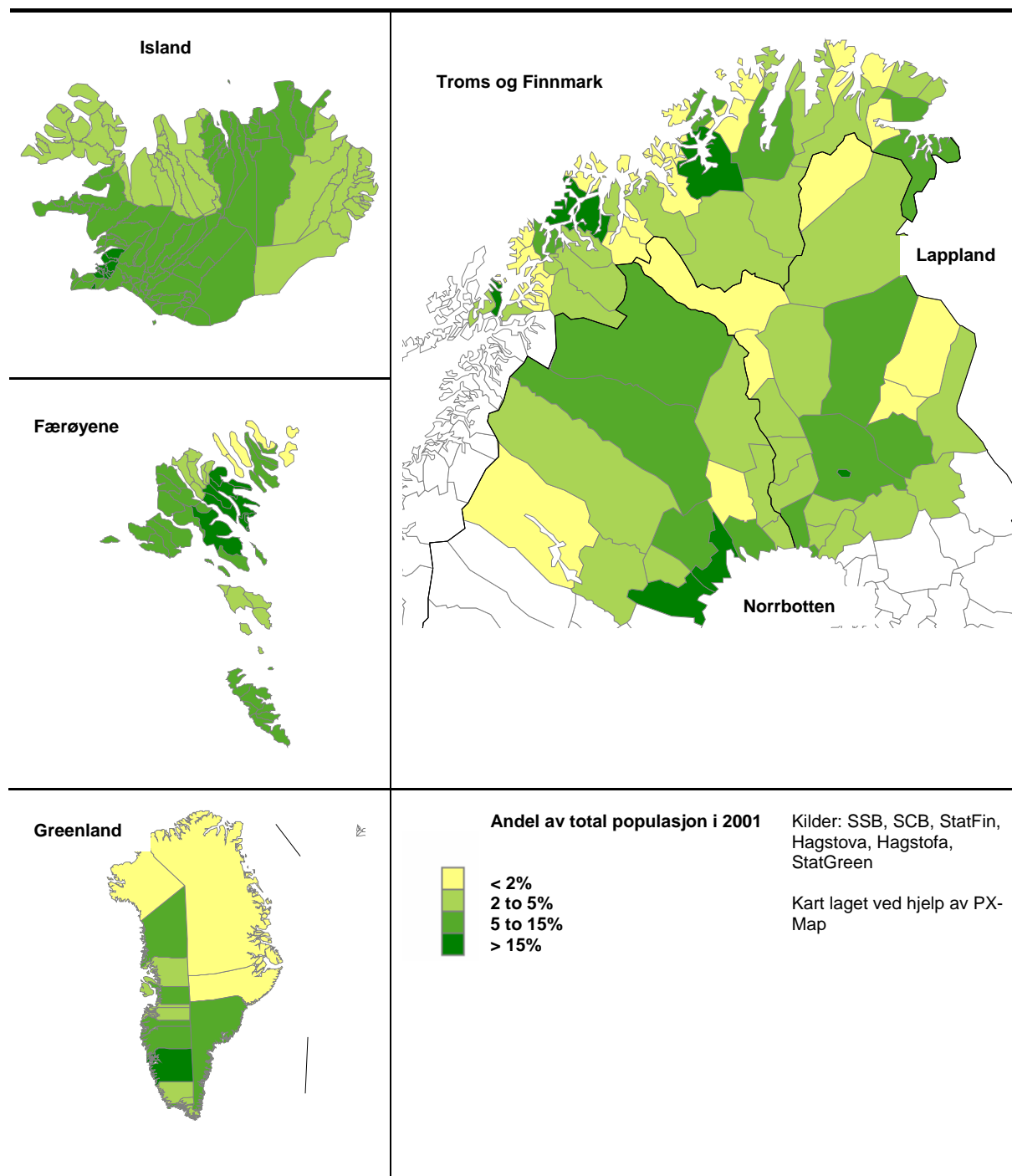
2.4.1 Befolkningsstruktur i 2001

Det første kartet (figur 2-1) er laget for å illustrere hvor folk bor i studieområdet. I alle de seks landområdene bor store deler av befolkningen konsentrert i noen få kommuner. Sentralisering finner med andre ord også sted i periferiområder både i Norge, Finland og Sverige. I 2001 bodde 23 prosent av befolkningen i Finnmark i Alta kommune, mens 40 prosent av befolkningen i Troms bodde i Tromsø kommune. Samme år bodde 28 prosent av befolkningen i Norrbotten i Luleå kommune, mens 31 prosent av befolkningen i Lappland bodde i Rovaniemi bykommune eller Rovaniemi

⁶ Hovedstadsregionen, Suðurnes, Vesturland, Vestfirðir, Norðurland vestra, Norðurland eystra, Austurland og Suðurland.

⁷ Klaksvík region, Resten av Norðoyggjum, Norðaru Eysturoy, Sunnarú Eysturoy, Tórshavn region, Resten av Streymoy, Vágur region, Sandoy region og Suðuroy.

områdekommune. På Island bodde 62 prosent av befolkningen i hovedstadsregionen i 2001. 75 prosent av befolkningen på Island bor i pendleravstand (50 kilometer) til hovedstadsregionen (Hovgaard et al 2004). I 2001 bodde 38 prosent av befolkningen på Færøyene i Torshavn kommune. På Færøyene har over 70 prosent av befolkningen mindre enn 1 time å kjøre fra sitt bosted til hovedstaden Torshavn (ibid). På Grønland bodde 25 prosent av befolkningen i Nuuk kommune i 2001.

Figur 2-1. Andel av total populasjon i 2001. Total populasjon er landets populasjon når det gjelder Island, Færøyene og Grønland, og populasjonen i fylket/länet når det gjelder Troms, Finnmark, Norrbotten og Lappland.

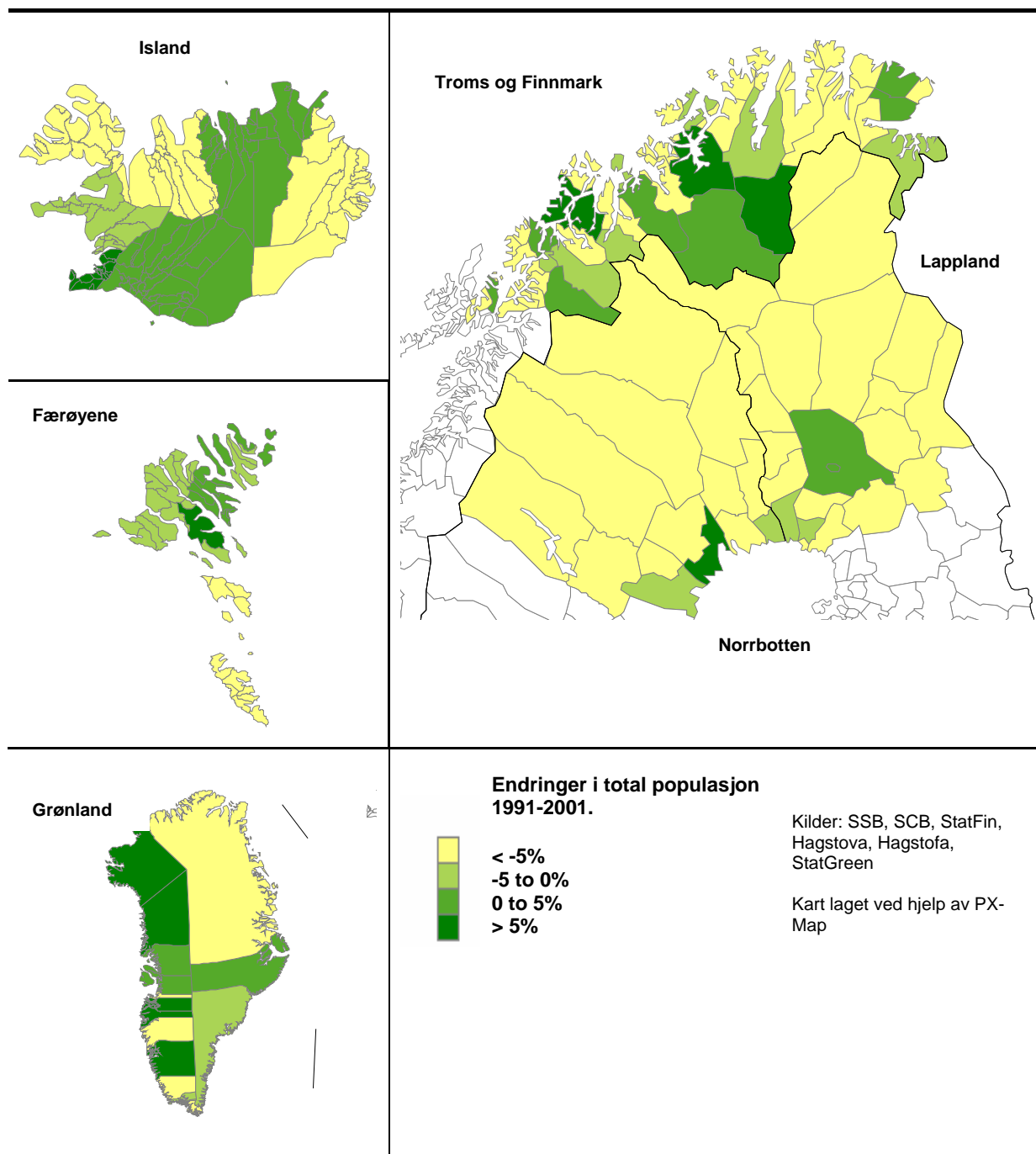
Kommunene med lavest folketall fant man foruten på Island og Færøyene, langs kysten i Finnmark og Troms, i de nordlige og østlige delene av Lappland, i Överkalix og Arjeplog i Norrbotten, og i de nordlige og østlige delene av Grønland.

Bosettingsstrukturen i studieområdet stemmer med hovedtrekkene i utviklingen i den geografiske fordelingen av folk i det 20. århundre – ikke bare i Europa men globalt sett – som går i retning av at befolkningen konsentreres i urbane områder, mens de rurale områdene avfolkes (Leeson 2002). Persson (2001) hevder at alle de nordiske landene har en mer eller mindre tredelt urban struktur, med noen få eller én storbyregion, flere middels store byregioner og mange rurale regioner med til dels svært spredt bosetting. I forhold til regionnivået som her studeres i Norge, Finland og Sverige, kan det se ut som om den urbane strukturen er todelt med i hovedsak én forholdsvis stor byregion og mange rurale regioner.

2.4.2 Endringer i total populasjon i perioden 1991 – 2001

Figur 2-2 illustrerer endringer i folketallet i de enkelte kommuner og regioner i studieområdet i perioden 1991 – 2001. I hele studieområdet var det bare ni kommuner eller regioner som opplevde vekst i folketallet i denne perioden. Fire av vekstkommunene ligger på vestsiden av Grønland. Én av dem er Nuuk. Andre vekstområder er hovedstadsregionen på Island, Tromsø kommune i Troms samt Alta og Karasjok kommune i Finnmark. Veksten i Karasjok har sammenheng med etableringen og oppbyggingen av Sametinget og øvrige samiske institusjoner. Veksten i Tromsø og Alta har sammenheng med at Tromsø er en universitetsby og Alta er en by med høgskole. Den siste kommunen med vekst er Luleå i Norrbotten som også er en universitetsby. Det er interessant i legge merke til at ingen av kommunene i Lappland, heller ikke universitetsbyen Rovaniemi, opplevde befolkningsvekst i perioden 1991-2001.

Det generelle bildet er at studieområdet har vært preget av befolkningsnedgang i den angjeldende perioden. Utviklingen er slående negativ både i Norrbotten og Lappland og også i kystområdene i Troms og Finnmark. På Island opplevde tre regioner (Vestfirðir, Nordurland vestra og Austurland) en nedgang i folketallet på mer enn fem prosent i perioden. Det samme negative bildet finner vi i noen av kommunene i de sørvestlige delene av Grønland.

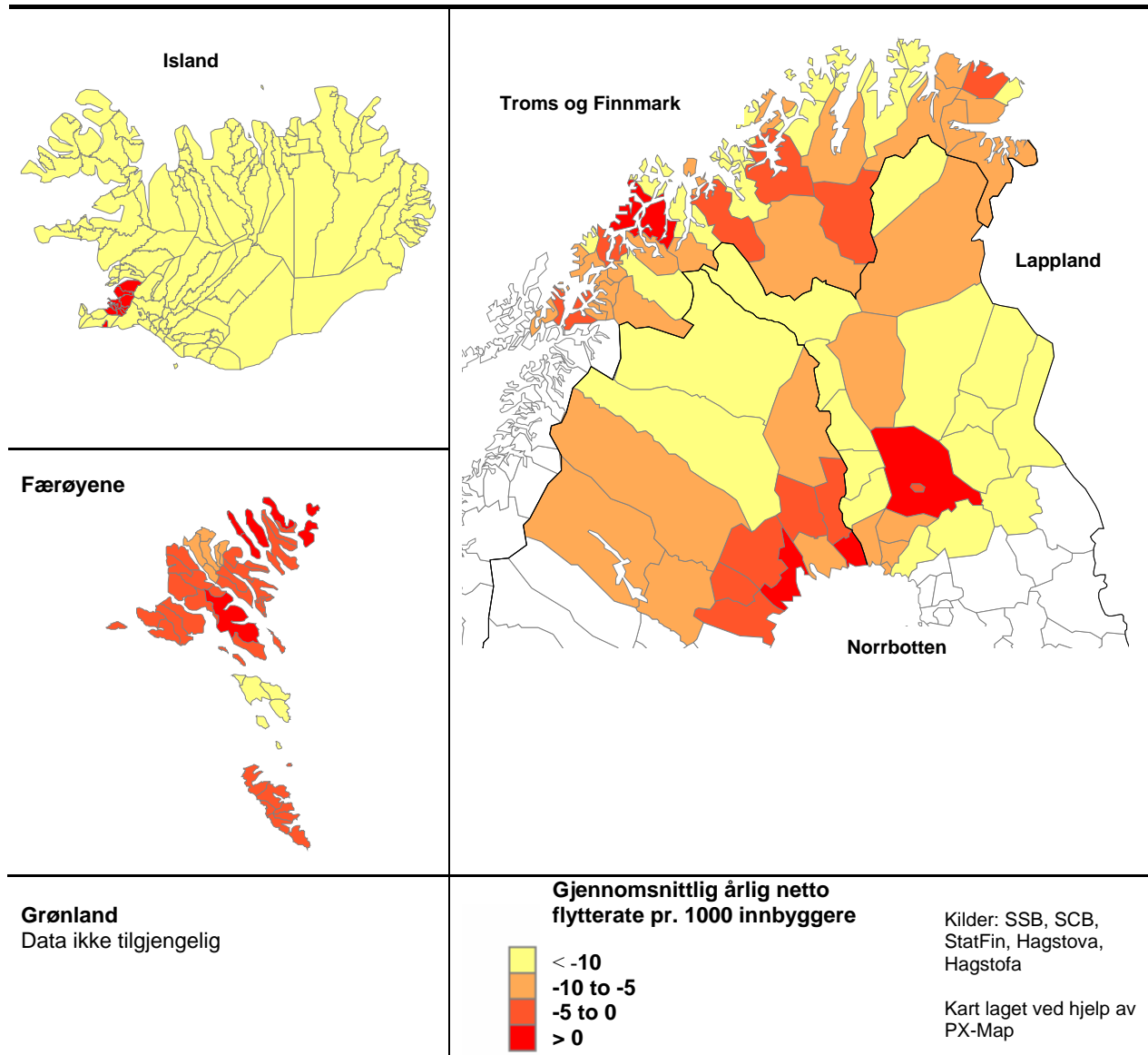

Figur 2-2. Endringer i total populasjon fra 1991 til 2001.

2.4.3 Flytting i perioden 1991-2000

Vekst og nedgang i folketallet influeres av to faktorer. Den ene er naturlig vekst, som oppstår i områder med fødselsoverskudd - det vil si at det fødes flere enn antallet som dør. Både Finnmark og Troms har fødselsoverskudd, Norrbotten har et klart fødselsunderskudd, mens Lappland har et lite fødselsunderskudd (Eikeland et al 2004). Den andre faktoren er flytting. I studieområdet hvor den generelle bildet er befolkningsreduksjon, har vi funnet det naturlig å studere flytting.

Figur 2-3 framstiller gjennomsnittlig netto flytterne per 1 000 innbyggere i perioden fra inngangen til 1991 til utgangen av 2000. Det finnes ikke tilgjengelige data som gjør det mulig å studere flytting på kommunenivå på Grønland i den spesifiserte perioden. Når det gjelder Island har vi bare data som gjør det mulig å studere flytting i og utenfor hovedstadsregionene i den valgte perioden. I Troms, Finnmark, Lappland og Norrbotten lar det seg gjøre å studere flytting på kommunenivå i perioden.

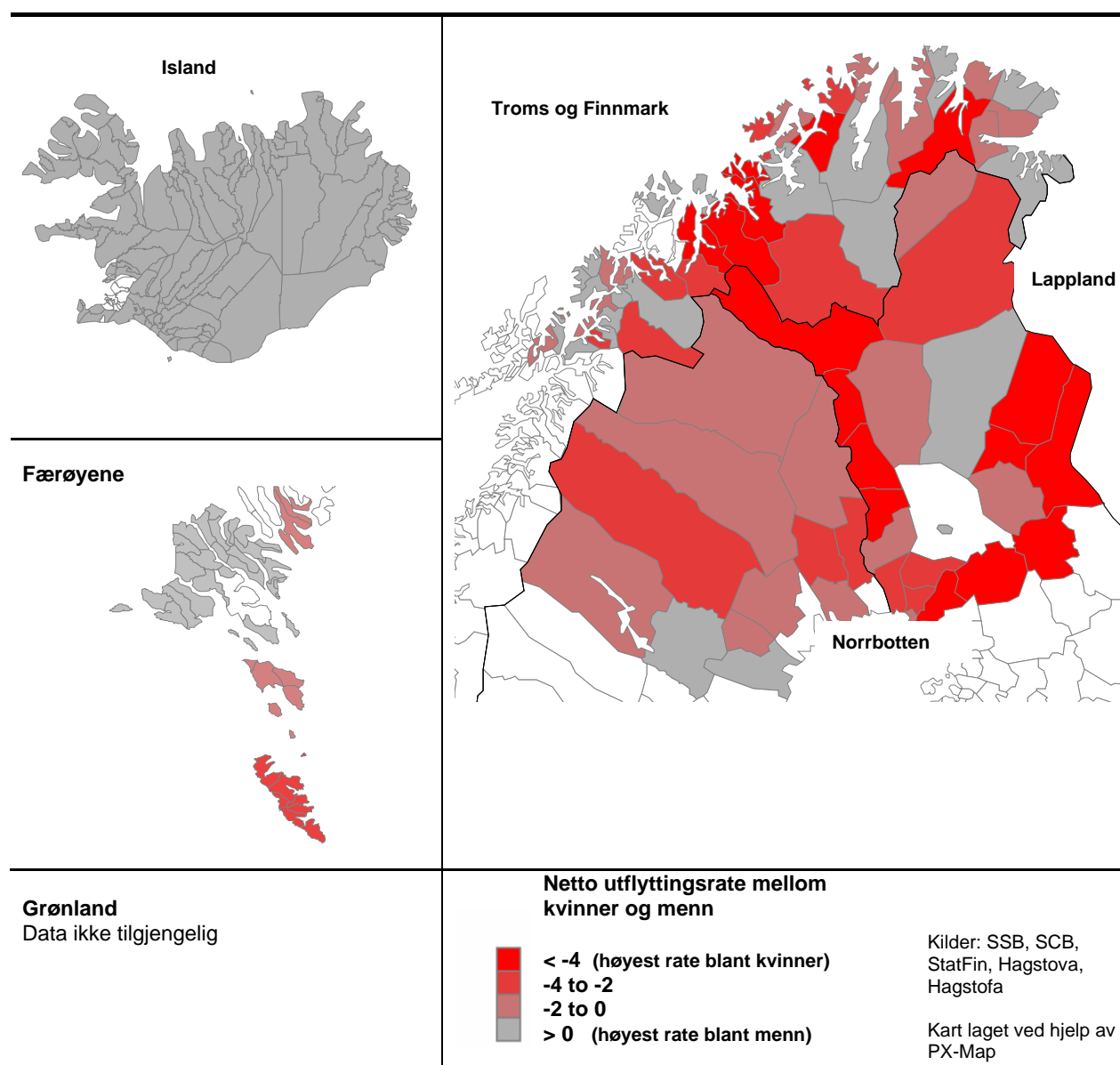
Figur 2-3. Gjennomsnittlig årlig netto flytterne pr. 1000 innbyggere. 1991-2000

I hele studieområdet er det bare sju områder som hadde en årlig positiv gjennomsnittlig netto flytterne i den angjeldende perioden. Disse er hovedstadsregionen på Island, Torshavn og Nordøygjar på Færøyene, Tromsø kommune i Troms, Rovaniemi "områdekommune" i Lappland samt Luleå og Haparanda kommune i Norrbotten. Igjen ser vi den mest negative utviklingen i kystområdene i Troms og Finnmark, i mesteparten av Lappland, store deler av Norrbotten og i området utenfor hovedstadsregionen på Island.

Vi har gitt prosjektet tittelen "Kvinner reiser, menn blir...". Tittelen manifesterer imidlertid en sannhet med modifikasjoner. Dersom man studerer flyttemønsteret i studieområdet i et kjønnsperspektiv, finner man at det ikke bare er kvinner som forlater de perifere områdene i det nordlige Norden. Menn

forlater også disse områdene. I noen områder er også majoriteten av utflytterne menn. De viktigste årsakene til at folk flytter er knyttet til arbeid og utdanning. Folk flytter i hovedsak for å få seg arbeid eller for å ta utdanning.

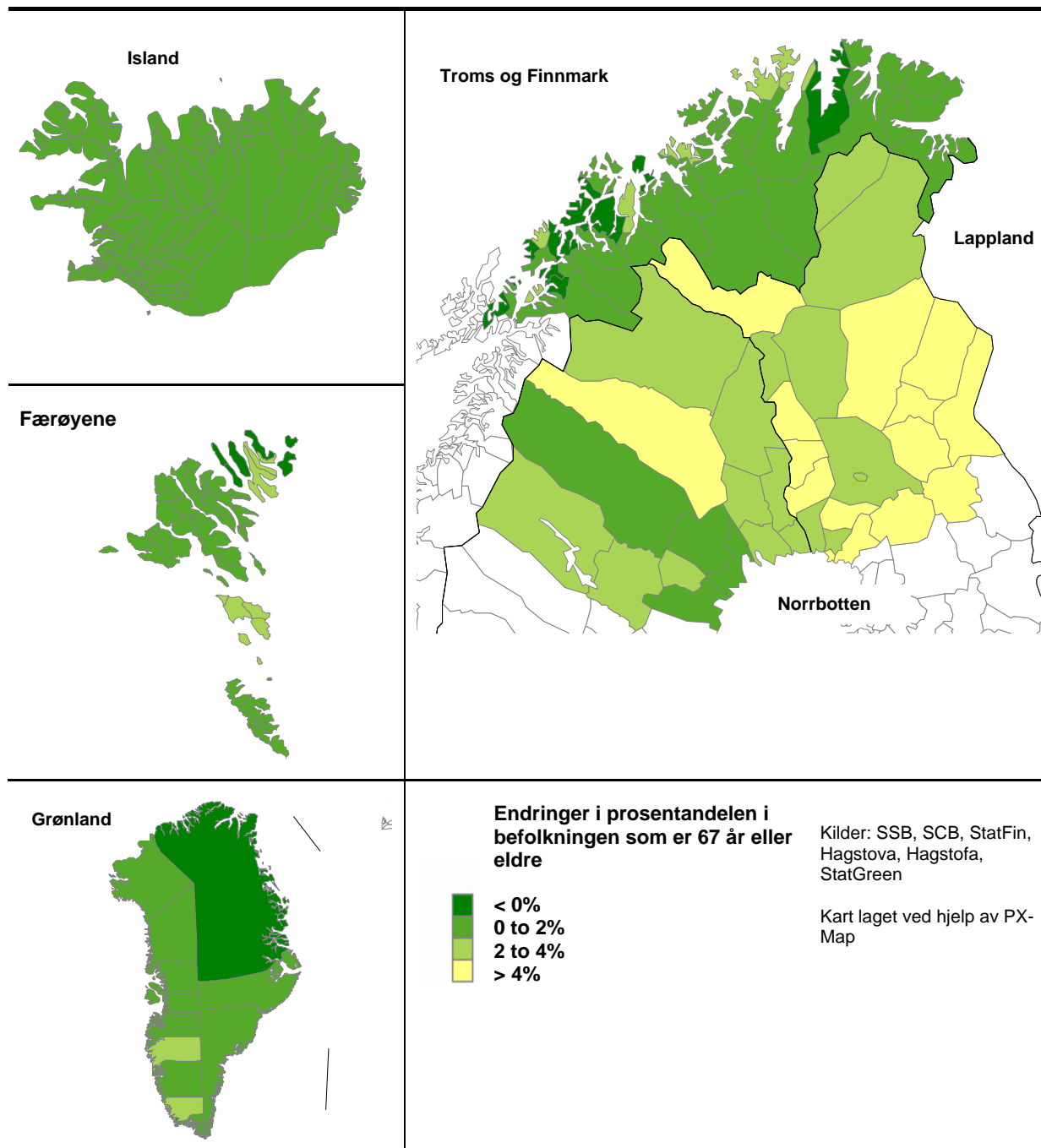
Figur 2-4 illustrerer den gjennomsnittlige årlige utflyttingsraten mellom kvinner og menn i perioden fra starten av 1991 til slutten av 2000. Dersom denne raten er positiv, vil det si at flere menn enn kvinner har flyttet ut av det aktuelle området. Både i Finnmark og Troms har en god del kommuner i gjennomsnitt hatt større utflytting blant menn enn blant kvinner i den angjeldende perioden. Lappland og Norrbotten har bare to kommuner hver hvor den gjennomsnittlige årlige utflyttingen blant menn har vært større enn utflyttingen blant kvinner. Disse er kommunene Piteå, Arvidsjaur, Rovaniemi by og Sodankylä. Området utenfor hovedstadsregionen på Island har også hatt større mannlig enn kvinnelig utflytting. Men i store deler av både Norrbotten og spesielt Lappland har utflyttingen vært større blant kvinner enn blant menn i den angjeldende perioden. I Lappland er dette særlig tilfelle i grenseområdene både mot Russland og Sverige.

Figur 2-4 Differansen mellom netto utflyttingsrate for menn og kvinner (raten for menn minus raten for kvinner). 1991-2001.

2.4.4 Endringer i aldersstruktur i perioden 1991 – 2001

En aldrende befolkning er åpenbart en stor utfordring for velferdssystemet. Figur 2-5 illustrerer endringer i befolkningsandelen i aldersgruppen 67 år og eldre i perioden 1991-2001. Det finnes dessverre ikke data på fra Færøyene på regionalt nivå for starten av perioden.

Figur 2-5. Endringer i prosentandelen i befolkningen som er 67 år eller eldre. 1991-2001. Tall i prosent.

Figur 2-5 avdekker at andelen 67 år eller eldre er blitt redusert i noen ganske få kommuner i perioden 1991-2001. Dette gjelder Tromsø kommune i Troms, Porsanger kommune i Finnmark samt i nasjonalparkområdet på nordvestsiden av Grønland. Alle andre kommuner og regioner i studieområdet hadde en høyere andel i aldersgruppen 67 år og eldre i 2001 sammenliknet med 1991. Lappland og

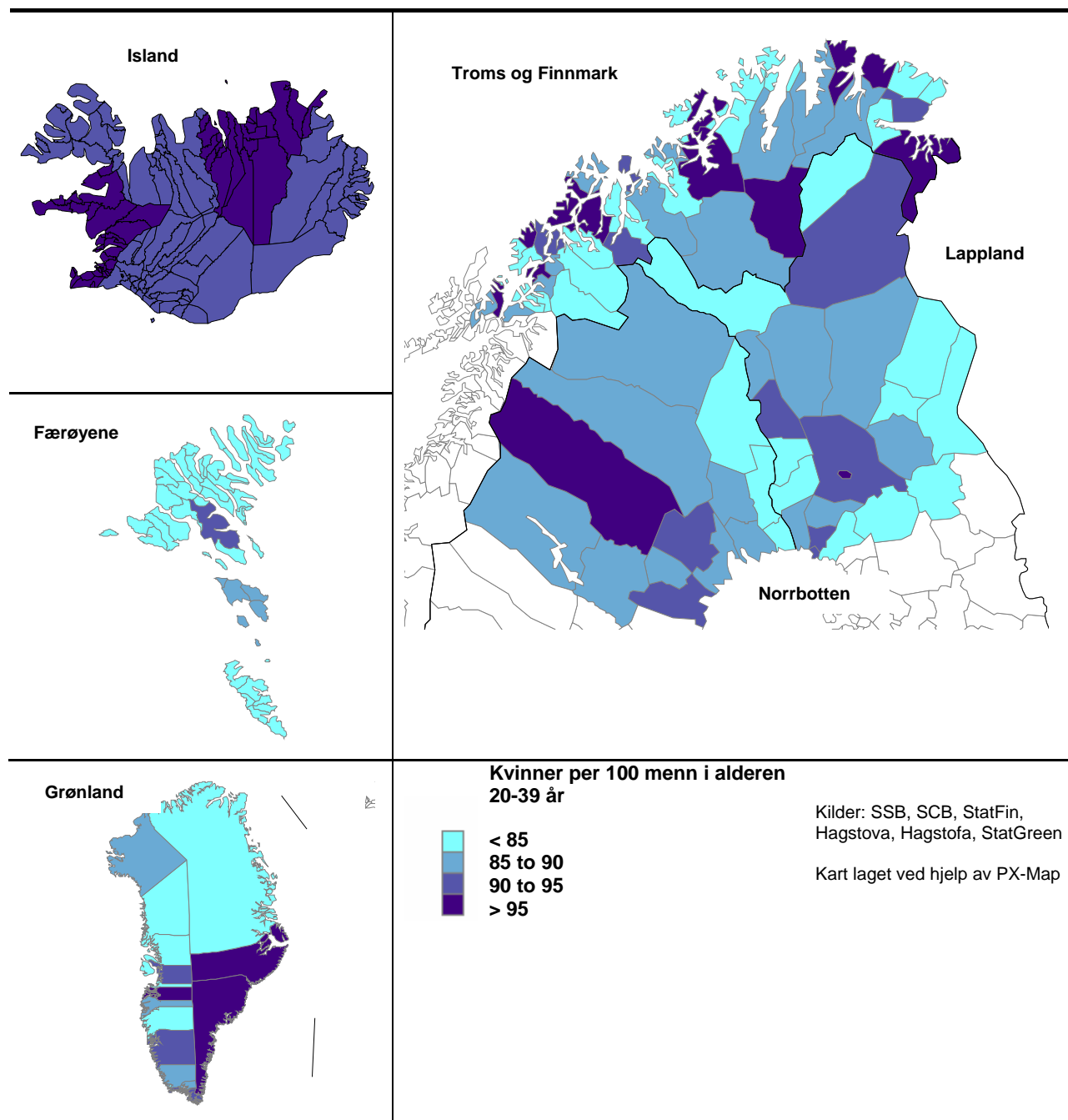
Norrbotten peker seg ut med en betydelig mer aldrende befolkningen i 2001 sammenliknet med 1991. Endringer i aldersstrukturen har sammenheng med at folk i sin alminnelighet lever lengre en før. I tillegg har lavere fødselsoverskudd og utflytting blant unge stor betydning.

2.4.5 Kjønnbalansen blant unge voksne

Kvinneandelen blant unge voksne kan betraktes som en indirekte indikator på velferdsnivået i et samfunn. Mange kvinner i aldersgruppen 20-39 år velger å bosette seg i kommuner som tilbyr gode utdanningsmuligheter, og varierte og attraktive jobbmuligheter. Vekstkommunene Tromsø, Alta og Luleå er alle utdanningsentre som tilbyr høyere utdanning på høgskole- eller universitetsnivå. Dette gjør dem spesielt attraktiv som bosted for unge mennesker.

En god kjønnsbalanse i aldersgruppen 20-39 år indikerer at området er attraktivt som bosted både for unge kvinner og unge menn. Figur 2-6 illustrerer kjønnsbalansen mellom kvinner og menn i aldersgruppen 20-39 år i kommuner og regioner i studieområdet i 2001. Kjønnbalansen er beregnet som raten antall kvinner per 100 menn. En rate som overstiger 95 og ikke i særlig grad overstiger 100, kan karakteriseres som en god kjønnsbalanse.

Store deler av studieområdet framstår i så måte ikke som spesielt attraktivt som bosted for unge kvinner. Kjønnbalansen i regionene på Færøyene tyder på en overvekt av menn, det samme gjelder for store deler av Grønland. Kjønnbalansen på regionnivå på Island synes imidlertid å være ganske god. Det samme gjelder for en god del av kommunene i Troms og Finnmark. I Lappland er det bare Rovaniemi by som har en rate som overstiger 95 kvinner per 100 menn. I Norrbotten er Jokkmokk den eneste kommunen som kan karakteriseres som en kommune med en god kjønnsbalanse i aldersgruppen 20-39 år.

Figur 2-6. Kjønnsbalanse. Kvinner per 100 menn i alderen 20-39 år. 2001

2.5 Endringer på arbeidsmarkedet

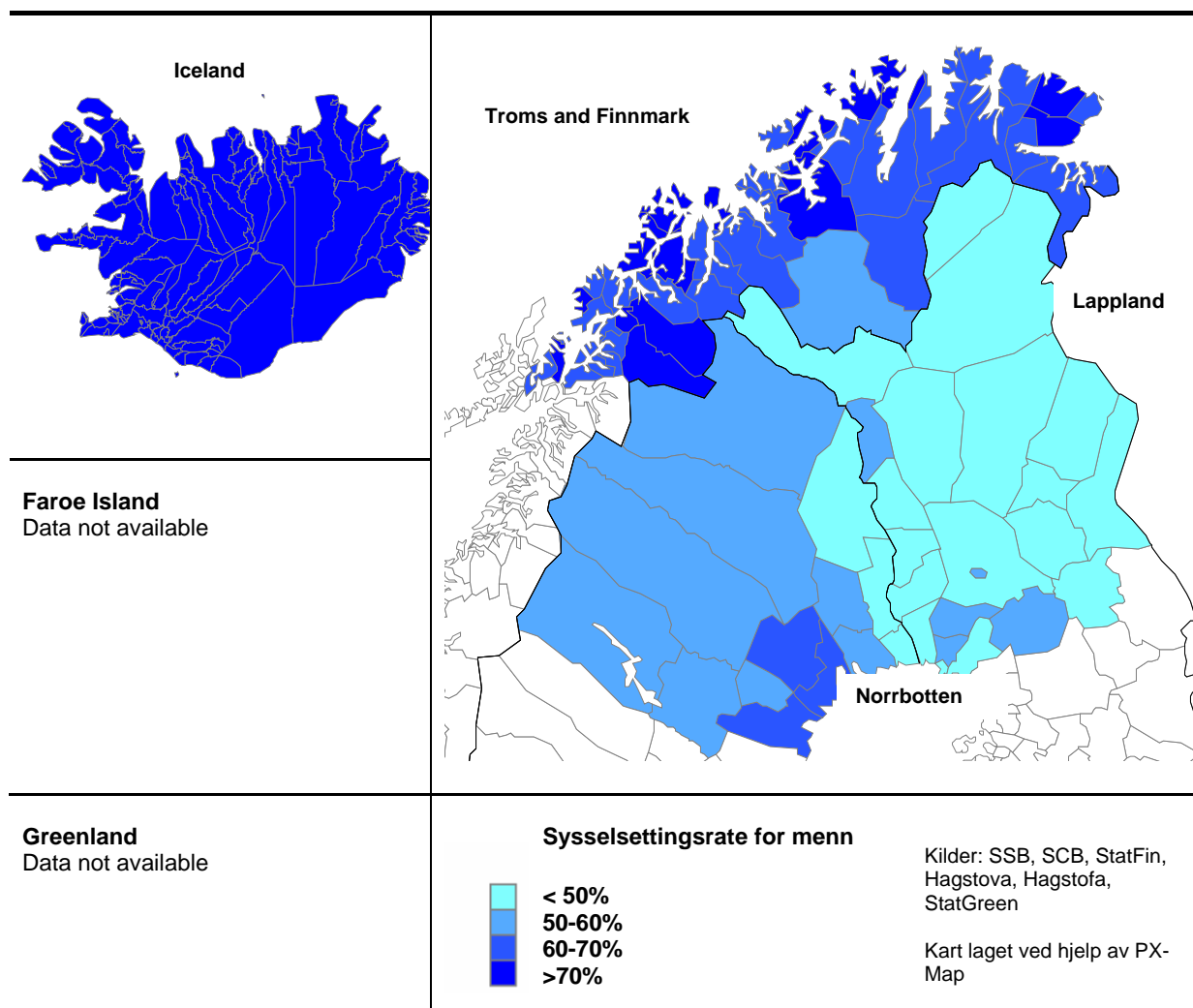
Endringer på arbeidsmarkedet sett i et kjønnsperspektiv er det andre hovedtemaet som ønskes belyst i denne presentasjonen. Dessverre finnes det ikke særlig mye offentlig statistikk når det gjelder arbeidsmarkedet verken på Færøyene eller Grønland. Det har også generelt vist seg vanskelig å finne kjønnstatistikk på kommunenivå som går så langt tilbake som 1991.

2.5.1 Deltakelse på arbeidsmarkedet

For å si noe om kvinners og menns deltakelse på arbeidsmarkedet, har vi beregnet yrkesfrekvenser. Yrkesfrekvensen er her beregnet som prosentandelen av sysselsatte personer i populasjonen. De nasjonale statistikkbyråene beregner yrkesfrekvenser noe ulikt fra land til land. Forskjellene er knyttet til hvilke aldersgrupper yrkesfrekvensen beregnes for. I denne presentasjonen er yrkesfrekvenser beregnet med utgangspunkt i aldersgruppen 15-74 år. Yrkesfrekvensen er her prosentandelen av befolkningen i denne aldersgruppen som er sysselsatt.

Yrkesfrekvenser blant menn i 2001

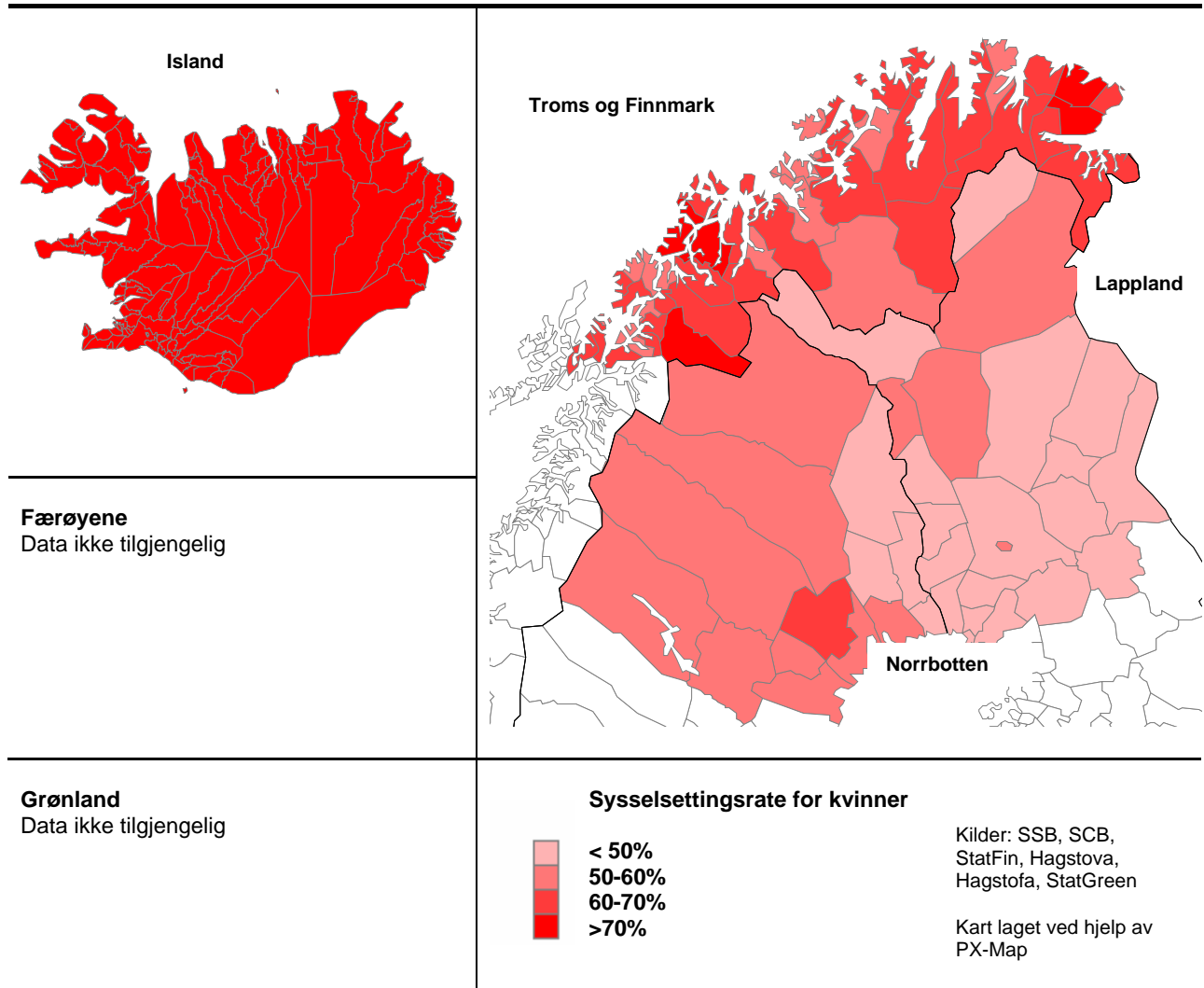
Figur 2-7 illustrerer hvordan yrkesfrekvensen blant menn varierte i studieområdet i 2001. Kartet avdekker en relativt dramatisk situasjon når det gjelder yrkesfrekvensen blant menn i Lappland. I majoriteten av kommunene i Lappland var yrkesfrekvensen for den mannlige delen av befolkningen under 50 prosent i 2001. Denne samme situasjonen avtegner seg på den svenske siden av grensen i kommunene Pajala, Övertorneå og Haparanda. I Troms og Finnmark var situasjonen noe annerledes. Kautokeino kommune i det samiske kjerneområdet i Indre-Finnmark var den eneste kommunen hvor yrkesfrekvensen blant menn var under 60 prosent i 2001. I alle de åtte regionene på Island var yrkesfrekvensen blant menn høy i 2001. Den laveste yrkesfrekvensen blant menn fant man faktisk i hovedstadsregionen, hvor frekvensen var 78 prosent i 2001. Yrkesfrekvensen blant menn oversteg 80 prosent i de øvrige regionene på Island.

Figur 2-7 Sysselsettingsrate for menn i 2001. (For Lappland, Finland er tallene fra 2000).

Yrkesfrekvenser blant kvinner i 2001

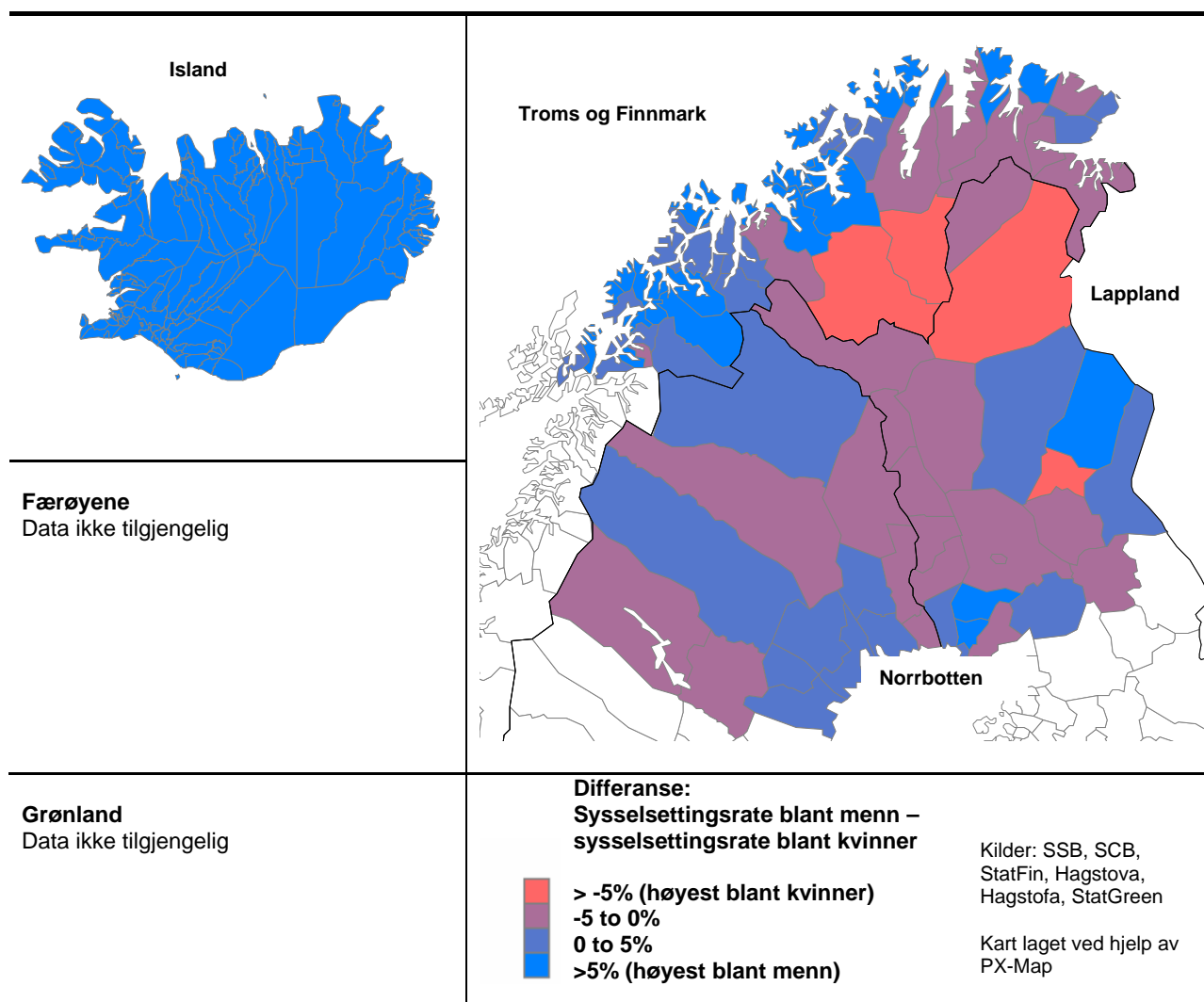
Figur 2-8 illustrerer yrkesfrekvensene blant kvinner i studieområdet i 2001. Kartet over den kvinnelige yrkesdeltakelsen forteller på en måte den samme historien som kartet over den mannlige. Yrkesfrekvensen blant kvinner var i 2001 under 50 prosent i majoriteten av kommunene i Lappland og i kommunene Norrbotten som grenser mot finsk Lappland. På den norske siden av grensen var yrkesfrekvensen blant kvinner generelt høyere. På Island oversteg yrkesfrekvensen blant kvinner 70 prosent i alle de åtte regionene i 2001. Men yrkesfrekvensen nådde ikke samme nivå som blant menn på Island.

Figur 2-8 Sysselsettingsrate for kvinner i 2001. (Data fra 2000 for Lappland.) Tall i prosent.

Yrkesfrekvens og kjønnsbalanse

Figur 2-9 illustrerer balansen mellom kvinners og menns deltakelse på arbeidsmarkedet i studieområdet i 2001. På Island var yrkesfrekvensen blant menn høyere enn blant kvinner i alle de åtte regionene i 2001. Det samme var tilfelle i en stor del av kommunene både i Troms og Finnmark. Bortsett fra kommunene Savukoski, Tervola og Keminmaa, var yrkesdeltakelsen blant kvinner høyere enn blant menn i de øvrige kommunene i Lappland. I hele Norrbotten var yrkesdeltakelsen høyere blant kvinner enn blant menn i 2001. I kommunene Kautokeino og Karasjok i det samiske kjerneområdet i Indre-Finnmark, og i kommunene Inari og Pelkosenniemi i Lappland var yrkesfrekvensen blant kvinner faktisk mer enn fem prosent høyere enn blant menn i 2001.

Figur 2-9 Balansen mellom kvinners og menns sysselsetting. 2001. (Data fra 2000 for Lappland)
Tall i prosent.

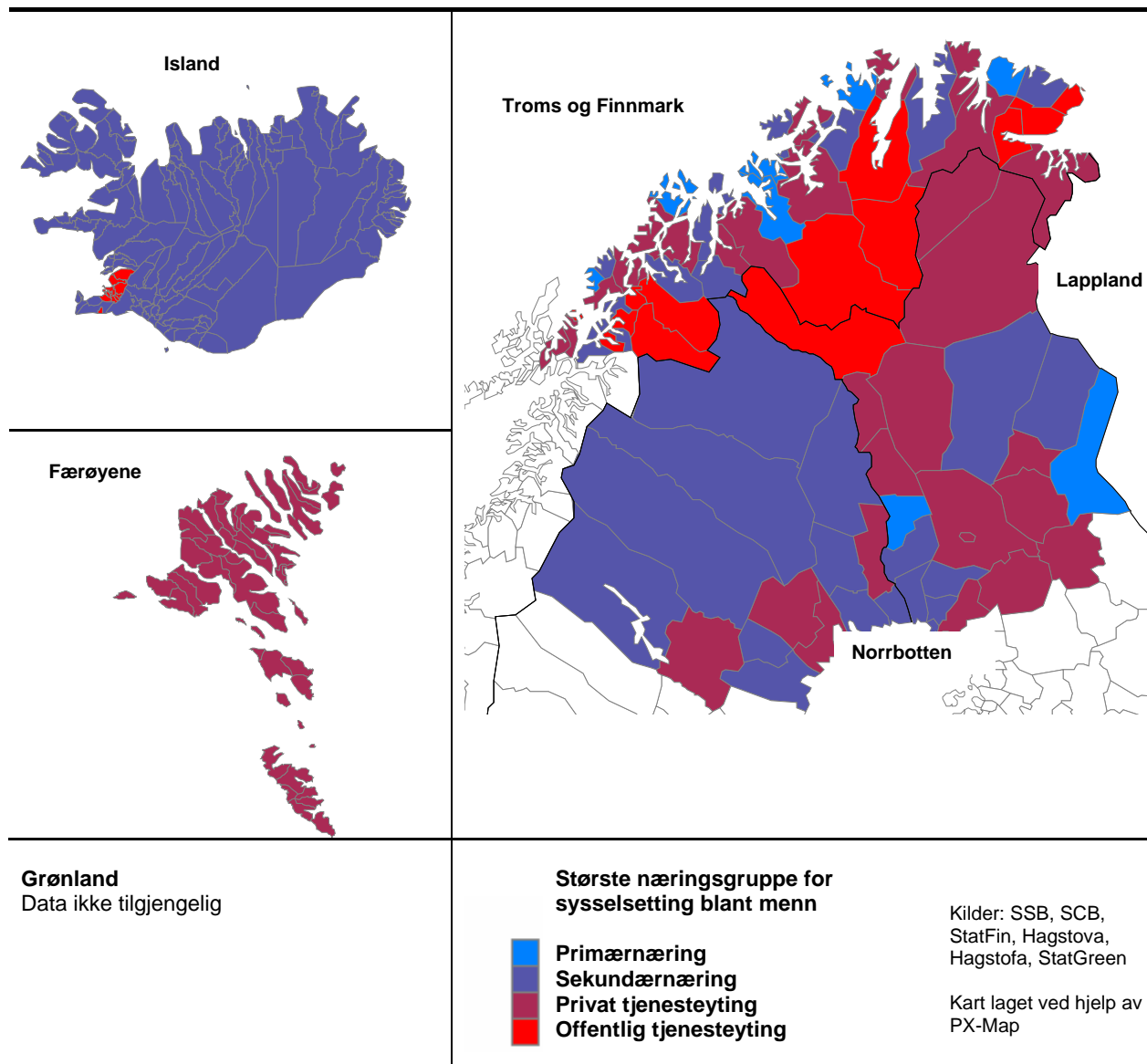
2.5.2 Hva er kvinner og menn sysselsatt med?

For denne studiens formål, har vi funnet det hensiktsmessig å klassifisere sysselsatte personer i fire ulike næringsgrupper. Grupperingen er basert på internasjonal standard for klassifisering av økonomisk aktivitet.⁸ De fire næringsgruppene er:

- a. **Primærnæringer** som grovt sett omfatter jordbruk, skogbruk og fiske.
- b. **Sekundærnæringer** som omfatter bergverksdrift og utvinning, industri, olje- og gassvirksomhet, kraft- og vannforsyning samt bygg og anlegg.
- c. **Privat tjenesteyting** som omfatter varehandel og reparasjonsvirksomhet, hotell- og restaurantvirksomhet, transport og kommunikasjon, finansiell tjenesteyting og forsikring, eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet.
- d. **Offentlig tjenesteyting** som omfatter offentlig administrasjon, forsvar, utdanning, forskning, helse og sosialt arbeid, rekreasjon og kulturelle aktiviteter samt frivillige organisasjoner.⁹

⁸ NACE

For å illustrere den ekstreme kjønnssegregeringen i de ulike næringsgruppene i studieområdet, er det laget to kart (figur 2-10 og 2-11). Figur 2-10 viser hvilken av de fire næringsgruppene som sysselsatte flest menn i de ulike kommuner og regioner i 2001. Figur 2-11 viser hvilken av de fire næringsgruppene som sysselsatte flest kvinner i 2001. Når det gjelder Island har vi bare data for situasjonen i og utenfor hovedstadsregionen. For Færøyenes vedkommende er dataen på landsnivå. Data for Grønland er ikke tilgjengelig.

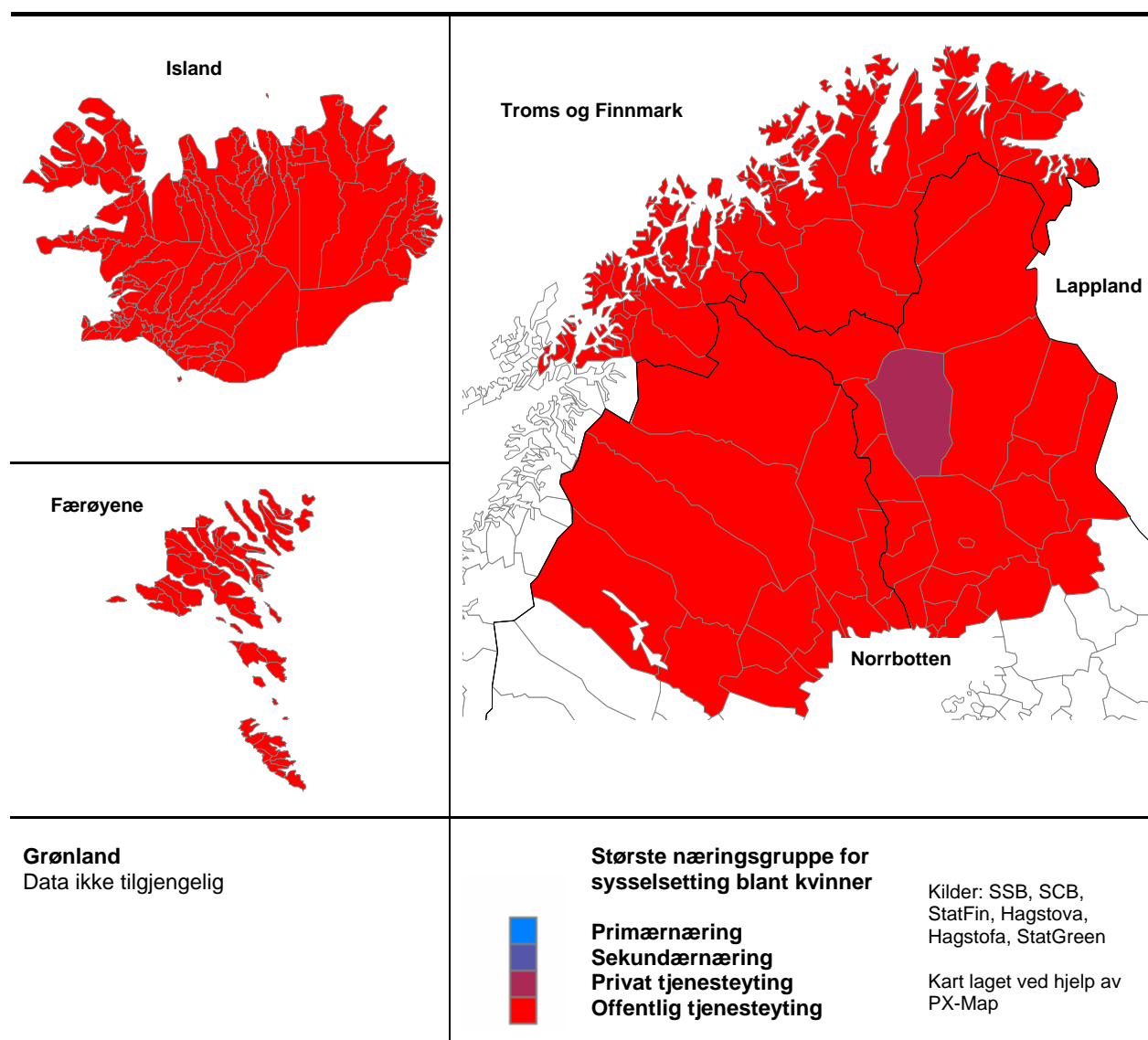

Figur 2-10 Største næringsgruppe for sysselsetting blant menn. 2001.

Når det gjelder næringsgruppene som sysselsatte flest menn i 2001, var bildet relativt variert i studieområdet. Dette indikerer at arbeidsmarkedet for menn har relativt store geografiske variasjoner. Primærnæringer var den største sysselsetningssektoren i bare et fåtall kommuner på den nordlige Nordkalotten. Sekundærnæringer og privat tjenesteyting var imidlertid de som opptrådte oftest som den største sysselsetningssektoren for menn i 2001. Offentlig tjenesteyting var den største

⁹ Å klassifisere dette som offentlig tjenesteyting kan i noen spesielle tilfeller være misvisende. Det finnes private tilbydere av enkelte tjenester som her er klassifisert som offentlig tjenesteyting. Det finnes også nasjonale forskjeller. Enkelte tjenester utføres av det offentlige i noen land og av private i andre.

sysselsettingssektoren i flere av kommunene både i Troms og Finnmark, i Enontekiö kommune i Lappland og i hovedstadsregionen på Island.

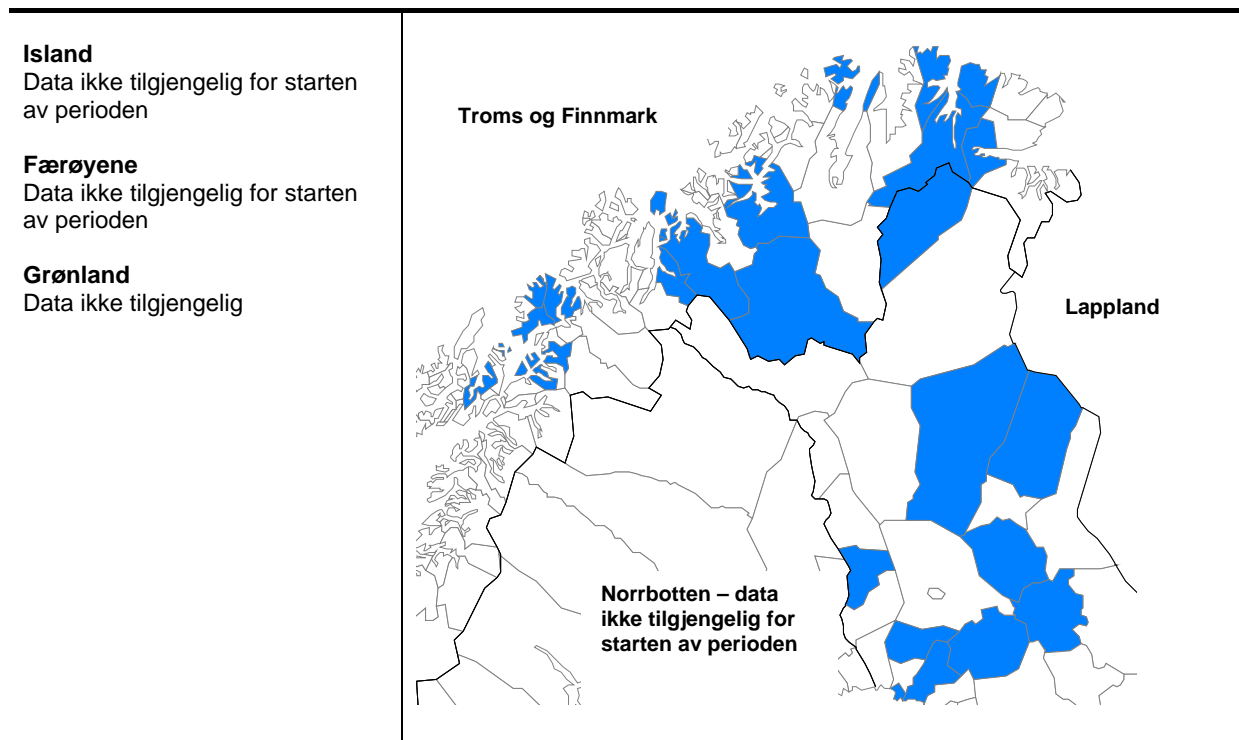

Figur 2-11 Største næringsgruppe for sysselsetting blant kvinner. 2001.

Det har bare vært mulig å framskaffe data om største sysselsettingssektor for menn i 1991 for kommunene i Troms, Finnmark og Lappland. I mange av kommunen i dette området har det vært et skifte fra 1991 til 2001 når det gjelder største sysselsettingssektor for menn (se figur 2-12). Det er imidlertid vanskelig å se noe mønster i skiftene. I noen kommuner har det skjedd et skifte fra privat til offentlig tjenesteyting. I andre har det vært et skifte fra offentlig til privat tjenesteyting eller fra primærnæring til privat tjenesteyting. Det som uansett er viktig å merke seg, er at det har vært skifter i forhold til menns sysselsetting noe som absolutt ikke er tilfelle når det gjelder den kvinnelige sysselsettingen. Dette kan tolkes i retning av at omstillingsutfordringene knyttet til arbeidsmarkedet har vært større for menn er for kvinner mot slutten av tusenåret.

Figur 2-11 illustrerer den største sysselsettingssektoren for kvinner i de ulike kommuner og regioner i studieområdet i 2001. Her er det ikke mye variasjon å spore. Bortsett fra i Kittilä kommune i Lappland, var offentlig tjenesteyting den største sysselsettingssektoren for kvinner i hele studieområdet. I 1991 var situasjonen den samme i de to nordligste fylkene i Norge og i Lappland. Det

faktum at flest kvinner er sysselsatt i privat tjenesteyting i Kittilä, har trolig sammenheng med at mange kvinner er sysselsatt med turisme. Dersom vi hadde laget et tilsvarende kart for sysselsettings situasjonen blant kvinner i 1991, ville den eneste forskjellen ha vært at den største sysselsettingssektoren for kvinner ville vært offentlig tjenesteyting også i Kittilä kommune i Lappland.

Figur 2-12 Kommuner hvor største næringsgruppe for sysselsetting blant menn har endret seg fra 1991 til 2001. Kilder: SSB, StatFin. Kart laget ved hjelp av PX-Map.

2.6 Avsluttende kommentarer

For å oppsummere – studieområdet er med noen få hederlige unntak, et område hvor det har vært til dels betydelig nedgang i folketallet i kommuner og regioner i perioden 1991-2001. Dette utfordrer uten tvil velferdssystemet i de kommuner som er berørt av befolkningsnedgang. Spesielt sett i lys av at kommunesektoren har blitt tillagt mer og mer ansvar for produksjonen av de offentlige velferdstjenester. Generelt kan man si at folk forlater utkantene. Selv om det i enkelte kommuner har vært større utflytting blant kvinner enn blant menn, er det ikke slik overalt i studieområdet. Det er ikke bare kvinner som drar. Vi bør derfor være noe mer forsiktig og ikke slå fast som et generelt faktum at ”kvinner reiser, menn blir”.

Eikeland et al (2004) konkluderer i sin studie av den demografiske utviklingen på Nordkalotten med at det samlet sett kun er et fåtall regioner som har et vekstpotensial, dersom man ser 10 til 20 år fram i tid. Disse er Alta, Tromsø, Kautokeino-Karasjok i Indre Finnmark og Rovaniemi. Vekstpotensialet i Alta og Tromsø er knyttet til en høy andel unge voksne som inkluderer en høy kvinneandel. Tromsø vil trolig også oppleve netto tilflytting av unge voksne.

Situasjonen i Lappland og Norrbotten med hensyn til aldring og yrkesfrekvenser er mer negativ enn i resten av studieområdet. Forskjellene som utkrystalliserer seg har trolig i noen grad sammenheng med den regionale politikken som har vært ført i forhold til de enkelte landområdene.

Lie (2002) studerte ulike statlige virkemidler for å stimulere til befolkningsvekst. Han fant at ulike regional politikk har virkninger i form av endringer i sosial struktur og endringer på arbeidsmarkedet.

Det faktum at utviklingen ikke har vært fullt så negativ i de to nordligste fylkene i Norge sammenliknet med utviklingen i Lappland og Norrbotten, kan skyldes at Norge har brukt mer penger på regionale politiske virkemidler enn både Sverige og Finland (ibid). Ett av de viktigste virkemidlene i er Tiltakssonen. Tiltakssonen ble innført i 1990 som et svar på den negative befolknings- og næringsutvikling i Nord-Troms og Finnmark på 1980-tallet. Tiltakssonen omfatter alle finnmarkskommunene samt seks kommuner i Nord-Troms. Innenfor Tiltakssonen er det implementert ulike tiltak både av generell og selektiv karakter. Noen er personrettede og innebærer blant annet lavere personskatt, nedskrivning av studielån samt høyere barnetrygd. Andre tiltak er rettet mot næringslivet og handler blant annet om fritak fra arbeidsgiveravgift og el-avgift på forbruk.

Samepolitikken som har vært ført i Norge har trolig også hatt en positiv innvirkning på utviklingen i Indre-Finnmark. Sameloven som ble gjort gjeldende fra 1986, markerte en nasjonal anerkjennelse av at nordområdene i lang tid har vært bosted for to likeverdige folk, samer og nordmenn (Eikeland et al 2004). Sameloven definerer forvaltningsområdet for samisk språk til å omfatte fem kommuner i Finnmark (Karasjok, Kautokeino, Porsanger, Tana og Nesseby) og én kommune i Nord-Troms (Kåfjord). Vi har tidligere vært inne på at befolkningsveksten i Karasjok kommune har sammenheng med etableringen av det norske Sametinget i 1989 og andre samiske virksomheter.

Både Færøyene og Finland opplevde alvorlig økonomisk krise på starten av 1990-tallet. Krisen i Finland var forårsaket av et plutselig fall i eksporten i 1991, som hovedsakelig hadde sin årsak i en kollaps i den østlige eksporten spesielt til det tidligere Sovjetunionen (Rantala 2001). Etter nedgangsperioden begynte en periode med rask økonomisk vekst. Veksten var imidlertid ikke jevnt fordelt men lokalisert til noen få vekstsenter, noe som har ført til stor regionale forskjeller i forhold til økonomisk vekst i Finland. Det er i stor grad industriproduksjon knyttet til telekommunikasjon som har skapt økonomisk vekst. De nordlige delene av Finland har, med unntak av Rovaniemi, i liten grad opplevd økonomisk vekst.

Den økonomiske krisen på Færøyene var forårsaket av svikt i fiskeriene og var merkbart for folk flest siden økonomien er ekstremt avhengig av fiske og fiskeindustrien (Hovgaard et al 2004). For å skaffe inntekter, valgte mange familier å flytte fra øygruppen for å få arbeid (se Jacobsen og Jákupsstovu kapittel 7). Fra 1996 har det vært vekst i økonomien og mange av de som flyttet ut tidlig på 1990-tallet kom tilbake. De områdene på Færøyene som ble hardest rammet av den økonomiske krisen (som Suðuroy), har imidlertid ikke opplevd den samme økonomiske veksten som andre deler av øygruppen (Hovgaard et al 2004). Dette har medført befolkningsnedgang. Samtidig har kvinnenes inntreden på arbeidsmarkedet ført til et større press på kommunene i forhold til velferdstjeneste som blant annet barnehager. Det økte velferdspresset på kommunene tvinger fram større enheter.

Sammenliknet med øvrige regioner i Sverige, har Norrbotten opplevd størst utflyttingen på 1990-tallet (Hanell et al 2002). I følge Hanell et al (ibid) har Sverige hatt en relativt balansert utvikling regionene imellom, så bekymringene for Sveriges del er mindre grad knyttet til regional ubalanse og i større grad knyttet til at hele landet økonomisk sett henger etter sine nordiske naboer.

Den islandske økonomien er svært avhengig av fiske og fiskeindustri (Hovgaard et al 2004). I den senere tid har også industri som aluminiumsproduksjon vært i vekst. Utviklingen av det industrielle fisket bidro sterkt til at antallet kommuner var så høy ved inngangen til 1990-tallet. Folk flyttet fra innlandet til kysten for å drive fiske. De nye fiskelandsbyene ble egne kommuner samtidig som kommunene i innlandet opprettholdt sin kommunestatus. Siden tidlig på 1990-tallet har Island opplevd endringer i bosettingsmønsteret som innebærer en sterkere konsentrasjon av befolkningen til hovedstadsregionen. Hovgaard et al (2004) peker på flere årsaker til sentraliseringen. En årsak er reduksjon i behovet for arbeidskraft innenfor jordbruket. En annen årsak er den teknologiske utviklingen på trålere som gjør at de kan frakte fersk fisk over lange avstander og bearbeide fisken om bord, noe som reduserer behovet for arbeidsplasser på land. En tredje årsak er at fiskeindustrien er blitt mer kunnskapsbasert og de nye jobbene lokaliseres i større grad til hovedstadsregionen. En fjerde grunn er endringer i folks verdier. Spesielt blant unge er utdanning og mulighetene for å reise, viktige årsaker til at de velger et liv i hovedstadsregionen framfor periferien. En viktig årsak til den

omfattende kommunesammenslåingen som har pågått de siste 10-15 årene er at staten har overført ansvar knyttet til produksjon av velfredstjenester til kommunene samtidig som omfanget av offentlige velfredstjenester har økt (ibid).

Referanser

Eikeland, Sveinung, Stig Karlstad og Ivar Lie (2004). *Områdestudie Finnmark og Nord-Troms*. Fagleg rapport. Foreløpig utgave. Alta: Norut NIBR Finnmark.

Hanell, Tomas, Hallgeir Aalbu og Jörg Neubauer (2002). *Regional Development in the Nordic Countries*. Nordregio Report 2002:2.

Hovgaard, Gestur, Grétar Thór Eythórson og Katarina Fellmann (2004). *Future Challenges to Small Municipalities: The Cases of Iceland, Faroe Islands and Åland Islands*. Nordregio Report 2004:5.

Leeson, George W (2002) *The Changing Face of the Population of Europe : - Geographical Distribution, Urbanization, Depopulation and International Migration*. Nordregio WP 2002:2.

Lie, Ivar (2002). *Population Development and Potential on the Nordic North Calotte. Different Governmental Measures for Stimulating Growth*. Paper presentert på Calott Academy, Inari, Lappland, 6.-7. mai 2002.

Persson, Lars Olof (2001) Chaper 1. Introduction and summary of results, i Lars Olof Persson (red) *Local Labour Market Performance in Nordic Countries*. Nordregio Report 2001:9.

Rantala, Olavi (2001). *Regional Economic Development in Finland in the 1990s and the Outlook to 2005*. ETLA. Artikkel 2/2001.

3 Global påverkan och lokala strategier – studier av välfärd och genusrelationer i förändring i Jokkmokk och Pajala

Susanne Johansson, Susanne Stenbacka och Marie Nordfeldt

”Det finns en uppdämd ilska. Det är eliminering av en landsända”
(Bengt Niska, kommunalråd Pajala)

”Kommunalråden stod och skrek att men gud det här är ju rena döden för Jokkmokk. Du förstår, hjälp oss, hjälp oss och staten och allt det här.”
(Anita Lindfors, chef för Utvecklingsenheten, Jokkmokk kommun)

3.1 Inledning

I april 2003 gick tre kommunalråd i Norrlands inland samman och skrev en debattartikel i Dagens nyheter. I artikeln protesterade man mot ytterligare besparingar som drabbade deras kommuner - nuvarande skattebidragssystem bygger på antal kommuninvånare och avfolkningskommuner får allt mindre skatteintäkter (Dagens Nyheter 2003-04-23). Grundproblematiken för dessa kommuner ligger sålunda i att befolkningen minskar vilket leder till sämre skatteunderlag och en urholkad samhällsservice. Det förändringsarbete som bedrivs lokalt handlar därmed mycket om hur man skall kunna vända utvecklingen.

Arbetsmarknadens uppbyggnad utgör en av flera förklaringar och en bidragande orsak är utan tvekan de omvälvande transformationsprocesser svenskt näringsliv genomgått och som leder till en ökad regional differentiering. Skogsindustrin, malmfälten och kraftverken som tidigare var basen för sysselsättningen i Norrlands inland har genom teknikförändringar och rationaliseringsåtgärder förlorat sin betydelse och verksamheter tillhöriga den så kallade nya ekonomin har inte lokaliserats till de norra delarna av Sverige.

Det är ett allmänt känt fenomen att områden med dålig arbetsmarknad får ett överskott av män. Detta beror bland annat på att kvinnor flyttar i större utsträckning. Detta har också skett i Norrbotten där antalet kvinnor per 100 män ligger under riksgenomsnittet. Kraftigast obalans är det i Pajala där det går 68 kvinnor per 100 män. En rapport från Glesbygdverket visar emellertid att det kommit till en brytpunkt där även männen lämnar glesbygdsområden, vilket naturligtvis är allvarligt och tyder på att framtidsutsikterna för norrlandskommunerna ser ännu sämre ut (Årsbok 2004, Glesbygdverket).

Den svenska delstudien som presenteras i detta kapitel delar de övergripande frågeställningarna i projektet som helhet och studerar således genusrelationer och välfärdsmodeller i förändring på olika arenor. I detta kapitel beskriver vi på vilket sätt två lokalsamhällen i Norrbotten – kommunerna

Jokkmokk och Pajala - svarar upp mot omvärldens förändringar, utifrån en analys av hur nivåerna individ, lokalsamhälle och globalt samhälle sammanlänkas i lokala strategier. De arenor vi studerar i våra fallstudieorter är arbetsmarknaden (inom den privata, offentliga och ideella sektorn), civilsamhället och hushållet.

3.2 En ny regionalpolitik?

De lokala arbetsmarknaderna påverkas inte bara av den nationella utvecklingen utan de är också en del av ett globalt system. Samtidigt finns en paradox i att i en globaliserad värld blir det lokala ännu mer viktigt. Det är inte längre främst nationer som konkurrerar med varandra utan det är regioner. Detta har i förlängningen lett till en större regional differentiering. Att det går bra för Sverige betyder inte att det går lika bra för alla regioner. Detta blev speciellt tydligt under senare delen av 1990-talet när lågkonjunkturen byttes mot en högkonjunktur - några få regioner stod för tillväxten medan andra regioner fortsatte att brottas med låga tillväxttal och sysselsättningsnivåer.

3.2.1 Den förändrade regionalpolitiken

I Regeringens proposition "En politik för tillväxt och livskraft i hela landet" fastslås det att den svenska utvecklingen bör ses som "summan av den utveckling som äger rum på respektive lokal arbetsmarknad, snarare än något nationellt fenomen som distribueras ut över landet." (2001/02:4 s. 96). Det är därför av största vikt att skapa förutsättningar för "väl fungerande lokala arbetsmarknader i alla delar av landet" där varje region görs ansvarig för den egna regionala utvecklingen genom s k regionala tillväxtavtal.¹⁰ Incitamentet föddes av att det stod klart att landet även under "goda tider" höll på att delas mitt itu och de regioner som stod för den ekonomiska tillväxten var få och koncentrerade till storstadsområdena, med få undantag.

I Regeringens regionalpolitiska proposition initieras ett helt nytt politikerområde, regional utvecklingspolitik, vilket är en sammanslagning av regionalpolitik och regional näringspolitik.

Målet för politiken är:

- väl fungerande och hållbara lokala arbetsmarknadsregioner med en god servicenivå i alla delar av landet

Medlet är

- regionala tillväxtprogram, baserade på nuvarande tillväxtavtal
- utvecklingsfrämjande åtgärder

Ansvar för regionalutvecklingen decentraliseras till den lokala nivån. Det innebär ett ökat handlingsutrymme, men då det inte tillskjutits mer medel utan det är tänkt att de anslag som finns skall användas på ett kreativt sätt och samordnas bättre, innebär det också att i ett dåligt ekonomiskt läge så blir det även kommunernas ansvar att sköta besparingar. Det är en tolkning som också tydliggörs i citatet i början. "Det finns en uppdämd ilska. Det är eliminering av en landsända. Du pratar om decentralisering men det var ju bara ett sätt att genomföra besparingar". (Bengt Niska, kommunalråd Pajala diskuterar artikeln Gränsen nådd för partiloyaliteten" DN-debatt 2003-04-23). I och med de regionala tillväxtavtalen lades grunden till en politik som skulle omfatta alla regioner i landet. Det var en utveckling som dels grundade sig på internationell forskning vilken visade att den globala ekonomin inte leder till att den lokala nivån spelat ut sin roll utan tvärtom ökar i betydelse när det

¹⁰ De regionala tillväxtavtalen består av tre delar:

En analys av regionens styrkor och svagheter vad gäller tillväxtförutsättningar och problem och möjligheter i regionen. En handlingsplan med övergripande tillväxtmål för regionen samt de insatsområden och åtgärder som partnerskapet (partnerskapet är ett nätverk för tvärsektorieell samverkan som leds av länsstyrelsen eller självstyrelseorganet och viktiga aktörer är näringslivet kommuner landsting, arbetsmarknadens organisationer, universitet, högskolor näringslivets organisationer samt kulturliv och lokala utvecklingsgrupper) prioriterar kring som ska främja jämställdhet och en ekologisk hållbar miljö. För det tredje en beskrivning hur åtgärderna skall genomföras finansieras, följas upp och utvärderas.

gäller att skapa förutsättningar för regional utveckling och dels EU:s strukturfondsprogram som bygger på regioner och inte nationer. Regionalpolitiska beslut kunde inte heller avgöras enbart av Sveriges Riksdag.

Regeringens regionalpolitik är helt i linje med att den nationella tillväxten bygger på väl fungerande arbetsmarknader i landets alla regioner. Den regionalpolitiska propositionen är till viss del en återgång till en mer fördelande politik samtidigt som det sker en tämligen genomgripande förändring på så sätt att kopplingen mellan regionalpolitik och välfärdsstat blir svagare. Under 1990-talet kris var huvudbudskapet att en kompenserande och omfördelande politik av det slag som bedrevs under 1970-talet och 1980-talet inte längre var möjlig. Orsakerna var främst ”nödvändiga besparingar inom välfärdssystemen” Det förklaras i regionalpolitiska propositionen med att ”inledningen av 1990-talet präglades av en svag ekonomisk utveckling som drabbade alla delar av landet”. (Regeringens proposition 2001/02:4 En politik för tillväxt och livskraft i hela landet, s. 96)

Vid tidigare lågkonjunkturer har en vanlig åtgärd varit att kompensera nedskärningar i privata sektorn med att hålla uppe sysselsättningen i offentliga sektorn. Detta har blivit allt svårare både när det gäller sysselsättning och även servicenivån i landets olika kommuner med hänsyftning på de senaste årens förändringar när det gäller avreglering av servicesektorerna, bolagisering och omställning från specialdestinerade till statsbidrags- och utjämningsystem. Även den tidigare refererade regionalpolitiska propositionen innebär ett avsteg från att stödja offentlig sysselsättning. Istället satsar regeringen på att stödja den kommersiella servicen.

Däremot diskuteras välfärdssektorn ur synvinkeln att det finns ett underskattat beroendeförhållande mellan tillväxt och välfärd, på så sätt att det inte bara är välfärden som är beroende av tillväxt utan tvärtom, att välfärd också genererar tillväxt. Välfärd i form av barnomsorg, skola och sjukvård är en förutsättning och för allt fler företag i Sverige är den service som kommunerna svarar för en viktig konkurrensfaktor. Därför menar man att välfärden måste säkras i hela landet. Trots detta görs dock inga uttalade satsningar på den offentliga välfärden. En annan viktig faktor i sammanhanget som ofta saknas i diskussionen är att välfärdstjänster inte bara är en förutsättning för tillväxt utan i sig är oerhört viktig ur sysselsättningsynpunkt, inte minst i norra Sverige där den offentliga sektorn står för merparten av sysselsättningstillfällena.

I den regionalpolitiska propositionen lyfts den sociala ekonomin och ideella organisationer fram som viktiga områden i relation till lokalt utvecklingsarbete och lokalt entreprenörskap. ”Begreppet social ekonomi sätter fokus på insatser inom den regionala utvecklingspolitiken som berör eller involverar ideella organisationer, kooperativ samt lokala utvecklingsgrupper. Dessa aktörer har visat sig vara av betydelse för främst lokalt baserade utvecklingsbetingelser.” (Prop 2001/02:4, s 185). Här framhålls också att ideella organisationer, som exempelvis lokala utvecklingsgrupper, hembygdsföreningar och kulturföreningar, har tagit egna initiativ både för att få den egna bygden att överleva och utvecklas och för att skapa förutsättningar för sysselsättning. (Prop 2001/02:4, s 187). I propositionen påpekas att den sociala ekonomin är svagt belyst och kunskapen om den sociala ekonomins roll i relation till offentlig sektor och privat näringsliv behöver ökas.

3.3 Förändringar i välfärdssystemen

Traditionellt har Sverige med Esping-Andersens terminologi, tillhört den skandinaviska välfärdsstaten (Esping-Andersen, 1991). Det var naturligt att sätta likhetstecken mellan stat och välfärd i Sverige, eftersom det finns en stark koppling mellan välfärd och den offentliga sektorns expansion. Såväl transfereringar från stat till hushåll som tillhandahållandet av välfärdstjänster stärkte denna koppling. Det är emellertid viktigt att erinra sig att det som beskrivs då är den offentligt producerade välfärden. En stor del av välfärden består emellertid av det obetalda omsorgsarbetet i hemmen och en växande andel tjänster produceras av privata företag och ideella organisationer. Hur fördelningen ser ut mellan dessa olika delar av välfärdsproduktionen har varit föremål för analys och använts som utgångspunkt för att kategorisera olika välfärdsstater. Det som är utmärkande för den svenska välfärdsstaten är just

det faktum att en stor del av välfärdsproduktionen definierats som en statlig uppgift och utgångspunkten var att alla medborgare skulle ha tillgång till lika välfärd oavsett social tillhörighet och geografisk belägenhet. Därmed var det också en viktig del av den regionala fördelningspolitiken.

Vid en analys av 1900-talets samhällsutveckling i Sverige framstår framväxten av välfärdsstaten och den offentliga sektorns expansion som en av de mest fundamentala förändringarna. På samma sätt kännetecknas paradoxalt nog sista decenniet av samma århundrade av ett ifrågasättande av den svenska välfärdsmodellen, en ökad tilltro på marknadskrafter när det gäller välfärdsproduktionen och en växande kritik mot offentliga sektorns verksamheter, men kanske framförallt storleken på de offentliga verksamheterna. Det utmärkande för svensk ekonomi under 1990-talets första hälft var en stor och snabbt ökande statsskuld och ett stort budgetunderskott. Det huvudsakliga sättet att angripa detta problem, så som det redovisades i budgetpropositioner under dessa år, var sänkning av de offentliga utgifterna främst genom rationaliseringar och effektiviseringar inom den offentliga sektorn samt genom skatthöjningar (Regeringens budgetförslag 1989/90), Regeringens budgetförslag 1991/92:150, Regeringens budgetförslag 1992/1993). Den offentliga sektorns storlek påstods vara en avgörande anledning till Sveriges ekonomiska kris och debatten spände mellan åsikten att den offentliga sektorn behövde krympas och uppfattningen att det krävdes en mer eller mindre total nedmontering av offentliga sektorn och en välfärd byggd på ett individuellt försäkringssystem (Antman 1993). En av de viktigaste samhällspolitiska frågorna under 1990-talet var, och är fortfarande, hur vården, omsorgen och utbildningen ska finansieras och i vilken regi den ska drivas.

Det skedde en rad radikala förändringar såväl när det gäller de ekonomiska förutsättningarna som de organisatoriska styrformerna av de offentliga verksamheterna. I Kommunala förnyelsekommitténs slutbetänkande (1997) delas 1990-talets förändringsarbete i kommuner och landsting upp i åtta teman: decentralisering, koncentrerings, marknadisering, integrering, differentiering, individualisering, demokratisering och ideologisering. Dessa rubriker beskriver väl de generella förändringarna i kommunal verksamhet och är också nyckelbegrepp i den terminologi som introducerades på 1990-talet varför de som berör de regionpolitiska förändringarna kortfattat beskrivs här. De utgör en viktig bakgrund till de olikartade mönster Sveriges kommuner uppvisar är det gäller välfärdens utveckling och till de problem som det nordligaste länet brottas med i dag.¹¹

Decentralisering: kommunerna har fått ansvar för allt fler verksamheter genom huvudmannaskapsförändringar, överflyttning och delegering av verksamheter från statlig och landstingskommunal nivå till primärkommunal nivå i en omfattande decentraliseringsprocess främst under 1990-talet.

Koncentration: Det har även skett en renodling av verksamheten på så sätt att kommunerna koncentrerar sig på ”kärnverksamheten” och säljer ut sådan verksamhet som inte är obligatorisk. Denna tendens är ofta en kostnadsfråga där kommunerna i ett trängt ekonomiskt läge sett sig nödsakade att prioritera vilken verksamhet som ska bedrivas. Detta kommer vi att ge exempel på i de olika kommunerna.

”Marknadisering”: En annan viktig och genomgripande förändring är inslaget av konkurrenstänkande inom sektorn. En ökad konkurrensutsättning inom den kommunala sektorn ledde till att en producent- och beställarrelation utvecklades, liksom ett system för kontinuerlig prövning av entreprenader och upphandling och utrymme för alternativa produktionsformer. En särskilt viktig del av konkurrensutsättningen var den genomgripande förändringen i organisationen av produktionen av välfärdstjänster i form av införandet av beställar-utförarsystem. Värt att notera i detta sammanhang är att många kommuner övergav detta system efter ett fåtal år.

¹¹ För en utförligare analys av denna utveckling återfinns i Johansson, S. (2000) Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av offentliga sektorn. Diss. Geografiska regionstudier 40. Uppsala Universitet.

Integrering: År 1992 trädde en ny kommunallag i kraft som bland annat innebar att kommunerna själva fick bestämma vilka nämnder de skulle ha eller inte. De flesta kommuner mötte detta beslut med att slå ihop redan existerande nämnder efter vilken sektor de ansvarade för eller vilken målgrupp de vände sig till, exempelvis barn- och ungdomsnämnder.

Individualisering: Som framgått vid genomgången av olika välfärdsmodeller byggde den svenska välfärdsmodellen på kollektiva och storskaliga lösningar. Slutet av 1980-talet och början av 1990-talet innebar ett trendbrott – det talades nu allt mer om individens valfrihet. Flera kommuner införde någon form av peng- eller checksystem, som innebar att pengarna följde med ”kunden” istället för att gå till verksamheten förhand, dvs medborgaren fick en ”check” att använda till exempelvis barnomsorg. Detta system sades leda till att medborgaren friare kunde välja producent av barnomsorg. Samtidigt visade undersökningar att det fanns en stark opinion bland allmänheten för den offentliga välfärden. Exempelvis visar Svallfors att de flesta anser att staten är bäst på att sköta reproduktionen. Det enda område, enligt hans undersökning, där en majoritet förespråkar icke offentlig skötsel, är barnomsorg men där är det familjen, inte marknaden, som anges som alternativ (Svallfors 2001).

Ideologisering: Den sista punkten som förnyelsekommittén tar upp är ideologisering. Vid betraktande av utvecklingen på kommunal nivå är det dock snarast frågan om avideologisering vilket också påpekas av förnyelsekommittén. På nationell nivå blev diskussionen om hur kommunen skulle organiseras samtidigt en debatt mellan de som önskade bevara den rådande kollektiva välfärdsmodellen och de krafter som stred för en mer individuell välfärdsmodell. På den lokala nivån blev denna strid inte lika tydlig eftersom förändringsmönstren ute i kommunerna inte alls följde någon politisk blockpolitik.

Det är framförallt den samtida decentraliseringen och avregleringen som gör att välfärden inte längre har samma självklara koppling till en regional fördelning av statens resurser. I och med att statsbidragen inte längre är specialdestinerade öppnades det upp för större regionala skillnader i den välfärd som varje medborgare har tillgång till. Det är mer upp till varje kommun att besluta om hur välfärden skall organiseras och produceras offentligt. Det finns en mycket viktig distinktion mellan att kommunen har skyldighet att tillhandahålla barnomsorg, som nu är lydelsen, till tidigare formuleringar i termer av att kommunen ska organisera och producera exempelvis barnomsorg. Det är i det sammanhanget som diskussionen uppstår om den svenska välfärdsmodellen bör omdefinieras och frågan om det har växt fram olika lokala välfärdsmodeller väcks.

Grundförutsättningarna som den skandinaviska modellen byggde på var full sysselsättning och höga skatteinkomster men också – och kopplat till detta - att få i praktiken var beroende av de behovsprövade bidragen. När dessa förutsättningar ändras radikalt, exempelvis i form av det försämrade arbetsmarknadsläget som rått de senaste åren, framträder välfärdsstatens svagheter. Välfärdssystemet kommer mer och mer att likna ett prestationsbaserat system där det finns två grupper av medborgare, de som har arbete och därmed socialt skydd vid arbetslöshet, sjukdom, barnafödande, och de som har svag eller ingen förankring på arbetsmarknaden och därför hänvisas till de behovsprövade systemen. Detta var en utveckling som diskuterades under 1990-talets omvandlingsprocesser. Det har fortsatt vara realitet inte minst i Norrbotten då en stor andel av den arbetsföra befolkningen fortsatt att befinna sig utanför arbetsmarknaden då arbetslösheten är högre än i övriga landet. Norrlandskommunerna är således beroende av det offentliga både som arbetsgivare och välfärdsgarant. Det gör systemet än mer sårbart när de offentliga medlen skärs ner och ger dominoeffekter på så väl sysselsättning som servicenivåer som citatet i inledningen antyder.

3.4 Drivkrafter för svensk ekonomi

I delbetänkandet från den regionalpolitiska utredningen (SOU 2000:36) definieras fyra grundläggande drivkrafter för den nuvarande svenska ekonomin. Dessa är stordriftsfördelarnas logik, flexibilitet, innovationsförmåga och välfärdslogiken. Där fastslås att stora delar av näringslivet fortfarande drivs av stordriftsfördelarnas logik och att den tunga industrin fortfarande är motorn när det gäller exporten.

Denna produktion är tämligen utspridd men ofta har den etablerats i anslutning till någon råvarukälla och funnits där i generationer. Det bör dock poängteras i sammanhanget att den ”traditionella” industrin skapar allt färre sysselsättningstillfällen eftersom dess överlevnad bygger på fortlöpande rationalisering och effektiv produktionsprocessteknologi. Produktiviteten inom industrin har ökat under hela 1990-talet men inte behovet av arbetskraft.

Stora delar av industrin och den industrinära tjänsteproduktionen har bytt storskaligheten mot ett flexibelt produktionssätt - dess överlevnad består i att snabbt anpassa produktionskapaciteten och sortiment till efterfrågan. Denna produktion sker i små- och medelstora företag på tämligen utspridda regioner. Under lågkonjunkturen sattes en stor tilltro till att detta småföretagande skulle skapa ny sysselsättning.

Det mest omtalade och nya drivkraften är det som går under den omdiskuterade beteckningen ”den nya ekonomin”. Det är verksamheter som bygger på innovationsförmåga och kunskapsgenerering, såsom telekommunikation/IT och läkemedel men även andra branscher med höga krav på utbildning och kunskap såsom media och det som har kommit att kallas ”upplevelseindustrin”.¹² Framförallt telekommunikation/IT-branscherna är koncentrerade till större städer och universitetsområden. Det är en intressant utveckling för å ena sidan fanns det en stark tilltro att tekniken skulle överbygga avstånd och göra det möjligt för företag att lokalisera sig i glesbygd och mindre orter, att dessa verksamheter kunde finnas strängt taget vart som helst. Tvärtom visade det sig att en stor del är koncentrerade till främst Stockholm, Kista och Mälardalen och en agglomeration i Karlskrona/Ronneby. (Näringsdepartementet 2000). Efter den s k dotcom-kraschen fick även Karlskrona/Ronneby området svårigheter då mycket av verksamheterna var koncentrerade på IT-relaterat företagande och sysselsättningen sjönk även i det området.

Den sista viktiga drivkraften för svensk ekonomi och sysselsättningspotential är det som kallas välfärdslogiken. Med det åsyftas produktionen av välfärdstjänster något som fortfarande i stor utsträckning sker i offentlig regi. Sett till befolkningsstrukturen är detta en sektor som har en hög sysselsättningspotential inte minst med tanke på den åldrande befolkningen. Lokalisering och omfattning är till viss del styrta av behovet av de sociala tjänsterna. Men det är inte enbart behovet som styr efterfrågan utan efterfrågan fastställs i en politisk process och bestäms av ekonomi och budgetramar.

De genomgripande förändringar som skedde i Sveriges välfärdsmodell under 1990-talet, inte minst avregleringen av det offentliga monopolet, decentraliseringen och övergången från regelstyrning till målstyrning från statens sida, har på ett sätt lett till ökat lokalt självstyre vilket gör att det går att diskutera huruvida det existerar en välfärdsmodell i Sverige, eller flera parallellt existerande lokalt specificerade välfärdsmodeller.

Å andra sidan så är den kommunala budgeten styrda av lagar och förordningar såsom barnomsorgslagen, socialtjänstlagen och äldreomsorgslagen. I vissa kommuner uppgår de verksamheter som kommunen är skyldig att tillhandahålla till så mycket som 80-90 procent av budgeten. Dock har kommunen viss handlingsfrihet när det gäller hur välfärden produceras - i kommunal regi, privat eller alternativt regi - det vill säga i de kommuner där de alternativen finns. I glesbefolkade områden där ekonomin ständigt försämras är det relevant att ställa sig frågan om det växer fram andra mer informella system för att tillgodose befolkningens behov av välfärd.

¹² Upplevelseindustrin är ett samlingsbegrepp för de olika branscher som tillfredsställer det ökade behovet av immateriell konsumtion. I industrin ingår 13 branscher: Arkitektur, data/TV-spel, design, film, författarskap och publicering, konst (bild, foto, animation), media (tv/radio/tryckta medier), mode, musik, PR/kommunikation/reklam, scenkonst (teater, standup-comedy, dans), turism (boende, måltid, muséer, natur, nöjesparker, evenemang) och utbildning/edutainment. (Almquist, Engström och Olausson 1999)

3.5 Regional differentiering

”Vi kan inte längre säga att går det bra för Sverige så går det bra för våra regioner. Vi tycks ha kommit till en punkt där motsatsen är en bättre beskrivning av verkligheten. Låt mig istället säga: Går det bra för våra regioner så går det bra för Sverige.” (Björn Rosengren 2000-10-02) I en rapport från Näringsdepartementet om de regionala tillväxtavtalen står det att läsa i regeringens förord att *”Vi har ett Sverige som utvecklas i två olika hastigheter, och i vissa fall även åt olika håll”... ”Vi har tendenser till överhettning i vissa regioner samtidigt som det är knappt ljummet i andra.”* (Ds, 2000:7.) Även om regionala obalanser existerade även innan lågkonjunkturen och strukturomvandlingen blev de mer påtagliga under 1990-talets sista år och 2000-talets början. Det är inte minst därför angeläget att anlägga ett regionalt perspektiv på strukturomvandlingen och försöka förstå och förklara dessa regionala variationer.

Utvecklingen av svenskt näringsliv och dess effekter på svensk arbetsmarknad har lett till en situation där högkonjunkturen och tillväxten kommer få regioner och få grupper på arbetsmarknaden till del. Inte minst är det en liten del av arbetsmarknaden och arbetskraften som innefattas när den nya ekonomin och den nya arbetskraften beskrivs och diskuteras. En analys av strukturomvandlingen av den svenska arbetsmarknaden måste därför differentieras och problematiseras såväl utifrån regionala som individbaserade förutsättningar. I en rapport till regeringen gör AMS en bedömning av den problematik som kommer att genomsyra arbetsmarknaden under de närmaste tiotal åren. Det första problemområdet är just matchningsproblematiken. Att de delar av arbetsmarknaden som är expansiva har uppenbara svårigheter att rekrytera relevant arbetskraft befaras inverka menligt på såväl sysselsättningsutvecklingen som den ekonomiska tillväxten. Detta formuleras i rapporten som att: *”Obalansen mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft mellan olika yrken respektive orter innebär fortsatt stora krav på en effektiv arbetsförmedling och att nödvändig yrkesmässig och geografisk rörlighet kan upprätthållas”*. (Arbetsmarknadsstyrelsen 1999)

Dessa förhållande befaras annars leda till att redan existerande regionala skillnader vad gäller sysselsättningstillväxten fördjupas. Vikten av att utgå från de regionala skillnaderna när det gäller arbetsmarknadspolitiska insatser poängteras. På ett individplan uppmärksammas speciellt problematiken att många av de långtidsarbetslösa inte uppfyller näringslivets ökade kompetenskrav och därför riskerar att fortsätta vara arbetslösa oavsett att sysselsättningstillfällena ökar och på sikt permanent ställas utanför arbetsmarknaden (Arbetsmarknadsstyrelsen 1999). Utbildningsnivån bland arbetskraften skiljer sig kraftigt åt i olika regioner. Det som går att anta av ovanstående beskrivning är att den regionala utvecklingen i mångt och mycket är beroende av det lokala näringslivets branschammansättning och utbildningsnivå hos arbetskraften. Det är de kunskapsintensiva branscherna som har ökat nationellt vilket gör att de regioner som har, eller har förutsättningar för att skaffa sig, kunskapsintensiva branscher kommer att fortsätta växa. En av förutsättningarna är en högutbildad arbetskraft, tillgång till FOU och högre utbildning. Faktorer som hämmar utvecklingen kan antas vara ”felaktig infrastruktur”, felutbildad arbetskraft, tidigare dominerade av industri där nedläggning lett till en hög arbetslöshet, låg entreprenörsanda, fel infrastruktur, det vill säga inlåsnings effekter av det slag som sammanfattas under benämningen "path dependence" eller ”stigberoende” (se bl a Magnusson Ottosson, 1996, eds).

3.6 Civilsamhället och sysselsättningen

I Sverige har den ideella sektorn¹³ haft till uppgift att aktivera personer snarare än att anställa och den ideella sektorn utgör därför en mycket begränsad andel av den reguljära arbetsmarknaden. Däremot

¹³ I studien används uttrycket civilsamhället som benämning på en av fyra samhällssfärer, där de övriga omfattas av staten, näringslivet och hushåll/familj. För att beteckna den formellt organiserade delen av civilsamhället har vi valt uttrycket ideell sektor. I studien avgränsas detta empiriskt till ideella organisationer, ekonomiska organisationer, samfälligheter och stiftelser. I den formella delen av civilsamhället ingår medlemskap, deltagande och insatser – avlönade och oavlönade – i den ideella sektorn organisationer. I civilsamhället räknas även informella nätverk och hjälp- och omsorgsinsatser utanför familjen in. I

har den ideella sektorn haft en arbetsmarknadspolitisk roll med ansvar för t ex vuxenutbildning (Lundström & Wijkström 1997) och anställningar inom olika arbetsmarknadspolitiska program, t ex ALU-anställningar och anställningar med s k lönebidrag.

Under 1990-talet uppmärksammades emellertid den ideella sektorns möjligheter att skapa arbetstillfällen. Ett antal internationella studier visade på en kraftig expansion av sysselsättningen inom den ideella sektorn i ett antal länder (se Salamon & Anheier 1996, 1999). I ett antal västeuropeiska länder såg man en ökande sysselsättning inom nykooperativa företag, vilket gett påtagliga sysselsättningseffekter i vissa regioner (Westlund & Westerdahl 1997, 1998). Grunden till intresset för den ideella sektorn som jobbskapande kan förklaras med en kombination av orsaker; dels med den djupa lågkonjunktur som Sverige och andra europeiska länder befann sig i under början av 1990-talet och dels med det ökande intresset för denna sektor som helhet samt, för Sveriges del, med inträdet i EU. I EU:s strukturfondsprogram, som sedan 1990-talet kommit att dominera den svenska regionalpolitiken, lyfts social ekonomi, socialt kapital och partnerskap fram som viktiga mekanismer för lokal ekonomisk utveckling. (Bærenholdt 2002). Intresset för den ideella sektorn som sysselsättningskapande har således utvecklats till att vara en regionalpolitisk fråga (Nordfeldt & Lundstedt 2001).

Det uttryck inom civilsamhällssfären som främst kommit att användas i förhållande till sysselsättning och arbetsmarknad är social ekonomi. (se Westlund 2001, Vetenskapsrådet 2003). Inom den sociala ekonomin¹⁴ är det framför allt småskaliga kooperativ som lyfts fram. Kooperativ ses som en inkörsport till den privata företagsamhet som efterfrågas inom till landsbygdsutvecklingen, t ex för grupper som annars inte skulle starta företag (se Kulturdepartementet 1999).

Forskningen visar dock att även om antalet kooperativ och lokala utvecklingsgrupper ökat under 1990-talet har antalet arbetstillfällen snarare minskat (Sätre Åhlander 2003). Men trots dessa utvecklingstrender menar Sätre Åhlander att lokala kooperativ kan bidra till en ekonomisk utveckling indirekt genom att ge stöd till entreprenörer och genom att initiera processer. Hon påpekar dock behovet av samarbete med privata och offentliga aktörer för att detta skall vara framgångsrikt. Vilken betydelse småskaliga kooperativ har för lokal utveckling är dock fortfarande oklart. Det är svårt att säga hur mycket arbeten som skapas och om det handlar om fasta eller tillfälliga arbetstillfällen eller olika arbetsmarknadsåtgärder (Herlitz 1998, Forsberg 2001a).

3.7 Utvecklingstendenser i Norrland

I en tid av åldrande befolkning blir andelen förvärvsarbetande allt lägre. Det är något som gäller i hela riket och speciellt i Norrbotten¹⁵. Av hela Norrbottens befolkning var 51 procent i förvärvsarbete för tio år sedan (jmf riket 52 befolkning). År 2000 var det 42 procent av befolkningen som förvärvsarbetade mot 44 procent i riket.

Norrlandskommunerna har länge brottats med hög arbetslöshet och låga sysselsättningstal. Sysselsättningsnivån sjönk från cirka 75 procent till 66 procent mellan 1990-1999. Den låga sysselsättningsnivån kvarstod således även när konjunkturen vände. I genomsnitt var

denna studie fokuseras främst den organiserade delen av civilsamhället och det avlönade arbetet inom denna del, men även andra delar av civilsamhället berörs i rapporten. (Se även t ex Trägårdh 1999, Wijkström & Lundström 2002, Blennberger, m fl. 2004)

¹⁴ Inom EU administrationen anses den sociala ekonomin bestå av fyra klasser av organisationer – CMAF - Cooperatives (kooperativ), Mutuals (ömsesidiga företag), Associations (föreningar) och Foundations (stiftelser).

¹⁵ Informationen är hämtad från SCB, AKU, och Faktaboken På tal om kvinnor och män i Norrbotten som är utgiven av Länsstyrelsen i Norrbottens län (2000). Vid faktainsamlingen har länsstyrelsen använt följande källor: SCB Statistiska Centralbyrån, Länsstyrelsen Norrbotten län, Glesbygdsverket, Eurostat, Luleå Tekniska Universitet, Norrbottens läns landsting, Skogsvårdsstyrelsen, Luleå, Bergsstaten. SMHI. Länsstyrelsen har tagit fram den senaste tillgängliga statistiken som i vissa fall har några på nacken men är i alla fall den senaste.

sysselsättningsnivåerna tämligen identiska för män och kvinnor men i många enskilda kommuner ligger sysselsättningen högre och i en del fall mycket högre för kvinnorna.

Arbetslöshetsnivåerna har också länge varit mycket högre än i övriga landet. Redan 1990 var arbetslösheten totalt sett 4,5 procent, 5,2 procent för männen och 3,7 procent för kvinnorna. Under de värsta krisåren var arbetslösheten så hög som 14,6 procent för männen och 8,0 för kvinnorna. Även om arbetslöshetsnivån låg kvar på en hög nivå trots högkonjunktur, sjönk den ändå drastiskt till 6,4 procent för kvinnorna respektive 9,1 procent för männen (år 1999).

Dessa mönster har sin förklaring i att norrlandskommunerna länge var dominerade av primärnäringarna och framförallt skogsindustrin. Pajala tjänar som ett bra exempel på en ”typisk” norrlandskommun. Så sent som 1990 sysselsatte primärnäringarna cirka elva procent (19 procent av männen) av de förvärvsarbetande i Pajala; 1995 hade andelen minskat till drygt sju procent av samtliga förvärvsarbetande. Skogen var männens arbetsplats sedan generationer och det har varit svårt att hitta alternativ sysselsättning åt den stora andel arbetslösa män mellan 25-40 år som blivit friställda från skogsarbetet. Ett stort antal statliga jobb har också gått förlorade, som exempelvis tullare vilket också var en manlig sysselsättning (se vidare mer specifik beskrivning av Pajala).

Andra kännetecken för arbetsmarknaden i Norrbotten är att länets invånare ligger långt under rikssnittet när det gäller arbetstillfällena inom Fou-intensiv och kunskapsintensiv sektor. De norrländska kvinnorna jobbar dubbelt så ofta i skyddad sektor än kvinnorna i övriga riket. Inom IT-branscherna är det färre anställda än i riket för såväl män som kvinnor. Men inom telekommunikation, som ingår i IT-sektorn, jobbar fler i Norrbotten än i övrigt landet. För kvinnornas del är det 48 procent mot rikets 18 procent och för männens del 31 procent mot rikets 14 procent. Turism är en viktig bransch för norrlandslänen och sysselsätter många fler kvinnor än män, elva procent respektive fem procent av norrlänningarna. Det är endast delbranscherna nöjesparker och skidanläggningar som sysselsätter fler män än kvinnor.

Norrlandskommunerna är också i hög utsträckning beroende av den offentliga sektorn som arbetsmarknad. Den offentliga sektorn sysselsätter 63 procent av de förvärvsarbetande kvinnorna och 26 procent av männen. Den svenska arbetsmarknaden är könssegregerad, vilket visar sig särskilt tydligt inom den offentliga sektorn. I tider av sviktande konjunkturer har kommunerna försökt hålla uppe den offentliga sysselsättningen vilket bland annat lett till att kvinnors sysselsättning i flera kommuner är högre än mäns. Dock har arbetstillfällena minskat även inom den offentliga sektorn. Hur mycket är svårt att avgöra eftersom det under 1990-talet genomfördes flera omfattande reformer där personal överfördes från staten till kommunen och från landstinget till kommunen. I reella tal minskade antalet sysselsatta inom landstinget med cirka 7 000 kvinnor och 800 män. Samtidigt ökade antalet sysselsatta inom primärkommunerna med cirka 2 000 kvinnor medan männen minskade med 84.

Kvinnorna arbetar i större utsträckning heltid än kvinnor i övriga landet och andelen heltidsarbetande kvinnor ökar också mer i Norrbotten än i övriga riket. Andelen kvinnor som arbetar är således lägre men de som är sysselsatta arbetar fler timmar. Deltid är vanligast bland ungdomar och för kvinnor i åldern 60-65. Andelen kvinnor som driver företag har ökat i Norrbotten från 1 företag per 1000 kvinnor till 3,1 företag per 1000 kvinnor. (jmf riket 43 företag per 100 kvinnor) Sammanlagt utgör kvinnorna 33 procent av företagen i Norrbotten. (jmf riket 31 procent). Liksom i riket i övrigt går de kvinnliga företagen i mindre utsträckning i konkurs. Av samtliga konkurser under 1999 i Norrbotten var 96 procent ägda av män (jmf riket 86 procent)

I norrbottens län har 26 procent av kvinnorna (jmf riket 29 procent) och 21 procent av männen (jmf riket 23 procent) eftergymnasial utbildning. Liksom i riket i övrigt är det fler kvinnor än män som påbörjar eftergymnasial utbildning. Däremot påbörjar männen i länet i mindre utsträckning än i landet i övrigt eftergymnasial utbildning. Valet av utbildning är starkt traditionsbundet trots olika försök att bryta könsbundna mönster.

Antalet anställda inom ekonomiska och ideella föreningar har minskat under en tioårsperiod och Norrbotten följer också denna trend. En förklaring till detta är att vissa större organisationer har bolagiserats, såsom t ex Samhall och producent och konsumentkooperationen (Eurenius 1999). Samtidigt har anställda tillkommit genom Svenska kyrkans övergång från staten till den ideella sektorn år 2000.¹⁶ Om man ser till utvecklingen under 1900-talet och första åren under 2000-talet så är trenden inom samtliga organisationsformer att antalet föreningar ökar samtidigt som antalet anställda minskar, vilket även gäller i Norrbotten.

Tabell 3-1 Antal och antal anställda i ekonomiska föreningar, ideella föreningar, samfälligheter samt stiftelser och fonder åren 1992, 2001, 2002 och 2003

År	1992		2001		2002		2003	
	Antal föreningar	Antal anställda	Antal föreningar	Antal anställda	Antal föreningar	Antal anställda	Antal föreningar	Antal anställda
Norrbotten								
Ekonomiska föreningar	364*	3 317	186	2 382	194	2 029	203	1 991
Ideella föreningar	1 068	2 701	1015	2 440	1 038	2 388	1 029	2 238
Samfälligheter	50	71	67	61	68	61	69	40
Stiftelser och fonder	67	829	73	551	76	558	73	494
Totalt	1 545	6 918	1341	5 434	1 376	5 036	1 374	4 763

(Källa: Särskilda tabelluttag från SCB:s Företagsregister. Anm: Antal och antal anställda inom Ekonomiska föreningar, Ideella föreningar, Samfälligheter samt Övriga stiftelser. *I uppgifterna för 1992 ingår bostadsrättsförening i ekonomiska föreningar.)

Ekonomiska föreningar sysselsätter flest personer inom hälso- och sjukvårdsområdet (Höckertin 2001). Under denna rubrik ingår bl a barnomsorgs- och äldrekooperativ som är traditionella nykooperativa verksamheter. Det är ca 28 procent av föreningarna som återfinns inom denna bransch om man ser till Sverige som helhet.¹⁷ Norrbotten särskiljer sig dock i denna statistik, endast nio procent av de ekonomiska föreningarna återfinns inom branschen hälso- och sjukvård. I Norrbotten återfinns den största andelen föreningar inom branscherna Fastighets- och uthyrningsverksamhet samt "Andra samhällseliga och personliga tjänster." Flest anställda i Norrbotten finns emellertid inom branschen Parti- och detaljhandel.¹⁸

I intervjuerna beskrivs att det i Norrbotten inte finns något intresse att starta verksamheter i den kooperativa formen. Det finns en uppfattning om att den tidigare dominansen av stora statliga företag och fasta arbeten inneburit att det inte funnits något intresse av att starta kooperativ. Ett annat hinder för denna form som framförs är att det t ex i Tornedalen är "knapsu"¹⁹ att starta en ekonomisk förening. Om man ser till statistiken över ekonomiska föreningar på länsnivå kan man dock inte uttyda någon sådan skillnad. När man t ex ställer Norrbotten (8 ekonomiska föreningar/10 000 invånare) i relation till de befolkningsmässigt jämförbara länen som t ex Dalarna (9,2), Västmanland (6,3), Värmland (8), Örebro (5), Gävleborg (8,8) och Västernorrland (7,6) så ligger Norrbotten i paritet med dessa.²⁰ Det är Jämtlands län (21,4) som avviker och Västerbotten ligger också relativt högt (10,9). Hur kan man då förklara dessa något motstridiga uppgifter? Resonemanget som framförs i intervjuerna kan tolkas utifrån ett genusperspektiv. Utsagorna om att det finns få kooperativ kopplas

¹⁶ Svenska kyrkan är sedan år 2000 en del av den ideella sektorn. I statistiken utgör de dock en egen juridisk form och ingår inte i tabell 1.

¹⁷ Uppgifterna bygger på ekonomiska föreningar som bildats 1985 eller senare och som fanns 1999 se Höckertin 2001 s 106.

¹⁸ Antalet anställda inom denna bransch dras emellertid upp av att ett fåtal arbetsställen har många anställda (Höckertin 2001, s 107).

¹⁹ Knapsu är tornedalsfinska och betyder ungefär "kärningaktigt". Vi återkommer i kapitlet med en diskussion om detta begrepp och dess implikationer på förhållandet mellan män och kvinnor i Pajala.

²⁰ Uppgifterna baseras på särskilda tabelluttag från SCB:s företagsregister över Ekonomiska föreningar 2003, i relation till folkmängd i länen den 31/12/2003 enligt SCB:s befolkningsstatistik.

till männens sysselsättning medan kvinnor inte betraktas som ekonomiska aktörer. Om det är ”knapsu” att starta en ekonomisk förening borde det ju vara en bra sysselsättning för kvinnor när arbetsmarknaden sviktar. Tidigare forskning har också visat en sådan trend, att det finns en tydlig koppling mellan nykooperation och kvinnor (Sätre Åhlander 2001).

3.8 Finns det några möjligheter att påverka den lokala utvecklingen i en global värld?

Som framgår av beskrivningen ovan har delstudien *Lokala genuskontrakt i förändring i Norrbotten* det övergripande syftet att fokusera könssegregeringens betydelse för sysselsättningsutvecklingen och hur de lokala genussystemen påverkar och påverkas av förändringar viktig på den postindustriella arbetsmarknaden. I detta sammanhang är det viktigt att poängtera att flera forskare pekat på vikten av sociokulturell integration som en viktig lokal uppgift i en global värld. En del av detta arbete är en integrerad arbetsmarknad såväl när det gäller mellan kvinnor och män som mellan olika etniska grupper. Undersökningar har visat att regioner som tar till vara på all arbetskraft har en positiv regional utveckling (Borja & Castells 1997, Brulin 2002).

En annan viktig punkt gäller den lokala statens roll i att skapa konkurrenskraft och se till att samarbete mellan stat och näringsliv fungerar väl. Flera forskare har pekat på att det är på den lokala nivån som förutsättningarna finns att ställa om lokal produktion efter nationell och global efterfrågan (se Borja & Castells 1997, Brulin 2002). Detta är faktorer som vi vill följa upp på en lokal nivå. Vad gör man på våra olika undersökningsnivåer för att underlätta i omställningsprocesser? Hur påverkar utvecklingen män respektive kvinnor? Hur organiseras den lokala välfärden och hur arbetar kommunen med att utbilda arbetskraft som kan möta omställningar på arbetsmarknad och näringsliv?

Våra fallstudier i båda undersökningskommunerna startade med s k dialogkonferenser. Där samlade vi aktörer som på något sätt var verksamma i det regionala utvecklingsarbetet. Det genomfördes också intervjuer med en rad nyckelpersoner på regional och kommunal nivå, samt enskilda individer.²¹ Innan dessa redovisas följer en kort beskrivning av kommunerna för att få en bild av hur utvecklingen sett ut och vilka möjligheter och svårigheter som finns när det gäller kommunernas sysselsättningsmässiga och befolkningsmässiga utveckling.

Tabell 3-2 Kommunbeskrivningar Pajala och Jokkmokk – faktarutor.

	Pajala	Jokkmokk
Yta	8 000 km ² 1,0 inv./km ²	18 143 km ² 0,3 invånare/ km ² .
Befolkning	3 699 män och 3 354 kvinnor totalt 7 053	2 847 män och 2 786 kvinnor totalt 5 633
Politisk majoritet	Lång tradition av socialdemokratiskt styre	Lång tradition av socialdemokratiskt styre
Arbetsmarknad	Sysselsatta 59% män 66% kvinnor, totalt 62%. Arbetssökande: 12% män, 5 % kvinnor	Sysselsatta: 70% män, 72% kvinnor, totalt 71%. Arbetssökande: 14% män, 7% kvinnor.
Flyttningsnetto	2002: -30 män, -38 kvinnor 2003: -40 män, -26 kvinnor	2002: -44 män, -67 kvinnor 2003: -50 män, -49 kvinnor

²¹ Se intervjujulistans referenslistan

3.9 Pajala kommun

Pajala kommun²² ligger mitt på Nordkalotten gränsande i söder till Övertorneå och Överkalix, i väster till Gällivare och Kiruna och i öster till de finska kommunerna Muonio, Kolari och Pello. Historiskt var Pajala på grund av sitt geografiska läge en viktig handelsplats, en roll som lever kvar i den årligen återkommande Pajala marknad. Det som gör Pajala kommun speciell är inte enbart dess stora yta, utan att kommunen består av inte mindre än 80 byar och tätorter. Dessutom är hela ytan befolkad, om än glest, och obebodda fjällområden saknas.

3.9.1 Befolkning

Pajala är den kommun som har haft den mest negativa befolkningsutvecklingen i Norrland. Befolkningen uppgick till cirka 11 000 år 1970 och har i dagsläget cirka 7 600 invånare, varav cirka 2 200 finns i centralorten. Det kanske mest allvarliga är att det är den arbetsföra och unga befolkningen som flyttar från orten. Den arbetsföra befolkningen (20-64 år) minskade med 600 personer under 1990-talet och 450 av dessa var mellan 20-34 år.

Denna utveckling leder naturligt till färre i arbetslivet. Förutom att en låg andel av befolkningen är i yrkesverksam ålder är andelen som deltar i arbetslivet låg *inom* denna grupp. Vid en jämförelse är andelen yrkesverksamma i Pajala endast 58 procent i åldersintervallet 20-64 år mot länets 70 procent och rikets 74 procent. Anledningen till detta är i sin tur en hög arbetslöshet och förtidspensionering, främst bland männen. Andelen förtidspensionerade uppgår till 30 procent i jämförelse med länets 23 och rikets 20 procent. Utvecklingen är en följd av en stark omstrukturering av näringslivet och en starkt könssegregerad arbetsmarknad vilket gjort att männen har blivit mer drabbade av arbetslöshet än kvinnor. Av de arbetslösa i Pajala är över 70 procent män. Männen arbetslöshet var 17,5 procent 1996 och 12 procent 2001, medan kvinnornas arbetslöshet var 8,5 procent respektive 5 procent. Sjuttio procent av männen hade varit inskrivna i mer än sex år och går på så kallad rundgång, det vill säga varvar arbetslöshet och perioder av sysselsättning i arbetsmarknadsprogram.

3.9.2 Näringsliv

Pajala kommuns arbetsmarknad domineras av offentlig och privat tjänsteproduktion. Vård och omsorg, utbildning samt civila myndigheter sysselsätter cirka 44 procent av arbetskraften. (jmf länet 39 och riket 32 procent). Den största arbetsgivaren i Pajala är kommunen med cirka 900 anställda. I övrigt har jord- och skogsbruk traditionellt sysselsatt en stor andel av befolkningen. Så sent som 1990 sysselsatte primärnäringsarna cirka elva procent av de förvärvsarbetande i Pajala; 1995 hade andelen minskat till drygt sju procent av samtliga förvärvsarbetande men låg ändå i nivå och över rikets sysselsättningsandel tillsammans med byggindustrin. Övriga näringsgrenar ligger under läns- och riksnitt vilket speciellt gäller för industrin. Under 1990-talet växte data- och elektronikbranschen, en utveckling som började på 1980-talet. Det finns en bred kompetens inom elektronikindustrin, från utveckling av avancerad hård- och mjukvara till enklare tillverkning och service av elektronikprodukter. Micromakarna har funnits i över tio år och är nu kommunens största privata företag med ett 50-tal anställda. Mikromakarna flyttade 1992 ihop med ett annat elektronikföretag, Frontec, och bildade ett elektronikcentrum. Företagen har ett nära utbyte med varandra inom sina huvudområden. Liksom övriga delar av landet drabbades näringen av lågkonjunkturen och några företag gick omkull. Men elektronikindustrin är ändå viktig för sysselsättningen.

Företagen har behov av högutbildad arbetskraft och i Pajala är andelen högskoleutbildade mycket lägre i länet såväl som i riket; det är en stor andel som har högst tvåårig gymnasial utbildning. I

²² Framställningen bygger på Länsarbetsnämnden i Norrbottens rapport ”Delrapport om framtidens arbetsmarknad inom Pajala kommun – med utblick mot år 2015 och Framtiden för de 5 älvarnas bygd” (Pajala kommun. Rapport september 2002. Arbetsmarknadsanalys och utvecklingsförslag. Björn Pettersson f.d. Länsarbetsdirektör i Norrbotten)

kommunen finns dock en högskoleutbildning för ingenjörer. Denna har betytt mycket för att täcka elektronikföretagens arbetskraftsbehov samtidigt som det varit möjligt för vissa ungdomar att stanna på orten och studera. Besöksnäringen, inklusive hotell- och restaurang, har också haft en positiv utveckling de senaste åren.

Förutom Mikromakarna finns de några få stora arbetsgivare såsom AB Krekula & Lauri Såg och Keros Läder AB. I stort präglas dock näringslivet främst av småföretag med få eller inga anställda, dessa utgör 96 procent av arbetsställena. De typiska småföretagen i Pajala kommun finns inom verkstads- och trävaruindustrin samt livsmedels- och konfektionsindustrin. Koncessionssamebyarna Muoni, Sattajärvi, Tarendö och Korju bedriver renskötsel och vidareförädling av renkött sker i Anttis. Det var flera kvinnor som startade företag mitt under lågkonjunkturen såsom hantverksföretag, floristföretag och dataföretag. Blomcentrum som har funnits sedan 1997 är ett exempel, två kvinnor valde att stanna kvar i bygden och starta företag istället för att flytta.²³ En minnesvärd entreprenör och förebild för kvinnliga företagare är Erika "Riga" Aittamaa som uppfann och fick patent på Lovikkavanten. Sedan 1892 tillverkas Lovikkavanten i byn Lovikka och fortfarande stickas vantarna för hand på samma sätt som Riga gjorde.

En bedömning i stort visar på en tämligen bekymmersam situation när det gäller sysselsättning med en nedgång på 35 procent de senaste tio åren. De yrken som bedömdes ha en bristsituation den senaste arbetskraftsbarometern var högskoleutbildad IT-personal, civilingenjörer inom data och elektronik, tekniker inom samma område, läkare, tandläkare, grundskollärare samt socialsekreterare/kuratorer. Övriga yrken har balans eller överskott. Vad som kan väga upp den negativa bilden av arbetsmarknaden i Pajala är att åldersstrukturen är hög, ungefär hälften av de yrkesverksamma i Pajala går i pension de närmaste tio åren och därmed uppstår vakanser. Dessa kommer i mycket stor utsträckning uppstå inom den offentliga arbetsmarknaden såsom civila myndigheter, post och tele-, grund- och gymnasieskola och hälso- och sjukvård. DET finns en osäkerhet om dessa behöver återbesättas, beroende på kommunens ekonomi och utvecklingen när det gäller barnafödande och behovet inom skola osv. Det finns också en arbetskraftsreserv i form av arbetslösa och sjukskrivna i dagsläget vilket gör att det är svårbedömt hur utvecklingen på arbetsmarknaden kommer gestalta sig även med stora pensionsavgångar.

Pajala kommun har arbetat mycket hårt för att bryta den negativa sysselsättningsutvecklingen och få flyttlassen att gå mot Pajala istället för därifrån. Under 1990-talet gjordes stora satsningar för att skapa "ett norrbottens Silicon Valley". Många elektronikindustrier förmåddes att flytta till Pajala med Mikromakarna, det största företaget i Pajala, i spetsen. Detta ledde till att det skapades ett elektronikkluster. Detta kan ses som ett exempel på kommunens anpassning till omvärlden och en kopiering av en internationell och nationell näringslivstrend. Ytterligare en anpassning till omvärlden är att alla 80 småbyar som Pajala består av har datastugor, för att möjliggöra att alla innevånare skulle lära sig hantera en dator och ha tillgång till såväl internet som intranät.

3.9.3 De lokala genussystemens betydelse

"Det som är problemet i dag i mina ögon när det gäller arbetsmarknaden och sysselsättning det handlar ju om dessa skogsarbetare som är utan arbete i dag. Karlar i femtioårsåldern, en del äldre som i alla tider har jobbat i skogen och dessutom har man gjort det i generationer och kunnat försörja sig och sina familjer på detta sättet. Plötsligt blev de ställda på bar backe och att få dem att tänka om och t ex satsa på en utbildning, det är kört vill jag påstå".

(Intervju Boel Svanberg, Näringslivssekreterare Pajala Kommun)

"Det är ju männen i Pajala som är arbetslösa, det är inte kvinnorna, vilket framgår av statistiken. Jag vill påstå att alla kvinnor som söker jobb och som bor i Pajala får något jobb förr eller senare, inte

²³ Ägarna utnämndes för övrigt till årets unga företagare i Pajala startåret 1997.

minst med tanke på vår äldreomsorg och vår barnomsorg".
(Intervju Boel Svanberg, Näringslivssekreterare, Pajala Kommun)

Ett exempel på kvinnornas aktivitet är utnyttjandet av byarnas datastugor. Kvinnorna, som i högre utsträckning än männen hade arbete, gick till datastugorna, startade företag, och var involverade i att bygga upp nätverk mellan byarna. Männen vägrade i stor utsträckning att gå dit med motiveringen att "man är väl ingen kärring". "Knapsu" är tordedalsfinska och betyder "kärningaktigt". Är något Knapsu, är betydelsen starkare än att det bara är kvinnojobb. Det är helt enkelt otänkbart att män skall ägna sig åt något som är knapsu (naturligtvis är inte verkligheten helt entydig). Mycket tyder på att "Knapsu" inte har samma starka betydelse som för några generationer sedan, men eftersom begreppet fortfarande är väl känt och påverkar vad män (och kvinnor) kan göra och inte kan göra så finns betydelsen förmodligen kvar och påverkar den regionala utvecklingen. Det gör att genussystemet blir ett hindrande "path dependence" – eller "stigberoende" för Pajalas regionala utveckling. Resonemanget utvecklas vidare under avsnittet om de individuella strategierna.

3.9.4 Den ideella sektorn i Pajala – föreningsliv och sysselsättning

I Pajala finns landsbygdsutvecklare som har till uppgift att hjälpa byarna att starta projekt och söka medel via EUs strukturfonder. Det finns också centrala och lokala byaråd som bl a är remissinstanser i landsbygdsfrågor. Arbetstillfällena inom föreningslivet är en del av landsbygdsutvecklingen²⁴ och i Pajala har kommunen tillsammans med arbetsförmedlingen avsatt medel för byautveckling. I många byar finns en bya(utvecklings)förening. Flertalet av dessa föreningar är relativt nya, de har från ett par år till femton år på nacken. Bakgrunden till att det bildats ett flertal föreningar på senare år är troligtvis att man kan söka byautvecklingsmedel till (högst) en förening i varje by. I vissa byar är det flera föreningar som gått samman och bildat en ny. Detta har också varit ett syfte med medlen; att förmå föreningar att gå samman. Medlen syftar till att skapa sysselsättning inom den så kallade aktivitetsgarantin²⁵, vilket innebär att arbetslösa personer kan beredas sysselsättning på hemmaplan. Dessa arbetstillfällen riktar sig främst mot arbetslösa män. Det finns också en förhoppning om att projekt som startas med stöd av byautvecklingsmedel på sikt skall kunna generera företagsamhet och sysselsättning för fler.

Enligt landsbygdsutvecklaren i Pajala har arbetet med byautvecklingsmedlen bidragit till en mer näringsinriktad föreningsrörelse i byar, vilka försöker finna nya långsiktiga lösningar på vardagsservice, tillväxt och infrastruktur. Viktiga effekter av byautvecklingsmedlen beskrivs med att processer startas där man gemensamt bestämmer vad som är viktigt att satsa på i byarna.²⁶ I en uppföljning av de sökta medlen 2003 framgår att ett 70-tal sysselsättningstillfällen skapats inom de projekt som fått byautvecklingsmedel. Till detta tillkommer ett 15-tal ungdomsarbetsstillfällen (främst sommarjobb) samt ideellt arbete. Mycket av arbetet går ut på att bygga, restaurera och reparera gemensamma lokaler och gemensamma utemiljöer (t ex fiskevatten, badplatser, rastplatser, stigar och vandringsleder) och kulturminnen. I detta finns också satsningar på småskalig turism såsom campingplatser, uthyrning av stugor till jägare och fiskare, museum, och en golfrange. Andra verksamheter som drivs av föreningar i byarna är byns lanthandel, uthyrning av pensionärslägenheter, fåruppfödning, möbelsnickeri och friskolor.

Pajala geografiska struktur med 80 byar innebär att det finns ett stort antal föreningar registrerade i kommunen. Vi fann adresser till 212 föreningar som en enkät skickades ut till. Nästan varje by har sin egen byaförening, jakt och fiskeförening och olika idrottsföreningar. I Pajala svarade 85 föreningar på enkäten. Elva enkäter återsändes på grund av att organisationen hade upphört eller att adressaten var okänd. Det är en blandning av föreningar både bland dem som svarat och de som inte svarat, det finns

²⁴ www.pajala.nu/naringsliv/natverk/byautv.shtml

²⁵ Aktivitetsgarantin startade 1 augusti 2000 för arbetslösa i hela Sverige. Målsättningar är att minska antalet långtidsarbetslösa, motverka långa inskrivningstider på Af och minska andelen återinskrivningar. Ett delmål är också att i samverkan med olika arbetsgivare få till stånd lämpliga arbetet som kan subventioneras med anställningsstöd. (Hägglund 2002)

²⁶ www.pajala.nu/naringsliv/natverk/byabidrag.shtml, 041014

inte någon övervikt mot någon speciell typ av föreningar som inte svarat. Tio föreningar bland dem som inte svarat kan dock sorteras bort på grund av att de inte kan anses relevanta för denna studie på grund av att de inte bedriver några aktiviteter i föreningen (vägföreningar) samt föreningar som övergått till att bli företag. Erfarenheter från tidigare enkätstudier riktade till ekonomiska och ideella föreningar visar att en låg svarsfrekvens inte är ovanligt (se t ex Forsberg 2001a, Lundström & Wijkström 1997, KUC i Kalmar län 2000).

Nedan presenteras några resultat i tabellform från enkäten i Pajala. Enkäten hade främst öppna svar vilket innebär att den har analyserats som ett kvalitativt empiriskt material som i kombination med intervjuer med företrädare för ett antal ideella organisationer och ekonomiska föreningar i Pajala och Jokkmokk ger en övergripande bild av den ideella sektorns omfattning och struktur. Enkäten utgör dock inte någon heltäckande kartläggning av föreningslivet i dessa bygder. Det finns inga heltäckande register över lokala föreningar som finns i byarna vilket innebär att det är i det närmaste omöjligt att omfatta samtliga föreningar.

Tabell 3-3 Översikt över föreningar i Pajala.

Startår	Antal	Procent	Typer av organisationer (exempel)
1800-tal	2	2,4	Hushållsgille, skifteslag.
1900-30	0	0	
1930-49	10	11,8	Hembygds- och husmodersföreningar, idrottsföreningar, Folkets Hus.
1950-69	16	18,8	Husmodersförening, jakt, skytte och fiskevård, idrottsföreningar, PRO, Vuxenskolan, sågförening, vägförening.
1970-89	15	17,6	Intresseföreningar, byaförening, idrottsföreningar, skifteslag, skoter, teater, IOGT-NTO, Folkets Hus.
1990 -	32	37,6	Intresseförening eller byautveckling, skolor, skoter och motorklubbar, turism, sågförening.
Ej uppgift	10	11,8	
Totalt	85	100	

Olika typer av föreningar har startats i olika tider. Det är främst under senare delen av 1980-talet och framåt som många bya(utvecklings)föreningar startat vilket ligger i linje med landbygdskampanjen ”Hela Sverige skall leva” 1987-89 och bildandet av ”Folkrörelserådet Hela Sverige skall leva” 1989 (Forsberg 2001b). Det är också många av byautvecklingsföreningarna i Pajala som startat från mitten av 1990-talet och framåt, vilket man kan anta är ett resultat av att kommunen och arbetsförmedlingen började avsätta medel för byautveckling 1996.

Majoriteten av de föreningar som har startats på 1980-talet och framåt är olika former av ”byautvecklingsföreningar” (intresseföreningar, byaföreningar). Det har även startats några skolor. De olika byaföreningarnas aktiviteter sträcker sig från att skapa samhörighet och gemenskap i byn, skapa aktiviteter för bybor – främst för ungdomar och pensionärer till att förvalta gemensamma anläggningar och andra tillgångar som fiskevårdsområden och skoterleder. Andra aktiviteter som nämns är att förvalta och synliggöra hembygdens kultur, driva byns lanthandel och hyra ut pensionärslägenheter. Det finns också föreningar som arbetar med att utveckla affärsverksamhet och skapa arbetstillfällen i byn. Bland de mer utåtriktade föreningarna finns ekonomiska föreningar inriktade främst mot turism, men det finns även fåruppfödning och möbelsnickeri. Flera sportföreningar har startats men det rör sig uteslutande om motor- och skoterklubbar. Skoterklubbarna har bl a till uppgift att sköta om byns skoterleder.

I mångt och mycket beskrivs i enkäter och intervjuer en pragmatisk grund till föreningarnas bildande. Det har handlat om att byn behövde en möteslokal eller danslokal och att affären, skolan eller sågen lades ner och man bildade en förening för att driva denna service vidare, eller ta hand om byggnaden. Från slutet av 1980-talet och framåt finns vissa sådana direkta uppgifter beskrivna som bakgrund till föreningen men i de flesta fall är grunden till föreningen beskriven i mer allmänna termer. Föreningen har startat för att skapa gemenskap, samhörighet, mötesplatser och framtidstro.

Man vill tillvarata byns intressen, rädda byn och bygden, bevara kultur och historia, eller uttryckt mer drastiskt att skapa ”liv i en döende by”. Man vill också skapa arbetstillfällen i bygden, vilket är viktigt för att kunna behålla en levande bygd. Det finns också exempel på att fler byar gått samman och bildat en gemensam byutvecklingsförening för att t ex arbeta för att skapa sysselsättning eller driva en nedläggningshotad skola i egen regi.

Föreningslivet i Pajala återspeglar civilsamhällets och den ideella sektorns komplexitet och bredd med organisationer som har vitt skilda verksamheter, fyller olika funktioner och roller i samhället och benämns och sorteras på skilda sätt (se Wijkström och Lundström 2002).²⁷ Bland föreningarna i Pajala finns de som kan klassas som traditionella folkrörelser – folkets husföreningar, nykterhetsorganisationen IOGT-NTO, idrottsföreningar, folkbildning och pensionärsföreningar. Ett annat sätt att benämna denna typ av föreningar är intresseorganisationer. Pensionärsföreningar kan också klassas som en identitetsrörelse. (Wijkström och Lundström 2002). Det finns vidare ett antal samfälligheter och skifteslag vars uppgifter är att förvalta gemensamma markområden och fiskevatten. Organisationer som inte varit framträdande i denna studie är socialt inriktade frivilliga organisationer med en direkt välfärdsinriktning (se Blennberger 1993). Det finns dock Röda Korskretsar både i Pajala och Jokkmokk.

Ett sätt att beskriva olika typer av byaföreningar är som sociala rörelser. Berglund (1998) analyserar lokala utvecklingsgrupper som platsrelaterade sociala rörelser. En platsrelaterad social rörelse karaktäriseras såväl av reproduktion som av produktion. Den reproduktiva sidan omfattar det socialt samspelet och en kollektiv identitet medan den produktiva sidan omfattar kollektiva handlingar i förhållande till omvärlden. Ett annat sätt att analysera organisationers inriktning är att utgå från vilka rationaliteter som styr verksamheterna, såsom marknadens, den professionella, den byråkratiska respektive den nära gemenskapens rationalitet (se Lundström 1997, Ahrne 1990). Bland bya(utvecklings)föreningarna i Pajala finns föreningar som är inriktade mot produktion och arbetar i enlighet med marknadens rationalitet, medan andra är mer inriktade mot reproduktion och arbetar i enlighet med den nära – platsrelaterade - gemenskapens rationalitet. I bya(utvecklings)föreningarna i Pajala återfinns ofta båda dessa karaktärer och rationaliteter i samma förening. Man arbetar samtidigt med att upprätthålla en viss nivå av service i byn för att den inte skall ”dö ut” och med att utveckla projekt som kan leda till företagsamhet som kan ge byn en mer positiv utveckling. Direkt eller indirekt har bya(utvecklings)föreningarna en ”välfärdsorientering”, i betydelsen att skapa eller bibehålla ett ”gott liv” i byarna.

3.9.5 Kvinnor och män i Pajalas föreningar

Av de 81 föreningar som angett uppgifter på ordförande har 55 angett en manlig ordförande och 26 en kvinnlig ordförande. Det är således 2/3 av föreningarna som har en manlig ordförande. Det är främst i byautvecklingsföreningarna som både kvinnor och män är ganska jämnt representerade som ordförande. Kvinnorna är också ledare för vuxenutbildning, pensionärsorganisationer, nykterhetsorganisation och husmodersföreningar. Det finns också exempel på kvinnlig ordförande i idrottsföreningar. Männen är dock i majoritet när det gäller idrottsföreningar och i skoter-, fiske-, jaktföreningar och turisminriktade verksamheter. Föreningslivet har således en tydlig könsuppdelning både när det gäller vilka typer av föreningar man är aktiverade i och vilka sysslor man har i föreningen. Byautvecklingsföreningarna är undantaget där kvinnorna och män delar engagemang och ledning. I intervjuerna framgår dock att de faktiska sysslorna skiljer sig även inom dessa föreningar. En förenklad beskrivning som framkom i intervjuerna är att männen bygger och kvinnorna fyller byggnaderna med innehåll.

I samband med byautvecklingsgrupperna uttrycks i intervjuerna en uppfattning om att det främst är kvinnor som är drivande i dessa föreningar och utgör ”eldsjälarna” när det gäller nya projekt. Både i Pajala och Jokkmokk uppskattar respektive landsbygdsutvecklare att ca ¾ av projekten i byarna startas

²⁷ Den vanligaste juridiska associationsformen för verksamheter inom den ideella sektorn är *ideell förening*. *Ekonomisk förening*, *samfällighet* och *stiftelse* är övriga juridiska former som brukar räknas in i den ideella sektorn.

av kvinnor. Från uppgifterna i enkäten kan man dock inte utläsa någon sådan tydlig övervikt på kvinnors engagemang.

I både Pajala och Jokkmokk finns exempel på föreningar och byar som varit speciellt aktiva när det gäller att starta verksamheter och söka projektmedel från olika källor. Exempel på detta är Kangos by i Pajala, MEJA byutveckling som är ett samarbete mellan flera byar och byn Vuollerim i Jokkmokk kommun (som beskrivs vidare under avsnittet om Jokkmokk). De verksamheter som beskrivs nedan är exempel på verksamheter som drivs i dessa byar, det finns även andra föreningar. Verksamheterna i byarna är dessutom mångfacetterade med samarbeten och projekt på olika håll som ständigt är i förändring.

MEJA byutveckling är ett samarbete mellan byarna Mukkakangas, Erkheikki, Juhonpieti och Autio i Pajala kommun. Samarbetet startade i mitten av 1990-talet med att personer som var intresserade av byutveckling samlades för att utbyta idéer. En tidig idé som drevs av en "eldsjäl" var att restaurera och bruka en slättermyr enligt gammal tradition. Med stöd av den nybildade föreningen och kommunen skrevs en ansökan om EU-stöd för detta arbete som beviljades. Andra idéer i föreningen var att starta en camping och driva en nedläggningshotad skola vidare som en friskola. Erkheikki Naturskola drivs sedan 1997 som en friskola av en egen förening. Campingen försöker man få någon att arrendera och driva vidare. Ytterligare ett projekt är att vara med som samarbetspartner i en musikfestival. MEJA's syfte beskrivs som att snarare än att driva egna verksamheter, vara med och utveckla nya idéer dvs att "vara en plattform för nya idéer." MEJA finansieras via kommunala och statliga bidrag, insamlade och egengenererade medel genom försäljning på campingen. MEJA har genererat vissa arbetstillfällen, en person för musikfestivalen (50 %) samt säsongsarbete på myren och på campingen samt feriearbete för ungdomar. I MEJA är både kvinnor och män engagerade och man har inte funderat så mycket över könsuppdelning. Den kvinnliga ordföranden i föreningen menar dock att det automatiskt blir så att män och kvinnor gör olika sysslor.

"Man har tillvaratagit det man har kunnat. Var och en har kunnat föra in sina kunskaper. Men vi har haft kvinnliga ordföranden, just nu är det kvinnlig ordföranden. På myren har det alltid varit män som jobbat. Det är det traditionella att man slår hö och hässjar. Det har aldrig varit en tanke att få dit en kvinna och jobba. Det är ganska självklart för det är ett tungt arbetsmoment. Men vi har aldrig reflekterat över det utan det har varit så naturligt, den som har kunnat har gjort det. Vilket kön det sen har varit har liksom inte...." (Intervju företrädare för MEJA Byutveckling).

Initiativtagare till många aktiviteter som drivs i byn Kangos i Pajala kommun är en grupp kvinnor. Detta förklarar man med att det vid samma tidpunkt – i slutet av 1980-talet – flyttade ett antal familjer till byn i samband med att den statliga gruvkoncernen LKAB i Kiruna gjorde personalneddragningar. Kvinnorna i familjerna var återflyttare till byn. De var i ungefär samma ålder, 30 plus och hade små barn. Denna grupp av kvinnor har sedan utgjort "eldsjälarna" i byn där man startat dagis, friskola – när skolan lades ner - och drivit fram ett "allhus" för byns invånare. De har också startat ett fårkooperativ som ett EU-projekt och som drivits vidare som ett enskilt företag – Lammas. Sedan ett par år tillbaka driver de också ett EU-projekt - "Byaliv i Tornedalen" – som är ett turisminriktat projekt. Arbetet går ut på att skapa "paket" av verksamheter som drivs av entreprenörer i bygden och som man kan erbjuda besökare. Paketerna bygger på Tornedalen – kultur, natur och mat. Två anställda finns i projektet. I en utvärdering av den första etappen av projektet lyfter man också fram att fem personer har lönebidragsanställts på deltid i föreningar i byn, ett entreprenörsföretag och en ekonomisk förening med inriktning mot turism har startats (Bergwall Analys 2002).

Som framgår av tabell 2 är männen i Pajala i högre grad arbetslösa än kvinnorna och har lägre sysselsättningsnivåer. Arbetsmarknaden är könssegregerad och materialet antyder att segregeringen också är betydande inom den del av arbetsmarknaden som utgörs av den ideella sektorn. Innan vi analyserar vad könssegregeringen har och har haft för betydelse för sysselsättning och näringsliv i Pajala följer en beskrivning av Jokkmokks arbetsmarknad och näringslivsutveckling.

3.10 Jokkmokks kommun

Jokkmokks kommun²⁸ har en mer koncentrerad befolkning än Pajala. Kommunens yta består till 48 procent av nationalparken och tillika världsarvet Lapponia, ett domänreservat som kommunen inte får styra över eller till exempel bedriva kommersiell verksamhet på. Den regionala utvecklingen är beroende av både det lokala näringslivets branschammansättning och utbildningsnivån. Faktorer som hämmar utvecklingen kan som tidigare nämnts vara det som brukar kallas ”path dependence”, stigberoende eller ”beroendet av det som varit”. För Jokkmokks del är Vattenfall en viktig faktor för påverkan och beroende, såväl befolkningsmässigt som sysselsättningsmässigt. Den lokala produktionskulturen påverkas också, detta svårfångade begrepp som bland annat betecknar förekomsten av entreprenörsanda på en ort.

Jokkmokk står fortfarande för ungefär 11 procent av den totala elproduktionen i Sverige (ungefär 24 procent av den vattenkraftbaserade elen) och såväl befolkningsutvecklingen som sysselsättningsutvecklingen är beroende av vattenkraftsutbyggnaden. Befolkningstalet var högst på 1960-talet, som då uppgick till 12 000 invånare, en siffra som 2003 var nere på 5633. Samerna har befolkat Jokkmokk sedan lång tid tillbaka men den stora inflyttningen skedde i slutet av 1800-talet. Några svåra vintrar och stormfällningar medförde att det fanns mycket skog att ta till vara och detta lockade folk från hela landet som såg möjligheten att tjäna pengar. I början på 1960-talet var det ungefär tusen sysselsatta inom skogen medan det i dag är under hundra. När vattenkraftutbyggnaden startade på 1960-talet byggdes också kraftstationen i Porjus, anledningen var att man skulle elektrifiera malmбанan. Kring 1970-talet fanns det ungefär 3000 anställda inom Vattenfall i Jokkmokks kommun och idag är det 130, vilket är ett exempel på den relativt dramatiska strukturförändringen. I samband med att utbyggnaden har slutförts har två samhällen försvunnit – ett på ungefär 2500 invånare respektive ett samhälle på drygt 3000 invånare. Vattenfall stod för uppbyggnaden, här fanns Folkets hus, banker, skolor, affärer och kyrkor. När vattenkraftsutbyggnaden var avslutad såldes fastigheterna och det som kunde fraktas bort försvann. Den stora befolkningsminskningen kan förklaras av nedmonteringen av dessa två samhällen.

Trots detta beroende av en bransch så finns ett tämligen stort antal småföretag. I kommunen finns ungefär 350 företag och av dessa är det 160-170 som har mindre än fem anställda. Den största arbetsgivarna är Jokkmokks kommun med 500 anställda, landstinget kring 90 och Vattenfall med 130. Här finns också några verkstadsföretag, bland annat Wibe AB som har cirka 50 anställda, Liko (syr selar till liftar och har en världsmarknad, huvudföretaget ligger utanför Luleå) med omkring 30 anställda. Inom tjänstesektorn finns ett call-centerföretag som har 35-40 anställda, och ett dataföretag, Porjus infocentrum. Deras affärsidé är att scanna ritningar, och arbeta med digital överföring. Till detta kommer rennäringen och en växande besöksnäring. Trots dominansen av skogen och vattenfall har Jokkmokk en tämligen differentierad arbetsmarknad och beroendet av Vattenfall är mer mentalt än reellt.

Näringslivsarbetet går nu ut på att arbeta med de speciella förutsättningar som finns i Jokkmokk och ta vara på den differentiering av näringsliv som ändå finns. De fem prioriterade näringsgrenarna är trä, livsmedel, rennäring, tjänstenäring och turism. Följaktligen är även här besöksnäringen viktig och inte minst den som är kopplad mot den samiska kulturen där Jokkmokks vintermarknad utgör en viktig återkommande händelse. Flera utvecklingsprojekt är kopplade till världsarvet Lapponia. En annan viktig utvecklingspotential är ett samarbete med Arjeplog och Arvidsjaur runt biltestverksamheten som är betydande i dessa kommuner.

Jokkmokks kommun har också betonat betydelsen av kunskapsutveckling för att stödja ett mer differentierat näringsliv. Kommunen har byggt upp ett lärocenter som kallas Kunskapens hus där all utbildning samlats såsom vuxenutbildning, hälsoutbildningar, uppdragsutbildning och även ett

²⁸ Informationen bygger på intervju med Anita Lindfors chef för utvecklingsenheten Jokkmokk kommun, samt Dialogkonferens genomförd 28 november 2002.

datortek. Ett av syftena var att skapa en kreativ miljö och även synliggöra att det pågår fortbildning på olika nivåer i kommunen. I och med att datorteket finns där, där arbetslösa kan söka jobb på nätet, så har det blivit en naturlig rekryteringsbas för att gå vidare i utbildning främst i form av kunskapslyftet men även andra former av vuxenutbildning.

3.10.1 Den ideella sektorn i Jokkmokk – föreningsliv och sysselsättning

Av de 15 största arbetsgivarna i Jokkmokk är det tre som kan sorteras in i den ideella sektorn. Två av dessa är samiska verksamheter - Áttje Fjäll och Samemuseum och Samernas utbildningscentrum. Vid Samernas utbildningscentrum har man drivit projektet SameNet, ett delvis EU-finansierat projekt genom EU Sápmi Mål 1. Ambitionen har varit att skapa ett nätverk via internet för samiska organisationer, samebyar, sameföreningar, sameskolor samt enskilda samer i Sverige, Norge och Finland. Den tredje organisationen är Jokkmokks kyrkliga samfällighet. Inom Jokkmokks kommun finns inte lika många byar som i Pajala, föreningslivet är mer koncentrerat till centralorten och ett fåtal byar. Enkäten gick ut till 65 föreningar i Jokkmokk. I Jokkmokk finns inte bya(utvecklings)föreningar i samma omfattning som i Pajala men annars rör det sig om samma typer av föreningar.²⁹

Sedan i mitten av 1990-talet bedrivs ett aktivt byautvecklingsarbete i Jokkmokks kommun och den kommunala förvaltningen har arbetat för att få igång byaföreningar. Den mest aktiva perioden var under andra hälften av 1990-talet. Med kommunens hjälp sökte föreningarna och fick vissa EU-medel. Vid början av 2000-talet är arbetet inte lika aktivt och den tjänsteman på kommunen som har ansvar för landsbygdsutvecklingsfrågor förklarar detta med att de som fungerat som eldsjälarna i arbetet ”brann upp”, bland annat på grund av svårigheterna att få finansiering. Det finns s k bygdemedel som avsatts från Vattenfall som byarna kan söka via kommunen. Det är dock begränsade medel och ytterligare finansiering måste sökas externt som exempelvis EU-medel.

Det kommunala stödet har haft syftet att skapa ”en grund att stå på”, till exempel samlingslokaler och kulturinslag för att öka sammanhållningen. Byautvecklingsarbetet har en sysselsättningsinriktning och detta fokus har blivit tydligare med tiden. Det går exempelvis att söka ”startgas”; ett litet belopp på upp till 20 000 kr för att pröva att starta en verksamhet. Generellt har stödet inte gett några sysselsättningseffekter men det finns exempel på enskilda byar där man lyckats starta upp näringsverksamhet

Ett exempel på en aktiv bygd i Jokkmokks kommun är Vuollerimbygden som har ett flertal föreningar, en aktiv ekonomisk förening som driver en diversehandel (Växthuset) och har startat ett projekt – Vuollerimbygden i samverkan (VIS-projektet, finansierat via bland annat EU-medel). En viktig aktivitet för byn är Vuollerim 6000, ett arkeologiskt museum med fynd från stenåldern som funnits sedan 1990. Bakgrunden till Växthuset var att en grupp engagerade bybor startade en studiecirkelverksamhet under 1997 och diskuterade vad man behövde i samhället. Man höll också stormöten – ”vad vill vi göra med vår bygd” - och gjorde en enkät om vilka intressen som fanns. Vissa av projekten som man diskuterade har tagits över av andra och drivits i privat regi; en camping och en bensinmack. Under 1999 startade man Vuollerimbygdens ekonomiska förening och köpte in en fastighet. Drivande i den ekonomiska föreningen är en grupp män som är relativt nyblivna pensionärer. I fastigheten – Växthuset – finns en vävstuga och försäljning av byggvaror, blommor, presentartiklar, biobränsle produkter, trädgårdsprodukter. Man förmedlar telegram åt kyrkan och bårbärare vid jordfästningar. Genom att hämta varor själva på byggvaruhus och sälja vissa artiklar på kommission kan man undvika höga pålagor på priserna och locka bybor att handla på hemmaplan – ”vi har stöd i bygden, de är köptrogna”. Verksamheten har inga bidrag, man har fått ett engångsstöd från Länsstyrelsen samt att man har en anställd vid företagsstöd. Ytterligare en anställd finns på Växthuset. De drivande i föreningen arbetar för att någon skall ta över verksamheten och eventuellt driva det i någon annan form.

²⁹ På grund av en mycket låg svarsfrekvens på enkäten i Jokkmokk är dessa inte möjliga att göra en motsvarande sammanställning av. I Jokkmokk kommer ytterligare en omgång av enkäter att skickas ut.

Vuollerimbygdens ekonomiska förening är huvudman för Vuollerim i samverkan (VIS projektet) som startade 2002 och som har stöd via kommunens bygdemedel och EU medel (Equal). VIS- projektet bygger på samverkan mellan aktörer från olika sektorer. Projektledaren menar att ”Det är så mycket blandat offentligt, ideellt och privat men man har det gemensamt att alla vill framåt och alla vill göra det bästa av situationen”. Projektet skall utgöra en plattform och en mötesplats för idéer och aktiviteter som pågår runt om i byarna. I projektet kartlägger man och koordinerar det som pågår i byarna. Syftet är att det i förlängningen skall leda till affärsidéer och arbetstillfällen. ”Det skall leda till arbetstillfällen men vi sätter inte fokus på sysselsättning utan snarare på bättre livskvalitet.” En del i projektet har inneburit att lägga upp en egen server för hela landsbygden i Jokkmokks kommun. Företag, föreningar och byar erbjuds plats på portalen www.vuollerim.se där man ska kunna få all den information man behöver om bygden.

Utvecklingen i Vuollerimbygden går i linje med det som Berglund (1998:141) beskriver som en process ”från platsrelaterad social rörelse till integrerad lokal organisation”. Verksamheten startade i en gemenskap där man såg ett behov och där man mobiliserade en kollektiv handling. Verksamheten har sedan utmynnat i ett aktivt projekt där man söker integrera bygden och till aktiviteter som syftar att leda till ekonomiska verksamheter. Men även i denna verksamhet tonar man ner den produktiva delen och lyfter fram den mer reproduktiva – att skapa livskvalitet.

Analyseras arbetsmarknaden ur ett könsperspektiv liknar den Pajalas på så sätt att männen har varit sysselsatta inom primärnäringsarna och kvinnorna inom offentliga sektorn. Vattenfall har varit och är en mansdominerad arbetsplats undantaget administrationen och kvinnorna har varit och är främst sysselsatta inom den offentliga sektorn. Kvinnor är aktiva inom byautvecklingen och utpekade som ”eldsjälarna”. Det finns dock en tydlig könsuppdelning mellan vilka aktiviteter män och kvinnor utför inom ramen för den ideella sektorn.

3.10.2 Velfärd i omvandling

Vi inledde det här kapitlet med ett citat från en debattartikel i DN där kommunpolitiker från Norrbotten målade upp en bygd på väg mot en säker död men redan innan dess konstaterades det att samhällsservicen kommer upphöra att fungera. Som vi konstaterat i tidigare avsnitt så hänger mycket av välfärdssystemen ihop med att man har ett arbete. I Pajala och Jokkmokk är det många framförallt män som saknar regelbunden sysselsättning, men som ändå vittnar om en livskvalité och ett meningsfullt liv i lokalsamhället. Hur ser det då ut med offentliga välfärden och vilka andra arenor finns det där det produceras välfärdstjänster.

Social välfärd

”Vi förlorar 57 miljoner i statsbidrag på att folk flyttar med det nya systemet, 125 personer flyttar, det blir 25 färre barn. Vi har försökt göra det attraktivt med fritidsanläggningar skolor, ridanläggningar till flickorna, ålderdomshem, sjukhem, högskola med en bra pedagogisk nivå, vi har gjort satsningar men det går inte att ha dom kostnaderna.” (*Bengt Niska, kommunalråd Pajala kommun*)

Eftersom Pajala är en avfolkningsort är det en ständigt kamp att få resurserna att gå ihop och kunna behålla servicen. Huvuddelen av de kommunala verksamheterna ligger inom offentlig sektor (sex procent av verksamheten är på entreprenad; snöröjning, sopor, slamtömning och fastighetsskötsel) Trots att man säger att man måste satsa på kärnverksamheten har man satsat mycket på fritidsverksamheter för att göra kommunen till en attraktiv plats att bo på. Det finns flera sporthallar och badhus. Detta har ansetts vara nödvändigt för att överhuvudtaget kunna locka några invånare att bo kvar och för att försöka locka till sig nya invånare.

Intervjuer har genomförts med ansvariga för olika omsorgsverksamheter. De ger intrycket av att Pajala har en bra omsorg, vård och skola³⁰. Men som framgår av inledningen till kapitlet börjar kommunen

³⁰ Notera att brukarnas uppfattning av omsorg, vård och skola inte innefattas i denna studie.

komma till en brytpunkt där besparingar leder till att kommunen har svårigheter att upprätthålla en bra nivå på service till sina kommuninvånare.

Skola

Pajala är väldigt ”skoltätt” eftersom kommunen har strukturen med uppdelningen på 80 byar med i vissa fall bara några hus i varje. Det finns 6 skolor på 800 elever och det är naturligtvis dyrt att driva liksom äldreomsorgen. Men skulle de ha mindre skolor skulle barnen få åka en 6-7 mil.

”Det måste till en centralisering av skolan. Det återkommer hela tiden. Vi försökte med bredband för att lösa det men det gick inte. Lärarna ville inte. Det sker också en kapitalförstörelse av husen, minskar med 30 barn per år så skolorna står tomma. Vi kommer behöva säga upp 70-80 stycken om vi ska ha balans. Lokaler förstörs, kallställs och säljs för en krona. Det är så det ser ut ingen bra bild, dystert men när du frågar så måste jag säga som det är. Det gör jag ju inte till allmänheten men klart en realistisk bild försöker jag ju ge.” (Bengt Niska, kommunalråd Pajala kommun)

Högre utbildning

I Pajala är andelen högskoleutbildade mycket lägre än i såväl länet som i riket, liksom det är en stor andel som har högst tvåårig gymnasial utbildning. Men en positiv faktor i sammanhanget är att kommunen lyckades att få till stånd en högskoleutbildning för ingenjörer i Pajala. Detta har betytt mycket både för att täcka elektronikföretagens arbetskraftsbehov och det har också lett till att vissa ungdomar valt att stanna på orten och studera istället för att flytta till högskoleorter (och inte återvända). Det är ett exempel på hur kommunen arbetar för att tillgodose företagen med relevant arbetskraft.

Äldreomsorg

Liksom mycket av den kommunala verksamheten påverkas inte minst äldreomsorgen av de långa avstånden i Pajala kommun. Det är många byar som inte har någon vårdare till de äldre. Att det är så långt till vårdtagarna gör att det är svårt att effektivisera omsorgen då mycket tid går åt till resande till en enskild pensionär långt ute i byarna. Det upplevs som bekymmersamt att få ekvationen behovstäckning och begränsningar när det gäller de finansiella ramarna samt personalbehovet att gå ihop. Därför menar nämnden att det kommer att bli allt viktigare att utveckla alternativa former av äldreomsorg, såsom anhörigvård, samverkansformer med föreningslivet, informella kontaktnät, grannansvar och väntjänst; kort sagt, det civila samhället skall engageras. Ett steg i den riktningen är att kommunen ger bidrag till hemvård, i detta fall går bidraget ofta till äldre ensamstående söner. Det är den äldste sonen i gården som blivit kvar hemma och nu får betalt för att vårda sina åldrande föräldrar. Något alldeles nytt är införande av en nattpatrull i Pajala kommun. Nattpatrullen skall förbättra tryggheten för dem som bor inom dessa områden och har beviljats trygghetslarm eller annan planerad insats nattetid. Arbetsmiljön för personalen förbättras dessutom. Hemtjänstens nuvarande nattberedskapspersonal rycker oftast ut ensamma till byarna, oavsett väderförhållanden. På gruppboendena arbetar personalen ensamma nattetid och arbetsbelastningen varierar från natt till natt. Förutom hemtjänst för de som fortfarande kan bo kvar hemma finns en rad särskilda boendeformer för äldre i Pajala. Att det finns så många har till viss del sin förklaring i att det är svårt att centralisera vården med tanke på kommunens struktur.

”Ibland har de sådana här utgångare på servicehemmen och det är jobbigt för hur ska du kunna ta på dig ansvaret ensam? De måste vara en på varje plan men nu är det meningen att man ska minska. Då säger man att då får man montera handtagen längst upp så de inte räcker. Och det är ju också ett sätt att ta hand om gamla att låsa in dem. Då behöver man ju inte så mycket personal heller.” (Representant Kommunalarbetarförbundet i Pajala)

”Det är väl en sak att vi ju är beroende mycket av det offentliga, det finns inte mycket att välja på och a-kassan har inneburit att man har möjlighet med säsongsanställningar och sedan stämpla.”... ”Man brukar säga att det är ett sätt att leva här, ha ett kort jobb och så arbetslöshet och så ett kort jobb igen” (Representant Kommunalarbetarförbundet i Pajala)

Det är inte bara när det gäller tillgången till välfärd som beroendet av det offentliga är stort i Pajala. Kommunen är den största arbetsgivaren och nedskärningar i den offentliga servicen får en dubbel betydelse då även sysselsättningsmöjligheterna minskas och ytterligare urholkar underlaget för individernas välfärd.

3.10.3 Jokkmokk

”Välfärden är offentlig. Absolut.”

(Anita Lindfors, chef för Utvecklingsenheten, Jokkmokk kommun)

I Jokkmokk uppfattas inte utvecklingen inom skola- vård och omsorg som något problem. Det finns heller inga ambitioner att privatisera eller lägga ut delar av den kommunala välfärden på entreprenad. Kommunen försökte lägga ut vissa verksamheter och frågade på företagarråd om man kan tänka sig att ta över vissa verksamheter. Men ingenting hände. Kärnverksamheten ska vara offentlig det var alla i kommunen överens om. Det har heller aldrig funnits det där ”nu startar vi kooperativ”. Att delar av verksamheten fungerar har i och för sig en negativ förklaring. De eventuella köer som fanns i barnomsorgen försvann med att barnen minskade. Jokkmokk har också koncentrerade orter, inte alls som Pajala så man har kunnat koncentrera verksamheten. Det finns bra personaltäthet. Exempelvis har andelen äldre minskat men samma personal.

“Det är lite grann hur man pratar om det. Det blir en process. Det har i årtal pratats om att det behövs fler i äldreomsorgen fast det faktiskt har blivit det för att antalet äldre minskat. Det var en naturlig minskning, anpassning, dimensionering.”

(Anita Lindfors, Chef för utvecklingsenheten, Jokkmokks kommun)

Vid dialogkonferensen framhövdes Vattenfalls starka dominans som en av anledningar till att det inte vuxit fram några alternativ till den offentliga välfärden som kooperativ i barnomsorg eller dylikt. Det har alltid varit svårt med omställningar i Jokkmokk menar man i och med att Vattenfall tagit hand om allt. Man har varit fast anställd och allt har därigenom varit betryggt. Däremot finns det många verksamheter som är inriktade på den samiska befolkningen Samernas Folkhögskola tillkom 1942 med Svenska Missionssällskapet Kyrkan och Samerna som huvudman. Under tre år bedrevs verksamheten i Sorsele, innan skolan flyttades till Jokkmokk. Fram till 1968 tog skolan emot endast samiska elever, from läsåret 1966/69 är skolan öppen även för andra än samer på vissa linjer. Sedan Missionssällskapet inte längre ansett sig kunna stå som huvudman för verksamheten, bildades 1972 Stiftelsen Samernas Folkhögskola med SSR (Svenska Samernas Riksförbund), Same-Ätnam samt Jokkmokks Kommun som huvudmän. 1 januari 1999 bytte skolan namn till Sámiij Áhpádušguovdásj, Samernas Utbildningscentrum. Skolan är sedan 1991 ej längre en folkhögskola, vilket innebär en stor frihet att utveckla skolan mot ett samiskt utbildningscentrum. Inom äldreomsorgen har Jokkmokk har också en samisk avdelning på Kaitumgården. All personal där är samisktalande. Det finns också Samisk barnomsorg.

3.11 Civilsamhället och välfärden

När det civila samhället och dess organisationer började uppmärksammas på ett nytt sätt under början av 1990-talet var det främst den socialt inriktade ideella sektorns potentiella förmåga att producera välfärdsservice samt organisationernas möjligheter att mobilisera ideellt arbete, som intresset fokuserades på. Avregleringar och privatiseringar inom den offentliga sektorn samtidigt som kommunernas ekonomi blivit alltmer ansträngd har inneburit att kommunerna sökt nya vägar för att leta billigare alternativ. Ett sätt att söka nya former för välfärdsproduktionen har varit att vända sig till de socialt inriktade ideella organisationerna.

Mellan 1993 och 2000 ökade andelen privata entreprenörer från knappt sex till tolv procent, framförallt i form av företag i bolagsform. Stiftelser, ideella och ekonomiska föreningars andel av välfärdstjänster ökade från två till tre procent (Johansson 2002). De frivilliga organisationernas verksamheter utgör således en relativt liten del av de välfärdstjänster som produceras i Sverige. Men

det skedde en ökning i kommunernas upphandling från ideella organisationer under 1990-talet som sedan har fortsatt under 2000-talet. Från år 2000 till år 2003 ökade upphandlingen från 1,7 till 2,3 miljarder kronor (Johansson 2005). Hem för vård och boende (HVB) utgör den största andelen av upphandlade tjänster från den frivilliga sektorn, medan den största ökningen finns inom falten barnomsorg respektive äldre/handikapp (Trydegård 2001).

Nyligen genomförda studier visar emellertid att förväntningarna på de frivilliga organisationerna har ökat och att kommunerna tillmäter organisationerna större betydelse än tidigare som aktörer inom det lokala välfärdssystemet. De sociala frivilliga organisationerna har en hög legitimitet bland svenska kommunföreträdare. De allra flesta kommuner har ökat sin samverkan med frivilliga organisationer och samverkan förväntas även öka i framtiden (Johansson 2002, 2005).

Användningen av alternativa driftsformer och graden av upphandling av sociala tjänster från ideella organisationer skiljer sig dock ganska markant mellan olika kommuner (Trydegård 2001, Johansson 2002, 2005). När det gäller köp av tjänster från ideella organisationer så förekommer detta mest i kommuner som även köper tjänster från andra externa producenter. Det är främst storstäderna, förortskommuner och andra större städer som i Johanssons studier uppvisar högre kostnader per invånare för köpta tjänster från ideella organisationer. Industrikommuner, glesbygdskommuner och övriga små kommuner tillhör de kommuntyper som har lägst kostnader. I 51 av landets (290) kommuner skedde ingen upphandling under 2003 från sociala ideella organisationer. (Johansson 2005).

Våra undersökningskommuner – Pajala och Jokkmokk – tillhör denna senare grupp. Både i Pajala och i Jokkmokk är den offentliga sektorns dominans när det gäller produktion av sociala välfärdstjänster i det närmaste total. Det har inte skett någon privatisering av tjänster inom välfärdsstatens kärnområden och därmed finns inte heller de ideella organisationerna med som producenter av sociala välfärdstjänster i kommunerna. Kommunen i Jokkmokk har gjort förfrågningar bland privata företagare men det fanns inget intresse av att ta över driften av kommunala kärnverksamheter. I Pajala försökte man lägga ut vårdcentralen på entreprenad men ingen lade in anbud. Samtidigt står både Pajala och Jokkmokk - med en minskande och åldrande befolkning - inför stora utmaningar när det gäller välfärden. Pajalas geografiska struktur med flera tätorter och många befolkade byar gör det extra problematiskt. Jokkmokks befolkning är mer koncentrerad men även här finns byar med övervägande delen äldre befolkning. Men det tycks inte vara så vanligt att föreningar i byarna driver direkta sociala välfärdstjänster. Några undantag är byar där byaföreningar, ibland i samarbete med lokala idrottsföreningar, driver skolor och hyr ut pensionärslägenheter. Det finns också exempel på tjänster i form av besöksverksamhet, soppluncher och skjutsning till affärer för äldre pensionärer.

Välfärd har dock en vidare innebörd än enbart vård, skola och omsorg. Om man ser till välfärden i denna vidare betydelse av livskvalitet har byaföreningar och lokala utvecklingsgrupper en stor och växande roll. I byarna tar föreningarna över både tidigare privata och offentliga verksamheter för att en viss service skall kunna finnas kvar såsom t ex butik, bensinmack och postservice. Sophantering är ytterligare ett exempel på service som föreningar i vissa byar tillhandahåller. Verksamheter som föreningar i byarna driver handlar om att skapa samhörighet och gemenskap i byn, skapa aktiviteter för bybor – främst för ungdomar och pensionärer – att förvalta gemensamma anläggningar och andra tillgångar som fiskevårdsområden och skoterleder, samt rent krasst till att byn skall ”överleva”. Sådana verksamheter drivs i byarna i såväl Pajala som Jokkmokk.

3.12 Individuella strategier i en lokal verklighet

Betydelsen av det lokala har poängterats på en regionnivå, men till sist är det individer som skapar de viktiga sociala nätverken och det är individer som måste anpassa sig till de förändringar som stipuleras på global, regional och lokal nivå. Det är individer som också upprätthåller de sociala system och värderingar som finns på en ort inte minst när det gäller genuskontrakten. De intervjuer som genomförts med män och kvinnor i Pajala och Jokkmokk visar både på en medvetenhet om och en

anpassning till globala såväl som lokala förhållanden. En analys av materialet visar att individerna, när det gäller arbetsmarknaden, ofta hänvisar till just omvärldens påverkan, mer än att man ser sig själv som en aktör och skapare av relationer och lokalsamhällen.

I statistiken är gränsen mellan förvärvsarbete och arbetslös entydig, liksom siffrorna som beskriver hur många individer vi kan finna inom arbetsmarknadsåtgärder. På lokal och individuell nivå är tillvaron betydligt suddigare – både för individen som arbetar några månader om året och varvar detta med åtgärder och arbetslöshetskassa samt för den som är långtidsarbetslös men som trots detta är fullt ”sysselsatt”. Ett levande exempel är Svante, som haft flera kortare anställningar efter gymnasietiden, som för närvarande vuxenstuderar men som samtidigt blev uttagen av arbetsförmedlingen att delta i de intervjuer som vi ville göra med arbetslösa. För Svante är detta ett uttryck för ett system som ger konstgjord andning och som i första hand bedriver sin egen kortsiktiga verksamhet i form av utbildningar och andra åtgärder och i andra hand ser till individens möjligheter på platsen. Globala svängningar får också konsekvenser för lokalsamhället och den enskilda när kommunens näringsenhet och arbetsförmedling försöker rätta sig efter behov och efterfrågan. I ett samhälle där brist på förvärvsarbete genast leder till åtgärder (om du är en del av systemet) och där arbetslöshetssiffrorna måste hållas nere kan du å ena sidan hållas utanför arbetslöshetsprocenten genom utbildning men å andra sidan ingå i den eftersom en handläggare ändå är medveten om att du ”står till arbetsmarknadens förfogande”.

Men detta avsnitt handlar inte om arbetsförmedlingens roll eller politiskt spel om arbetslösa och procenttal – det handlar om hur den lokala arbetsmarknaden påverkar relationerna mellan män och kvinnor samt vad som karakteriserar genusrelationerna med utgångspunkt i lokalsamhället, arbetsmarknaden och hemmet samt kopplingarna dem emellan. Här är perspektivet framförallt ett inifrånperspektiv och det är individers upplevelser av Pajala och Jokkmokk som förmedlas. Intervjuer med arbetslösa män samt med män som arbetar i vårdyrken (och förvärvsarbete kvinnor) är den främsta källan i detta avsnitt. Dessutom har gruppintervjuer genomförts med en grupp anhörigvårdande män samt en grupp män som arbetar inom sjukvården. Personerna bor i Pajala eller Jokkmokk och har bott större delen av sina liv i Norrbotten, även om flera har erfarenheter av arbete och boende i andra delar av landet.³¹

Bakom varje individs specifika försörjningssituation finns en mängd val och överväganden rörande den egna sociala, geografiska och ekonomiska situationen. Exempel på faktorer som inverkar är arbetsmarknad, skatte- och bidragssystem, medförsörjare, omsorgssituation och kommunikationsförhållanden. Gunilla Bjerén, socialantropolog, menar att en befolkning därför tar olika ”nischer” i anspråk när de söker sin utkomst, och betonar begreppet försörjningsstrategier (Bjerén 1989:22). Detta har mindre att göra med karriär och mer att göra med hantering av vardagen. Det finns flera svenska studier som tar fasta på begreppet försörjningsstrategier och som behandlar kvinnors arbetsmarknad och livssituation (se t.ex. Schough 2001 och Scholten 2003). Begreppet har mer sällan direkt förknippats med mäns förvärvsarbete och försörjning. I föreliggande studie handlar det dock om framför allt människors upplevelser av arbetsmarknaden, och mäns och kvinnors berättelser om hantering av vardagen och reflektioner kring könsbestämda platser och handlingar.

3.13 Lokala handlingar och strategier för att hantera förändring

I forskningsprogrammet Circumpolar Coping Processes Project (CCPP) har ett perspektiv utvecklats som tar en av sina utgångspunkter i analyser av hur olika relationsformer utvecklas och samspelar samt hur lokala aktörer agerar för att möta pågående samhällsförändringar. Inom CCPP bygger arbetet på två utgångspunkter rörande människors handlingar och relationer mellan det lokala och det globala.

³¹ Totalt har 29 personer intervjuats i Pajala och Jokkmokk kommuner, 20 män och 9 kvinnor. Djupintervjuer har genomförts vanligen i deras hem eller på arbetsplatsen. Intervjuerna har spelats in och transkriberats i sin helhet. För en diskussion angående metoden se Stenbacka 2005.

För det första är det människor som handlar lokalt som skapar globaliseringsprocesserna och för det andra handlar människor på ett sätt som är meningsfullt för dem själva. Dessa båda utgångspunkter utmynnar i begreppet ”coping strategy” eller hanteringsstrategi (Aarsaeter & Baerenholt 1998).

Hanteringsstrategi är ett användbart begrepp i studier av hur olika bygder utvecklas och våra undersökningar i Jokkmokk och Pajala kan till stor del förstås i skenet av individers och grupperns förståelse och hantering av kontextuella problem och situationer; det vill säga hur de hanterar vardagen. Havnevik och Waldenström menar att relationsformer blir centrala eftersom de innebär att olika hanteringsstrategier har olika möjlighet att fungera (Havnevik & Waldenström 2003). Härifrån är det enkelt att utvidga perspektivet till att även innefatta genus eftersom hanteringsstrategier inte bara färgas av samhällsförändringar i termer av exempelvis ekonomi och geografi utan också av förändringar i genuskontrakt, det vill säga i relationerna mellan män och kvinnor på samhällelig såväl som på hushållsnivå.

”Förändringar i den enskildes uppfattningar av den egna identiteten hänger samman med förändringar i vad man ser som möjligt och realistiskt att förverkliga, liksom i hur man uppfattar att andra ser på en. Lokal utveckling innebär ofta att människor tar sig an nya roller och uppgifter, vilket alltså kan bidra till omvärderingar i synen på sig själv och vem man är.” (Havnevik & Waldenström 2003:69)

Ovanstående citat kan utgöra en ingång till problematiken i Pajala och Jokkmokk. Vi skall diskutera den lokala kontextens betydelse för dels individers agerande och dels samhällets utveckling. De lokala genuskontrakten har betydelse för hur den enskilde förväntas agera. Eftersom det fortfarande är många som lever efter de gränser som indelar sysslor i manliga respektive kvinnliga, finns det inbäddade barriärer, både praktiskt men också rent tankemässigt. Detsamma kan gälla förväntningar på och åsikter om långtidsarbetslösa, både utomståendes syn på individer men också individens egen självbild.

De förändringar som kännetecknar arbetsmarknaden leder till förändrade roller för kvinnor och män. Det är förändringar som pågått under en lång tid, och i detta arbete kan vi visa vad som kännetecknar de inledande åren på 2000-talet – väl medvetna om att det är årtionden innan som format nutiden.

3.13.1 Flexibel och ändå begränsad – tre yrkesutbildningar men inget arbete

Erik bor i Pajala centralort, han har följt arbetsmarknadens förändrade krav och har flera utbildningar. Han har också jobbat på många platser i Sverige för att få jobb inom sitt område; Gällivare, Kiruna och Stockholm är exempel på platser där han har arbetat. Ett halvår provade han att bo i Stockholm tillsammans med sin flickvän men han trivdes inte utan flyttade tillbaka till Pajala.

”Först flyttade jag upp till Pajala. Och sen flyttade jag till Övertorneå och gick en utbildning där. Det var till styr- och regler, eller inom elsidan. Jag hade vissa förhoppningar att få jobb här i Pajala /.../ men jag fick jobb uppe i Kiruna i stället och flyttade dit. Och sen jobbade jag väl där i två år tror jag, flyttade tillbaks till Pajala. /.../ Sen har jag gått en teknisk utbildning efter det, el-tele och sen har jag gått på högskolan här i Pajala. /.../ Det var elektronik och data.

”Jag har många utbildningar. Och sen verkar det ju som man får utbilda sig igen nu, när jag började utbildningen inom elektronik och data fanns det mycket jobb i Pajala. Jag fick jobb efter utbildningen, sen jobbade jag i två år och sen sparkade dom femton stycken. Så det verkar ju vara ganska dött på den sidan. Får börja titta på annat.”

(Erik, arbetslös trebarnspappa, Pajala)

Erik har vid flera tillfällen anpassat sig till arbetsmarknaden, genom utbildning och genom att flytta. Nu har han sambo och tre barn och äger ett hus, då flyttar man inte lika lätt, både på grund av familjens behov men också för att ett hus kan vara svårsålt i Pajala. Nu verkar det vara dags att utbilda sig igen tror Erik, men nu är det till lärare eller undersköterska. Det är han inte intresserad av. Han är

inte tillräckligt social menar han, och har dessutom svårt för det mer ”kroppsnära” arbetet inom vården.

Det finns flera aspekter av Eriks historia. En är att den könssegregerade arbetsmarknaden har betydelse, det är inte unikt att en man väljer bort vård- och utbildningsyrken och det kan synas som att det alltid finns andra förklaringar till själva bortväljandet utom det faktum att det inte är en ”manlig bransch”. Förutom rent individuella aspekter påverkas våra handlingar av traditioner och genusrelationer vare sig vi lever i Pajala eller någon annanstans.

En annan aspekt har att göra med Pajala som kommun och arbetsmarknad i ett strukturellt perspektiv. Intervjuerna med tjänstemän inom kommun och länsstyrelse visar att Pajala under många år har försökt följa tidens ”mode” på arbetsmarknaden, från elektronik och data till det senaste inom turism. Arbetslösa uppmanas omskola sig enligt rådande trender på arbetsmarknaden och försöker lydigt följa globala och nationella riktningar. Det drabbar individerna på så sätt att de förutsätts vara flexibla samtidigt som det är svårt att vara i fas. Det är alltså omvärlden som styr arbetsmarknaden på ett för individen ohållbart vis. Tids- och rumsmässigt fungerar inte systemet eftersom utbildningar tar tid och under denna tid förändras behoven. Sådana förhållanden kan fungera på stora lokala arbetsmarknadsregioner med ett betydande befolkningsunderlag och välutvecklade kommunikationer. Om det är ett mindre antal personer som förväntas stå för flexibiliteten gör sig tids- och rumsrestriktioner påmind. Den förväntade flexibiliteten passar inte alla, bara vetskapen om att man kommer att få byta inriktning 2-3 gånger under sitt yrkesverksamma liv kan medföra ”handlingsförlamning”.

./.../ nu för tiden pratar man om sysselsättning, inte arbete. Och jag tror att det är en nackdel. Man reducerar arbete till sysselsättning, då har man reducerat folk till arbetskraft. ./.../ Det finns inga specialistkunskaper. ./.../ Och nu går allting ut på att man ska kunna, gå en sexmånaderskurs och gå från trädgårdsmästare till hjärnkirurg eller nånting. Alltså, det är nästan ett villkor för att man skall finnas på arbetsmarknaden. Nu är det här en karikatyr men det känns som att man måste kunna byta yrkesinriktning två eller tre gånger. ./.../

**Är det speciellt här tror du? Eller är det över huvud taget så?*

Jag tror det är över huvud taget. Men här blir det nog så mycket mera tydligt eftersom längre söderöver så finns det en annan tradition. Här gör man inte saker i brådrasket, det är ett annat tempo. De geografiska avstånden har en historisk betydelse, likaväl som en alldaglig betydelse. ./.../ det finns inte nåt Internet i världen som kan ./.../ förut lade stora bolag hellre sina fabriker i södra Sverige. Nu lägger man dom inte ens i södra Sverige utan nu lägger man dom i Indonesien eller nåt. (Svante, arbetslös samhällsvetare, Jokkmokk)

Individens förväntade rörlighet på arbetsmarknaden – och arbetsmarknadens förändrade karaktär – har sammanfogats med utgångspunkt i begreppet ”arbetsmarknad i omvandling” eller ”transitional labour markets” (TLM). Begreppet används, enligt Persson (2003:270, hänvisar till Schmid 1995) både som ett teoretiskt och ett policy-orienterat begrepp. Det innebär bland annat att gränserna mellan arbetsmarknaden, utbildningssystemet och den privata hushållsekonomin håller på att suddas ut – och policyrekommendationerna går ut på att möjligheterna att röra sig mellan formellt förvärvsarbete och andra aktiviteter (utanför produktionen och marknaden) bör öka. Då skulle problematiken med utanförskapet gällande arbetsmarknaden minska. Deltagandet i arbetsmarknaden kan därmed beskrivas som ”...rather more of a temporary state, or current manifestation of long-term employability” (Persson 2003:271). Persson menar begreppet TLM hjälper oss att utveckla en mer realistisk modell för en proaktiv och integrerad arbetsmarknad: ”Transition does not only mean movements between employment statuses, but also stands for flexible employment careers, including stages for preparation, encounter, adjustment, stabilization and renewed preparation for a new job or a new task” (Persson 2003:271). Intervjuerna i Pajala och Norrbotten innehåller inte någon individernas lovsång till en sådan arbetsmarknad, de uttrycker snarare en avsaknad av något bestående och långsiktigt. Det behöver inte betyda att de intervjuade skall karakteriseras som ”bakåtsträvare” och att de önskar att allt ska förbli som det ”är”. Det behöver inte heller betyda att man är ovillig att lära sig något nytt, tvärtom visar flera livshistorier på erfarenheter av omskolning och flexibilitet. Motståndet till denna

typ av arbetsmarknad kan dock ligga i avsaknaden av egen påverkan och ett underskattande av människors platsförankring. I flera fall finns det få inslag av egna beslut och individens deltagande på arbetsmarknaden och förändringar i detta har snarare påverkats av den globala och nationella utvecklingen och initierats av arbetsförmedlare – eller också handlar det om att utföra det man kan under begränsade perioder och att däremellan inte vara behövd, men att finnas tillgänglig när utvecklingen har vänt.

Persson (2003) framhåller att den politik som EU för vad gäller full sysselsättning också måste ta hänsyn till den specifikt norrländska dimensionen – och att omvandling i positiv bemärkelse har små förutsättningar att komma till stånd på flera lokala arbetsmarknader i särskilt norra Sverige.

Om vi betraktar alla män som grupp har de historiskt sett haft ett betydligt större register av potentiella arbetsplatser, ett förhållande som i dag inte är självklart i de studerade kommunerna där det är det manligt dominerade sektorerna som minskat i arbetstillfällen. De sektorer där vi traditionellt finner en större andel kvinnor har som tidigare nämnts inte drabbats på detta sätt och kvinnors flexibilitet på den *lokala* arbetsmarknaden kan med hänsyn till den pågående omstruktureringen vara större på så sätt att de har lättare att byta bransch eller yrke inom service och tjänster; sektorer inom vilka det finns många arbetstillfällen. En anledning kan vara att medan det är låg status för en man att ta sig an traditionellt kvinnliga arbetsuppgifter (se diskussionen om knapsu – som för övrigt inte är unik för Tornedalen även om det är här den får ett namn) är det inte låg status för en kvinna att ta sig an arbetsuppgifter inom en ”manlig” bransch samt att det för närvarande är den traditionellt ”kvinnliga” service- och tjänstesektorn som behöver arbetskraft.

3.13.2 Alternativ till arbetslöshet

Det är inte nödvändigtvis så att förvärvsarbetet måste vara den primära identitetsskapande faktorn. Typ av boende eller fritidsintressen är andra delar av vardagen som kan föras fram som primära. En man som haft ett flertal kortare anställningar under en tidsrymd av 15-20 år (efter gymnasiet) menar att ett jobb inte betyder allt utan att man kan skaffa sig en personlighet och ett meningsfullt liv utanför arbetet. Han har bland annat arbetat som lärare och städare men har sitt huvudsakliga intresse inom musiken.

/.../ jag jämför mig inte så mycket med yrkesrollen, jag menar man är den man är. Sen hur man tjänar pengar, det är en annan sak. Har man tur så kan man få dom där sakerna att gå ihop och det finns väl ungefär, kan det finnas en promille som har lyckats. Jag tycker inte att det där är så noga. Jag vet inte, jag tycker man märker det tydligare när man börjar bli äldre. Det finns folk som har jobbat med samma sak i femton år eller nåt, som har världens livskris. /.../ Och det kan jag förstå, även om jag tycker att det är ett lyxproblem. För då handlar det ändå om att dom aldrig har odlat personligheten. Det är ju liksom ingenting jävligt i att dom byter jobb, problemet är ju att dom måste liksom hitta sig själv. /.../ Jag menar jobb det går alltid att fixa, men en personlighet.

(Svante, arbetslös, Jokkmokk)

Svante jagar och fiskar inte. Han åker sällan skoter, i förekommande fall lånar han och sambon svärföräldrarnas skoter. Han är alltså ingen ”typisk” norrländsk man så som dessa beskrivs i böcker, filmer och media, som stannar för naturens och intressenas skull - tvärtom borde hans musikintresse ha fört honom söderut för länge sedan.

Svante deltar i ”arbetsmarknad under omvandling” och visar att det är fullt möjligt att vara socialt integrerad utan en fast och beständig koppling till ett förvärvsarbete. Det är inte bara betalt arbete som skapar social integration, skriver Persson (2003:271) i analysen av arbetsmarknad i omvandling. Familj, kulturella aktiviteter liksom olika typer av frivilligt arbete är andra betydelsefulla delar, delar som ingår i det överbyggande begreppet civilsamhälle.

Ett annat alternativ till arbetslöshet är att ta sig in i branscher där det finns arbetstillfällen. För närvarande är det offentliga sektorn där det behövs undersköterskor och sjuksköterskor. I Jokkmokk

finns det flera män som arbetar i vårdyrken, någon har gjort det under många år medan andra är mycket unga och nyutexaminerade. Det är unga män som valt detta arbete för att det anser att det är deras enda möjlighet att kunna bo kvar på orten *och* att ha ett arbete. De trivs också och förstår egentligen inte det motstånd som finns hos andra män och hos samhället i stort. De är medvetna om att det enda ”riktiga” jobbet för en man är att köra skogsmaskin eller att arbeta med andra större fordon – men de har ändå funnit en roll utanför den traditionellt utstakade vägen.

3.13.3 Steget är långt till eget företagande

Under dialogkonferenserna visade det sig att nyckelaktörerna lägger stora förhoppningar inför framtiden inom turismsektorn, vilken till stor del bygger på småföretagande. I intervjuerna med arbetslösa män framstår inte detta som ett allvarligt alternativ, möjligtvis som en tanke, men som knappast kommer att omsättas i praktiken. Anders berättelse visar dels att det inte är något stort problem att få tiden att gå när man är arbetslös; hans intressen finns inom de sektorer som turismnäringen förväntas utveckla – jakt och fiske. Hanna är mycket medveten om vad det är som upptar hans tid – hon sammanfattar vardagen i några få ord.

ANDERS: Ja vänjer sig, det gör man väl inte. Men man får väl ta det som det kommer, och så får man ha idéer och göra någonting. Jag har en kompis därute som tar tid. /.../ Det är en jakthund.

**Men när du säger att man hittar på någonting, man gör någonting. Kan du ge något exempel på hur man...*

ANDERS: Jaa...

HANNA: Det är väl enkelt. Fiska och jaga.

ANDERS: Ja fiska och jaga.

HANNA: Det behövs inga långa förklaringar!

(Anders, arbetslös svetsare, Hanna assistent, fyrabarnsfamilj i Pajala)

Jakt och fiske är viktiga beståndsdelar i livet och kan sägas stå för den kontinuitet som inte återfinns på arbetsmarknaden. Efter att ha varvat veckopendling med arbetslöshet och lärt sig att ta vara på den tid då det inte finns något förvärvsarbete har Anders tagit till sig det budskap som förmedlas av lokala utvecklingsaktörer och –institutioner. Tanken om att göra något annat finns där, och att byta bana vore möjligt enligt Anders. Han uttrycker alltså inget motstånd mot att arbeta inom en för honom ny bransch, att vara jakt- eller fiskeguide skulle kunna vara ett framtidsjobb nära kopplat till det han redan gör. Det stora problemet är enligt Anders startkapitalet.

Nej det är ju bara humbug det där, tycker jag. Ja de första sex månaderna får du ju A-kasseersättning. Och sen måste du ju låna från banken, jag vet inte hur många procent det är du får låna och allting. Men det är inte säkert att bankerna ställer upp. Och om du inte har ett startkapital så...

**Skulle det vara en svetsfirma i så fall?*

Nej nej, inget inom svets. ...ja som fiskeguide. Hyra ut, det finns ju mycket folk som vill komma hit och fiska och jaga till exempel. Och dom betalar pengar. /.../ Ja inom turistbranschen. Det är bara att titta på andra sidan älven. Inte den här men Muonioälven. Finnarna satsar pengar på turismen. Dom har hur mycket turister som helst. Och dom betalar stora pengar. /.../ Dom får mer startkapital. Dom behöver inte låna så stora summor som vi måste göra här i Sverige. /.../ Men dom pratar ju mycket om det där att dom ska satsa på turismen i Norrbotten. Men inte vet jag, man får ju se hurdana regler det blir.

(Anders, arbetslös fyrabarnspappa, Pajala)

Anders historia visar också att steget till eget företagande är långt, förebilderna finns bland annat i Finland men de finska företagen beskrivs som så långt före att det med hänsyftning till rådande förhållanden för småföretagare i Norrbotten knappast är möjligt att ens ta upp kampen. Erik instämmer i att turismen kan vara en framtidsbransch men anser inte att han själv skulle vara lämplig att jobba inom denna:

/.../ Jag personligen skulle nog inte kunna jobba inom det, för jag är inte nog social till det. Som jag sa så är jag mer praktisk än social. Så jag skulle inte passa inom det området. Men det tror jag faktiskt är en förhoppning som Pajala kan ha, att dom satsar på det. Jag tror faktiskt att det skulle gå bra också.

(Erik, arbetslös trebarnspappa, Pajala)

Även det budskap som framförs under vår dialogkonferens med olika nyckelaktörer återkommer i diskussionen om nysatsningar – grannarna i öster är kända för sina lyckade turismsatsningar. Erik menar att satsningen på ett skidcentrum och goda kommunikationer har varit avgörande medan Anders framhåller att det kan bero på att entreprenörerna ges andra förutsättningar. En alternativ tolkning skulle kunna handla om inställningen till risktagande. Så länge man ”finns i systemet” och kan försörja sig med arbete, arbetslöshetskassa och via arbetsmarknadsåtgärder är försörjningen knapp men tryggad. För den som tar steget och blir egen företagare blir genast situationen mer osäker. Starta-eget-bidrag³² räcker inte långt, menar Anders.

I detta skede vet vi dock inte tillräckligt om skillnaderna i dels volymen vad gäller företagande i Sverige och Finland, och vi har inte heller någon empirisk analys avseende inställningen till företagande i de båda länderna. Det vi kan konstatera är dock att diskussionen om satsningar på turism verkar pågå på flera olika arenor i samhället, både den officiella och den mer privata. Resultaten tyder på att informationen kommer ”uppifrån” och förflyttar sig neråt – med hänvisning till den konsultrapport som utarbetats av förre länsarbetsdirektören i Norrbotten (Pettersson 2002). Markägandet är också väsentligt. För att kunna bedriva den här typen av företag är man beroende av att upprätta en relation till en eller flera större markägare. Det kan innebära att man måste ge sig in och försöka påverka sedan länge upprättade relationer mellan markägare och arrendator. Om man skall kunna konkurrera med arrendatorerna om skogen bör man vara beredd att betala dubbelt menar Anders. Det är ett antagande som gör att steget till eget företagande känns ännu större.

Individernas förhållande till arbetsmarknaden styrs av både de strukturella och ekonomiska ramar som ges från global, nationell och mer lokal nivå. Det påverkas också av genusrelationerna och av relationerna till andra individer – synen på det egna deltagandet i arbetsmarknaden varierar och kan vara mer eller mindre begränsande. Relationen mellan arbetsmarknaden och hemmet består mycket i att få vardagen att gå ihop. Förskola, skola, vänner och fritidsintressen skall bilda ett fungerande mönster tillsammans med förvärvsarbete och hemarbete. Genusrelationerna - eller på denna nivå, hur män och kvinnor tar och ges olika roller – bygger till stor del på tidigare erfarenheter och för-givet-tagna system men är inte oemottagliga för förändring.

3.13.4 Förhandlingar inom familjen och tröga strukturer

Jag kan säga ett exempel, min pappa gör aldrig någonting inne och min mamma gör aldrig någonting ute. Och det är kvinnojobb och det är mansjobb.

(Linda, föräldraledig trebarnsmamma, Pajala)

Alla samhällen förändras och relationerna inom samhället tar sig nya uttryck och riktningar. I Pajala är en aspekt av detta, att även om begreppet ”knapsu” är i hög grad levande, så finns det reflektioner kring begreppet – kring manlighet och kvinnlighet - till exempel vad gäller överskridande av gränser och vad som är praktiskt för att hantera vardagen. Äldre intervjupersoner kan berätta om stora förändringar från tiden som nygifta och fram till i dag.

³² Förklaringen till att det finns starta eget-bidrag är, att man i princip inte får driva företag samtidigt som man erhåller ersättning från a-kassesystemet. Därför är (som det egentligen heter) ”Stöd till start av näringsverksamhet” en särskild arbetsmarknadspolitisk åtgärd, jämställd med Arbetsmarknadsverkets andra åtgärder; arbetsmarknadsutbildning, arbetspraktik, m.fl. Starta eget-bidraget är lika stort till beloppet som a-kasseersättningen, och det är givetvis tillåtet att tjäna pengar i sitt företag under bidragstiden.

GUNNAR: För vi hade det, nog hade vi det kämpigt dom första åren när vi gifte oss. Det tog ganska länge innan jag började... det var mycket bråk om det här med städning. Jag kommer ihåg Gösta, en kompis som kom hit och hälsade på, jag stod och diskade. Jag lämnade disken. Jag skämdes, och bli kallad knapsu...

LISA: Men hände det inte en gång när din mamma och pappa kom och hälsade på när vi var nygifta, det här är ju då runt trettio år sedan och så höll jag på att laga mat här i köket. Jag var nu inte heller så där haj på att laga mat. Så du höll på och hjälpte mig i köket och jag undrar om inte svärfar kom in och sa då på finska, 'hör du, kom bort därifrån köket nu, låt kvinnorna vara där. Inte ska du hålla på med sånt'. Det var ju som bara för dig att lubba iväg.

GUNNAR: Jag lomade iväg... /.../ Nej men det har blivit bättre. Överallt, just den där biten.

LISA: Det var väl ganska självklart när man jobbade bäge, att man skulle dela på de tråkiga sysslorna.

(Gunnar, undersköterska och Lisa, sjukpensionär, Pajala)

Även utanför hemmet finns det exempel på gränsöverskridande som uppstickande öar i de tröga strukturerna. I Jokkmokk arbetar flera män som undersköterskor inom äldreården och i Pajala finns det män som är anhörigvårdare till sina föräldrar. "Vi har fått lov att bli lite fjolligare" är ett uttryck som erkänner förändring; den norrländske mannen måste ta sig över de utstakade könsgränserna och ta sig an nya arbetsuppgifter. Det kan betyda att ta hand om disken eller barnen – eller – att arbeta som fiskeguide eller undersköterska. Könsrelationerna är under ständig förändring, bland annat beroende på att det hela tiden i det dagliga livet pågår förhandlingar och gränsöverskridande handlingar som utmanar gamla mönster och öppnar för alternativa könsrelationer.

Att männen är arbetslösa har inte, om vi ser till intervjumaterialet, lett till några stora förändringar i uppdelningen av hemarbetet. Eva arbetar heltid medan Svante har varit arbetslös under lång tid, med avbrott för perioder av arbete eller studier. För tillfället studerar han. Svante bedriver många aktiviteter som är relaterade till musikintresset. Att han ibland är arbetslös och kan tillbringa mer tid hemma påverkar inte uppdelningen av hemarbetet.

EVA: /.../ han är så aktiv när det gäller musiken och den biten som han håller på med. Och sen så är han väldigt lite intresserad av att ta hand om hemmet. /.../ jag är lite kontrollmänniska också /.../ 'nej men jag fixar det, jag vet hur jag vill ha det', och han är väldigt duktig på att argumentera. 'Jag hann inte. /.../ nej jag är tålmodig när det gäller sådana saker. Vi har olika prioriteringar. Och han hjälper till när jag säger till, men han skulle inte se att det behöver diskas eller...

(Eva, heltidsarbetande, Jokkmokk)

Eva menar att det ändå är annorlunda att bo i hus jämfört med att bo i lägenhet. Det blir ett större engagemang från båda i och med att de flyttat till ett hus som de trivs i. Att Eva betonar att "han hjälper till när jag säger till" kan tolkas som att hon ändå anser sig ha huvudansvaret för hushållssysslorna. Beskrivningen av sig själv som lite av "kontrollmänniska" kan också ses som en utväg att försvara en intern arbetsdelning som hon i viss mån anser vara ojämn.

Arbetsmarknaden och hemmet möts i begreppet att "gå hemma", vilket är ett annat uttryck för att vara arbetslös. Svante "går hemma", det vill säga han har ingen arbetsgivare. Det är säkert ett mer passande begrepp för många eftersom det betyder att man fortfarande kan vara fullt sysselsatt även om man inte beger sig till ett förvärvsarbete varje dag. Det lägger också vikt vid individen i stället för vid strukturen. Går man hemma är man förmögen till att utföra en mängd olika sysslor, man är tillgänglig men står utanför arbetsmarknaden. Att vara arbetslös är ett begrepp som innebär passivitet. Men "att gå hemma" kan också innebära passivitet eftersom det per definition i Sverige anses att alla uppgifter som utförs utanför hemmet värderas högre än de som utförs i hemmet. Hemsysslorna har dessutom av tradition varit kvinnliga.

Att en man "går hemma" kan alltså betyda att han förknippas med hemmet i större utsträckning men intervjumaterialet kan inte påvisa exempel på att männen därmed tar större ansvar för hemmet.

Snarare indikerar materialet att han utför annat än förvärvsarbete, att ”gå hemma” kan mycket väl innebära aktivitet utanför hemmet. Det kan vara engagemang inom politik eller kultur vilket de intervjuade i Jokkmokk berättar om, eller jakt och fiske samt umgänge med och hjälp till anhöriga vilket nämns av respondenterna i Pajala.

I de hushåll där mannen är arbetslös och kvinnan förvärvsarbetar kan vardagen se ut som om båda skulle förvärvsarbete. Barnen finns under dagtid i skolor och på dagis, tillsynen kompletteras med hjälp av vänner eller släktingar. När kvinnan går till sin arbetsplats eller går hemifrån för studier kommer mannen att befinna sig utanför hemmet för att bistå vid reparationer och ombyggnader eller för att besöka släktingar och vänner. Arbete med ved (flera hushåll har vedeldning som värmekälla), jakt och fiske tar också tid – men den ensidiga bilden av den norrländske mannen som en hängiven naturmänniska, ständigt med bössan på axeln, är inte sann. Det är flera av de intervjuade som varken jagar, fiskar eller har skoter. Vikten av att ha ett arbete understryks ofta och strukturen; lagar, regler och sådant man själv inte råder över, anses vara det som sätter hinder i vägen.

De män som arbetar inom vården har ett annat perspektiv; eftersom de tagit steget in på den ”alternativa arbetsmarknaden” framhåller de vikten av att kunna anpassa sig, värdet av att ha ett arbete och att det är nödvändigt att fundera i nya banor om man vill kunna bo kvar i kommunen och ha ett arbete. De lokala förutsättningarna påverkar individen på olika sätt och i intervjuerna framkommer två hanteringsstrategier vad gäller arbetsmarknaden; att leva ett liv som bygger på att man klarar sig utan ett fast förhållande till arbetsmarknaden - kortare inbrott fungerar som en ”isbrytare” vilken kan hjälpa till att hantera tiden och indelningen i månader av sysselsättning, arbetsmarknadsåtgärder osv. Det andra sättet är att anpassa sig till rådande förhållanden, traditionellt genom att ta sig an olika utbildningar ”på rätt sida” om könsbarriären eller icke-traditionellt genom att gå över gränsen och till exempel utbilda sig till undersköterska. De intervjuade kvinnorna har arbeten där de menar att det finns chans att utvecklas och de har accepterat mannens situation och sitt gemensamma levnadssätt.

3.13.5 Genus i lokalsamhället - rätt kvinna på rätt plats

Befolkningstätheten i Pajala och Jokkmokk kan snarare beskrivas som befolkningsgleshet, det betyder dock inte att relationerna mellan människor skulle vara ”glesa” eller av mindre betydelse – tvärtom som många som studerat eller vistats på mindre platser kan intyga – det är minst lika viktigt att se till relationerna mellan människor. Dina handlingsmönster är under granskning – lokalsamhället innebär både frihet och begränsningar (se tex Stenbacka 2001).

Men det är inte så enkelt att man kan säga att det finns ett genuskontrakt som spänner över en hel kommun. Det är snarare så att undersamhällen eller grupper av människor inom en kommun kan ha överensstämmande syn på vad som är manligt respektive kvinnligt eller vad som är männens respektive kvinnornas arbetsmarknad. Medan det i en grupp av människor är så gott som otänkbart för en far att skjutsa barnen till idrottsaktiviteter (idrott är lika med knapsu) är det i en annan givet att fadern tar hand om hockeyn som är ”manlig” medan modern tar hand om fotbollen som anses ”feminin”. Den tredje varianten är att det inte har någon betydelse. Det finns alltså en gradskillnad av hur hårt styrt ett genuskontrakt kan vara.

/.../ Tornedalska kulturen, det är ju väldigt strikt vad som är manligt och kvinnligt och vad som är lek och vad som är, som vi brukar säga /.../, alltså onödigt. /.../ som det här jag sa med idrott, säg att, först var det allvarligt för mig och sen tyckte jag att det var en lek. Men sen var det ju vissa som tyckte ändå att det var allvarligt liksom, levde kvar i den tiden. Och då tappade jag liksom gnistan för det. Och det är ju vissa som inte idrottar alls för att dom tycker att det är bara en lek, /.../ det är bara små barn som ska göra sånt.

(Erik, arbetslös trebarnspappa, Pajala)

Frågeställningen gällande hushållens praktik med anknytning till den sfär som inte har att göra med förvärvsarbete handlar om huruvida praktiken blir mer utåt- eller inåtriktad. Som tidigare forskning visat är gränsen mellan det offentliga och privata inte särskilt skarp och på samma sätt kan det vara

svårt att definiera när en praktik blir utåt- respektive inåtriktad. Här betraktas de aktiviteter som har att göra med hem och familj som inåtriktade medan rörelser utanför hemmet betraktas som utåtriktad praktik.

I intervjuerna diskuteras vardagen utifrån vilka aktiviteter eller vilken sysselsättning man ägnar sig åt när man inte har ett förvärvsarbete att anpassa sig till. Frågan är om arbetslösa män söker sig till föreningar och organisationer inom till exempel lokal utveckling eller sport – eller om de i ökad utsträckning ägnar sig åt huset (renovering), barnen eller tar upp andra intressen. Tolkningen av hittills genomförda intervjuer indikerar att de arbetslösa män som intervjuats inte för en isolerad tillvaro i hemmet – utan att de i flera fall ägnar sig åt någon form av aktivitet utanför hemmet som kan vara reproduktiv.

HANNA: /.../ Inte vet jag, han har varit arbetslös och jag har varit mammaledig den här hösten, ända sedan juni månad och vi har bara mötts i dörren i princip. /.../

**Ja jag kan förstå att det inte är något problem att få tiden att gå. Men när ni möts i dörren, då är inte du hemma så mycket eller?*

ANDERS: Nja, jag är borta på förmiddagen.

HANNA: Eller en vecka. Det beror på vars du jagar. Ibland är han borta nätterna också, det är lite olika. Ibland, om dom har fått älg eller om hunden har försvunnit så har han kommit hem först på kvällskvisten.

(Anders, arbetslös, Hanna assistent, fyra barnsfamilj i Pajala)

Det som mannen ifråga ägnar sig åt utanför hemmet kan definieras som olika former av reproduktiv verksamhet – med en flytande gräns mot att utöva fritidsintressen. Jakt och fiske är betydande och meningsfulla sysselsättningar samtidigt som det också är ett bidrag till hemmets hushållsarbete och ekonomi. Att hämta virke från skogen för att använda vid tillbyggnad av huset eller till vedpannan är ju också förknippat med hemmet – de sysslor männen i studien ägnar sig åt är i högre grad lokaliserade till andra arenor än den privata. En preliminär slutsats är att det för männen kan vara viktigt att visa utåt att man är fullt sysselsatt, att det är viktigt att synas i den lokala miljön. Dessutom är inte kraven (utifrån) inriktade på sysslor utförda inom hemmets väggar, dessa klaras av på kvällen som i de hushåll där båda vuxna arbetar eller studerar.

Civilsamhället och vardagslivet är två vägar till meningsfulla sysselsättningar utanför arbetsmarknaden. I ”storsamhället” får man status genom sin yrkesbana och karriär medan det i lokalsamhället är möjligt att inneha viktiga roller i andra sammanhang och på alternativa platser. Männen i intervjustudien skiljer sig åt vad gäller deltagande i föreningsliv och liknande. En man är aktiv inom politiken, ett område där man kan avsätta mycket tid om det finns. En annan deltar i föreningsverksamhet medan ytterligare andra inte har några erfarenheter inom detta område. Flertalet av de personer som intervjuats bor i tätorterna vilket innebär att exempelvis deltagande i olika byutvecklingsgrupper inte är aktuellt.

3.14 Slutdiskussion

I detta avslutande avsnitt skall vi knyta ihop det globala, det lokala och det individuella. En väg till denna sammanfogning är att ta fasta på de handlingar eller strategier som utförs på den lokala nivån. Fallstudierna i Pajala och Jokkmokk visar att det är fruktbart att genomföra undersökningar på lokal nivå för att förstå relationerna mellan det som sker på de olika nivåerna. De visar också att de lokala förutsättningarna, både i form av redan given fysisk, social och politiskt-ekonomisk struktur, liksom synen på den egna rollen och visionerna inför framtiden har betydelse för enskilda handlingar och mer kollektiva strategier. Dessa strategier förekommer både på en kommunal operativ nivå i form av utvecklingsprogram, på en civilsamhällelig nivå via exempelvis deltagande i byutvecklingsgrupper och på en individnivå i hanterandet av vardagen.

Vi benämner avsnittet slutdiskussion då det svenska forskningsprojektet i skrivande stund fortfarande pågår och avslutas inom det närmaste året. Här vill vi lyfta fram viktiga delar ur empirin och peka på intressanta framtida forskningsfrågor.

3.14.1 Turistnäringen skall rädda Pajala

En stor del av diskussionen³³ kring den lokala arbetsmarknadens utveckling i Pajala kom att fokusera kring vilken potential Pajala kommun har när det gäller utvecklingen av en turismsektor. Det har sin bakgrund i att Pajala kommun har utvärderats i en rapport med namnet ”Framtid i Pajala – Från skogsbruk till turism- och upplevelsenäring” (Pettersson 2001). Den före detta länsarbetsdirektören för Norrbottens län slår där fast att räddningen för Pajala kommun är att satsa på turism.

I diskussionerna vid Dialogkonferensen definierade männen Pajalas viktigaste resurser som oregrerade älvar med goda möjligheter till laxfiske, ett rikt kulturliv och goda kommunikationer (flygplats). Dessutom poängterades möjligheten att samarbeta med Finland, dels för att det ligger nära och dels för att Finland är ett framgångsexempel när det gäller utvecklingen av en turismsektor. Den största svagheten definierades som bristen på entreprenörer, vilket ansågs vara ett generellt problem. Den huvudsakliga anledningen till att det finns ett motstånd till att bli egen företagare är att det finns ett behov av en ”bastrygghet” om företaget inte bär sig. Som reglerna ser ut nu så förlorar man möjligheten att få A-kassan om företaget går i konkurs. Det allvarligaste hotet mot Pajalas framtid är att de yngre, speciellt kvinnorna, lämnar bygden vilket leder oss tillbaka till projekttiteln ”Kvinnorna reser - männen blir kvar”.

Kvinnorna diskuterade i större utsträckning frågan om könsrelationer och skillnader mellan mäns och kvinnors aktiviteter. Kvinnorna menade att turismaktiviteter var fokuserade på manliga aktiviteter som laxfiske, skotersafaris och motorcykelturism. I stället borde betydelsen av kulturturism och mat framhållas, med hänvisning till att allting som odlas i Norrbotten smakar mer beroende på den sena sommaren och därmed den långa mognadsprocessen. Därför borde fokus ligga på lokal mat, den speciella tornedalska kulturen och gästfriheten

Båda grupperna framhöll att turistsektorn är problematisk eftersom den är så säsongsbetonad. Gruppen av kvinnor framhävde dessutom att det för kvinnor är än mer problematiskt att starta ett eget företag just beroende på att kvinnorna nuförtiden inte så sällan är huvudförsörjarna och familjen är beroende av kvinnornas lön. Kvinnorna har ofta fast arbete i offentliga sektorn medan männen är arbetslösa eller har kortare anställningar/arbetsmarknadsåtgärder. De framhävde också att kvinnorna ofta var företagare men inte betraktas som det eftersom de lagar maten hemma och har catering eller hyr ut rum ofta utan att ta tillräckligt betalt då det är en del av den ”tornedalska” gästfriheten. Den generella uppfattningen var också att det är kvinnorna som ”får saker att hända” när det gäller den regionala utvecklingen i Pajala. Det verkar också som att kvinnorna är mer benägna att framhäva de regionalt specifika som mat och kultur istället för att blicka utanför regionen och försöka hänga med i nationella utvecklingsspår

3.14.2 Pajala och Jokkmokk – olika lokala strategier

I Pajala skulle man kunna kalla ett drag av strategin för ”coping by copying”. Pajala har hakat på flera trender inom nationellt och globalt näringsliv. Det är tydligt att Pajala ser mindre till sina unika geografiska förutsättningar och mer till vad som görs på andra platser. Eller, så kan man se det som att de gör allt för att rädda kommunen. Ridderstråle och Nordström, (2004) poängterar i sin bok Karaokekapialism att det sämsta man kan vara är en blek kopia, då är det bättre att vara ett dåligt original. I dagens snabba flöden där det finns ett överflöd av varor och upplevelser på marknaden är det viktigt att vara unik eller bäst. Pajala kommun har bedrivit ett hårt och enträget utvecklingsarbete och arbetat för att ändra kommunens image från avfolkningsort till först Norrbotten Silicon Valley och

sedan till det nuvarande Pajala Norrbottens Kulturkommun, vilket går helt i linje med dagens trend mot ett upplevelsesamhälle.

De senaste diskussionerna om kultur och turism borde däremot leda till en större satsning på det lokalt unika. Inom turistnäringen är det naturligt att utveckling sker utifrån lokala förutsättningar – dock har man i Pajala dryftat planer om att bygga ett japanskt badhus för att locka japanska turister. Det är bara ett exempel på hur man överger den lokala särarten för att i stället hoppas på en kombination av lokalt och globalt. Denna kombination har varit lyckosam på många platser men då handlar det snarare om något som växt fram naturligt i samband med migration av människor, och inte om planerat spektakulära upplevelser.

Det finns dock även här en könsmissig skillnad. Kvinnorna drev under Dialogkonferensen fram det lokalt unika, matkulturen och den Tornedalska kulturen som viktiga resurser i utvecklingen av turistnäringen. Även den moderna kulturen har visat sig ha stor betydelse för Pajalas turistnäring med tanke på den kommers och uppmärksamhet som växt fram runt bygdens son Mikeal Niemis numera världsberömda och filmatiserade bok ”Populärmusik från Vittula” som beskriver Niemis uppväxt i Pajala. Turisterna erbjuds att besöka olika platser från boken och filminspelningen i sig gjorde att Pajala under några veckor hamnade i världspressens blixtsken. Det är i detta sammanhang intressant att lyfta fram att Niemis beskrivning av genusstrukturerna i Pajala gjorde att det tornedalska begreppet Knapsu återigen aktualiserades; det är givetvis relevant att fråga sig hur befäst innebörden är i dag och om begreppet kan bidra till att befästa stereotypiska bilder av ”den norrländske mannen”. Vi bifogar en del av hans definition (eller rättare sagt hur svårt det är att veta vad knapsu är men hur viktigt det är att inte vara det) för att tydliggöra ett levande om än bleknande begrepp.

”I början diskuterade jag ofta med Niila om vårt rockspelande kunde anses som knapsu. Ordet är tornedalsfinskt och betyder kärringaktigt, alltså något som bara kvinnor håller på med. Man kan säga att mansrollen i Tornedalen går ut på en enda sak. Att inte vara knapsu. /.../ Vissa sysslor är i grunden knapsu och ska alltså undvikas av män. Dit hör gardinbyte, stickning, mattvävning, handmjölkning, blomvattning och liknande. Andra sysslor är lika definitivt manliga såsom trädfällning, älgjakt, knuttimring, flottning och dansbaneslagsmål. Sedan gammalt har världen varit tudelad, alla har vetat vad som gällt. Men så kom välfärden. Och plötsligt tillkom hundratals nya sysslor och uppgifter som förvirrade begreppen. Eftersom knapsubegreppet utvecklats genom månghundraåriga, omedvetna processer i folkdjupet så hann definitionerna inte med. Förutom på vissa områden. Motorer är till exempel manliga. Bränsledrivna motorer är mer manliga än elektriska. Bilar, snöskotrar och motorsågar är alltså inte knapsu. Men kan en karl sy på en symaskin? Vispa grädde med en elvisp? Mjölka korna med mjölkmaskin? Plocka ur diskmaskinen? Kan en riktig karl dammsuga sin bil med äran i behåll? Där har ni frågor att fundera över. /.../ Dessutom skiftar reglerna från by till by. Hasse Alatalo från Tärendötrakten berättade för mig att i hans hemby ansågs det av någon anledning som knapsu att vika ner skaften på sina gummistövlar.” (Ur Populärmusik från Vittula)

Föreställningar om kön är en viktig del av den lokala kulturen men beskrivningen ovan är kanske en del av den lokala kulturen i Pajala som kanske inte alla vill kännas vid. Ett genusystem som kan framstå som omodernt har paradoxalt satt kommunen på kartan och bidrar till att utveckla turismen. Men som framgått av framställningen är begreppet till stor del fortfarande högst levande i en mindre positiv betydelse som kan verka förhindrande för lokal och regional utveckling.

3.14.3 Dominansen av en stor och trygg arbetsgivare i Jokkmokk

Jokkmokks problem med ”path dependence” är utan tvekan Vattenfalls långvariga närvaro. I intervjuer med näringslivsansvariga vittnar de om att kommunpolitikerna stod som förlamade när vattenfall drog sitt tillbaka och vi påminner om citatet i inledningen av kapitlet.

”Kommunalråden stod och skrek att men gud det här är ju rena döden för Jokkmokk. Du förstår, hjälp oss, hjälp oss och staten och allt det här. Men sedan Kent har kommit så har han ju insett att inte kan

vi stå och skrika på hjälp". (Intervju Anita Lindfors, chef för utvecklingsenheten, Jokkmokks kommun)

I Jokkmokk hänvisas till Vattenfalls tidigare dominans som hinder för att starta egen företagsamhet, t ex i form av kooperativ. Nu har den känslan börjat släppa inte minst beroende på att det finns ett differentierat näringsliv i Jokkmokk och flera poängterar att det har det alltid funnits. I dagsläget arbetar Jokkmokk tydligt utifrån lokala förutsättningar, vad som är unikt för Jokkmokk och vad de kan förädla. Besöksnäringen anses ha en stor potential även här och det finns många idéer över hur den kan utvecklas. Det pågår bland annat ett samarbete inom olika utvecklingsprojekt i Lapponia, Gällivares kommuner och Jokkmokks kommuner. Länsstyrelsen håller på att ta fram en ny skötselplan och Naturvårdsverket är involverat för att se hur ska man kunna bedriva näring inom det här området utan att kultur- och naturvärden förstörs. Det pågår också undersökningar om hur man ska kunna stötta samiska renskötare att bredda sin verksamhet med besöksnäring och se det som en möjlighet att klara sig.

Att Jokkmokk tillhör biltestregionen anses var viktigt. Det kommer många biltestare med charter till Arjeplog och det pågår ett samarbete med Arjeplog och Arvidsjaur för att se över boendekapacitet, riskkapitalförsörjning, kompetensutveckling och markanvändningsfrågor. När det gäller besöksnäringen så har även Jokkmokk problem med för få entreprenörer. Det är en baksida av närvaron av Vattenfall som kommer fram. De lokalt stödjande miljöer och nätverk som viktigt för att främja företagande finns inte i Jokkmokk eftersom löntagarmentaliteten har varit rådande sedan länge. Det finns ett stort intresse för Jokkmokk och i och med att biltestningen för med sig charterresenärer så finns med stora möjligheter att utnyttja den möjligheten och bygga ut besöksnäringen men då måste det finnas entreprenörer. Löntagarmentaliteten har försvårat att få till ett entreprenörskap som krävs för turistnäringen ska komma igång. Kvinnorna har haft utkomst på annat sätt genom offentliga sektorn och männen har jobbat med skogen och som sagt Vattenfall. Vattenfall har också betalat mycket bra löner vilket har lett till ett högt löneläge. Det har varit svårt att få männen att ta ett jobb till en lägre lön och även starta företag. Varför skulle man starta företag och ta en ekonomisk risk när man hade ett välbetalt arbete. Turistnäringen har dessutom haft låg status och inte varit någon lönsam näring eftersom det är säsongsbetonat. Men nu sätt allt större tilltro till en utveckling av besöksnäringen och även där är det Jokkmokks unika värden som ska lyftas fram, inte då minst den samiska kulturen.

3.14.4 Civilsamhället och arbetsmarknaden

I den regionalpolitiska propositionen lyfts som nämnts ovan social ekonomi och ideella organisationer fram som viktiga områden i relation till lokalt utvecklingsarbete och lokalt entreprenörskap. Landsbygdsutveckling i Pajala och Jokkmokk har också som syfte att skapa arbetstillfällen på den lokala nivån – i byarna – framför allt genom byautvecklingsföreningarna. I praktiken tonas dessa mål ner, istället handlar det mer om enstaka sysselsättningstillfällen, tillfälliga arbeten och arbetsmarknadspolitiska åtgärder. För en by med en krympande befolkning kan emellertid enskilda arbetstillfällen ha en stor betydelse.

En slutsats som kan dras från detta är att de uppställda förväntningarna på den ideella sektorn inte tycks motsvaras av den praktiska verkligheten. Den ideella sektorns mer traditionella roll i samband med arbetsmarknaden som ett område för arbetsmarknadspolitiska åtgärder kvarstår. Det arbete som främst associeras med den ideella sektorn – det ideella arbetet – är också det som framför allt utförs i byautvecklingsföreningarna. Det finns dock exempel på byar där man varit aktiva med att starta projekt som lett till företagsamhet och arbetstillfällen.

Det finns ett slags "mismatch" mellan landsbygdsutvecklingens fokus på arbetstillfällen och åldersstrukturen i byarna. Många byar har en åldrande befolkning och mycket av det ideella arbetet utförs av och för pensionärer. Den befolkning som finns i byn har därför inte alltd behov av arbetstillfällen, i denna målsättning ligger istället en förhoppning om ekonomisk aktivitet som kan leda till inflyttning av en yngre befolkning.

I Pajala är satsningen på landsbygdsutvecklingen tydligare än i Jokkmokk. Den kommunala förvaltningen samarbetar med Arbetsförmedlingen. Därigenom finns också ett mer tydligt fokus på arbetstillfällen. Den kommunala förvaltningen styr också utvecklingen av byautvecklingsföreningar genom regler om att enbart en förening per by kan uppbära medel. I Jokkmokk formuleras målen som att skapa ”en grund att stå på” i byarna, även om man menar att sysselsättningsinriktningen blivit tydligare. I Jokkmokk beskrivs att byautvecklingen varit mer aktiv i en tidigare period men att de drivande eldsjälarna ”brunnit ut” med tiden.

3.14.5 Civilsamhället och välfärden

Det är inte vanligt att föreningar i byarna driver välfärdstjänster inom det som brukar benämnas som välfärdsstatens ”kärnområden”. Några undantag är byar där byaföreningar, ibland i samarbete med lokala idrottsföreningar, driver skolor och hyr ut pensionärlägenheter. Men det är i en vidare tolkning av välfärdsbegreppet som byautvecklingsföreningarna har en stor och växande roll. Både i Pajala och Jokkmokk – men mest uttalat i Pajala på grund av ortsstrukturen med många byar - tar föreningarna över och driver vidare verksamheter – både tidigare privata och offentliga verksamheter - för att upprätthålla en viss nivå av service i byarna såsom t ex butik, bensinmack, postservice och sophantering.

3.14.6 Civilsamhället – en möjlighetsstruktur eller ”kvinnofalla”?

Genusrelationerna inom den sociala ekonomin återspeglar å den ena sidan genuskontrakten som råder på andra samhällsarenor i de studerade kommunerna. Män och kvinnor är engagerade i olika typer av föreningar och gör olika sysslor i föreningarna. Männerna är engagerade i gemensamma intressen som fiske, jakt, snöskotrar, sport men även i verksamheter riktade mot utveckling av turismnäringen. Kvinnorna är engagerade i byaföreningarna, till viss del i idrottsorganisationer och utbildning. Den enda organisation som är helt kvinnodominerad är nykterhetsorganisationen IOGT-NTO. I byaföreningarna är både män och kvinnor engagerade, med en viss övervikt mot kvinnorna. Det är främst männen som innehar de styrande posterna. I Pajala är det 2/3 av föreningarna som har en manlig ordförande. I byautvecklingsföreningarna finns dock en mer jämn fördelning mellan manlig och kvinnlig ordföranden.

Å den andra sidan är det en något motstridig bild som framträder när det gäller kvinnors och mäns aktiviteter i civilsamhället. Kvinnor beskrivs som drivande och eldsjälarna i byautvecklingsföreningar. Majoriteten av nya projekt i byarna startas av kvinnor. Tidigare studier har visat på en tydlig koppling mellan lokala kooperativ och kvinnor. En intressant fråga för vidare forskning är om det finns en risk att kvinnors verksamheter inom civilsamhället blir ett parallellt spår som inte räknas in i den lokala näringslivspolitikerna? Forskning har t ex pekat på att föreningar som domineras av kvinnor riskerar att få en ”kvinno-stämpel” d v s uppfattas som att man arbetar med frågor som mest berör kvinnor (Berglund 1998). I den mansdominerade näringslivspolitikerna i Pajala och Jokkmokk tycks inte den kooperativa formen för att driva verksamheter vara något som ”räknas”. I intervjuerna framgår att utgångspunkten tas i männens arbete, vilket demonstreras t ex i uttalanden om att det är ”knapsu” att starta en ekonomisk förening.

3.14.7 Knapsu – en förtryckningsmekanism mot männen? Männen åker kvinnorna blir kvar?

I flera undersökningar som analyserar regionalutveckling från ett genusperspektiv framgår det att genussystem kan vara minst lika styrande som politiska och ekonomiska system. När det gäller Norrbotten så är frågan om det inte är männen som på lång sikt drabbas mest. Genussystem är ofta baserade på kvinnligt underordnade och den manliga normens primat. Även genussystemet i Pajala baseras på den manliga normens primat samtidigt som det utgår från det kvinnliga, vad som är ”kärringaktigt” och därmed inte möjligt för männen att göra. Men systemet verkar inte ha en

undertryckande effekt på kvinnorna i och med att detta ”förbudssystem” begränsar männens alternativa sysselsättningar men inte kvinnornas. Kvinnorna har kunnat ta för sig i de ”vakanser” som uppstår när sysselsättningar har definierats som ”knapsu”. Samtidigt reser detta frågor om fördelar och nackdelar med kvinnors omskrivna flexibilitet och synen på kvinnor som en arbetskraftsreserv. Om vi dock betraktar tillgången till arbetsmarknaden som i första hand något positivt kan vi säga att kvinnorna kan betraktas som vinnare. Det är dock för tidigt att fastslå om så är fallet generellt. För detta krävs det fortsatta studier av genuskontrakten i förändring.

Sett ur ett genusperspektiv är arbetsmarknaden i Jokkmokk mycket manligt präglad och har varit under hela Vattenfallsperioden. Ett visst jämställdhetsarbete har förts i form av att få kvinnor att söka till vattenkraftutbildningarna.

”När det gäller att vi då ska prioritera livsmedel, besöksnäringen, verkstad och trä då känner jag så här att där jobbar man bara för att öka sysselsättningen. Man jobbar inget aktivt för att bryta den sneda könsfördelningen att det är män som jobbar och kvinnor, det tycker jag inte finns någonting. Man tänker mer utifrån vilka branscher det är som har potential inte om det är manlig eller kvinnlig sysselsättning.” (Intervju Anita Lindfors, chef för utvecklingsenheten, Jokkmokk)

Under dialogkonferensen framgår det att det förekommer att arbetsförmedlingen cementerar bilden av vad som är manliga och kvinnliga sysselsättningar. De har inte tidigare erbjudit männen att börja jobba i vården. Det har varit många projekt för att ändra attityder. För 15 år sedan fick man inte ett namn om man sökte män till vården. Men nu har reglerna ändrats på så sätt att vill man bo kvar på orten gäller att ta det jobb som finns. Detta kan jämföras med utvecklingen i Pajala där männen erkände att de ”hade fått lov att bli lite fjolligare”, det vill säga arbeta inom vårddyrken för att kunna bo kvar på orten.

”Det krävs en annan social mänsklighet än under Vattenfall eran där det var jackor och ”kepar” på. Kvinnor gick till kompetenslyftet och fick högre lön och det tog knäcken på männen.” (Intervju arbetsförmedlingen, Jokkmokk).

En intressant iakttagelse när det gäller Jokkmokk är att där är det männen som reser och kvinnorna som stannar kvar åtminstone till viss del. Det är nämligen tämligen vanligt att männen långarbetspendlar. Det faktum att arbetstillfällena är få har lett till att männen söker arbete på vägbyggen, eller brobyggen i Stockholmtrakten och ligger ute och jobbar flera veckor i sträck. Kvinnorna arbetar även i Jokkmokk inom den offentliga sektorn och är därmed de som dagligen vistas och arbetar i Jokkmokk. Även här är genusstrukturerna under omvandling på ett offentliga plan, och frågan är hur det i sin tur påverkar arbetsfördelningen på hushållsnivå.

3.14.8 Dubbeltarbetande kvinnor och frånvarande män

Människor behöver dels försörja sig och dels utföra sysslor som inte är avlönade. Detta gäller inte minst kvinnor som brukar beskrivas som dubbelarbetande i och med att de utför merparten av hemarbetet. De intervjuer som genomförts här, med hushåll där mannen är arbetslös och där kvinnan har förvärvsarbete, visar inga avbrott från detta mönster. Det är fortfarande kvinnorna som har huvudansvaret för hemmet – ett faktum som hanteras på olika sätt i olika hushåll. En kvinna menar att det ”har blivit så” men att det fungerar så bra och ”jag får ju hjälp när jag ber om det”. En annan menar att hennes man visst gör mycket av hemarbetet medan den dotter som närvarar under intervjun protesterar högt och menar att han kör snöslungan och inget annat. En tredje konstaterar att mannen i princip är hemma så lite men att hon och några kvinnliga släktingar brukar hjälpa varandra. Rent praktiska omständigheter, den tidsrumsliga vardagsgeografi som omger oss alla – och som på grund av sociokulturella traditioner bidrar till skilda förutsättningar för män respektive kvinnor – ser ut att bidra till att möjligheterna begränsas vad gäller att påverka starka traditionella genuskontrakt. Det är också större möjlighet att en man söker sig till områden utanför både arbetsmarknaden och hemmet – som exempelvis politik eller kultur – än att han använder den tid som han vinner i och med förlusten av arbete, till hemarbete. Det betyder att förlusten av arbete kan innebära utåtriktning, mot andra sektorer i samhället. Paradoxen här är att en annan vanlig upplevelse är att ”har man inget arbete blir man

apatisk och kommer sig inte för med att göra något annat heller”. Vi kan konstatera att det inte finns *en* given mansroll i Norrbottenskommunerna, utan flera, vilka är under ständig förhandling och förändring, både i samhället och inom familjen.

3.14.9 Lever begreppet Knapsu?

Med begreppet knapsu ges vi ett namn på ett sätt att se på relationerna mellan män och kvinnor. Innebörden av begreppet består främst i att markera vem som skall utföra olika sysslor och detta bidrar till att begränsa den enskilda individens möjligheter. Betydelsen av begreppet är inte alls inaktuell utan lever egentligen i hela landet vilket blir tydligt om vi studerar den könssegregerade arbetsmarknaden. I en region eller en kommun kan dock återverkningarna bli starkare eftersom den arbetsmarknad som är begränsad redan från början blir än mer begränsad. Boende på landsbygd och i periferi innebär många gånger att människor själv förväntas komma med lösningar, i högre utsträckning än i centrala områden, det är ett förhållande som både kan leda till befästade av givna roller eller till gränsöverskridande. Det egna synsättet är inte alltid helt klart och kan bestå i en mix av gammalt och nytt. Ett exempel på detta är när ett gift par berättar om en gemensam bekant och diskuterar hans egenskaper. Kvinnan menar att hennes man kanske borde engagera sig mera i barnens aktiviteter och tar upp den andra mannen som exempel. Mannen bemöter detta med att avfärda den andre mannen som knapsu, vilket han inte anser är fel. Alla får vara som de vill menar han, ”han får väl vara knapsu för mig”. Samtidigt som han visar att han accepterar den andre mannen kategoriseras han också utifrån sitt ”gränsöverskridande” beteende. ”Knapsu” används också som förklaring till varför inte fler väljer att starta ekonomiska föreningar som ett enklare sätt för eller som ett första steg till företagsamhet. Det förklarar dock enbart varför männen i högre grad inte startar kooperativ.

3.14.10 Alternativa maskuliniteter

Globaliseringen och omvärldsrelationer har en avgörande betydelse för omställning i näringslivet i både Jokkmokk och Pajala; indirekt får förändringar i produktionsvillkor och konsumtion betydelse i små som stora samhällen. I Pajala och Jokkmokk har det inneburit att arbetsmarknaden genomgått betydande förändringar; förändringar som gått snabbare än arbetskraften, de enskilda individerna, hunnit anpassa sig. Att vara man i Norrbotten har under en lång tid varit synonymt med skogsarbete, jakt och fiske, bildligt talat. Därefter har elektronikindustrin varit en betydelsefull arbetsgivare i Pajala medan männen i Jokkmokk har en mer differentierad arbetsmarknad och även har sett långtidspendling som en lösning. Den senaste utvecklingen antyder att en stor andel av framtidens jobb finns inom den offentliga sektorn, och i både Pajala och Jokkmokk finns det män som arbetar inom vården med att vårda anhöriga eller andra vårdtagare. Vi menar att detta kommer att leda till alternativa bilder av vad det innebär att vara man i Norrbotten – samtidigt som myten om den norrländske jägaren även i fortsättningen kommer att odlas i filmer och litteratur. Ytterligare förändringar är att fritidsintressen som jakt och fiske ersätts av eller kompletteras med datorer och tv. Jakten eller fisket kan fortfarande vara väsentlig för identiteten samtidigt som det växer upp nya generationer med andra intressen. Flera av de intervjuade menar att det åtminstone tidigare varit så att män som inte passar in i den traditionellt manliga rollen har flyttat. Vidare studier inom projektet kommer bland annat att fokusera på just betydelsen av bilden av den maskuline norrbottningen och på alternativa arbetsmarknader.

Om turismen skall bli en räddande nisch på arbetsmarknaden i framtiden kommer det sannolikt att krävas ett större antal egna företagare. Eftersom förutsättningarna för säsongsbetonat företagande är speciella vore det önskvärt att utveckla alternativa företagsformer eller möjlighet att kombinera olika sysselsättningar. Det är något som jord- och skogsbrukare alltid gjort, medan steget hit kan vara längre för andra grupper på arbetsmarknaden. Studier har också visat att den lokala kulturen är viktig när det gäller nyföretagande på så sätt om det är socialt accepterat att vara företagare, om en s k ”löntagarmentalitet” är rådande. Även här spelar genusrelationerna på orten en mycket stor roll på så sätt att den lokala inställningen och toleransen skiljer sig åt beroende på om det är männen eller kvinnorna som ägnar sig åt företagande. Av våra studier har det framgått att det är av största betydelse att ett genusperspektiv anläggs på studier när det gäller regionalutveckling och välfärdens omvandling.

Referenser

Aarsaeter, Nils och J Ole Baerenholt 1998. [eds] *Coping Strategies in the North. Local Practices in the Content of Global Restructuring*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.

Ahrne, Göran 1990. *Agency and Organization. Towards an Organizational Theory of Society*. London: Sage.

Almqvist, Katarina, Maria Engström och Kenneth Olausson (1999) *Blandade upplevelser. En förstudie om svensk upplevelseindustris möjligheter, med förslag till åtgärder*. Stiftelsen för Kunskaps- och Kompetensutveckling (KK-stiftelsen).

Arbetsmarknadsstyrelsen 1999-12-17, Dnr 99-10775-00.

Berglund, Anna-Karin 1998. Lokala utvecklingsgrupper på landsbygden. Analys av några lokala utvecklingsgrupper i termer av platsrelaterad gemenskap, platsrelaterad social rörelse och systemintegrerad lokal organisation. *Geografiska Regionstudier* nr 38. Uppsala universitet: Kulturgeografiska institutionen.

Bergwall Analys 2002. *En utvärdering av ett EU-projekt*. Projektetapp 1 2001-2002. Kangos Kultur och Kreativitetscentrum.

Bjerén, Gunilla 1989. *Kvinnor i Värmlands glesbygd: försörjningsstrategier för skogsbygdens kvinnfolk*. Norstedt. Stockholm

Blennberger, Erik 1993. Begrepp och modeller. *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. SOU 1993:82. Stockholm: Fritzes.

Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman 2004. *Genus och civilt samhälle*. Sköndal: Sköndalsinstitutet.

Brulín, Göran 2002. *Faktor X. Arbete och kapital i en lokal värld*. Stockholm: Atlas. Arbetslivsinstitutet.

Borja, Jordi och Manuel Castells 1997. *Local and global: the management of cities in the information age*. London: Earthscan, cop.

Baerenholdt, J.Ole 2002. *Coping Strategies and Regional Policies - Social Capital in the Nordic Peripheries*. Stockholm: Nordregio.

Dagens nyheter 2003-04-23. "Gränsen nådd för partiloyaliteten" DN-debatt, kommunalråden (s) Bengt Niska i Pajala, Leif Nilsson i Överkalix och Arne Honkamaa i Övertorneå

Ds departementserien, 2000:7. Tillväxt i hela Sverige: rapport om tillväxtavtalen. Stockholm : Näringsdepartementet, Regeringskansliet.

Eurenius, Birgitta 1999. Juridiska former m.m. inom den sociala ekonomin. I *Bilagor till Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt*. Regeringskansliet: Kulturdepartementet.

Esping-Andersen, Gøsta 1991. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Forsberg, Anette 2001a. Lokala utvecklingsgrupper och jobbskapande. I Westlund, Hans (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.

- Forsberg, Anette 2001b. Lokalt utvecklingsarbete på landbygden. I Westlund, Hans (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Havnevik, Kjell och Cecilia Waldenström 2002. Att förstå lokal utveckling i en globaliserad värld. I: *Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift*. Årg. 142, Nr. 8, 2003. Stockholm.
- Herlitz, Ulla 1998. *Bygderörelsen i Sverige*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Hugemark, Agneta 1994. *Den fängslade marknaden: ekonomiska experter om välfärdsstaten*. Lund: Arkiv, Lund: Studentlitteratur.
- Hägglund, P. (2002) *Första året med Aktivitetsgarantin – en utvärdering av Aktivitetsgarantins effekter*. Stockholm Arbetsmarknadsstyrelsen URA 2002:2.
- Höckertin, Catrine 2001. Ekonomiska föreningar och nykooperation i ett regionalt perspektiv. I Westlund, Hans (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Johansson, Staffan 2002. *Sociala ideella organisationer – som kommunerna ser dem*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Johansson, Staffan 2005. *Kommunalt stöd till sociala ideella organisationer. Omfattning, utveckling och former*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Johansson, Susanne 2000. Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av offentliga sektorn. *Geografiska regionstudier* nr 40. Diss Uppsala universitet.
- KUC i Kalmar län 2000. *Framväxt för tillväxt – den sociala ekonomin och dess betydelse i fem sydlän, Jönköping, Kalmar, Kronoberg, Blekinge och Halland*. Delrapport från Kalmar län genomförd av Kooperativt Utvecklingscentrum i Kalmar län. December 2000.
- Kulturdepartementet 1999. *Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?* Rapport från en arbetsgrupp. Stockholm: Regeringskansliet.
- Liljeström, Å. och Strömquist U. 2000. *Den nya ekonomiska geografin. Scenarier fram till år 2010*. Rapport 3 från regionalpolitiska utredningen. Stockholm: Nordstedts tryckeri AB.
- Lundström, Tommy 1997. *Barnavårdsorganisationer vid två sekelskiften. Frivilligt barnavårdsarbete förr och nu*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 10. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Lundström, Tommy och Filip Wijkström 1997. The Nonprofit sector in Sweden. *Johns Hopkins Nonprofit Sector Series* 11. Manchester: Manchester University Press
- Magnusson, Lars och Jan Ottosson 1996, eds., *Evolutionary Economics and Path Dependence*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Massey, Doreen 1994. *Space, place and gender*. Oxford: Polity Press
- Nordfeldt, Marie och Anna Lundstedt 2001. Den ideella sektorn och sysselsättningen i ett regionalt perspektiv. I Westlund, H. (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Persson, Lars Olov 2003. Promoting sustainable labour markets in rural settings. I: Persson, Lars Olov, Ann-Mari Sätre Åhlander och Hans Westlund (eds.) *Local Responses to Global Changes. Economic and Social Development in Northern Europe's Countryside*. Arbetsliv i omvandling 2003:11. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Pettersson, Björn 2002. *Framtiden för de fem älvarnas bygd. Pajala kommun* Rapport september 2002
Arbetsmarknadsanalys och utvecklingsförslag

Rapport till regeringen: *Arbetsmarknadsverket i 2000-tal Arbetsmarknadspolitiken, Arbetsmarknadsverket och verksamheten i början av 2000-talet*. Dnr 99-10775-00, Arbetsmarknadsstyrelsen 1999-12-17.

Regeringens budgetförslag 1989/90. Finansplan och sammandrag/sammanställd och utgiven av Finansdepartementet 1989/90. Stockholm: Fritzes.

Regeringens budgetförslag 1991/92:150. Finansplan, sammandrag/sammanställd utgiven av Regeringskansliet. Stockholm: Fritzes

Regeringens budgetförslag 1992/1993: finansplan, sammandrag / sammanställd och utgiven av Regeringskansliet. Stockholm : Fritzes.

Regeringens budgetförslag 1993/1994: Finansplan och sammandrag/sammanställd och utgiven av Finansdepartementet. Stockholm: Fritzes.

Regeringens proposition 1990/91:100. Bilaga 2 Civildepartementet. Utveckling av offentlig sektor. Stockholm.

Regeringens proposition 2001/02:4. En politik för tillväxt och livskraft i hela landet.

Ridderstråle, Jonas och Kjell A. Nordström 2004. *Karaokekapitalism: Management för Människan* (svensk utgåva). Bookhouse Publishing AB, Sverige.

Rosengren, Björn 2000. Tal vid SNS regionkonferens i Karlskrona 2000-10-02.

Salamon, L.M. och H.K. Anheier (1996) *The Emerging Nonprofit Sector: An Overview*. *Johns Hopkins Nonprofit Series*. No 1. Manchester: Manchester University Press.

Salamon, L.M. och H.K. Anheier, et al (1999) *Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector*. *The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project*. Baltimore: Center for Civil Society Studies. The Johns Hopkins University.

Salonen, Tapio 1994. *Välfärdens marginaler*. Stockholm: Fritzes.

Scholten, Christina 2003. *Kvinnors Försörjningsrum. Hegeminins förvaltare och murbräckor*. Meddelanden från Lunds universitet. Avhandlingar nr 149. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.

Schough, Katarina 2001. *Försörjningens geografier och paradoxala rum*. Institutionen för samhällsvetenskap. Karlstad University Studies 2001:19.

SOU 1996/97:169. Kommunala förnyelsekommitténs slutbetänkande. Förnyelser av kommuner och landsting. Stockholm: Inrikesdepartementet.

SOU 2000:36 *Utgångspunkter för 2000-talets regionalpolitik*. Näringsdepartementet. Delbetänkande från regionalpolitiska utredningen.

Stenbacka, Susanne 2001. *Landsbygdsboende i inflyttarnas perspektiv. Intention och handling i lokalsamhället*. Geografiska regionstudier nr 42. Uppsala universitet. Kulturgeografiska institutionen.

Stenbacka, Susanne, 2005. Rural identities in transition: male unemployment and everyday practice in the North of Sweden. Paper presented at: The XXI Congress of the European Society for Rural Sociology, August 22-27, 2005. Keszthely, Hungary.

Svallfors, Stefan 2001. *Kan man lita på välfärdsstaten?: risk, tilltro och betalningsvilja i den svenska välfärdsopinionen 1997-2000*. I Välfärdens finansiering och fördelning: antologi från Kommittén Välfärdsbokslut (Statens offentliga utredningar) Stockholm Fritzes offentliga publikationer.

Sätre Åhlander, Ann-Mari 2001. Den sociala ekonomins betydelse för Sverige. I Westlund, H. (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.

Sätre Åhlander, Ann-Mari 2003. The social economy – a lever for local economic development? I: Persson, Lars Olov, Ann-Mari Sätre Åhlander och Hans Westlund [eds] *Local Responses to Global Changes. Economic and Social Development in Northern Europe's Countryside*. Arbetsliv i omvandling 2003:11. pp. 269-278. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Trydegård, Gun-Britt 2001. Välfärdstjänster till salu – privatisering och alternativa driftformer under 1990-talet. I Szebehely, Marta (red.) *SOU 2001:52. Välfärdstjänster i omvandling*. Stockholm: Fritzes.

Trägårdh, Lars 1999. Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. SOU 1999:84*. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Vetenskapsrådet 2003. *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser – en kartläggning av forskning under perioden 1990-2003* utförd av Vetenskapsrådet på regeringens uppdrag. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Westlund, Hans (red.) 2001. *Stockholm: Fritzes. Social Ekonomi i Sverige*.

Westlund, Hans och Stig Westerdahl 1997. Social ekonomi och nya jobb. Fallstudier i 20 europeiska regioner. I Westlund, Hans (red) *Lokal utveckling för Regional Omvandling*. SIR-rapport Nr 100. Östersund: Institutet för Regionalforskning.

Westlund, Hans och Stig Westerdahl 1998. Social ekonomi och sysselsättning. I Grut, Katarina och Elisabet Mattsson (red) *Social Ekonomi – Om kraften hos alla människor*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

Wijkström, Filip och Tommy Lundström 2002. *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.

Årsbok 2004, Glesbygdverket. Östersund: Glesbygdverket.

Lista över intervjuade och deltagare i Dialogkonferenserna Pajala

Bengt Niska, kommunalråd
Gunnar Karvonen, vd Pajala Utveckling AB
Tyra Norberg, Pajala konferens och utredningsservice
Kurt Lind, chef arbetsförmedlingen Pajala
Göte Marjavaara, Arbetsförmedlingen
Inger Oja, Utredare, Länsarbetsnämnden i Norrbotten län
Johanna Alm, Utbildningssamordnare
Juoko Jarvinen, projektsamordnare med EU-kompetens
Boel Svanberg, näringslivssekreterare
Jan Tornberg, skolchef

Jokkmokk

Sune Berg, Kommunalråd

Anita Lindfors, Chef för utvecklingsenheten
Birgitta Nilsson, turistansvarig Jokkmokk
Irene Lindström, Företagarna i Jokkmokk
Maud Johansson arbetsförmedlingen i Jokkmokk
Sylvia Kenttä, Arbetsförmedlingen
Sandqvist, Åke, landsbygdsutvecklare, Jokkmokks kommun.

Ekblom, Inga-Greta, huvudsekreterare Mål 1 Norra Norrland. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
Karlsson, Roine, verksamhetsledare, Norrbottens Kooperativa Utvecklingscentrum.

Företrädare för följande ideella föreningar, ekonomiska föreningar och stiftelser har intervjuats:
Björkholmens byaförening, Byaliv i Tornedalen, Byakraft i Korpilombolo, Jarhois Intresseförening,
Jokkmokks sameförening, Kangos Kultur- och Ekologiskola, Korpilombolo Intresseförening, Lovikka
Utveckling ek.fören., MEJA Byautveckling, Norrbottens bygderåd, Saittarova Intresseförening,
Samernas utbildningscentrum, VIS-projektet (Vuollerim i Samverkan) och Vuollerimbygdens
ekonomiska förening.

4 Finnmark – arbeid, velferd og kjønnete lokale strategier

Kirsten Stien, Britt Kramvig og Anna-Karin Berglund

4.1 Innledning

Finnmark ble tidligere beskrevet som Ultima Thule eller ”verdens ytterkant” i koloniale europeiske skildringer og fortellinger fra region. Dette har skapt betingelser for grenseerfaringer som har blitt forsterket av at Finnmark var en av de få regionene innenfor den forsvarsstrategiske alliansen NATO som hadde grense mot Russland. I den kalde krigen var Russland vestalliansens mest vesentlige fiendebilde. Finnmark, med grense mot Russland, ble et randsoneområde blant annet fordi Finnmark og Nord-Troms var definert som en demilitarisert sone, der Nato-troppene ikke kunne legge sine øvelser for ikke å provosere Russland. Ytterkant, randsone, grense og periferi er alle begreper som er konstituerende og som reproduseres i folk og steder, erfaringer av hva som er betingelsene for både fortidige og fremtidige ”gode liv” i region. Dette legger grunnlag for de strategier og løsninger for lokal utvikling som velges i de tre ulike kommunene i Finnmark fylke, som denne undersøkelsen omfatter. De ulike strategier som velges i de tre kommunene gir oss et bilde av hva som ses som lokale velferd i de tre ulike kontekstene. Vi er av den oppfatning at den lokale mobiliseringen som skjer i de tre kommunene gjør synlig hva befolkningen lokalt ser som likhet og som rettferdighet, og hva som er de måter disse verdiene kan realiseres innenfor det som er periferiens mulighetsområde. Den andre målsetningen med dette studiet, er å se etter hvilke implikasjoner disse valgene har for relasjoner mellom kvinner og menn. Med andre ord er det relasjon mellom arbeid, kjønn og lokal velferd som vil være i fokus, og gjennomgangstema i denne artikkelen.

I Fylkesmannen i Finnmarks virksomhetsplan for 2003 blir Finnmark karakterisert av høy og tiltakende fraflytting, stor arbeidsløshet og stillstand i en rekke lokalsamfunn. I tillegg skårer Finnmark lavt på mange av variabler i levekårsundersøkelser. Fylkesmann gjør følgende oppsummerende beskrivelse: de pågående effektiviserings- og rasjonaliseringstiltak innenfor offentlig sektor fører til nedlegging av arbeidsplasser i distriktskommunene, og er med på å forsterke den negative utviklingen innefor tradisjonelt næringsliv. De viktigste utfordringene for Finnmark fremover er i følge fylkesmannen:

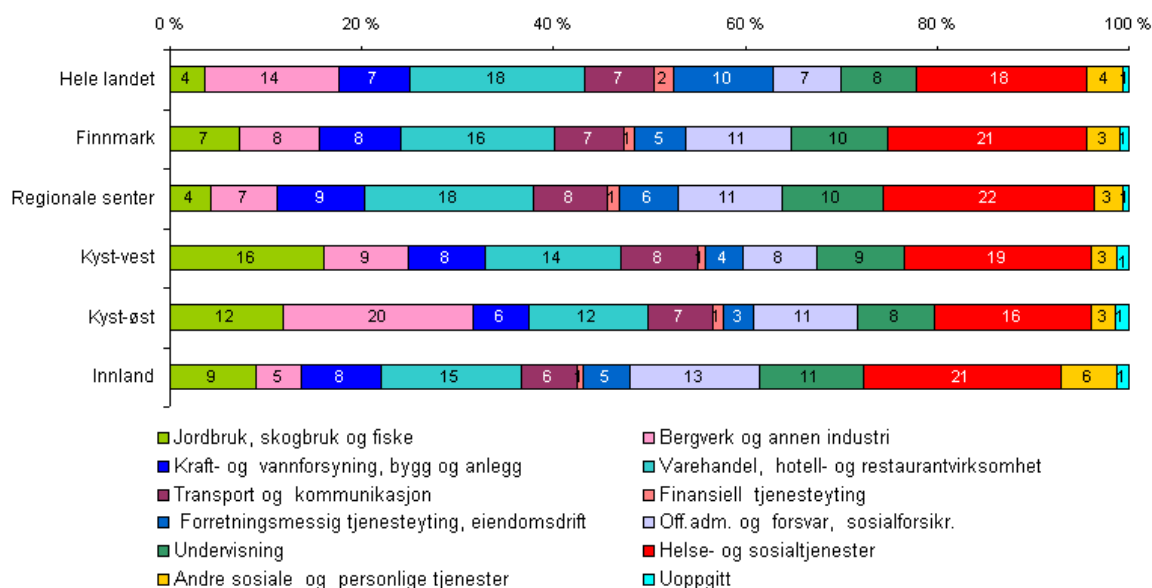
- snu den negative og tiltakende utflytting og befolkningsreduksjonen
- stanse nedbygging av offentlig og privat servicevirksomhet og infrastruktur
- sikre rimelige helse- og velferdstilbud og ikke minst rekreasjonsmuligheter³⁴

I dette virksomhetsdokumentet ses snu, stanse og sikre som nøkkelmetaforer i forhold til fremtidig utvikling, og dette må ses i lys av de dramatiske omveltningene både i det som har vært viktige næringer i fylket og i forhold til den omlegging av offentlig sektor som er pågående. Samtidig vil vi være ute etter å kartlegge de metaforer som er virksomme og dominerende i de tre ulike kontekster som vi beveger oss inn i.

³⁴ Se delkapitel *Utfordringer for Finnmark i 2003* i Fylkesmannens virksomhetsplan 2003

Arbeidsledigheten i fylket ligger rundt 5 %, noe som er om lag 2 % høyere enn landet generelt³⁵. Andelen registrerte kvinner uten arbeid er lavere enn blant menn³⁶. Det er i tillegg i 2002 en økende langtidsledighet og en tiltakende ledighet blant unge. Denne ledigheten kan delvis tilskrives en dyptgripende konkurransesvekkelse som preger et arbeids- og næringsliv i endring i fylket. Finnmark har hatt en noe annen yrkesmessig sammensetning enn det vi finner i andre deler av landet, med et større innslag av primærnæringsarbeidsplasser innen jordbruk, skogbruk og fiske. I kystområdene er 15 % sysselsatt i disse næringene mens landsgjennomsnittet ligger på 4 %. Det er mindre industri i Finnmark enn det man finner i resten av landet – der landsgjennomsnittet ligger på 14 % mens 8 % av sysselsatte jobber innenfor dette området i Finnmark. Innenfor kraft og vannforsyning, bygg og anlegg sysselsettes det i Finnmark halvparten av den arbeidstokken som gjelder for hele landet. 21 % av arbeidstokken er sysselsatt innfor helse og sosial mens sammenlignbart tall for resten av landet er på 18 %.

Figur 2: Sysselsatte 16 - 74 år fordelt etter næring. Tall i prosent.
Hele landet fylket og regioner. 4. kvartal 2002.

Kilde: SSB Statistikkbanken

Norut NIBR Finnmark

4.2 Kjønn, arbeidsliv og lokal velferd i tre kommuner

Den norske velferdsstaten er bygget opp for å sikre likhet, trygghet og rettferdighet for innbyggerne. I KOU 2003 kommer dette eksplisitt til uttrykk:

"I Norge har velferdspolitikken i etterkrigstiden hatt sin verdimeslige forankring i den nordiske velferdsmodellen. Sentrale kjennetegn ved velferdsstaten i de nordiske land er universalisme, offentlig ansvar, skattefinansiering, likeverd og omfordeling. Stortingets behandling av velferdsmeldingen i 1996 viste bred og tverrpolitisk enighet om det ideologiske grunnlaget for velferdssamfunnet. ...

³⁵ http://www.fifo.no/finnstat/arbeidsliv%20og%20sysselsetting/arbeidsledighet/arbl_tab3.htm

³⁶ http://www.fifo.no/finnstat/arbeidsliv%20og%20sysselsetting/arbeidsledighet/arbl_tab4.htm og http://www.fifo.no/finnstat/arbeidsliv%20og%20sysselsetting/arbeidsledighet/arbl_tab5.htm

Velferdsordningene skal utvikle et tryggere og mer rettferdig samfunn med like muligheter for alle, reell likestilling, økt livskvalitet for den enkelte og gi bedre tilbud til de grupper som faller utenfor. Velferdssamfunnet skal gi den enkelte frihet og trygghet, og velstandsøkningen skal komme nåværende og framtidige generasjoner til gode. ... Befolkningsundersøkelser viser også allmenn oppslutning om disse verdier.” (KOU 2003:3, s. 17)

Oppbyggingen av regionale velferdsordninger i Finnmark innebar oppbygginger av mange kvinnearbeidsplasser. Den kompetanse det innenfor mange av velferdsstatens institusjoner var behov for, var kunnskap kvinner i region historisk sett hadde forvaltet på vegne av husholdet og som kunne konverteres inn i den kompetanse velferdsstatens institusjoner etterspurte. Samtidig var kvinnenens inngang i det lønnede arbeidsmarkedet med på å sikre stabile husholdsinntekter, noe som i mange sammenhenger muliggjorde at menn kunne fortsette sitt arbeid i primærnæringsrette arbeidsplasser innen fiske, jordbruk og reindrift. Inntekt knyttet til disse virksomheter var usikre og varierte med ressurstilgang, kvoter, prisfastsetting på det internasjonale markedet, værforholdene og beitebefatning. Samtidig har disse næringene vært underlagt forholdsvis store og kontinuerlige omveltningprosesser de siste 30 årene (Brox 1984, 1989, Bjørklund & Brantenberg 1981).

En rekke av disse faktorer som fiskere, arktiske jordbrukere³⁷ og reieiere verken individuelt eller kollektivt hadde vesentlig innflytelse på, har avgjørende betydning for nåtidig og fremtidig sikring av mange menns inntektsnivå og dermed menns bidrag til husholdets økonomi. Denne sårbarhet og medfølgende usikkerhet som liv i Arktis innebærer, der prekære værforhold kan isolere samfunn i ukevis, har samfunn og individer lært seg å leve med³⁸. Risiko, og risikoforvaltning er i disse samfunnene en del av de kontinuerlige hverdagslivserfaringene, og ikke primært knyttet til pågående moderniserings- og globaliseringsprosesser som Beck (1986) har argumentert for endrer betingelsene for individuelle og kollektive identifikasjonsprosesser³⁹. Samtidig er erfaringer med, og forvaltning av grenseoverskridelse del av den sosialitet man finner i ulike lokale kontekster i region⁴⁰.

Sysselsettingen i primærnæringene i Finnmark var i 2002 på 7,9 % mens på landsbasis utgjorde disse 3,6%. Det har vært en nedgang i primærnæringsarbeidsplasser i fylket de siste 10 årene. Den mest dramatiske nedgangen har vært i fiskeriforedlingsindustrien der det i 1995 var 2450 sysselsatte, mens det i 2002 er 1300 sysselsatte. Samtidig viser Bergverk/Industri en nedgang fra 13,3% i 1990 til 8,2% i 2002 og kraft, bygg og anlegg fra hadde en endring på 8,9% i 1990 til 8,2% i 2002⁴¹.

Den omstilling som gjennom hele 90-tallet og inn i det nye årtusenet skjer har særlig rammet primærnæringene, fiskerisektoren, reindrifta og jordbruksnæringa. I fiskerisektoren har lave markedspriser, dårlig råstofftilgang med blant annet bortfall av leveranser fra russiske trålere, tap av råstoffandeler, usikker og varierende kvotetildelinger, tap av markedsandeler og svekket konkurransevne i forhold til lavprisland ført til at en rekke fiskeribedrifter har innstilt eller gått konkurs. De samiske innlandskommunene har tidligere vært mer stabile med mindre fraflytting til tross for høy ledighet. I Kárásjoga gielda/Karasjok kommune viser befolkningstallet for 2001 og 2002 imidlertid til en økende utflytting, i 2002 var denne på 1,2 %. Noe av disse endringene bør ses i relasjon til restrukturering av reindrifta hvor man i Vest-Finnmark reinbeitedistrikt har et høyere reintall enn det som er fastsatt av reindriftstyret. Det er avsatt midler til å stimulere til reduksjon. De

³⁷ I de nordlige områder er forholdene for jordbruksproduksjon så marginale og med så spesifikke kjennetegn at UiTø har etablert studiet og forskningsfeltet; *Arktisk jordbruk* for å kunne komme landsdelens behov for regional kompetanse i møte.

³⁸ En illustrasjon kan hentes fra Sørøya utenfor Hammerfest der strømkabelen til fastlandet ble brutt under en vinterstorm 2002, noe som medførte at øyværingene var uten strømtilførsel i 3 mnd. Dette medførte ikke at kriseplaner og evakuering av befolkningen var nødvendig, tvert om fantes det lokal kompetanse, løsninger og beredskap til å møte en slik situasjon.

³⁹ Beck (1986) argumenterte i boken "Risikosamfunnet" for at folks regionale, nasjonale og individuelle identitet blir uskarp, usikker og mer (ut-)blandet i takt med den pågående globaliseringen.

⁴⁰ Se mer Kramvig & Stien (2002) "Grenseløs verdighet" og Kramvig (2005) "The Silent language of ethnicity"

⁴¹ Tallmaterialet finnes på www.fifo.no/finnstat

viktigste av disse virkemidlene er avviklingsbonus til reineier pr rein for slakt, reduksjonsbonus til den driftsenhet som gjennom dette tar ansvar for å tilpasse reintallet til fastsatt størrelse – i tillegg til at reineier som avviker sin reindrift er berettiget til stipend til utdanning⁴².

Effektiviserings- og rasjonaliseringstiltak innenfor offentlige sektor, fører også til nedlegging av arbeidsplasser i mange distriktskommuner. Fylkesmannen kommenterer disse endringene på følgende vis:

”Selv om strukturendringene er vel begrunnet, kan summen av de enkeltvise omstillings- og effektiviseringsprosessene ha utilsiktede virkninger for enkelte lokalsamfunn og for fylket som helhet. Finnmark vil som marginalfylke i de fleste sammenhenger falle uheldig ut i sentrale rasjonaliseringsprosesser både innenfor privat næringsvirksomhet og forvaltning, med tap av kompetansearbeidsplasser, og bli sittende igjen som en ren råvareleverandør. Mangel på fagmiljøer og forventninger om problemer med å rekruttere kompetent arbeidskraft, blir i neste omgang brukt mot disse områdene når det gjelder snakk om lokalisering av nye offentlige etater, institusjoner eller bedrifter (2003:3)⁴³.

Vi har valgt de tre kommunene med utgangspunkt i å gjøre synlig den forskjellighet som finnes i region. Samtidig er ingen av de valgte kommunene blant de minste og dermed heller ikke de kommuner der nedgangen i folketall, arbeidsplasser og nedbygging av institusjoner har vært størst. Hammerfest er en by og historisk sett en fiskeriavhengig kommune i Vest-Finnmark. Vadsø er en by i Øst-Finnmark og betegnes som ”fylkeshovedstaden” gjennom å være vertskap for fylkeskommunen, mens Kárásjohka/Karasjok er en innlandskommune som er blitt utpekt til ”den samiske hovedstaden”.

I denne regionale konteksten var *Hammerfest* stedet der industrialiseringen av fiskerinæringen tidlig fikk feste, noe som har bidratt til å integrere region i ekstensive globale nettverk (Finstad & Valen 2002, Lien 2003). Hammerfest har gjennom denne næringsinnretningen vært knyttet til internasjonale konjunkturer, noe som innebar at byen ble hardt rammet ved at fiskerikrisen på begynnelsen av 90-tallet og nedleggelsen av Findus, som hadde vært nøkkelbedriften i byen i hele etterkrigstiden. Hammerfest er i dag base for en ny industrireisning gjennom utbyggingen av Snøhvit og ilandføringsanlegget for olje og gass på Melkøya like utenfor Hammerfest by. Sommeren 2004 var det 1500 arbeidere engasjert i dette arbeidet som har en samlet kostnadsramme på 46 milliarder. Vadsø er administrasjonsbyen i fylket. Dette innebærer at Vadsø har forholdsvis høyt antall, men samtidig en stor grad av mobilitet blant høyt utdannet arbeidskraft, mange offentlige institusjoner og arbeidsplasser. Dette innebærer også at Vadsø som kommune stilles ovenfor noen spesifikke utfordringer i de omstillinger som skjer i en stor og forholdsvis sårbar offentlig sektor. *Kárásjoga gielda/Karasjok* kommune er vertskap for viktige samiske institusjoner som Sametinget, Sameradioen og lignende, samtidig som Karasjok både har hatt og fremdeles har et høyt innslag av primærnæringsrettet virksomhet, både jordbruk og reindrift.

I 2002 ble folketallet i fylket redusert med 220 personer⁴⁴, noe som gjorde at befolkning var på 73 512, det laveste siden 1960-tallet. I perioden 1980-1999 ble folketallet redusert med 25 %. 14 av fylkets 19 kommuner hadde i 2002 nedgang i folketallet, der kystkommunene var de med den største nedgangen. 9 av 10 kystkommuner har negativ flytting. Disse dramatiske endringene må knyttes til tiltakende problemer i fiskerisektoren, med lave markedspriser, dårlig råstofftilgang, en usikker ressursituasjon og svekket konkurransevne i det internasjonale marked. Dette har hatt som konsekvens at en rekke fiskeribedrifter har innstilt eller gått konkurs i løpet av de siste årene, noe som ikke bare har skapt økende arbeidsledighet, men også leveringsproblemer for den lokale flåten, i mange av de mindre fiskerisamfunnene langs kysten. I månedsskifte januar/februar 2003 var 10

⁴² Forskrifter om økonomiske virkemidler i forbindelse med reintilpassningen i Vest-Finnmark reinbeitedistrikt. Fastsatt av Landbruksdepartementet 19. 12. 2003

⁴³ Fylkesmannens virksomhetsplan 2003

⁴⁴ For mer spesifikk oversikt over flyttemønstret i de tre kommuner se tabell 1 i vedlegg

ordinære foredlingsbedrifter uten aktivitet og ytterligere 6 drev som rent mottak⁴⁵. Flyttestrømmen skjer altså først og fremst fra kystsamfunnene inn til de regionale sentrene, samtidig ser vi tendenser til at kjønns sammensetningen i utkantkommunene endres på 90-tallet, der kvinnene i større grad enn menn er de som flytter fra utkantkommuner inn til de større stedene i region.

Utdanningsnivået er lavere i Finnmark enn på landsbasis⁴⁶. I 2002 hadde 20 % av fylkets befolkning universitets- eller høyskoleutdanning, noe som er 3 % færre enn i landet for øvrig. På landsbasis har 24 % av kvinnene og 23 % av mennene universitets- og høyskoleutdanning. I Finnmark er denne forskjellen langt større. Blant kvinnene i Finnmark har 23 % av kvinnene universitets- og høyskoleutdanning mens blant mennene er det 16 % som har høyere utdanning. Det høyeste utdanningsnivået finner man i de regionale sentrene med 21 %, det laveste i kystkommunene med 11-12%. Den største kjønnsforskjellene finner man i de samiske innlandskommunene; der det i for eksempel Guovdageaidnu-Kautokeino i 2002 var en situasjon der 28 % av kvinnene og 14 % av mennene hadde universitets- og høyskoleutdanning.

Når man ser på disse tallene ser man en generelt deprimerende situasjon for folk og steder i Finnmark, der *kvinner reiser og menn blir*, eller der menn utviser evne til mindre mobilitet enn kvinner både geografisk, yrkes- og utdanningsmessig. Det kan se ut som at kvinner har større muligheter til sosial og kulturell mobilitet enn det som er mulig for menn. Samtidig er en slik slutning rent hypotetisk så lenge vi ikke går inn bak disse, fra fylket sett som deprimerende statistikkene og ser på hva som ligger som sett av ulike verdier, kunnskaper, preferanser og ikke minst visjoner bak dette tallmateriale. Dette studiet har dette som intensjon. I forskningsforløpet har vi først og fremst lært at det i en region finnes ett utall sett av ulike strategier, tilpassningsformer og visjoner for hva utviklingsforløp – og fremtiden i regionen skal være. Dette har vært den viktigste kunnskapen vi som forskerkollektiv har høstet. Å ha blikk for forskjellighet og dermed være forsiktig med å generalisere om en regions situasjon, målsetning og strategier. Det finnes et uttall individuell variasjoner i måter unge gutter og jenter, voksne kvinner og menn, organisasjoner, bedrifter og lokale og regionale forvaltningsenheter orienterer seg i forhold til egen nåtid og de utfordringer de ser som vesentlige. I tillegg finnes det en mengde og til dels konkurrerende perspektiver og tilhørende handlingsvalg for det som ses som gode og meningsfulle strategier og perspektiver på fremtiden i Finnmark. Dette er det vår målsetning i den følgende artikkelen å vise frem, for stedene har såpass ulik historie, og ulike strategier på det som for så vidt er de samme utfordringene at vi innledningsvis vil presentere disse stedene hver for seg, før vi går over i en generell og komparativ analyse av forholdet mellom kjønn, arbeid og velferd i region.

⁴⁵ Se Fylkesmann i Finnmarks virksomhetsplan 2003

⁴⁶ For mer spesifikk oversikt over utdanningsnivået i de tre kommuner se tabell 2 i vedlegg

Steder	Strategier	Metaforer	Kjønn
Hammerfest	1. Olje energi – reindustrialisering 2. Fiskeforedling	Næringsindustri som vesentlig strategi Reproduksjon av forskjellskategorier; lokalt: globalt (flyktninger – gullgravere osv. som kommer og går i en by) Menn: kvinner	Remaskulinisering?
Vadsø	1. Produksjon av offentlige tjenester	Offentlig virksomhet som vesentlig strategi Reproduksjon av forskjellskategorier; etnisitet/klasse	Retrospektive strategier (for eksempel Folkeaksjon forsvar av off. arbeidsplasser)
Karasjok	1. Produksjon av administrative tjenester 2. Utvikling av nisjeprodukter på basis av tradisjonelle næringsvirksomheter	1. Integrasjon av nytt og gammelt 2. Sofistikert modernitet 3. Transnasjonale relasjoner	Androgynisering, bl.a. kvinners stilling styrkes gjennom å være de best utdannende samt den som bidrar med faste og påregnelige inntekter til husholdet.

4.2.1 Hovedfunn i denne undersøkelsen

1) Finnmark er en region med mange ulike strategier og til dels motsetningsfulle prosesser. Det utvises stor lokal fleksibilitet, der personer og steder gjør konstante overveininger av det de ser som mulige løsninger på det som måtte være generelle utfordringer innenfor næringsutvikling, kompetansekrav, nye økonomiske og juridiske rammebetingelser, og ikke minst i forhold til en for mange opplevelse av mange sammenfallende dramatiske endringsprosesser og tilsvarende utfordringer. Hvordan disse utfordringene møtes, varierer i ulike lokaliteter og steder.

2) Menns aktiviteter har større feste i de landskap der disse aktivitetene finner sted enn hva kvinner har. Kunnskapsbaserte, sosiale mannlige felleskap som vi, inspirert av hva Rossvær (1996) kaller mannsfamilier, utviser stor fleksibilitet, men har samtidig ikke de samme konverteringspotensialer som kvinner, kvinnefelleskap og kvinners kunnskapssystemer har og har hatt.

Vi mener at noe av forklaringen på disse forskjellene ligger i den historiske og komplementære arbeidsdelingene mellom kvinner og menn (Rudie 1980, Kramvig 1999) i disse næringene i region. Kvinnene har vært beskrevet både som fiskarbone og omsorgsperson (Larsen 1980). Dette medfører til dels riktighet, men vi ønsker å se nærmere på hvilke omsorgsansvar begge kjønnene har hatt ansvar for. Menn har hatt vesentlig mer innflytelse enn kvinner på *offentlige* politiske og økonomiske arenaer. Samtidig vil vi argumenter frem at menn i mange sammenhenger har hatt hovedansvaret for den *kulturelle reproduksjon*. Kultur reproduseres i det ordløse "trege feltet" (Rudie 1995), som har kroppen, og kroppslig kunnskap som sitt mest vesentlige verktøy. Kunnskapen er inkorporert og reproduseres hovedsakelig gjennom praksis knyttet til de næringer og de felleskap der disse praksisene er meningsfulle. I det kroppslige kunnskapfeltet, som Rudie (opc.) har vist, skjer endringer tregere, enn i de sosiale og politiske feltet. Samtidig er det vesentlig at denne praktiske kunnskapen er knyttet til høsting og bearbeiding av ressurser og dermed nært knyttet til sted.

Kvinner har hatt hovedansvaret for den *sosiale reproduksjon*, for å holde hushold, familie, nettverk og lignende sammen. Kvinner har i mange sammenhenger hatt ansvaret for forvaltningen av huset og

fjøset i fiskarbondetilværelsen, for husholdets økonomi, bearbeiding av de ressurser menn har brakt inn i huset – og ikke minst har kvinner hatt hovedansvaret for forvaltningen av husholdets ære og verdighet (Kramvig 1999). Det sosiale feltet strekker seg potensielt sett ut over sted som den vesentlige enhet og er dermed mer fleksibelt i forhold til hvilke oppgave og relasjoner som kan integreres og til de mobilitets- og konverteringspotensialer som denne kunnskapen har.

3) Lokal velferd produseres innenfor ulike offentlige institusjoner der tjenesteproduksjon registreres og kvantifiseres. Samtidig skjer en stor del av produksjon av hva folk opplever som lokal velferd i ulike frivillige organisasjoner og i hverdagslivets gavebyttepraksiser (Kramvig 2005). Denne tjenesteproduksjon blir ikke registrert og kommer ikke til syne i offentlig oversikter og statistikker for velferdsordninger. Vi ser lokale frivillige velferdsordninger som for det første et nødvendig supplement til de offentlige velferdstilbud som eksisterer, i tillegg til at disse kan ses som *lokal motstand* – der lokal kunnskap og begreper har ”et skjulested” og der erfaring av anerkjennelse og fellekap, er mulig.

4.3 Ved Verdens ende

Beskrivelsen av Nord-området som Ultima Thule – *det ultimate ytterpunkt, verdens ende* eller *den ytterste periferi* er kjent fra de aller første reisebeskrivelsene og nedtegnelser gjort av reisende i disse områdene fra 15-1600-tallet. Dette ble beskrevet som *erobringstokter*, som utgjorde store både fysiske og mentale utfordringer for den som gjennomførte reisen. Disse erobringene har likheter med J. Conrads beskrivelser av *erobreren* som gjør oppdagelser og beskrivelser av det som med det europeiske borgerskapets blikk ble sett som hvite flekker på kartet. Disse hvite flekkene lå i Europas ytterkanter, i nord, sør og øst. Oppdagerne var i følge Said menn langt hjemmefra, noe som gav dem ustabile, utflytende identiteter og hang til selvbedrag.

Forestillingen om Nordkapp eller Finnmark som Ultima Thule har vært motivasjon for erobringstokt helt fra de første kjente turistbesøkene på 1700-tallet. Reisebeskrivelser fra disse erobringene ble trykket i store opplag⁴⁷. Disse franske, tyske og engelske beskrivelser av unge menns heltemot for å nå frem til verdens ytterkant, har sine forlengelser inn i dokumenter slik vi kjenner dem fra 1900-tallet, skrevet av lærer, fut og prest (Edvardsen 1997). For tidligere tiders, så vel som dagens erobrere, bygger den reisende myter om seg selv gjennom reisen – der de tegn som reisens mål innebærer, blir en del av den reisendes symbolske repertoar. Nordkapp-klippen, som symbolsk står for verdens nordligste punkt og verdens ytterkant – blir i massekonsumentenes tidsalder gjenerobret av 200 000 europeere årlig. Mange av disse bygger små varder av skiferstein som de reiser som individuelle minnesmerker over de personlige erobring av ”den siste utpost” den enkelte har gjort.

Beskrivelsen av Nordområdet som Ultima Thule, har vært tett knyttet til beskrivelsen av de som bodde der som ”*The noble savage*”. De dominerende strømninger i disse perspektiver var tosidige, men handlet først å fremst om europeiske ideologiske produksjoner av seg selv. På den ene siden var ”det ville”, det grusomme og blodtørstige urmennesker, en trussel mot den siviliserte verden eller så ble det lagt et romantisk perspektiv over de edle, rene og ubesudlede, de som ennå ikke var blitt utsatt for det moderne samfunnets syndefall. Dette motsetningsfulle paradigmet var det rådende symbolske repertoar for det samiske folket da den etniske revitaliseringen skjøt fart på begynnelsen av 1980-tallet. Disse forestillingene om hvem samene var, på den ene siden ville, tilnærmet ikke-mennesker som måtte siviliseres og på den andre siden naturfolk, som hadde større innsikt, følsomhet og nærhet til naturen var mytemateriell det måtte produseres motstand mot, samtidig som at disse forestillinger la føringer på både de symboler som kunne tas i bruk, og hvilken annerledeshet og dermed hvilke samiske identitetsmarkører som det var mulig å få henvende seg til en større offentlighet gjennom (Schanche 1993). Alta-Kautokeinoaksjonen i 1991-92, med påfølgende sultestreik i lavvu utenfor stortinget i Oslo gjorde den norske nasjonalstatens behandling av samene, synlig for den internasjonale opinion. Dette sammen med fremveksten av en intellektuell samisk elite som jobbet systematisk med å

⁴⁷ På de Samisk Samlinger i Karasjok finnes det et stort utvalg av disse reisebeskrivelser.

sette 100 år med assimileringpolitikk på dagsorden, førte frem mot økende samisk bevissthet, stolthet og en samisk institusjonsbygging. I Nord-området hadde den samiske historie og samisk etnisitet vært lavt rangert, og det hadde over generasjoner vært lagt ned omfattende arbeid for å tilpasse seg en norsk verden. Samisk språk, historie og etnisk bakgrunn var på mange steder og i mange slekter gjort tause. Dette var mulig blant annet gjennom at ekteskapsinngåelse på tvers av etniske grenser ikke var uvanlig – og det ble dermed mulig å gjøre utsnitt av hvilken forhistorie som skulle gjøres relevant. På 80- og 90-tallet ble denne historien gravd opp og unge mennesker gjorde seg kjent med en glemte historie og relevansgjorde i økende grad samisk etnisitet. Dette har ikke vært en smertefri prosess og har i perioder skapt kamp og konflikt om hvordan fortiden, steder og historier skulle fortolkes, og man kan fremdeles paradoksalt nok oppleve at en søskenflokk gjør ulike valg av etnisk tilhørighet. Ikke bare slekter, men også steder refortolkes og den ”glemte” samiske fortid blir hentet frem i lyset og gjort til gjenstand for debatt. Ved milleniumsskiftet er det ikke lenger like stor skam som tidligere knyttet til å synliggjøre samiskhet – samtidig som mange strever med å finne form til den bevegelse og etniske kompleksitet som finnes som potensial i Nord-områdets historie. Fortid og fremtid er gjennom disse prosessene under stadig refortolkning.

Ultima Thule byr på mange utfordringer. Ved milleniumsskiftet er det grenseåpningen mot Øst og åpningen av Barentshavet som artikuleres som de mest sentrale. Samtidig er dette en region, som preges av forskjellighet mer en likhet av etniske, næringsmessige, religiøse og kjønnsmessige forskjelligheter. Finnmark, fremdeles i ytterkanten av Europa, *kan* vise seg å ha potensialer til å vise frem og forstå generelle utfordringer i det å leve med forskjellighet som kommer til å være en fremtidig utfordring i en stadig mer komplisert verden. For å fremheve og understreke dette poenget kommer vi i fremstilling ikke bare å ha blick for forskjellighet, vi kommer til å beskrive de forskjelligheter som eksisterer mellom de tre ulike stedene vi har valgt – i forhold til kjønn, etnisitet, nasjonalitet og andre forskjellskategorier som gjøres relevant i ulike kontekster som utsettes for analyse. Alle disse prosessene utgjør dagens kontekster for hvordan Finnmark forstås og beskrives, i norske offentlig debatter. På den ene siden en ”uren” utkant og periferi⁴⁸ som står i motsetningsforhold til det urbane, endringsvillige og moderne og på den andre side en urfolkskontekst, med stadig flere internasjonale forbindelser – som kan være virksomme ”døråpnere” i norsk utenrikspolitiske ambisjoner.⁴⁹ Samtidig vil vi understreke at Finnmark er ikke ett sted eller en homogen region noe som burde ha konsekvenser for den politikktutforming som skjer.

4.4 Hammerfest

4.4.1 Hammerfest som endringens sted – fremveksten av en moderne industriby

I krigsårene ble det utviklet planer for utbygging av moderne filétindustri i Norge etter krigen, der dypfrys fisk som kunne masseproduseres og selges på et internasjonalt marked, ble sett som fremtidens produkt. Dette ville sikre både valutainntekter samtidig som industrialiseringen ville sikre stabile arbeidsplasser i kystområdene. Eksporten skulle sentraliseres og under navnet *Frionor*, ble det etter krigen bygget en statlig eid kjede på 12 fryserier som gjort fremstøt mot det europeiske og amerikanske markedet.

Under fiskeriminister Reidar Carlsen ble Nord-Norges planen lagt frem for stortinget i 1951. Denne bestod av et fond for næringsutvikling på 400 millioner sammen med andre tiltak som skulle oppfordre til videre industrialisering i Nord-området. I stortingsmelding nr. 85/51 ”Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge” hadde som fremste formål å prioritere ”Investeringer som

⁴⁸ se mer Kramvig og Stien (2003) ”Men in the making of becoming men.”

⁴⁹ Ole Henrik Magga (tidligere sametingspresident i Norge) ble i 2003 utnevnt til president for FNs permanente FORUM for Urfolksrettigheter, samtidig løp det en prosess der samiske institusjoner ble sterkere og mer direkte involvert i Norad og UD's strategier for urfolksamarbeid. I 2001 ble det besluttet å bygge opp et Senter for urfolkrettigheter i Kautokeino.

effektivt kan bidra til å øke eksporten [...] vil komme i forgrunnen.”, i tillegg ble det gjort endringer i skattereglene som gjorde det mulig å føre til fratrekk, de investeringer som ble gjort i nord (Jacobsen 1996). Disse programmene hadde store konsekvenser for den næringsstruktur som ble bygget opp i region etter krigen.

I Hammerfest var det Freias eiere Throne-Holst som i forbindelser med de insentiver som ble lagt i Nordnorgesplanen besluttet å gå i kompaniskap med det da allerede etablerte B. Heide Ltd⁵⁰. Målsetningen var å etablere en moderne fabrikk for produksjon av ”dypfrost fisk” i Hammerfest. De første årene av driften gjorde tydelig at filétproduksjon var avhengig av store og stabile leveranser. Kystflåten kunne ikke forsyne en bedrift av Findus størrelse med råvarer, noe som førte til at produksjonsmålene ikke ble nådd og ny kapital måtte reises for å holde driften ved like. Hammerfest fiskeriindustri og filétfabrikk etablerte rederiet Hammerfest Havfisk, som over tid skulle bli det mest betydningsfulle i norsk fiskerinæring. Fra 1952 til 1959 vokste antall ansatte fra 120 til 670, og på midten av 60-tallet var innbyggertallet i Hammerfest økt til 7500 personer. Etterspørselen etter frossen mat økte i et tempo som gjorde at Findus så at for å kunne beholde og utvide markedsandelen, var det behov for investeringer på flere hundre millioner. Denne kapitaltilgangen fantes ikke nasjonalt, så da det multinasjonale næringsmiddel firmaet Neslé lanserte ønske om et samarbeid, ble det inngått en avtale og et nytt selskap, Findus International - der Neslé hadde en eierandel på 80 %. Produksjon fortsatte å vokse, og i 1973 var 1400 personer ansatt på fabrikk og på de opp mot 23 trålere, som var chartret inn til å skaffe nødvendig råstoff. Byen var preget av klondyke stemning, med internasjonalt preg og mangel på arbeidskraft, som gjorde at det ble rekruttert kvinner fra Finland og Sverige. Disse kvinnene ble hentet inn for å jobbe i fileten når det var høysesong (Finstad 1999).

4.4.2 Hammerfests møte med ”den nye økonomien”

Fra midten av 70-tallet, ble det gjort stadige rasjonaliseringstiltak som førte til at antall ansatte sank samtidig som innføring av kvotereguleringer gjorde at råvareleveransene sank. Disse tendensene fortsatte ut over 80- og 90-tallet, med stadige strengere kvotereguleringer og et uforutsigbart internasjonalt marked og på 90-tallet var antall ansatte på Findus nede i 350 personer. Trålere ble solgt, og produksjon ble automatisert og havnen i Hammerfest ble etter grenseåpningen mot Øst i 1989 fylt med russiske trålere som leverte til Findus.

Findus fremtid preget på nytt mediebildet vinteren 2001, den økonomiske situasjon ustabil, og videre investeringsvilje liten. Løsningen ble at Kjell Inge Røkkes Norway Seafood overtok bedriften. Røkke ble av mange sett som en redningsmann i lokalsamfunnet, og en som sikret Hammerfests fremtid samtidig som det ble formulert som et krav at Røkke hadde langsiktige strategier i overtagelsen av det som lenge hadde vært hjørnesteinsbedriften i Hammerfest. Fungerende ordfører uttalte til Finnmarksnett⁵¹: *Egentlig har vi ikke noe valg. Det er få større industrikonsern her i Norge som vil kunne kjøpe og utvikle Findus.* Røkke og Norway Seafoods planla å investere 100 millioner i fiskeindustrien i Hammerfest, blant annet skulle anlegget flyttes ut av byens sentrum. Gjennom dette oppkjøpet får Norway Seafood konsesjon på seks lisenser, fordelt på de fem trålerne som i dag har leveringsplikt til Findus i Hammerfest. Trålerne eies av Hammerfest Industrifiske, hvor Norway Seafoods og Hammerfest kommune har 40 prosent hver og Den Norske Bank har 20 prosent. *Trålerne er sikret. Ingen vil kunne røre ved dem. De skal bli i byen, og råstoffet skal på land her. Men vi er også klar til å ta imot Røkke og ny kapital for å utvikle industrien*, uttalte fungerende ordfører Grete Ernø Johansen til Finnmarksnett⁵².

⁵⁰ Heide var et Kristiansund-firma, som ble anbefalt som potensielle interessante samarbeidspartnere for Throne-Holst. Freia i 1950. Sjokoladeproduzenten Freia søkte innflytelse på nye områder i næringsmiddelproduksjon, særlig med begrunnelsen av den harde beskatningen av sjokolade og sukkervarer. Heide var Kristiansunds ledende fiskekjøper, med stort kontaktnett i tillegg til at han i etterkrigsårene hadde kjøpt Robertsonbygget i Hammerfest, der det i 1950 ble satt i gang filétproduksjon som det ble forhandlet med Freia om å distribuere.

⁵¹ <http://www.finnmark.net/naringsliv/artikler/181000-ordforer.htm>

⁵² <http://www.finnmark.net/naringsliv/artikler/181000-ordforer.htm>

På 1950-60 tallet ble det bygd opp betydelig offentlig infrastruktur. Fylkessykehuset var lagt til Hammerfest, som sammen med flere videregående skoler utgjorde et betydelige arbeidsplasser som ble bygget ut frem mot 90-tallet. Denne utbyggingen var del av utbyggingen av velferdssektoren og etablerte ikke minst i stort omfang det som ble arbeidsplasser for kvinner fra region. Innenfor privat virksomhet ble det fra 90-tallet bygget kompetansebedrifter innen IT-miljøet, næringsutvikling, bank og forsikring. I tillegg har turisme lenge vært en betydelig næring i Hammerfest. Byen har innenfor turistmarkedet etablert seg som *verdens nordligste by*, og besøkes av 250 000 turister årlig, en betydelig del av disse på vei mot Nordkapp.

Hammerfest har hatt som strategi å arbeide frem kompetansearbeidsplasser. Om vi sammenligner utdanningsnivået i Hammerfest med fylket generelt er utdanningsnivået både hos kvinner og menn mellom 1-3% høyere enn gjennomsnittet. Om vi sammenligner utdanningsnivået i Hammerfest med landsgjennomsnittet ser vi at kvinner i Hammerfest har generelt høyere utdanningsnivå enn i resten av landet, 26 % har universitets- og høyskoleutdanning – der landsgjennomsnittet ligger på 24 %, samtidig ser vi at for menn, så ligger antallet med universitet og høyskoleutdanning i Hammerfest hele 5 % under landsgjennomsnittet, selv om de ligger 2 % over gjennomsnittet for Finnmark fylke.

Den største kompetansearbeidsgiver i Hammerfest i dag er Fylkessykehuset med sine 500 ansatte. De fleste av stillingshjemler forutsetter høyskole og universitetsutdanning samtidig som dette i all hovedsak er en arbeidsplass som sysselsetter kvinner, i tillegg til at mange av stillingene er deltidsstillinger. Hammerfest har i tillegg en helsefaghøyskole med ca 250 studenter, som utdanner sykepleiere og etterutdanner helsepersonell.

4.4.3 Fra fisk til gass – nye næringer nye utfordringer

Syv store olje- og gass-selskaper og seks store internasjonale kontraktører⁵³ realiserer i disse dager byggingen av Snøhvit-anlegget på Melkøya i Hammerfest by, med en kostnadsramme på 45 milliarder kroner. Denne utbyggingen anses i dag som første steg i industrialiseringen av Barentshavet. Det anslås at 25 % av verdens utnyttede petroleumsressurser befinner seg i Arktisk, og av disse befinner mesteparten seg i Barentshavet/Nordvestrusland. Barentshavet ble i et Stortingsvedtak desember 2003 åpnet for ytterligere prøveboring etter gass og olje, samtidig som utbyggingen av LNG-anlegget på Melkøya i Hammerfest by fortsetter.

Leder i Snøhvit Næringsforening i Hammerfest uttalte i forbindelse med debatten i forkant av vedtaket *Olje- og gassvirksomheten er den eneste robuste muligheten vi har om vi skal beholde bosetningen og utvikle landsdelen. Det kan vi ikke la folk uten føling med hva skjer her oppe få sette en stopper for*⁵⁴. Kampen for Snøhvitutbyggingen hadde stor regional oppslutning og ble beskrevet som redningen for en region i krise. Samtidig er de arbeidsplasser som i den første utbyggingsfasen bygges opp, innenfor industri og anlegg, noe som tradisjonelt er mannlige arbeidsplasser⁵⁵.

Hammerfest er kjent med store industrireisningsprosjekter. I dag står Findusbyggene og bryggene tomme, og til forfall i byens sentrum. De nye eierne Norwegian Seafood har flyttet mottak og produksjon til Rypefjord like utenfor Hammerfest; og som i dag sysselsetter 190 ansatte. Snøhvitfeltet

⁵³ Eierskapet er delt mellom Statoil, Hydro, Petoro, Total, Gaz de France, Amerada Hess og RWE Tyskland. På utbyggingsiden har Linde, Tractebel, ABB offshore; Aker Stord, Dragados Offshore og Heerema de største kontaktene. Dragados Offshore i Cádiz i Spania som bygger prosessanlegget, Yard Neustaedter Halfen i Tyskland leverer de fire kuldeboksene som vil rage 60 meter over bakken ferdig levert Melkøya. 3 LNG-tankere vil bygges i Japan og der to vil eies av Statoil og tre japanske rederier, ett vil eies av Leif Høegh & Co Shipping og japanske Mitsui OSK Lines og de franske rettighetsinnehaverne Gaz de France og Total vil bygge ett skip

⁵⁴ Se intervju "Må slåss for hver eneste arbeidsplass" i *Snøhvit "Diesel" og "dynamitt" fasen er over* bilag til Finnmark Dagblad 12 des. 2003:22.

⁵⁵ På landsbasis var det i 4 kvartal 2002 var 81,2 % av arbeidstokken sysselsatt i utvinningen av råolje og naturgass menn, mens 18,8 % var kvinner. Innenfor bygg og anlegg i Finnmark fylke var det 89,6 % av arbeidstokken menn mens 10,4 % var kvinner.

ligger 150 km fra land og har vært forsøkt planlagt og utbygd av operatører siden funnet i 1984, men på grunn av høye utbyggingskostnader og liten etterspørsel etter gass, hadde ikke prosjektet tidligere vært vurdert som økonomisk drivverdig. I 1984 ble det forhandlet frem en gassavtale med italienske kontraktører, en avtale som ble skrinlagt da det italienske firmaet ble avslørt som mafiainfiltrert og hele ledelsen arrestert. På begynnelsen av 90-tallet ble utbyggingsprosjektet på nytt hentet frem, Hammerfestsamfunnet ble mobilisert og utbyggingen konsekvensutredet. Dette prosjektet ble lagt på is av Statoil, som argumenterte for at lave markedspriser gjorde at man ikke vurderte utbyggingen som økonomisk lønnsom.

I 1999 ble utbyggingsforslaget tatt frem igjen. Gassmarkedet på vei opp, og pris på teknologi på vei ned – samtidig som forbedret teknologi gjorde at utvinningsgraden av produktiv gass steg. Potensielle kjøpere av gassen var på befaringsferd høsten 2000. Folk i Hammerfest var i midlertidig avventende. Myndighetene innkalte til folkemøter, seminarer og konferanser om petroleumsvirksomhet i Barentshavet. Etter dette møtet skrev Nordnorsk næringsliv *Nå starter det nordnorske eventyret* (nr.6 2000).

Nilsen (2002) som studerte disse prosessene skriver: *De siste årene før det endelige vedtaket ble fattet har skepsisen til å mobilisere for utbygging og frykten for at gassmilliardene nok en gang skal glippe, skapte i perioden før stortingets behandling av saken nerve og frykt i Hammerfest. Innbyggerne ventet på Snøhvit og opplevde at de måtte kjempe for Snøhvit, både mot lokale miljøvernorganisasjoner og "søringer" som ikke hadde forstand på at dette var nødvendig forutsetning for utvikling i region*(opc:60).

Johan Erik Prytz, leder for Hammerfest Natur og Ungdom som argumentert mot utbyggingen fortalte til Dagens Næringsliv *Jeg er den eneste her i byen som har tatt et klart standpunkt mot Snøhvit og sier det høyt...I begynnelsen måtte han bruke mye tid på å forklare at han ikke var sørfra. Det passet seg ikke for folk fra Hammerfest å forkludre snøhviteventyret med miljøargumenter. Politikere i Hammerfest tror at Snøhvit er løsningen på absolutt alt*⁵⁶. Prytz ble i Dagbladet 17.02.2002 portrettert under overskriften *Alene mot Snøhvit*, selv om Natur og Ungdoms motstand mot utbyggingen var i allianse med både Bellona, AUF Hammerfest, Senterungdommen og Rød Ungdom – i tillegg til en samlet norsk front av miljøvernorganisasjoner. Hovedargumentene for miljøbevegelsen var knyttet til hastigheten i utbyggingsvedtakene, uten at disse etter deres oppfatning er godt nok utredet. Barentshavet er et viktig yngleplass for store mengder fisk, og ses som et sårbart område der vanskelige værforhold og mye vintermørke vil gjøre forurensningsutslipp vanskelig å håndtere. I følge miljøvernorganisasjonen Natur og Ungdoms beregninger var prisen for utbyggingen et årlig utslipp på 860 000 tonn CO₂ fra turbinene på land. Dessuten ble et vedtak om utbygging av Snøhvit sett som et utsagn om at Barentshavet ble åpnet for utvinning av olje og gass. I tillegg tok Bellona og flere andre organisasjoner, til ordet for at man bør vente med utbygging i det sårbare Barentshavet til man har utviklet bedre og sikrere teknologi.

Det ble fra lokalt hold argumentert for at miljøvernorganisasjonene fikk dominere nyhetsbilde gjennom de aksjoner og argumenter som ble fremført av en aktiv bevegelse og som ble referert, særlig i de riksdekkende media⁵⁷. Lokal støtte, som en motstandstrategi måtte etableres og kom til syne gjennom etableringer av aksjonsformer som "Ungdom for Snøhvit" og "Kvinner for Snøhvit". Det ble argumentert for at miljøbevegelsen hadde fått dominere nyhetsbilde og at den lokale entusiasmen ikke hadde kommet frem. *Vi vil fortelle stortingspolitikere hva vi mener om dette her lokalt, og hvor verdifullt prosjektet er for hele Finnmark. Det er viktig at de skjønner at de kritiske røstene stort sett kommer utenfra, og at lokalbefolkningen bare gleder seg over Snøhvit*⁵⁸. Andre lokale aktører tok i bruk sterke metaforer for å synliggjøre sin motstand mot miljøbevegelsen: *Tålmodigheten min har nådd toppen når det gjelder disse naturforkjemperne som aldri har rørt vanlig arbeid.. Sitter de i*

⁵⁶ Dagens Næringsliv 08. 09. 2001 "Mens vi venter på Snøhvit"

⁵⁷ se *Aftenposten* 06. 02. 2002 "Danser for Oljegubbene", *Aftenposten* 05.03.2002 "Snøhvit – eksemplets makt", *DN* 28.08.2001 "Trapper opp kampen mot Snøhvit", *Dagbladet* 18.02.2002 "Snøhvit våkner til kamp"

⁵⁸ *Finnmark Dagblad* 14. 02. 2002 "Dette er en velsignelse"

veien, så må de regne med å bli flyttet på. Ja, jeg kaster de gjerne rett på Barentshavet. Uten å nøle. Jeg finner meg ikke i at folk skal komme utenfra og være bedrevitere, og i alle fall dersom de bryter loven. Nei da svartner det for meg og mange andre som er glad i Hammerfest⁵⁹.

Snøhvit, ble det sagt skulle ”berge Vest-Finnmark og Nord-Norge fra fraflytting, ensidig eksportrettet næringsvirksomhet, en umoderne offentlig sektor, ensidig fiskeristruktur og et tap av 500 arbeidsplasser årlig” (FD 12.04.2002). LNG-fabrikken på Melkøya skal skape synergier og avledninger som igjen skal fremprovosere kompetanserettede miljøer for fremtidig næringsplanlegging i Nord-Norge⁶⁰. Bellona klaget vedtaket om utbyggingen inn for EFTAs overvåkingsorgan ESA, med begrunnelse at skatteletten på 1 milliard til oljeselskapene var i strid med reglene om subsidiering. Det ble ikke gjort et vedtak som stoppet de videre utbyggingsplanene og jubelen kunne på nytt bryte løs i Hammerfest.

1.mars 2002 vedtok Stortinget at Snøhvit feltet i Barentshavet skulle bygges ut. Finnmark Dagblad 08.03.02 rapportert om glede i byen:

Hammerfest.

Vinmonopolet gikk fri for champagne, frysediskene ble tømt for marsipankake og fra ølkranene rant det som aldri før. I går var det folkefest i Hammerfest.

Konsekvensutredningen estimerer inntekter på 125 milliard til staten og rettighetsinnehaverne til Snøhvit. Den norske vareleveransen beregnes til 10 milliard i første fase med lokale leveranser på 600 millioner. Den forholdsvis lave forventningen til lokale leveranser skyldes mangel på relevant lokal kompetanse og teknologi. Lokale næringsaktørers svar på denne utfordringen, var å etablere Snøhvit Næringsforening, som ble etablert for å arbeide for å sikre lokale aktørenes muligheter i anbud og kontaktsarbeid, og som hadde til målsetning å øke denne andelen til opp mot 2 milliard⁶¹.

I utbyggingsfasen er mellom 1000-1500 i arbeid på Melkøya. I driftsfasen anslås det med 250 høykompetanse arbeidsplasser i tilknytning til anlegget og mellom 100-150 arbeidsplasser, knyttet opp til vedlikehold og leveranser. Det vil si at Snøhvit, med utgangspunkt i den konsekvensutredningen som foreligger, ikke vil generere mer enn 350-400 arbeidsplasser over en 30-årsperiode. Samtidig som fiskeindustrien i fylket står i fare for å miste 700 arbeidsplasser. Likevel ble utsiktene til fremtidig fortjeneste sett på som så store at *finnmarkingene endelig kan få muligheten til å tre ut av rollen som nasjonens subsidierte ”sytpeiser”*.

4.4.4 Fremtiden blir til

I Hammerfest kommuneplans langsiktige del som ble vedtatt i 1994, og som gjaldt for perioden frem til 2006, ble noen fremtidsbilder formulert. *Hammerfest skal ha et variert og lønnsomt næringsliv som representerer høy verdiskapning og tilbyr et bredt vare- og tjenestespekter for kommunens innbyggere, for Finnmark for øvrig og for andre markeder.* Det blir i tillegg lagt vekt på at Hammerfests posisjon som sentral fiskerikommune skal befestes og videreutvikles, at reiseliv skal videreutvikles og at Hammerfest skal styrke sin posisjon som et sentralt handels- og servicesenter og skape nye arbeidsplasser både innefor tradisjonelle bransjer og i nye typer virksomheter. Under denne siste kategorien blir det pekt på at man kontinuerlig skal vurdere å utnytte næringsmuligheter innenfor feltene østhandel og petroleumsvirksomhet.

På dette tidspunktet var utbyggingen av Snøhvit-feltet langt fra avklart. På slutten av 80- begynnelsen av 90-tallet finansierte Statoil store arkeologiske utgravninger på Slettnes på Sørøya, med tanke på bygging av et ilandføringsinnlegg for gass i dette området. Beslutningen om at anlegget kunne legges til Melkøy, ble foretatt av Statoil. De hadde ikke behov for arealer i det omfang som de først hadde

⁵⁹ Finnmark Dagblad 14. 02. 2002 ”Kaster de rett på Barentshavet”

⁶⁰ Konsekvensutredningen Olje og energidepartementet 2000

⁶¹ Nordlys 21. 05 .2003 ”To milliarder Snøhvitkroner til Nord-Norge”

planlagt i forhold til, og fremla planene om en utbygging på Melkøya for sentrale aktører i Hammerfest kommune.

En av kvinnene i Hammerfest beskrev denne prosessen på følgende vis: *Statoil kom til kommunen med industriprosjektet, og gjorde det klart at vil dere ikke ha det kan vi gå et annet sted. De la premissene for den behandlingen som kommunen kunne gjøre. Alle var enige i at Snøhvit skulle legges til region, uenigheten var knyttet til hvor og hvordan prosessene i region ble gjennomført.*

4.4.5 Bygging av sted og identitet i den ”nye” økonomien

Flyttingen av Findus ut av Hammerfest havn og Hammerfest sentrum, gjorde at byens sentrum ved milleniumskiftet var preget av forfall. Dette forfallet definerte byen, særlig for de som så byen som gjester og gjennomreisende.

I arbeidet med å bygge en ny fremtid og en ny mer samtidsrettet profil, ble de tomme fabrikklokaler og de brygger som stod avstengte, tomme og i forfall – viktig å gjenreise. Det ble besluttet at deler av den fremtidige økningen av kommunal eiendomskatt fra Snøhvitutbyggingen, skulle benyttes til en redefinering av dette området og bygging av et kulturhus skulle være en sentral element i dette arbeidet. Kommunen inviterte Team 2003⁶² til å gjøre forarbeidet i forbindelse med en internasjonal arkitektkonkurranse om byen nye kulturhus. Byens ordfører sa i forbindelsen med oppstarten av denne workshop'en at Hammerfest ikke har noen lang historie på hvordan man skal gripe nye utfordringer knyttet til ekspanderende næringer *hver gang vi synes at vi har fått det til, så faller de*. Ordføreren tok til ordet for undring over de utfordringer som utvikling og vekst utgjør, *i en tid der definisjon av hva som er utfordringene, ikke lenger er noe man har kontroll med.*

Hammerfest hadde i nedgangsperioden på 90-tallet ”mistet” mange i aldergruppen 20-40 år, og i kommunen så man etter hvilke insentiver ut over å tilby arbeidsplasser, som kunne gjøre byen til en attraktiv by for kompetansepersoner. I Hammerfest ble det sett som en forutsetning for å gjøre byen attraktiv å gi kulturlivet et skikkelig løft. Samtidig skulle kulturhuset og den byfornyelsen som denne strategien innebar, gi byen *et nytt utsagn*. Kulturhusbyggingen ble ikke bare sett som viktig for å gi hardt tiltrengte lokaliteter til byens kulturliv, det skulle erstatte tomme fiskerifabrikklokaler og i tillegg gi byen en ny *identitet*.

Hammerfest hadde, som en av meddebattantene uttrykte det *en mulighet, men da må vi først og fremst ha troen på at det går an, og da må vi ikke ha splittelse innad*. En av representantene for kommunens avdeling for plan og utvikling utdypet dette nærmere med at det først og fremst er snakk om psykologiske forhold, der Hammerfest verken har evne eller vilje til å si nei til de investeringer som i dag gjøres på Melkøya, men la han til: *er vi psykologisk moden for Snøhvit; har vi de holdninger som må til?”*

Ordføreren fulgte opp med å spørre; *hvordan kan vi engasjere folk og videreføre debatten, ikke bare med de eksterne flyktninger som kommer og går, men med de som skal bo her*. Alle disse utsagnene gjør tydelig de paradokser som byen Hammerfest lever med. På den ene siden legges det til rette for å rekruttere kompetansepersoner til byen, og gjennom dette gjør en fremtid som bygger på etableringen av nye enegi-baserte kunnskapsbedrifter mulig. Byens ledere er kjent med at dette forutsetter at byen fremstår som ”attraktiv” i konkurranse med andre byer, ikke i region, men på en global skala. Dette utgjør grunnlaget for at man ønsker å hente inn forslag til hvordan byens sentrum skal se ut i fremtiden fra internasjonalt etablerte arkitekter. Byen åpner opp for at forslag til hvordan fremtiden skal se ut gjøres i dialog mellom aktører på en internasjonal arena. Samtidig som at det etableres slike

⁶² Team 2003 var et flerfaglig sammensatt arbeidsgruppe som skulle utforme program for Findusområdet og Arctic Culture Center. Workshop'en samlet ulike kompetansmiljøer både i og utenfor region, til debatt om og visuelle utsagn om Hammerfests fremtid som ble publisert som grunnlagsmateriale for den internasjonale utlysningen. En av velferdsprosjektets forskere, Britt Kramvig, deltok i dette teamet. Se mer <http://www.arkitektur.no/files/hammerfestpdf.pdf>

transnasjonale symbolske felt, tyder ordførerens utsagn på at man holder fast ved de eksisterende forskjellskategoriene mellom oss, de som skal bo i byen, og de andre: ”de eksterne flyktninger”; som byen i fortid har hatt mange erfaringer med. Hammerfest har vært en ”klondyke-by”. En by med periodevis stor investeringslyst i nye næringer. Hvalfangst og selfangst på 1900-tallet, moderne fiskeriindustri i det tyvende århundre, og etter milleniumskifte energi. Byen har lange erfaringer med å ta imot ”fremmede” og har utvist stor fleksibilitet i møte med internasjonal kapital og internasjonale aktører. Samtidig som byen gjør et arbeid med å holde fast i det som er ”eget”, det som har vært Hammerfests identitet. Tidligere har dette vært knyttet til Hammerfest som en moderne fiskeindustriby. Deler av det pågående arbeidet vi i denne artikkelen har vist til, viser det arbeid som gjøres med å knytte energimetaphorer til byen og byens fremtid. Den kulturelle transformasjon fra fiskeri til energi, er ikke bare knyttet til etableringen av nye arbeidsplasser, men løper sammen med den *metaforfabrikken* som Søvitanlegget på Melkøya, godt synlig fra de fleste hus i byen, kan ses som. Den endrer byens identitet, den har behov for nye fortellinger og den skaper betingelser for at nye lokale selvforståelser er nødvendig for at man skal se dette kunnskapsfelt som relevant og interessant. Samtidig som arbeidet med etableringer av nye metaforer av byens ledere ses som nødvendig for å kunne ha beredskap til de endringer som åpningen av Barentshavet innebærer. Den viktigste og helt nye fortellingen om Hammerfest, som gjerne blir brukt som åpningssekvenser på ulike regionale konferanser, er det bilde som tegnes opp når man viser til at Hammerfest var den første byen i Norge med gatelys. Dette etablerer en historie om Hammerfest som en foregangsby når det gjelder nye energiformer.

Den kunnskapen som er forutsetningen for utbyggingen på Melkøya, er ikke kunnskap som har feste i region, og dette er de lokale politiske aktørene bevisste på, og ser som et dilemma. Kunnskap om gassutbygging og om forsvarlig miljøforvaltning blir ikke sett som kunnskaper som har lokal forankring. Tvert imot, fra Statoils side er det argumentert for at kunnskap bygges opp og holdes ved like gjennom praktisk og konkret realisering av prosjekter, uavhengig av hvor i verden denne måtte tas i bruk. Statoil har argumentert for nødvendigheten av å realisere flere utbyggingsprosjekter for å ikke ”miste” den kompetanse som er bygget opp gjennom utbyggingen i Nordsjøen, og som i dag omsettes og har avkastning i oljeutvinningsprosjekter på russisk sektor. Ett av de viktigste argumentene i Stortingets behandling av utbyggingssaken var utfordringer knyttet til hastigheten i utbyggingen på russisk sokkel. Gjennom utbyggingen av Snøhvit kunne man sette standarden, både i forhold til teknologiutvikling og i forhold til miljøspørsmål, også på utbyggingen på russisk sektor. I mai 2002 undertegnet Bush og Putin er avtale om en ”energialog”, som har som overordnet målsetning å gjøre den globale energiforsyningen sikrere og mer forutsigbar. Målsetningen er å dekke opp mot 25 % av amerikansk import og dermed en nedbygging av amerikansk avhengighet av Saudi-Arabia og andre av de urolige gulf-statene. Dette innebærer en storstilt utbygging på russisk sokkel. Norske aktører som Hydro og Statoil er inne i forhandlingen om allianser knyttet til disse fremtidige utbygginger. I september 2004 inngikk Statoil en avtale med Gazprom og Rosneft om sammen å vurdere mulighetene for utbyggingen av Shtokmanovskoje-feltet i Barentshavet. Det skal også vurderes om de to russiske selskapene skal delta i det Statoil-opererte Snøhvit-feltet. Deltakelse for de russiske selskapene på LNG-mottaksanlegget Cove Point i USA kan også være aktuelt⁶³. Statoil sier på sine hjemmesider at Barentshavet utgjør et naturlig vekstområde.

4.4.6 Energi og kjønn

Petroleumsindustrien er utpekt som en av de viktigste fremtidsnæringer for å bremse de negative tendensene og som en næring som kan gi nye håp til region. Dette er samtidig en av de i dag mest kjønnede sektorene i Norge. I august 2003 sysselsatte man i petroleumsrettet virksomhet ca 76 000 menn og 11 600 kvinner. I oljeselskapene er hele 25 % av de ansatte kvinner, i industri, bygg og anlegg 8 % og blant ingeniører 16 % - mens det i forpleining er hele 52 % kvinner. Dette innebærer ikke bare at pr dato så er hovedvekten av arbeidsplassene som etableres arbeidsplasser for menn, i tillegg til at flesteparten av kvinnearbeidsplasser er innen forpleining som sannsynligvis er arbeidsplasser som ikke etterspør behovet til høyt utdannede kvinner. Når vi ser på aetats

⁶³ Se mer Olje og energidepartementets nyhetsside; <http://www.olf.no/nyheter/ntb/2004/09/?22909>

sysselsettingsstatistikk for august 2003 for Finnmark vil man se at det totalt er 920 sysselsatt i kategorien petroleumsrettet virksomhet (som var en økning på 570 fra året før) og der 31 av disse er kvinner. Samtidig har 800 arbeidsplasser gått tapt innenfor fiskeriforedlingssektoren de sist to årene, av disse var 500 menn og 300 kvinner. I 2003 var kun 350 kvinner eller 2 % av arbeidstokken sysselsatt i primærnæringene. Når vi i tillegg ser på hvilke utdanningsveier som kvinner velger som i Norge er innenfor helse, utdanning og i stor grad rettet mot offentlig sektor, er det grunner til å spørre om en fremtidig satsing i olje, gass og fiske vil skape arbeidsplasser for kvinner, og særlig arbeidsplasser for kvinner med høyere utdanning, uten at det gjøres en offensiv jobb både innefor rekruttering til utdanningsveier, lærlingplasser og arbeidsplasser.

I konsekvensutredningen knyttet til Snøhvitutbyggingen anslås det en sysselsettingsvekst i region på 350-400 årsverk. På LNG-anlegget når det er i drift, vil det være behov for fagarbeidere innen kjemi og prosess, elektro, automasjon, industriteknikk, administrasjon, ingeniører og brønnarbeid. I tillegg regnes det med sysselsettingsvekst i hotell og restaurantbransjen i forbindelse med anleggsarbeid, bygg og anlegg, transport og tjenesteyting. Det anslås at Snøhvit har generert 1,2 milliard i regionale avtaler, noe som er tilnærmet det doble av det som konsekvensutredningen anslo. Det legges altså betydelig innsats inn i å sikre at deler av de investeringer som Snøhvit innebærer, skaper lokal aktivitet. Leder i Snøhvit Næringsforening i Hammerfest uttalte i forbindelse med debatten i forkant av vedtaket: *Olje- og gassvirksomheten er den eneste robuste muligheten vi har om vi skal beholde bosetningen og utvikle landsdelen. Det kan vi ikke la folk uten føling med hva skjer her oppe få sette en stopper for*⁶⁴.

De fleste av de fagområder som vil ekspandere ved olje og gass som utviklingsstrategi er arbeidsplasser for menn. Det samme gjelder innenfor fiskeriene om vi fremskriver dagens utdanningstendenser og rekrutteringsstrategier. De delområder innenfor olje og gass der kvinner hovedsakelig er ansatt, er innenfor hotell, restaurant og forpleining – som er stillings som ikke etterspør høyere utdanning, og som ikke møter behovet for arbeid som de høyt utdannede kvinnene vil ha. Ett av flere mulige fremtidsscenarier for region, kan altså være en fortsatt fraflytting, eller lav tilflytting av høyt utdannede kvinner, da det ikke finnes relevant arbeid i verken offentlig sektor eller innenfor det som tegnes opp som viktige strategiske næringer for region.

4.5 Kárášjohka-Karasjok

Karasjok er et tettsted i indre Finnmark, i hjertet av Sápmi. Sápmi betyr sameland og er den samiske betegnelsen på kjerneområdet for norske, russiske, finske og svenske samer. Det offisielle navnet på stedet er Kárášjohka-Karasjok, og synliggjør at her er både norsk og samisk likestilte språk, men samisk har forrang. Stedet er et tradisjonelt samisk sted hvor kulturelt bestemte nærings- og slektssystemer lever side om side med moderne samiske institusjoner som for eksempel Sámediggi-Sametinget, samenes folkevalgte organ.

På norsk side utgjøres det nordsamiske området av Finnmark, Troms og Nordland fylke til Narvik kommune. Hvor mange samer det til sammen er i Norge, finnes ikke sikre tall på, men anslagsvis ligger det mellom 20 000 som laveste og 70 000 som høyeste estimat. Omtrent 10 000 personer har samisk som morsmål, flest snakker nordsamisk og færrest sørsamisk. Fordi forskjellene er betydeligere enn språklige variasjoner blant dialekter, forstår nordsamer og sørsamer knapt hverandres språk. Valgmannallet til Samediggi (Sametinget) var i 1993 på 8 000 velgere, og øker stadig. I 2002 passerte det 10 000, og tidlig i 2004 var det allerede registret 236 personer, et antall som overgår registreringen for hele 2003. Det er særlig kvinner som melder seg inn, men fremdeles utgjør menn en betydelig overvekt i samemantallet – forholdet er henholdsvis 64 prosent og 36 prosent. Antallet kvinnelige sametingsrepresentanter er sunket fra 13 i oppstartåret 1989 til 7 i inneværende periode.

⁶⁴ Se intervju ”Må slåss for hver eneste arbeidsplass” i Snøhvit ”Diesel” og ”dynamitt” fasen er over bilag til *Finnmark Dagblad* 12. 12. 2003:22.

Den skjeve fordelingen mellom kjønnene er et demokratisk dilemma, og håndteres på ulike måter av og i det samiske samfunnet. Samediggi har sammen med Kommunal- og Regionaldepartementet hatt en informasjonskampanje for å øke antallet innmeldte kvinner, og institusjoner som Sámi Instituhtta (Nordisk Samisk Institutt), Sámi allaskuvla (Samisk høgskole) samt Norut –NIBR Finnmark har forskningsprosjekter som tematiserer den lave kvinnerepresentasjonen i forhold til Samediggi som arena for likestilling og likeverd. Forskningsresultater er en viktig premis for praktisk politikktutforming i det samiske samfunnet fordi det foregår en kontinuerlig debatt der forskere leverer sentrale bidrag til fortsatt samisk nasjonsbygging (Rugkåsa og Thorsen 2003).

Pr 1. januar 2004 var innbyggertallet i Karasjok 2857 personer. Hver person hadde til disposisjon 0,5 kvadratmeter landareal i en kommune som er Norges nest største. Funn av fangstgroper dokumenterer bosetting allerede fra ca år 3000 f.Kr., men første kjente jordbruksbosetting er fra 1720-årene da tre kvenfamilier fikk tillatelse av samene i Ávjovárri siida, forløperen til Kárášjoga gielda-Karasjok kommune, til å bosette seg på et elvenes. Navnet Kárášjohka kommer antakeligvis fra finsk *kara* ”noe som stikker seg fram” og samisk *johka* ”elv”. Karasjok gamle kirke er fra 1807, og eldst i Finnmark. Kirken ble bygget av den danske kongen Christian VII, sannsynligvis som en markering mot øst. Det har opp gjennom tidene vært viktig å utøve politisk og næringsmessig kontroll over Nord-områdene. Skatteinntekter og tilgang til ressurser på hav og land har gjort dette ikke bare til et attraktivt område å forvalte, men nettopp gjennom forvaltningen har det også gitt mulighet til å oppvise styrke, ikke minst i symbolsk forstand. Allierte europeiske land, og etter andre verdenskrig, også USA, har hatt betydelige interesser i å sikre og markere området som et ubesmittet vestlig grenseområde, sivilisasjonens siste utpost mot øst, det vil si Sovjet/Russland, og i nord; Nordpolen (Hansen og Olsen 2004, Gaarder 2004, Solbakk 2004, Grepstad og Thorheim 2002).

4.5.1 Elver, grenseerfaringer og kompetansearenaer

*Jeg ror over min elv
min fars elv
min bestefars elv
ror vekselvis til den norske siden
den finske siden
Jeg ror over min elv
til min mors side
min fars side
undrer hvor
hører hjemløse barn til*⁶⁵

Inntil andre verdenskrig var vannveien den vesentligste forbindelsen til Finland, og veiforbindelse kom først da serbiske krigsfanger under siste krig, bidro til at veien over land ble bygd. Kontakten som var etablert mellom lokalbefolkningen og fangene, ble opprettholdt også etter krigen. I et reisebrev som ble skrevet like etter at grensene ble åpnet på slutten av 80-tallet, kan vi lese følgende: *På en av veggene hang et relieff av Kong Olav og Tito, på en annen et maleri av Mamma Karasjok, som hjalp mange jugoslaviske krigsfanger å overleve*” Mamma Karasjok, eller Kirsten Svineng, som hun het, ble både nasjonalt og internasjonalt hedret for sin innsats blant krigsfanger. For den tyske krigsmakten var de norske områdene ved grensen til øst av vital betydning, og tyske tropper etablerte festningsanlegg både langs kysten og på innlandet. Krigsfanger fra land i Øst-Europa ble ført nordover og brukt til å bygge nødvendig infrastruktur i form av veier, bruer og flyplasser, for effektiv forflytning av tyske tropper. Fangene hadde elendige vilkår, og i sær mat og varme klær var mangelvare. Sivildbefolkningen bidro så langt de hadde noe å dele. Fremdeles fortelles historier om tyske fangevoktere som snudde seg bort og lot som om de ikke så hva som skjedde, og fremdeles finnes det i private hjem gjenstander av tre som fangene med enkle redskaper lagde for på denne måten å kunne yte gjengjeld.

⁶⁵ Rauni Magga Lukkari i Monologen ”Farvel”, seminarrapport 2000, Barnevernets Utviklingssenter i Nord-Norge

Svineng viste overfor fangene både engasjement og mot som langt overgikk sivilbefolkningen for øvrig, men det er også mulig å fortolke hennes virksomhet som forankret i områdets lokale og sivile velferdsordningene. Svineng var same, bosatt i Kárášjohka, og del av et lokalt og regional nettverkssystem. Inntil 1950-årene ble reindrift i likhet med de fastboendes næringsaktiviteter; jordbruk, fiske- og utmarksnæring, drevet på tradisjonelt vis. Det nødvendige kontakt- og bytteforholdet mellom reindriftsutøverne og de fastboende ble regulert gjennom et såkalt verdssystemet (NOU 2001:34, Väisänen 2003). Verdde er samisk, betyr gjestevenn, og beskriver et forhold hvor man er til gjensidig nytte, for hverandre. Bytte av varer og tjenester i vid forstand var fundamentet i denne relasjonen som opprinnelig regulerte forholdet mellom reindriftas folk på vidda og fiskerbøndene ved kysten.

Forholdet mellom reindrifta og de andre næringsformene som befant seg innenfor samme geografiske område, var i stor grad konvertible til hverandre ettersom kunnskap og ferdighet var mer eller mindre av samme art, og her var det relativt enkelt å finne ordninger som regulerte nødvendige bytteforhold. Mellom fiskebøndene ved kysten og reindriftssamer fra innlandet var det imidlertid en kunnskapsmessig ulikhet og geografisk avstand som gjorde situasjonen kompleks og krevende, og behovene måtte formuleres på en så vel språklig som praktisk håndterbar måte. Behovene måtte altså både bli *begripelige* og *håndgripelige* for å imøtekommes, og det kunne gjøres ved å finne frem til former for bytte som begge parter anerkjente som vesentlige og verdifulle (Somby 1999, Kramvig 2005). Begripeligheten ligger ikke i den eksplisitte formuleringen av behovet, men i å inkludere den andre ved at en gave av passende verdi overrekkes.

I fortolkningen av gavens verdi finnes samtidig en instruksjon om hva han eller hun må yte til gjengjeld, og her er det håndgripelige elementet. Under de sesongbestemte flyttingene til og fra kysten, trengte reindriftssamene for eksempel losji for overnatting, de trengte båter og dessuten den lokale kunnskapen om forholdene, som kunne være hjelp til å beregne strømforholdene i de sundene reinen skulle svømme over. For å få tilgang på disse nødvendighetene, hadde samene gjennom generasjoner inngått i bytteforhold der lokalbefolkningen for eksempel fikk reinkjøtt, eller anledning til å ha en rein eller to i flokken, såkalt sytingsrein. Å være fadder for hverandres barn, var en annen variant, fordi forholdet mellom fadder og gudbarn i disse sammenhengene også har en praktisk, og gjensidig dimensjon. Faddere har ansvar, men det er også slik at gudbarnet har ansvar for faddere. Til tross for en omfattende modernisering av næringene og en større grad av offentlig velferd, kan vi se eksempler på at verdderelasjoner eksisterer den dag i dag. Den merkes ikke til daglig, men om en situasjon hvor den trengs oppstår, aktiviseres den. Den ligger der som beredskap for kommende tider, og de aller fleste med en eller annen tilknytning til kyst og/eller innland, har erfaringer som viser at verddeordningen fremdeles er virksom når det inntreffer en situasjon hvor ulike behov må tilgodeses, for eksempel hvis man trenger overnatting.

Likhetstrekkene til formelle og uformelle nettverksrelasjoner i det moderne samfunnet, er mange. I verdderelasjonen er imidlertid er den enkeltes autonomi og lokale forankring ivaretatt på en særlig måte ved at her foreligger ingen spesifikk instruksjon om hvordan behovet skal ivaretas, det nærmeste man kommer den eksplisitte instruksjonen, er formuleringen av setningen ”men du ser nu sjøl”. Med andre ord har verddeordningen en innbakt garanti for at den som skal yte hjelp, kan gjøre det på sine premisser, for den som trenger hjelpen, har ikke kun en bestemt løsning som svar på behovet⁶⁶.

⁶⁶ For en som ikke er fortrolig med denne måten å tenke på, kan frustrasjonene fort melde seg, om det tenkes i absolutte og eksakte kategorier. : ”Kommer du eller kommer du ikke? Ja eller nei?” og deretter: ”Hvis du kommer, når kommer du da?”. Opprinnelig har ikke samisk ord for ja eller nei, slik vi for eksempel har det i norsk, og man ville svare ”Jeg kommer” = ja, eller ”Jeg kommer ikke” = nei. På dette viset forholder man seg til selve handlingen som etterspørres, og bekrefter nettopp den. Tidspunktet for tilstedeværelsen er ett spørsmål om hvem som skal bestemme når tiden er inne, slik at med respekt for den andres autonomi må den besvares på følgende måte ”Jeg kommer når jeg kommer”. Da kommer ”jeg til min tid”, og bare hvis den som spør har slakk nok til også å iberegne den andres tid, vil de kunne være samtidige.

Diktet innledningsvis beskriver en annen, høyst konkret grenseerfaring. Elva forfatteren viser til er en grenseelv mellom del Norge og Finland, og utgjør det såkalte Tanavassdraget der elva Kárášjohka sammen med Anárjohka danner Norges mest lakseførende vassdrag. Årlig fiskes det omkring 200 tonn laks her, og dette fisket er direkte eller indirekte gjennom blant annet turisme en sentral næring for mange. Fiske som rekreasjon og kompetansearena er også viktig. For eksempel kan Jens som er ungkar og bor sammen med sin gamle mor på et lite småbruk, tilkjennes kompetanse som dyktig laksefisker ved at han blir kalt Laksejens. Sosialt oppfattes han som marginalisert ettersom han bor i utkanten av utkanten, og ikke har kone som andre menn på hans alder. Kulturelt er han imidlertid fullt på høyde fordi han er utøver av en virksomhet som tradisjonelt har status i samiske samfunn. Han har også i status både i nasjonal og internasjonal sammenheng fordi han kan noe som er attraktivt for norske og utenlandske turister som ønsker å lære seg den eksklusive kunsten å fiske laks. Han er dessuten en interessant kunde fordi mye penger brukes på avansert utstyr, fiskestenger, vadere, båtmotorer og liknende.

Sosial eksklusjon som kategori blir ofte brukt som supplement til en økonomisk og praktisk forståelse, av fattigdomsbegrepet. Et bilde som dukker opp på netthinnen er den uføretrygdede ungkaren på landsbygda – han er antakeligvis et eksempel på en som er sosialt ekskludert ettersom han ikke er deltaker på to helt vesentlige sosiale arenaer, nemlig de som har med arbeid og de som har med familie å gjøre. Ettersom ungkaren er kjent og respektert som en dyktig laksefisker og også kjører sin gamle mor når hun trenger det, er han tilstedeværende på kulturelt vesentlige arenaer. Den kompleksitet av nettverk som knytter mennesker i store og små samfunn sammen, kan slå ut på den måten at i små samfunn har den enkelte borger mange muligheter til å møte de samme menneskene på ulike arenaer og har følgelig flere sjanser til å forhandle og reforhandle sine posisjoner i forhold til bestemte kulturelle og sosiale statushierarkier (Bourdieu 2004). Den uføretrygdede ungkaren kan altså være i besittelse av kulturelt viktig kapital.

Historien om hvorfor Laksejens⁶⁷ måtte slutte å være garnfisker, og heller bli stangfisker, kunne vært en av de samiske sakene det norske rettsapparatet har håndtert. I en utredning om samiske sedvaner⁶⁸ finner vi beskrevet en sak om retten til å utøve laksefiske: *Parten hadde utøvet garnfiske i Tanavassdraget hver sommer de siste 60 årene. Allerede som guttunge lærte parten av sin far å utøve det tradisjonelle garnfisket, hvorpå parten senere igjen lærte sine egne barn til å utøve denne formen for fiske. Kompetent forvaltningsmyndighet vedtok imidlertid å tilbakekalle partens laksebrev med den begrunnelse at parten ikke lenger var fast bosittende på den eiendommen som tidligere ga parten rett til å fiske med garn. Vedtaket ble påklaget i henhold til forvaltningslovens bestemmelser. Juridiske sider - påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger: Retten til laksefiske med garn i Tanavassdraget er regulert av lov 23. juni 1888 om Retten til Fiskeri i Tanavassdraget og kongelig resolusjon av 1. april 1911. Fastboende personer, med norsk statsborgerskap, på egen eller festet eiendom i elvedistriktet kan tilkjennes slik fiskerett dersom eiendommen(e) ligger innen 2km fra elvebredden, er bebygget for beboelse og er så stor og dyrket at der kan produseres 2000kg høy pr. år. Personer som oppfyller disse vilkårene har rett til å få utstedt et laksebrev som godtgjør at vedkommende besitter en slik rett. Vilråene er med andre ord knyttet til bofeste og jordbruk. Prinsipalt anførte parten at vilråene i regelverket var oppfylt og at laksebrevet dermed ikke kunne tilbakekalles. Subsidiært anførte parten at fisket ble utøvet i fellesskap med nære slektninger i samsvar med samisk tradisjon. Parten hevdet at dette tradisjonelle laksefisket har foregått i området i alders tid, og at fiskeretten dermed eksisterte uavhengig det formelle regelverket. Videre anførte parten at man også må ta hensyn til at vedkommende også har et ansvar i forhold til kommende generasjoner.*

⁶⁷ I historien om Laksejens og familien hans benyttes allerede kjent og publisert empiri. Dette har flere grunner. For det første er det samiske samfunnet på visse områder og i forhold til visse familier, visse steder og visse næringsformer, grundig forsket på. Å øke forskningsfrekvensen er ikke nødvendig dersom det i foreliggende og offentlige fortellinger finnes de poeng forskeren ønsker å anskueliggjøre. Muligheten for hvem som kan være med i den felles samtalen om hvordan fortellingene kan fortolkes, vil dessuten øke ved at det tas utgangspunkt i fortellinger som allerede i utgangspunktet er tilgjengelig for flere.

⁶⁸ NOU 2001:34; Justisdepartementet

Med andre ord ansvar for at tradisjonelle samiske kunnskaper og ferdigheter overføres til kommende generasjoner.

Sakens utfall: Saken ble innklaget til kompetent klageinstans. Klagen ble ikke tatt til følge. Parten valgte å ikke bringe saken inn for domstolene på grunn av prosessøkonomiske årsaker. Videre ble det antatt som svært lite sannsynlig at domstolene ville ta tilbørlig hensyn til avvikende samisk rettsoppfatning.

Hvis avkastningen av dette garnfisket hadde representert et vesentlig tilskudd til Laksejens' økonomi, hva skulle han etter å ha tapt saken gjøre for å livberge seg? Hvilke andre arbeidskarrierer ville ha vært mulige, og hva hvis disse var basert på utdanning?

4.5.2 Utdanning

Sysselsettingsmønstre i Kárásjohka annerledes enn i resten av landet fordi flere kvinner enn menn er sysselsatte, og arbeidsledigheten blant menn er atskillig høyere enn landsgjennomsnittet. Kommunen har satset offensivt for å gjøre noe med dette forholdet. Ordfører Kjell H. Sæther sier at *vi hadde et problem med at gutter ikke tok videregående utdanning, så vi investerte 40 millioner i å få yrkesfag, byggfag for eksempel, på skolen. Gutter hadde ikke tradisjon for utdanning. De blir mer mobil når de får utdanning, for her er det ikke nødvendigvis arbeid*".

Målsettingen om at gutter skal bli mer mobil, har en innbygd spenning i seg ettersom det innebærer mulighet å forlate hjembygda. Valget for mange står mellom å få utdanning og reise bort, eller bli hjemme og være arbeidsledig (Kvernmo 2003, Aira og Jernsletten 2001). Tertiærnæringen er først og fremst en kvinnearbeidsplass, og det har sammenheng med utdanningsforløpet til menn i dette området. Hvis de må reise fra hjemplassen når de begynner en utdanning (Nystad 2000), slutter flere allerede i løpet av første semester. De gjør kanskje et nytt forsøk neste år, og noen et tredje forsøk før de gir seg. Vi får et sikksakk mønster i forhold til av/på – frem og tilbake, når det gjelder gutter/menns utdanningsforløp, og det kan ende med at de ikke erverver seg den kompetansen som er nødvendig for å kunne ha arbeid i sektorer som krever utdanning, eventuelt tar de utdanning som er av kortere varighet og kvalifiserer for arbeid i næringer som nedbygges, for eksempel reindrifta.

Jenter er i hovedsak målrettet i sine utdanningsforløp, og gjennomfører utdanningen der de begynte den, men de blir ikke nødvendigvis værende på utdanningsstedet. Dersom det finnes arbeidsplasser på større steder i området de kom fra, reiser de tilbake og de aller fleste velger utdanning til tradisjonelle kvinneyrker.

Utdanning er et av det moderne samfunns sterkeste virkemidler for å bryte og endre lojalitetsbånd. Lærdom er tung å bære i den forstand at den kommenterer og endrer kunnskapstradisjonene i de miljøene eleven/lærlingen/studenten kommer fra. Faktorer som er med på å bestemme hvilken virkning utdanningen har, vil være avhengig av hvilket livsprosjekt den aktuelle personen etablerer. For visse, vil det være slik at det nettopp er et poeng å utdanne seg *bort fra* – for på denne måten å komme til noe annet. For andre, og det er de fleste, er poenget å ha en størst mulig grad av sammenheng mellom de ulike kunnskapsunivers ettersom konstruksjon av mening er avhengig av å ha kjente størrelser å forholde seg til. Gitt en slik argumentasjon, vil forståelsen av hvorfor jenter fullfører sine utdanningsforløp være at der *er* sammenheng mellom den kunnskapstradisjonen jentene kommer fra og den kunnskapstradisjonen de utdanner seg til. For guttene vil det altså ikke nødvendigvis være slik. Mange gutters oppdragelse er tilpasset manuelle yrker, hvor blant annet maskiner er en del av nødvendig redskap. Å ta med seg dette til andre steder enn opprinnelsesstedet, lar seg ikke uten videre gjøre. Mange jenters oppdragelse er i større grad tilpasset en offentlig omsorgslogikk, i det de velger og fullfører utdanningsforløp som kvalifiserer for arbeid innenfor omsorg og administrasjon.

4.5.3 Etnisitet

Laksejens hadde altså ikke ubegrensede muligheter etter han mistet laksebrevet. Han mente han var for gammel til å dra nytte av det utdanningstilbudet som var kommet til stedet, og han syntes heller ikke at han kunne flytte for langt vekk fra sin mor. Dilemmaene er ikke ukjente i samfunn som har en rask omdreinings hastighet når det gjelder endringer i sosiale og arbeidsmessige forhold, men for Laksejens har dette en tilleggsdimensjon som gjør valget ekstra vanskelig for han, om han i det hele tatt opplever at han har et valg. En annen måte å formulere disse dilemmaene, vil være å si at Laksejens ikke trenger å tvile på at han er samisk hvis han forblir på et sted og i en sammenheng hvor hans samiskhet ikke må forhandles og reforhandles, transformeres og deretter konverteres inn i ikke-samiske systemer og institusjoner. Det er nemlig fremdeles slik at i hovedsak norske systemer og institusjoner ikke har implementert samiske forståelser, blant annet tar ikke nødvendigvis rettssystemet høyde for samisk sedvane, noe følgende sak⁶⁹ viser: *Overdragelse til yngste barn. Faktum – saksresymé: Klienten satt i uskifte bo etter avdøde ektefelle. De hadde livsarvinger. Boet omfattet en del eiendommer, herunder også et gårdsbruk. Klienten ville ha bistand til overdragelse av boets faste eiendommer til det eldste barnet. Etter hvert kom det imidlertid frem at klientens egentlige ønske var at det yngste barnet skulle ha gården. Det var den yngste som var oppdratt til gårdsarbeidet, hadde arbeidet der mest, bodde i huset osv. Den eldste ønsket også å overta og påberopte seg at vedkommende som den eldste i kraft av norsk odelsretten hadde krav på gården. Klienten hadde alvorlige kvaler i forhold til denne saken, fordi dette brøt med vedkommendes rettsoppfatning. Juridiske sider - påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger: Eiendommen oppfylte klart vilkårene for å være en odelsgård i henhold til odelsloven. Det var dermed små muligheter for å komme med tilfredsstillende forslag til alternative juridiske løsninger. Klienten mente klart at det var den yngste som var berettiget til gården, samtidig som klienten hadde forutsatt at vedkommende skulle bli boende sammen med det yngste barnets og dennes familie i bolighuset. Klienten uttrykte stor sorg over det som ble oppfattet som en kollisjon mellom de norske og de samiske reglene for hvem som var berettiget til gården. Det klienten oppfattet som det eneste riktige, ville ikke vinne frem ved en eventuelt tilspisset konflikt og dessuten medførte belastningen ved dette konflikter mellom de to impliserte barna og ikke minst resten av søsknene.*

Sakens utfall: Etter det man kjenner til er det ikke blitt noen løsning. Klienten sitter fortsatt i uskiftet bo og står som eier og ansvarlig i forhold til gården, mens det eldste barnet i realiteten driver gården, fordi den yngste ikke lenger fant det formålstjenlig å investere tid og ressurser i gårdsbruket pga odelslovens bestemmelser.

Dette yngste barnet kunne ha vært Laksejens. Han som tidligere hadde mistet retten til å drive garnfiske fordi han ikke lenger var fast bosittende på den eiendommen som hadde gitt han denne retten. Laksejens ville gjerne blitt boende, og det ville hans mor også, men det finnes ingen gode løsninger på den situasjonen de er ettersom rettssystemet ikke vil legitimere samisk sedvane.

4.5.4 Kvinner og næringsvirksomhet

I tillegg til en storebror, har Laksejens flere søsken. Han har en søster. Også hun har fått tilbakemeldinger på at norsk rett og samisk sedvane er på kollisjonskurs: ⁷⁰*Klienten var reindriftsutøver og henvendte seg til Rettshjelpskontoret fordi hun ikke fikk levere egen ligning og egen næringsoppgave. Derved var hun avskåret fra egen inntekt og egen formue (hennes egne rein) og oversikt over egne rein. Hennes utfylte skjemaer og oppgaver ble av likningsmyndighetene overført på hennes ektefelle. Dette fikk økonomiske konsekvenser for klienten. I tillegg har dette prinsipielle aspekt. Det kan nevnes at for å få opplysninger om seg selv fra ligningsvesenet, måtte klienten oppgi mannens navn og løpenr. Hun hadde mao altså ingen selvstendig identitet her. Juridiske sider - påberopte samiske sedvaner / rettsoppfatninger: Klienten hadde etter egen oppfatning selvstendig rett til å levere ligning mv. Dette har sammenheng med reindriftskvinnens tradisjonelt selvstendige status*

⁶⁹ NOU 2001:34

⁷⁰ NOU 2001:34

og rolle. Skattemyndighetene påberopte seg at ektefellene drev felles næring og henviste til skattelovens § 16,1. Man har her et eksempel på at tradisjonell reindrift ikke passer inn i myndighetenes system, her skattesystemet. Det gjøres ikke forsøk på å løse disse problemene, i stedet blir kvinnen fratatt «rettigheter» som de har hatt i uminnelige tider.

Sakens utfall: Klienten gis ikke medhold i noen av sine klager.

Søsteren til Laksejens heter Inga. Hun gir opp, og drar til regionsenteret. Der tar hun utdanning som hjelpepleier, reiser tilbake til hjembygda og begynner å arbeide på pensjonisthjemmet. Kanskje velger hun en annen variant. Hun slutter som reindriftsutøver fordi det norske systemet ikke hadde kategorier for at gifte kvinner kunne levere egne næringsoppgaver, hun skiller seg, fortsetter som næringsutøver, men denne gangen i en ny bransje. Hun driver nå et pensjonat, og fordi dette er en næring som i det norske systemet like gjerne har vært knyttet til kvinner som menn, kan hun her fremstå med egen lignings- og næringsoppgave. Ved å bli fornorsket, altså drive en norsk næringsvirksomhet, får hun tilbake sin økonomiske selvstendighet, men hun må gi opp å være samisk næringsdrivende.

Når det gjelder kunnskap om utøvelse av kjønnsroller og arbeidsdeling i det samiske samfunnet, er det ulike og til dels motstridende oppfatninger. ”I en periode dominerte en oppfatning om det samiske samfunnet som et svært likestilt samfunn, eller som et matriarkat (Eikjok 2000). Senere er denne oppfatningen blitt sett på som en myte, og den er blitt utfordret av både ny kunnskap og via refortolkninger av eldre kunnskap. Samtidig er det slik at endringer i det samiske samfunnet også rent faktisk legger premisser for utforming av kvinners og menns roller i samfunnet” (Pettersen, Eikjok, Keskitalo 2002). Det samiske samfunnet har i løpet av tiden etter den andre verdenskrigen ikke bare opplevd en fortsettelse av fornorskningen, men også en modernisering som primært har vært på industrisamfunnets premisser, og det har slått ned på ulike måter i de ulike samiske samfunn. Den delen av modernisering som er knyttet til utdanning, har kvinner i Kárásjohka kompetent og med støtte i tradisjonen forholdt seg til. I noen familier er kvinnene blitt hovedforsørgere ettersom de bringer inn faste og stabile inntekter til husholdet. At kvinner er mektige, også materielt, er et godt kort for fremtiden, og særlig hvis dette har forankring til tradisjonelle modeller for hvilken makt og myndighet kvinner har vært tillagt.

Moderniseringsprosesser er til stede i samiske samfunn på samme måte som de er det i samfunn for øvrig, men det er mulig å argumentere for at vi i dette samfunnet finner noen former for motstand mot endring som fører til at senmoderne løsninger raskere vil gjenkjennes og aksepteres enn om modernitetens arbeidsdeling og kjernefamilieforståelse hadde fått fullt gjennomslag. For det første gjelder dette kjønn, kontrakten mellom kjønnene er basert på at både mektige og avmektige posisjoner gjelder begge kjønn. Når det gjelder tilgang til og forvaltning av ressurser, finner vi også i dette samfunnet et kjønnshierarki, men ikke i den grad vi kjenner den fra bondesamfunn hvor eiendomsrettigheter og arv primært har vært knyttet til mannen (eldste gutt). Organiseringen av arbeidet derimot, kan sammenliknes med bondesamfunnets, ettersom arbeidsplass (produksjonsenhet) og boplass ofte er sammenfallende, og arbeidet er av en slik art at det er sesong- og klimabestemt, og slik sett ikke kan forutses og planlegges i detalj. For det tredje, kan en tilsynelatende sosial marginalisering og utstøting kompenseres for gjennom å inneha kulturelt viktige posisjoner. Samiske samfunn har klart å motstå press utenfra ved å bruke og ytterligere etnifisere nettverkssystemer for interne posisjoneringer av status. Noen arenaer vil kunne bli definerte som ”norske”; for eksempel skole, og de blir mindre viktige kompetanse- og konkurransearenaer i en samisk kontekst. Fleksibel forvaltning av makt knyttet til kjønn, fleksibel praksis når det gjelder arbeid og fritid gjennom godt utbygde nettverkssystemer, er alle faktorer som skaper treghet i forhold til ”å bli moderne”, og blir som et forråd for fremtiden, eller sagt på en annen måte, holder man bare ut ventetiden, kommer ens tid – før eller senere. Den kommer kanskje til og med i så stor grad at samiske samfunn også kan være premiss- og løsningsleverandører for hvordan senmoderne samfunn skapes.

Velferd i moderne samfunn (Bakken, Brinchmann, Haukelien, Kroken og Vike 2003) er i stor grad knyttet opp mot materialitet, både i form av rammebetingelser og resultat. Dette baserer seg på en idé om materielle forhold som selve grunnbetingelsen for det såkalte gode liv. I verden sett under ett er det

bare en liten del av menneskeheten som har mulighet til å realisere hva vesten forstår som selvfølgelige goder, slik som eget hus og egen bil, god fysisk og psykisk helse, inntektsbringende og givende arbeid. Først når de materielle forutsetningene er på plass, kan det gode liv begynne. Med et slik utgangspunkt, vil det bli mange begrensinger i den måten vesten kan kommunisere med resten av verden på. Det blir vanskelig, ja kanskje umulig, å få til noen felles forståelse av hva som er gode liv. I all hovedsak blir menneskene i vesten sett på som velfødde, og uten fokus på de vesentlige verdiene som er hvordan mennesket i en åndelig forstand kan forbedre seg selv og følgelig også verden. Vesten stilles spørsmål om den har rett til å forvalte en uforholdsmessig stor del av det totale ressursgrunnlaget, og dessuten om den forvalter ressursene på en riktig måte. I en del av vårt innsamlende datamaterialet finner vi imidlertid at folks subjektive opplevelse av velferd også er av mental art, og synliggjør at her er et fokus som strekker seg utover den lokale materielle konteksten. Stikkord for den subjektive forståelsen er å oppleve en nærhet *til* det som egentlig betyr noe, nemlig sin gamle mor, multemyra og fiskevannet, men kan også tolkes metaforisk, som nærhet *med*. Den som har fysisk og geografisk nærhet kan i tillegg ha mental nærhet og dette kan ha potensial for å skape fellesskap for en global og transnasjonalt orientert verden.

4.6 Vadsø

Byen Vadsø er i dag fylkeshovedstad i Finnmark og hvor offentlige arbeidsplasser innen statlig forvaltning, fylkeskommune og kommune er hovednæringer. Fiske og fiskeforedling har frem til 1990-tallene hatt en sentral plass innenfor næringslivet. Byen Vadsø fungerer som handelssentrum for bygdene i omlandet. Byen berømmer seg med et aktivt kulturmiljø og godt fritidstilbud gjennom hele året med Varanger-festivalen som den riktig store kulturmanifestasjon. Betegnende for Vadsø som i det øvrige Finnmark er et betydelig etnisk og kulturelt mangfold.

4.6.1 Historikken om statens forhold til periferitet og grenseminoriteter

Frem til 1200-tallet hadde de norrøne bosetningene stoppet i Nord-Troms, området nord for Vannøya ble sett som Finnkongenes rike⁷¹. Dette endres fra 1200-tallet gjennom Bergenshandelen og der Finnmark blir et åsted for omfattende rivalisering mellom ulike statsinteresser og økonomiske system. Finnmark inkludert Vadsø, har en lang historie hvor kommunikasjon, samarbeid og handel over landegrensene, har hatt stor betydning for bosetting og regional utvikling. Handelsforbindelsene mellom Nordvest-Russland og Varanger og mange andre steder i Finnmark går helt tilbake til vikingtiden (ca 890) og hadde stor betydning for at Vadsø ble utviklet til handelsby. Det rike fisket i Varanger-fjorden var utgangspunktet for stedet Vadsø, hvor bygninger ble oppført først på øya (14-1500-tallet), seinere på fastlandet (1600-tallet). Gjennom århundrene har Vadsø fungert som fiskevær, handelsby og jordbruksområde. Vadsø som tidlig ble kalt for "Været", utviklet seg også til en handels- og administrasjonsby. Begrepet *pomorhandel* er knyttet til en historisk fase for Vadsø hvor denne handelen tok fart omkring 1740 og tok slutt med den russiske revolusjonen i 1917. I 1789 fikk Vadsø først bystatus og lokale kjøpmenn fikk med dette handle med pomorene. 1796 gir man tillatelse for byttehandelen mellom russere og allmuen i Finnmark, men kun med sei. Handelen med den verdifulle tørr- og saltfiske hadde handelshusene i Bergen monopol på. Byttehandelen sikret Finnmark forsyninger i perioder med uår og svikt i leveransene sørfra. Rubelen var en gangbar valuta og russerne kommuniserte med de norske fiskerne og kjøpmennene ved hjelp av et blandingspråk kalt russenorsk eller "moja-på-tvoja"-språket.

De rike fiskeressursene og behovet for kontroll med tørrfiskhandelen førte til etableringer av norske handelshus på kysten av Finnmark – senere fulgte kirke- og skolebygging som ble viktige grensemarkører i et område som flere av de omliggende nasjonalstatene gjorde krav på. Den norske stat oppfordret nordmenn til å innvandre til region og til å ta stadig nye områder i bruk. Senere, i forbindelse med sultkatastrofer i Nord-Finnland på 1800-tallet, fikk man flere innvandrerbølger fra dette området, og gjennom dette, etableringen av en kvensk minoritet som fremdeles holder språk og

⁷¹ Ifølge Ottars beskrivelse.

tradisjoner ved like. I Øst-Finnmark var andelen innvandrere fra Sverige og Finland særlig stor. De søkte seg til Finnmarks fjordstrøk og Vadsø-bygda, Ruija - ”landet ved ishavet”. Her fant de seg et ekspansivt arbeidsmarked hvor de først prøvde seg på sesongfiske og seinere ble værende som fastboere. Mesteparten av kvenene ble fiskere og småbrukere. Ved folketellingen i 1875 utgjorde kvenene om lag 25 % av folketallet i Finnmark.

I Vadsøområdet var over halvparten av befolkningen kvener; byen ble også omtalt som ”kvenenes hovedstad i Norge”. Kvenene bodde her i to egne bydeler, Indre og Ytre Kvenby, som en vitenskapsmann fra Universitetet i Kristiania sammenlignet med jødiske gettoer i storbyene. Mot slutten av 1800-tallet opphørte mer eller mindre den kvenske flyttingen til Nord-Norge. Fram til midten av 1800-tallet, ble kvenene velvillig behandlet hos myndighetene og ønsket velkommen til de tynt folkesatte områdene i nord, der deres jordbrukskultur ble høyt verdsatt – de ble betraktet som Nord-områdenes jordbrukspionerer. Samtidsberetninger omtaler dem som flittige, dyktige og nyttige undersåtter, og også deres renslighet berømmes. De ble betraktet som et eget folk, i likhet med samene som var omtalt som landets eldste innbyggere. Fra midten av 1800-tallet til andre verdenskrig, ble gjerne både kvenene og samene betraktet som ”fremmede nasjoner”. I midten av 1800-tallet ble det vedtatt en streng assimilasjonspolitikk som ble den norske minoritetspolitikken. Politikken hadde som uttalt mål om å integrere samer og kvener på storsamfunnets premisser, slik at minoritetskulturen måtte vike for den nasjonale majoritetskultur, og fornorskes. Nasjonalstatsideologien var en stat, ett folk, ett språk, en kultur. I tillegg kommer en viktig sikkerhetspolitisk dimensjon inn i bildet. Minoritetene i nord var også ”grenseminoriteter” i et grenseland som hadde eget morsmål og som tradisjonelt beveget seg fritt i grenseløst område, og de hadde slektsbånd på tvers av grensene (Niemi 2002).

Et hardere arbeidsmarked fra slutten av 1800-tallet bidro til en strengere minoritets- og innvandringspolitikk. Fornorskningspolitikken ble gradvis opptrappet fram til mellomkrigstida. Blant annet ble overvåking og etterretning vanlig i minoritetsmiljøene. I tida etter andre verdenskrig satte myndighetene for første gang et skarpt minoritetspolitisk skille mellom samene og kvenene. (Niemi 2002 op). Betegnelsen kven har først og fremst vært et folkenavn som har blitt brukt av utenforstående, men i de siste 20 årene har det blitt tatt mer og mer i bruk også av kvenene selv, i takt med en økende etnisk bevisstgjøring. En spesiell blandingskultur oppsto med kvenbosettingen. Noen bygder ble overveiende finskspråklige, andre overveiende norske. Dette sammen med samisk og russisk innflytelse i handel, kultur og byggeskikk er fortsatt levende elementer av Vadsøsamfunnet i dag. Vadsø-ordføreren Hauk Johansen sier i et intervju at Vadsøværingen er kvensk og hvor omtale om Vadsø som ”lukket” og som ”byen bak de lukkede gardinene” blir forsvart med arbeiderens behov for å hvile etter maten - ”det handler om siesta”. Ennå er der en segregert bostruktur hvor annen hver bygd er kvensk og neste norsk, som fra gammelt av har blitt kjennetegnet ved at lyst om kvelden er det bare i de norske bygder og forklart dette med at de kvenske bygdene var mørke på grunn av at folk var ordentlig og startet på jobb tidlig.

4.6.2 Arbeid og næringsutvikling i regionen og i Vadsø

Vadsø kommune omfatter 1259 km² og har i år 2003 totalt 6 122 innbyggere. Bosettingen er i hovedsak konsentrert til Vadsø med 92 prosent i 2002. De største stedene utenom er Vestre Jakobselv, Ekkerøy og Skallelv. Vadsø har en rimelig balansert alderssammensetting sammenlignet med landet, med en litt høyere andel unge 0-17 år innbyggere med 25,6 %, mens andelen 80 år og eldre er 2,8 % i Vadsø 2003, og noe lavere enn i det øvrige landet. Andelen personer med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn er høyere (totalt 5 %) enn fylket forøvrig, men lik landsgjennomsnittet.

Felles for alle kommunene i Øst Finnmark er en betydelig reduksjon i totalt antall sysselsatte i løpet av 1990-tallet og det har i samme periode vært stor utflytting spesielt fra kysten. Vadsø har hatt lav arbeidsledighet og har også hatt lavere utflytting enn de andre kommunene i region. Vadsø har høy sysselsetting for kvinner med 71 % og for menn med 72 % både i forhold til det øvrige fylket, men også i forhold til landet. Heller ikke er tallene for arbeidsledige eller uførepensjonister særlig høye, men andelen arbeidsledige er høyere for menn enn for kvinner i både kommunen og i fylket. En kan

notere store lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i Vadsø, som ikke er proporsjonelt sett annerledes enn i det øvrige fylket.

Næringsutviklingen i kommunene i Øst Finnmark domineres av fiske og fangst, oppdrett og fiskeindustri, mens Vadsø har funksjon som fylkeshovedstad, og har en ulik næringsstruktur. Den offentlige sektor i Vadsø dekker rundt halvparten av den totale sysselsettingen. Den statlige sektor, ved side av den kommunale sektor, omfatter fylkets og statens regionale administrasjon. Primærnæringene har sammenlignet med de mindre kommunene i Øst Finnmark en liten del av sysselsettingen når fiskeforedling i de siste 15 årene er kraftig redusert i Vadsø. ”Vadsø hadde svak vekst i sysselsetting til midten av 1990-åra, som avløste svak nedgang på slutten av 1980-åra. Veksten kom først og fremst i statlig tjenesteyting og tjenestenæringene. Sysselsettingen ble også redusert etter 1995, fra ca. 3 500 sysselsatte til ca. 3 100 sysselsatte i 2002. Nedgangen etter 1995 skyldes først og fremst nedgang i fiskeforedling, varehandel, post- og telekommunikasjoner og statlig tjenesteyting.” (Finnmarksstatistikken, Norut NIBR Finnmark 2003) Den sterke offentlige sektoren blir både sett på som en velsignelse og en trussel, på grunn av Vadsøs ”ensidig” offentlige næringsstruktur som Fylkesmannen i Finnmark ved Tor Stafsnes beskriver det:

Vadsø kan karakteriseres som en by med et ensidig offentlig arbeidsliv, på linje med ensidige industristeder i andre deler av landet (f.eks., Sauda, Mo i Rana, Sør-Varanger). Når offentlige arbeidsplasser ikke lenger er like varige og sikre som tidligere, vil Vadsø måtte omstille seg for bevare bosetting og arbeidsplasser. Grunnlaget for denne omstillingen vil være: - Kompetansesatsing, - Forpliktende interkommunalt samarbeid. - Aktiv markedsføring i forhold til ungdom under utdanning. Utfordringen til lokalpolitikere vil være å gå inn med tyngde for å utvikle det interkommunale samarbeidet i Varanger-området samt satse på strategisk utvikling av Vadsøs fortrinn: offentlige arbeidsplasser i omstilling, gode barnehage- og skoletilbud, et blomstrende kulturliv og høy kompetanse i befolkningen. Utfordringen går også til det lokale næringslivet som til nå har vært noe passive i forhold til det offentlige Vadsø, man har kanskje i for stor grad betraktet offentlige arbeidsplasser som hvilepute. I tida framover må politikere og næringsliv ha et aktiv samarbeid for å skaffe Vadsø flere bein å stå på.

Dette utsagn har flere elementer i seg som er interessante i et velferdsstatlig perspektiv. Fylkesmann drar til å begynne med parallell mellom Vadsø og andre industrikommuner og peker på det lokale arbeidslivets avhengighet av stat og fylkeskommune. Det er et tydelig signal til byens politikere om at de statlige og fylkeskommunale arbeidsplassene kunne komme til å bli færre i kommunen i framtida og at det derfor er nødt til å begynne en prosess for å blant annet styrke kompetanse og interkommunalt samarbeid i Varanger-regionen. Samtidig mener fylkesmann at Vadsø må satse på ”strategisk utvikling av Vadsøs fortrinn”. Dette kan lett fortolkes som en oppfordring til å konkurrere ut de mindre nabokommunene innenfor produksjon av velferdstjenester. I byen vil det i henhold til politiske vedtak bli etablert Helseforetakenes Innkjøpsentral med forhåpning om å utgjøre basis for et kompetansemiljø som kan vokse. Om tiltakssonens muligheter i forhold til blant annet denne satsingen mener Finnut Consult ved Terje Skansen det slik:

De personrettede tiltakene utgjør mye penger for enkeltpersoner og familier som etablerer seg i tiltakssonen. Det kan være snakk om inntil 70.000,- pr. år for en familie. Det er likevel arbeid som er innfallsvinkelen til etablering i Vadsø og for å skape arbeidsplasser må regionen og byen tenke annerledes enn før om rammebetingelser. Det vil handle om å være internasjonal, samarbeide interkommunalt, tilrettelegge god infrastruktur i kommunene og satse på entreprenørskap og kompetanse. Finnut Consult A/S har utviklet konseptet om en nasjonal innkjøpsentral for sykehusutstyr, og dette er et eksempel på at man har fanget opp et (nytt) nasjonalt behov og tenkt regional plassering. Dette viser at bedriftsliv/forvaltning kan spare utgifter ved å etablere seg i tiltakssonen og et eksempel på at det er fullt mulig å drive høykompetansevirksomhet i vårt område.

I de siste årene har det også blitt etablert en næringshage, Hermetikken i Vadsø, som er profilert i forhold til kultur og kunnskapsintensive bedrifter. Næringshagen blir oppfattet som viktig for nysatsinger innenfor næringsliv og innovasjon i Vadsø. Det finnes også store forhåpninger til den

framtidige russisk petroleumsvirksomhet om ringvirkninger til næringene i Vadsø-området. Det gjelder primært miljøovervåking av skipstrafikken, men også oppdrag innenfor russisk petroleumsvirksomhet.

4.6.3 Folkeopprøret

Samtidig som det over lang tid har vært kvinner som reiser og menn som blir i de mindre fiskerisamfunnene, kvinnene som tar høyere utdanning og menn som blir i de tradisjonelle næringene, er det kanskje ikke så paradoksalt at det var kvinner som ble de vesentlige røster og som organiserte folkelig motstand mot disse prosessene i Vadsø og Øst-Finnmark. I byen Vadsø kom noen kvinners politiske aksjoner utenfor det representative demokratiet i kommunestyret til å bli en fakkelløp som på kort tid tente et voldsomt engasjement og debatt i Finnmark og i det øvrige Norge. Om morgenen 2. desember år 2000 kunne finnmarkingene lese i avisen *Finnmarken*:

Nå er tålegrensen for finnmarkinger nådd, og det burde den være for alle distriktsområder i Norge. Sentralisering av offentlige arbeidsplasser, politisk strupetak på primærnæringene og kommunal fattigdom er bevisst og arrogant politikk som vi ikke skal tåle mer. Vi har i en årrekke sett at det ikke nytter å bruke vanlige, demokratiske kanaler som politikk, byråkratiske system eller saklig argumentasjon. Da blir vi kalt for sytere eller statsfikserte. Det eneste som nytter nå er et folkeopprør, en samlet protest fra grasrota i Finnmark! Og det passer godt, ettersom det er stortingsvalg til neste høst, og da bruker jo rikspolitikere å bli svært så lydige og «var» for folkets røst. Vi har to valg, vi som er folket i Finnmark: Enten resignerer vi og flytter, eller vi reiser oss i protest. Det valget står du foran nå. Ikke i mårra, da er det for sent. Hvor mange der ute kunne tenke seg et massivt folkeopprør??? Bruk avisene og andre medier til å vise din protest. I mellomtida skal vi prøve å finne ut hvor mange finnmarkinger vi klarer å mobilisere, om folk tør å protestere og hvem som skal lede protesten. Vi står ikke lenger på sidelinja og ser at fylket våres og fremtida til ungan våres raseres av arrogante politikere og sentraliseringskåte byråkrater!

Finnmarkingene kjente seg igjen. Oppropet til grasrot engasjement og mobilisering - som det viste seg å bli - var signert Torill Olsen, Verdiutvalgsmedlem, småbarnsmor og finnmarking. Disse orden hadde bærekraft blant folk flest i Finnmark. Bak aksjonen sto de åtte initiativtakerne Torill Olsen, Eva-Lill Margit, Mette Tennås Westli, Dagny Anita Ottesen, Line Leikvold, Hege Johnsen, Vigdis Kristiansen og Asle Persen⁷². Disse til sammen utgjorde et erfarings- og kunnskapsnettverk med initiert kjennskap til journalistikk i NRK og øvrig media, arbeid innenfor offentlig politisk organisasjon og byråkrati i kommuner, Aetat Finnmark, Fylkesmannen i Finnmark, Statens vegvesen. De hadde kompetanse i forhold til bedriftsetablering, bedriftsledelse, næringsliv og bransjekunnskap i forhold til moteforretning, butikk, apotek, konsulentfirma og organisasjonsliv i Finnmark. I gruppa fantes det foreldre, samfunnsplanleggere, samfunnsvitere, bedriftsledere og ingeniør. Det ble understreket at de alle sammen var og er finnmarkinger, flesteparten "ekte vadsøværing" eller fra kyst og fjordstrøk i Øst-Finnmark. For øvrig omnevntes ytterligere åtte personer⁷³ som deltagerer på møtene og med når det var jobb å gjøre. Folkeopprøret var allerede fra start og gjennom hele mobiliseringa ledet av kvinnene.

Meningsdannelsen innenfor en gruppe kan ses på som starten til en sosial bevegelse. Alberto Melucci (1991) gir denne formen for rekrutteringsnettverk en betydningsfull rolle for prosessen å engasjere individer inn i et kollektivt engasjement eller sosiale bevegelse. Han mener at *ingen mobiliseringsprosess begynner i et tomt rom...*" og videre at: *De eksisterende nettverkene av sosiale relasjoner forenkler engasjementsprosessen og minker kostnadene ovenfor individenes satsing på kollektiv handling*⁷⁴. Det var i utgangspunkt dette venninnenettverk som ble aktivisert til politisk

⁷² "Informasjonsnotat om Folkeopprøret i Finnmark januar 2001", *Finnmark.net* 16. 02. 01

⁷³ Tom Haukland, Cecilie Berglund, Tove Anti, Siri Grøtta, Evy Mauseth, Marion Degerstrøm, Ragnhild Andersen og Håkon Wara.

⁷⁴ Albert Melucci 1991. s. 46, *Nomader i nuet*: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle.

handling ut fra bekymringsfylte diskusjoner hjemme i stuesofaen om tap av arbeidsplasser og velferdstilbud i Vadsø og rundt om i Øst-Finnmark.

*...vi kjente en snikende bekymring. Vi ble i hvert fall enige om å undersøke litt. Vi fant ut at det langt ifra bare var i Finnmark sentraliseringen fikk konsekvenser. Og i avisene - tenk, vi begynte til og med å lese Nationen! - merket vi at det var en uro rundt om. Det tente en følelse av at nok er nok. Og det kom et spørsmål: Hvorfor i all verden er det ingen som sier noe?*⁷⁵

Motstandere var makteliten i Oslo

Motstandere var den makteliten i Oslo som representerte velferdssentralisering og globaløkonomisk tilpassning på bekostning av Finnmark og det øvrige Distrikts-Norge. Mandag 26. februar 2001 kom Statsminister Jens Stoltenberg og "fikk så øran flagra" da han møtte drøyt 1000 opprørte finnmarkinger ved folkemøte i Varanger-hallen i Vadsø. Debatten ved møtet ble sitert og kommentert i mange aviser, i radio og TV i de følgende dagene. Under rubrikken "Heftig og forbannet" kunne man lese følgende gjengivelse i Dagbladet tirsdag 27. februar 2001:

*...- Jeg forstår uroen når enkeltmennesker utsettes for omstilling. Men dere må snu pessimisme til optimisme. Finnmark har store muligheter, særlig innafor gass, oppdrett og handel med Russland, forsøkte Stoltenberg. Men det kom til syne en avgrunn mellom eliten på toppen av Regjeringsbygget og folket på finnmarkskysten. Utkantfolket vil slett ikke «moderniseres» av Stoltenberg og hans unge rådgivere. Aps store prosjekt blir møtt med dyp mistro.*⁷⁶

Stoltenbergs innlegg om omstilling i begynnelsen ved folkemøtet åpnet for en flom av kritikk. Gjennom sitt valg av ord snakket han til finnmarkingene som en gruppe mennesker som måtte følge med bedre i klassen og tilpasse seg bedre til den nye tid. Det ble tydelig i mange av de spørsmål og kritiske kommentarene som fulgte at menneskene var opptatt av grunnleggende demokratiske verdier som det å bli respektert og behandlet og lyttet til som likeverdige borgere:

*... - Raseriet og opprøret her nord er et produkt av politikere som er blitt markedskreftenes marionetter, dere lytter jo ikke til folket. Pass deg, Jens, ellers får du et nasjonalt utkantopprør i fanget under valgkampen, advarte Torill Olsen, til stormende applaus fra 1000 finnmarkinger. - Jeg er dypt skuffet over mitt eget parti, Aps maktarroganse er en hån mot oss som bor i utkantene, fortsatte Odd Oskarsen. - Vi blir utsatt for en «drittsekkpolitikk», med mangel på omsorg, likebehandling og solidaritet, mente Kjell Gunnar Stålsett fra Vadsø. - Ingenting er verre for et menneske enn å miste sin selvrespekt. Og det er der vi finnmarkinger har i dag, sa Roald Karlsen fra Nesseby.*⁷⁷

Stoltenberg ble oppfattet som rett og slett ikke interessert i dialog og bytte av ideer mellom seg som tillitsvalgt og innbyggerne i Finnmark. Den åpne, demokratiske samtale for å utvide analysen av situasjon i Finnmark og for å ærlig spørre deltagerne om råd uteble. Veivalg og strategi for Vadsø kommune og Finnmarks utvikling var sånn sett ikke åpent for forhandlinger, og frustrasjon ovenfor velferdsstatens sentraliseringsprosjekt kom på tale hvor også de lokale politikerne deltok med kritiske innlegg:

... - Du sa sjøl at du har lagt ned arbeidsplasser i Kirkenes, Rena og Rana. Jaggu har du gjort mye ugagn, sa Vardø-ordfører Hermod Larsen. ...- At så mange vil møte deg viser den enorme frustrasjonen. Det blir skeivt når modernisering betyr flere offentlige jobber i Oslo. Flytt heller noen jobber hit! Da er du moderne, Jens, sa Vadsø-ordfører Anne Strifeldt Ballo. ...En småirritert statsminister forsøkte å ta til motmæle mot anklagene. Han mer enn antydte at finnmarksfolket bør besinne seg: - Jeg kom for å lytte, og vi har notert det som er sagt. Hvis jeg ikke hadde brydd meg om uroen, kunne jeg like gjerne blitt i Oslo. Men jeg er helt uenig i at vi raserer og ikke sikrer bosetting.

⁷⁵ Dagsavisen, Intervju med Torill Olsen av Per Helge Seglsten, 03. 03. 2001

⁷⁶ Dagbladet, Skjalg Fjellheim, "Heftig og forbannet", tirsdag 27. februar 2001

⁷⁷ Ibid.

Tvert imot bruker vi milliarder på Finnmark, sa en sliten Stoltenberg, før finnmarkingene ga ham fred klokka 23.30⁷⁸.

Statsministeren refererte to dager senere den samme debatten i Finnmark angående omstilling av arbeidsplasser hvor han da kunne omtale omstillingsprosessene som suksesshistorier uten innvendinger fra politiske kolleger i spørretimen på Stortinget. Ut fra Folkeopprørets perspektiv kan en si at å gjenta den samme argumentasjon i spørretimen representerer den sentrale maktelitens strategi for å trosse alternative og kritiske perspektiver fra utkantnorge, enda etablere det som er tatt-for-gitt, nemlig fornyelse i forhold til de globale markedsstrukturer og tilpassning til en modernisert velferdsstat - ikke ut fra vadsøværingene og finnmarkingenes egne behov men definert og påtvunget fra sentrum.⁷⁹

Diskursen om folket i nord og folkeopprøret

Mediedekningen og den debatt som kommenterte Finnmarksopprøret sin sak bidro til å synliggjøre den nasjonale diskurs om Finnmark med innlegg ut fra både sentrum og periferi om dets forhold til velferdsstaten og hvordan Finnmark ble sett på innenfor den nye globale økonomien og dens utfordringer. I en leder til avisa Finnmarken ble de politiske partiene løftet frem som riktig nok de sentrale aktører i velferdsstaten, for å sikre distriktenes framtid:

Folkeopprøret startet beskjedent i begynnelsen av desember måned, av noen jenter som ønsker å gå ut av passivitetens skygge. De ville synliggjøre at noe er galt med distriktspolitikken. At den gnisten som ble tenkt skulle bli til en storbrann, det ante vel ingen. Slett ikke lederne av de etablerte partiene. De er til de grader tatt «på senga» av et folkeopprør som forlanger en omlegging av distriktspolitikken. Nå er det Arbeiderpartiet som blir beskyldt for ikke å ta distriktspolitiske hensyn. Men i sannhetens navn, Arbeiderpartiet har «arvet» en feilslått sentrumspolitikk. Og det er grunn til å huske at Arbeiderpartiet ikke har flertall i Stortinget. At det distriktspolitiske bildet hadde sett helt annerledes ut med Fremskrittspartiet i en nøkkelposisjon er en helt annen sak. Men Carl Ivar Hagens partiet sier da også med klare ord hva deres politikk handler om, noe velgerne da kan forholde seg til. I de aller fleste programformuleringer hevdes at distriktene skal videreutvikles, og her skal verdiskapningen skje. Realiteten er økende kommunal og fylkeskommunal fattigdom. Jentene bak folkeopprøret forlangte på møtet i Vadsø at statsministeren dokumenterer at det styrende parti virkelig satser på distriktene. Og ikke minst kreves det handling. At mye er gjort, som statsministeren hevdet, holder ikke som argument for å stoppe den misnøyen som har spredd seg over hele landet. Folk forlanger at vi kommer bort fra «Albania-tilstander». Tross alt er vi et av verdens rikeste land, og rikere blir vi i form av klingende mynt for hver dag som går. Men ser vi oss rundt, er det fattigdom som preger lokalsamfunn.⁸⁰

Leder i avisen Finnmark ble til den røsten som talte ut fra et Finnmarksperspektiv. Artikkelen avdekket det som ikke ble tydelig uttalt fra flere partier enn Frp; at distriktspolitikken ikke lengre sto på den politiske agendaen. Dette ble i tråd med folkeopprørets argumentasjon, beskrevet som de etablerte partienes utilstrekkelige evne til å favne om periferiens folk som likverdige borgere med likverdige rettighetskrav til nasjonen og velferdsstaten. Skylden lå hos de etablerte politiske partiene. Innenfor dette perspektivet ble det argumentert for at distriktenes utviklingspotensial var avhengig en bedret kommune- og fylkeskommuneøkonomi. Det urbane perspektiv på Utkant-Norge og spesifikt Finnmarks posisjon innenfor den globale økonomien ble snart fanget opp i et rimelig kynisk debattinnlegg av Erling Fossen i april 2001, en forfatter som med en gang tok rollen som urbane Norges første advokat:

Toril Olsen i Folkeopprøret for Finnmark har fortalt i alle medier at hennes elskede Finnmark blør, og at de har startet en opprørsild som skal bre seg over hele Utkant-Norge. Det har jeg ingen tro på.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Stortinget, Møte onsdag den 28. februar kl. 10, 2001. Sak 1. Spørretime.

⁸⁰ Leder, *Finnmarken* 01.03.01: "Opprørs-liste"

*Finnmark og de som bor der har ene og alene seg selv å skylde på. Som blinde torsker har finnmarkingene insistert på at i Finnmark skal alle bo på hver holme og livnære seg som fiskalbønder med en sjark og noen sauer og for guds skyld ikke ta utdanning. /.../Hvem har så kjøpt trålerne? Det er stygge kapitalister på Vestlandet og i Møre og Romedal. Der ser de nemlig på fiske som business, ikke som livsstil. I stedet for å slåss som menn mot maurere, syter finnmarkingene som kjerringer til staten. Det er så man får lyst til å ta en diger skrå og spytte som Oluf. Framfor å danne motmakt, avslører finnmarkingene i disse dager bare avmakt. Det er ikke et pent syn. Man får vekselvis lyst til å synes synd på dem og tuppe dem bak. Deres evige klagesang om at de blir utbytta av Oslo og resten av Norge er ikke riktig. Fisken i havet utenfor Finnmarkskysten er ikke et resultat av at finnmarkingene har arbeidet hardt. Den er således ikke finnmarkingenes eiendom. /.../ Det er ikke engang finnmarkinger som tar opp fisken vi spiser eller eksporterer. Fisken blir tatt opp av havet av driftige redere fra Møre og Romedal. Fakta om Finnmark er stikk motsatt. Finnmark bidrar omtrent ingenting til verdiskapningen i Norge. Brytes BNP ned fylkesvis, kommer Finnmark nederst. /.../ Kun ved å stimulere de kunnskapsbaserte næringene, har fylket en framtid. Bare slik blir fylket attraktivt for andre enn russiske prostituerte.*⁸¹

Erling Fossen leverte en analyse ut fra markedsøkonomisk sentrumperspektiv til folkeopprøret og de han mente var taperne i Finnmark. Dessuten ved å åpent bruke fordomsfylte arketyper og sexistiske sjikaneringer av det Nord-norske i sine forklaringer ble ikke bare ”han Oluf”, men hele Finnmark en eneste ”kjerring”. Finnmarkingene ble beskrevet som sytende kjerringer med en evig klagesang til staten, avmakta blant finnmarkingene var i hans øyner ufordragelig, og Finnmark var attraktivt bare for russiske prostituerte. Fossen gir sånn sett en skriftlig dokumentasjon av den fortrykkerte knikk som har blitt brukt i forhold mellom sør og nord, mellom sentrum og periferi i mange år. Samtidig ga Fossens innlegg i debatten også opphav til motstand og utdypende analyser til den Nord-norske situasjon i det norske offentlige rom. I Dagsavisen langt seinere i mai 2002 gir Leif Wold-Karlsen sitt historiske perspektiv på utviklinga i Finnmark:

*I programposten «Først og sist» svarte finnmarkingen og filmprodusenten Knut Erik Jensen, på spørsmål om hva han trodde årsaken til frustrasjonen i landsdelen skyldtes: De føler vel at de bor i en koloni! Svaret førte til en kraftig reaksjon fra en av debatt deltakerne, /.../ Norsk økonomisk historie forteller oss da også at Nord-Norge, og i særlig grad Finnmark, i årtier har vært behandlet som en koloni. Kapitalmangel har vært og er fortsatt Finnmarks næringslivs hovedproblem, og Vestlands-kapitalen har alltid vært interessert i å utnytte landsdelens fiskeressurs som råstoffleverandør. Fra middelalderen og frem over mellomkrigsårene og inn til dagens Finnmark, beskrives den samme historien hvor det gode fisket /.../ kunne ha gitt gode muligheter til økonomisk vekst, kapitaloppbygging, modernisering av produksjonsanlegg og velferdsgoder. /.../ Så til mytene om alle de goder samfunnet sender over til de «sytende» finnmarkingene. - Kravstore finnmarkinger som er vant til at ethvert problem skal løses ved støtte fra staten, skriver Dagsavisens redaktør (Dagens kommentar 2002.03.03.) Feil! Kravet er at staten ikke skal løse storkapitalens eller trålredernes problemer på bekostning av landsdelen. Jeg våger også den påstand at de «subsidiert» som Finnmark har mottatt, bare er en brøkdel av hva landsdelen har bidratt med ettersom eksportinntektene av landsdelens fiskeproduksjon har havnet i andre landsdeler.*⁸²

Wold-Karlsen viser til at det finnes en annen fortelling enn den Fossen gir, om hvordan landsdelen mistet kontrollen over de egne naturressursene hvor staten gjennom alle tider hadde spillet en sentral rolle for å støtte vestlandsinvestorene på bekostning av Finnmark. I Wold-Karlens analyse var finnmarkingenes avstand til de politiske maktalliansene uheldig sånn at de ikke hadde en sjanse til å bygge seg opp økonomisk og velferdsmessig, på grunn av at de sentralpolitiske interessene allerede hadde truffet sitt valg og sto på noen andres side. Finnmark som en annerledes periferi var ikke en selvfølgelig del av nasjonen, men virkelig en koloni i kongeriket Norge. Med dette perspektivet på Finnmarks situasjon var det heller ikke kunstig at de som ønsket å bli tatt på alvor som økonomisk aktør utenfor Finnmarks grenser også fikk problemer med lojaliteten til de egne innbyggernes sak sånn

⁸¹ Erling Fossen, 06. 04. 2001 Kommunal Rapport

⁸² Dagsavisen, Leif Wold-Karlsen, 10. 05. 2002,

som det ble uttrykt gjennom Folkeopprøret. Bedriftsleder Ann-Kristin Karoliussen var nødt til å ta sterk avstand fra Folkeopprørets sak:

Det er galt å ta Vest-Finnmark med i det såkalte folkeopprøret fra Finnmark. Det sier bedriftsleder Ann-Kristin Karoliussen i Vest-Finnmark. Hun viser til at det nå er en svært positiv utvikling på kysten av Vest-Finnmark, og mener folkeopprøret bare forsterker mytene om at folk i Finnmark bare syter og klager.⁸³

Gjennom disse få ord fra Karoliussen ble det uttalt det som trolig mange innenfor næringslivet i Finnmark tenkte, men ikke kunne si høyt i årene 2001-2002 når Finnmarksopprøret var på sitt største. Det hadde vært å svike hjemmestedet, familien og menneskene man levde sammen med i det daglige.

Fortolkning av den tause periferi og folkeopprørets identitet

Kanskje hadde finnmarkingene allerede mistet definisjonsmakta, det hadde jo vært nærmest stille i fylket til tross for det meget alvorlige i utviklinga? Bente Aasjords analyse i en debattartikkel gir en mulig forklaring til tausheten, til hvorfor ingen reagerte ovenfor en reell trussel til Finnmark og andre steder i den nordnorske periferien.

Nordnorsk akademia forvalter den nordnorske periferiens identitet langs to dominerende perspektiver. Det ene er dyrkingen av det moderne og konkurransedyktige Nord-Norge. Vi aner en smule mindreverdighet på landsdelens vegne: «Se - vi kan måle oss med dere sørpå, og vi er på høyde med det beste i utlandet.» Her spiller periferien rollen som vareproduserende ressursatellitt på et globalt marked. Lokalsamfunnenes berettigelse og suksess avhenger av om de greier å trekke til seg konserner som er konkurransedyktige på verdensmarkedet. Utfordringen ligger i å sikre tilstrekkelig kapital og markedsadgang. Dette er Røkkes og laksekapitalens Nord-Norge. Det andre dominerende perspektivet er dyrkingen av det spesielle ved Nord-Norge og landsdelens kultur og identitet. Dette er stoltheten og tryggheten over det «nordnorske» lokalsamfunnet - slik de har definert det - både det som er og det som var. Her er periferiens berettigelse definert ved rollen som ressursforvalter og kulturbærer. Småskalalandbruk og fiske, kanskje med turisme attåt, er svaret på regionale og globale miljøutfordringer. Det gjelder å bevare og videreutvikle primærnæringene på en måte som ivaretar en tradisjonell småskalastruktur tilpasset dagens globaliserte økonomi. Utfordringen er å sikre lokal ressurskontroll og å få ungdom inn i jordbruk og fiske. Dette er det Broxianske Nord-Norge.⁸⁴

Som Bente Aasjord spissformulerer det, blir den nordnorske periferi fortolket dikotomisk som en arena for turbokapitalisme på den ene siden og som nostalgi på den andre. Det hun blant annet finner er problematisk er at risiko for å bli kynisk utnyttet eller spist opp av de store aktørene innenfor det globale markedsøkonomien er like truende som at lokalsamfunnene ikke blir fanget opp som en helhetlig modernitet sånn som folk opplever seg å være en del av. Altså sjølfølelsen i bygda, det som kunne fungert som konstruktiv identitet og opplevelse av felleskap i den nordnorske periferien.

Disse folkeopprørskvinnene kom fra Vadsø og fra de små utkantsamfunnene hvor de hadde levd og kunne uttale seg med legitimitet om hvordan det virkelig var å leve som finnmarking og i periferien. De hadde kompetanse inne til å gjøre en initiert analyse av velferdsstatens tilbaketrekning fra utkanten, om tapte arbeidsplasser, om minkende offentlige service, om høyere kostnader og minkende transport- og kommunikasjonstilbud. Kvinnene hadde adgang til den store verden og ville samtidig representere den lille verden. De klarte å uttrykke ikke bare følelse av avmakt, men også vise en vei ut av maktesløsheten gjennom å sette ord på det som ble opplevd som sentralmaktas arroganse. De klarte å sette ord til det som taushet i Finnmark sto for.

Sånn sett ble folkeopprørets kollektive identitet bygd opp ut fra å snakke de ekte finnmarkingenes sak på linje med det kulturelle og etniske mangfold som Vadsø og hele Finnmark representerer. Disse

⁸³ NRK Finnmark 05 .04. 2001

⁸⁴ Bente Aasjord. *Dagbladet*, 13. 01. 2003.

kvinnene var vadsøværing og finnmarkinger med kompetanse på å leve og virke i Finnmark – ikke bare på gjennomreise - men i kraft av å ha levd i generasjoner gjennom familie og slekt, gjennom det å inngå pakt med stedet og med naturen sammen med andre som også har levd der, men også finnmarkinger med kompetanse til å si noe om folks ønsker og vilje om å virke for velferd og arbeid i Finnmark. Disse elementene i den kollektive identitet går an å gjenfinne i tidligere studier av stedsrelaterte sosiale bevegelser hvor det finnes en forbindelse mellom at det enkelte menneskets følelser for stedet/bygda og det sosiale liv og sosio-økonomiske nettverk på stedet linkes sammen og styrke den sosiale bevegelsens kollektive identitet.⁸⁵

I en form for programerklæring i januar 2001 ble det listet mål i forhold til folkeopprøret. Som nr 1 ønsket man å ”skape debatt om distriktspolitikken og en generell debatt om velferdspolitikken kontra lønnsomhetspolitikken”. Man ville skape et opprør og presse maktpolitikerne for å snu utviklinga. Man ønsket å mobilisere folk mot den politikken som førtes og man ville fjerne sentraliseringsmakta. Man ville få Finnmark og Distrikts-Norge til å blomstre ved at staten viser gjennom praktisk handling at de satser på Distrikts-Norge, at flere private bedrifter etablerer seg og at distriktsfolket selv tar initiativ til å etablere bedrifter, samt at få til positiv holdningsendring.⁸⁶ Metoden man valgte for mobilisering var først å vekke lokal opinion og finnmarksopinion gjennom opprop via e-mail, debattartikler, mediale utspill og gjennom å mobilisere til politisk engasjement i folkemøter.

Finnmark folkeopprør - Kvinners motstandsstrategi

Folkeopprøret i Finnmark har primært sin bakgrunn det lokale arbeidsmarkedets utvikling i Vadsø. Dette arbeidsmarkedet som er strukturert innenfor mannlige og kvinnelige yrkeskategorier, mellom privat næringsliv med lokalt forankrede verdier og offentlige statlige, fylkeskommunale og kommunale arbeidsplasser i omstilling. Dette arbeidsmarkedet og den kjønnete arbeidsdelinga er det som opprørskvinnene forholder seg til gjennom hele prosessen. Den kvinnelige ledelsen så gjennom dette på velferdsstaten som en sentral arbeidsgiver og en nødvendig motor i regionen.

Den kollektive identitet som ble etablert tok utgangspunktet i det å være autentisk som menneske i livsverden⁸⁷ i de nære relasjoner og med føttene i jorda, men og som arbeidende og skapende menneske i en lokalsamfunnskontekst. Det ble bygget en kollektiv identitet som åpnet for å snakke for både menn og kvinner, for alle vadsøværing, finnmarkinger og distriktsfolks vegner.

Opprøret valgte bevisst å mobilisere uavhengig etablerte partier. Kvinnene bygget sånn sett opp autonomi og verdighet knyttet til sivilsamfunnet, de nettverkbaserte individorienterte relasjoner som har i seg potensialer til å strekke seg ut over lokale nettverk og lokale steder. Disse nettverkene er ikke av nødvendighet steds spesifikke, men har potensialer til å strekke seg ut over sted/lokalitet. Dette nettverkbaserte arbeidet knyttes til en *bearbeiding* av lokale ressurser hvor i denne sammenhengen transformasjon av sosiale, kulturelle og enkelte menneskelige ressurser blir det identitetsgivende arbeidet. Mobiliseringen ble en manifestasjon av periferiens motstand mot sentralmaktas sentraliseringspolitikk. Opprørskvinnene bygde opp en spesiell posisjon ved siden av etablerte maktstrukturer i og utenfor Finnmark. De lagde sånn sett samtidig en prototyp til en ny kjønnsrelasjon hvor elementer av bygd og by, kvinnelig og mannlig, moderne og postmoderne hadde kunnet bli bygget sammen til nye kjønnsrollemodeller i Finnmark.

Kvinnene i folkeopprøret lagte et inkluderende strategi. Det førte til at mange ulike aktører, også lokale politikere kunne finne fellesskap innenfor den kollektive identiteten, men de ble også kritisert for å representere primært Vadsø og Øst-Finnmark, kritisert for å være motstandere til vekstideologien og møte taus motstand fra næringslivets maktelite i Finnmark.

⁸⁵ John Agnew (1987) Paul Routledge (1992, 1996, 1997) Anna-Karin Berglund (1998)

⁸⁶ Finnmark.net 16-02-01, Informasjonsnotat om Folkeopprøret i Finnmark januar 2001.

4.7 "Den nye økonomien"

I Finnmark, som i andre regioner, manifesterer *Den nye økonomien* seg i omstrukturering av arbeidsmarkedet og etterspørselen etter ny kompetanse, de manifesterer seg i endringer i velferdsstaten, muligheten til politisk styring, endringer av ressursforvaltningsregimer og ikke minst etableringen av nye globale allianser. De lokale svarene på disse utfordringene varierer, fra etablering av lokale og globale protestbevegelser – som Folkeopprøret i Finnmark og Attack, til forsøk på å tilkjempe seg oversikt over de ulike feltenes logikker som kan gi utgangspunkt for nye strategier, til de mer liberalistiske omfavnelsene av globaliseringsprosessenes "herlighet". Innenfor den nye økonomien ser man tendenser til at noen verdensdeler, regioner og folk ser ut til å rammes av en ytterligere marginalisering, som et resultat av disse ytterst komplekse prosesser der kjente styringsverktøy ikke lenger har samme relevans som tidligere.

Ingalill Olsen, Ordfører i Måsøy kommune sa på Nordnorgeskonferansen 2001: *Aldri har kommuner og lokalsamfunnene i Nord Norge vært så presset som nå. Vi er nemlig alle aktører i velferdssamfunnet Norge, - dette Norge som i større og større grad utvikler seg til et rettighetssamfunn. Og kommunene er leverandører av slike rettigheter*⁸⁸

De viktigste utfordringer for kommunene i Nord-området var etter hennes vurderinger

- -Har vi krefter nok til å gjøre det som kreves av oss i fremtiden?
- -Har kommunen mot og styrke nok til å innta fremtiden?

Forutsetningen som måtte være til stede var etter hennes vurdering, at den offentlige økonomien var under kontroll og forutsigbar, at man som samfunn hadde flere bein å stå på, at lokalsamfunnene var preget av samarbeidsånd, at det skjer lokal kompetansebygging og i tillegg at man har en klar identitet.

Diskursen om behovet for en klar og synlig identitet og profil har vi argumentert for er et vesentlig element i bygging av "den nye økonomien" og blir gjennom dette ett vesentlig element i byggingen av fremtidig lokal velferd. Tidligere har lokal velferd vært knyttet til gavebyttesystemer (Kramvig 2004, 2005) som både har sikret ressursflyt i lokale kontekster, vært grenseoverskridende i forhold til etablerte etniske grenser og vært et felt for identifikasjon og opplevde øyeblikk av "sannhet". Disse lokale velferdsordninger endres i møte med større mobilitet, et mer stringent organisert arbeidsliv og byggingen av velferdsinstitusjoner som ivaretar de oppgavene som tidligere gavebyttesystemer har hatt som funksjon å fylle.

I den nye økonomien må nye bilder skapes, for å fremstå som attraktive på nye arbeidsmarkeder og i konkurranse med andre steder. Prioritering av kulturhusbygging i Hammerfest er del av en slik strategi. Internasjonale aktører inviteres inn for å komme med visuelle utsagn om hva Hammerfest er og kan være. Denne søking etter identitet er del av generelle vesteuropeiske mønster som Bauman (2001) beskriver som en "spectacular rise of the identity discourse", som henger intimt sammen med senmoderne betingelser og globalisering. En av karakteristikkene på denne identitetsdiskursen er at den ser identitet som noe ufullstendig og at individer har til oppgave å realisere den til fullkomme. Identitet er ikke lenger noe gitt, noe man er men en oppgave – noe man må gjøre og arbeide med. Det er karakteristisk at man innenfor den diskursen som etableres identitet blir snakket om som *uklar og utydlig* og identitet blir noe som kan bearbeides, formes, utvikles og som det må legges arbeid ned i å utmeisle. Innenfor den offentlige samiske etnisitetsdiskursen gjenfinnes noen av de samme forventninger om entydighet, samtidig som det er andre mer lokalt orienterte stemmer som legger vekt på å vedlikehold den kompleksitet og flertydighet som er del av Nord-områdets historie (Kramvig 2005). Samtidig henvender mange av debattene i det samiske samfunnet seg mot det internasjonale urfolkfeltet; som blir et snevrere felt og der man dermed ikke inngår i den samme konkurransen som innenfor den senmoderne vestlige orienterte identitetsdiskursen. Samtidig er urfolkfeltet et felt som strekker seg ut av regionale og nasjonale diskurser og der man på ulike internasjonale arenaer kan

⁸⁸ <http://www.nordnorgeskonferansen.no/olsen.html>

bygge nettverk, lage allianser og søke anerkjennelse. Folkeaksjon søkte mer nasjonale alliansepartnere, og først og fremst allianser med andre utkantsamfunn og periferier i Norge, dette gjør og at dette prosjektet ikke hadde de samme potensialer for å bygge internasjonale allianser som det som har vært strategier som ble valgt av mange i Hammerfest og i Kárásjohka.

Åpningen av grensen mot Russland er en av de viktige nye utfordringene for Finnmark. På mange nivåer og på mange felt jobbes det med å finne frem til grenseoverskridende samarbeidsformer som kan integrere, og skape utvikling for hele nordområdet. Samtidig med disse mer regionalt orienterte endringsprosessene, blir utviklingsmulighetene i region stadig mer avhengig av måter man lokalt klarer å møte det som ses som nye utfordringer. Disse nye utfordringer er knyttet til nasjonalt initierte endringer i velferdstatens tilbud og organisering, de er knyttet til markedsendringer innenfor en svært sårbar og konkurranseutsatt fiskerinæring, de er knyttet til pågående avklaringer av samiske rettigheter og ikke minst knyttet til åpningen av Barentshavet for olje og gassutvinning. I dette arbeidet har vi valg å legge vekt på en kulturanalytisk lesing av disse endringsprosessene. Ulike kommuner, steder og aktører i region kommer globalt initierte prosesser på ulikt vis og legger ned arbeid i å transformere disse inn i forståelsesformer, næringsutvikling og fremtidsvisjoner som i de ulike lokaliteter ses som meningsfulle og mulige. Dette innebærer at vi har sett etter om og hvordan globalt orienterte prosesser fører til etableringen av *nye grenser* og *nye metaforer* i de tre ulike kontekster og prosesser vi har valgt å legge vekt på.

Referanser

Aira, Vivian og Jernsletten, Kristin (2001) (red) *Samiske røster* Nival forlag.

Bakken, Runar, Brinchmann, Arne, Haukelien, Heidi, Kroken, Randi og Vike, Halvard (2003) *Maktens samvittighet. Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten* Makt og demokratiutredningen, Gyldendal Akademisk.

Bauman, Zigmund (2001) Identity in a globalizing world. In *Social Anthropology* 9(2), s 121-129.

Berglund, Anna-Karin (1998) *Lokala utvecklingsgrupper på landsbygden. Analys av några lokala utvecklingsgrupper i termer av platsrelaterad gemenskap, platsrelaterad social rörelse och systemintegrerad lokal organisation.* Geografiska regionstudier 38, Uppsala.

Bjørkelund, Ivar & Brantenberg Terje (1981); *Samisk reindrift - norsk inngrep. Om Altaelva, reindrift og samisk kultur* Oslo, Universitetsforlaget.

Brantenberg, Odd Terje (1990) "Constructing indigenous self-government in a nation state: Samediggi - The Sámi Parliament in Norway" paper.

Brox, Ottar (1984) *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni.* Tromsø, Universitetsforlaget.

Brox, Ottar (1989) *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Gyldendal.

Bourdieu, Pierre (2004) *Ungkarsballet* Pax Forlag A/S

Edvardsen, Edmund (1997) *Nordlendingen* Oslo, Pax.

Eikjok, Jorunn (1989) *Kvinner og menn mellom to verdener. Samisk kvinne- og mannidentitet i endring* Hovedoppgave Universitetet i Tromsø.

Finstad, B.P. & Valen, G.J. (2002) "De kom fra nesten alle himmelstrøk" i Ottar 4 pp.17-24.

Gaarder, Martin (2004) "Sju dager i Sameland" *Samtiden* nr 2.

- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar (2004) *Samenes historie fram til 1750* Oslo, Cappelen Akademiske Forlag.
- Jacobsen, A.R. (1996) *Fra Brent jord til klondyke Historien om Findus i Hammerfest og norsk fiskeripolitisk elendighet* Oslo, Universitetsforlaget.
- Kramvig, Britt (1999) Ære og verdighet, kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn. I Gerrard, Siri og Rønning Balsvik, Randi (red) *Globale kyster liv i endring - kjønn i spenning* UiTø, Kvinnforsk Occasional Papers.
- Kramvig, Britt & Stien, K. (2002) "Grenseløs verdighet?" Norut-rapport nr.6.
- Kramvig, Britt & Stien, K. (2003) "Men gendering men A comment on men in the rural an men in the urban" <http://www.fifo.no/genwel/man%20in%20the%20making.pdf>
- Kramvig, Britt (2005) The silent language of ethnicity. In *European Journal for cultural studies* nr.1. (Forthcoming).
- Kvernmo, Siv E. (red) (2003) *Ung i Sampi*. Senter for samisk helseforskning, institutt for samfunnsmedisin, universitetet i Tromsø.
- Larsen, Sidsel Saugestad (1980) «Omsorgsbonden,» i *Tidsskrift for samfunnsforskning* bd. 21, Oslo, Universitetsforlaget.
- Lien, Marianne (2003) "Shifting boundaries of a coastal community: Tracing changes on the margin" in Hylland Eriksen (red) *Globalization, Studies in anthropology*. London, Sterling, Virginia, Pluto Press.
- Löfgren, Orvar (2000) "Moving Metaphors" in Berg, P.O., Linde-Laursen, A. & Löfgren, O. *Invoking a Transnational Metropolis The making of the Øresund Region* Lund, Studentlitteratur.
- Nadel-Klein, J. (1995) "Occidentalism as a cottage industry: representing the autochthonous „other“ in British and Irish rural studies" in J.G. Carrier (ed.) *Occidentalism: Images of the West*, Oxford, and Clarendon Press. 3, pp.109-134.
- Nilsen, Trond (2002) *Eventyret Snøhvit? -forventninger til Snøhvit i Hammerfest*, Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, UiTø.
- Melucci, Alberto (1991) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Daidalos förlag, Göteborg.
- NOU 2001:34 Samiske sedvaner/samiske rettsoppfatninger.
- Nystad, Inger Marie Kristine (2000) *Mannen mellom myte og modernitet. Utdanning og mobilitet hos gutter i Guovdageaidnu*. Hovedoppgave ved Universitetet i Tromsø.
- Pettersen, Torunn, Eikjok, Jorunn, Keskitalo, Aili (2002) *Vil de ikke, eller slipper de ikke til?* Sámi allaskuvla.
- Rossvær, W. (1998) *Ruinlandskap og modernitet: Hverdagsbilder og randsoneerfaringer fra et nordnorsk fiskevær* Oslo: Spartacus.
- Routledge, Paul (1992) Putting politics in its place. Baliapal, India, as a terrain of resistance, i *Political Geography*. Vol. 11, No. 6, November, Butterworth-Heinemann Ltd., Cambridge. Pp.588-611

Routledge, Paul (1996) Critical geopolitics and terrains of resistance, i *Political Geography*. Vol. 15, No. 6/7, Elsevier Science Ltd, Great Britain. pp. 509-531.

Routledge, Paul (1997) Space, mobility, and collective action: India's Naxalite movement in *Environmental Planning A* 1997. Volume 29, pp. 2165-2189.

Rudie, Ingrid (1980) "Husholdsorganisasjon. Tilpassningsprosess og restriktiv form. Et synspunkt på økonomisk endring", i Høst og Wadel(red) *Fiske og Lokalsamfunn*, Universitetsforlaget.

Rudie, Ingrid (1995) "Livsløp som dimensjon i kulturell reproduksjon" i *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, Universitetsforlaget, Oslo 1/1995.

Rugkåsa, Marianne og Thorsen, Kari Trædal (red) (2003) *Nære steder, nye rom* Gyldendal Akademiske.

Schanche, A. (1993) "Kulturminner, identitet og etnisitet" i *Dugnad 4 Volum 19*, Novus, Oslo, pp 55-64.

Sivertsen, J. (1973) *Hammerfest 1789-1914* Hammerfest:Hammerfest kommune.

Solbakk, John Trygve (red) (2004) *Samene – en håndbok* Davvi Girji OS.

Somby, Ánde (1999) "Rekruttering av samer til høyere utdanning og forskning" i Arntzen, Nergård, Norderval (red) *Sin neste som seg selv* Ravnetrykk

Øvrige kilder

Intervjuer med ordfører, rådmann, helse og sosialsjef, ungdommer, eldre og andre relevante aktører i kommunene Hammerfest, Vadsø og Kárásjoka.

Systematisk lesing av lokale og regionale aviser.

Finnmarksstatistikken, Norut NIBR Finnmark 2003.

Vadsø kommune hjemmeside 2004.03.22

Vedlegg til RUP 2004-2007 – Analyser utført av Norut NIBR Finnmark
"Informasjonsnotat om Folkeopprøret i Finnmark januar 2001", *Finnmark.net* 16-02-01

Dagsavisen, Intervju med Torill Olsen av Per Helge Seglsten, 03. 03 2001

Dagbladet, Skjalg Fjellheim, "Heftig og forbannet", tirsdag 27. februar 2001

Stortinget, Møte onsdag den 28. februar kl. 10, 2001. Sak 1. Spørretime.

Leder, *Finnmarken* 01.03.01: "Opprørs-liste"

Erling Fossen, 06. april 2001 Kommunal Rapport

Dagsavisen, Leif Wold-Karlsen, 10. mai 2002

NRK Finnmark 05.04.2001

Bente Aasjord. Dagbladet, torsdag 13. februar 2003.

Finnmark.net 16-02-01, Informasjonsnotat om Folkeopprøret i Finnmark januar 2001.

Tabell 4-1 Netto flytting blant menn (innflytting minus utflytting). Fylket, Vadsø Hammerfest og Kárásjohka-Karasjok. 1992 - 2002.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Finnmark	206	-43	-205	-407	-812	-664	-707	-258	-213	-311	-271
Vadsø	83	29	-14	-72	-62	-60	-18	-50	7	-38	-30
Hammerfest	9	-22	-15	-78	-101	-85	-47	-1	-50	-81	-5
Kárásjohka-Karasjok	-12	-8	-12	-6	15	-22	-6	-12	-19	-13	-4

Kilde: SSB Regionalstatistikk, PANDA

Tabell 4-2 Netto flytting blant kvinner (innflytting minus utflytting). Fylket, Vadsø Hammerfest og Kárásjohka-Karasjok. 1992 - 2002.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Finnmark	25	-44	-165	-360	-624	-599	-546	-145	-200	-332	-262
Vadsø	44	28	-7	-64	-82	-70	-24	-39	2	-36	22
Hammerfest	-32	-5	-46	-60	-111	-114	-39	9	-48	-81	23
Kárásjohka-Karasjok	2	7	-18	-20	31	-13	-15	0	-16	-25	-32

Kilde: SSB Regionalstatistikk, PANDA

Tabell 4-3 Høyeste utdanningsnivå for befolkningen 16 år og over (prosent). Landet, fylket, Vadsø, Hammerfest og Karasjok 2002.

	Grunnskolenivå			Videregående nivå			Universitet og høyskole		
	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn
Hele landet	20	22	18	57	54	59	23	24	23
Finnmark	26	27	25	55	51	59	20	23	16
Vadsø	21	21	20	54	53	56	25	25	24
Hammerfest	22	24	19	56	50	62	22	26	18
Karasjok	27	23	32	49	47	50	24	30	24

Kilde: Finnmarksstatistikken 2003

5 Understanding Gendered Welfare in the County of Lapland in Finland

Liisa Westman

5.1 Introduction

This chapter is one part of the Nordic research project, “Women leave – Men remain, The Issues of Gender, Welfare and Labour Markets in the Nordic Periphery.” The main idea has been to study the changes of welfare in a periphery and the consequences these changes have for the gender-contract; relations between women and men, during the last decade.

In this chapter, I will concentrate on the questions of gendered welfare and gender-contract by interviews and statistics from Lapland. During 2002–2003, I interviewed 23 people: officials of the municipalities, parishes and four entrepreneurs, representing different parts of Lapland. The data draws on 16 in-depth interviews and three group discussions with seven interviewees. The secondary data consists of official, mainly sex-based, statistics describing the changing welfare in Lapland. The theoretical framework for the analyses of the empirical data, are constructed by using the feminist studies approach towards social policy, sociology, politics, human geography and equal opportunities.

The main research questions in this study are: (A) How does an interviewee understand the welfare? Are there differences between sexes for understanding what the welfare means on the local level? (B) How does the interviewee see the importance of the welfare services for the residents, when the financial situations of the municipalities may limit production of welfare? (C) What do gender and social responsibility mean in the context of municipality, welfare and periphery⁸⁹?

5.2 Framework for the discussion of welfare and gender-contract

Creating framework for the later discussions of literature and fieldwork findings, I start this chapter by representing my understanding of gender-contract. Then I will turn to the discussion of geographic and people in Lapland. After that I will concentrate to the political situation of women in Lapland. All in all the questions of gender and gender-contract as well as gender relations are interwoven phenomena in this study.

Hirdman (1990,16) has explained gender contract as “a concept that is usable even though it cannot be understood as a bargain between two equally strong partners”. According to Hirdman (1990) gender-contract exists by three levels: metaphysical, institutional and individual level. Firstly, gender

⁸⁹ Periphery = In this chapter, I have used the concept of “periphery” and “rural” synonymously (Dahlström 1995, 9). Periphery is a sparsely-populated area, which can be seen as socially constructed space between political and economic power centres and the space, which have limited financial and political opportunities in the society. See more the discussion of periphery in the chapters 1 and 2.

contract exists as a societal contract limiting and giving opportunities to act as citizenship based on cultural gender. Secondly, gender contract exists as an abstract way to explain relationship between women and men. Thirdly, it exists as socialisation way like real marriage contracts. The society creates frames for gender contract in the political life as well as at work and in the private life. In addition, terms sex and gender are basic ideas for feminist studies like this. Sex means biological sex to be a woman or a man. Gender means culturally and socially created understanding in the social context to behave feminine, masculine or even androgynous way. Girls and boys are bringing up to behave in feminine or masculine way. Behaving androgynous means to avoid gendered behaviour or act like gender does not mean anything. I would propose that androgynous way is gender blind attitude. (see Westman 2000).

According to Anttonen (1998, 364) “The Nordic model of welfare state has meant that marginalized and other oppressed groups such as women have become a part of social policy contract”. As a part of this social concept the term of ‘social citizenship’ was created (Ahponen 2000). Women’s citizenship has been influenced by social motherhoods and it is closely connected to social rights (Anttonen 1998, 361-363). It is a model of equal representation of women and men in the society based on the ideology of welfare society. It meant also that differences between gendered understanding of society narrowed.. Even it has been wanted to see society without gender contract. Also it has been argued for gender relations like Mösedóttir (1998, 3) identifying universal social structures which affects the hierarchical relations between women and men.

On the everyday level gendered practices are local, situational and alterable (Rantalaiho and Heiskanen 1997, 10). Gender-contract can be seen as system in the labour market as segregation of work between sexes. In language gender contract will be heard in speeches: how we are allowed to speak about sex, gender and sexuality issues, as well as what is a culturally accepted way to behave in the different situations of life as a woman or as a man (clothes, domestic duties, participation in the society etc. In that way gender contract is a useful tool to explain opportunities and obstacles of women in the private and public life. It is a concept by which we have opportunity to see behind the cultural curtains and to raise up unspoken phenomena in the society like what is a women’s place in the political power of Lapland. However, speaking about gender contract can rise up potential conflicts and differences between sexes. It means that individual people can press the gender contract for their own purposes creating rules and norms that order men’s and women’s differences into a new hierarchical arrangement (see Hirdman 1990 and Mösedóttir 1998). All of this can be seen in the municipalities of Lapland.

The population of Finland is 5,200,000, and the population in Lapland is 192,000. It means that 3.6% of Finnish people live in the county of Lapland. The total land area in Lapland is 98,937 km², from which 5,880 km² is water. Lapland comprises 29% of the land area of Finland. Lapland produces 27% of all wild berries in Finland and 36% of the hydroelectric power produced. Lapland will lose one-third of its population in the near future. By evaluating population and age structure in the future, one can see that Lapland will face a lot of problems concerning care and health services of people (Rintala and Heikkilä 2002, 339-340).

If we think about the geography of Lapland, we can notice that it is a periphery. On the mental level, it is also the place where people live with their own traditions and culture. The present myths of Lapland are represented as masculine by the media. The real men got to the North where he can survive in the heavy nature. Woman is a visitor in those stories as honoured mother or not-valued entertainer (Keskitalo-Foley 2003). However in the Finnish Karelian mythology Pohjola (The Northern Part of Finland) has been considered to be feminine and the leader of Pohjola is a strong with female characters (Kupiainen 2004, 293). In the real life today the legend perhaps has become true: the leader, county governor of Lapland is a woman. The nature of Lapland will be seen more as an active actor than a passive object. The nature has been often compared to femininity and to the representation of mother earth (Keskitalo-Foley 2003, 43). This creates double-sided phenomenon of Lapland as ‘the caring motherhood for people to live’ and ‘demanding place for surviving and as the

pleasure and entertainments for the outsiders'. Different understanding of locality is based on the relationship of an evaluator towards Lapland.

The place explains the social inequality as well as the biological sex, ethnic background and social-economical situation (Sireni 2002, Tuohimaa et al. 1995). The place can be seen as a micro level approach to the space of women resulted in the social production of the everyday lives including a combination of physical and social dimensions (Koskela 1999, 2). Especially in the countryside, there is a myth concerning home, family and the community of the villages (Naskali 2002, Sireni 2002, Holmila 2000). Even nowadays women's "duty" is to maintain continuity on the horizontal and vertical levels. Women's responsibility for vertical continuity can be understood in Holmila's (2000, 16) findings of, "having someone or some people who carry on in time one's genes, teachings, name or just memory. Horizontal continuity is achieved by being a part of something larger or greater than the individual here and now, today." When the age and gender structure are changing, gender contracts is changing also creating new opportunities and obstacles for those women who are leaving or who are remaining.

Laplanders, as they call themselves, are the only Northern European group of indigenous people; *sápmelaš* live in the northern part of Norway, Sweden, Finland² and in the Russian Peninsula of Kola. The cultural roots of Lapland begin with the Sámi culture. The Sámi culture includes four different languages and four different life-styles. On one hand, the county of Lapland includes a Finnish-based culture, so called old families (stocks), new incomers who have moved to Lapland for work, partner or life-style. There are also Swedish, Norwegian and Russian-based people. Lapland is one of the most multicultural places in Finland, and a part of the Nordic Periphery as well as a part of the global business-world, for example via tourism. In this context, the local gender contract is even more complexity than in the place with less ethnic and cultural heterogeneity.

The culture of Lapland includes the idea of masculinity, even so that this is a self-evident position. The nature of Lapland becomes interwoven in the tales, beliefs and myths of people with sex and genders. Even, the vertical and horizontal continuity is often seen in these stories. Women represent gender, sexuality and otherness in those stories (Dahlström 1995, Naskali 2002). The symbolic representation of Lapland also reflects the people's desire to escape from the world of commitment and obligations (Holmila 2000).

A periphery is losing residents little by little; young women are the first to go argues Dahlström (1995, 8-22). One reason for this is the global market economy, including the phenomenon of China³. This creates problems for young men who remain to find partners with whom to start a family. The risk of becoming marginalized increases. In that way the local gender-contract represent equal-contract based on social rights and sexes (Hirdman 1990). Rewriting gender-contract continues (Julkunen 1999, Westman 1999, Sireni 2002).

In Lapland, the welfare strategy has been seen as a process of sustainable development that includes financial, social, health, ecological and cultural aspects (Lapin liitto 2003). This way of thinking has forgot the questions of gender contract in the society (see Tuohima et al. 1995). One way to see gender contract and gender relations is to look at women in politics in the Nordic countries⁴. Promoting women's issues, the classic strategy is to use the departments of women in the political

2 There are about 8000 Sámi people in Finland (Väestörekisterikeskus 2003)

3 Phenomena of China: A word developed by the media for a phenomenon where the state or county looses workplaces to the states of cheap labour as China. For example, the factory of Salcom closed doors in Kemijärvi in Lapland, and moved its production to China.

4 Nordic countries: In this study, the Nordic countries include Denmark, including Faroe Islands and Greenland, Finland, including Ahvenamaa, Iceland, Norway and Sweden. In this study, Scandinavia includes Denmark, Norway and Sweden. Sometimes some researchers calculate Finland into this category (Bergqvist et. al. 2001, 15)

parties. The modern strategy is to use the quota-system of a party; the municipal committees have to be at least 40% of other sex (men or women). In that way gender contract has a political origin also.

Especially in Finland and Sweden, the departments of women in political parties have been favoured (Berqvist et al., 2001, 290). However, there are differences between political parties in Finland. The Social Democratic Party (SDP) and the National Coalition (KOK) have deep roots of women's departments in their parties from the beginning of the 1900's. The Centre Party, KESK, organised departments of women just before the Second World War (Westman 2000). The political statistics of Lapland during 1976–2000 state that women were more active in the 1970's than nowadays in the municipal election.

Tabell 5-1. Voting turnout of women by constituency in the Municipal elections, 1976–2000 (Source: Statistics Finland 2001, Municipal elections 2000)

	1976	1980	1984	1988	1992	1996	2000
Finland, %	78.5	78.0	74.3	71.9	72.1	62.8	57.7
Lapland, %	83.1	83.5	80.1	77.0	75.4	66.8	61.8

Table 1 clearly shows that women in Lapland are more active in voting than women in the whole country. However, the voting activity is about 22 % smaller in 2000 than it was in 1976. Looking at the voting turnout of women and men in the Municipal elections in 1950–2000, one can see that women have overtaken men in voter activity. The turning point was in 1984. A total of 12,278 councillors were elected in the Municipal elections 2000. Women got 4,220 seats. This is 34.4% of all the elected councillors, although women got 3.8% more votes than men (Statistics Finland 2001). The reason for this, as has been argued by many studies, is that political parties are not willing to nominate women as candidates for the municipal elections (Anttonen 1998, Julkunen 1999, Berqvist 2001). In that way women's power position in the political life has been limited by political decision. In this situation the local gender contract can be seen as the gendered political contract of men against women's equal opportunities to have equal power position in the municipal political life.

In Finland, 34.4% of the municipal councillors are now women. Looking at the situation in Lapland, women's proportion of the candidates in the Municipal elections 2000 was 35.6% and women got 30.9% of the seats in the Municipal councils. This means that women in Lapland are more eager to vote, but they do not get as many seats as their "sisters" in Finland (34.4%). Votes cast of women were 33.8% in the municipal election of 2000.

Table 2 shows the number of seats for female candidates in Lapland party by party in the Municipal election of 2000.

Tabell 5-2. Women councillors and their parties in Lapland, Municipal Election 2000 (Source: Statistics Finland 2001).

Lapland	All seats	KESK	SDP	KOK	VAS	VIHR	RKP	SKL	Other
Elected women councillors	195	94	27	18	42	2	-	2	10
Women, % of all elected councillors/ of the party	30.9	28.1	36.5	31.0	34.1	40.0	-	33.3	32.1

The Centre Party (KESK) had and still has the most seats in the municipal councils of Finland. In that way the Centre party is in the main responsibility to progress equality and the balanced gender-contract between sexes (Norris 1993). The special issue in Lapland compared to the other parts of Finland is the power of Left Wing Alliance (VAS). It has more seats in the municipal councils than the Social Democratic Party (SDP). In the other parts of Finland, it is mainly the opposite. The

construction of political parties as well as the cultural roots of parties have determined in this way women's place as secondary in Lapland.

Table 3 shows the statistics of the case municipalities of Ivalo, Muonio, Salla and Tornio in regard to seats held by women.

Tabell 5-3. Women councillors and their parties in the four case municipalities (Inari, Munio, Salla and Tornio) (Source: Statistics Finland 2001, Municipal elections 2000).

	All seats	Finnish Centre Party	Finnish Social Democratic Party	National Coalition Party	Left Alliance	Other
Elected women councillors, in Inari (countryside municipality) and % of all elected councillors of the party	8 29.6 %	4 28.6 %	-	-	2 40.0 %	2 66.7 %
Elected women councillors, in Muonio (countryside municipality) and % of all elected councillors of the party	4 19.0 %	2 18.2 %	2 33.3 %	-	-	-
Elected women councillors, in Salla (countryside municipality) and % of all elected councillors of the party	8 29.6 %	3 18.8 %	1 50.0 %	1 3.7 %	3 42.9 %	
Elected women councillors, in Tornio (urban municipality) and % of all elected councillors of the party	13 30.2 %	8 32.0 %	1 12.5 %	2 50.0 %	2 33.3 %	-

Women's representation in the 22 municipalities of Lapland varies a lot. Only one municipality has a female municipal manager; the county governor is a woman, and in the parliament, there is one woman representing Lapland. The main responsibility is then in the hands of Centre politicians. However, Pikkala (1997,35) has found in her studies that there are less women municipal politicians in the Centre Party than in other parties. The representatives of the Centre Party are mainly original residents of their municipalities, and often times farmers. Typically, women politicians are younger and more educated than their male colleagues. The experience of women in politics is shorter than that of their male colleagues and women politicians are eager to do work in voluntary organisations. Also, on the state level women are a minority in the municipal management. Gender equality in the political life is still unbalanced in Finland and in Lapland.

Tabell 5-4. The municipalities divided by sex of the manager and the political majority of the councils (5.5.2003)

The political Party	National Coalition Party	Finnish Social Democratic Party	Finnish Centre Party	Swedish People's Party in Finland	The others	No political majority	Total
Women managers	2	5	34	3	1	2	47
Men managers	20	48	265	28	5	18	383
Total	21	53	299	31	6	20	430
Women %/municipal managers	9,5	9,4	11,4	9,7	16,7	10,0	10,9

(Sources: Association of Finnish Local and Regional Authorities (www.kuntaliitto.fi), 20.5.2003, Vesa, and Statistics Finland, Municipal Elections 2000).

To sum up the earlier political-statistical part of this article, the place of women is still secondary compared to men in the top positions of politics and administration in Lapland (see Naskali 2002, Westman 2000). On the municipal and state level male power has been seen as corporatism, which puts women and men into different positions in political power, as we earlier saw in the statistics of Lapland, and as Hernes (1985) has found in her study. In that way, the gender contract has two logics, gender segregation of all areas and primacy of men's norms (Mósedóttir 1998, 3-4). According to Hirdman (1990, 29) "it is not only the political system that intervenes and transforms the political system". Women and men are the part of the gender contract creating new rules and practices for later of their life and for later generations. Now, we turn to look at the situation of women and welfare in the context of the Nordic Periphery according to literature.

5.3 Changing gendered welfare

The purpose of this chapter is to provide, by means of a selective review of literature, a framework that structures the understanding of welfare and gender-contract. One main problem for this chapter is the lack of literature about gendered welfare in Finland. Also, the term welfare is a relative one. Most of the studies concentrate on the material questions of welfare, which can be measured in objective ways like health- and social care, education, social assistance, income transfer, earned income etc. (Esping-Andersen 1999, 2001, Kautto 2000, Heikkilä 2002). The most recent studies of welfare have also understood the question of welfare in subjective ways: how do people understand their welfare in their local space (Tuohimaa 1995, Heikkilä 2002). Even those studies are mainly gender blind. Objectively measured resources are the main idea for welfare studies in Finland and in the EU. However, the objective measures cannot give the whole picture of how people, and especially women, have understood and experienced their welfare. The questions of sex, gender and sexuality are more typically out than in the studies of welfare in Finland.

5.3.1 Welfare on the global, Nordic, state and local/municipal level

Welfare politics has been seen as a method to find a good life. The ideology of a welfare state started in the U.K. by the bishop of York against the ideology of Nazism warfare. It arose against fascism and bolshevism (Kantola and Kautto 2002, Esping-Andersen 1999, 2001). It meant that the state should be in peace, without war, and it should offer opportunities of good life for people. The question of gender-contract has been out of this discussion. Today, I state, the ideology of welfare state and municipalities with gender contract is even more powerful than previously, due to "the so called war against terrorism".

The global world has been divided, according to the studies of Esping-Andersen (1991, 2001) into regimes. In his studies gender is present, but only as a marginal phenomenon. In addition, the position of Finnish women in the Nordic Welfare states has been less discussed than the positions of women in Sweden, Norway and Denmark. In any way, the Nordic welfare model is based on the understanding of the Social Democratic regime⁵ and on the large and egalitarian model of public welfare services. Democracy has been described using words like open, consensus, pragmatic and equality. In this context, equality means social equality, so that all people have the same rights and responsibilities in society regardless of their sex, social background or financial situation. (Esping-Andersen 1999, 2001, Kiander and Lönnqvist 2002, Anttonen 1997). In Finnish context it means woman-friendly society, because there is equal income distribution, low poverty and women working outside the home. Service-based public financed welfare has created a dual-breadwinner model (Berqvist 2002,16). However, the speciality of women as the builders of the welfare society is nearly a forgotten phenomenon in Finnish welfare studies. For example, Kautto (2001) does not see the double-sided faces of the welfare state, while Anttonen (1997) views a women's welfare state and a men's welfare state. In this context gender-contract is in constant interaction with other social and political relations as well as institutional arrangement and norms in Finland. The relationship between women and men, link to the concepts of capitalism, labour market and political power structure as well as structure of social and emotional relations with people. (Hirdman 1990, 27).

Discussion concerning the situation of welfare states in the global world concentrates on the financial, structural and practical difficulties of the welfare states, the problems of welfare ideology and legitimating without gendered viewpoint (Kantola and Kautto 2002,15). This discussion reflects in the Lapland by the topics of global economy, opportunities to produce tax-paid welfare services, unemployed people and migration. Less discussion has been by the topics of global care and women as care-workers. However, women represent the new style of migrating from country to country as low-paid care workers, wives or even as sex-workers/prostitutes⁶ (Williams 2003, Ministry of Social Affairs and Health 2002, Tuohimaa 1995).

It should be remember that a lot of very well educated women as well as women with lower education move from state to state for having new opportunities in their life, also. For example, in the U.K. 30% of nurses are foreigners. It is in the formal recruitment of migrant work where care is a new type of colonialism (Williams 2003). Women from East Asia are moving to Europe. Nordic Countries hire women from Russia and from other old Soviet countries. The small duties of homes like gardening, rebuilding and cleaning will change to the low-paid work of foreigners coming from less-developed countries. The universal breadwinner model, the Nordic model, where both men and women are at work outside home, is creating care-migration from poor states to welfare states. All in all, the ethic of care is a central issue of human life. However, political and social institutions have not reflected this truth enough. The transition of the gender contract has been characterised by a redefinition of care work and women's citizenship. Hierarchy between women is growing.

In the development of welfare in Finland from the viewpoint of women there have been three steps. Firstly, during 1960–1970, there was a discussion concerning patriarchy and the welfare state. (Anttonen 1997, 1998) This discussion has not been very favoured in Finland because in the history of Finnish society, women have always worked outside the home (Rantalaiho et al. 1997, Westman 1999). Secondly, in the 1980's, the gynocentric theory transformed discussion from resignation to production. In this discussion, women have been seen as a labour force, but invisible and without voice. At the same time, feminist discussion concentrated on the questions of femininity. The third step in the development of welfare was the discussion that expressed the change from structural thinking towards action explanation. It meant that the discussion transformed from social questions to

⁵ Social Democratic Regime = This does not mean a party political ideology, but it means a socio-political viewpoint for the egalitarian society (Esping-Andersen 1999).

⁶ I understand that women have been sold as for wives, cheap labour and even as prostitutes. Selling women is the international human business. Selling drugs and making economic crimes is part of this not legal business.

political ones. It also meant discussing the place of women in politics and at work.(Anttonen 1997, 1998) In that way unwritten and non spoken gender-contract between women and men has changed during years from resignation to production, from femininity to the structures of society and from social question to the political ones. During years discussion included the principles of differences and hierarchy. It means that women and femininity are separate from men and masculinity. This kind of discussion continues as well as the idea that men and masculinity have been in this development more valuable than women and femininity (Rantalaiho 1994, Westman 2000).

Delphy (1984, 64–71) even argues that women are the oppressed class by men, because men benefit from the unpaid work of women, for example at home. However, this discussion does not give the right to speak of women as a common class or as victims of men in welfare municipalities (Anttonen 1997, 104). For avoiding tautological explanations of men's control over women's labour force we should discuss more structures and cultures of state and municipalities that have created the present local gender-contracts.

Many studies concerning quality and quantity of public welfare services have shown inequalities based on the place of living (Heikkilä et al. 2002, Kainulainen et al. 2001, Lehtola 1997). Nowadays nearly all the municipalities are in the financial difficulties. Still, the ideology of the Nordic Welfare States with public financed welfare services is respected in Finland. This includes the understanding of justice and equality between people based on what is justness and respect for humanity (Vuola 2002, Sennett 2003). Even 75% of Finnish people support this ideology (Kantola and Kautto 2002,18). Protestantism has played an important role in the development of welfare state (Anttonen 1998, 357). Some residents have turned towards churches for having help both on the material and mental levels⁷. Mental values have become more important than material ones during 1990s, the years of depression. (Kääriäinen 2002, 31–33). For women and men public welfare services have different meaning. In the municipal politics this different meaning will be seen as the fight against and for care services, building ice-hockey fields, old-people homes, day-care services, warm meals for schoolchildren etc. Women, without depending on their political background, are focusing more welfare-services than men (Westman 2000). This discussion is continuing negotiation between sexes as a re-negotiation of local gender contract.

Conell (1994,154) argues that, “finance and ‘economic rationalism’ has been the vehicle for an attack towards welfare ideology.” It is also an attack against women. However, Finnish society has been able to offer the basic materials level for livelihood without a high level of poverty or large class differences (Westman 2000). The representatives of liberalist ideologies state that Nordic Welfare State has reached it limits both financially and socially (Anttonen 1998, 367). However Finnish welfare state/municipalities cannot produce welfare for everyone (Mäkinen 2002). There is poverty on some level, due to long-term unemployment and low-paid jobs, for example. Finland is not an ‘equal’ country in all respect and aspects of discrimination, though it is very highly ranked on the global level.

Vuola (2002, 262-278) demands more discussion about the global economy and poverty within the concept of exclusion. According to her (ibid.), the world has passively and quietly accepted that a lot of people, especially women, live in poverty (see Mcdonald 1995). The conceptual change from “welfare state” towards “welfare society” transforms responsibility, but to where? During the last decade, working life has become more unequal and discriminatory. The society with the political Right stereotypes excluded passive, deviant and helpless people (Anttonen 1998, Helne 2002). This kind of a social culture has been dominated by traditional masculine hegemony and power of money (Naskali 2002,119). In the context of gender contract the responsibility of social equality is also shifting to the society, but to where?

The main idea of the municipalities is enable reasonable life of residents (Forma 2002, 293). Through legislation, the production of welfare has been given to municipalities. In that way private care has

⁷ On the state level there 85 % of Finnish people belong to the so called State Church: Lutheran church, 1.1 % to Orthodox Church and to the Free Church and Pentecostal church together 1.1 %. Secularization is growing up all the time.

been transformed towards the public and the patriarchy has been “reorganised” by public welfare services (Martelin 2002, Westman 1998, Holter 1984). From the individual viewpoint, care based on bodily needs is the basic issue of municipal services. The old risks of the society still exist: hungry, poverty and illnesses. Even in Finnish society, it is life risking to be without care. In the context of municipalities, it is a socio-political issue; in what way does a municipality offer welfare to its residents? As Heikkilä and Kautto (2002, 429) argue, it is a paradox that Finland is richer than ever, but it has less opportunities to keep up the welfare services than earlier. Discussion on privatisation is rather strong, but supporting the welfare state/society has also increased during last decade and via globalisation. At the same time the solidarity of people has decreased (Froma., 295-297).

As Kautto (2001,9) states in his statistical study, the welfare state, “encompasses social security, --- with the aim of meeting most basic needs via public services.” However, it is important to study welfare also by subjective methods, because the understanding of welfare is also based on gendered individual understanding. In addition, care-workers in the welfare services are mainly women (80%). They are professionals and they have a deeper understanding about the problems of care-work than those who are not in the field. In that way gendered understanding of care is needed for the development of municipalities. The results of this negotiation states the local gender-contract; is it or is it not women-friendly welfare municipality.

Today, the symptoms of Finnish welfare municipalities are globalisation, new global-political economy, inequality, social exclusion and family problems (Esping-Andersen 1999,2-3). In Finland, the collapse of the Soviet Union changed the Finnish economy a lot. Still, Finnish society has survived rather well (Esping-Andersen 1999, Heikkilä and Kautto 2002). Globalisation is often handled as the only model of thought. However, it will be remembered that global markets and free markets are based on global agreements and contracts, such as WTO, EU, NATO etc. In that way, the powerful states organise markets as well as the civil society (Grzybowski 2001,86). Gender-contract between women and men exist on the global level reflecting the markets. Due to all this, the question arises as to whether Finns are keeping up the Nordic welfare model with welfare services and by that supporting equality between sexes. What will happen to the local gender contract in Lapland in the context of global gender relations?

On the global level, women produce 45% of food, but they only receive 10% of income and they own only 1% of the capital. Often, when women own capital, it is done so to avoid taxes (French 1993, 36). On the local level in Lapland, owing land is a key question, based on the rights of indigenous people (Lehtola 1997). Marginalized people in Lapland are just Sámi people, original Laplanders and women. They have been subordinated by mystifying and glorifying as well as by colonised of Finnish people. (Naskali 2003, 24). Naskali (2002) realizes the difficulties in getting gender issues on the agenda in Lapland. Women’s talk is not as valuable as men’s, though especially Sámi women in Lapland are said to be strong, equal and respected. Lappi as a county can be seen as secondary compared to other Finland being in the marginal. Women in this marginal are even in the marginal of the Lappish marginal (Naskali 2003, 25). Even, it is not culturally accepted to speak how sex, gender and gender-contract exist in Lapland (see Naskali 2003, 33).

5.3.2 The influence of borders on welfare

When considering its geopolitical location between Russia, Norway and Sweden, Lapland is between Western and Eastern cultures. The Schéngen scheme with flexible and unexpected control lies on the western side of Lapland; in the east there is a strong controlled and closed border. In addition, eastern Lapland is part of the borderlands between the European Union and Russia, one of the biggest economic asymmetries in the world. Like state borders, ideological and cultural borders also contribute to the formation of identity between Finns, indigenous people and foreigners as well as between women and men (Ahponen and Jukarainen 2000, 151). The geographically defined space of Lapland also creates space between religions, the Western Lutheran culture in contrast to the Russian Orthodox culture. For people, the multiple meaning of borders is present at work, at home and in hobbies. It has a different meaning for women and men (ibid.).

Korhonen (2003, 145-169) has studied victims of Northern women-business via newspaper articles. She has understood selling of women's bodies as international, organised human business. I totally agree her results. In addition, as Nurmi (2002, 282) states, "The sex industry consists of various forms of commercialising and selling sex and sexualities, bodies and images of women." In that way, prostitution and pornography represent patriarchy with the market, creating resignation of women. The victims of this business are women as well as all those who live in Lapland. The buyers have been left out of from this discussion. Men have been seen as victims of sex-business with their normal needs. The media has named this kind of business as "sex services". In the media selling the bodies of women have been seen as a branch of other businesses, for example like tourism. The guiltiness of men will be avoided by moving responsibility to the western border: buyers of women come from Sweden. The eastern border will be seen as another reason for prostitution. The local women are then – victims of sex-business and victims of those women – who are in sex-services. Prostitution will be seen as an act disturbing local everyday life. The real reasons for prostitution have been left out of discussion. It is not seen as resignation of women, or as a part of poverty and global criminality. Prostitution will be seen as 'imported articles' from other countries to Lapland. However the markets are in Finland. In that way the media 'wash' Finnish people from the connections of prostitution. (see more Korhonen 2003.)

Discussion of prostitution has nearly forgotten the neo-liberalistic global economy, which puts women into poverty and via that into the business of sex-industry. It also creates atmosphere that it is not a need to respect women's bodily independence as an self-evidence as basic fact (Korhonen 2003, 153). There is no will or methods to react to the reasons of poverty and prostitution. In any way the prostitution of Lapland, creates also the image of women in Lapland – as well as in the other parts of Finland; are they those who will sell their bodies or not --- who knows! In this way, this is a terrible situation for women and it is also the national shame for Finnish people and for Finnish legislation. In Finland it is not illegal to buy sex or sell sexual services, but it is illegal to market women for sex-services. However, prostitution is not a free will of women. Women are the victims of poor economy and other social reasons. This problem is nearly forgotten phenomena in the media. International crime and drug-business includes also sex-business. The results of this are social problems like alcoholism, AIDS, other sexual ill, drug using and violence (Gasso 2003). In the discussion of sex-industry the gender contract is only agreement done by men for the purposes of men by abusing women on the mental and sexual level.

The borders will be seen also as an opportunity for a better life. In that context, we can also see the gendered border crossings like love-marriages, that exist as socialisation way in a gender-contract. As Paasi (2002, 85-100) argues, border crossing occur both in the physical space and in the spaces of representation and imagination. Finance, legislation, local and national attitudes reflect cultural female/male power relations in the spaces near boundaries. Boundaries are then in the mind of people. The phenomenon of emigrants and immigrants is observable. Emigrants to Sweden and Norway are those Finnish people who are looking for better life conditions and work. At the same time and for similar reasons, immigrants from Russia are coming to Finland. In that way, moving from state to state is based on financial situations or sometimes on the happiness of life, finding a husband/wife or educational purposes (see Helpikangas et al. 1996, Salasvuori 1992, Ahponen and Jukarainen 2000). However, Finns and Russians, especially in the border regions, seem to know very little about one another. This creates cultural boundaries between people (Helpikangas et al. 1996,105). It gives an opportunity to materialize women.

Helpikangas et al. (1996) as well as Giddens (1994) have found in their studies that it is just the state that determines the place of women and men on the local and global level of societies. On the local level, it is just the municipalities along with entrepreneurship that create living conditions and relationships of residents (Helpikangas et al. 1996, Salasvuori 1992). This result supports the idea that politics matter. Women should be inside the political power for having opportunity to progress women's positions and aims in their local society, like opportunities to develop equality between sexes, trying to balance local gender-contract.

5.3.3 Gendered labour market, welfare and gender-contract

Women's equal engagement in paid work has not changed much the division of work between women and men. Women do more unpaid work than men and women's work is often underestimated by the meaning of the work and by the salary of the work. Rantalaiho and Heiskanen (1997, 27) have found in their studies that women themselves accept male dominated hierarchies in working life. Occupation and jobs are sex segregated. Women's responsibility at home and at work is social reproduction. On the same time many men has lost their breadwinner status (Mosedóttir 1998, 17). Inside every municipality there are some people who are more excluded than others, but this is more common in sparsely-populated areas where the opportunities to have work are minimised (Tuohimaa et al. 1995, Helpikangas et al. 1996). The history of unemployment in Lapland is a long one, as Table 5 states:

Tabell 5-5. Unemployment rate (15-74 years old) in Inari, Muonio, Salla, Tornio, Lapland and Finland, 1990-2001

Region	Inari	Muonio	Salla	Tornio	Lapland	Finland
Year	Both sexes					
1990	13.7	10.7	14.9	10.0	10.7	5.7
2001	22.3	14.5	31.9	16.7	20.7	12.3
Year	Women					
1990	12.4	8.5	11.7	9.7	8.7	4.5
2001	18.5	17.3	25.1	19.6	19.3	12.0
Year	Men					
1990	14.8	12.6	17.4	10.3	12.4	6.8
2001	25.7	11.8	37.4	14.2	21.9	12.6

(Source: Statistics Finland, Employment Statistics, 2003)

Unemployment in Lapland has increased 10% during the last decade (1990-2001). During the same period, unemployment in Finland has increased 6.6%. If we study the year 2001, women's unemployment in Lapland is 2.7% lower than men's. In Inari, the unemployment of men is 7.5 % higher than of women, and in Salla, that number is 12.6% higher than that of women. Compared to the case municipalities of this study, unemployment of both sexes is the highest in Salla (31.8%) and lowest in Muonio (14.5%). In Muonio, women's unemployment is 5.2% higher than the unemployment of men. Also in Tornio, women's unemployment is 5.6% higher than the unemployment of men. All in all, Lapland is a county of heavy unemployment. The numbers are telling the risk of replacement both for women and men from labour market.

Looking at the labour force of Lapland in 2000, we can notice that 8.5% of men are working in forest and in farming, and only 3.3% of women have their livelihood in forest and farming. 25.3% of women are working in the social and health sector but only 3.2 of men (Statistics Finland 2003).

Women and men working in the tourism, hotel-business and travel business have not been calculated into the statistics according to sex or as one profession. In that way the official statistics keep up the image of equality at work. Without sex-based statistics it is very difficult to see the total amount of women and men working in tourism. All in all, the concept of equality at work has become more risky due to the global markets for both sexes (Esping-Andersen 1999, 5-6). In addition, women with high education also, often face short-term contracts in the labour market and a lower salary than men. Also hiring fertile age women is a risk for employer, because women may become pregnant. In this way, the local society naturalises the place of women as secondary due to the biological sex. This creates cultural and ideological boundaries between women and men. (Naskali 2002, 118-119). Also this creates gender-contract of wage-worker motherhood. In this contract it is the question of the negotiation between social rights and responsibilities to combine with work and family, as well as with welfare state/municipality. (Rantalaiho and Heiskanen 1997, 26, 28). Conflict of this contract exists

when women enter to the male dominated profession, like municipal management (Hirdman 1990). How an earth we can understand the gender-contract in family?

5.3.4 Gendered family life, welfare and gender-contract

There are not many methodological or theoretical models about the studies at family. One way is to study who is a breadwinner for the family. According to Berqvist et. al. (2001,36) the male model of breadwinner is based on an understanding of patriarchy and masculinity. The individual model is based on an understanding that woman and men are individuals in the family and they have individual rights and responsibilities for the family. The ideology of individualism is independence and differences. I add to that discussion that a double breadwinner model exists in Finland; farther and mother are together responsible for the welfare of their family. (see Rantalaiho and Heiskanen 1997). In this context gender-contract is balanced between woman and men and family life cannot be based on the total individualism.

In any way, the idea of family has narrowed towards the nuclear family: father, mother and children and also as single parent-families. Even a person is sometimes calculated as a family. The style of family life has also changed a lot during last decades according to place of living, education and welfare services. Mothers work outside the home has created extensive net of social care services provided by municipalities. Work or being without work determines family-life also. (Högbacka 2003, 33-37.).

The “absent father” family is nowadays commonplace. This can be explained by the blind power of the market economy, which demands long working hours and long working trips, leaving fathers with little time for their families. Though the mothers are working, they can almost be considered as “single mothers” looking after their kids (e.g. Anttonen 1997). I will argue that the “absent mother” family type is also a growing phenomenon in Finland (see Densik 1989).

The social problems of modern families are financial difficulties, lack of time, care of children when parents are working and travelling in business, insecurity of children and old people, and even poverty. In addition, we cannot forget people who live alone without the support of social networks or/and public care (Martelin et al. 2002, 84-85). In Finland, 80% of children grow up in an urban environment mostly based on materialistic values (Dencik 1989, 62) and 45% of families have children living at home (Sauli et. al. 2002, 35). In Lapland, 29.9% of married couple lived without children in 2000, when in 1990, 23.0% of families were without children. In other words, families without children have increased 6.9% in ten years. At the same time, the number of married couples with children has decreased 12.4%. Mothers who live without a partner but with children (in 2000, 12.2% of families) seem to be more typical than fathers who live without a partner with children (2.7% of families) in Lapland. If this result is compared to the statistics of all of Finland, the number of mothers living without a partner with children is higher in Lapland than in Finland as a whole, but only by 0.8% (Statistics Finland 2001). Living alone is a growing phenomenon in the Nordic countries. The reason for this, according to Hiilamo (2002, 335), is the welfare society, which has destroyed family ties by social services and income transfers with social assistances. However, as I stated earlier, the material side of welfare is only one side of the coin, and that is why we should study also the other part of family life: care, love and togetherness, as Hiilamo (2002) has found in his studies.

In the discussion of gender contract at family, contract will be seen as relationship – the space – between masculine and feminine behaviour and speeches (Hirdman 1990, 18). When women are active in her profession increase her authority within family and in the society. On the same time man may feel himself as powerless, especially if he has lower education than his partner/wife and he has lower salary than women (Fuszara 2000). For women invisible gender contract creates limits and opportunities by the behaviours of family members according to the local culture. The duty of women is in the context of Lapland mainly care and service - not to be as a political actor or decision maker! This discussion is partly same as the discussion of whole countryside in Europe. However, it will be

remember that women themselves have selected their place of living. This decision to live in a periphery place based on feelings of being home and belonging to the society that they valued a lot, though an image of place is masculine. (Keskitalo-Foley 2003, 56.) Home is determined as a place of women in the patriarchal Lapland (Naskali et.al. 2003). Home creates basic understanding what is sex and gender. Patriarchal family values can keep up and even creates gender segregation. Women have main responsibility to bring up children and keep up the spiritual and mental life of the family (Naskali 2002). In that way, women themselves are in key position to create equality between sexes at home and re-writing new gender contract of families.

5.3.5 Welfare services, families and poverty

It was as late as in the 1970's when Finland came to the forefront of the family policies with the other Nordic countries (Hiilamo 2002, 336, Berqvist et al. 2001, 150). However, women politicians in Finland, regardless of the political ideologies, have progressed day-care as well as other aspects of social welfare services (Anttonen 1997). Most municipal services are based on the ideology of care. Care is also a methodological term that is based on a practical level with the support of political parties. The development of welfare services means the development of care: children, old-people, disabled, sick etc. In Finland, it is based on the consensus of politics mainly between the Social Democratic and Centre Parties. The Social Democratic Party favours public day-care and the Centre Party home care allowance (see Political Programme of SDP, KESK). The argument of the Centre Party is that mothers in sparsely-populated areas will have the same benefits as mothers in cities. According to Törmälehto and Sauli (2003, 8), if the social income transfer will be removed, 40% of the Finnish population will be under the poverty line. Currently, when all incomes and income transfers are used, 11% of people in Finland live under poverty line (Törmälehto and Sauli 2003, 8).

In 2001, 49% of the children in Lapland were in municipal day-care and only 2% in private day-care (Statistics Finland 2002). The different types of social support create a lot of work mainly for women. On the state level, about 100,000 people are working in the social services, 100,000 in health services and, in addition, teaching gives bread for 100,000 people (Statistics Finland 2002). In the county of Lapland, the social support in 2000 was 13% of the Gross Domestic Product (GDP). Public consumption and social income transfer were 39.4% of GDP in Finland, 47.3% in Sweden and 45.9% in Denmark (Kiander and Lönnqvist 2002, 94). All in all, poverty is a growing phenomenon in Finland.

Relative poverty⁶ has increased mostly in families with children (Sauli et al. 2002, 35). In Lapland, the financial maintenance in 1999 was 183 people while the average maintenance in Finland was 138. The maintenance has increased by 9.5% from the year 1995 until 1999. (Statistics Finland 1995, 1999) In Lapland, the high maintenance can be explained by unemployment and age structure. These statistics underline the need for welfare services. These statistics underline equality in the society and gender-agreement that understand the present situation of women in the society.

Unemployment, social displaces and inequality has changed the picture of poverty so that it can be inherited from one generation to the next. The nature of work has also changed during the last decades towards project based short-term contracts. This is a cause of poverty (Martelin et al. 2002, 91-111). In the everyday lives of people, this can be noticed by the growing numbers of bread queues. It is also a sign of selfishness and individualism as well as the neo-liberal ideology (Hallamaa 2002, 317-318). As a gender question, women get paid only 80% of the salaries men get. One euro is only 80 cents to women in the labour market (Helsingin Sanomat 8.1.03 and 19.4.03). Without doubt, we can ask if the basic ideology of the Finnish welfare society is breaking down or changing towards a new kind of a class society. What then will happen to equality between women and men? How could we negotiate a new gender-contract based on the social situation of our society today?

Poverty is a term that has many definitions (see Lindqvist 2003 and footnote⁸). There are many measures, different life-situations and differently based social services that create difficulties in understanding poverty. When the poverty line is 50% of the average incomes in Finland, there were 30,000 poor families and 63,000 poor children in the year 2000. If the poverty line is 60% of the average incomes there were 80,000 families and 180,000 children. According to Ritakallio (2001, 45), this result changes the official picture of poverty in Finland a lot. Poverty has more than doubled from 200,000 to 500,000 people during ten years. In the year 2000, social assistance for families were as follows: Finland 8.8%, the county of Lapland 12.9%, research-municipalities; Muonio, 9.7 %, Tornio 12.2 %, Inari 13.7 % and Salla 12.1 %, (Statistics Finland, 2001). One-person families are also more often poor than families with more members. Single mothers are typically poorer than single fathers, due to the salary level of women (Penttilä 2003, 16-19). People who only have the National Insurance Pension belong to the category of poor people (according to the 60% limitations). The poverty rate of single parents has increased 18% from the year 1995 to the year 2001 (ibid.).

The social work of municipalities is based on diaconal work. Social work increased from 1991 until 1995 by 21%. It has influenced the discussion about municipal social work and the social work of deacons. The church argues that society (municipalities) is transforming its responsibility to the churches and the society rejects poor people, even towards poverty. The customers of deacons are nowadays more often families and people at the working age, than earlier. People under 30 years are the biggest group having social assistance in the municipalities (Iivari and Karjalainen 1999, 23-26). This result creates a need to discuss the basic rights of people in Finland. There is also a need to discuss loneliness and helplessness, as well as the meaning of family-type in poverty. According to many studies, a single man is more vulnerable to economic and social difficulties than a single woman. (Iivari and Karjalainen 1999,28-30, Törmälehto and Sauli 1990,1-8). However, it should be remembered that 74.5% of the Finnish population is not poor (Lindqvist 2003,13).

Unemployment for women is more common on the State level than for men, and most common for women over 55 (Martelin et al. 2002,91). Unemployment and divorce are the main reasons for poverty. Poverty in families with two earners is three or even four times lower than in families of one breadwinner (Esping-Andersen 1999,161-162). Both income of men and property of men are about 1.5 times more than that of women (Martelin et al. 2002,92). Also, the location where one lives may explain financial difficulties (Martelin et al. 2002,91-111). Long-term poverty creates unfortunate life, health and social problems. The level of education is low in poor families. Poor families depend on social security. Income transfers for families have decreased about 25% during the last decade (1990-2000). At the same time, the purchasing power of child benefits has decreased 11%, and housing costs, especially rents, have increased by about 30% (Statistics Finland 2002). These facts have created more poverty, especially in single families with children. The mental burden of bringing up children alone is heavy. As many researchers have found, the social equality of single income families can be only succeeded with the support of welfare services, and the families cannot live with the minimum daily allowance (Kautto 2000, Hiilamo and Esping-Andersen 1999). 16% of children under the age of three are below the poverty line. This number has tripled in ten years (Sauli et al. 2002, 46-47).

In the United States, poverty is twice that of the European average and five times bigger than in the Nordic Countries. This proves the importance of public welfare services and especially the importance of care (Hiilamo 2002). As a consequence of poverty, parenthood will be vulnerable, as both mental and physical health may be in trouble (Sauli et al. 2002,48-49). According to Esping-Andersen (1999,167), only the social democratic regime, i.e. the Nordic welfare states, has succeeded in hindering social problems of families such as poverty, inequality and unemployment. Social security and social welfare have guaranteed this. Public welfare services are the main support for social and sex-based equality. Gender-contract between sexes is then in the hand of M.P:s, by laws and statutes.

⁸ The relative poverty: I have used a model of poverty based on the average income (60 % /EU and50 %/Finland). Look at more http://global.finland.fi/koyhyys/suuntaviivat/tausta_mita_kohyys.htm#Köyhyystermejä

5.4 Research Methodology

When researching welfare, the material is huge and many-sided, but mainly gender blind. That is why gender contract is a useful concept to the analyses of research material. This concept I have tried to keep in my mind when I have read and re-read many times my interviews. I have tried to wear “gender based eye-glasses” for seeing behind the speeches. In this analyses the key terms are sex and gender. Those terms have been opened in the second chapter of this article. In this way, the difficulty of this section is not the missing information, but the information that is relevant for the purposes of gender-based research. I propose for the benefits of qualitative research, because giving voice to women in Lapland gives more understanding to the missing gender questions and gender contract. However, I need some statistics for supporting qualitative material and making statistical frames for my analyses. Those statistics shows by numbers the position of women at work, in the political power and in poverty. All in all, I managed to find only some studies handling the gendered situation of women in the Lapland (Ministry of Social Affairs and Health 2002, Tuohimaa et al. 1995, Naskali 2002, Naskali et al. 2003). More studies can be found at the state and municipal level (Hirdman 1990, Sireni 2002, Westman 2000, Julkunen 1999, Rantalaiho et al. 1997).

My difficulty in the interviews was gender blindness. Many people do not consider gender and its influence on welfare in the same way a feminist researcher could probably do. For me, coming outside Lapland, it looked like it is not culturally accepted to speak about differences between women and men and about resignation of men over women. The ideology of equality was present in the interviews, but the reality of life rouse up in the speeches of interviewees. Lapland showed to me its masculine hegemony. Gendered life and local gender-contract were present in one or another way in the all interviews and in my observations.

Some of my interviewees were more interested in discussing gender questions than the other. Also some of them have experiences of male dominance at work and at home. Their understanding is based on the values and behaviour of people on domestic, political, ideological or labour market levels (Koskela 1999). As Giddens’ (1994) study argues, actions, life experience and changes of life are always interrelated. The understanding of this situation creates questions concerning reliability and validity. The validity of results also depends on how the concepts – in this case gender-contract and terms gender and sex - are used in structuring the interviews and are defined (Greenhalgh 1997). As Acker (1989) states, research projects with theoretical terms, interpretation and results create reality in the practices of the politics and society. In feminist research – like this – gender as well as gender contract will be a theoretical category that is explicitly present. Through theory and practice, I try to understand a woman’s life in Lapland.

I tape-recorded the interviews and during them, I kept a research diary. In two municipalities, the research manager of this Nordic project was with me. It was an interesting study experience. The coding system was based on the structure of the research questions and answers (Fielding, J 1993, Fielding, N 1993). This kind of a method gives a systematic way for analysing the data in concomitance with the literature findings (Greenhalgh 1997). The material used for this chapter has been divided firstly into four categories: welfare, borders, labour markets and family issues. Later I divided my literature and fieldwork findings into six categories: labour market; women and political life; equality and myth of equality; families and women with social bonds and regulations; welfare services; symbolic representation and sense of place. All categories have been studied from the viewpoint of gender and gender-contract. From this material I have selected extracts that are used as examples in a larger social context. All in all, my aim has been to express the illustrative power of those examples, which represent different opinions from different areas of Lapland (Pohjola 1994). Also, my aim was to give a voice especially to the women of Lapland. In that purpose, qualitative methods are more adequate than quantitative, because interviews give room for women’s subjective and emotional experiences.

I did 23 interviews in different parts of Lapland. 6 interviewees were men and 17 were women. Women were mainly the head of social sectors, deacons and entrepreneurs. I believe that those men who are working for welfare of people are pro-feminist, meaning they are supporters of both sexes concerning the welfare of human beings and they understand how important it is that both sexes have the same rights and opportunities to live their lives in Lapland. I think, as does McLaughlin (2002, 32-33), that we need the full participation of both women and men. Politics does matter and that is why the numerical representation between women and men should be equal in all power positions. Women's dreams, beliefs and values must be brought into reality on local, regional, national and global level.

5.5 Fieldwork findings

Gender as well as gender contracts, are hidden phenomena in Lapland according to the literature review. The governor of Lapland, Hannele Pokka (2002, 289), has stated this as follows:

“There is a move away from Lapland to the large cities of Finland today as well. The majority of those who leave are young women. They go in hope of a better income or to study, as I did. The boys remain.”

In this situation, northern, rural and sparsely-populated Lapland is masculine domain in terms of the structure of economy, values and attitudes (Keskitalo-Foley 2002). However, it should be remembered that women make a half of the population and play a prominent feminine role in family, work and in community life (Kafarowski 2002,75). Negotiation between women and men seems to be continuing process creating changing relationship and continuing changing gender-contract between sexes in the municipalities

5.5.1 Welfare municipality and working life with gender-contract

All interviewees wanted to keep up welfare municipalities and welfare services. The idea of welfare does not change a lot in the interviews:

“The duty of a municipality is to give basic welfare services to the residents. We try to protect this. ---The State has cut finance (for municipalities) during the last ten years --- What is welfare? It is the understanding of the whole life. It is a quality of life. ---. It is opportunities to use welfare services. As we know, public welfare services are based on the legislation --- In this position, I will discuss mainly the basic services and services based on legislation --- There will always be people in the society, people who do not have welfare --- In this municipality welfare services include social- and healthcare. We have divided these services as follows: health-care, nursing, day-care, social services and care for handicapped people. We can only offer services based on legislation. Our starting point is the national health promotion-programme --- the staff of the municipalities is overloaded, especially in the departments of social and health care. The municipalities do not have enough money to hire staff” (Ped⁹)

(look at more <http://www.terveys2015.fi/>).

According to the interviewees, the basic livelihood includes the basic welfare services financed by taxes, like social and health care as well as schooling. Since Lapland is a county with long distances and a small population, it also creates other difficulties. However, one interviewee stated:

“I believe we should keep our welfare society, because this way we support those people who have less than we have --- I believe that the duty of the municipality is to help people and individuals to find her/his happiness.” (Pec)

⁹ In the chapter of fieldwork findings I have used codes for those people whom I have interviewed – like Ped, Pef etc. This is also a method to protect the privacy of the interviewees.

This interviewee told me that the basic services are dwindling all the time. The subjective understanding of welfare that came up later is as follows:

“Welfare is the balanced situation in the life of a human being. It includes both mental and material welfare. It is the harmony of life. --- “It is a place, where people can see the future of the opportunities. It is a living area, where social and health care – as well as assistance - is in good condition, where residents have good opportunities for housing, relationship with other people, work and opportunities to rest and have enough free time. It is also a safe place and you can balance work and family issues.” (Kja).

All interviewees (a-aa) saw humanity as a basic value for welfare municipality. Some of them determined this by the terms of “social behaviour”, “peace of mind” or “opportunity to have the daily bread” (Dic, Dia). All in all, the basic values of life, like respecting life, family values and other people, were in the centre of interviews. According to many interviewees (Dia, Dic, Pef et al.) the basic values of life are difficult to balance in the everyday life and there is no room for the discussion of gender. In that way gender and gender-contract were not familiar issues for the interviewees. Sometimes I felt that my interviewees kept those issues as meaningless. On the other hand interviews lead us to the discussion of sex-business. Through that discussion gendered life with strong masculinity grew up. I have collected some answers of the interviewees into the table 6. for creating an rough understanding of the welfare municipality from the viewpoint of women (Table 6).

Tabell 5-6. Positive and negative sides of welfare (Source: interviews 2002-2003)

Positive sides of welfare municipalities	Negative sides of welfare municipalities
Welfare services (social and health-care, schooling) are the most important issue in the work of the municipalities	Financial difficulties of the municipalities to offer enough health- and social care and dental services ¹⁰ for the residents
People have an opportunity to have basic welfare services and lead “the normal life”	Basic welfare services have decreased year by year
Opportunity to have work (tourism, care, farming...)	Difficulties in keeping up the good quality of welfare services
Technical development, like telemedicine	There is no public care after school
Humanity	First aid is during night times and week-ends far away (even 400-500 km)
Beautiful nature and an opportunity for hunting, fishing, collecting berries and mushrooms.	Having labour in the periphery is difficult (the nearest hospital can be found after four or five hours of driving)
Satisfying environment	Family violence, alcohol- and drug- problems, prostitution
Decent opportunity to lead a life	Unemployment, short-term contracts, low-paid jobs
Community, social networking, tolerance, equality in the society and equality between sexes	Poverty
Family, relatives and friends are near	Speeches of politicians and practical decisions concerning welfare services do not always go hand in hand
Co-operation with other municipalities and crossing the borders	Continuing nagging from the necessity of change in the society
	Global economy

(Source: interviews a-aa)

¹⁰ The public financed dental services are not on the same level as the other health-care services. This has been very confusing situation, because just the condition of mouth is important for protecting other illnesses.

Women and men argued the positive sides of welfare nearly the same way, even regarding the question of equality. Gender or gender-contract do not rise up directly in this discussion, but between the lines, spaces and holes we can read that gender influence always in every part of the municipal and individual life creating local gender-contract. For example, the negative sides of the welfare municipalities are often stronger for women than for men. The questions like are there enough welfare services, does a woman have right to her own body, how does the violence influence to women at home, what is the position of woman in the municipal politics and in the labour market etc. rouse up?

Through interviews it stated that global economy, is transforming factories to the states of cheap labour. The global economy creates new markets also, for example tourism. In both cases women are majority of the workers on those fields. In addition, only women can give birth to babies; this is maybe a risk in a periphery due to long distances needed to be travelled. Women are hired to the services of tourism by short-term contracts with a low salary. Family violence is mostly violence against women. Prostitution is a system of using the bodies of women. All interviewees demanded forbidding the buying and selling of the bodies of women (a-aa). Many believed that a lot of other social problems and crimes are connected to prostitution. Poverty is more common for women than men. Women can survive more easily than older man from displacement in a difficult life situation. This is due some simple things like the ability to create networks, make food and ask for help when needed. In the periphery, young men have difficulties finding a wife, because a lot of women have moved to the south for work and education. In any way, getting work or living without work is the main problem for men and women in the periphery.

According to research topic, I wanted to know about the changing welfare during the last ten years from the viewpoint of women. One interviewee states, “ There is no radical change in the welfare,” (Ped). Another interviewee saw new present and future opportunities: “Technological development has created marvellous opportunities to live in the periphery. For example, if we are thinking of virtual health-centres and tele-medicine services. Long distances do not mean the same any more as earlier. People can get health services with technological solutions. Also education is transforming more and more into the internet.” (Vpa).

However, technical solutions demand a lot of money and well-educated people. This is a problem. Many of the interviewees asked if we are building a society of three classes: those who have everything, those who can survive, and those who have nothing (Vpdm, Peb, Dia, Kjb). The questions of salary levels, work conditions, salary agreements and retirement benefits were discussed. Most interviewees (18/23) saw the salary and working-conditions agreement model by employer-organisations, employee-organisations and labour-unions as the best solution for Finnish society. All interviewees (a-aa) saw that the model of Nordic welfare should be kept up in the future of Finland. One interviewee argued as follows:

“We cannot trust the power of the markets, when the question is about people and their welfare. We need to keep up our own social- and health-care system. We have no politicians or anyone in the staff wanting to destroy the structure of welfare services. However, we need to remember that our welfare is based on global markets and international business.” (Kja).

The basic facts of a welfare municipality are, according to the interviewees, basic services of good quality, well-developed tourism, well-developed reindeer farming, co-operation with other municipalities and co-operation across the borders (Dia, Dib, Kjb, Kjd, Kjb, Peb, Ped, Vpd). These acts create equality also between women and men.

Developing municipalities is a key question for survival. One method of development is project work. If a municipality wants to have national/international finance for developing welfare services, it needs projects. As one interviewee stated, there are three kinds of projects:

“Social projects, political projects and business projects. Social projects have been developed by the power of politicians to develop the community or care, mainly in villages. Political projects are also developed by the power of politicians to progress political aims. These

projects are more common just before the municipal elections. --- The common issue for all projects is the limited time, non-permanent staff and tax-paid support.” (Kjd).

Analysing this from the viewpoint of women, it gave the gender segregated character of the labour market. In addition it means work for women, short-term contracts and, in the end the changing relationship between private and public employment. However, developing and producing public welfare services, permanent or project-based, is in the hands of municipal policies. In that way the municipal politicians are in key position for creating equality oriented policies that change the local gender-contracts.

5.6 Welfare and municipal politics with gender-contract

Women mainly produce basic welfare services in the municipalities. Welfare services like day-care, old-people care, schooling etc. give opportunities to women for working outside home (Westman 2000). The amount and the quality of welfare services will be handled in the political committees (social committee, school committee, health-care committee or combinations of these committees), in the municipal board and council. The council decides the yearly budget and the municipal board control the work of the departments with committees. Proposals for welfare services will be prepared by the officials of the municipalities. Then those suggestions go to the political committees and political discussion starts. One of the interviewees argued as follows:

“Right wing politicians are more negative towards welfare services than left wing politicians - -- both left and right wing politicians have positive attitudes towards health-care.” (Peb).

The Centre party (right wing) is the biggest party in Lapland according to the statistics, and, “Within the Centre Party, there are people who are not card carriers,” (Vpc). This interviewee along with another stated, “the political parties base their work on the tribes more than the ideological political work,” (Kjd). This phenomenon is culturally developed in Lapland; family and tribes are more important than political parties. In addition:

“Some politicians accept this – totally wrong over-liberal economy, where the market economy can do what it wants. It is a silly issue for the development of the society. The market economy solves the development and future of mankind. Politicians cannot influence enough ... I think that the ordinary people in the municipality can survive, but they feel powerless. A large number of residents do not want the free market economy influencing the production of welfare services in the municipality.” (i).

The financial situations of the municipalities were present in all interviews. The weak economic situation of the municipalities creates difficulties in producing welfare services, even on the basic level according to the legislation:

“-- For example, we (the municipality) have a house for nine disabled people but we have only one nurse. When this nurse is working with one of the patients, the other eight disabled people are without care.” (r).

All in all, the interviewees agreed that the Finnish welfare society should offer the basic livelihood and a human life for everyone, thus respecting the values of a human being. However, the world of today is full of:

“Selfishness, immaturity and inability to face problems. --- Also the so-called new-helplessness (adults cannot use their money the economical way) is present and in that way needs for having welfare services are increasing. (Dib).

This has led to situations in which, “decisions that are on the level of welfare services have been determined in courtrooms,” (Ped).

According to the earlier example, decision-making is no longer in the hands of municipal politicians, but it is in the hands of the lawyers. The local-gender contract is shifting on the same way from the

hands of municipal politicians towards the level of state, to the lawyers. This causes complicated situations in the production of welfare services and in the care work. Lawyers can see the laws and statutes, but not the human beings and the situations of everyday lives. In addition, the State has given more and more duties to social- and health care during the last ten years, but without any finance. Still, municipalities try to offer, in one way or another, the basic welfare services based on the law (Ped). This course changes in the production of welfare as follows: *“The municipalities are shifting their responsibilities to the church, to the market and to the third sector,” (Dia).*

The burden of care-work is increasing, influencing tiring at work. Also municipalities are cutting welfare-services. This means less opportunities to work for women. The municipalities do not want to talk about their financial difficulties, because then they will have difficulties in getting new residents. The work of care is shifting by the decisions of the municipal politicians to the projects, to the voluntary sector and to business. Care is also shifting back to the homes for the work of ‘old boys’. In addition, those working as care providers are more and more individuals who have immigrated to Finland, for example after marriage.

Care can be seen also as a concept for studying welfare and care determines the gender-contract between women and men (Kainulainen et. al. 2001, Williams 2003). The care as the concept of welfare society has not been seen as valuable as the market of business, though the question is from the welfare of the whole society; women, men and children. According to the interviewees the most of the politicians want to lead the society towards more market based society (see also Anttonen 1997, 1998). Due to this, public financed welfare services are under the criticism. For women welfare state with services has been always “as a friend” (Rantalaiho 1997). Now, questioning public financed welfare services create problems for women; losing work, have a short-term salary contracts, unsecurity to have work etc. Gender contract is then shifting from local actors towards global actors; global business. The power of economic is growing determining the place of women as well as the place of men in the periphery.

5.6.1 Gendered life in the cultural context of borderlands

The border areas near Sweden, Norway and Russia have always meant a lot for those people living nearby. The borders with Sweden and Norway mean co-operation and opportunities. Finnish people go to Sweden and Norway for work in health-care centres, fish factories, gas fields etc. The border between Sweden and Finland represents a border land of the Schengen-scheme. It means people can go through customs without heavy control. In this context, the border means some problems with crimes like drugs, alcohol and prostitution. These same problems can be seen on the border of Finland and Russia:

“All kind of mafia is in business ... they have a lot of money ... drugs are coming this due to the Schengen-scheme. It gives opportunities to the all kind of people (criminals, prostitution, smugglers etc) to cross the borders (Pec).

The interviewee wanted to show the problems of open border, as well as women’s resignation. This kind of situation has been seen as shame for Lapland. This situation creates problems especially for women’s everyday life. The responsibility of this situation has been shifted outside Finland without questioning the reasons, like poverty.

The interviewees without exception did not identify racism in Lapland as a problem, but they saw it as more problematic at the national level. The everyday style of living with foreigners and three currencies in the pocket is the normal situation in Lapland (Vpa, Vpc, Kja, Kjc). However, Finnish people do not even know their neighbours well the interviewees said. They want to be in their own groups, with their own privacy. Women in Finland are more eager than men in creating contacts with foreigners and starting cultural exchanges, but then it could be seen as nonsense for women to play balalaika and dance (Kja, Kjb, Kjc, Kjd).

On the municipal level, co-operation with friendship municipalities and cultural exchange programmes are the major cross-boarder relation activities. The municipalities hope for more co-operation with Sweden, Norway and Russia in social and health care, in care of children, in protecting people and in preventing crimes, fires and other accidents. They hope for more open custom formalities to advance business. In the area of tourism, people hope to have more opportunities to make multi-day trips to Russia. However, this is difficult due to the iron border (Ahponen et al. 2000). Many interviewees also remembered how the Finnish people subordinated – even colonised - the Sámi-people through language-politics and by culture, for example. (Kjd, Dib). From the viewpoint of women:

“The Sámi culture has created equality between the sexes. Men are doing domestic work as well as women. Of course, you need to accept that men are going to the woods for hunting and for reindeer. --- In addition, in this culture we do not have any gifts, during Christmas time or when you have your birthday .“ (Ped).

An interviewee stated the situation of people in Lapland: *“Young women are leaving, boys remain,” (Peb).* Another continued along the same topic: *“This phenomenon of old boys in the North is a strength of villages if it does not include the problems of alcohol,” (Ped).*

The men are called as ‘old boys’ when they are in the age of marriage or even when they are in their 40s or 50s. They care for their old parents, mainly mothers, in the villages. They are doing work outside the home or they are without work. In that way ‘the old boys’ save a lot of public money and the responsibility of care is transforming from women to men. Sometimes these boys find brides from Russia, for example, and the happiness of everyday life blossoms. However, rather often, according to interviewees (Dic, Pec, Kjc), those adult men living in their childhood home abuse alcohol and are violent towards their mothers. The relationship between boys and mothers is very sensitive, caring and loving with or/and without troubles. When a boy has work, life is easier. In this context the negative sides of gender-contract; living opportunities to have daily bread, is shifting from women to men. The need of gender studies based on life of men in the periphery is also needed.

5.6.2 Unemployment and displacement

A lot of interviewees (a-aa) argued that work and unemployment have always been present at the same time in Lapland. During the last ten years, one of the main problems in Lapland has been unemployment, short-term contracts and low-paid jobs:

“Short-term contracts are very difficult. This ‘style’ has also landed in the municipalities. It means that the work itself is permanent, but we hire those who will get unemployment benefits from the Labour Office. In that way we replace the permanent staff. This is not right ... but this system has been normalised as a permanent way to lead organisations. ... If we think about the people in that system, the insecurity of life is always present. It is a very, very difficult system. The staff of the municipalities should be permanent. The benefit systems of the labour offices are not meant to be used by the permanent staff, and it should not be a system for avoiding hiring permanent staff. -- Short-term contracts create a lot of difficulties; people cannot buy houses, they cannot start a family. It disturbs the mind....Working life has turned towards projects. We have a lot of projects, for example EU-projects. These projects demand a lot of administrative work; being a project co-ordinator, partner or trying to find partners – it is heavy work – but what about after the project?” (Kjb).

Short-term contracts are common even in care as well as in tourism. Going to Norway or Sweden after the short-term contracts seems to be a very common happening. Unemployment creates problems such as custody battles, mental problems, more need for social and health care etc. (Ped, Pec, Dic). Lapland is unique in that the unemployment level is the highest during the summer time, because then there is less tourism compared to the ski season (Dia).

“Unemployment has been inherited even into the third generation. It is terrible to think that people need to live with under 330 € per month, when at the same time some politicians proclaim that they might lose 4,000 € per month. (Dic). (The currency has been changed from FIM into €).

In that way, "Unemployment leads to new proletarianism," (Dia).

However, "Here it is not a shame to be unemployed, but it is a shame to take charities," (Dia).

This opinion was rather common in different parts of Lapland, though there are differences between generations (a-aa). In the context of high unemployment and difficult life situations, inequality between women and men is growing. The state with the municipalities should take more responsibility from social and sex-based equality in Finland (Fuszara 2000).

My next question concerned how on earth people live year by year without work, and therefore without any income. I got answers like, "small income, small consumption," and, "social assistance", "unemployment assistance", "housing assistance", "EU-food help" etc. (Dia, Pedf, Pebm etc.).

Fishing, hunting and the opportunities to collect berries are the methods for surviving. Nearly all interviewees argued that the need for social assistance has increased during the last ten years (a-aa). There is a phenomenon of displacement. That is why:

"It is the shame of Ministers of State if Finland does not want to take food support from the EU. It is their shame if they cannot develop better living conditions for people in the North," (Dic).

The food help of the EU is very important for poor people in the North. The short-term contracts, low-paid jobs and insecurity of the future create difficulties like displacement in the everyday life of people (see Heikkilä et al. 2002). The six-month support for employers creates a method to waste the responsibility of taking people as permanent employees. This same phenomenon can be seen in the public and private economy. There are nowadays, "reservations of short-term workers...I had a worker for 11 years who was continually on three-month contracts," (Vpam).

This kind of politics in society has been seen as short-sighted by the most of the interviewees. Some of them argued the needs for, "old fashioned unemployment work, like building fences for reindeer and elk, or giving hands for helping care," (Kja, Dia).

According to them (ibid.), "unemployment work" and/or "national salary" are cheaper solutions for society than unemployment and displacement. The national salary should be bigger than the basic income support, but for it people should work for example in the social sector. According to the interviewees, the politicians of the state have not understood this.

Those who have small incomes and/or are without work have created their own method of self-sufficiency. They have minimized their consumption. They pick up berries, especially lingon berries, cloudberries and blueberries. They hunt willow grouses, elk and bears and they fish. They herd reindeer and plant and harvest e.g. potatoes, tomatoes. This kind of lifestyle depends on the seasons and influences the social life even so that, "...we have cancelled Sunday services, because all people have gone to the fields for reindeer buck or people have gone fishing for salmon," (Did).

Seasonal work such as reindeer buck and fishing, are also social happenings that create solidarity and community between people, generations, different ages and genders. It creates the atmosphere of care, independence and cultural community. The interviewees argued that the community and family bonds are stronger in the North than in the South. (Vpcf, Pedf, Kjdm). Also the literature findings supported this idea (Naskali et al. 2003). All interviewees (a-aa) saw that unemployment and short-term contracts are not good for the future of the society. An uncertain future creates family problems, drug problems, problems in paying bills and even poverty. However, poverty cannot paralyse people in Lapland. The nature gives rest and a little bit of food. Gender issues are mainly missing when the question of everyday life and surviving are present.

Next, we turn to look at the findings of the literature and fieldwork together. The aim is to understand the factors creating equality or inequality and the local gender contract in the municipalities.

5.6.3 Structuring gender contract

I have divided the research material into six categories: labour market, political life, equality, family issues, welfare services and place. The aim is to state the negotiation position of women for gender-contract:

Tabell 5-7. Structuring gender contract (Source: 23 interviews 2002 – 2003 and Ahponen and Jukarainen 2000, Berqvist 2001, Dahlström 1995, Esping-Andersen 1999, 20001, Heikkilä et al. 2002, Heikkilä and Kautto 2002, Hiilamo 2002, Holmila 2000, Kautto 2001, Kautto 2000, Kautto et al. 2001, Naskali 2002, Sireni 2002, Westman 2000, Williams 2003 Vuola 2002, Statistics of Finland 2001-2003)

1. Labour market:

Work has been divided according to the sex, e.g. care for women, farming for men. The educational level of women is higher than that of men and women are more eager to educate themselves than men. Social- and healthcare as well as tourism give a lot of work for women. Care work in the villages is transforming from women to “old boys”. Opportunities to work have diminished during the last ten years. Work is often project-based, low-paid and done on short-term contracts. The high level of unemployment is a common phenomenon in Lapland. Combining working life and family life is difficult. The work of women is less valued than the work of men, even on the salary level. Women are more eager to move from place to place for work and education. The global economy has positive and negative sides for work (work is moving towards cheap labour, new types of work are growing, for example tourism). “National salary” and “old types of unemployed-work” are needed in the society.

2. Political life:

Women are a minority in the political power in Lapland. Women are the first ones to suffer if the municipalities cut down welfare services, by losing work and having less care. New liberalism and privatisation influence firstly women, children, old people and those who are in need (less care and less opportunities for public care-work). Politicians have not recognised the questions of care and poverty as well as the situation of unemployed, poor or sick people and speciality of those issues for women. When women are a minority in the political power, their voices have not been heard in the same way as their male peers' voices.

3. Equality and myth of equality:

Legislation is good. In practice, attitudes and behaviours determine equality between sexes so that women are the others. The myth of equality is present in Lapland. Equality agreements in the municipalities are not favoured though they are based on law. Understanding masculinity and femininity is not a key topic in Lapland, however masculinity has been argued to be stronger than femininity. People are nowadays more selfish than earlier. Social responsibility is missing. Unemployment and short-term contracts create inequality between people and between sexes.

4. Families and women with social bonds and regulations

Different types of families (nuclear families, large families, living alone) are a growing phenomenon. The family as an institution is changing in the modern society, but not enough studied. Social bonds between families and relatives are rather strong. The family also creates social bonds and regulations, especially for women. Communal life is rather strong between families and people. The phenomenon of care is transforming from women to men: ‘old boys’ and from public back to domestic. Surviving from poverty is difficult, but in Lapland people can use nature as a source of living (fishing, hunting, picking berries and mushrooms). Difficulties exist in combining family and work-life. Women are securing horizontal and vertical continuity. By that women are oppressed and glorified.

5. Welfare services

Social and healthcare for the residents of the municipalities have been seen as the most important issue in the work of the municipalities. Care creates equality between people, women and men. Welfare services create opportunities to work. Care has globalised, based on the low-paid jobs of women. In society, there will always be care work that is not suitable for privatisation.

6. Symbolic representation and sense of place

The geographical location of Lapland has created a multicultural environment with tourism. It creates opportunities and obstacles (e.g. business, tourism, crimes, prostitution). The cultural situation based on cultures of the Sámi people, old stocks and Finnish, Swedish, Norwegian and Russian people. Crossing the borders on the mental and material level is a rather common occurrence. Social capital and communal responsibility are rather strong. Local society with its culture naturalises the place of women.

The literature findings stated that the concept of gender contract with the terms sex, gender and equality has not used enough in the studies of welfare. One reason of this may be that women and men want to define themselves as “one” when they are struggling against unemployment, narrowing social services, social problems etc. (see more Hirdman 1990, 35). In any way, the local gender contract is based on the understanding of local welfare within labour markets, equality, municipal politics, family ties, welfare services, sense of place and symbolic representation of the community. All these are present at the same time, but the strength of them varies according to people, time and place.

All in all, women often leave Lapland on the mental and bodily level. Men remain. For example, if a woman is a mother, she will stay with her family, but she wants to push her children out of the North, especially from small villages, towards education and therefore better opportunities in life. Young women are more eager to leave than young men.

5.7 Conclusion

The quality of life with beautiful nature is important for people in Lapland creating subjective understanding of welfare. It seems to be even more important than the financial situation. On the symbolic level, it creates the image of strong people in the periphery. Those people want to keep up public financed welfare services and their welfare municipalities. On that way objective measured welfare services are also important in the periphery. In addition, social responsibility of people is still rather strong in the municipalities of Lapland – even stronger than in the South, as interviewees stated.

Women in Lapland have been glorified and oppressed; the latter is seen in social bonds, regulations and the dark sides of the economy such as short-term contracts, low-paid jobs and project-based life. Women are glorified by the ability to create continuity. All this regulates what is acceptable behaviour for women and what is not. Gendered understanding, subjective measured, welfare, as well as gender contract are still hidden and unspoken phenomena. The myth of equality continues its own life in Lapland rebuilding the understanding of femininity and masculinity. “The primacy of the male norm ends when men are reduced to the same powerless role as women (Hirdman 1990, 35)”.

As we have read, gender contract exists as a societal contract limiting and giving opportunities to act as citizenship based on cultural gender. It exists as an abstract way to explain relationship between women and men in the private and public life. Also, gender contract exists as socialisation way like real marriage contracts. The society of Lapland creates frames for gender contract in the political life as well as at work and in the private life according to the multicultural environment and strong nature. Present gender contract is still according to this study more masculine than feminine valued.

Without empowering women and men with an awareness of the gendered world, we cannot expect them to develop a more equal world together. We should learn from one another and create new knowledge together, going beyond our own limited perspectives. Dialogue of gendered welfare and theories about it with women and men on mutual terms is needed. For that we need more studies based on understanding of sex, gender and gender-agreement.

References

- Acker, Joan (1989) *Doing comparable worth: gender, class and pay equity*. Philadelphia: Temple university press.
- Ahponen, Pirkkoliisa & Jukarainen, Pirjo (eds.) (2000) *Tearing Down the Curtain, Opening the Gates, Northern Boundaries in Change*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Anttonen, Anneli (1998) “Vocabularies of Citizenship and Gender: Finland”, *Critical Social Policy*, Vol. 18 (13), issue 56, 355-372.

Anttonen, Anneli (1997) *Feminismi ja sosiaalipolitiikka (Feminism and Social Policy)*, Ph.D-thesis, University of Tampere, Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Bergvist, Christina (eds.) (2001) *Tasa-arvoiset demokratiat? Sukupuoli ja politiikka Pohjoismaissa*. Helsinki: Edita Oyj.

Connell, R.W. (1994) "The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal", in H. Loraaine Radke and Henderiuks J. Stam (eds.) *Power, Gender, Social Relation in Theory and Practice*. London: Sage Publications.

Dahlström, Margareta (ed.) (1995) *On the terms of the Northern Woman*. Oulu: Univeristy of Oulu.

Delphy, Christine (1984) *Close to home: a materialist analysis of women's oppression*. London: Hutchinson.

Densik, Larsk (1989) "Growing Up in the Post-Modern Age: On the Child's Situation in the Modern Family, and on the Position of the Family in the Modern Welfare State", *Acta Sociologica* 32.2:155-180.

Esping-Andersen, Gøsta (ed.) (1999) *Social Foundatitons of Postindustrial Economies*. Oxford: University Press.

Esping-Andersen, Gøsta (ed.) (2001) *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London: Sage Publications Ltd.

Fieldging, Jane (1993) "Coding and managing data", in Gilbert, Niegel (ed.) *Researching Social Life*, London:Sage Publications Ltd.

Fielding, Nigel (1993) "Qualitative Interviewing" , in Gilbert, Niegel (ed.) *Researching Social Life*, London:Sage Publications Ltd.

Forma, Pauli (2002) "Suomalaisten sosiaaliturvaa ja sosiaalipalveluja koskevat mielipiteet vuonna 2002", artikkeli kirjassa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (ed.) (2002) *Suomalaisten hyvinvointi. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 292-310.

French, Marilyn (1993) *Sota naisia vastaan (War against women)* Juva: WSOY.

Fuszara, Malgorzata (2000) *The New Gender Contract in Poland. Social Costs of Economic Transformation in Central Europe*. Project paper No. 98. Vienna: Insitute for Human Scinces.

Gasso, Chaltu Deressa (2003) *Breaking the Silecne. Conceptions of Adolescents on Sexual Health, Issues in Modernising Development Society: the Case of Nakamte High School, Ethiopia*. University of Joensuu, Publications in Social Sciences, N:o 59, Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Giddens, Anthony (1994) *Politics, Sociology and Social Theory, Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*, Great Britain, Padstow, Cornnwall: T.J.Press. Ltd.

Greenhalgh, Trisha (1997) *How to read a paper, The basic of evidence based medicine*, London: BMJ Publishing Group.

Grzybowski, Cândido (2001) "Another Globalization is Possible", article in a book (eds.) Rikkilä, Leena and Patomäki Sehm Katariina, Democracy and Globalization. Promoting a North-South Dialogue. Helsinki: Hakapaino Oy, 83-96.

Hallamaa, Jaana (2002) "Työ, toimeentulo ja tulevaisuuden talous", in Mäkinen, Virpi (eds.), *"Lasarukselta leipäjonoihin"*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Helpikangas, Pirjo; Kinnunen, Petri, Kotomin, Alexander and Urponen, Kyösti (1996) *Pohjoinen raja*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 26. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Heikkilä, Matti ja Parpo, Antti (eds.) (2002) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 268. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (eds.) (2002) *Suomalaisten hyvinvointi*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, STAKES. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Heikkilä, Matti; Rintala, Taina, Airio, Ilpo ja Kainulainen, Sakari (2002) *Hyvinvointi ja tulevaisuus maalla ja kaupungissa*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, STAKES. Tutkimuksia 126. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hiilamo, Heikki (2002) *The Rise and Fall of Nordic Family Policy? Historical Development and Changes During the 1990s in Sweden and Finland*. STAKES. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Research Report 125. Saarijärvi, Finland: Gummerus Printing.

Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. STAKES. Tutkimuksia 123. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hirdman, Yvonne (1990) *The Gender System. Theoretical Reflections on the Social Subordination of Women*. The Study of Power and Democracy in Sweden. English Series. Report no. 40. Uppsala: Maktutredningen.

Holmila, Marja (2000) *Social Bonds in Rural Life. Regulating the Dangerous*. STAKES. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Research Report 113. Saarijärvi: Gummerus Printing.

Holter, Harriet (ed.) (1984) *Patriarchy in a welfare society*. Oslo: Universitetsforlaget.

Höggbacka, Riitta (2003) *Naisten muuttuvat elämämuodot maaseudulla*. Helsinki: Hakapaino Oy.

Iivari, Juhani ja Karjalainen, Jouko (1999) Diakonian köyhät. Epävirallinen apu perusturvan paikkaajana. STAKES. Raportteja 235. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Julkunen, Raija (1999) "Sukupuoli, työ ja hyvinvointi", in Lipponen, Päivi and Setälä, Päivi (eds.) *Suomalainen nainen*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Kafarowski, Joanna (2002) "Women and Natural Resources in the Circumpolar North: Striving for Sustainable Development Through Leadership", in Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Kainulainen, Sakari; Rintala, Taina ja Heikkilä, Matti (2001) *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa*. STAKES. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 114. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kantola, Anu & Kautto, Mikko (2002) *Hyvinvoinnin valinnat. Suomen malli 2000-luvulla*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Kautto, Mikko (2001) *Diversity among Welfare States. Comparative Studies on Welfare State Adjustment in Nordic Countries*. STAKES. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Research Report 118. Saarijärvi, Finland: Gummerus Printing.

Kautto, Mikko; Frizell, Johan, Hvinden, Bjørn; Kvist, Johan and Uusitalo, Hannu (eds.) (2001) *Nordic Welfare States in the European Context*. London: Routledge.

Keskitalo-Foley, Seija (2002) "Constructing Life through Learning – Women and Their Life Narratives in Rural Northern Finland", in Ministry of Social Affairs and Health. *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino.

Keskitalo-Foley, Seija (2003) "En katso Lappia tunturin päältä. Paikan kokemuksia Lapin maaseudun naisten elämässä", in Naskali, Päivi; Autti, Mervi; Keskitalo-Foley, Seija; Korhonen, Anne ja Kutuniva, Mervi (2003) *Tuulia. Feministisiä näkökulmia lappilaiseen sukupuolikulttuuriin*. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 4. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino

Kiander, Jaakko ja Lönnqvist, Henrik (2002) *Hyvinvointivaltio ja talouskasvu*. Vantaa: Dark Oy.
Koskela, Hille (1999) *Fear, Control & Space. Geographies of Gender, Fear of Violence and Video Surveillance*. Publications Instituti Geographici Universitas Helsingiensis A 137. Helsinki: Tummavuoren Kirjapaino Oy.

Kupiainen, Tarja (2004) *Kerovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 996. Tampere: Tammerpaino Oy.

Kääriäinen, Kimmo (2001) "Arvojakautunut yhteiskunta ja uskonnollisuus", artikkeli kirjassa Kajast, Kimmo (ed.) *Eheään elämään – näkökulmia ihmisenä olemiseen uhkien ja toivon maailmassa*. Helsinki: Edita Oyj., 22-33.

Lapin liitto (2003) *Lapin hyvinvointistrategi*. <http://www.lapinliitto.fi/aluekehitys/hystra.pdf>

Lehtola, Veli-Pekka (1997) *Saamelaiset: historia, yhteiskunta, taide*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Lehtola, Ilkka (2001) *Palvelujen muutos ja syrjäkyläläisten arki*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o. 50. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Lindqvist, Markku (2003) *Monenlaisia köyhyysastetia*. Tilastollinen aikakauslehti: Hyvinvointikatsaus 1/2003, 9-13.

Martelin, Tuija; Karvonen, Sakari ja Koskinen, Seppo (2002) "Työikäisten hyvinvointi", artikkeli kirjassa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (eds.) *Suomalaisten hyvinvointi 2002*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 84-119.

McDonalds, Mandy (eds.) (1995) *Living and Working. An Illustration of the feminisation of poverty in Europe*. WIDE. Network women in development Europe. Brussel: Vanden Broele International.

McLaughlin, Audrey (2002) "Breaking Trail: Arctic Women Shaping the Future", in Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Mósesdóttir, Lilja (1998) *Pathways towards the Dual Breadwinner Model. The Role of the Swedish, German and the American States*. A paper presented at the COST 13 workshop Gender, Labour Markets and Citizenship, Vienna, Austria.

Mäkinen, Virpi (2002) (ed.) *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Pieksämäki: RT-Print Oy.

Naskali, Päivi (2002) "Raising Women's Consciousness in Northern Finland: From Education about Women to Education for Women", in Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Naskali, Päivi; Autti, Mervi; Keskitalo-Foley, Seija; Korhonen, Anne ja Kutuniva, Mervi (2003) *Tuulia. Feministisiä näkökulmia lappilaiseen sukupuolikulttuuriin*. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 4. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Norris, Pippa (1993) "Conclusion: Comparing Legislative Recruitment", in Lovenduski, Joni & Norris, Pippa (eds.) *Gender and Party Politics*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Nurmi, Reet (2002) "Trafficking for purposes of Prostitution – Outline for Joint Research", in Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Paasi, Antti (2002) "The Finnish-Russian Border as a shifting discourse" in Ahponen, Pirkkoliisa & Jukarainen, Pirjo (eds.) (2000) *Tearing Down the Curtain, Opening the Gates, Northern Boundaries in Change*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 85-100.

Penttilä, Irmeli (2003) *Pitkittänyt köyhyys seuralaisena*. Tilastollinen aikakauslehti 1/2003, 16-19.

Pikkala, Sari (ed.) (1997) *Kunnat ja päättäjät*, Kuntasuomi 2004, tutkimuksia no 9, Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Pohjola, Anneli (1994) *Elämän valttikortit. (Holding one's own? The life course of young adults. Burdened by a need for income support)* Acta Universitas Lappiensis 5, University of Lappi, Rovaniemi: Lapin yliopiston monistuskeskus.

Pokka, Hannele (2002) "Closing Address", in Ministry of Social Affairs and Health (2002) *Taking Wing. Conference Report*. Reports 2002:12 eng. Helsinki: Hakapaino Oy.

Rantalaiho, Liisa and Heiskanen, Tuula (eds.) (1997) *Gendered Practices in Working Life*, London Macmillan Press Ltd.

Rintala, Taina ja Heikkilä, Matti (2002) "Eriytyykö elämänlaatu alueellisesti", artikkeli kirjassa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (eds.) (2002) *Suomalaisten hyvinvointi. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 336-351

Ritakallio, Veli-Matti (2001) *Tilastokäytännön muutos muuttaa kuvaa eurooppalaisesta köyhyydestä*. Tilastollinen aikakauslehti 4/2001, 44-48.

Salavuo, Kari (1992) *Sosiaalipolitiikka hyvinvointistrategiana. Vertaileva selvitys eri hyvinvointistrategioiden vaikutuksista yhteiskunnan eri sektoreilla*. Sosiaali- ja terveysministeriö. Talous- ja suunnitteluosasto. Helsinki: Valtion painatuskeskus, Pasilan VALIMO.

Sauli, Hannele; Bardy, Marjatta ja Salmi, Minna (2002) "Elinolojen koventuminen pikkulapsiperheissä". artikkeli kirjassa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (eds.) *Suomalaisten hyvinvointi 2002*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 32-61.

Sennett, Richard (2004) *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.

Sireni, Marit (2002) *Tilansa tekijät. Tutkimus emännyydestä ja maatilasta naisen paikkana. (Gender Identities and Place. A Study of Female Farmers)*. University of Joensuu. Publications in Social Sciences. No.56. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Tuohimaa, Sinikka; Työlähti, Nina; Fyhn, Asbjørg (eds.) (1995) *On the Terms of Northern Woman*. Femina Borealis Publication. Series Number 1. Oulu: Monistus- ja kuvakeskus. University of Oulu.

Törmälehto, Veli-Matti and Sauli, Hannele (2003) “*Pienituloisuusindikaattorit Suomessa vuosina 1990-2001*”, Hyvinvointikatsaus: Tilastokeskus, Tilastollinen aikakauslehti, 1-8.

Väestörekisterikeskus (2003). *Saamelaiskäräjät. Saamelaisten lukumäärä vuoden 2003 Saamelaiskäräjävaaleissa*.

Westman, Anna Liisa (1998) *Women Managers in the Municipalities of Finland*, A paper presented at the International Conference on Gender, Work and Organization, 8.-10.1.1998 Manchester, U.K.

Westman, Anna Liisa (1999) “The career development of the women managers in the Finnish municipalities”, in Ahponen, Pirkkoliisa (ed.) *Women’s Active Citizenship*, Studies in Social Policy no 9. University of Joensuu, Department of Social Policy, Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Westman, Anna Liisa (2000) *Under the Northern Lights, The Reflection of Gender on the Career of Women Managers in Finnish Municipalities*. University of Joensuu. Publications in Social Sciences. No.43. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Williams, Fiona (2003) “*The presence of feminism in the future of welfare*”, *Economy and Society*, Vol. 31, No. 4, 502-519.

Vuola, Elina (2002) “*Ei auta itku markkinoilla. Vapautuksen teologien käsityksiä köyhyydestä ja taloudesta*”, in Mäkinen, Virpi (eds.), “*Lasaruksesta leipäjonoihin*”. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Statistics:

Statistics Finland 1995, 1996, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003 (municipal elections, labour force, employment, population)

Employment: <http://statfin.stat.fi/statweb/start.asp?LA=fi&DM=SLFI&lp=catalog&clg=tyomarkkinat>. Searched 27.4.2004)

Association of Finnish Local and Regional Authorities (www.kuntaliitto.fi, 20.5.2003, Vesa)

List of abbreviations and the programmes of the political parties

The Finnish Centre Party (KESK) <http://www.keskusta.fi/kansainv/princi.htm>

The Finnish Social Democratic Party (SDP) <http://www.sdfi/english/index.htm>

The National Coalition Party (KOK) <http://www.kokoomus.fi/english.principles.htm>

The Left Wing Alliance (VAS)

Newspaper articles:

Helsingin Sanomat, 8.1.03, “The salary level changes a lot” and 19.4.2003, “The missing of respected poverty”

Interviews:

23 people in Lapland, during 2002-2003

6 Könsmönster i flyttningar från landsbygden på Island

Ingólfur V. Gíslason och Kjartan Ólafsson

6.1 Introduktion

“Erfarenheter från hela världen har bevisat at folk från landsbygden vanligen är starkare, både fysiskt och mentalt, än folk i byar (motsvarande tätorter, översättarens anmärkning) och storstäder. Därför är risken för stagnation och degradering större ju större andel av befolkningen som bor i byarna. Detta betyder inte att alla de som bor i byarna är eller kommer att bli lodare men dock är det så att byarna verkar ha allt för många mindervärdiga individer.” (Jónas Jónsson 1913:57)

När Jónas Jónsson skrev detta var han en ung politiker och senare blev han mycket inflytelserik som ledare för det isländska Framstegspartiet (nära knutet till bönder och den kooperativa rörelsen) och justitie- och utbildningsminister. Artikeln var ett upprop till Islänningar att göra något åt det faktum att folk på Island flyttade från landsbygden och till tätorter och städerna. Det som Jónas och andra Islänningar bevittnade då var modernitetens intåg på Island. Som i alla andra länder som har genomgått industrialisering och modernisering medförde detta dramatiska sociala förändringar. Från nittonhundratalets början har frågor om regional utveckling och populationens geografiska fördelning varit centrala i den politiska debatten och som regel baserat på antagandet att det vore viktigt att befolkningen var spridd över hela landet. Debatten verkar dock inte ha påverkat flyttningsmönstren. Där har utvecklingen varit ungefär den samma hela århundradet att folk flyttar från landsbygden till byarna och städerna och då först och främst till huvudstadsområdet.

Situationen för befolkningen på den så kallade landsbygden på Island (d.v.s. den delen av befolkning som inte bor i huvudstaden eller grannkommunerna) har diskuterats intensivt i många år. Althinget och olika regeringar har regelbundet utarbetat planer och förslag för att hejda den utveckling som har pågått under större delen av förra århundradet och fortfarande gör det d.v.s. avfolkningen i glesbygden. Nu vid början av tjugonde århundradet består Islands befolkning av lite drygt 290 000 invånare. Därav bor ungefär två tredje delar i huvudstadsområdet. Avfolkningen av landsbygden visar inga tendenser att minska och alla de goda planerna och förslagen har antagligen inte gjort någon större nytta (Hjalti Jóhannesson, 2003).

Det är intressant att se att trots att det varit så hela tiden att kvinnor flyttar från landsbygden i större utsträckning än män, så har könsaspekten knappast alls varit en del av debatten. Man har länge känt till att det finns ett samband mellan kön och flyttningar mellan landsdelar, men i mycket liten grad har den kännedomen blivit tagen i beaktning när man har smitt planerna och ändringsförslagen. I den senaste planen för regional utveckling som Althinget antog 2002 (Þingsályktun 30/127, 2 maj 2002) dyker orden man/män eller kvinna/kvinnor endast upp fem gånger. Det sker när texten beskriver att befolkningsutvecklingen har lett till en skev könsfördelning i glesbygden. Ändå syftar inte någon av åtgärderna i planen till att ta sig an just detta perspektiv.

I denna artikel fokuserar vi på samspelet mellan kön och den interna flyttningen på Island. Om man tittar på den redan nämnda regionala planen från Althingi så är det uppenbart att detta anses vara "non-issue". Vi tror däremot att den sociala situationen för män och kvinnor är en viktig variabel för den regionala utvecklingen och det är det som vi vill försöka visa här. Vad är det som kan tänkas förklara den tendens att glesbygden avfolkas på det sättet att kvinnorna lämnar den i större utsträckning än männen? Kapitlet baseras i huvudsak på tre undersökningar. För det första statistisk information om den generella befolkningsutvecklingen på Island och då speciellt hur den ser ut för kvinnor respektive män. För det andra en analys av utvecklingen av det isländska samhället i ett könsperspektiv och för det tredje intervjuer med befolkningen om situationen för de som bor på landsbygden och vad som huvudsakligen påverkar beslutet att flytta eller stanna.

6.2 Könskontrakten

Idén om ett kontrakt mellan könen kan vara fruktbart i detta sammanhang. Generellt sett så innebär den att det till varje tid i varje samhälle finns en mera eller mindre uttalad idé om vad män och kvinnor är, tänker och förväntar sig, gör och bör göra och hur deras relationer bör vara (Hirdman 1990). Idén om ett könskontrakt bygger alltså på idén om ett socialt kontrakt som ger vid hand vilka relationer vi kan göra krav på och förvänta oss människor emellan och mellan individen och samhället eller staten. Till denna Rousseauiska idé läggs könsperspektivet d.v.s. att alla människor inte sitter i samma båt, utan att det spelar en avgörande roll för hur kontraktet blir om du är en man eller en kvinna.

De som har använt detta begrepp har bland annat skilt mellan den mera traditionella husmorsmodellen och den nyare jämställdhetsmodellen. Den förra är det förhållande som karakteriserade de flesta västliga samhällen under större delen av förra århundradet dvs. en manlig försörjare, en kvinnlig husmor och några barn. Den senare är de förhållanden som började växa fram på sextiotalet och karakteriseras av idéer om att män och kvinnor bör vara likställda på alla livets områden och delta i ungefär samma grad på arbetsmarknaden, i hemmet, politiken, kulturen och så vidare. Den senare modellen kan sägas harmoniera bättre med två dominerande ideal i dagens västerländska samhällen, demokratiidealet och marknadsidealet. Det är illa förenligt med demokrati idealet att vissa grupper systematiskt utesluts från diskussioner och beslutsprocesser så som fallet har varit med kvinnor. Deras krav om deltagande har därför ett viktigt stöd i de underliggande strömmar som demokrati idealet innebär. På ett liknande sätt så innebär marknadsidealet att alla möts som likaställda individer på olika marknader, alla har ett pris och det priset bestäms av utbud och efterfrågan. Faktorer som antas vara oväsentliga för prisnivån bör inte spela någon roll, varken kön, etnicitet eller sexuell läggning.

Nu vet vi i och för sig att ideal är en sak, realiter en annan. Även hyperrationella företagsledare är produkter av sin uppväxt och socialisering och kan ta beslut som vilar på irrationella grunder (superhöga löner till styrelsemedlemmar och patriarkala strukturer inom företaget är exempel på sådan kvarvarande irrationalitet). Det ändrar dock inte det faktum att båda dessa ideal bör kunna understödja en utveckling mot jämställdhetskontrakten.

Denna kontraktsmodell kan både användas för att karakterisera enstaka länder och även för att analysera olikheter inom länder, mellan centrum och periferi, eller inom ännu mindre områden. Dessutom kan den användas på ett fruktbart sätt inom olika strukturella områden, arbetsmarknaden, politiken, men även det privata livet, eftersom det inte alls är givet att samma mönster (eller samma könskontrakt) finns inom alla dessa områden. På det sättet kan man få fram en mångfasetterad bild när strukturområden kombineras med geografiska regioner. Gunnel Forsberg t.ex. har använt modellen på detta sätt för att analysera regionala olikheter i Sverige (Forsberg, 1998).

Det finnas många indikationer på att husmodersmodellen har överlevt mycket längre och är starkare på landsbygden på Island än i huvudstadsområdet och kopplat till det, har kvinnors möjligheter och position varit sämre på landsbygden. Detta gäller för arbetsmöjligheter, utbildning och allmän upplevelse av frihet som individ. Här kan man bland annat hänvisa till en kvinnas nyligen publicerade iakttagelser. Kvinnan flyttade från Reykjavík till Selfoss (en by på sydlandet) år 1984 när hon var 38

år gammal. De geografiska avstånden är inte särskilt stora (57 km) och seklet var gammalt men ändå var skillnaden förvånansvärt stor: "Jag arbetade med bokföring hos den kooperativa föreningen och det var som att träda tjugo år tillbaka därför att Selfoss var en helt annan värld än Reykjavík när det gäller kvinnors löner och rättigheter. Därför var jag tvungen att extraknäcka och jobbade på en restaurang för att öka intäkterna." (Hildur Rúna Hauksdóttir 2002).

Dessa skillnader mellan könskontrakten mellan huvudstadsområdet och andra delar av landet är något som vi får anledning att återkomma till gång på gång i denna artikel.

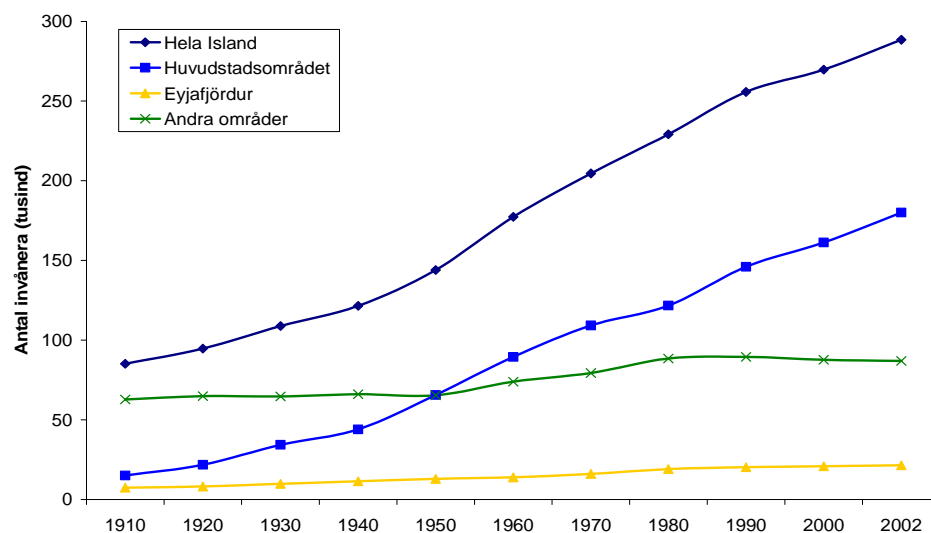
6.3 Befolkningsutvecklingen på Island

Det gäller för Island som andra länder i Europa att det förra århundradet var de radikala förändringarnas århundrade. Islands industrialisering började vid slutet av artonhundratalet och skiljde sig från industrialiseringen i övriga Europa genom att den innebar i huvudsak en modernisering av fiskefångsten och fiskebearbetningen medan fabriker inom andra områden var väldigt få och små. Denna industrialisering framskred mycket fort och ändrade det isländska samhället snabbt från ett i huvudsak lantbruksbaserat samhälle till ett modernt industrialiserat samhälle

På sjuttonhundratalet minskade befolkningen en hel del i huvudsak på grund av epidemier och försämrat klimat. Perioden mellan 1801 och 1880 kännetecknades däremot av en relativt jämn befolkningsökning på omkring 0,4-0,5 procent per år. Denna befolkningsökning skedde utan några grundläggande ändringar i det ekonomiska systemet och den största delen av befolkning levde av lantbruk (Gísli Ágúst Gunnlaugsson, 1993:83).

Befolkningsökningen och utvecklingen av bosättning på Island på artonhundratalet hade sina begränsningar i de yttre förutsättningarna i samhällets struktur och omgivningen som man bland annat kan se i det faktum att befolkningsökning på Island var mycket mindre (ca 66 procent) än den som ägde rum i Danmark, Norge och Sverige under samma period (119-164 procent) (Gísli Ágúst Gunnlaugsson, 1993:90).

Genom samhällsutvecklingen från slutet av artonhundratalet och framåt skapades förutsättningar för en befolkningsutveckling som kännetecknades av två huvudtrender. Å ena sidan var det en mycket snabb befolkningsökning som under hela det senaste århundradet har varit hög bland västliga länder. Å andra sidan har vi sett en koncentration av befolkningen som också den har varit större än i de länder som Islänningar gärna jämför sig med. Befolkningsutvecklingen liknar i och för sig det som kännetecknar andra industrialiserande samhällen d.v.s. att det geografiska befolkningsmönstret förändrades och att människor flyttade först från gårdarna till små byar och sen från de små byarna till större samhällen (Stefán Ólafsson, 1997:29). Islands befolkning tredubblades från 1910 fram till 2000 men den ökningen ägde nästan enbart rum i huvudstadsområdet men också till en del i området kring Akureyri på norra delen av Island (Eyjafjörduområdet). Befolkningstalen i andra delar av landet ändrades nästan inte alls så att relativt sätt minskade andelen islänningar som bodde på andra ställen. Resultat har blivit att år 2002 bodde 62,4 procent av befolkningen i huvudstadsområdet (17,6 procent år 1910) jämfört med mellan 15 och 26 procent i de andra nordiska länderna (Hagstofa Íslands 2002; Stefán Ólafsson, 1997).

**Figur 6-1. Befolkningsutvecklingen på Island 1910-2002
(Landshagir, Hagskinna, egna beräkningar)**

Islands statistiska byrå förutspår att år 2030 kommer befolkningen på Island att vara 320 000 invånare. Om man utgår från erfarenheterna de senaste årtiondena är det lätt att se att denna ökning i huvudsak kommer att vara koncentrerad till huvudstadsområdet och närliggande områden på Sydlandet, Västlandet och Reykjanes och till en viss del Akureyri.

6.4 Isländsk forskning om flyttning

Antalet rapporter och utvärderingar av boendesituationen och flyttningar på Island uppgår till ett hundratal (Byggðarannsóknastofnun 2002). Däremot har vi inte mycket teoretisk grundforskning på området. Sigurður Guðmundsson (1973) räknas som den förste som gav sig in på det området och teoretiserade kring orsakerna till flyttning på Island. Han ansåg att flyttning hade främst tre orsaker: För det första situationsberoende flyttning d.v.s. när folk flyttar därför att de söker bättre jobb, utbildning och på andra sätt försöker förbättra sina levnadsförhållanden. För det andra oundvikliga flyttningar relaterade till att flytta hemifrån och bilda egen familj. För det tredje pekade Sigurður på "på pappret-flyttning" d.v.s. när folk bor på ett ställe men är bokförda på ett annat, till exempel på grund av utbildning.

Gylfi Arinbjörnsson (1989) gjorde en omfattande undersökning om regional utveckling inom industrin och bosättning, speciellt under perioden 1972 till 1986. I denna undersökning relaterar han ökningen inom fiskeindustrin i perioden 1972-1980 till regeringens satsning på att stödja och vidareutveckla fiskefångst och fiskeriindustrin på landsbygden. Bland resultaten kan nämnas att ändringar i arbetslivet var mindre på de ställen där det baserades i huvudsak på fisket. De flesta jobben på dessa platser riktade sig till icke facklärd arbetare. Ett fåtal i befolkningen hade erfarenhet av att driva företag och endast en eller två industrifirmor fanns på orten. Dessa förhållanden leder, enligt Gylfi, till en otillfredsställande situation för nyetableringar och initiativ samt att dessa ställen har mycket lite att erbjuda unga människor och nya (inflyttade) invånare.

Hjalti Jóhannesson (1990) undersökte flyttningar på Island mellan perioden 1983-1987 och provade några teorier om deras orsak. Han testade speciellt teorin om storlekens dragningskraft, avståndens betydelse och betydelsen av utveckling inom arbetslivet. Resultaten blev att avstånd hade liten betydelse för flyttning på Island. Däremot fanns ett klart samband mellan tätorternas

befolkningsstorlek och bortflyttning och ett visst samband mellan tillflyttning och arbetslivets mångsidighet.

Stefán Ólafsson (1997) gjorde en stor undersökning om orsakerna till flyttningar på Island och fokuserade på invånarna själva och deras åsikter. Utgångspunkten för undersökningen var att flyttning beror på individuella och familjerelaterade ställningstaganden och att dessa ställningstaganden har sin grund i boendeförutsättningarna i hembygden och andra möjliga ställen att bosätta sig på. I Stefáns undersökning blev de tillfrågade ombedda att ta ställning till 24 boendeförutsättningar och ta ställning till om det hade blivit bättre eller sämre i området under de senaste fem åren. Dessa 24 förutsättningar grupperades sen i sju övergrupper; arbetsliv, offentlig service, boende, kultur och nöjen, kommunikationer, affärer och service, omgivning och väder. Resultaten blev att man tydligt kunde förklara befolkningsutvecklingen i olika delar av Island utifrån hur nöjda invånarna var med boendeförutsättningarnas utveckling. Det som spelar störst roll är de förutsättningar som Stefán kallar för moderna bostadsförhållanden så som variation i arbetslivet, kultur och nöjesutbud, bra kommunikationer och dylikt.

Huvudkritiken gentemot de isländska undersökningarna av flyttning är att de huvudsakligen är baserade på det som Shresta (1988) kallar för "a conventional approach" där förklaringsmodellerna är baserade på idéer om fritt val och ekonomisk rationalitet. Även om dessa idéer kan vara värdefulla så bör man vara uppmärksam på det faktum att folk flyttar och använder flyttning som ett medel för att uppnå vissa mål vilket ofta säger mindre om flyttningsprocesserna, utan endast något om formen – något som är sekundärt. Med Portes (1978:5) ord:

"Quite clearly, individuals migrate for a number of different causes... nothing is easier than to compile lists of such "push and pull" factors and present them as a theory of migration. The customary survey reporting percentages endorsing each such "cause" might be useful as a sort of first approximation to the question who migrates. In no way, however, does it explain the structural factors leading to a patterned movement of known size and direction over an extensive period of time."

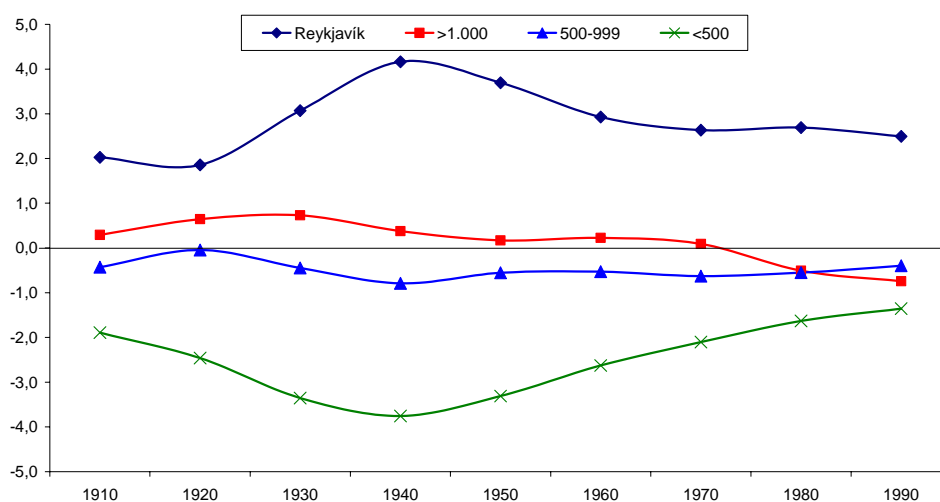
Dessutom så har ingen av dessa studier införlivat kön på annat sätt än att nämna könsskillnader i flyttning som ett generellt faktum. Som exempel kan nämnas att i Stefán Ólafssons (1997) undersökning som har haft en mycket stor effekt på hur både politiker och allmänheten tänker och pratar om det inhemska flyttningmönstret förekommer orden man/män eller kvinna/kvinnor endast tre gånger.

6.5 Könsbetingade flyttningar

Det är tydligt att kvinnor och män flyttar till stor del på grund av samma orsaker. Deras flyttning är svar på vissa strukturella förutsättningar i tillvaron så som arbetsliv, utbildning och familjebildning. Men på grund av att många strukturella förutsättningar har en annorlunda effekt på kvinnor än män är det fullt möjligt att deras svar eller lösningar blir olika. Ett exempel är att speciellt i början av förra århundradet var kvinnors sociala liv omgärdat av mycket större restriktioner än mäns och det verkar troligt att detta har haft betydelse för funderingar om att flytta. Speciellt är detta kanske en viktig aspekt för kvinnor som var ensamma (ogifta eller änkor) och pekar på vikten av att skilja mellan "medföljande" och ensamstående flyttning samt att ta hänsyn till ålder och allmän social position när boendeförändringar analyseras.

Den centrala fråga som vi brottas med här är varför en större andel isländska kvinnor lämnar glesbygden än män. Detta är dock inte något unikt för Island eftersom detta är just ett av det som kännetecknade Europa under industrialiseringen. Industrialiserade byar tenderade att vara "kvinnostäder" även om det varierar bland annat beroende på vilken slags industri som dominerade (Ólöf Garðarsdóttir 1998).

Även om den isländska industrialiseringen skedde på ett annorlunda sätt än i övriga Europa verkar den ha haft liknande effekter på kvinnor och mäns flyttmönster som på andra platser. Det var en mycket högre andel kvinnor i befolkningen än män i alla Islands större städer vid förra århundradets början (Ólöf Garðarsdóttir 1998). Huvudstaden, Reykjavík, har från början av förra århundradet haft en högre andel kvinnor än Island som helhet. År 1910 var proportionen till exempel 124 kvinnor i Reykjavík per 100 män, medan siffran var 107 för landet som helhet (Helgi Skúli Kjartansson 1974: 271). Och precis som i övriga Europa var det kvinnorna som bemannade fabrikerna i Reykjavík. Industrierbetarnas fackförening i Reykjavík grundades 1934 och knappt två år senare var andelen kvinnor bland medlemmarna 74 procent (Ingólfur V. Gíslason 1994:21). Det har alltså hela tiden funnits ett starkt samband på Island mellan befolkningstäthet och andel kvinnor. Ju mindre ett samhället är desto lägre andel kvinnor. Detta är på intet sätt unikt för Island utan verkar mer vara en allmän bild i Norden (Hamilton and Otterstad 1998) och även andra regioner utanför Norden (Ní Laoire 2001).

Figur 6-2. Skillnaden mellan andel män och kvinnor efter ortens befolkningsstorlek (Landshagir, egna beräkningar)

De flesta isländska forskare som har tittat på den interna migrationen och industrialiseringen har slagit fast att kvinnornas möjligheter helt enkelt har varit bättre i tätorter och i huvudstaden än i smärre byar och bygder (Ólöf Garðarsdóttir 1998, Helgi Skúli Kjartansson 1974, Gísli Ágúst Gunnlaugsson och Ólöf Garðarsdóttir 1997). Några av dem som explicit har använt könsperspektiv i sin forskning under de senaste åren har också pekat på strukturella förutsättningar som kan tänkas bidra till att kvinnors position är sämre utanför huvudstaden. Där kan nämnas den ensidiga arbetsmarknaden med fokus på traditionellt mansdominerat arbete så som fiskefångst och en senare utbyggnad av välfärdsinstitutioner som förskolor än på andra platser (Guðbjörg Linda Rafnsdóttir 2001, Unnur Dís Skaptadóttir 1998).

Om vi nu tar arbetet som ett exempel så är det uppenbart att möjligheten att försörja sig själv och sin familj är viktig för både kvinnor och män. Men samhällets strukturella förutsättningar leder till olika lösningar på ett gemensamt problem för kvinnor respektive män. Till exempel var ensamstående kvinnors möjligheter att försörja sig uppenbarligen bättre i huvudstaden än på andra ställen i början av förra århundradet. Och naturligtvis flyttade då t.ex. änkor och äldre kvinnor till Reykjavík (Helgi Skúli Kjartansson 1974: 271-272).

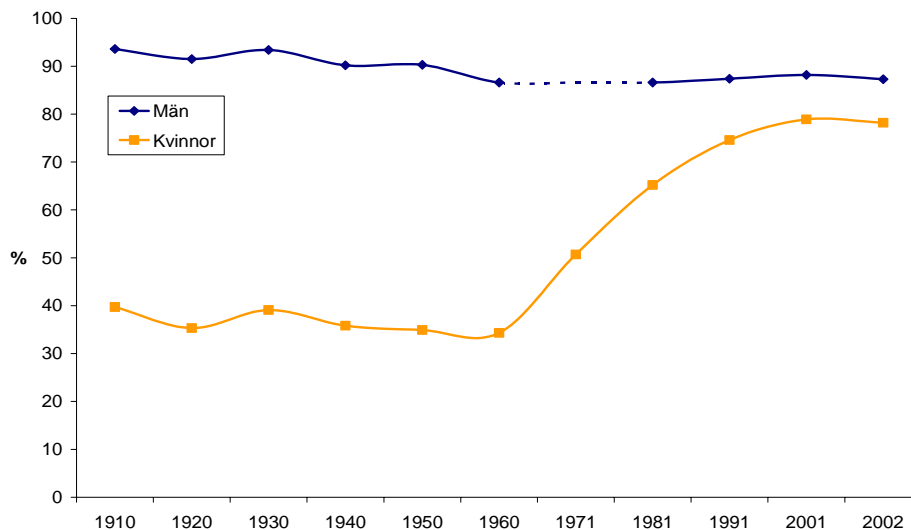
Till detta kan läggas att forskningen har visat att vid 1900-talets början hade änkor bättre möjligheter att behålla sin självständighet (vara den som förestod ett hushåll) i tätorter på Island (Reykjavík, Hafnarfjörður, Ísafjörður, Akureyri, Seyðisfjörður) än på landsbygden. Änkorna på landsbygden tenderade också att isoleras socialt i större utsträckning än de som bodde i tätorter. Det är därför

knappast förvånande att de flyttade till tätorterna (Gisli Ágúst Gunnlaugsson och Ólöf Garðarsdóttir 1997).

6.6 Utvecklingen av det isländska samhället ur ett könsperspektiv

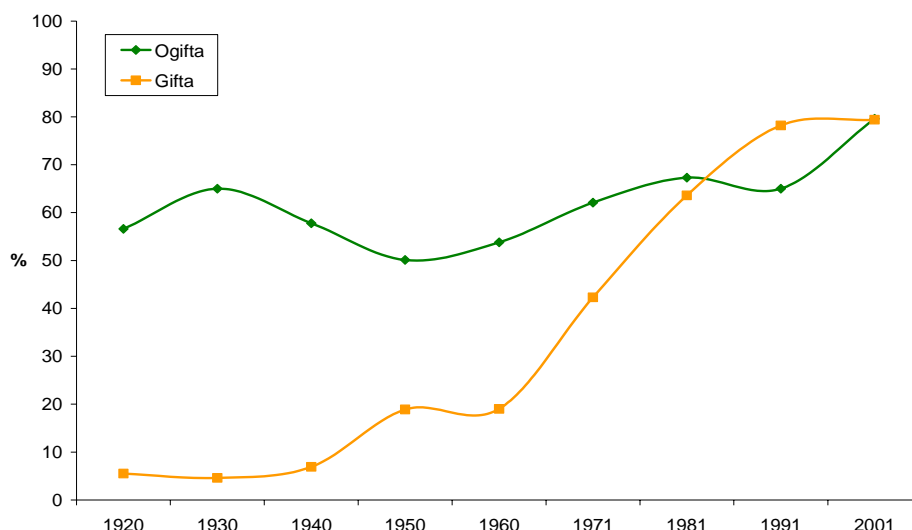
Island liksom övriga Norden, har under de senaste 40-50 åren genomgått stora förändringar när det gäller könsrelationer och samspelet mellan arbetsmarknaden och familjelivet. Dessa förändringar kan kännetecknas som en utveckling från ett husmodersbaserat kontrakt mot ett jämställdhetskontrakt. Först skedde mödrarnas intåg på arbetsmarknaden, sedan kollektiviseringen av barnomsorgen och till slut har pappornas intåg på familjearenan börjat ta fart.

Isländska mäns deltagande på arbetsmarknaden har legat rätt konstant kring 90procent från början av nittonhundratalet och fram till våra dagar. Andelen kvinnor i förvärvsarbete däremot pendlade mellan 30 och 40procent fram till sextiotalet då andelen snabbt steg och år 2002 låg deras arbetsmarknads deltagande på 78,2 procent medan männen låg på 87,3procent. Det är alltså en skillnad på endast 9,1 procent.

Figur 6-3. Isländska mäns och kvinnors arbetsmarknadsdeltagande 1910-2002
(Hagskinna; Landshagir)

En bättre bild av vad som faktiskt ägde rum får vi om vi tittar på kvinnors arbetsmarknadsdeltagande utifrån deras äktenskapliga status, alltså om de är gifta eller inte. Ogifta kvinnor hade ett rätt högt deltagande under huvuddelen av 1900-talet och varierande mellan 50 och drygt 70 procent. Gifta kvinnor däremot var knappast verksamma alls på arbetsmarknaden förrän efter andra världskriget. Det stora språnget skedde på sextiotalet. Den stora förändringen i kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden var med andra ord att de gifta kvinnorna och mödrarna tågade in på arbetsmarknaden. Faktum är att numera spelar det knappast någon roll för arbetsmarknadsdeltagandet om en kvinna är gift eller inte.

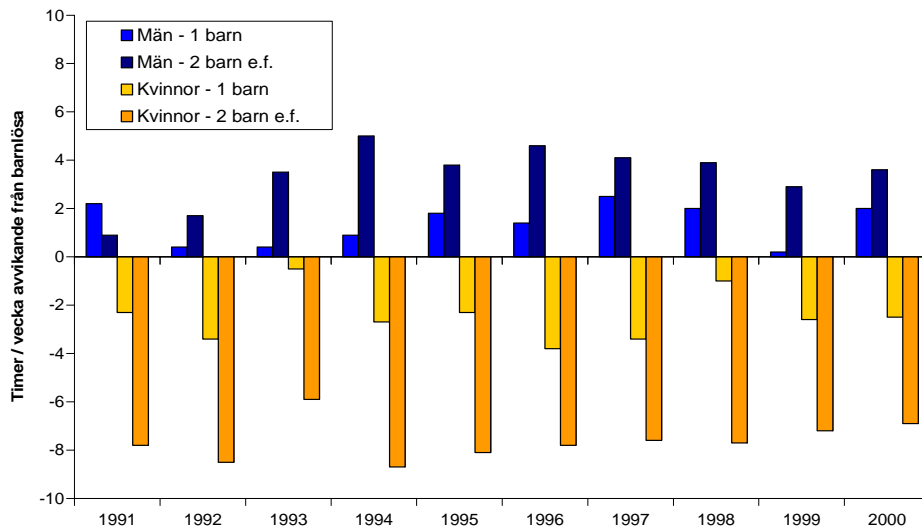

Figur 6-4. Kvinnor arbetsmarknadsdeltagande efter civil status (Hagskinna; Landshagir)

Detta betyder naturligtvis inte att kvinnors och mäns situation på arbetsmarknaden är den samma. Fortfarande är det så att männens genomsnittliga arbetstid är mycket längre än kvinnornas. Isländska män arbetade i genomsnitt 46,9 timmar i veckan år 2003 medan kvinnor arbetade 36,0 timmar (Landshagir 2004). Andelen kvinnor som deltidsarbetar är (2002) 42,1 procent medan andelen deltidsarbetande män endast är 12,1 procent (Vinnumarkaður 2002). De senaste tio-femton åren har trenden varit den att andelen deltidsarbetande kvinnor har minskat medan det har varit en liten ökning deltidsarbetande bland männen.

Det verkar logiskt att ställa sig frågan om det finns ett samband mellan det att ha barn och deltidsarbete. Det visar sig att andelen barn i hemmet inte påverkar mäns situation alls medan det har uppenbara effekter på kvinnors situation. Tre utvecklingslinjer visar sig. För det första så är en stor skillnad på andelen heltidsarbetande kvinnor beroende på barn, ju fler barn i hemmet desto ovanligare är det att kvinnor heltidsarbetar. För det andra så ökar andelen heltidsarbetande bland alla kvinnor och för det tredje så är det bland de mödrar som har två eller fler barn som ökningen av heltidsarbetande har varit störst.

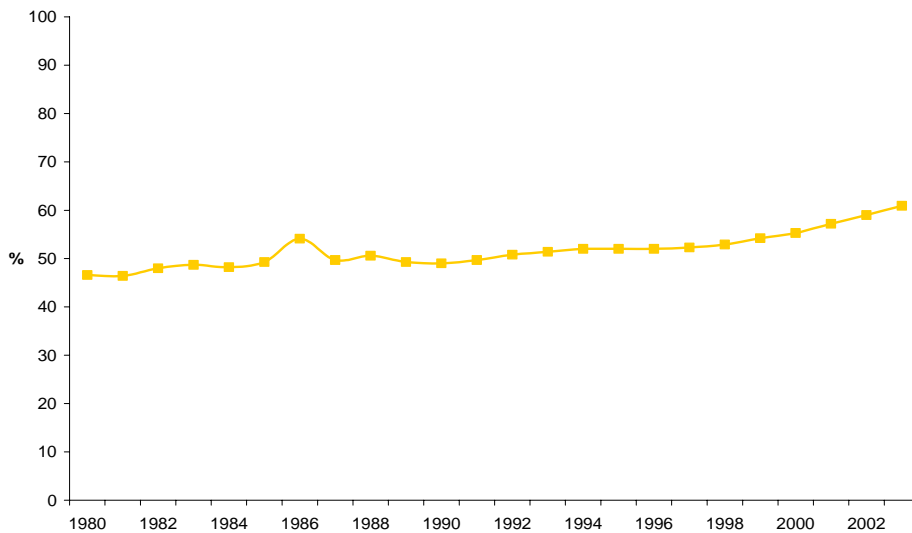
Om vi sen tittar på utvecklingen när det gäller arbetstid så har kvinnor ökat sin arbetstid de senaste åren medan män har minskat sin. Återigen visar det sig att barnen har olika effekter på arbetstid. För männen gäller att ju fler barn man har desto längre arbetstid, medan det är tvärtom för kvinnor, ju fler barn desto kortare arbetstid.

**Figur 6-5. Mäns och kvinnors arbetstid efter antal barn (0-6 år)
(Landshagir, egna beräkningar)**

Alla grupper kvinnor har dock ökat sin arbetstid och mest de som har två barn eller fler. Man kan därför generellt säga om arbetstiden att utvecklingen har varit den att kvinnors och mäns arbetsmarknadsdeltagande mer och mer liknar varandra. Fortfarande är det dock så att barn har en annorlunda (och större) effekt på kvinnors arbetsliv än på män. Kvinnor med barn har en större benägenhet att arbeta deltid än kvinnor utan barn och deras arbetstid är kortare.

Slutligen visar diagrammet nedanför hur utvecklingen har varit på Island de senaste decennierna när det gäller löneklyftan mellan kvinnor och män.

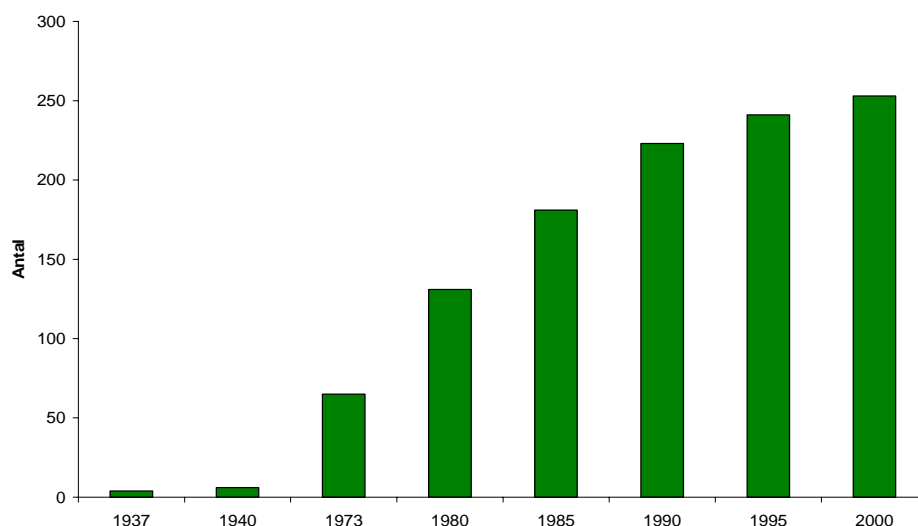

**Figur 6-6. Kvinnors arbetsmarknadsintäkter som andel av mäns arbetsmarknadsintäkter
(Beräkningar baserade på information från Þjóðhagsstofnun og Hagstofa Íslands)**

Våra beräkningar är baserat på taxerad inkomst och hänsyn har alltså inte tagits till arbetstid eller andra möjliga förklaringar till den stora skillnaden. Det som är viktigast i detta sammanhang är för det första att det fortfarande är en väldigt stor klyfta mellan vad kvinnor tjänar på arbetsmarknaden och

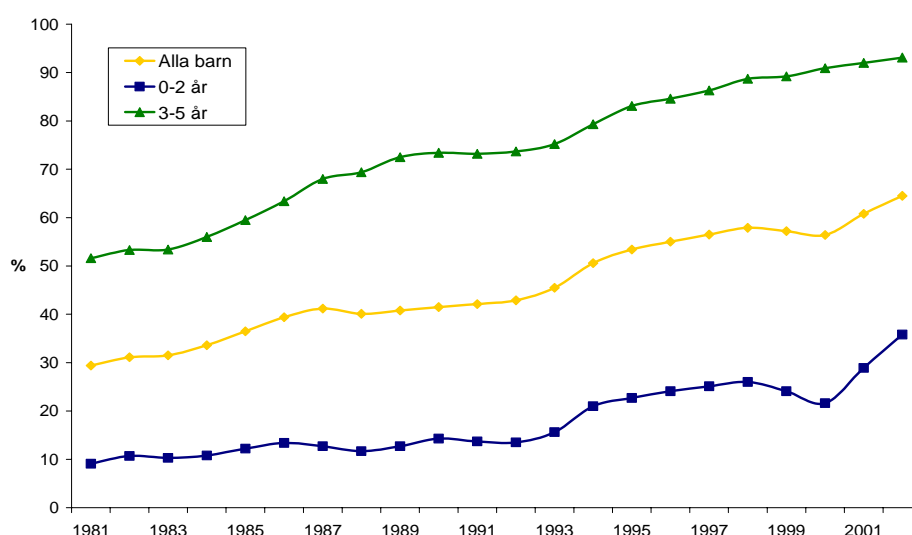
vad män tjänar. För det andra så kan vi notera att skillnaden mellan män och kvinnor minskar, och med ökad intensitet de senaste åren.

Hemmet och barnomsorgen har traditionellt varit kvinnornas uppgift och om mödrarna deltog i lönearbetet så var man ju illa tvungen att se till att någon tog hand om barnen. Det innebar en kollektivisering av barnomsorgen. Barnomsorgsutbyggnaden kom samtidigt med, eller lite efter mödrarnas intåg på arbetsmarknaden.

Figur 6-7. Antal förskolor och daghem på Island (Hagskinna; Landshagir)

Island har hunnit långt på det området. Om man tar alla barn fem år och yngre så vistas nu omkring 79 procent av dem på daghem. 24 procent av ettåringar har plats på daghem och i åldersgruppen 2-5 år har mellan 89 procent och 95 procent daghemsplats.

Figur 6-8. Barn på förskolor som andel av varje årskull (Hagstofa Íslands)

Men en sak är naturligtvis att ha plats på ett daghem och en annan sak är hur många timmar barnen vistas där. Utvecklingen har snabbt gått i den riktningen att fler och fler barn vistas längre och längre

på daghem. År 1981 vistades 7,8 procent av alla barn på daghemmen 7 timmar eller längre varje dag. År 2003 var andelen 72 procent. Denna utveckling har för det första varit knuten till kvinnornas ökande deltagande på arbetsmarknaden, för det andra till det faktum att fler och fler kvinnor jobbar heltid och därtill att genomsnittsarbetsveckan för kvinnorna har blivit längre medan den faktiskt har blivit lite kortare för männen.

Det är med andra ord en förändrad värld som möter nyblivna pappor i dag jämfört med papporna för några årtionden sen. Det har medfört ett ändrat beteende hos män och det är den utvecklingen som vi har sett allt tydligare de senaste åren. Den har manifesterat sig på åtminstone två områden på Island som i övriga Norden. För det första kan man anta att isländska män numera deltar i hushållsarbetet i större utsträckning än tidigare. Det har visserligen inte gjorts systematiska tidsstudier på Island, men det är ingen grund till att anta att utvecklingen på Island skulle vara annorlunda än i övriga Norden på detta område. Tidsstudier i Danmark, Norge och Sverige visar att mäns andel av hushållsarbetet numera är omkring 40 procent (Lausten & Sjörup 2003; Vaage 2002; Tid för vardagsliv). Enligt en Gallup undersökning på Island år 2000 var männens andel av hushållsarbetet 35% (Gallup, 2000). För det andra så har Island, Norge och Sverige kvoterat föräldraledigheten så att delar av tiden är bunden till mammorna och andra delar till papporna. I alla dessa länderna nyttjar papporna sin andel. På Island är pappornas andel av den totala föräldraledigheten 34 procent av tiden. Vad detta kommer att leda till med hänsyn till den generella situationen för kvinnor och män är för tidigt att spekulera om men antagligen kommer det att betyda en fortsatt trend av den utjämning mellan könen som nu har pågått i några årtionden. Det vill säga, utvecklingen går fortsatt i riktning mot ett jämställdhetskontrakt.

6.7 Om intervjuerna

Vi bestämde oss för att genomföra intervjudelen av projektet i tre geografiska områden. För det första två fiskebyar, för det andra två byar som kan betecknas som orinterade mot servicenäring och för det tredje byar i rurala miljö. Intervjupersonerna fann vi genom information från personer med lokalkännedom som kunde hjälpa oss finna fram till namn som uppfyllde något av följande kriterier: Har bott där hela sitt liv, födda på platsen men flyttat, flyttade men har återvänt. Inom denna grupp fokuserade vi på personer mellan 25 och 45 år gamla och en jämn fördelning kvinnor och män. Allt i allt intervjuade vi 45 personer.

När det gäller de samhällen som vi fokuserade på så var det för det första centrala östdelen av Island, Stöðvarfjörður, Fáskrúðsfjarðarkaupstaður/Búðahreppur, Fjarðabyggð, Egilsstaðir och Austur-Hérað, Fellahreppur, Fljótaldshreppur och Norður-Hérað. Generellt sätt kännetecknas centrala östlandet av en snabb avfolkning även om Egilsstaðir har lyckats behålla och till och med öka sin befolkning. Utbildningsnivån är låg och arbetsmarknaden mycket begränsad och kännetecknas av fiskeindustri, lantbruk och service (Grétar Þór Eypórsson, Kjartan Ólafsson och Hjalti Jóhannesson, 2001). Nu byggs dock ett kraftverk som skall ge elektricitet till en stor aluminiumfabrik som man har nyligen börjat uppföra i området.

För det andra så intervjuades folk i Austur-Húnavatnssýsla som ligger på norr-västra delen av Island. Intervjuer gjordes med invånare på Skagaströnd och Blönduós. Det förra området har i några år haft ett relativt stabilt befolkningsunderlag på ungefär 600 människor vilket dock är en betydlig minskning sedan nittioalet (Sigurður Sigurðsson 2003:28-30). Invånarna baserar sin existens på fiskeindustri och service. Blönduós har en befolkning på cirka 900 invånare och befolkningstalen har minskat kraftigt under de senaste åren (Sigurður Sigurðsson 2003:25-27). Samhället är centrum för handel och service i Austur-Húnavatnssýsla och arbetsmarknaden grundas i huvudsak på detta samt industri i mycket liten skala.

För det tredje ingår tre byar på västlandet i intervjustudien dvs. Stykkishólmur, Borgarnes, Grundarfjörður samt de rurala områdena Kolbeinsstaðahreppur och Eyja- och Miklaholtshreppur. Befolkningsunderlaget är relativt stabilt numera i dessa byar, men utbildningsnivån är låg. Fiske och

fiskeindustri är huvudnäringar, men service, industri och turism håller på att utvecklas som näringar. Dessutom finns det numera två små universitet på västlandet.

6.8 Varför flyttar kvinnorna?

6.8.1 Arbete – lön

En av grundorsakerna för flyttning generellt sätt är arbetsmarknaden. Det kan med andra ord ha stor betydelse att ha tillgång till arbete, en tillfredsställande lönenivån, och möjlighet till social mobilitet, vilket tidigare forskning visar. För familj handlar det om ett reellt behov att någon eller några lönearbetar för familjens försörjning. Generellt uppfattas det ofta som viktigare att mannen har arbete eftersom män i flertalet fall har bättre inkomstmöjligheter än kvinnor.

I de intervjuer som vi gjorde visade detta sig kanske främst i att mannens möjligheter till arbete var en viktig del av beslutet om familjen skulle flytta eller stanna. En av våra informanter berättade att arbetsmarknaden var väldigt könsuppdelad och speciellt begränsad för kvinnorna, men att det inte var en så stor katastrof om kvinnan i familjen förlorade sitt jobb:

“Nej det är när mannen förlorar jobbet. Då är allt slut. Då är det bara att flytta.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Det är dock viktigt att påpeka att det inte var alltid som mannens arbete bestämde familjens val av boplat. Faktiskt, förvånade det lite grann hur stor mångfald av modeller som fanns. Vi fick även höra exempel där det tvärtom var kvinnans möjligheter som var utslagsgivande. En av våra informanter var en kvinna som hade blivit erbjuden ett intressant jobb på landsbygden och hela familjen flyttade dit:

“Och man har fått höra det och också från andra kvinnor som har kommit hit va, och fått jobb. Att frågan blir alltid... nej vad säger du, men din man då, vad fick han för jobb? Jag fick ofta den frågan. Och jag sa bara: Han kommer bara med mig. Vad har det med saken att göra?” [Kvinna, 35 år, by på Vestlandet]

En annan välutbildad kvinna var väldigt nöjd med att hennes välutbildade man hade lyckats hitta ett jobb som han var nöjd med, även om den främsta orsaken till att de hade flyttat från Köpenhamn till den isländska landsbygden var att hon fick jobb:

“Det var liksom ett kontrakt mellan oss att den som först hittade ett passande jobb, dit skulle vi flytta. Och den andra fick så helt enkelt acceptera det och arbeta med något annat.” [Kvinna, 28 år, by på norrvästlandet]

Det viktiga här är att det är de strukturella förutsättningarna på arbetsmarknaden som är bestämmande, inte könet som sådant. Tankar om att det skulle vara “omanligt”, eller att det inte skulle vara i överensstämmelse med någon slags “maskulinitet” - att kvinnans möjligheter är överordnade, det är svåra att hitta i våra intervjuer. Däremot är strukturen på arbetsmarknaden ordnad så att den leder till könade valsituationer. Med andra ord situationer där det oftare blir så att mannens situation och mannens möjligheter blir utslagsgivande.

Detta visar sig också vid de tillfällen där bosättning bestäms utifrån vilken av parterna som först hittar ett passande jobb. Generellt sätt borde det leda till att mannens möjligheter “bestämmer” eftersom män har haft större och bättre arbetsmöjligheter på landsbygden än kvinnor. Men denna rationalitet är inte något som handlar om kvinnans och mannens förutbestämda roll i familjen eller metafysiska idéer om maskulinitet och femininitet. En kvinna berättade att hon och hennes man hade studerat utomlands, men ville flytta till Island. Hon ringde tre arbetsgivare och kunde få arbete hos två av dem:

“Vi hade inte bestämt om vi ville flytta hit eller till Eskifjörður. Och jag sökte jobb här och på Reyðarfjörður. Jag kan inte få arbete på Eskifjörður. [Min man] har fortfarande inte fått arbete.” [Kvinna, 27 år, by på östlandet]

Vid detta tillfälle var det alltså hon som kunde få arbete i den delen av landet där de ville bo och familjens bosättning bestämdes utifrån den möjligheten. Lite senare framkom det att mannen inte hade fullföljt sin utbildning och att de någon gång i framtiden skulle flytta till huvudstaden så att han kunde bli färdig med studierna. Men i det här fallet var mannens behov eller arbete uppenbarligen inte det viktigaste.

Antagligen är detta förhållningssätt; att det inte spelar lika stor roll vem som får (eller har) arbete, dock något som har förändrats under de senaste årtiondena. Den äldsta av våra informanter berättade att hon hade flyttat till Egilsstaðir därför att hennes man fick jobb där. Självt fick hon jobb på sjukhuset efter att de hade flyttat:

“Kvinna: Jag tågade helt enkelt in där och fick jobb.

Intervjuare: Tror du att det hade förändrat något om du inte hade fått jobb?

Kvinna: Inte för min del, han hade ju fått det arbetet och jag tyckte ju inte att det spelade så stor roll därför att man ändå inte fick så bra betalt. Det var ju huvudsakligen för att ha något att syssla med...” [Kvinna, 73 år, huvudstadsområdet]

Senare tillade hon: “Ja jag var ju naturligtvis gift med min man och jag bara följer med honom.”

En annan informant var inne på ett liknande tema när hon fick frågan om det var folk eller arbete som bestämde bosättningen:

“Jag kan nämna exempel om båda delar. En kvinna flyttade hit härom dagen. Hon hade inget jobb men kom ändå. Men sedan är det nog vanligare att folk väntar på jobb. Som min mans bror, hans familj har just flyttat hit. De väntade på att han skulle få jobb. Men sen sökte hans fru jobb när de väl var här. När det är ett par så väntar de ofta tills den ena har fått ett säkert jobb.” [Kvinna, 33 år, glesbygd på östlandet]

När vi var inne på ett annat ämne framkom det också att det inte alls är så att mannens önskemål styr det hela. Vi var inne på skilsmässor och vår berättare sa att folk var så gammalmodiga att de skilde sig inte i sin hembygd. De flyttade hellre och skilde sig sedan:

“Jag känner till ett exempel. De drev en minkfarm. Kvinnan bestämde sig för att börja studera. Så därför flyttade de. Det var ingenting på gång. Kvinnan bestämde sig för att börja studera.” [Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

Men trots att det uppenbarligen numera inte är självklart att det hela hänger på mannen och hans möjligheter så är det betydligt vanligare att fokus ligger på mannen eftersom de strukturella förutsättningarna är bättre för honom.

Samma tendens visade sig när arbetslöshet kom på tal. En av våra informanter fick frågan om det blev ett större ståhej när männen förlorar sina jobb än när kvinnorna gör det:

“Ja det tror jag helt säkert. Ett nyligt exempel som belyser detta. Miljöinspektören som är en man blev uppsagd för en månad sen och alla blev som tokiga. Och blev som... att familjen hade förlorat alla sina möjligheter... detta är fruktansvärt. Som om hans fru använde alla sina pengar till kosmetika eller liknande! Det förvånade mig väldigt. Jag hör inte samma uppror när kvinnor förlorar sina jobb.” [Kvinna, 35 år, by på vestlandet]

Samma informant tillade:

“Jag tycker också att det är så på mitt arbetsområde att det är först när männen blir arbetslösa som boendet står på spel. Då börjar folk flytta. Kvinnorna tar hellre arbetslöshetsersättningen och väntar och ser. Men direkt när mannen har förlorat sitt jobb då är hela grundlaget borta.” [Kvinna, 35 år, by på vestlandet]

Här kan det också spela en viss roll att traditionellt sett har kvinnorna fungerat som reservarbetskraft. Island har fram till de allra senaste åren till mycket stor del präglats av fångstekonomi och säsongsvängningar när det gäller efterfrågan på arbetskraft. När fisken väl hade kommit på land så var det bråttom att bearbeta den och kvinnor (och barn) kom för att jobba under en intensiv men

begränsad period. Det kunde fortfarande hända för endast några år sedan, att barnen i de övre klasserna i grundskolan fick ledigt när fryshuset behövde extra arbetskraft. På ett liknande sätt så behövde gårdarna extra hjälp under sommarmånaderna och på hösten behövdes många händer i samband med slakten och bearbetningen av fårköttet och andra fårprodukter. Här var det behov av kvinnorna och antropologisk forskning på Island har visat att de ofta ser detta som sin roll och att de anser att fiskeriarbetet är bra eftersom det kunnat förenas med deras roll som mammor och husmödrar (Unnur Dís Skaptadóttir 1995, 230-233). Vår äldste informant som var uppvuxen på norrlandet var inne på just detta:

“Intervjuare: Var det, det mest vanliga i din uppväxt att kvinnorna arbetade hemma, d.v.s. att de inte var ute på arbetsmarknaden?”

Kvinna: Mamma deltog i sillarbetet om sommaren. Som vanligt var men hon var husmoder och stolt av det.

Intervjuare: Och var det vanligt i byn?

Kvinna: Ja det var det. I och för sig fanns det ett fryshus där och jag minns att hon var där i 1-2 år men jag minns henne alltid som mamma därhemma.”

[Kvinna, 73 år, huvudstadsområdet]

Igen verkar det vara så att den större betydelse som mannens förvärvsarbete spelar i familjens försörjning och val av boplatz har mera med de ekonomiska realiteterna att göra än traditionella idéer om män och kvinnor. I en undersökning om livinställning som gjordes på Island 1990 visade det sig att Islänningar var helt oeniga med påståendet att när det är ont om arbete då bör männen ha större rätt till jobb än kvinnorna. 92 procent sa sig vara oeniga, vilket är en högre siffra än i de övriga nordiska länderna och mycket högre än länder i Sydeuropa och Västeuropa (Friðrik H. Jónsson och Stefán Ólafsson 1991).

Däremot har forskningen visat att t.ex. jobben inom fiskeindustrin är könsuppdelade och att männen verkar ha en tendens att hellre vara arbetslösa än ta “kvinnojobb” som även kan betecknas som “homo”. Föga förvånande så är de jobben som anses vara kvinnojobb mera enformiga, slitsamma, tröttsamma och kontrollerade än de jobb som anses vara “mansjobb” (Unnur Dís Skaptadóttir, 1998). Kvinnornas jobb i fiskeindustrin är alltså jobb som antagligen inte är särskilt frestande som framtidsjobb men kan vara ok, så länge man har huvudfokuset på andra delar av livet, rollen som mamma och husmoder.

Och även om det finns enstaka jobb till välutbildade kvinnor så är det en oerhört begränsad arbetsmarknad. En sjuksköterska som bodde på landet sa:

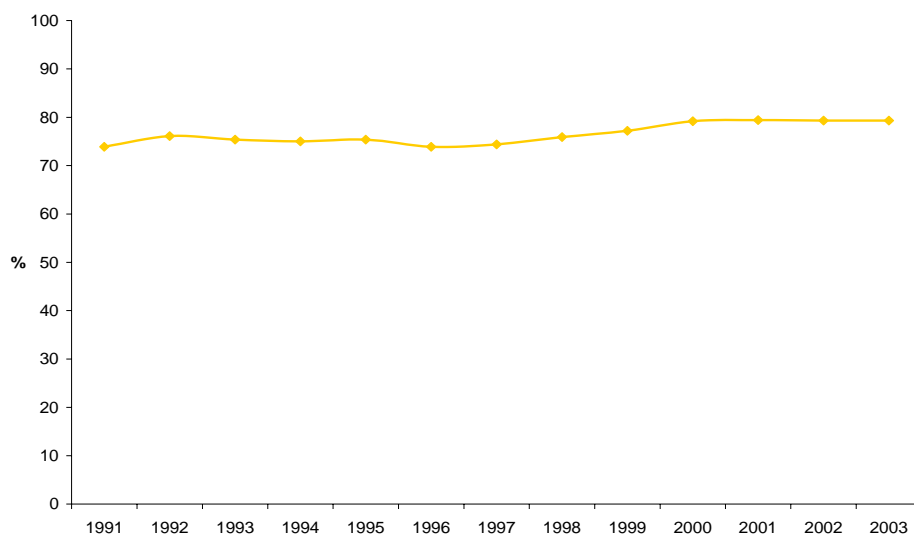
“Jag har i och för sig inga möjligheter att byta jobb här. Jag är bunden till just detta. Och om jag inte vill jobba där då måste jag faktiskt flytta bort.”

[Kvinna, 31 år, by på östlandet]

Som vi redan har påpekat så är löneskillnaderna mellan kvinnor och män stora på Island, liksom i de flesta västerländer. Fram till 1960-talet förhandlade faktiskt facket och arbetsgivarna sig fram till att kvinnor skulle ha lägre lön än män. Ofta fick männen en tredjedel högre lön än kvinnorna, medan kvinnorna låg på samma lönenivå som tonåringar (Ingólfur V. Gíslason 1994:372-380). Detta lönesystem förändrades på sextioalet men fortfarande är lönegapet stort.

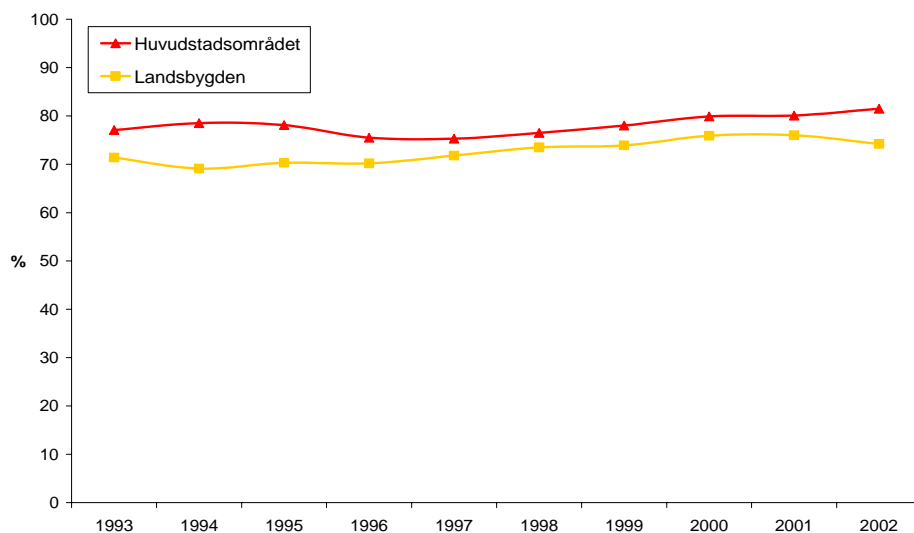
Det är dock inte lika stor löneskillnad i huvudstadsområdet där kvinnornas lön motsvarade 62 procent av männens lön år 2003. Det ska jämföras med landsbygden där motsvarande lön för kvinnor var 52,8 procent. Orsakerna till skillnaden har dels berott på att män på landsbygden har haft högre intäkter än män i huvudstadsområdet, dels att kvinnor på landsbygden har haft lägre intäkter än kvinnor i huvudstaden. Det betyder att det “rationella” valet för män har varit att arbeta på landsbygden medan det tvärtom varit mer rationellt för kvinnornas att arbeta i huvudstadsområdet. Under de senaste åren har dock denna bild förändrats eftersom män i huvudstadsområdet numera tjänar bättre än män på landsbygden. Vi kan ändå dra slutsatsen att arbetsmarknaden i huvudstadsområdet har varit gynnsammare för kvinnor än arbetsmarknaden på landsbygden.

Om vi inkluderat arbetstiden och beräknar löneskillnaden på Island visar det sig att även om det sker en svag utveckling mot löneutjämning mellan åren 1991 till 2003 så finns det även svängningar över tid. Det förvånar dock att det inte har skett några förändringar under de senaste fyra åren.

Figur 6-9. Löneklyftan mellan män och kvinnor på Island 1990-2003 (Egna beräkningar baserade på information från Hagstofa Íslands)

Orsaken till situationen visas i nästa bild där utvecklingen i huvudstadsområdet jämförs med utvecklingen på landsbygden.

Figur 6-10. Löneklyftan i huvudstadsområdet och på landsbygden 1993-2003.(Egna beräkningar baserade på information från Hagstofa Íslands)

Åter visar det sig att det sker en svängning upp och ner medan orsaken till stagnationen totalt för landet under åren 2001 och 2002 kan förklaras med att löneklyftan ökar på landsbygden medan det i huvudstadsområdet sker en fortsatt löneutjämning. Det är också så att skillnaden i arbetstiden för kvinnor och män som lönearbetar är större på landsbygden än i huvudstadsområdet. Arbetstidsskillnaden innebar år 2003 att män på landsbygden arbetade 15,5 timmar/veckan längre än kvinnor, medan män i huvudstadsområdet arbetade 11,4 timmar mer i veckan än kvinnor.

Skillnaderna beror både på att männen på landsbygden jobbar mera än männen i huvudstadsområdet och att kvinnorna på landsbygden jobbar mindre än kvinnorna i huvudstaden.

Slutligen kan det nämnas att de tillfällen där kvinnan i familjen har högre arbetsintäkter än mannen är mer ofta förekommande i huvudstadsområdet (20,1 procent av familjerna) än på landsbygden (16,7 procent).

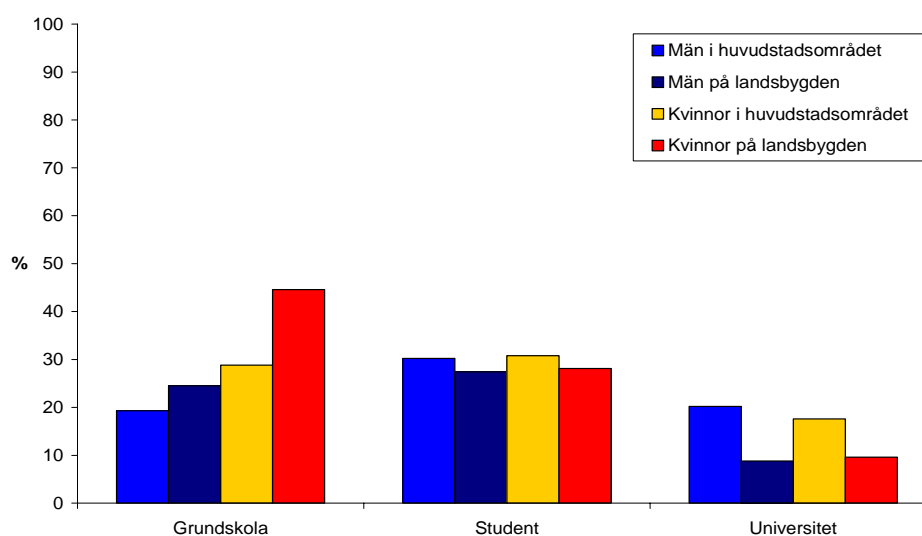
6.8.2 Utbildning

Utbildning blir ständigt viktigare för att klara sig bra på arbetsmarknaden. Det var också uppenbart i våra intervjuer att föräldrarna ansåg det vara mycket viktigt att barnen fick en bra utbildning och att just det var en viktig faktor för valet av bostadsort. En av kvinnorna som vi intervjuade sa att det var fullt möjligt att de flyttade från gården för att säkra barnens utbildning:

“Det beror på situationen på arbetsmarknaden. Om det blir mycket jobb. Att [min man] kan jobba hemskt mycket här i samband med kraftverket eller byggandet av denna aluminiumfabrik.” [Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

Situationen var alltså den att om mannen kunde jobba mycket så kunde de ha råd att sända barnen till gymnasieskolan och själva bo på gården, medan om mannens möjligheter till att få mycket jobb var mindre, var de illa tvungna att sälja och flytta så att barnen kunde bo hos dom och gå i skolan. Här ser vi åter igen vikten av mannens ställning på arbetsmarknaden för hela familjen.

Generellt sett är utbildningsnivån lägre på landsbygden än i huvudstadsområdet och ser vi speciellt på kvinnorna så visar det sig att mycket fler kvinnor på landsbygden endast har grundskoleutbildning, än i huvudstadsområdet.

Figur 6-11. Utbildningsnivå i huvudstadsområdet och på landsbygden (Hagstofa Íslands)

Den intellektuella stimulansen kan man anta, är knappast lika stor på landsbygden jämfört med huvudstadsområdet. Vi antar också att de flesta föräldrar är medvetna om att utbildning ökar möjligheten att barnen flyttar från föräldrarna och bosätter sig på ett annat ställe, speciellt då om de väljer en universitetsutbildning. Men ändå vill föräldrar att barnen skall få chansen till högre utbildning och några är redo att sträcka sig långt för att säkra detta. En av våra informanter berättade att hans dotter året dessförinnan hade flyttat till Saudárkrókur för att gå på gymnasiet där:

“... Och hon klarade en termin och hon var helt enkelt inte redo att flytta hemifrån och vi har diskuterat det nu och hon säger att hon vill börja igen nästa höst. Men om jag nu

till våren ser att så inte kommer att ske, då flyttar jag till ett ställe där jag kanske kan se till att hon börjar skolan. Så att hon får ett år att utvecklas och tänka om, men inte mera.” [Man, 37 år, glesbygd på norröstralandet]

Denna inställning till utbildning är rätt ny:

“När jag var klar med grundskolan så var det ingen som pressade på att man skulle vidare. Numera försöker folk underlätta eller trycka på för att barnen kan läsa vidare. Men då var inställningen den att om du hade tänkt gå vidare så var det först ut på arbetsmarknaden och arbeta ihop det som behövdes.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

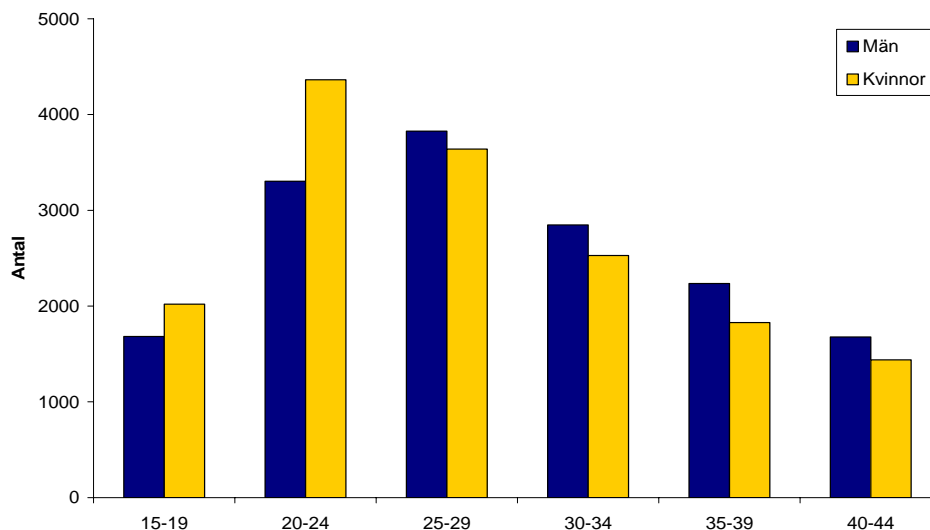
Men även om inställningen är ny så har den stor betydelse för utvecklingen:

“... Jag tror knappast att jag kommer att vara här alltid därför att när äldsta flickan börjar på gymnasiet så tror jag inte att jag kommer att kunna acceptera att hon flyttar ifrån mig. Jag tycker att det är naturligt att när kanske två av dom är på gymnasiet att då flyttar man till något annat ställe.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Flera var inne på just att det skulle bli aktuellt med en flyttning när barnen var i den åldern att det var dags att börja på gymnasiet:

“Ja jag har ofta tänkt på detta, om det nu kanske vore det vettigaste att flytta när äldsta pojken börjar sin vidareutbildning... Det måste vara något mycket som drar i föräldrarna om de inte flyttar med barnen. Därför att de är alltid nummer ett och det är ingenting att säga till. Och folk måste vara oblyga och säga just det.” [Kvinna, 35 år, glesbygd på vestlandet]

Det fanns gymnasier på 13 ställen på Island utanför huvudstadsområdet år 2002 (Byggðarannsóknastofnun och Hagfræðistofnun, 2003:141). Många ungdomar var därför tvungna att flytta för att kunna ta studenten. Så som vi tolkar statistiken är det speciellt unga kvinnor som är rörliga. Detta antagligen till en del just på grund av att de flyttar för att utbilda sig. Pojkarna har, som vi disuterar lite senare, andra möjligheter på den lokala arbetsmarknaden.

Figur 6-12. Köns- och åldersrelaterad flyttning på Island år 2003 (Hagtíðindi 2004:1)

Bilden visar hur många kvinnor och män som flyttade på Island år 2003. Som vi ser är det i huvudsak individer under 30 år som flyttar. Skillnaden mellan män och kvinnor är störst i åldersgruppen 20-24 år och det är i åldern mellan 15 och 24 som den kvinnliga övervikten i flyttningen gör sig gällande.

Detta kan medföra en egendomlig ålders- och könspyramid på landsbygden (midjan fattas) som både forskare (Sigurður Sigurðsson 2003) och allmänheten bemärker:

“Som t.ex. här på Egilsstaðir och i Fellabær här fattas det en åldersgrupp nästan helt. Det fattas åldersgruppen från tjugo och upp till 35 år.”

[Kvinna, 24 år, by på östlandet]

En dylik situation kan knappast verka stimulerande för invånare generellt och speciellt inte de i den åldersgrupp som faktiskt stannar, vilket antagligen leder till en känsla av att “lämnas kvar” (Ní Laoire, 2001). Det är inte mycket som pekar på en förändring i detta mönster. En mycket stor del av tonåringarna på landsbygden antar att de kommer att flytta därifrån och det har visat sig att deras tankar om framtiden relativt väl överensstämmer med vad som de facto sker (Þóroddur Bjarnason 2004).

Vi fann ytterligare en aspekt av utbildningsfrågan genom våra intervjuer. Möjligheten att studera på distans verkar appellera i högre grad till vuxna kvinnor än män. Till en del är det uppenbarligen därför att de tycker att det är roligt att studera och inte utifrån en idé om jobb­möjligheter. Men men det kan också bidra till att det blir ännu mera lockande att flytta. När de väl har en utbildning kan man anta att det stimulerar till att söka mer kvalificerade anställningar. Distansutbildning kan därför verka förstärkande på tendensen att kvinnorna flyttar hellre än männen.

6.8.3 Valfärden

De nordiska välfärdssamhällena har ibland fått epitetet att de är “kvinnovänliga” samhällen (Hernes 1987). Orsaken är att de har varit uppbyggda på ett sådant sätt att det har underlättat för kvinnor (och män) att kombinera familjeliv och lönearbete. Dessutom har det offentliga aktivt gått in för att motarbeta försörjarideologin, husmoderkontraktet, och andra idéer (och handlingar) som har verkat hämmande på kvinnor och deras möjligheter att förverkliga sig själva. För det tredje har en större andel kvinnor än män arbetat inom den offentliga sektorn som på många sätt har varit en bättre arbetsgivare för kvinnor än den privata marknaden. Undersökningar bland bondekvinnor på Island har också visat att relativt många extraknäckar utanför gården och då ofta inom den offentliga sektorn (Rannsóknastofnun Háskólans á Akureyri 1998).

Den isländska välfärdsstaten har på några områden varit annorlunda än den skandinaviska (Stefán Ólafsson, 1999). Här spelar det kanske störst roll att diverse samhällsnyttor inte har varit relaterade till lön på samma sätt som i övriga nordiska länder. Detta gäller t.ex. arbetslöshetsersättning och avgiftsnivåer för offentlig barnomsorg. Speciellt det senare skulle kunna tänkas motarbeta kvinnors yrkesdeltagande eftersom för lågavlönade par med två eller tre barn i förskolåldern är det i princip ekonomiskt olönsamt att både kvinnan och mannen lönearbetar och betalar kostnaden för omsorgen.

Som vår studie visar har utbudet och nyttjandet av den offentliga barnomsorgen ökat snabbt på Island och de allra flesta barn vistas där. Eftersom det hittills har varit så att det är kvinnorna som har det största ansvaret för barnen så har förskolornas organisering och tillbud varit speciellt viktiga för dem..Det gäller för alla de samhällen där vi genomfört intervjuer att det fanns förskolor och att respondenterna var relativt nöjda med den servicen. Dock fann vi utsagor som tydde på negativ inställning till förskolor och arbetande mödrar vilket präglade samhällen på landsbygden längre än i huvudstadsområdet, samt även att de förskoletider som erbjöds inte alltid passade till arbetslivets krav.

En av våra informanter var från en liten kommun som kännetecknas av att de flesta bor på bondegårdar samtidigt som många även arbetar på den reguljära arbetsmarknaden. Hon kommenterade hur det var när det föreslogs första gången att kommunen skulle starta en förskola (ca 10 år sen):

“Och kommunstyrelsen tyckte nu inte att detta var någon bra idé. Kvinnornas plats var i hemmet. De var fullständigt förvånade. Vad var nu detta för ett sätt att sätta barn i världen och sen inte ta hand om dom? Dessa opinioner fanns här. Och det var som en kvinna sa - detta är som på Egilsstaðir [grannkommunen, större och en by] för 15 år sen.- När det var. Det var trångsyntheten den gången...”

[Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

En annan hade haft svårt att kombinera familjelivet och arbetet på grund av öppettiderna i förskolan:

“8:00 – 17:00 det är tiden och minst 4 timmar. Om du arbetar mera än åtta timmar får du själv hitta lösningar. Företagen har velat att man börjar klockan 7:00 så att då är det en timme som är lite svår. Förskolan börjar först klockan 8:00.”

[Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Och lite senare i intervjun:

“Nej tyvärr så kan du inte få arbete om du har ett litet barn. Då får du gå hem igen. Sen är det, det här med skiften med räkorna. Där är det ett pass från 7 till 11 och sen ett annat från 11 till 15. Men nu har föreståndaren på förskolan gjort ett undantag med att ta in barn från 11 till 15 så kvinnorna kan arbeta. Det var inte så. Så att om du hade tänkt arbeta från 11:00 till 15:00 så var barnet hemma. Det fattas en koordinering i detta att börja klockan 7:00.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

En annan jämförde situationen där hon bodde nu med ett annat litet samhälle vid sydkusten där hon hade bott tidigare:

“... Vi har en förskola som tar emot barn från det att de är ett år gamla. Och det har inte varit svårt att få plats. Du kan få heldagsvistelse med lunch. Som man inte kunde få i ett stort samhälle som Sandgerði. Man kunde endast få plats före lunch eller efter lunch. Om det skulle vara både så var du tvungen att hämta barnen över lunch. Som var svårt för mig som då var i Reykjavík.” [Kvinna, 31 år, by på östlandet]

Mycket strikta öppningstider i förskolan föreställer vi oss är speciellt svåra för ensamstående mödrar. Generellt sett verkar det också vara svårare att vara ensamstående på landsbygden än i Reykjavík. Andelen ensamstående föräldrar är också högre i huvudstadsområdet (18,3 procent) än på landsbygden (13,4 procent). Här har det naturligtvis även betydelse att arbetsmarknaden för kvinnor på landsbygden är väldigt begränsad och när kvinnan är ensamförsörjare så lär det nog rätt ofta rationellt att flytta till Reykjavík. En av våra informanter fick frågan om det vore svårt att vara ensamstående förälder på platsen:

“Om du är utbildad ja. Det tror jag. Du har inte chansen till mycket extra jobb. Att arbeta i en kiosk om kvällarna eller så. Du kan ju inte springa direkt eller hur? Jag tror att det är svårt för kvinnor vare sig de arbetar inom fisken eller deltid eller annat. Det är inte lätt.” [Kvinna, 31 år, by på östlandet]

“Ensamstående föräldrar fungerar inte på landsbygden. Det går inte och i realiteten inte heller i tätorterna med en arbetarlön. Det går inte heller.”

[Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

Ytterligare en aspekt av välfärdssamhället är möjligheten till sjukvård. Det betyder naturligtvis mycket för både kvinnor och män men igen visar det sig att situationen för kvinnor respektive män inte är densamma och att behovet av sjuk- och hälsovård skiljer sig åt. Tillgången eller nerskärningar har olika effekter på könen och spelar roll när den enskilde kvinnan eller mannen bestämmer sig för boplats. Isländska undersökningar visar att kvinnor använder hälsovården i större utsträckning än män samt att tillgången till hälsoservice är sämre på vestlandet, nord-västra Island, öst- och sydlandet än i landet i övrigt (Rúnar Vilhjálmsson m.fl. 2001:40). Det är därför troligt att nerskärningar i hälsovården (reella eller upplevda) på landsbygden innebär en ökad motivation för kvinnor att flytta från landsbygden och till tätortsområdena.

“Men jag tycker att det är fruktansvärt att man nu har stängt förlossningsavdelningen på Egilsstaðir. Jag hade inte velat att den vore stängd när jag födde den yngre flickan. Det hade varit fruktansvärt att tvingas åka till Neskaupsstaður eller bli skickad till Reykjavík.” [Kvinna, 33 år, glesbygd på östlandet]

Flera nämnde just detta:

“Jag läste just i Morgunblaðið att numera kan vi inte föda här. Det är illa tycker jag.”

[Kvinna, 27 år, by på östlandet]

Och en man var mycket bitter och med god grund:

“Jag erkänner att om jag vore ung i dag så skulle jag tycka att det vore fruktansvärt att inte kunna få mina barn här. Att behöva vänta och sen köra dom till Reykjavík eller åt andra hållet. Jag har själv råkat illa ut i detta sparande. Jag förlorade en liten flicka på grund av det. Därför att de väntade med att sända min fru till Reykjavík eller Akureyri. Och hon dog så jag vet vad det är jag snackar om.” [Man, 35 år, by på vestlandet]

Sammantaget kan vi nog påstå att även om situationen på välfärdsområdet är relativt god på landsbygden så är den bättre i huvudstaden (eller i Akureyri) och vare sig det gäller förskolor eller hälsovård så är det lättare att vara kvinna i huvudstadsområdet än på landsbygden.

6.8.4 Frihet – framtid – möjligheter

Har utvecklingen varit annorlunda på landsbygden jämfört med huvudstadsområdet när det gäller kvinnors och mäns generella ställning och möjligheter? Både ja och nej. Det går åt samma håll men det verkar ta längre tid ute på landet. När informanterna frågades direkt kom många reflektioner:

“Nej jag tror inte att utvecklingen har varit en annan. Den har kanske varit trögare eftersom arbetsmarknaden är så begränsad men mycket fler kvinnor lönearbetar i dag än förr. Och med kvinnor som då hade fått veta att de inte behövde arbeta utanför hemmet, att de skulle bara vara hemma. De arbetar ute, också bara för att få sällskap. Du träffar inte någon på bio eller liknande.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

“Jag tror att mera har förändrats i Reykjavík. Som till exempel i samband med arbetstiden. Jag ser det hos min syster i Reykjavík detta att inte arbeta så väldigt mycket, att minska övertiden. Mera familjevänligt där. Jag tycker att det håller på att ändras i Reykjavík men vi har inte hunnit lika långt. Vi ligger lite efter.”

[Kvinna, 32 år, by på östlandet]

“Jag tror att samhället är öppnare gentemot kvinnor än tidigare. Att de tar flera jobb... Utvecklingen tar alltid lång tid. Pappan till mitt barn har två andra döttrar. Han är ensam med dom. Det var många som tyckte att det var konstigt att det var han som hade dom och inte deras mamma. Någonting måste vara fel med mamman. När hon nu inte hade sina barn. Jo då det är några pappor här med sina barn. Men de får jämt frågan varför de har barnen. Om det var kvinnan så skulle ingen fråga.”

[Kvinna, 33 år, glesbygd på östlandet]

Tillfrågad om ändringar i arbetsdelningen mellan könen svarade en informant:

“Min man gick hemma från det att vi flyttade hit i februari och fram till maj, då började han bygga. Han var ute och gick med barnvagn klockan 10:00 måndagsmorgon. Folk stirrade otroligt mycket. Detta tyckte man var konstigt. För det första därför att han promenerade. De flesta använder alltid bil. Folk går inte mycket. Och för det andra, - varför arbetade han inte?” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Även om de flesta var eniga om att det hade skett stora förändringar i arbetsdelningen mellan kvinnor och män sedan de var barn så visade det sig ofta att ansvaret för hemmet fortfarande ligger hos kvinnan även om hon även är ute på arbetsmarknaden:

“Och han är i byggbranschen. Och då arbetar han mycket eller det går upp och ner. Men arbetsdelningen är den att alla hjälper till. Eller jag tycker det är mera. Han är en

bra kock men hopplös i att städa efter sig. Det är mera mitt att städa och ordna. Men han kan sätta kläder i tvättmaskinen. Men han diskar inte kastrullen om han inte behöver använda den, om den inte är ren. Då skulle jag säga att allting här inomhus är väldigt mycket mitt ansvar. Som att tvätta och allt som har med kläderna att göra.”
[Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

En ensidigarbetsmarknad kan också medföra att kvinnor väljer husmodersyrket när det är ekonomiskt möjligt. De försöker sen tillgripa andra metoder för att motarbeta enformigheten och den sociala isoleringen. En av våra informanter hade varit hemma de senaste nio åren eller från det att äldsta barnet (av fyra) föddes:

“Jag studerar på distans vid Islands universitet och sen lärde jag mig sjunga i tre år, bara för att ha något för mig utanför hemmet, men annars så tycker jag att jag har tillräckligt mycket att göra... dessutom så finns ingenting här som intresserar mig att jobba med, ingenting alls.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Det visade sig åter igen att den ensidiga arbetsmarknaden har en tendens att reproducera traditionell arbetsdelning mellan könen och försvåra kvinnors möjligheter. En fick frågan om arbetsdelningen i hennes familj var annorlunda än hur den hade varit hos hennes föräldrar där det hade varit väldigt traditionellt:

“Kvinna: Det bara reproduceras mellan generationer. Jag arbetar hemma.”

Intervjuare: “Ett medvetet val?”

“Kvinna: Vi bestämde att när vi var färdiga med skolan så var det dags att sätta barn till världen och det är ju liksom mitt jobb... Det finns ju inga jobb här. Det har aldrig varit fler unga arbetslösa kvinnor än nu. Det är något som de försöker ta itu med. Så att det blir liksom något som bara händer att kvinnan hamnar därhemma och mannen går ut. Bara som det var.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Det bör dock understrykas att de allra flesta informanterna var eniga om att arbetsfördelningen i hemmet hade ändrats väldigt mycket från hur de upplevde det i sin barndom. Denna informant är rätt typisk:

Intervjuare: “Arbetsfördelningen hos er, tycker du att den liknar det som var?”

Kvinna: “Nej, nej.”

Intervjuare: “Och vad har då i huvudsak ändrats?”

Kvinna: “Min man är aktivare i barnens uppfostran och deltar mer i hushållsarbetet.”

Intervjuare: “Är det då något speciellt som du tycker att de hellre gör?”

Kvinna: “Nej, det är kanske mera det att det är vissa saker som han försöker slippa som att laga mat och tvätta golv.” [Kvinna, 31 år, glesbygd på vestlandet]

D.v.s. männen är aktivare än de var förr i tiden men fortfarande är det kvinnan som har huvudansvaret. Den som får se till att han inte kommer undan sina plikter och sin del av arbetsbördan i hemmet.

Det verkar som om åtminstone en del av kvinnorna upplever att de blir fångade i en fälla. De vill gärna bo där de är, de vill gärna ta hand om sina barn, men de vill också ha en karriär på arbetsmarknaden, utbilda sig och ha de möjligheter som finns i huvudstaden. De upplever att de blir låsta i hemmet på grund av en begränsad arbetsmarknad och små utbildningsmöjligheter. Det leder till att de hamnar i situationen som i huvudsak handlar om att vara hemmafru och i andra hand reservarbetskraft i dåligt lönat fiskeriarbete. Bitterheten dyker upp då och då under intervjuerna. En av kvinnorna på östlandet berättade att hon hade provat att utbilda sig till skräddare vid Fackskolan i Reykjavík eftersom det var något som hon tyckte var väldigt roligt och intressant. Men hon var där endast en månad. Till en del berodde det på att hon tyckte att hon redan kunde det som hon fick lära sig där. Men:

“Och också därför att min man inte stödde mig. Han stödde mig inte, ville att jag skulle vara hemma därför att vi hade börjat med den här minkfarmen. Det var ju det som skulle rädda det hela. Och då behövde jag inte arbeta med att sy. Och också nu när vi

bodde ute på landet så var det lite opraktiskt. Så jag kom bara hem igen. Och vi ville ju också ha barn så vi satte igång med det... Jag har alltid haft den önskan att bli något men sen så är jag bara ingenting.” [Kvinna, 36 år, glesbygd på östlandet]

Som vi redan har påpekat så är flyttningen på Island både köns- och åldersrelaterad vilket numera innebär att det främst är unga kvinnor som flyttar. Många orsaker kan tänkas förklara detta. För det första är det uppenbart så att pojkar och unga män upplever sig ha en framtid på arbetsmarknaden i hembygden. Traditionella mansjobb är fortfarande attraktiva och pojkarna och de unga männen ser att några av de jobben ger goda intäktsmöjligheter. Flickorna och de unga kvinnorna ser en annan arbetsmarknad, en arbetsmarknad som knappast har någon dragningskraft alls på dem.

“Jag såg en väldigt intressant undersökning förra året om opinioner bland barnen i tionde klass [14-15 åringar]. Alltså om deras idéer om boende och utbildning och sånt. Och pojkarna hade mycket lättare för att se en möjlighet att bli bonde eller fiskare eller liknande här hemma och kanske inte behöva åka någonstans, medan alla flickorna tänkte flytta så fort de kunde. Det bygger antagligen till en del på att pojkarna ser möjligheter här hemma. Ser att det faktiskt finns något att göra.”

[Kvinna, 35 år, by på norrvestlandet]

En av våra manliga informanter ansåg att tonåren ger pojkarna bättre möjligheter till varierande arbete och bra betalt arbete:

“... men flickorna hade inte de samma möjligheterna att hitta jobb som de skulle se som något frestande. Jag känner inte en enda kvinna som har ansett det vara frestande att jobba i ett fryshus hela sitt liv. Och sen dessa typiska jobb i affär och service som inte är “in” och inte bra betalt, ingen vill ha dom. Men pojkarna hade större möjligheter och kunde även få jobb där fackutbildade män jobbade och som därför var mera intressanta. Och detta är typiska mansjobb, inom citationstecken som pojkarna fick. Det vidgade horisonten beträffande facklig utbildning mera hos pojkarna än hos flickorna.” [Man, 23 år, by på östlandet]

Denna skillnad i möjligheter blir uppenbar redan i tonåren och har då en intressant effekt. De av våra informanter som var uppvuxna på landsbygden var överens om att det var mycket bra att vara barn där. Friheten var stor och alla passade på alla. Men detta kan lätt slå över i övervakning i tonåren när de flesta vill ha möjligheten att slippa ifrån föräldrarna och kunna göra saker och ting utan att någon vuxen är där för att rapportera. Just denna åldersrelaterade svängning mellan för- och nackdel av att bo i ett litet samhälle har rapporterats av andra forskare (Glendinning m.fl. 2003).

Den friheten som ungdomarna letar efter har pojkarna möjlighet att köpa sig eftersom de kan få relativt bra betalade jobb. Då kan de köpa bil och lätt sticka till nästa by eller till och med lite längre för att kunna festa i fred. Enligt information från Islands bilregister (Umferðarstofa Íslands) så är pojkar 66,2% av nitton- och tjuugoåringar som äger fordon på Island. Om vi endast tar de som bor utanför huvudstadsområdet så är pojkarna 70,1% av fordonsägarna i denna åldar.

Pengarna innebär även möjligheten att köpa till Reykjavík och vara där en helg då och då. Dessa möjligheter existerar i mindre grad för flickorna och dessutom är det antagligen så att kontrollen är starkare gentemot flickorna än pojkarna. Traditionellt så har flickornas frihet varit mindre än pojkarnas - det är ju flickorna som blir med barn.

Dessa förhållanden är antagligen ingenting som är speciellt för Island. En undersökning i Skottland ger liknande resultat:

“Girls were more likely than boys to emphasise social aspects of community, and to see rural life, at one and the same time, as inclusive, supportive and caring, but also, as intrusive and controlling. And importantly, girls were also more likely than boys to feel they did not fit in, and that their future prospects were limited.”

(Glendinning et.al. 2003)

En av våra informanter berättade att hon hade flyttat från den by som hon var uppvuxen i när hon var 16 år gammal och tyckte att där fanns ingenting att göra:

“Det är ju detta ungdomshus här men det används naturligtvis endast av barn upp till en viss ålder. När du blir lite äldre så är du inte intresserad i att vara i ett ungdomshus tillsammans med små barn. Då är det ingenting som finns. Endast det att gå omkring på gatorna som man säger. Så att det finns ingenting för dem som är äldre, de som är konfirmerade.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

“Man funderar ofta över ungdomarnas situation, socialt händer inte mycket. De är ofta uttråkade och det är inte mycket som de kan göra.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

“... när jag flyttade 16 år gammal till Akureyri och började i gymnasiet så var det som när någon från Reykjavík flyttar till New York. Det var en viss frigörelse och en underbar tid började.” [Man, by på norrlandet]

Andra forskare har också varit inne på den enformighet som kännetecknar arbetsmarknaden på landsbygden och speciellt för kvinnor (Unnur Dís Skaptadóttir & Guðbjörg Linda Rafnsdóttir 2000). Där är det relativt enformiga jobb inom fiskeindustrin som gäller, tunga och isolerande jobb där de har väldigt små möjligheter att influera arbetsprocessen och får lite information. När det nu är så att både kvinnan och mannen förväntas lönearbeta så är dessa jobb knappast särskilt frestande. Dock bör det påpekas att kvinnor inom fiskindustrin på landsbygden har en positivare inställning till sitt jobb än de som arbetar inom fiskindustrin i huvudstadsområdet. Det kan möjligen bero på det som forskningen har visat att kvinnorna inom fiskindustrin på landsbygden har generellt sett en starkare position än deras kvinnliga kollegor i Reykjavík. Det bygger dock inte på deras ekonomiska ställning utan på en starkare position i hushållet och i barnuppfostran och det faktum att många är gifta med sjömän som har en hög status som “havets hjältar” (Unnur Dís Skaptadóttir & Guðbjörg Linda Rafnsdóttir 2000).

Men det är inte endast arbetsmarknaden som är enformig. Det kan vara svårt att hela tiden träffa samma människor, vare sig det är på jobbet, i affären eller på fest. En av våra informanter jobbade så att hon hade ett tiodagars arbetspass och hade sen fyra dagar lediga:

“De första två åren så var jag helt enkelt tvungen att åka bort var tionde dag. Jag bara måste åka till Egilsstaðir eller något. Bara slippa undan. Kanske man kan lära sig leva med det. Jag påstår inte att det inte går. Men ändå så tycker jag alltid att det är bra att slippa härifrån även om jag tycker det är bra att vara här.”

[Kvinna, 31 år, by på östlandet]

6.9 “Vi tror att det vi gör är något som är bra.”

Inte alla som flyttar gör det permanent och det finns andra som flyttar ut på landsbygden utan att vara uppvuxna där. Vad motiverar dessa människor?

Som redan har påpekats så är det möjligheten till arbete som är huvudsaken när folk bestämmer sig för att flytta eller stanna. Både kvinnor och män som vi intervjuade berättade om arbete som gjorde att de flyttade tillbaka till sin hembygd eller flyttade till ett ställe på landsbygden utan att ha sina rötter eller sin släkt där. Ett annat tema var att allt var så himla stressigt i huvudstaden. Det var mycket lugnare på landsbygden. Men det som var ett genomgående tema hos de allra flesta som vi intervjuade, var de än bodde, var att landsbygden var ett mycket bra ställe för barn. Vi har behandlat detta men det kan tilläggas att ibland var just barnens uppväxtmiljö huvudmotiveringen för att flytta ut på landet och att arbetet kom i andra hand. Man hade helt enkelt bestämt sig för att bo på ett visst ställe och sedan, att hitta jobb, det var ett senare problem. Då var barnen huvudorsaken:

“Nej det var en chansning när vi flyttade. Han hade inget arbete där när vi flyttade. Inte när vi bestämde oss för att sälja lägenheten och flytta. Men när vi packade så fick vi veta att det var en

chans till arbete. Men sen gick det inte. Det har varit upp och ner med arbetet.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Släkt och barn var här huvudsaken:

“Han [deras son] har en mormor i Reykjavík. Det är det enda som han har där. Andra är här. Jag tycker att det är viktigt att han får lära känna både gröna områden och resten av släkten. Han har två gammelfarmödrar och de är ju gamla båda två. Och även om han inte kommer att minnas dom så tycker jag det är bättre att veta att han lärde känna dom. Vi försöker spela in det på video och prata. Detta är något som man hade velat få själv. Vi åkte runt landet en gång varje sommar för att hälsa på släkten och vi hade naturligtvis ingen kontakt med dom som bodde där. Vi tror att det vi gör är något som är bra.” [Kvinna, 32 år, by på östlandet]

Men det är inte många som vågar chansa på det sättet. Många fler skulle gärna vilja bo i glesbygden medan barnen är små men det finns andra aspekter som hindrar. Alla är beroende av arbete och det är ett hinder för bosättning på landsbygden som inte många klarar att lösa i dag.

6.10 Diskussion

Frånflyttningen av kvinnor på landsbygden som sådan verkar inte ha resulterat i ett nytt könskontrakt där. Kontraktet har visserligen förändrats på liknande sätt som det har förändrats på Island som helhet. Men ändringarna har skett långsammare i glesbygden, husmoderkontraktet är fortfarande en realitet – betydligt mer än i huvudstadsområdet. Och just det är en bidragande orsak till att kvinnorna flyttar i större utsträckning än männen. Det är i huvudstaden som kvinnor stärker sin position i mycket högre grad än på landsbygden. Situationen på arbetsmarknaden har redan beskrivits och ser vi till politiskt inflytande så ser vi åter ett könsmonster som är ett i huvudstadsområdet och ett annat på landsbygden. Andelen kvinnor i by- och kommunråd är 26 procent i de områden på landsbygden där vi genomförde intervjuer, medan andelen är 43 procent i de kommuner som utgör huvudstadsområdet. Fyra av de åtta kommunerna i huvudstadsområdet har en kvinnlig borgmästare eller kommunalordförande när detta skrivs medan andelen kvinnor i liknande positioner i de kommuner på landsbygden som ingick i detta projekt är 23 procent.

Det verkar också vara så att det inte endast är kvinnornas ekonomiska situation och möjligheter på arbetsmarknaden som är sämre på landsbygden än i huvudstadsområdet. Synen på kvinnor och arbetsmarknaden är lite mera gammalmodiga där. Som ett exempel kan nämnas att när Gallup år 1995 undersökte den isländska befolkningens syn på om kvinnor borde ha samma möjligheter på arbetsmarknaden som männen så fick man en statistiskt signifikant skillnad på svaren på landsbygden och i huvudstadsområdet. I huvudstadsområdet svarade 1,1 procent nej men 3,5procent på landsbygden (Gallup 1995).

Finns det anledning att tro att utvecklingen kommer att gå i en annan riktning? I det stora hela så tror vi inte det. Mycket tyder på att rurala områden kommer att fortsätta mista befolkning och att denna avfolkning kommer att framför allt omfatta kvinnor.

1900-talet kännetecknades av att kvinnor upplevde förbättrade möjligheter i tillvaron och framför allt i tätbyggda områden snarare än i glesbygden. Till en början var det kanske mera äldre, ensamstående kvinnor som upplevde och sökte efter självständighet, social frihet och ett rikare socialt liv. Möjligheterna att försörja sig själv och att leva som ensamstående med barn var mycket bättre i huvudstaden än på landsbygden. Husmoderkontrakten innebar ett fokus på den “klassiska” familjen med en yrkesarbetande man och en hemmaarbetande kvinna. Kvinnor på arbetsmarknaden var å ena sidan äldre kvinnor vars barn hade lämnat hemmet och även unga kvinnor som väntade på att “Prince charming” skulle komma och föra dom till köket, barnafödandet, städningen och familjeomsorgen. De som hittade prinsen kunde i och för sig bosätta sig var som helst på Island. De kvinnor som inte hade

en sån "försörjare" kunde generellt sett klara sig bättre i de större byarna. Husmoderkontraktet passade inte för dom.

I dag ser vi kanske mera unga kvinnor flytta därför att de letar efter utbildning och en bra position på arbetsmarknaden. Generellt är efterfrågan efter väl utbildade människor mindre på landsbygden än i huvudstadsområdet. Kvinnor utbildar sig nu i högre grad än män och det kommer knappast att minska tillströmningen till huvudstadsområdet. Husmoderkontraktet har helt förlorat sin dragningskraft, det finns ingen kvinna som vill underteckna det. Nyligen jämfördes material från två isländska undersökningar om ungdomars önskemål beträffande deras framtidsyrke. Den förra genomfördes 1968 och den senare 2004. 1968 nådde husmoderyrket nästan upp i topp-tio bland flickorna då 6 procent nämnde det som sitt framtidsyrke. År 2004 var det inte en enda som nämnde den möjligheten (Kjartan Ólafsson 2004). Jämställdhetskontraktet är vad man förväntar sig att bli erbjuden i dag. Men detta är svårare att få till stånd i glesbygden än i tätorter. Ingenting pekar mot några förestående förändringar på arbetsmarknaden på den isländska landsbygden som skulle kunna göra den lika attraktiv för kvinnor och män. Så även om isländska kvinnor fortsätter att förbättra sin position och kvinnors och mäns generella position fortsätter att utjämnas så kommer det nog fortsättningsvis att vara så att kvinnorna söker sig till tätorterna i större grad än männen.

Referenser

Althingi (1956): Greinargerð um athugun á röskun jafnvægis í byggð landsins: um jafnvægisframkvæmdir o.fl. Byggðarannsóknastofnun (2002): Íslenskar byggðarannsóknir: Samantekt og greining. Akureyri, Byggðarannsóknastofnun. Byggðarannsóknastofnun og Hagfræðistofnun (2003) Fólk og fyrirtæki. Reykjavík, Iðnaðar- og viðskiptaráðuneytið.

Efnahagsstofnunin (1969): Vestfjarðaáætlun: Greinargerð um framkvæmd hennar. Reykjavík, Efnahagsstofnunin.

Félagsmálaráðuneytið (2000): Athugun á stöðu kvenna á landsbyggðinni. Reykjavík, Félagsmálaráðuneytið.

Forsberg, Gunnel (1998): "Regional Variations in the Gender Contract: Gendered Relations in Labour Markets, Local Politics and Everyday Life in Swedish Regions." *Innovation* Vol. 11, number 2.

Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson (1991): Lífsskoðun í nútímalegum þjóðfélögum. Reykjavík, Félagsvísindastofnun.

Gallup (1995): *Jafnréttiskönnun Gallup*. Reykjavík. Íslenskar markaðsrannsóknir.

Gallup (2000): Aukin lífsgæði með sveigjanleika. Reykjavík. Gallup.

Gísli Ágúst Gunnlaugsson (1993): "Fólksfjölda- og byggðapróun 1880-1990." I Guðmundur Hálfánarson og Svanur Kristjánsson, (red). *Íslensk þjóðfélagsþróun 1880-1990*. Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands og Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands

Gísli Ágúst Gunnlaugsson og Ólöf Garðarsdóttir (1997): "Aðstæður og heimilisstaða íslenskra ekkna um síðustu aldamót." I Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Saga og samfélag*. Reykjavík. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands og Sögufélag.

Glendinning, Anthony, Mark Nuttall, Leo Hendry, Marion Kloep and Sheila Wood (2003): "Rural communities and well-being: a good place to grow up?" *The Sociological Review*, 51.

Grétar Þór Eyþórsson, Kjartan Ólafsson og Hjalti Jóhannesson (2001) Kárahnjúkavirkjun, mat á samfélagsáhrifum. Reykjavík, Landsvirkjun (LV-2001/031).

- Guðbjörg Linda Rafnsdóttir (2001): *Hér liggur fiskur undir steini*. Reykjavík. Sjávarútvegsstofnun Háskóla Íslands.
- Gylfi Arinbjörnsson (1989): *Iðnaður og búseta: Staðarval iðnaðar á Íslandi og svæðisbundin þróun*. Reykjavík, einkaútgáfa.
- Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland*. Redaktörer Guðmundur Jónsson och Magnús S. Magnússon. Reykjavík. Hagstofa Íslands 1997.
- Hagstofa Íslands (2002): *Iceland in Figures*. Reykjavík. Hagstofa Íslands.
- Hagtíðindi 2004:1*. Reykjavík. Hagstofa Íslands.
- Hamilton, Lawrence C., Oddmund Otterstad (1998): "Sex Ratio and Community Size: Notes from the Northern Atlantic." *Population and Environment*. Vol. 20, number 1.
- Helgi Skúli Kjartansson (1974): "Fólksflutningar til Reykjavíkur 1850-1930." I *Safn til sögu Reykjavíkur*. Reykjavík. Sögufélagið.
- Hernes, Helga 1987: *Welfare State and Women Power. Essays in State Feminism*. Oslo, Norwegian University Press.
- Hildur Rúna Hauksdóttir (2002): "Óhefðbundnar leiðir." I Anna Kristine Magnúsdóttir: *Litróf lífsins*. Reykjavík. Vaka-Helgafell.
- Hirdman, Yvonne (1990): *Genussystemet. Maktutredningen. Slutrapport*. SOU 1990:44. Stockholm.
- Hjalti Jóhannesson (1990): *Internal Migration in Iceland 1983-1987: A study of regional differences*. Ontario, York University.
- Hjalti Jóhannesson (2003) "Um tilfærslu mannfjöldans á 20. öldinni og viðleitnina til að hamla á móti straumnum". I Jón Hjaltason (red.): *Afmæliskveðja til Háskóla Íslands*. Akureyri, Bókaútgáfan Hólar.
- Hjalti Jóhannesson og Kjartan Ólafsson (2004): *Samgöngubætur og félags- og efnahagsleg áhrif þeirra*. Akureyri. Rannsóknastofnun Háskólans á Akureyri.
- Ingólfur V. Gíslason (1994): *Bjarmi nýrrar tíðar. Saga Iðju, félags verksmiðjufólks, í 60 ár*. Reykjavík. Hið íslenska bókmenntafélag.
- Jónas Jónsson (1913): "Dagarnir líða." *Skinfaxi* 8. tbl. 4. árg. *Landshagir 2004*. Reykjavík. Hagstofa Íslands.
- Kjartan Ólafsson (2004): The future heaven of gender equality? se: <http://notendur.unak.is/not/kjartan/>
- Lausten, Mette & Karen Sjørup (2003): *Hvad kvinder og mænd bruger tiden til. Om tidsmæssig ligestilling i danske familier*. København. Socialforskningsinstituttet.
- Moon, B. (1995): "Paradigms in migration research: exploring "moorings" as a schema." *Progress in Human Geography* 19(4) pp. 504-524.
- Ní Laoire, Caitríona (2001): "A Matter of Life and Death? Men, Masculinities and Staying "Behind" in Rural Ireland." *Sociologia Ruralis* Vol 41, number 2.

Ólöf Garðarsdóttir (1998): “Þáttur kvenna í flutningum til sjávarsíðunnar við upphaf þéttbýlismyndunar á Íslandi.” I Friðrik H. Jónsson (red.): *Rannsóknir í félagsvísindum II*. Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Hagfræðistofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan.

Portes, A. (1978) Migration and underdevelopment. *Politics and Society* 8.

Rannsóknastofnun Háskólans á Akureyri (1998): *Staða kvenna í dreifbýli á Norðurlandi vestra*. Akureyri. Rannsóknastofnun Háskólans á Akureyri.

Rúnar Vilhjálmsson, Ólafur Ólafsson, Jóhann Ág. Sigurðsson och Tryggvi Þór Herbertsson (2001): *Aðgangur að heilbrigðisþjónustu á Íslandi*. Reykjavík. Landlæknisembættið.

Shrestha, N. R. (1988): “A structural perspective on labour migration in underdeveloped countries.” *Progress in Human Geography*, 12(2) pp. 179-207.

Sigurður Gudmundsson (1973): *Internal migration in Iceland*. Waterloo, University of Waterloo.

Sigurður Sigurðsson (2003): *Unga fólkið fór. Aldurskipting á Norðurlandi vestra 1992 og 2002*. Byggðastofnun. Iðnþróunarfélag Norðurlands vestra.

Statistics Iceland (2002): *Statistical Yearbook of Iceland*. Reykjavík, Statistics Iceland.

Stefán Ólafsson (1997) *Búseta á Íslandi: Rannsókn á búferlaflutningum*. Reykjavík, Byggðastofnun.

Stefán Ólafsson (1999) *Íslenska leiðin. Almannatryggingar og velferð í fjölþjóðlegum samanburði*. Reykjavík, Tryggingastofnun Ríkisins og Háskólaútgáfan.

Tid för vardagsliv. Kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01. Stockholm. Statistiska centralbyrån 2003.

Unnur Dís Skaptadóttir (1995): “Konur við sjávarsíðuna.” I Friðrik H. Jónsson (red.): *Rannsóknir í félagsvísindum*. Reykjavík. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands. Háskólaútgáfan.

Unnur Dís Skaptadóttir (1998): “Verkaskipting kynja og vinnuskipulag í fiskiðnaði.” I Friðrik H. Jónsson (red.): *Rannsóknir í félagsvísindum II*. Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Hagfræðistofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan.

Vaage, Odd Frank (2002): *Til alle døgnets tider. Tidsbruk 1971-2000*. Oslo. Statistisk sentralbyrå.

Vinumarkaður 2002. Reykjavík. Hagstofa Íslands.

Þingsályktun 30/127, 2 maí 2002.

Þóroddur Bjarnason (2004): “Leiðin að heiman... Forspárgildi viðhorfa unglunga fyrir búsetuþróun á Íslandi.” I Úlfar Hauksson (red.): *Rannsóknir í félagsvísindum V*. Reykjavík. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands. Háskólaútgáfan.

7 Kvinnerollen på Færøylene i endring - en sammenlikning av kvinners politiske medborgerskap i to kommuner

Björg Jacobsen og Beinta í Jákupsstovu

7.1 Indledning

Kvinderollen på Færøerne er i ændring, og i dette kapitel vil vi redegøre for denne proces med specielt fokus på kvindernes politiske medborgerskab. I del 1 fokuseres på kvindernes vej ud i det offentlige rum. Indledningsvis gives en kort beskrivelse af det færøske samfunds traditionelle kønsroller med manden i den offentlige og kvinden i den private sfære. Kvindernes entré på arbejdsmarkedet i 1970-80erne blev efterfulgt af en kraftig udbygning af offentlige velfærdsordninger i 1990erne. Den traditionelle familistiske velfærdsmodel, hvor familierne havde hovedansvaret for at reducere social utryghed, tog form i retning af en mere offentlig styret og finansieret velfærdsmodel. Udviklingen medførte også til en vis stigning i kvindelig deltagelse i politik, dog ikke i nær samme grad som i de øvrige nordiske lande.

De statistiske oplysninger om arbejdsmarkedsforhold og velfærdssektoren på Færøerne er fortsat mangelfulde, og det har sat begrænsninger for vore analyser af kønsrelationer i arbejdsliv og velfærdspolitik. Også oplysninger om valgresultater foreligger foreløbig kun som rådata, men her har vi selv udarbejdet en del valgstatistik baseret på kommunevalgene på Færøerne 1992, 1996 og 2000. Analyser af dette talmateriale giver en øget forståelse for ulige processer, som kan hindre eller lede til øget kvindelig politiske deltagelse. Tallene viser en ret skæv fordeling mht. kvindelig repræsentation i de kommunale byråd. I nogle kommuner har kvinder taget initiativ til kvindelister, dvs. lister med udelukkende kvindelige kandidater, som opstiller til valg. I de kommuner, hvor kvindelister stiller op, er der en tendens til højere andel kvinder i politiske positioner.

Vi forlader nu makroniveau og fokuserer på de to kommuner Tvøroyri og Vestmanna med hver sine syv byrådsmedlemmer, som ligger i hver sin ende af skalaen mht. kønspolitisk byrådsrepræsentation: I Tvøroyri byråd har der kun siddet én kvinde 1992-96 og ingen siden, mens Vestmanna byråd har haft kvindelig majoritet siden 1992. Vi har undersøgt arbejdsmarkedet i de to kommuner, herunder køns- og branchefordeling og ugentlige arbejdstimer.⁹⁰ I del 2 går vi tættere på Tvøroyri og Vestmanna og beskriver de historiske, demografiske, politiske og erhvervmæssige forhold samt velfærdssystemerne. Dertil har vi interviewet en række kvinder i de to kommuner. Interviewene i Vestmanna omfatter otte forhenværende og nuværende kommunalpolitikere og en række organisatorer af kvindelisten. Interviewene i Tvøroyri omfatter tolv opstillede fra forskellige politiske partier, heraf tre valgte og derved forhenværende kommunalpolitikere. Da antallet af valgte kandidater i Tvøroyri er meget lavt,

⁹⁰ September-oktober 2003

og den politiske kultur her tilmed er noget spesiell, har vi valgt at supplere med intervjuer av to opstilte (men ikke valgte) kandidater til lagtinget⁹¹, en representant for en politisk forening samt en håndfull organisatorer av en kvindeliste, nogle kvinder i velfærdssystemet og nogle i byråds undervalg. Ialt er ca. 20 personer i Tvøroyri intervjuet, og da der er tale om små forhold, er der en del overlappinger. Ud fra teorier om social kapital og diskursive (magt)perspektiver søger vi at afdække og forklare de to kommuners meget forskjellige forhold mht. kønspolitisk representasjon. Til slut reflekterer vi over fremtidige perspektiver.

7.2 Færøyske kvinners veg ut i det offentlige rom

7.2.1 Lønnet og ulønnet arbeid, velferd og politiske deltaging i et kjønnsperspektiv⁹²

Det færøyske samfunnet er kjønnssegregert. Dette er en segregering som ikke er juridisk basert eller styrt av et religiøst fundamentalistisk regime, men som er fundert i det som har vært færøyingenes felles forståelse av kjønnenes "naturlige" plass i samfunnet. Kvinnene har hovedansvaret for den ulønnede omsorgen i familien, og mennene dominerer det offentlige rom.

Dagens kjønnsrolleforståelse har sine røtter i 1800-tallets liberale ideologier som blant annet resulterte i frihandel i 1856. Overgangen fra et statisk bondesamfunn til en pengebasert økonomi basert på fiskeri, var med på å forme et mannsideal av entreprenører. De færøyske kvinnenes rolle i det moderne kapitalistiske samfunn ble i stedet å være de stille hjelperne som sørget for familiens velferd, og eventuelt gjennom kollektiv innsats samlet midler til samfunnsnyttige og velgjørende formål. Rundt forrige århundreskifte skilte den færøyske kvinnerollen seg nok ikke så mye fra kvinners roller i de andre nordiske landene. Men Færøyene kom til å være frakoplet den sosialpolitiske utviklingen under framveksten av de skandinaviske velferdsstatsmodellene. Mens staten overtok mye av ansvaret for den enkeltes helse og velferd i de skandinaviske landene, kom de færøyske kvinnene helt fram til vår tid å beholde omsorgsansvaret, uten økonomisk eller personellmessig avlastning fra et offentlig hjelpeapparat.

Esping-Andersen (1998) ser velferdspolitik som *risikoreduksjon*: befolkningens kollektive systemer som kan avhjelpe uforutsibare hendelser som sykdom og arbeidsløshet, og mer forutsibare påkjenninger som omsorg for barn og gamle. - Esping-Andersen skiller mellom tre ulike velferdsmodeller, ut fra om det er *staten*, *markedet* eller *familisme* som står bak de kollektive politiske tiltakene for å redusere sosial usikkerhet. *Husholdningene* er grunnenhetene i alle disse velferdssystemene, men det vil variere i hvilken grad ansvaret for helse og omsorg vil være plassert i familien. I Danmark, som i de andre skandinaviske velferdsstatene, har *staten* gjennom ulike universelle kontrollordninger og rettighetsbaserte tjenestetilbud overtatt mange av de oppgavene som tidligere ble ivaretatt i familien. Det liberale alternativet, kjent fra anglo-amerikanske land og som nå også utprøves bl.a. i de nordiske land, er *markedsbaserte* velferdsordninger, utformet etter enkeltindividers interesse, mulighet og behov for å betale for økt sikkerhet mot sosiale ulykker. De *familistiske* ordningene kjenner vi bl.a. fra de konservative samfunnssystemene i Sør-Europa. Familismens fundament er familiens gjensidige forpliktelser for familiemedlemmer, der hjelpen på den ene side anses som en ufravikelig forpliktelse, på den andre side også som en *investering* i motytelser, om det skulle trenge ved senere høve.

Færøyene er del av det danske kongeriket, og tilknytningen til den danske staten har medført statlige forpliktelser og lokale forventninger til at færøyingers velferd blir ivaretatt. Men den færøyske velferdsmodellen har hatt færre *offentlig finansierte* sosiale ytelser og tjenestetilbud enn den danske. Politikktutforming på Færøyene har alltid skulle tilpasses færøyske forhold. Forskjellen mellom

⁹¹ Det nationale parlament på Færøerne

⁹² Dette avsnittet bygger på Jákupsstovu (2003)

dansk og færøysk velferdssystem synes å bunne i ulike grunnholdninger hos dem som har vært i posisjon til å prege utformingen av færøysk helse- og sosialpolitikk fram til vår tid mht hvor ansvaret for den enkeltes velferd skulle ligge. I Esping-Andersens (1998) terminologi kunne den færøyske velferdsmodell karakteriseres som familistisk fram til de siste tiår i det 20. århundre.

En annen viktig nøkkel for å forstå frakoplingen fra velferdsutviklingen i de andre landene ligger i færøysk skattheorie. I andre land kom innføring av moderne skatteinnkrevingsmåter samtidig med framveksten av de nasjonale velferdsstatene (Steinmo 1993). Overgangen til inntektsskatt fikk følger for den politiske forståelsen og fortolkningen av behov. Man fikk begreper som skapte en ny forståelse av samfunnets medlemmer: Mens noen fikk status som familieforsørgere, ble andre forsørgerens byrde, og minstesatsen ga et signal om offentlig inngrep for å sikre den reproduktive sfæren. Innføring av inntektsskatt ga rom for en omfordelingspolitikk, ved at det kunne legges en progressiv profil i skatteinnkrevningen. Dessuten kunne skattemidler finansiere tjenester og/eller brukes til direkte overføringer til mindre bemidlede.

I 1906 ble det færøyske Lagtinget tilbudt økt selvstyre mot større færøysk finansiering av offentlige utgifter. Tilbudet ble avslått. Det politiske utfallet fikk flere konsekvenser for moderne færøysk politikk. For det første la det politiske regimet i Danmark seg på en linje der de valgte å forholde seg politisk ”nøytrale” i forhold til politikktutforming på Færøyene; dette ble overlatt til arenaer med særlig forståelse for færøyske forhold, dvs den statsadministrative ekspertisen og /eller færøyske politiske organ. Grunnholdninger hos de som har vært i posisjon til å prege utformingen av færøysk helse- og sosialpolitikk, har ofte vært at man kunne vente med å iverksette kostbare reformer på Færøyene (Jákupsstovu 2003).

For det andre fikk de politiske styringsorganene på Færøyene verken offentlige midler til å initiere tiltak eller det omfordelingsverktøyet som progressiv inntektsskatt er. I en periode da nye prinsipper og modeller for offentlig styring ble adoptert parallelt i grannelanda, kom den færøyske nasjonen til å stå frakoplet diskurser om offentlige forvaltningsreformer og fordelingspolitikk.

Da Lagtinget i 1934 fikk rett til å kreve inntektsskatt, økte det Lagtingets muligheter til å sette inn næringspolitiske tiltak som kunne styrke om yrkesgruppers og distrikters konkurransevne. På den andre side ble Lagtinget ganske skjermet fra andre former for fordelingspolitisk debatt om offentlig velferd som preget politikken i nabolandene. De strukturelle føringene ved skattesystemet har ledet til fordelingspolitiske diskusjoner om *næringspolitikk* heller enn *sosialpolitikk*. Fokus har vært på å sikre mennenes forsørgerevne. Færøyske politikere hadde ikke nasjonalstatlige forpliktelser for innbyggernes helse og velferd, det var den danske staten som dekte det meste av utgiftene og som la opp løyper for en offentlig helse- og sosialpolitikk, løyper som færøyingene kunne velge å følge eller la være. Hvis disse løypene ble fulgt, ville det innebære en sterkere innlemmelse i dansk main-stream-tenkning, blant annet gjennom tilpasning til standardiserte rutiner og standard fordelingskriterier i de offentlige institusjonene. Hvis ikke, ville resultatet være en tilsvarende frakopling fra dansk policy på området.

Færøyene fulgte altså ikke bølgen da velferdsstaten begynte å ta form i de andre nordiske landene. Man har funnet løsninger på sosiale risiki som fattigdom, sykdom og handikapp, tap av familieforsørgere osv innen familien – eventuelt supplert med litt hjelp fra det offentlige.

Hva med arbeidsløshet? På Færøyene var det ikke registrert arbeidsløshet før på 1990-tallet. Hele 1900-tallet har de fleste færøyske familiene vært avhengige av lønnen til familieforsørgere, og både på 1930-tallet, på 1950-tallet og rundt 1990 var tallet på arbeidsløse høyt. Men det var ingen ordning med arbeidsløshetsstrygd, og det hadde derfor ingen hensikt å registrere og telle de arbeidsløse. - Hvordan løste husholdningene problemet med arbeidsløshet og inntektstap? En vanlig løsning var (og er) at lønnstakeren reiste utenlands og sendte lønningen hjem til familien – en typisk diaspora-økonomi, slik vi i dag kjenner den fra Den tredje verden (Mørkøre 1997).

Ikke før 1992 fikk færøyske lønnstakere rett til arbeidsløshetsstrygd. Det var krisetider, mer enn 20 % av arbeidsstyrken mistet arbeidet, mer enn 7000 mennesker reiste i tidsrommet 1989-1995 fra Færøyene (Thomsen 2002). For første gang siden den første folketellingen i 1801 gikk folketallet ned. Utvandringen innebar nemlig noe nytt: Nå var det ikke bare ungdommer som reiste ut, og mannlige familieforsørgere som søkte seg arbeid i utlandet i en kortere eller lengre periode. Nå flyttet hele familier, for nå søkte *begge* ektefeller ut på alternative arbeidsmarkeder. Familieøkonomien og arbeidsmarkedet var endret. Familiene var blitt avhengige av to inntekter. Mens kvinnenens rolle fram til omkring 1970 hadde vært å utføre ulønnet omsorgsarbeid i privatsfæren, var de aller fleste nå lønnstakere. Også kvinnenens arbeidskraft var blitt en vare på arbeidsmarkedet. Og det krevde ny politiske handling hos færøyske myndigheter.

Kapitalistisk økonomi og samfunnsform har medført at folks behov og arbeidskraft har fått et varepreg. Den enkeltes velferd er blitt avhengig av hans og hennes status som lønnstakere på arbeidsmarkedet. Når folks behov ikke kan dekkes, fordi de ikke har innpass på arbeidsmarkedet, må det offentlige – staten / landet/kommunene – sette inn tiltak. Enten må det skapes muligheter for at folk kan delta på arbeidsmarkedet (kommodifisering), eller må det skapes rom for at folk kan livnære seg uten lønnsarbeid (dekommodifisering) (Tornes 1993; Helgesen 1998).

Mange av de velferdstjenestene og offentlige stønadsordningene som er gamle og etablerte i de andre nordiske landene, er nyetablerte på Færøyene. Det gjelder som nevnt arbeidsløshetsstrygd, innført i 1992, det gjelder også blant annet den nye ordningen om foreldrepermisjon med lønn ved svangerskap og fødsel fra 2001. Ikke minst gjelder det den store satsingen som nå skjer på kommunenivå, med tilrettelegging for offentlig barnepass og omsorg for eldre. Det er en prosess i gang der det offentlige i større grad nå overtar noe av det ansvaret som til nå har ligget i hjemmene, hos kvinnene. Samtidig pågår det prosesser der tidligere private problemer nå blir deprivatiserte, gjennom oppretting av bruker- og interesseorganisasjoner.

Den tradisjonelle kjønnssegregeringen i det færøyske samfunnet avspeiles også i sammensetningen av de folkevalgte politiske organene. De har vært og er fortsatt svært mannsdominerte, både på nasjonalt og kommunalt nivå. Det er nok ofte en overforenkling av virkeligheten å påvise direkte sammenhenger mellom politikkutforming og politisk representasjon; men i det færøyske samfunn synes det imidlertid å være en nær sammenheng mellom lav kvinnerepresentasjon i politiske organ og en familistisk velferdsmodell.

Kvinnene fikk stemmerett til kommunevalg i 1908, og til lagtings- og folketingsvalg i 1915; men fram til 1978 ble kun menn valgt til nasjonalforsamlingen *Lagtinget*. Heller ikke i de nå 48 kommunestyrene⁹³ har det vært vanlig med kvinner. Men i noen kommuner synes synet på kvinners deltaking i politisk virksomhet å være i endring. Her utvikles nye kjønnsmonstre, og det skapes lokale bevegelser som mobiliserer og integrerer kvinner i lokalpolitikken. I en kommune, Vestmanna, har faktisk kvinner sittet med den kommunepolitiske ledelsen gjennom hele 1990-tallet og fram til i dag. På den andre siden er det fortsatt kommuner der kvinner er svakt eller slett ikke er representert. Tvøroyri er en av disse; siden 1996 har *ingen* kvinne sittet i kommunestyret; og i perioden 1992-96 var det bare én kvinne blant de folkevalgte.

Tvøroyris mangel på kvinnelige kommunepolitikere har til nå ikke blitt betraktet som noe stort problem, verken lokalt eller på nasjonalt nivå har man forsøkt fra offentlig side å endre på forholdene. Likestilling mellom kjønnene er et felt som på Færøyene er blitt stilt i skyggen av de to dominerende aksene i færøysk politikk: den økonomiske som spenner fra sosialdemokrati til ny-liberalisme, og den nasjonale som spenner fra løsrivelse fra Danmark til vern om nåværende hjemmestyreordning.

Interessen for kommunestyrenes kjønnsfordeling har økt de siste årene, noe som kanskje særlig det færøyske likestillingsrådet (opprettet etter at likestillingsloven ble vedtatt i 1994) har medvirket til (se www.javntratt.fo). Men på Færøyene har det til nå ikke blitt utarbeidd valgstatistikk som kan danne

⁹³ I denne artikkelen brukes fellesbetegnelsen *kommunestyre* for de færøyske betegnelsene *býráð* og *bygdaráð*.

grunnlag for systematiske analyser av de folkevalgtes representativitet. Det finnes ikke tallmateriale som for eksempel beskriver kandidatenes og representantenes kjønn og alder, verken for lagtings- eller kommunevalg.

Det kan være en mulig forklaring på at fraværet av kvinner på Tvøroyri ikke har blitt eksponert. Mens kvinners posisjon i Vestmanna ble kjent over hele landet da den som den første færøyske kommunen fikk kvinnelig borgmester i 1988, og fordi kvinnelisten der har fått absolutt flertall ved alle valg siden 1992, har et absolutt fravær av kvinner i Tvøroyri ikke blitt fanget av nyhetsbildet. Først gjennom systematiske sammenstillinger av valgresultat blir situasjonen avdekket og synlig; og med det kanskje på sikt en situasjon der "statistical tools have helped to fashion a "public sphere" in the Habermasian meaning of a context of collective debate." (Desrosières 1998:324)

7.3 Forskning om kjønn og politikk

Fram til 1980-tallet ble det, naturlig nok, i den nordiske kvinneforskningen fokusert på kvinners utestenging og marginalisering fra denne offentlige politiske sfæren. Studiene bar gjerne preg av deterministiske forståelser, med fokus på hvordan segregering og hierarki mellom kjønnene ble reproduisert. Kvinners omsorgsorientering i den private sfære ble oppfattet som en barriere for politisk deltaking, makt og innflytelse. Skillet mellom offentlig og privat sfære forklarte ulik politiske deltaking blant kvinner og menn (se Means 1973, Pateman 1988; Hirdman 1990, Siim 1997).

Utviklingen med stadig flere kvinnelige politikere ga etter hvert grunn til revurderinger av forståelsen av kvinners relasjoner til politisk makt og politiske institusjoner. Empiriske studier dokumenterte, som Siim (1997:195) skriver: "kvinder voksende politiske tilstedeværelse på alle planer i det politiske liv i Skandinaviem" (se Karvonen og Selle 1995, Raam 1995, Berquist m.fl. 1999).

Hvordan kan denne politiske mobiliseringen av kvinner forstås? Noen tillegger utviklingen av arbeidsmarkedet, eventuelt også utdanningssystemet, den sentrale forklaringsfaktoren: Behovet for kvinner som lønntakere i arbeidsmarkedet gjorde det nødvendig å erstatte deres ulønnede arbeidskraft som omsorgsutøvere i familien, med barnehager, alders- og sjukeheim, og nye typer institusjoner for funksjonshemmede. Og med arbeid uten for hjemmet, på lik linje med mannen, mener man da at kvinner også vil delta i politisk arbeid, på lik linje med mannen (Hirdman 1990). Dette er en tilnærming der "Kønsforskelle i politikk opfattes som en effekt af den kønsmessige arbejdsdeling". (Siim 1997:197). Det er grunn til å spørre om en forståelse der kvinners politiske medborgerskap ses som en konsekvens av sosialisering til livet i den offentlige sfære, gir økt forståelse for de raske endringene i kjønnssammensetningen av noen lokalpolitiske fora som vi har vært vitne til, blant annet i Vestmanna på Færøyene. Kanskje det heller er slik at "det centrale spørsmål ikke er, hvad der er politikk, men snarere hvordan det politiske felt konstitueres historisk og i forskjellige politiske kontekster." (Siim 1997:205).

Nyere kvinneforskning har gjerne tillagt kvinnene en mer bevisst delaktighet i utformingen av den politiske medborgerrollen. Helga Hernes' presentasjon av statsfeminismen og de kvinnevennlige nordiske velferdsstatene var skjellsettende (Hernes 1987). Hun påpekte hvordan kvinneandelen vokste i ulike deler av offentlig liv, og da særlig blant folkevalgte, i offentlig kommunal forvaltning og i statsadministrasjonen. Satsningen på offentlige velferdsordninger mente hun kunne betraktes som en strategi for at kvinnene kunne oppnå en ny medborgerstatus. Hennes fokusering på kvinners ulike roller som klienter, arbeidstakere og skattebetalere, og hvordan disse rollene førte til kryssende lojaliteter, men også solidaritet med forskjellige grupper og identifikasjon med ulike verdier, alt etter sammenhengen (Hernes 1987/1997:96), var en forløper til de mer nyanserte forståelsene av kvinners politiske medborgerskap, representert ved bl.a. Anne Phillips (1995) og Anna Jónasdóttir (1991). Kvinner "som kvinner" har ikke nødvendigvis felles interesser, identiteter og verdier, men gjennom politisk praksis - hvis også kvinner er til stede i fora for politisk beslutningstaking - kan det bygges bro over de forskjellige interessene som representeres i de politiske institusjonene. Ut i fra et slikt pluralistisk syn vil en positiv særbehandling for å få en jevnere kjønnsfordeling kunne sikre en mer

rettferdig fordeling av goder, tjenester, makt og innflytelse (og samme argument kan selvfølgelig også brukes for en bedre representasjon av andre underrepresenterte grupper).

Her skal fokus settes på kvinners deltaking i færøysk kommunepolitikk. Hvilke prosesser hhv bidrar til og hindrer politisk medborgerskap? I første omgang skal vi se på mulige institusjonelle barrierer for kvinners representasjon i kommunepolitikken. Hva kjennetegner de færøyske kommunepolitiske systemene? Er det dørterskler i form av en partistruktur, og/eller et valgsystem som gjør det vanskelig for kvinner (og andre underrepresenterte grupper) å bli nominerte på de tradisjonelle partilistene og å få velgernes stemmer?

7.4 Kommunestruktur og kommunevalg

7.4.1 Mange og små kommuner

I 1866 ble det bestemt ved "Lov om Byen Thorshavns økonomiske Bestyrelse" at "Landfogden og Byens Representanter i Forening" skulle styre byen. I 1872 ble resten av landet delt i syv kommuner, med de syv prestegjeldene som utgangspunkt. Moderne kommunalt selvstyre var blitt innført, et par tiår etter at Lagtinget var blitt gjenopprettet som rådgivende organ i det nye styringssystemet som kom etter at eneveldet ble avskaffet i Danmark i 1849. – I 1948 ble hjemmestyre innført på Færøyene, og alle beslutninger som gjaldt den kommunale styringsordningen, skulle heretter fattes av Lagting og Landsstyre.

Fram til ny kommunelov i 1972 var det relativt enkelt å dele kommuner. Antallet kommuner var på det tidspunkt blitt 51, med den siste delingen i 1967. Nå ble det ikke lenger mulig å opprette nye kommuneenheter, tvert om har det vært et politisk mål å få antallet kommuner ned. I 1976 valgte Kaldbak å slå seg sammen med nabokommunen Tórshavn.

Det skulle gå 20 år, og en dyp økonomisk krise, før de neste kommunesammenslåingene, og nytt fokus på det kommunale styringsnivået (se Kommunenevndin 1998). Kommunene fastsetter selv den kommunale skatteprosenten; tradisjonelt har det ikke vært noen nasjonal overordnet styring med kommuneøkonomien. Svak økonomi har vært med på å redusere kommunenes handlingsrom, og under krisen var det utsikter til at noen kommuner kunne gå konkurs. Det har derfor de siste årene blitt satt inn sterkere kontroll med kommunale låneopptak og investeringer; og kommunesammenslåing står nå høyt på den politiske dagsorden i dag. I 1996 valgte forstaden Argir å bli del av Tórshavn, og i 2000 ble også en tredje nabokommune, Kollafjørður, en del av hovedstadskommunen. I denne artikkelen opereres med det antall kommuner som var ved valget i 2000. Til valget i november 2004 ble antall kommuner redusert fra 48 til 34.

Det sier seg selv at en innbyggertall på 47.000 delt på 48 kommuner gir noen kommuner med få innbyggere, så få at det er nesten et under at man greier at stille flere lister til kommunevalg. De to minste kommunene hadde pr 31.12.2000 30 og 19 innbyggere. På den andre siden er relativt få representanter i færøyske kommunestyre, sammenholdt med for eksempel norske. Som tabell 7-1 viser, har de minste kommunene kun 3 representanter, den største 13:

Tabell 7-1. Kommunestyrenes størrelse valgperioden 2000-2004.

Antall representanter i kommunestyret	Kommuner i alt	Gjennomsnittlig innbyggertall 31.12.2000
13	1	17.800
11	1	4.800
9	3	1.800
7	14	920
5	18	270
3	11	60
I alt 272 folkevalgte i kommunene	I alt 48 kommuner	I alt 46.196 innbyggere

I del 2 kommer vi spesielt å fokusere på situasjonen i to kommuner som begge har valgt å ha et kommunestyre med 7 representanter: Vestmanna med 1.237 og Tvøroyri med 1.831 innbyggere pr 31.12.2000.

7.4.2 Partistruktur

Det store antallet kommuner gjenspeiler færøyingenes sterke lokalgeografiske identitet. Lederen for det pågående arbeidet med forslag til færøysk grunnlov, finner at tilhørigheten til nærmiljøet helt fram til vår tid har overskygget det nasjonale fellesskapet (Joensen 2003). Noen vil hevde at den fortsatt gjør det (Eliassen 2003; Sørensen 1992). Også Z.Wang (1988:198) er blant dem som setter fokus på den lokale forankringen; han hevder at delingen av kommuner oppsto når folk i den ene bygda ikke ville bidra til finansiering av tiltak som skulle iverksettes i grannebygda.

Den sterke grendetilhørigheten på lokalnivå vises særlig klart i organiseringen av kommunevalget i Runavík, den tredjestørste kommunen på Færøyene med ca 2.500 innbyggere. Denne kommunen har vokst sterkt de siste årene, og består i dag for en stor del av en sammenhengende bebyggelse. Likevel ble valgene i 1992 og 1996 organisert rundt 4 lister som hver representerte en tradisjonell bygd/grend. Også valgene i andre kommuner kan ha slike elementer av grenderepresentasjon uten at det kommer så klart fram i valgmaterialiet.

Det generelle trekket er at valget i de største kommunene er strukturert rundt valg av partier som man finner på nasjonalt nivå, i Lagtinget. Lagtingsrepresentantene i dag representerer 6 partier som er delt etter to hovedkonfliktlinjer: en tradisjonell venstre-høgre akse etter klasseinteresser, og en akse som følger holdningene til det nasjonale spørsmål, slik det er framstilt i tabell 7-2:

Tabell 7-2. Det færøyske partisystemet

	Venstre		Høgre
Selvstendig stat	Tjóðveldisflokkurin	Miðflokkurin Sjálvstýrisflokkurin	Fólkaflokkurin
Hjemmestyre	Javnaðarflokkurin		Sambandsflokkurin

Tórshavn hadde ved kommunevalget høsten 2000 lister fra alle "lagtingspartiene"; men dette var første kommunevalg (i all fall siden 1972) uten "upolitisk(e)" liste(r).

Det hører til unntakene at det ikke stilles flere lister ved et kommunevalg; og alle valgene er 'reelle' i den forstand at det alltid vil være flere personer som er nominerte, enn de som det er plass til i kommunestyret.

Tabell 7-3 gir en oversikt over de kommuner, der valgene 1) er organisert rundt nasjonale politiske partier, dvs partier som stiller til lagtingsvalg, 2) kommuner som kun har ”upolitiske” lister, der valget gjerne er organisert rundt grenderepresentasjon, og 3) kommuner med et blandet system:

Tabell 7-3. Politiske og ’upolitiske’ lister til kommunevalg 1992-2000.

	Kommuner	Innbyggere pr 31.12.2000
Nasjonale politiske partier	Tórshavn	17.748
	Klaksvík	4.780
	Tvøroyri	1.831
	Vág	1.376
	Gøta	968
Blandet system: 2 nasjonale politiske partier og noen ”upolitiske” lister	Fuglafjørð	1.546
	Miðvág (2000)	974
”Upolitiske” lister	Runavík (bygdelisten)	2.475
	40 kommuner med færre enn 1.250 innbyggere	– 1.250 Vestmanna: 1.237 Nes: 1.166 Sjóvar: 1.025 500 – 999 kommuner 200 – 499 11 kommuner 19 – 199 18 kommuner

Vi ser at i de to største byene Tórshavn og Klaksvík, og i de to store kommunene i Suðuroy, Tvøroyri og Vág, er kommunevalgene rundt de nasjonale politiske partene. Et par av de mellomstore kommunene har et blandet system, der ”upolitiske” lister kommer i tillegg til (noen av) de nasjonale partiene. I resten av kommunene er kandidatene nominert på lister som er (mer eller mindre) frikoblet fra den partistrukturen som finnes på nasjonalt nivå. De små kommunene har som regel et par eller noen få ”upolitiske” lister. Av særlig interesse for oss er kvinnelistene, lister der bare kvinner er nominerte. Kvinnelistenes forhistorie og utbredelse i dag er tema for avsnitt 4.

7.4.3 Valgakten

Hvilke muligheter har velgerne til å prege kjønnsfordelingen blant kommunepolitikere? Kommunestyreløven fra 1972 begrenser partienes / listenes innflytelse når det gjelder hvilke personer som blir valgt. Etter nominasjonsprosessen der partiene / listene har gått god for utvalget av kandidater, er det velgerne som avgjør personvalget. Velgerne kan sette ett kryss på valgseddelen: Man kan enten sette kryss ved en person som står på en av listene, eller man kan sette kryss ved listen, uten å gjøre forskjell på kandidatene.

Et spørsmål som man da kan stille, er om stemmegivningen er ”kjønnsavhengig”, i den forstand at kvinner stemmer på kvinner, og menn på menn. Dette spørsmålet var tema for en exit-poll undersøkelse, utført ved kommunevalget i Tórshavn 2000:

Tabell 7-4. Menn og kvinners valg av mannlig eller kvinnelig kandidat. Tórshavn 2000

	Mann	Kvinne	Sum
Valgt mann	80,3	56,3	67,9
Valgt kvinne	16,0	41,2	29,0
Valgt parti	3,7	2,5	3,1
Sum	100,0	100,0	100,0
N*=	2 402	2 560	4 962

N utgjør 52,8 % av velgerne.

Velgere i Tórshavn 2000: 12.571; av disse brukte 9398 stemmeretten, dvs en valgdeltaking på 74,8 %

Tabell 7-4 viser at de aller fleste velgerne stemmer på person heller enn parti. Videre ser vi at både blant kvinner og menn er det et flertall som stemmer på en mann. Men mens kvinner som gruppe er ganske kjønnsnøytrale i sin stemmegivning (56 % stemmer på menn, 41 % på kvinner), velger 4 av 5 menn å stemme på en mann heller enn en kvinne (80 % av mennene stemmer på menn, 16 % av mennene stemmer på kvinner). Resultatet ble da også at det ble valgt 10 menn og kun 3 kvinner til kommunestyreperioden 2000-2004 i Tórshavn, en tilbakegang i forhold til resultatene i 1992 og 1996, da 4 av de 13 representantene var kvinner (mer om utviklingen i Tórshavn i avsnitt 1.4). Etter valgene i 1992, 1996 og 2000 kom fortsatt mange kommunestyre til å være uten kvinner (se tabell 7-5).

Som tabell 7-5 viser, var det snakk om 22 kommunestyre i 1992-96, 21 i 1996-00 og 10 kommunestyre i 2000-04 som har vært helt uten kvinnelige representanter. Fem av de ti kommunene som var uten kvinner i perioden 2000-2004, var kommuner med bare tre representanter. Men også Tvøroyri med over 1800 innbyggere er blant de kommuner der det ikke er kvinner i kommunestyret. Den siste kolonnen i tabell 5 viser den positive virkning som kvinnelister synes å ha når det gjelder å sikre kvinner plass i kommunestyrene. I kommuner der det fantes kvinnelister (eller lister med kvinner + 1 mann) ble det valgt inn kvinner. Det eneste unntaket er Sumba, der det var en kvinneliste i 1996, uten at det påvirket fortsatt full mannsdominans.

Tabell 7-5. Kommuner uten kvinner i kommunestyret 1992, 1996, 2000

	1992	1996	2000	Kvinneliste
9 representanter	Runavík Vág	Runavík		(2000)
7 representanter	Eiði	Tvøroyri	Tvøroyri	
5 representanter 1992 og 1996, 7 representanter 2000	Leirvík Gøta Sjóvar Sand	Leirvík Gøta		(2000)
		Hvalba	Skála	(2000)
5 representanter	Hvannasund Elduvík Oyndafjørð Sunda Haldórsvík Hósvík Skopun Skálavík Húsavík Fámjin Porkeri Sumba	Hvannasund Oyndafjørð Sunda Hósvík Skopun Húsavík Sumba Hvalvík Nólsoy	Haldórsvík Sumba	1996 2000 1996
			Viðareiði	
5 representanter 1992 og 1996 3 representanter 2000	Húsar Skúvoyar	Skúvoyar Hest Gjáar Funnings	Hest	
3 representanter	Svínoy	Svínoy Fugloy Saksun	Svínoy Fugloy Saksun Bíggjar	
Kommunestyret uten kvinner ialt	22	21	10	

7.5 Kvinnelister ved færøyske kommunevalg

Politisk representasjon var et av hovedkravene til den nye radikale kvinnebevegelsen som kom til Færøyene på slutten av 1970-tallet. Det mest konkrete og målrettede tiltak for å øke kvinneandelen i kommunestyrene har vært å stille med kvinneliste i kommunevalget. Modellen ble første gang prøvd i 1956 da Havnar Kvinnufelag (opprettet i 1952) stilte liste til kommunevalget i Tórshavn. Kvinnelisten fikk én representant, men til neste valg i 1960 ble igjen bare menn valgt, og framover kom kvinner å bli et sjeldent syn i bystyret i Tórshavn.

Utgangspunktet for krav om politisk representasjon var ønsket om økt offentlig ansvar for omsorgsoppgaver som til nå hadde ligget i familien. Mange mener å finne spirene til den nordiske

velferdsmodellen i kommunene (Nagel 1991; Kolstrup 1996); og flere studier viser tendenser til sammenheng når det gjelder kvinnerepresentasjon i kommunestyrene og interessen for kommunale velferdstiltak (Haram 1991; Styrkársdóttir 1998). Den færøyske kvinnebevegelsen har argumentert for et slikt samspill mellom kvinners politiske deltaking og den kommunale politikktutforming. Havnar Kvinnufelags initiativ i 1956 synes å ha bunnet i medlemmenes filantropiske omtanke for de svakstilte i byen på den tiden. Byen var i sterk vekst, mange innflyttere hadde ikke familie i Tórshavn som kunne trå til når det var behov for hjelp og omsorg, men det offentlige hjelpeapparatet var svært svakt utbygget (se intervju med Malla Samuelsen, bystyrerepresentant for kvinnelisten 1956-60, i Sosialurin 6-7.mars 1993). Ingen kvinne kom inn i bystyret ved neste valg i 1960; men etter erfaringen med en kvinnelig representant valgte de mannlige representantene nå å oppnevne noen kvinner til i den typen råd og utvalg som de mente kunne trenge både menns og kvinners skjønn; et av dem var det nye barnevernsutvalget. Etter hvert ble de økonomiske forholdene bedre, den kommunale og nasjonale sosialforvaltningen ble utbygget, og behovene til familier som var i en vanskelig livssituasjon, ble mindre synlige (om enn f.eks. retten til sjukedagpenge først kom i 1982, og andre sosiale trykdeordninger enda senere, som beskrevet i avsnitt 1.1).

Det neste initiativet til å stille kvinneliste ved kommunelaget i Tórshavn kom fra Havnar Kvinnufelag i 1980, og denne gang synes det å bygge på en noe annerledes logikk. For disse kvinnene falt det ikke naturlig å være husmødre med en forsørger, de ønsket å gå ut i arbeidslivet. Den familistiske velferdsmodellen måtte byttes ut med en som var mer lik den defamilistiske skandinaviske modellen (Esping-Andersen 1999; Jákupsstovu 2003). For den nye generasjonen unge kvinner sto kravet om barnehager øverst på agendaen.

Studier av nominasjon og valg i Tórshavn f.o.m. 1972, tyder på at det nye forsøket med kvinneliste indirekte førte til kvinners entré i bystyret i Tórshavn (Jákupsstovu 1996). Ingen kvinne satt i bystyret i årene 1972-1984. I 1980 og 1984 stilte kvinnebevegelsen med kvinneliste, og oppnådde gode resultater, uten at noen av deres kandidater ble valgt. Men de tradisjonelle partiene innså etter hvert det strategiske i å satse på partienes kvinner; og siktemålet om kvinnerepresentasjon ble nådd. En kvinne ble valgt inn i 1984, tre i 1988, og ved valgene i 1992 ble resultatet fire kvinnelige kommunestyrrerrepresentanter. Også i 1996 kom kvinner til å ta fire av de 13 plassene i bystyret. Denne andelen holdt seg ikke ved siste valg; nå er det tre kvinner i bystyret i Tórshavn.

Kampen for å få kvinnerepresentasjon i Lagting og kommunestyret kom ikke bare til å bli et hovedstadsfenomen. I årene 1979-1984 arrangerte Havnar Kvinnufelag årlige Kvinnuting for å skolere kvinner og å gi dem økt selvtillit til å bli aktive i politisk arbeid. I 1988 reiste 160 kvinner med skip til Oslo for å delta på kvinnekongressen Nordisk Forum. Dette var tiltak som førte til at kvinner i mange kommuner stilte krav om bedre kvinnerepresentasjon i kommunestyret; og resultatene kom allerede ved kommunevalget i desember 1988 (Dimmalætting 20.des.1988; Sosialurin 13. des. 1988).

En av de kommunene som nå stilte kvinneliste, var Vestmanna; og her ble utfallet at kvinnene fikk flest stemmer. De fikk tre av syv representanter og ble den første av de større færøyske kommunene med kvinner i ledelsen. Fra 1988 og fram til 2004 hadde kommunen kvinnelig borgmester.

Tabell 7-6 viser hvilke kommuner som har hatt kvinneliste i årene 1992 – 2000. Som tabellen viser, oppnådde kvinnelisten i Vestmanna å få ren majoritet i kommunestyret, med 5 av 7 representanter i 1992, 4 av 7 representanter i 1996 (og dette året ble det i tillegg valgt én kvinne fra en konkurrerende liste), og 4 av 7 representanter i 2000. Også i Nes og Sørvág har det vært kvinnelister ved alle tre valgene, og disse to kommunene har oppnådd å få inn en representant ved disse tre valgene. Ut fra tabellen ser vi også at det ikke er kvinnelister i de største kommunene. Her er valget, som vist i tabell 3, organisert rundt politiske partier. Heller ikke i de minste kommunene, med bare tre representanter i kommunestyrene, finner vi mobilisering i form av kvinnelister.

Tabell 7-6. Kvinnelister

Antall Repr	Kommune	1992	Kvinner valgt	Valgt fra kvinne Liste	1996	Kvinner valgt	Valgt fra kvinne Liste	2000	Kvinner valgt	Valgt fra kvinne liste
9	Runavík	Nei	0	-	Nei	0	-	Ja (inkl. én mann)	2	0
7	Nes	Ja	1	1	Ja	2	1	Ja	2	1
7	Vestmanna	Ja	5	5	Ja	5	4	Ja	4	4
7	Miðvág	Ja	2	1	Nei	4	-	Nei	4	-
1992/ 1996: 5 2000: 7	Sørvág	Ja	1	1	Ja	1	1	Ja (inkl. to menn)	1	1
1992/ 1996: 5 2000: 7	Gøta	Nei	0	-	Nei	0	-	Ja (inkl. én mann)	3	1
1992/ 1996: 5 2000: 7	Hvalba	Nei	0	-	Nei	0	-	Ja (inkl. én mann)	1	0
5	Sumba	Ja	0	0	Nei	-	0	Nei	-	0
5	Oynda-Fjørð	Nei			Ja	0	0	Nei	-	3
5	Skopun	Nei	0	-	Nei	0	-	Ja	2	1
5	Hvalvík	Nei	1	-	Ja	0	0	Nei	1	-
5	Húsavík	Nei	0	-	Nei	0	-	Ja (inkl. én mann)	1	1

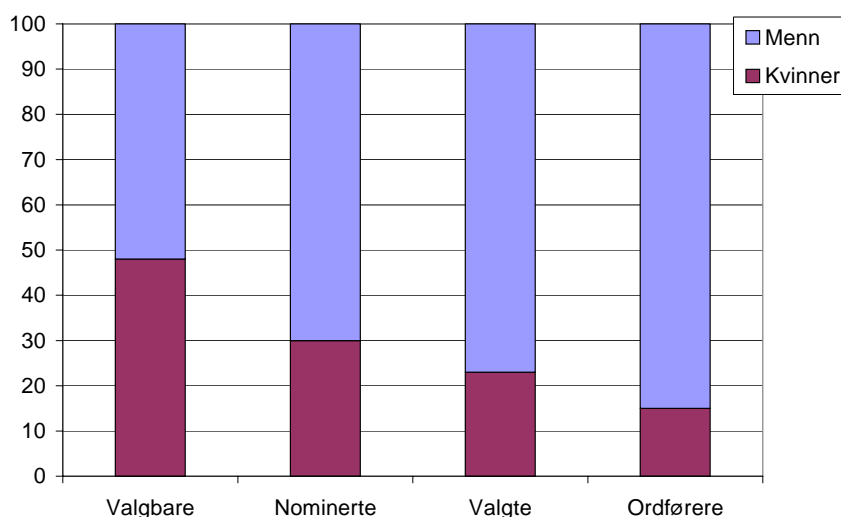
Tabell 7-6 viser at kvinnelistene har vært en effektiv måte å øke kvinnerepresentasjonen i færøyske kommunestyrever. Dette kom også tydelig fram i tabell 2 som viste, hvordan man i fem kommuner som ikke hadde kvinnelige representanter i 1992 og/eller 1996, mobiliserte kvinneliste, og der valgresultatet ga plass til en eller flere kvinner i den lokalpolitiske ledelsen i 2000; kvinner som enten har vært nominert på kvinneliste eller på en av de tradisjonelle mannsdominerte listene. Kvinnelistene har med andre ord både en direkte effekt, ved at kvinner på denne listen blir valgt, og en indirekte effekt, ved at konkurrerende partier nominerer kvinner for å tiltrekke flere velgere.

I Vestmanna har kvinnelisten fått forespørsler om å gi plass til menn, men det er blitt avslått. Ved valget i 2000 fikk én mann plass på kvinnelisten i Sørvág, noe som kan være et tegn på at den lokale kvinnebevegelsen ønsker å dempe den feministiske profilen. Denne nye typen "feminist light" - kvinnelister fikk man også i fire andre kommuner der bare menn satt i kommunestyret: Runavík, Gøta, Hvalba og Húsavík stilte alle med kvinnelister, med én mann (i tabell 5 er dette markert med at kvinneliste i 2000 er satt i parantes). Mannen skulle nok fungere som garantist for at dette ikke var snakk om en mannsfientlig liste, et ønske om å distansere seg fra et rødstrømpe-stigma, og på det viset å tiltrekke flere velgere. Ingen av disse mennene fikk stemmer nok til å bli valgt; men det ble valgt kvinner inn i alle fire kommunestyrene. I Gøta og Húsavík ble en kvinne valgt på "kvinner+én mann"-listene. Dessuten ble nå resultatet at i Runavík, Hvalba og Gøta - alle tre kommuner som de to forrige valgperiodene hadde vært uten kvinnelige kommunestyrerepresentanter - at kvinner som var nominert

på andre lister, ble valgt. Kvinnerepresentasjonen i disse relativt store kommunene ble vesentlig forbedret; og Gøta fikk kvinnelig borgmester.

7.5.1 I noen kommuner er det rom for kvinners politiske medborgerskap

Valgstatistikken tyder på at det er attraktivt å bli valgt inn i færøyske kommunestyre. Valgdeltakingen er høy.⁹⁴ Overalt er det flere kandidater enn det er rom for i kommunestyret; og de aller fleste steder er det kamp mellom flere lister om de politiske maktposisjoner, en kamp som også kvinner deltar i, men der de fortsatt stiller svakt, jf figur 1:

Figur 7-1. Andeler kvinner og menn blant valgbare personer, blant de nominerte, blant de valgte og blant ordførerne. Prosent. (N=33200, N=951, N=272, N=48)

Kommentar til fig. 7.1:

Av ca 33 200 valgbare personer er det 48 % (15 940) kvinner og 52 % (17 260) menn.

Av de 951 nominerte er det 30 % (284) kvinner og 70 % (667) menn.

Av de 272 valgte er det 23 % (63) kvinner og 77 % (209) menn.

Blant ordførerne (lederne av kommunestyrene) er det 15 % (7) kvinner og 85 % (41) menn.

Som tabell 7-5 viste, er det fortsatt flere kommuner på Færøyene som ikke har kvinner i kommunestyret; men antall kommunestyre uten kvinner ble drastisk redusert ved valget i 2000. De fleste kommuner gir nå plass for minst en kvinne i kommunestyret. Etter valget i 2000 var det ikke lenger noen av de største kommunestyrene, med 13, 11 og 9 medlemmer, som utelukkende besto av menn.⁹⁵ Spørsmål om kvinnerepresentasjon gjelder imidlertid ikke bare et spørsmål fravær av kvinner i kommunestyret; det er også et spørsmål om andel. De færreste kommuner har tilnærmet likt antall kvinner og menn i kommunestyret. I hovedstaden Tórshavn gikk kvinneandelen ned ved valget i 2000, fra 30,7 % til 23,1%. I den neststørste byen Klaksvík var andelen kvinner 27,3 %. Kan noe av den skjeve kjønnsfordelingen forklares ut ifra institusjonelle trekk ved det lokalpolitiske systemet?

Valgsystemenes potensielle virkninger på kjønnsfordelingen i politiske organ er blitt et sentralt tema innen valgforskning og kvinneforskning. Noen av funnene kan oppsummeres slik:

⁹⁴ Valgdeltakelsen i de 48 kommunene varierte i 2000 mellom 95,4 % og 54,2 %. Gjennomsnittlig valgdeltakelse var 81 %, hvis valgdeltakelsen i Saksun med sine 30 innbyggere, og Mikladal med sine 77 innbyggere, ikke medregnes (hhv 54,2 % og 60,8 %). Medianverdien var 84,5 %.

⁹⁵ Etter valget i 2004 er det ingen kvinne i kommunestyret i Runavik som nå har 11 medlemmer.

The optimal political structures for women's representation would appear to be a multiparty system of several (but not too many) parties, party list proportional representation, a low threshold for party legislative representation, and a large district magnitude. (Welch and Studlar 1990:407-408)

Det færøyske politiske systemets fremste kjennetegn er de små forholdene, med de små tall. Tórshavn med sine 18.000 innbyggere er det nærmeste vi kommer "large district magnitude"; 29 kommuner hadde færre enn 500 innbyggere ved valget i 2000. Men valgsystemet kombinert med den partipolitiske strukturen har klart betydning for kvinnes (og andre nye aktørers) muligheter for å komme over dørterskelen, også til færøyske kommunestyre. Som beskrevet i avsnitt 1.3.2 er det et stort antall landsdekkende partier. I Tórshavn var alle disse partiene representert ved valget i 2000, det var altså seks partier som konkurrerte om 13 plasser. I Tvøroyri var det to partilister, en samlingsliste for tre partier, og en upolitisk liste, altså 4 lister som konkurrerte om 7 plasser. Konkurransen mellom de mange partiene og kandidatene skjerpes, for her er det snakk om et null-sum spill der én kandidat må ut for at en ny kandidat skal få plass.

I kommuner der de landspolitiske listene ikke stiller opp, vil det som oftest være færre lister og lavere temperatur i valgkampen, noe som åpner muligheter for bl.a. kandidater på en kvinneliste. En kvinneliste vil derimot ha lavere odds i de store kommunene, der de skal konkurrere med etablerte landsdekkende partier. Her blir de kvinnelige representantene nominert på "ordinære" lister, og kjønnsrepresentasjon vil kun være et av mange momenter som velgeren skal ta stilling til.

Det kan tenkes at partiløse velgere først og fremst vil forsøke å sikre sitt parti en god representant, som kan forsvare partiets ideologiske program. Det er da en viss sannsynlighet for at slike velgere vil prøve å unngå å gamble bort sin ene stemme på en usikker (kvinnelig) kandidat, og heller velge en tryggere strategi, nemlig å forsøke å få en (mannlig) kandidat som allerede sitter i kommunestyret, gjenvalgt.

En annen av utfordringene til de kvinnelige kandidatene er å få gjort sitt kandidatur kjent og attraktivt. Partiene rangerer ikke sine kandidater, snarere tvert om: Kandidatene står fritt til å agitere både for partiet og seg selv. Ved valget i Tórshavn 2000 var det (mannlige) kandidater som "på amerikansk vis" selv finansierte en kostbar reklamekampanje for sitt eget kandidatur, og de fikk uttelling i form av mange stemmer.

Et ledd i en strategi for å få en jevnere kjønnsrepresentasjon i færøysk kommunepolitikk kan være å revidere valgsystemet, men dette alene vil neppe føre til de store endringene i dagens situasjon. Fokus må også settes på de særlige politiske forholdene i de ulike lokalsamfunnene.

Vi har valgt å se nærmere på to færøyske kommuner: Tvøroyri og Vestmanna. Begge er, relativt sett, store færøyske kommuner: Tvøroyri hadde 1.831 innbyggere, Vestmanna 1.237 innbyggere pr 31.12.2000. Begge kommuner har valgt å ha syv representanter i kommunestyret.

Verken Vestmanna eller Tvøroyri kan sies å representere den typiske færøyske kommunen når det gjelder kjønnsrepresentasjon. Vestmanna peker seg ut med kvinnedominans i hele perioden 1992-2000, mens Tvøroyri ligger på den andre enden av skalaen. I denne kommunen har det ikke vært én kvinne blant de syv folkevalgte i bystyret i perioden 1996-2004.

Byrådet er imidlertid ikke det eneste kommunepolitiske organ som trenger representanter. Kanskje Tvøroyri gir rom for kvinner i andre kommunepolitiske organ? Studien fra Tórshavn viste at etter perioden med én kvinnelig representant fra 1956-60, valgte de folkevalgte i det nå helt mansdominerte i byrådet å oppnevne kvinner som representanter i ulike utvalg og styrer som de mente også trengte en kvinnes skjønn (se pkt.7.4). Hva er erfaringene fra Tvøroyri og Vestmanna?

Tabell 7-7. Kommunale nemnder

	Vestmanna		Tvøroyri	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Kommunestyre	3	4	7	0
Nemnder med kun kommunestyrerepr.				
Finans	1	2	3	0
Teknisk	1	2	3	0
Kultur	1	2	3	0
Trivsel- og miljø	1	2	-	-
Sosial	-	-	3	0
Miljø	-	-	3	0
Vestmanna:Havn				
Tvøroyri:Næringsliv og havn	2	1	3	0
Nemnder og styre med andre enn kommunestyrerepr.				
Kirkegårder	3	2	-	-
Brannvern	5	0	-	-
	(inkl.2 komstyrepr)			
Hegn- og vanntilsyn	2	1	-	-
Barnevernd	1	4	1	4
Skolestyre	4	3	4	3
		(inkl 1 komstyrepr)	(inkl 2 komstyrepr)	

Tabell 7-7 viser at når det gjelder rekruttering av andre enn kommunestyremedlemmer til kommunale nemnder, har man i Vestmanna funnet fram til 13 menn og 9 kvinner, mens kommunestyret i Tvøroyri kun har funnet fram til 3 menn og 7 kvinner uten for sin egen krets. Dessuten ser vi at mennene i Tvøroyri kun rekrutterer folk uten for kommunestyret til én selektiv sektor: omsorg for barn og ungdom. Kommunestyret i Vestmanna ser kvinners potensiale på et bredere felt. Dette kan ha en bakgrunn i at det etter hvert er ganske mange kvinner som har prøvd seg som kommunestyrerepresentanter og dermed har vunnet politisk erfaring. Rekrutteringsmønsteret i Tvøroyri synes til sammenligning å avtegne en langt mer lukket, elitistisk politisk kultur. Det er ikke bare kvinner som blir holdt utenfor de politiske fora, i Tvøroyri er den kun 3 menn, mot Vestmannas 13, som blir tildelt kommunepolitiske oppgaver av det sittende kommunestyre.

I andre del av vår analyse av endringer i den færøyske kvinnerollen skal vi sette nærmere fokus på de politiske strukturene i Vestmanna og Tvøroyri. Som ledd i forberedelsene til en komparativ studie av disse to kommunene har vi blant annet sett på næringslivsstrukturen.

Den nasjonale statistikken over arbeidslivet på Færøyene er meget begrenset (jf kap.1).⁹⁶ Vi har derfor foretatt en kartlegging av arbeidsplasser i de to kommunene.

Tabell 7-8 viser den prosentvise fordelingen av ulike typer arbeidsplasser som finnes i de to kommunene. Inkludert er ca 215 pendlere som arbeider i Tvøroyri, og ca 70 pendlere som arbeider i Vestmanna – mens da pendlere fra Tvøroyri og Vestmanna som har sin arbeidsplass i andre kommuner, naturlig nok ikke er medregnet.

⁹⁶ Det som finnes i dag, er lønnstatistikk, fordelt på geografiske områder og yrkesgrener.

Tabell 7-8. Arbeidsplasser i Vestmanna og Tvøroyri, prosentvis fordeling på kjønn

	Vestmanna		Tvøroyri	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Landbruk, fiske, fiskeoppdrett	44,4	-	35,7	-
Fiskeindustri	12,4	36,4	11,5	16,2
Skipsverft, smedje, annen industri	6,7	4,4	1,8	0,7
Bygg, vedlikehold, elforsyning	13,3	1	10,6	-
Handel, hotell&restaurant, post, transport, bank, forsikring, off.forv.	15,9	21,3	31,1	28,4
Frisør, rengjøring	0,3	10,7	0,7	9,4
Undervisning	6,4	7,8	3,3	2,9
Helse- og sosial	0,6	18,4	5,3	42,4
N =	315	206	567	545

Tabell 7-9 viser forholdet mellom heltids- og deltidsstillinger, fordelt på kjønn. Undersøkelsen av arbeidsmarkedet viser små forskjeller i næringsstrukturen i de to kommunene, tatt i betraktning at Tvøroyri har et sykehus som gir mange kvinner (deltids)arbeid.

Tabell 7-9. Arbeidstid pr uke

Timer pr uke	Vestmanna						Tvøroyri					
	Menn		Kvinner		I alt		Menn		Kvinner		I alt	
Over 35 t	285	91%	116	56%	410	77%	520	92%	215	39%	735	66%
20-35 t	13	4%	68	33%	81	16%	28	5%	206	38%	234	21%
Under 20 t	17	5%	22	11%	39	7%	19	3%	124	23%	143	13%
Ialt	315	100	206	100%	521	100%	567	100%	545	100%	1112	100%

Forskjellene i næringslivet er relativ små. Arbeidsledigheten må regnes som lav i begge kommuner: 2 menn og 8 kvinner i Vestmanna, 6 menn og 18 kvinner i Tvøroyri. De ulike tradisjonene på Tvøroyri og Vestmanna med hensyn til å gi rom for kvinners politiske medborgerskap ligger trolig mer i politisk kultur enn i sosioøkonomiske forhold. Forskjeller i politisk kultur i Tvøroyri og Vestmanna er tema for andre del av denne artikkelen.

7.6 Kvindenes ulige roller i to færøske kommuner

I denne del vil vi se på forholdet mellom (køns)politisk representasjon og velfærdssystemerne i de to kommuner Tvøroyri og Vestmanna. Vi har undersøgt de to kommuners historiske, demografiske og erhvervmæssige forhold samt velfærdssystemerne, især på barnepasnings- og eldreområdet. Dertil har vi interviewet en række kvinder i de to kommuner. Interviewene i Vestmanna omfatter otte forhenværende og nuværende kommunalpolitikere og en række organisatorer af kvindelisten.⁹⁷ Interviewene i Tvøroyri omfatter tolv opstillede fra forskellige politiske partier, heraf tre valgte og derved forhenværende kommunalpolitikere. Antallet af valgte kandidater i Tvøroyri er meget lavt, og de lokale politiske forhold er specielle i forhold til andre kommuner, idet det socialdemokratiske parti traditionelt har haft dominans. Vi har derfor valgt at supplere med interviews af to opstillede (men ikke valgte) kandidater til Lagtinget, en repræsentant for en politisk forening samt en håndfuld organisatorer af en kvindeliste, nogle kvinder i velfærdssystemet og nogle i byrådets undervalg. Ialt er ca. 20 personer i Tvøroyri interviewet, og da der er tale om små forhold, er der en del overlappinger.

⁹⁷ Liste til byrådsvalg med kun kvindelige kandidater med ellers blandede politiske holdninger og tilknytninger.

7.6.1 Kommunernes historik

Tvøroyri

Mens industrialiseringen og moderniteten gjorde indtog i Europa, forblev Færøerne et statisk bondesamfund op til anden halvdel af 1800-tallet. I 1709 blev den kongelige monopolhandel oprettet i Færøernes centrum, Tórshavn. Der skulle gå langt over 100 år, før tre filialer blev oprettet: i 1836 i Tvøroyri i syd, i 1838 i Klaksvík i nordøst og i 1839 i Vestmanna i nordvest, som således blev Færøernes lokalcentre for økonomi, handel og erhvervsliv. Da monopolhandelen blev liberaliseret ved lov i 1856, og især da man påbegyndte havfiskeri til eksport i 1870erne, oplevede Færøerne en række gennemgribende økonomiske, sociale og kulturelle ændringer i retning af et mere åbent og dynamisk fiskerisamfund.

Udviklingen førte til en blomstrende aktivitet i Tvøroyri på den sydligste ø, Suðuroy. De gode beskæftigelsesmuligheder tiltrak arbejdskraft fra hele Færøerne, og Tvøroyri voksede og udvikledes til en livlig storstad med sygehus, realskole, klubhus, hotel m.m. og blev et af Færøernes vigtigste centre for fiskeri, rederivirksomhed, handel og økonomi. Fiskeriet og skibsforbindelser til København og andre steder bragte kendskab til og kontakter med udlandet, og impulserne derfra blev i høj grad adopteret af det lille, men magtfulde borgerskab i Tvøroyri. Med en velhavende borgerstand versus en ejendomsløs arbejderstand udvikledes en ny klasseprofil, meget klarere end i det øvrige Færøerne, som langt ind i 1900-tallet stadig var dybt forankret i det traditionelle bondesamfund (Joensen 1985). Konflikterne førte til dannelsen af fag- og arbejdsgiverforeninger o. 1915, som også fik en politisk dimension, da Socialdemokratiet blev stiftet på Færøerne i 1925. Partiet i Tvøroyri sluttede sig sammen med fagbevægelsen og fik stor tilslutning netop i Tvøroyri, som lige siden har været partiets stærke bastion. Socialdemokratiet, fagbevægelsen og kommunen var mere eller mindre tre sider af samme sag og engagerede sig stærkt i erhvervslivet for at skabe arbejdspladser, fx ved store investeringer i virksomheder, rederivirksomhed m.v. Den socialdemokratiske kooperative idé, hvor arbejderne er medejere af produktionsmidlerne, blev ført ud i livet, og der udvikledes en anderledes erhvervs- og fagforeningskultur i Tvøroyri end på resten af Færøerne, hvor erhvervslivet i højere grad var overladt til private hænder. I 1930erne begyndte det dog at gå den gale vej for erhvervslivet, og efter endnu en krise i 1950erne var Tvøroyris storhedstid for alvor forbi (Dalgaard 1996). I 1970erne oprettedes en fiskefabrik, og en række fiskeskibe blev anskaffet, og det traditionelle mønster i form af højt økonomisk engagement fra både kommunen, den lokale fagbevægelse samt private, bibeholdtes. Tvøroyri blomstrede igen, men ved 1990er-krisen satte fallitterne ind, og fiskefabrikken blev efter en sanering i 1990erne solgt til Føroya Fiskavirking.⁹⁸ Pga. manglende tilsyn fra de nationale myndigheder havde kommunerne i praksis selv kunnet bestemme over deres finansielle forhold, og mange – heriblandt Tvøroyri – havde ved krisens indpas oparbejdet en uhyre stor gæld, som langt oversteg det iflg. loven tilladte. Ved en ny kommunelov i 2000 indførtes en række stærke begrænsninger for kommunalt engagement i erhvervslivet.

Tvøroyri kommune består i dag foruden selve Tvøroyri af 4 omkringliggende bygder, som mere eller mindre er vokset sammen omkring en fjord. Hovederhvervet er fiskeri og erhverv afledt heraf, offentlig service samt lidt småindustri, håndværk og byggerivirksomhed. Ledigheden er lav: 6 mænd og 18 kvinder (oktober 2003). De to fiskefabrikker og den offentlige sektor, heriblandt sygehus og plejehjem for hele øen, er langt de største arbejdspladser. På et offentligt møde om Suðuroys situation i oktober 2003 kom det frem, at den gennemsnitlige indtægt på Suðuroy er 30-40.000 kr. lavere p.a. end i hovedområdet (Sosialurin 31.okt.2003). Med sin position som øens center, hvor de fleste af øens offentlige institutioner og udgangshavnen til Tórshavn er placeret, bærer Tvøroyri stadig et vist præg af bystatus. Men til trods herfor er Tvøroyri og Suðuroy generelt en periferi og et noget mere lukket samfund i forhold til de nordlige øer på Færøerne, som de seneste årtier i stor udstrækning er blevet forbundet med broer, tunneller m.v. Der er to daglige færgeafgange til Tórshavn, og transporttiden er godt 2 timer. På den anden side rangerer begrebet egnsudvikling højt på den politiske dagsorden på

⁹⁸ Moderselskab etableret som en kreditorløsning under krisestyringen i 1990erne, hvor samtlige overlevende fiskefabrikker blev omstruktureret og kom under én centralstyret ledelse i Tórshavn

Færøerne. I 2005 forventes en ny færge at blive taget i anvendelse, som forkorter transporttiden med en trediedel. I 1970'erne blev en gymnasial uddannelsesinstitution oprettet i bygden Vágur 27 km syd for Tvøroyri, og der er planer om udvidelse suppleret med diverse kulturelle institutioner. Færøernes første og eneste social- og sundhedsskole blev oprettet i Tvøroyri i 2001.

Befolkningstallet i Tvøroyri har siden 1960 været ret stabilt og toppede i 1989 med 2.116 indbyggere. Det faldt imidlertid drastisk ved 1990er-krisen og var lavest i 1997-99 med en reduktion på godt 15% i forhold til 1989. Til gengæld har det siden været jævnt stigende; men tallet lå ved 1.867 i 2002 stadig på knap 12% under tallet i 1989. Det var hovedsageligt emigrationen til udlandet, der reducerede befolkningstallet, men dertil vendte også fødselsoverskuddet efter 1999 til et –underskud, som endnu ikke er vendt. Alderssammensætningen er markant ændret 1960-2002, idet aldersgruppen 65 år og over er steget med 50%, mens aldersgruppen 0-14 år er faldet med 30%. Også kønsfordelingen i den erhvervsaktive aldersgruppe 15-64 år fortjener opmærksomhed, idet der i 2002 kun var 85 kvinder pr. 100 mænd, og denne tendens har været stabil med variationer på højst 2% siden 1989. Tendensen gør sig vel at mærke især gældende hos den yngre generation; fx var i 2002 kun hhv. 78 og 72 kvinder pr. 100 mænd i aldersgrupperne 20-29 hhv. 30-39 år (Hagstova Føroya).

Vestmanna

Placeret ved en af Færøernes bedste naturhavne udvikledes også Vestmanna til en livlig og aktiv plads; dog udvikledes ikke en lignende politisk og klassebevidst kultur som i Tvøroyri. I 1883 blev et lægeembede oprettet her med den nordvestlige del af Færøerne som arbejdsområde. I 1897 blev et mindre skibsværft anlagt, der fungerede som reparationsværft for de mange fiskeslupper, og i 1927 blev Færøernes eneste børnehjem stiftet i Vestmanna, som dog i 1950'erne blev flyttet til Tórshavn. Som den største bygd i den nordlige del af øen Streymoy forblev Vestmanna lokalområdets center langt ind i 1900-tallet. I 1950'erne blev elektrificeringen udbygget på Færøerne, og Vestmanna oplevede nogle år med høj aktivitet, idet det første vandkraftanlæg og en række andre anlæg blev anlagt her. Anlægget i Vestmanna havde stor betydning for Færøerne indtil 1980'erne, da det for en stor del blev afløst af andre anlæg. Anlæggene er stadig synlige i lokalmiljøet, men kun ganske få arbejdspladser er knyttet til dem. 1950-60'erne kom der for alvor gang i opbygningen af infrastrukturen på Færøerne. I samme tidsperiode var der en stor befolkningstilstrømning fra byggerne til Tórshavn. Bygderne blev i disse år mere eller mindre periferiseret, mens Tórshavn stadig mere overtog rollen som centrum. Vestmanna indtog en noget speciel position som udgangshavn til nabooøen Vágar, hvor Færøernes eneste lufthavn er placeret. I 1960'erne, da regelmæssig flytrafik blev etableret til omverdenen, fik Vestmanna vejforbindelse til Tórshavn og blev således en central del af trafiknettet på Færøerne. Følgelig var den offentlige transportforbindelse mellem Vestmanna og omverdenen blandt de bedste, ligesom vejene var gode og velholdte. I 1989 blev Færøernes første og eneste fiskeriskole placeret i Vestmanna. Med en undervandstunnel, som blev taget i anvendelse i 2002 går trafikken mellem Streymoy og Vágar nu uden om Vestmanna. Følgelig er færgeforbindelsen mellem Vestmanna og Vágar nedlagt, og Vestmanna er blevet trafikal endestation. Det mærkes tydeligt i bygdens trafikale liv; men hvorvidt og i hvilket omfang dette har betydning for fx erhvervslivet i Vestmanna, er vanskeligt at bedømme endnu. Transporttiden til Tórshavn i bil er kun 45 min. Hovederhvervet i Vestmanna i dag er fiskeri og erhverv afledt heraf. Dertil kommer fiskeopdræt samt lidt småindustri, håndværk og byggerivirksomhed af begrænset omfang. Ledigheden er lav: 2 mænd og 8 kvinder (oktober 2003). Fiskefabrikken er langt den største arbejdsplads. Oprindeligt stod kommunen og fagforeninger sammen med private for ejerskabet af fabrikken, men sammen med de øvrige færøske fiskefabrikker blev den efter en sanering i 1993 solgt til Føroya Fiskavirkning (Guttesen 1996). Det direkte kommunale ejerskab og engagement i erhvervslivet i Vestmanna var ikke af nær samme grad som i Tvøroyri; dog foretog kommunen store investeringer af betydning for erhvervslivet, fx i havneanlæg, og ved 1990er-krisen var den kommunale gæld – ligesom i Tvøroyri – steget langt op over det iflg. loven tilladte.

Befolkningstallet i Vestmanna har siden 1960 været svagt, men jævnt stigende til 1991, hvor det toppede med 1.258 indbyggere. Derefter faldt det til laveste niveau på 1.142 indbyggere i 1996, svarende til en reduktion på godt 11% i forhold til 1991. Herefter steg det frem til 2000, hvor det var

kommet op på ca. 2% under tallet i 1991, og efter 2000 har det været næsten uændret og lå i 2002 på 1.238. Det var hovedsageligt emigrationen til udlandet, som reducerede befolkningsantallet i kriseårene, mens fødselsraten – modsat i Tvøroyri - ikke blev meget påvirket, og fødselsoverskuddet vendte aldrig til et –underskud. 1960-2002 er aldersgruppen 65 år og over steget med 132%, mens aldersgruppen 0-14 år er faldet med 30%. Kønsfordelingen i den erhvervsaktive aldersgruppe har ændret sig de sidste år, men i en anden retning end i Tvøroyri: i 1989-91 var der knap 85 kvinder pr. 100 mænd i alderen 15-64 år i Vestmanna, men herefter har antal mænd og kvinder nærmest sig hinanden støt og er i dag omtrent lige store i alle aldersgrupper (Hagstova Føroya).

Der er således flere målbare forskelle end ligheder mellem Tvøroyri og Vestmanna. Begge bygder har tradition som lokalcentre og falder under de mellemstore kommuner på Færøerne. Men mens Vestmanna er blevet periferiseret i nyere tid, har Tvøroyri pga. de geografiske forhold bibeholdt sin status som lokalcenter, men er samtidig blevet endnu mere periferiseret i forhold til resten af Færøerne end Vestmanna. Mens Vestmanna har en jævn kønsfordeling i alle aldersgrupper, er der et betydeligt kvindeunderskud i Tvøroyri, især i den yngre generation. I Tvøroyri er der tradition for en stærk parti- og fagpolitisk kultur og engagement samt en noget særpræget sammenblanding af politik og erhvervsliv – som ikke ses i Vestmanna i nær samme grad.

Kvindelisterne af 1988

Som nævnt i del 1.1 og 1.4 førte de færøske kvinders indtog på arbejdsmarkedet i 1970-80erne til et større behov for offentlige børnepasnings- og ældreplejeordninger, som igen førte til kvindernes større interesse i og forsøg på deltagelse i det politiske liv. Ud fra vores casestudier i de to kommuner Tvøroyri og Vestmanna vil vi vise og diskutere, hvordan denne proces fik meget forskellige udfald i de to kommuner. Til kommunevalg på Færøerne kan man stille op som enkeltperson, men det mest almindelige er at stille op på en liste sammen med andre. (Parti)politiske ideologier spiller en væsentlig mindre rolle i kommunalpolitik, som i højere grad er kendetegnet af konkrete og praktiske anliggender end landspolitik. En ikke-partipolitisk liste kan repræsentere en bestemt geografisk del i kommunen, en eller flere bestemte slægter(s interesser), en særlig sag, en underrepræsenteret gruppe el.l.

Som nævnt i del 1.4 og 1.5 har både Tvøroyri og Vestmanna byråd med hver sine 7 medlemmer traditionelt været befolket med mandlige medlemmer. Året 1988 var – som mange andre steder på Færøerne – imidlertid en milepæl, idet der i begge kommuner blev stiftet en såkaldt kvindeliste bestående af udelukkende kvindelige kandidater, som stillede op til byrådsvalg. Baggrunden var i begge tilfælde 1) en generel utilfredshed med underrepræsentationen af kvinder i byrådet og 2) et konkret ønske om at få etableret en kommunal børnehave. Utilfredsheden var stor med kommunens engagement i og pengeforbrug til havneanlæg, skibe, erhvervsliv, fodboldbane m.v., mens den ingen planer havde om forbedring af de elendige børnepasnings- og ældreplejeforhold. Protester og demonstrationer havde ikke hjulpet, og kvinderne omkring kvindelisten sigtede på at få valgt om ikke andet én kvinde i byrådet, som kunne gøre sin indflydelse på især børnepasningsområdet gældende. Ved valget fik kvindelisten i Tvøroyri ikke stemmer nok til en byrådsrepræsentant – men til gengæld blev to kvinder valgt på hver sin partipolitiske liste. I Vestmanna blev 5 af 7 mandlige byrådsmedlemmer skiftet ud med 2 mænd og hele 3 kvinder fra kvindelisten. Kvindelisten i Tvøroyri blev opløst, og forsøget er ikke blevet gentaget siden. I Vestmanna har kvindelisten derimod eksisteret siden, og fra 1992 til 2004 med majoritet i byrådet.

Udviklingen mht. køns- og stemmefordeling har også været forskellig i disse to kommuner det seneste årti, som vist i tabell 7-10 og tabell 7-11:

Tabell 7-10. Køns- og stemmefordeling til byrådsvalg i Tvøroyri 1992, 1996 og 2000.**M = mænd, K = kvinder.**

	1992		1996		2000	
	M %	K %	M %	K %	M %	K %
Kandidater (N=	82.2	17.8	82.6	17.4	73	27
Stemmefordeling	88.2	11.8	91	9	85.5	14.5
Valgte (N=	85.7	14.3	100	0	100	0

Tabell 7-11. Køns- og stemmefordeling til byrådsvalg i Vestmanna 1992, 1996 og 2000.**M = mænd, K = kvinder.**

	1992		1996		2000	
	M %	K %	M %	K %	M %	K %
Kandidater (N=	50	50	50	50	50	50
Stemmefordeling	29.7	70.3	34.6	65.4	43.4	56.6
Valgte (N=	28.6	71.4	42.9	57.1	42.9	57.1

Med forbehold for de små tal fremgår det tydeligt, at både selve den kvindelige byrådsrepræsentation i Tvøroyri og forsøget på at ændre den halter langt bagefter Vestmanna.

Sociale strukturer i lokalsamfund

Spørgsmålet er så, hvordan forskellene skal forklares, og der findes sandsynligvis mange og komplekse grunde. Vi mener at se en væsentlig del af forklaringen i de to kommuners meget forskellige ideologiske, diskursive og strukturelle organisationsforhold og har derfor valgt at anlægge både et strukturelt, kapitalteoretisk og et diskursivt (magt)perspektiv med større vægt på hvordan end hvorfor. Nan Lin (2001) definerer human kapital som et individs personlige ressourcer i form af kvalifikationer, egenskaber, materielle og symbolske værdier m.v. Modsat human kapital, hvor ressourcerne investeres i individer, består social kapital af ressourcer investeret i sociale relationer i en struktur i form af et fællesskab i videste forstand. I strukturen engagerer individerne sig i netværk ved at investere deres humane kapital, hvorved de kan "låne" hinandens ressourcer. Den kapital, et individ ikke selv har, kan det således opnå adgang til ved at mobilisere den sociale kapital gennem sine forbindelser. Individerne har forskellige positioner i strukturen, som kan være mere eller mindre hierarkisk. I enhver struktur er bestemte værdier defineret og fastsat i forhold til hinanden, og konsensus herom opnås ved overtalelse, lobby eller tvang. En given struktur forbliver stabil, så længe som positionerne og værdierne ikke ændres. Men dens overlevelse er potentielt altid i fare for at blive angrebet, såvel ude- som indefra, og vil blive forsøgt forsvaret ved sanktioner. Individer i lave positioner, som ønsker at promovere deres interesser og/eller avancere til højere positioner, har to muligheder for aktion: 1) at tilegne sig mere humane kapital eller ressourcer i det omfang, det er nødvendigt eller 2) at ændre den fastsatte værdi af ressourcerne. Tilegnelsen kan gå gennem legitimerede kanaler, fx uddannelse – eller andre, alternative veje. Ændringer af værdierne kræver mere end individuelle aktioner, det kræver mobilisering af andre aktører, så man i fællesskab kan stå sammen om de samme aktioner, fx promovering af alternative værdier eller revolution (Lin 2001).

Ud fra et diskursivt perspektiv kan vores viden om verden ikke umiddelbart tages for objektiv sandhed. Verden siger ikke selv, hvad den betyder, men vi tillægger den betydning gennem vores kategoriseringer, hvorfor vores viden og verdensbilleder ikke er spejlbilleder af virkeligheden, men et produkt af vores måder at kategorisere verden på. Kategoriseringen går gennem sproget: ved at give tingene og begreberne navn ordner vi dem i en bestemt orden, et system, som Michel Foucault benævner diskurser. Diskurser er magtfulde, fordi de gennem et magtsprog styrer og institutionaliserer vores tanker, tale og handlinger og ad den vej skaber en bestemt verdensforståelse. Viden og magt er

altså tæt forbundne, og magt ses ikke som lokaliseret på bestemte steder eller hos bestemte personer, men derimod i sprogbrugen, som betyder retten til definitionerne. Viden skabes i social interaktion, hvor man både opbygger fælles sandheder – eller diskurser – og kæmper om, hvad der er sandt og falsk. Nogle diskurser er mere magtfulde og sejlivede end andre, men samtidig kan en diskurs aldrig etablere sig så totalt, at den (for)bliver enerådende, idet den potentielt befinder sig i evig konkurrence med andre diskurser, der kæmper om at definere virkeligheden på hver deres bestemte måde (Jørgensen og Philips 1999).

Et eksempel på magtfuld sprogbrug finder vi hos Bjarne Øvrelid (1998), som peger på køns- og ligestillingsdiskurserne fra 1970erne og frem. Kategoriseringen mand/kvinde er udbredt, hvor manden står for det farlige, det destruktive, det rationelle og synonym med magt - og kvinden for empati, omsorg, det irrationelle og som det undertrykte køn. Denne værdidefinition og markedsføring af sig selv som undertrykt gruppe har været særdeles effektiv mht. mobiliseringen af kvinder til kamp om magten, da viljen til at støtte de svage ligger dybt i vores samfundskultur. I de senere år er kønsklassificeringen først og fremmest blevet numerisk, og begrebet undertrykkelse i stor grad gledet i baggrunden til fordel for begrebet underrepræsentation. Man tæller mænd og kvinder, timer, kroner og positioner, og barometret for frem- og tilbageskridt er statistik (Øvrelid 1998).

Betragter man Vestmanna og Tvøroyri som strukturer, er disse traditionelt kendetegnet af en kønsopdelt strukturorden med hovedsagelig mænd i forsørger- og beslutningspositionerne i den offentlige sfære og kvinder i omsorgspositionerne i den private sfære. I begge tilfælde blev dette afspejlet i kommunalpolitikens værdiprioriteringer, som mest var kendetegnet af de mere tekniske og praktiske anliggender som erhvervsliv, byggeri, trafik, vandforsyning etc., mens værdier som omsorg for børn, ældre, syge, handicappede etc. hørte hjemme i den private sfære, altså hos kvinderne. Denne struktur og værdiprioritering forblev stabil i mange år og fungerede tilsyneladende tilfredsstillende. Men ændringerne i 1980erne, hvor stadig flere kvinder delvis forlod omsorgspositionerne til fordel for forsørgerpositionerne i den offentlige sfære, uden at mændene tilsvarende indtog omsorgspositionerne, skabte nye behov og organisationsmåder. Man kunne tænke sig, at omsorgspositionerne blev befolket af nye aktører i form af pædagoger og plejepersonale som erstatning for de udearbejdende kvinder. Men det var ikke tilfældet. Kvinderne havde som tidligere fuldtidsomsorgsaktører i sagens natur erfaringer nok til at kende konsekvenserne af denne omrokering, men ikke mandat til at erstatte de manglende omsorgspositioner med nye aktører, fx ved oprettelse af kommunale velfærdsinstitutioner. De oplevede, at aktørerne i positionerne med mandatet i orden (hovedsagelig mænd, som ikke oplevede de samme positionelle ændringer og derfor heller ikke samme problemer) overhørte dem og således ikke varetog deres interesser. Ligeledes oplevede kvinderne, at de ikke selv kunne tilegne sig politiske positioner med mandat ad den traditionelle vej i form af opstilling til byrådsvalg på en af de eksisterende lister/partier. Derved havde de et par konkrete problemer til fælles, og situationen motiverede en gruppe kvinder til at organisere sig i en ny og alternativ struktur, kvindelisten.

Ud fra et diskursivt perspektiv findes der ingen objektive forhold, der afgør, hvilke grupper mennesker er opdelt i, og derfor eksisterer en gruppe først i vores bevidsthed, når den bliver omtalt ved repræsentation. Gruppedannelse må ses som en reduktion af muligheder, hvor nogle identifikationsmuligheder fremhæves som relevante, og andre ignoreres. Ved kvindelisterne i Vestmanna og Tvøroyri blev gruppen ”kvinder” som repræsenterende nogle særlige fælles værdier italesat som en særlig gruppe i lokalsamfundet; ikke mindst navnet kvindeliste indikerer dette. Derimod blev andre (parti)politiske og ideologiske forskelle, som kvinderne repræsenterede, ignoreret. Ud fra interviewene med kvinderne fremgår, at de – dengang som nu – taler ud fra en diskursiv forståelse af grupperne ”mænd” og ”kvinder” som komplementære modsætninger, der begge bør være repræsenteret på lige fod i den politiske sfære. Kvinderne bag kvindelisterne søgte at konstruere denne diskurs og en ny struktur på lokalt niveau ved at markedsføre sig 1) alment som underrepræsenteret gruppe og bærere af bestemte og underrepræsenterede værdier og 2) specifikt som forkæmpere for en konkret sag, som samtidig udgjorde et potentiel nyt mål eller værdi på den politiske dagsorden.

En sådan aktion risikerer naturligvis modstand og sanktioner fra den etablerede politiske struktur og diskurser. Og det var i høj grad tilfældet i Tvøroyri: her er der tradition for partipolitisk opstilling med

ca. 4 konkurrerende partier, heraf Socialdemokratiet som langt det stærkeste med 40-45% af stemmerne. Mange familier har pr. tradition et stærkt partitilhørsforhold, de fleste kender hinandens politiske kulør, og stemmerne er ofte koncentreret omkring nogle få topkandidater. Da kvindelisten stillede op, var stemningen i Tvøroyri trykket. Fiskeriet svigtede, krisetider var på vej, og arbejdsløsheden var stigende. Tilmed var Socialdemokratiet splittet op i to dele, som stillede op imod hinanden. Der var rift om stemmerne, og kvindelisten var som en yderligere konkurrent et uvelkomment fænomen for de etablerede partier, som så kvindelisten som loyalitetssvigt og forræderi og gav den hård modstand i valgkampen, bl.a. i form af aggressive verbale angreb, som ofte havde mere med personlige end politiske forhold at gøre. Iflg. de interviewede respondenter reagerede de involverede kvinder ved overraskelse og forskrækkelse. Jo mere ubehagelig stemningen blev, jo mere smuldrede sammenholdet omkring kvindelisten, og stadig flere trak sig ud af projektet.

Arven fra tidligere tider, den socialdemokratiske arbejderdiskurs, som indebærer forestillingen om samfundet som opdelt i klasser med den svage og undertrykte arbejderklasse, som må forsvare sig og gøre oprør imod den stærke arbejdsgiverklasse, er stadig udbredt i Tvøroyri – og en arbejder er traditionelt en (mandlig) forsørger. Denne arv afspejles som nævnt også i det stærke kommunale fællesskab og engagement i erhvervslivet, som traditionelt går ud på at bygge noget op for og beskytte de svage. En yderligere del af forklaringen på det politiske systems stærke modstand imod at ændre sine værdiprioriteringer kan være den geografiske placering i forhold til resten af Færøerne. Bortset fra velfærdssektoren er fiskefangst og –bearbejdning langt den vigtigste erhvervsgren – og Tvøroyris stolthed. Der står meget på spil: hvis denne erhvervsgren ikke sikres optimale vilkår og evt. går tabt, er det intet mindre end en katastrofe. Jobmulighederne i de øvrige dele af Suðuroy er meget begrænsede, og det er stort set ikke muligt at arbejde på andre øer uden at flytte. Dannelsen af kvindeguppen og af en alternativ feministisk diskurs, som mere lagde vægt på samfundsopdelingen i køn og definitionen af kvinder som en særlig og underrepræsenteret gruppe, var et brud på den eksisterende strukturelle og diskursive orden, som stillede vælgerne i loyalitetskonflikt, da krydset skulle sættes på valgdagen. Skal jeg lade mig påkalde af arbejderdiskursen, en anden politisk diskurs eller en feministisk diskurs? Selv om jeg sympatiserer med i hvert fald en del af den feministiske diskurs, risikerer jeg, at min stemme til kvindelisten går til en person fra en anden diskurs, jeg ikke sympatiserer med.

Prakash og Selle nævner, at både kvantitet, kvalitet og tid spiller en afgørende rolle mht. dannelse og opretholdelse af netværk. Når man protesterer imod noget, er det sikrere at være medlem af en gruppe med flere samstemmige medlemmer. Over tid kan der i netværket gennem aktiviteter skabes et erfaringsfond, som gør det lettere at integrere gruppemedlemmerne indbyrdes og med de ydre omgivelser (Prakash og Selle 2004:49-51). Aktørerne i det etablerede politiske system i Tvøroyri – stort set alle mænd – er traditionelt meget velorganiserede og trænede i at danne politiske alliancer og netværk. Politisk erfaring, som bl.a. indebærer kendskab til og troskab imod traditionen, kendskab til kommunalpolitikens højt prioriterede værdier som produktions- og erhvervslivet samt ikke mindst til valg- og stemmetaktik og til personlige forhold er værdifulde kapitalressourcer, som aktørerne er i stor besiddelse af. Denne høje grad af investering af human kapital i sociale relationer bevirker, at de er i besiddelse af stor social kapital, som de med fordel kunne mobilisere, da deres positioner og værdidefinitioner blev udfordret af kvindeguppen. Aktionen lykkedes, og den strukturelle og diskursive orden blev genoprettet. ”Kvinder” eksisterer ikke som en særskilt gruppe med særlige værdier i Tvøroyri.

I Vestmanna gik det helt anderledes. Her er der i modsætning til Tvøroyri ikke tradition for partipolitisk opstilling til byrådsvalg, og som nævnt er der heller ikke nær så stærke (parti)politiske og fagforeningsorganisatoriske traditioner. Også her var der dyster stemning og dertil stor utilfredshed med den førte byrådspolitik. En gruppe kvinder organiserede sig med møder, arbejdsgrupper m.v. til undersøgelse af forskellige kommunale forhold, fx børnepasning, ældrepleje og erhvervsforhold og dannede således netværk med hinanden. Arbejdsgrupperne fandt flere kritikpunkter, som de ønskede ændret. Et netværk, der bliver dannet i samstemmig protest imod et andet netværk, har gode overlevelschancer, især når det – som i dette tilfælde – får stor støtte udefra. Grobunden for at skifte byrådsmedlemmerne havde gode kår, og kvindelisten – som blev resultatet af netværksdannelsen – bød sig frem som et seriøst alternativ. I modsætning til Tvøroyri blev kvindelisten i Vestmanna ikke

mødt med nær så hård modstand. Dens eneste konkurrerende liste, som bestod af enkeltpersoner (mænd) uden et samlet parti bag sig, var ikke nær så velorganiseret som både kvindelisten i Vestmanna og det etablerede politiske system i Tvøroyri, hvorfor den ikke var i stand til at yde tilstrækkelig modstand.

Kvindelisten og gruppen omkring den har i årenes løb oparbejdet et erfaringsfond af afgørende betydning for dens fortsatte eksistens. Trods valgprogram er der ikke tale om et almindeligt politisk parti med medlemmer, men snarere om et redskab konstrueret til nogle bestemte formål, hvor selve sikringen af kvindelig byrådsrepræsentation er det vigtigste. Gruppen organiserer rekruttering af kandidater i god tid før hvert valg, men holder sig i øvrigt ude af selve det politiske arbejde. Der er ingen kø for at stille op på kvindelisten; tværtimod gør gruppen et aktivt og systematisk arbejde for at skaffe kandidater, sædvanligvis ved overtalelsesmanøvrer, opmuntring, moralsk støtte m.v. Kvindegruppen i Vestmanna besidder således store sociale kapitalressourcer, som de forstår at anvende med fordel for at opnå politisk indflydelse.

Situationerne i Vestmanna og Tvøroyri var således ganske modsatrettede: kvindelisten i Tvøroyri blev mødt med meget effektiv modstand fra det etablerede politiske system, og bortset fra fagforeninger og strikkeklubber⁹⁹ findes der ingen særlig kvindelige fora i Tvøroyri. De kvindelige borgeres humane kapital bliver således ikke investeret i en struktur, der kan danne grundlag for den sociale kapital, der skal til for at forøge chancerne for at opnå politiske positioner hhv. promovere nye værdier og diskurser. Der findes måske ikke specielt mange flere kvindelige fora i Vestmanna end i Tvøroyri, men kvindelisten her og den gennem tiden veletablerede struktur omkring den synes stærkere end i Tvøroyri – men skal dog også ses i lyset af, at den ikke blev mødt af nær så hård modstand som i Tvøroyri. Det oparbejdede stærke netværk omkring kvindelisten kombineret med fraværet af en stærk politisk tradition og stabilitet og rodfæstet diskursorden bevirkede, at der var bedre plads til, at nye strukturer og diskurser kunne opstå i Vestmanna end i Tvøroyri. - Den mere sejlivede struktur i Tvøroyri kan også illustreres numerisk, fx ved grad af udskiftning af byrådsmedlemmer:

Tabell 7-12. Antal byrådsmedlemmer og disses gennemsnitlige repræsentation målt i år i hhv. Tvøroyri og Vestmanna byråd valgperioderne 1988-1992, 1992-1996, 1996-2000, 2000-2004.

	Tvøroyri	Vestmanna
Antal mænd	12	10
Antal kvinder	3	10
Antal ialt	15	20
Gennemsnitlig repræsentation mænd	8.3 år	4.8 år
Gennemsnitlig repræsentation kvinder	4 år	6 år
Gennemsnitlig valgperiode for representantene	7.5 år	5.4 år

I Tvøroyri strækker valgperioden sig over 4-16 år for mændene og 4 år for kvinderne, mens de tilsvarende tal for Vestmanna er 4-8 år hhv. 4-12 år. 7 hhv. 15 byrådsmedlemmer har siddet én valgperiode, dvs. 4 år, i Tvøroyri hhv. Vestmanna.¹⁰⁰

Ændring af fokus og værdier

Spørgsmålet er så, om Vestmanna er en mere "kvindevenlig" kommune end Tvøroyri. Ud fra numeriske beregninger kunne det se sådan ud: siden 1989 er kvindeunderskuddet i Vestmanna væk, mens det i Tvøroyri har været uændret. I Vestmanna byråd er kønnene ligeligt repræsenteret, mens Tvøroyri byråd kun befolkes af mænd. Men mere frugtbart bliver det, også at inkludere kvalitative

⁹⁹ Kvindekomsammen på skift hjemme hos hinanden, typisk 1-2 gange/måned, hvor der serveres kaffe/ te & kager og strikkes og sludres.

¹⁰⁰ Beregningerne går kun tilbage til 1988.

beregninger som fx, om værdiprioriteringerne har udviklet sig forskelligt i de to kommuners byråd – samt om dette kan tænkes at have nogen sammenhæng med den kønslige fordeling i de to byråd. Dette spørgsmål er vanskeligt at besvare, dels pga. den korte tidsperiode, og dels fordi der ikke findes noget materiale herom og ikke mindst pga. den u håndgribelige natur af begrebet værdiprioritering. Vi har dog valgt at fokusere på værdien velfærd som relevant og velegnet i dette tilfælde, dels fordi omsorgspositionerne traditionelt er kvindedomineret, og dels fordi netop velfærdsområdet har gennemgået en kraftig udvidelse på Færøerne det seneste årti (se avsn.7.1). Et barometer kan være nøgletal over oprettede institutioner/ordninger: i Tvøroyri blev en børnehave oprettet i 1990, senere endnu én, mens Vestmanna først oprettede en børnehave efter 2000. I begge kommuner er der i 1990'erne foretaget et omfattende reparationsarbejde af skolebygningen. I Vestmanna kommune blev en sundhedsplejersketjeneste (som også betjener andre kommuner) oprettet i 1980'erne, mens en tilsvarende først blev oprettet i Tvøroyri i 2003 (som også betjener andre dele af Suðuroy). Tvøroyri kommune har i nyere tid oprettet et fritidshjem for de yngste skoleelever, mens Vestmanna ikke har noget. I Tvøroyri blev et plejehjem oprettet for nogle årtier tilbage, mens Vestmanna ikke har noget. Begge kommuner etablerede i 1990'erne et ældrecenter, som dog langt fra dækker behovet.

Disse data viser samlet set ingen overbevisende stor forskel; men bag dem gemmer sig nogle forklaringer: Den hårdt spændte økonomiske situation satte automatiske begrænsninger for mere eller mindre risikable erhvervsrettede projekter, som i 2000 yderligere blev stadfæstet ved lov, hvilket kan have været med til at dreje fokus på velfærdsområderne i 1990'erne. Det nyvalgte 1988-byråd i Vestmanna med de tre kvinder og fire mænd overtog den kolossale gæld og valgte de følgende mange år at koncentrere sig først og fremmest om nedbetaling af gælden. Det betød, at der først mange år senere blev råd til børnehaven, kvindelistsens - og efter 1992 byrådsmajoritetens primære mål – som til gengæld var kommunens første store investeringsprojekt efter 1988. De næste projekter på kommunens ønskeliste er lægecenter og ældreboliger. Plejehjemmet i Tvøroyri blev anlagt af lands- og ikke kommunalmyndighederne, og betjener hele Suðuroy. Modsat Vestmanna valgte Tvøroyri kommune – trods den omfattende gæld – at etablere en børnehave allerede i 1990. Børnehaven var dog ikke et stort ønske fra det samstemmige byråds side, men var først og fremmest et enkelt (kvindeligt) byrådsmedlems hjertesag og kamp gennem 1970-80'erne, og med stor modstand fra de øvrige (mandlige) byrådsmedlemmer. Ud fra vores interviews og andre samtaler med de involverede personer tyder meget på, at denne kamp kombineret med demonstrationerne og presset fra kvindelisten var vigtige faktorer, der mere eller mindre tvang byrådet til at give efter. Som flere af de interviewede udtrykte det, blev børnehaven i Tvøroyri (også) etableret for at ”lukke munden på kvinderne”. Lidt provokerende kan man forestille sig, at etableringen af børnehaven var medvirkende til at fjerne motivationen til at danne en kvindeliste en evt. anden god gang. De næste projekter på Tvøroyri kommunes ønskeliste er udvidelse af havnen og forbedring af vandforsyningsforholdene. Mht. ældrepleje har kommunen flere gange påpeget, at ældrepolitik og især finansieringen heraf sorterer under landsmyndighederne, om end ansvarsfordelingen mellem disse og kommunerne i praksis er noget varieret. Tvøroyri kommune har den principielle holdning, at den ikke vil udbygge ældreområdet og derved fritage landsmyndighederne for deres ansvar – men når ansvarsfordelingen er kommet på plads, er den villig til at tage sin del.¹⁰¹

Et yderligere barometer for værdiprioriteringer kan trækkes ud af interviews, om end disse i sagens natur er præget af de enkeltes subjektive holdninger og oplevelser. Blandt de interviewede var der delte og nuancerede meninger om, hvorvidt værdiprioriteringer er kønsbestemte, og hvad der skal tilskrives hhv. biologiske og kulturelle forskelle. Vi har ikke til hensigt at forholde os videre til dette store spørgsmål her, men vil i stedet holde os til fakta: Det viste sig, at samtlige interviewede kvindelige kandidater i begge bygder – hvad enten de var blevet valgt eller ej – havde (bløde) velfærdsværdier som social- og sundhedsvæsen, trivsel etc. som absolut foretrukne interesseområder. Men for dem, der blev valgt ind i byrådet, vendte billedet en hel del, idet de også blev nødt til at sætte sig ind i andre anliggender – og erkende vigtigheden af disse. De valgte kvinder udtrykte alle, at byrådsarbejdet havde været særdeles lærerigt og havde udstyret dem med mange nyttige erfaringer, ikke mindst på områder, de ikke før havde skænket en tanke eller fundet interessante. I Vestmanna

¹⁰¹ Fx *Sosialurin* 15. juni 2004.

blev kvinderne hovedsageligt valgt på et forsømt velfærdsanliggende, men de fik i tidens løb mange andre anliggender at sætte sig ind i og tage stilling til – og valgte rent faktisk at prioritere finanspolitik frem for børnehaven, mens Tvøroyri byråds mandlige medlemmer prioriterede lige omvendt, selv om behovet for begge dele var omtrent lige stort i begge kommuner. Dertil fører det kommunale arbejde ofte til flere poster i andre sammenslutninger, og det er næppe tilfældigt, at hele to af de ellers få kvinder i Lagtinget inden for det sidste årti har en fortid i Vestmanna byråd.

Det handler altså også om horisontudvidelse – og det gælder vel at mærke for alle parter. Iflg. de interviewede har de mandlige byrådsmedlemmer tendens til umiddelbart at lægge mest vægt på de hårde værdier, typisk illustreret i forbindelse med, da børnehaven i Vestmanna skulle bygges. Mændene viste størst interesse for bygningskonstruktion, -materiale o.l., mens kvinderne lagde mere vægt på indretning, arbejdsmiljø, trivsel etc. Da de gik ind i sagen og diskuterede den for alvor, erkendte alle parter imidlertid som regel nødvendigheden af alle aspekter. Et andet illustrativt eksempel er oprettelsen af sundhedsplejerskeordningen i Tvøroyri i 2003, som samtidig viser, at ændringer af værdier ikke kun sker via formelle politiske positioner: Ca. 1990 begyndte borgerne i Tvøroyri at tale om at få oprettet en sundhedsplejerskeinstitution, men der var problemer med at få byrådet til at stille et arbejdslokale til disposition.¹⁰² På de fleste steder på resten af Færøerne blev sundhedsplejerskeinstitutioner efterhånden oprettet, og i Tvøroyri begyndte forældre, læger og sygehuspersonale at lægge stadig mere pres på byrådet. Selv om loven generelt er klart udtrykt, er der visse uklare punkter, som blev gjort til fortolkningsspørgsmål. Da en sundhedsplejerske blev ansat af landsmyndighederne i 2002, var problemerne med arbejdslokalet stadig ikke løst. Sundhedsplejersken tog sammen med direktør for de overordnede sundhedsmyndigheder i Tórshavn initiativ til et møde med Tvøroyri byråd, hvor såvel idéen med som de lovmæssige, finansielle og praktiske forhold omkring sundhedspleje blev forklaret i detaljer. Dette møde blev – sammen med det årelange pres i årene forinden – vendepunktet for byrådets holdning. Flere byrådsmedlemmer sagde, at de først nu havde fået en ordentlig forklaring på, hvad sundhedsplejearbejde med børnefamilier går ud på. Lokale m.v. blev skaffet med det samme, hvorefter sundhedsplejersken kunne komme seriøst i gang med sit arbejde, og siden har samarbejdet med byrådet fungeret tilfredsstillende.

Desuden lagde de interviewede vægt på, at der findes andre relevante kriterier end køn, fx generationskriteriet. Yngre mænd viser således generelt større interesse og forståelse for velfærdsområderne. Aldersfordelingen i de to kommuners byråd 1992-2000 viser, at de kvindelige byrådsmedlemmer tenderer at være en del yngre end de mandlige, hvorfor gennemsnitsalderen i Vestmanna byråd er lavere end i Tvøroyri byråd, hvor aldrende herrer ikke er et særsyn. Derimod er der ingen større forskel i kandidaternes uddannelsesmønstre, hverken mellem kønnene eller mellem de to kommuner. Uddannelsesniveaet er bredt, alt fra folkeskole til videregående og teoretiske akademiske uddannelser, mest typisk dog mellemlange erhvervsuddannelser, fx håndværks-, sygepleje-, lærer- og kontoruddannelse.

Tabell 7-13. Aldersfordeling blandt mandlige hhv. kvindelige byrådsmedlemmer i Vestmanna og Tvøroyri ved byrådsvalgene 1992, 1996 og 2000.

	Vestmanna			Tvøroyri		
	1992	1996	2000	1992	1996	2000
Gennemsnitsalder mænd*	52.5	55.3	42.3	54.2	51	51.8
Gennemsnitsalder kvinder	47	44.8	45	42	-	-
Gennemsnitsalder mænd og kvinder	48.6	49.3	43.8	52.4	51	51.8
Ældste mand	63	68	40	67	71	67
Yngste mand	42	32	36	41	29	44
Ældste kvinde	62	55	50	42	-	-
Yngste kvinde	36	38	42	42	-	-

De beregnede aldre er ved valgperiodens start.

¹⁰² Iflg. loven er det kommunens pligt at stille lokaler og indbo til rådighed, mens ansættelsesforhold, aflønning, kurser, oplysningsmateriale m.v. sorterer under landsmyndighederne.

Mens datagrundlaget for Tvøroyri byråds kønsopdeling mht. arbejds- og interesseområde i sagens natur er for spinkelt til at udsige noget generelt om, er der iflg. de kvindelige byrådsmedlemmer i Vestmanna intet, der tyder på nogen overbevisende stor forskel mht. værdiprioriteringer det seneste årti. Alligevel taler de (også) delvis ud fra en diskurs om mænd og kvinder som komplementære modsætninger, hvorfor de ser det som vigtigt at få de ”kvindelige synspunkter” frem i lyset for at opnå en bedre balance. Det handler i sidste ende efter alt at dømme mindst lige så meget om at få mænd og kvinder hver især til at ofre værdierne opmærksomhed – også dem, de ikke plejer at interessere sig for. I 1990erne kom både i Tvøroyri og Vestmanna byråd de bløde værdier for alvor på mændenes dagsorden - mens de hårde kom på kvindernes dagsorden i Vestmanna. Endelig kan den efterhånden lidt klichéagtige og slidte dikotomi ”bløde” og ”hårde” værdier og definitionen heraf problematiseres: gode børnepasnings- og ældreplejeforhold effektiviserer jo også produktionen i erhvervslivet og tiltrækker arbejdskraft. Vandforsyning og fodboldbane har ligeledes noget at gøre med borgernes hygiejne og trivsel og derved velfærd.

Williams (2002) viser i sin artikel, hvordan nye social-, feminist- og græsrodsbevægelser i England, som skaber nye netværk og strukturer, kaster lys på nye problemstillinger og værdier, som fører til nye mål for velfærdsstaten. Den politiske udvikling i Vestmanna og Tvøroyri kommune tyder på, at omtrent samme fænomen gør sig gældende her. Nye værdier og mål kommer ikke på dagsordenen, før de af nogen bliver formuleret og mobiliseret gennem en velorganiseret struktur. Målene Kvinder i politik, bedre børnepasnings- og velfærdsordninger blev formuleret og sat på dagsordenen både i Vestmanna og i Tvøroyri, men mens begge mål lykkedes i Vestmanna, er kun det sidste hidtil lykkedes i Tvøroyri.

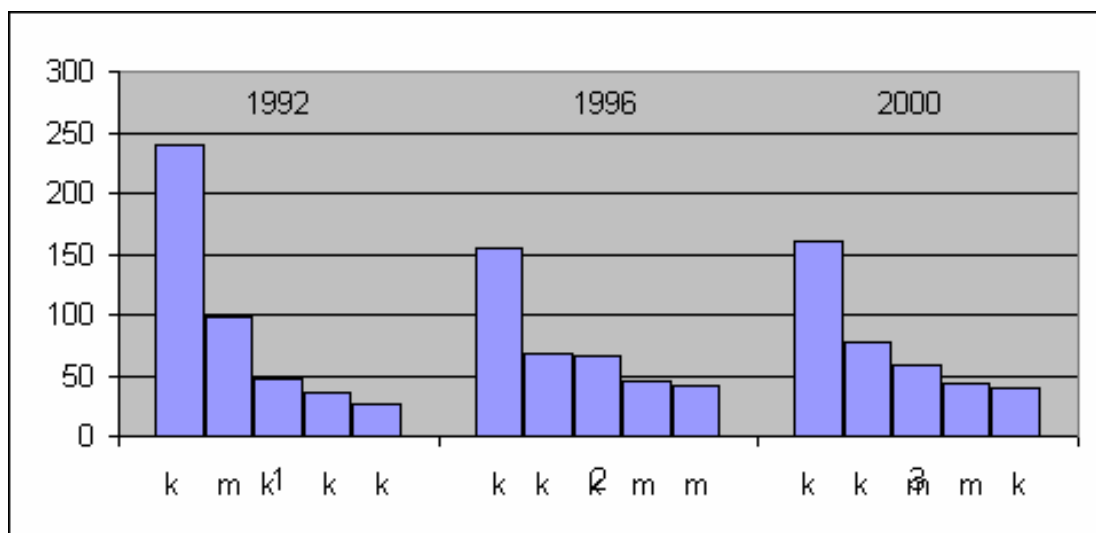
Form og indhold

På Færøerne er diskussionen om den manglende kvindelige repræsentation i politik blusset op igen de seneste års tid. Det kniber med at få kvinder til at stille op; og de, der gør, får som regel ikke stemmer nok. Diskussionerne handler bl.a. om, hvorvidt grunden kan være, at kvinder ikke har interesse i eller på den ene eller anden måde er hindret i at deltage i politisk arbejde. I forbindelse med kommunevalget efteråret 2004 blev der nogle steder arbejdet på at etablere kvindelister (se afsnitt 7.4). Kvindeliste eller ej er også et varmt emne i diskussionen med argumenter for og imod, også fra kvinderne selv. I diskussionerne trækkes på flere – og ofte modsatrettede og selvmodsigende – diskurser. Den biologiske diskurs om mænd og kvinder som komplementære modsætninger, som derfor forstår sig bedst på hver sine områder – typisk mænd på de hårde og kvinder på de bløde – og ofte med henvisninger til hjerneforskningsresultater, er udbredt. Men lige så udbredt er en mere kulturel diskurs om, at mænd og kvinder kan de samme ting, blot de får muligheden, ofte med henvisninger til samfundskulturel forskning. Denne lidt tricky problematik har betydning for spørgsmålet om kvindeliste. Hvis det er sandt, at mænd og kvinder pr. definition er væsensforskellige, kan en kvindeliste være en god idé, idet det så må være et mål i sig selv at føre de kvindelige værdier på den politiske arena. Det skulle så betyde, at mænd burde holde sig mest til fx finanser og kvinder til velfærd, og tilmed burde holde sig til deres egen kønsspecifikke måde at anskue og behandle politiske spørgsmål på. Hvis det derimod ikke er sandt, kan en kvindeliste være med til at 1) lukke af for indbyrdes uenigheder blandt kvinder hhv. mænd og 2) opretholde og sætte kønnene i bås og derved forstørre kløften mellem dem. Når kvinder markerer sig som en særlig gruppe, ignoreres andre forskelle, fx partiideologiske, og det kan skabe dilemmasituationer.

På en eller anden måde går diskussionerne forbi hinanden og står mere eller mindre i stampe. For en stor del af befolkningens vedkommende rammer de efterhånden noget slidte argumenter ikke rigtigt, men bliver istedet ofte opfattet i en negativ og brokagtig tone. Kvinder har jo fået frihed, og ingen hindrer dem i at stille op, lyder det skuldertrækkende tilbage. Dertil er sætningen ”Jeg vil gerne stemme på en kvinde(liste), men det skal altså ikke bare være, fordi det er en kvinde” meget udbredt, også blandt kvinder. Hvis man læser denne – også slidte og klichéagtige – sætning med strategisk friske briller, så leverer den måske egentlig en stor del af svaret. Og svaret har også noget at gøre med en anden argumentation, som ligger et sted imellem, men ikke strider imod de ovennævnte diskurser,

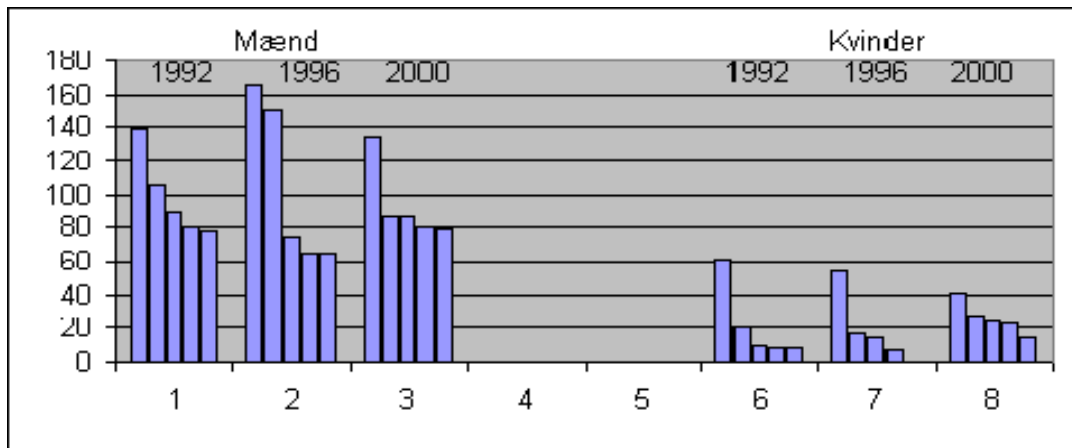
idet den er af mere (valg)teknisk art og ikke forholder sig til kønnenes værdirepresentation. Her ses en kvindeliste ikke som et mål i sig selv, men som et instrument, et middel, til at synliggøre kvinder og føre dem ind i den politiske sfære, og der henvises ofte netop til Vestmanna-eksemplet. At bane vejen for kvinder ind i politik er altså det egentlige mål i denne diskurs – i lighed med de to andre. Men diskussionen om den indholdsmæssige side, om hvad skal der ske, når målet rent teknisk er nået, er mærkelig fraværende. Spørgsmålet er, om fokuseringen på begrebet kvinder er nok. Selv om kønsfordelingen blandt de folkevalgte fortsat er meget skæv, er det trods alt ikke lige eksotisk at se en kvindelig politiker nu, som det var for nogle årtier siden. Dertil er det med kvinders stigende uddannelsesniveaue og forskellige livsbetingelser stadig mere problematisk at betragte kvinder som en homogen gruppe versus mænd som en anden. Vigtigere end at være kvinde er det at stå for noget. At have en sag, enten ved at finde en niche eller ved at have noget på hjerte at bidrage med i den aktuelle politiske debat – samt selvfølgelig at have et velfungerende socialt netværk som støtte, fx i form af en kvindeliste. For at have en seriøs chance må en kvindeliste foruden kvindelige kandidater derfor også kunne byde på 1) en overordnet fælles sag eller ideologi, som alle kandidater kan tilslutte sig og brænder for og 2) en eller flere personer med meninger og evne til at få dem ført ud i livet, og som vælgerne finder troværdig. Både form og indhold må inkluderes, ellers bliver den yderst sårbar mht. såvel indre sammenhold som ydre pres.

Kvindelisten i Vestmanna havde nemlig begge dele i 1988. Fællessagen var børnehaven og utilfredsheden med den førte byrådspolitik, og den havde – og har stadig – kvinder, som kan trække stemmer. Kvindelisten i Tvøroyri havde også en fælles sag, men ikke stemmeslugere og solidaritet med tilstrækkelig styrke til at stå imod den ydre modstand – og da børnehaven blev etableret 2 år senere, blev tæppet trukket væk under fællessagen. Kvindernes munde blev lukkede, og de har aldrig fundet sammen om en fælles sag siden. Fig. 7-2 viser, at det ikke har været noget problem for kvindelige kandidater i Vestmanna at få personlige stemmer.

Figur 7-2. Topfemliste over personlige stemmeantal ved kommunevalgene i Vestmanna 1992, 1996, 2000. M = mænd, k = kvinder.

I Tvøroyri er der derimod kun mænd blandt topstemmescorerne, mens kvinderne halter langt bagefter:

Figur 7-3. Topfemliste over personlige stemmeantal ved kommunevalgene i Tvøroyri, 1992, 1996, 2000.

(Bem.: I samtlige ovenstående tilfælde faldt nær 100% af stemmerne til personer og en ganske ubetydelig del til listen).

Det næste spørgsmål er så, hvorvidt der findes en sammenhæng mellem stemmefordelingen og eksistensen af en kvindeliste. Som nævnt i avsn. 7.4 er der både en direkte og en indirekte sammenhæng. Det har altså noget at gøre med den (valg)tekniske satsning. Men det virker usandsynligt, at en kvindeliste i sig selv kan hente så mange personlige stemmer til kandidaterne, som tilfældet er i Vestmanna. Opmærksomheden bør også rettes imod den indholdsmæssige side, altså selve kandidaterne. Hvad kan og har kandidaterne på kvindelisten i Vestmanna, som bringer dem ind i det politiske liv? Samtlige interviewede kvinder i begge bygder sagde, at de ikke havde bedt om at blive opstillet første gang, men var blevet overtalt af andre. De førte så at sige ingen valgkamp og hverken forventede eller håbede efter eget udsagn på at blive valgt. Argumenterne var typisk, at de ikke havde tid, ingen interesse i eller forstand på politik, eller at det var pinligt at "udstille sig" og ikke blive valgt, og måske kun få nogle få stemmer. De, der blev valgt, var derimod generelt beærede og glade og gik seriøst til værks med det kommunalpolitiske arbejde. De, der ikke genopstillede efter 1. valgperiode, havde typisk personlige forhold såsom sygdom eller for mange andre gøremål - men aldrig skuffelse over det politiske arbejde, som begrundelse. De, der genopstillede, var derimod generelt blevet mere interesseret i at blive valgt, end da de stillede op første gang. Dertil var der bred konsensus om, at da de først var kommet over tærsklen og blevet valgt ind i byrådet, er det som regel gnidningsfrit at samarbejde med mændene. Stemmeantallet til de seneste 3-4 valg antyder stærkt, at kvinderne i Vestmanna fik lejlighed til at vise, at de kan finde ud af at føre politik.

7.7 Sammenfatning

Den første betingelse for at opnå en politisk position er villigheden til overhovedet at byde sig frem ved opstilling og evt. valgagitation. Den næste er at få stemmer nok. Eksemplerne Vestmanna og Tvøroyri viser os, at kvinderne her generelt mener, at kvinder bør deltage i politik – men de tager ikke selv initiativet til at stille op (og det ser ud til at være gældende for det meste af Færøerne). De skal lokkes ud af busken og overtales. Om de lokkes eller rekrutteres, og af hvem, afhænger bl.a. af, hvilke værdier de menes at og/eller selv ønsker at repræsentere og fokusere på og af udbud og efterspørgsel efter disse, samt af hvorvidt der findes nogle personer, som dels sympatiserer med disse værdier og dels besidder evnen og viljen til (sammen med kandidaterne) at organisere deres humane kapital i et socialt netværk. Om det næste skridt – at få stemmer nok – lykkes, afhænger bl.a. af evnen til at formulere og markedsføre en diskurs, der appellerer til vælgerne. Det handler altså om at inkludere både den valgtekniske og den indholdsmæssige side. Men de eksisterende – og konkurrerende -

strukturelle og diskursive forhold i det omgivende miljø spiller også en afgørende rolle. I Vestmanna var alle disse betingelser tilstede – og er det stadig væk. Kvindelisten i Vestmanna og organiseringen af den på rette tid og sted har vist sig at være et nyttigt redskab mht. at motivere kvinderne til at komme ud af busken og tilegne sig politiske positioner ad alternativ vej – samt at få nogle nye værdier frem i lyset på den politiske dagsorden og derved ændre værdiprioriteringerne. Situationen i Tvöroyri lignede den i Vestmanna, men kvinderne her nåede aldrig så langt som til målet, da den lokalt eksisterende politiske kultur og struktur var villig og stærk nok til at forsvare sig imod et sådant brud på den herskende orden, som en kvindelige jo er, hvorfor beslutningspositionerne fortsat beklædes af mænd – om end ændrede værdiprioriteringer også har fundet sted her gennem andre kanaler.

Da vi befinder os midt i en ændringsproces, er det vanskeligt at konkludere på udsigten til de færøske kvinders fremtidige deltagelse i det politiske liv. Som nævnt spiller begrebet fokusering en afgørende betydning, og i den offentlige sfære på Færøerne ses en ændring på dette område, fx i form af pressens interesse i og seminarer, konferencer etc. om kvindelig deltagelse i politik og andre høje positioner. Men mens der altså er kommet fokus på selve den fysiske tilstedeværelse af kvinder, er debatten domineret af, hvilken (valg)teknisk strategi er mest effektiv, mens den indholdsmæssige side kun ofres ringe opmærksomhed, og det ofte i noget abstrakte termer, såsom at ”synliggøre kvinder” og ”at få kvindelige synspunkter frem i lyset” uden nærmere forklaringer på, hvad det egentlig betyder. Nogle mere konkrete politiske mål ville være strategisk effektivere. Færøsk politik er generelt, dvs. også i Lagtinget, i høj grad kendetegnet af (på et andet niveau) meget konkrete diskussioner, hvor emner som fisk og tal fylder relativt meget. Fiskeri ligger absolut uden for kvindernes traditionelle erfaringsområder, og vi tør med sindsro påstå, at de færreste færøske kvinder med hånden på hjertet kan sige sig have en stærk viden om eller interesse i fiskeripolitik og kvotesystemer. Og viden er jo magt: når mænd taler specialiseret termsprog om fiskeri, står de fleste kvinder af og udelukkes derved fra dette diskursive rum. Det er meget usædvanligt for kvinder at deltage i kvalificerede fiskeridiskussioner, og de har vanskeligt ved at blive taget seriøst. Herved er ikke antydning, at kvinder ikke kan eller bør interessere sig herfor; det kan de sagtens, hvis de gider - og burde måske også, eftersom fiskeri udgør det største grundlag under det færøske samfund. Det handler igen om enten at tilegne sig ressourcerne, dvs. viden om fiskeri, og/eller at ændre værdiprioriteringerne ved at tale om noget andet og derved dreje fokus. Dog skal man heller ikke være blind for et svagt punkt hos de fleste kvinder, som gør det vanskeligt for dem at træde ind i det diskursive rum, som fiskeridiskussionerne er – og derved bryde den herskende strukturelle og diskursive orden: næsten ingen kvinder har erfaringer fra den fysiske tilstedeværelse på et fiskeskib og alle de dermed forbundne situationer og forhold. Til sammenligning er det måske lettere for mænd at træde ind i det traditionelt kvindelige diskursive univers, idet de fleste mænd mere eller mindre har prøvet at være i berøring med de omsorgsrelaterede områder. Ikke alle mænd er sømænd, og selv sømænd er også hjemme engang imellem – men kvinderne er aldrig på havet.

Mht. ændring af værdiprioriteringerne ser tingene derimod helt anderledes ud. Hvad de traditionelle kvindeområder angår, så er jo netop begrebet velfærd også kommet på den politiske dagsorden de senere år, og der er rigeligt at tage fat på. Men i den politiske debat følges den traditionelle konkrete stil, hvor det fx mht. etableringen af et plejehjem eller skole ses som mest relevant, hvor bygningen skal stå, hvor mange pladser der skal være, og hvordan den skal finansieres. Det mere ideologiske indhold i institutionerne – og derved indholdet af det (velfærds)samfund, man ønsker, får derimod meget mindre opmærksomhed. Her findes en niche, et tomrum, som kvinderne kunne udfylde ved - med deres erfaringer fra deres traditionelle områder – at dreje diskussionerne og perspektiverne i en mere nuanceret retning, jf. børnehæveeksemplet i Vestmanna. En sådan diskussion ville højst sandsynligt få de kvindelige (og sandsynligvis også mange mandlige) vælgere til at spidse mere øren og fatte interesse for den talende eller skrivende kandidat. Der findes selvfølgelig en lang række andre emner og nicher end fiskeri og velfærd – men det gælder om at få øje på og fokusere på dem ved at italesætte dem og etablere dem som en politisk diskurs.

Men som før nævnt er det sikrere at have et samstemmigt netværk med sig for at få sine synspunkter igennem. En kvindelige med et stærkt netværk bagved kan være et godt instrument, som kombineret med et meningsfyldt politisk mål og seriøse kandidater burde opfylde alle betingelser for at kunne

rydde de største hindringer for kvindelig politisk representasjon af vejen. Men de omgivende strukturelle og diskursive forhold bør også have in mente. Kampen om de politiske positioner er (også) netop en kamp – også for de mandlige deltagere. Der bliver ikke automatisk flere ledige pladser, fordi (repræsentanter for) halvdelen af befolkningen søger at gøre entré. Endnu flere må vige end sædvanligt, og derfor må kampen nødvendigvis blive så meget hårdere. For at have en chance i kampen ville det være en god idé at lure de erfarnes (dvs. mændenes) taktik af (personlig fremtræden, fokuseringer, stemmefiskeri etc.) og danne alliancer med dem dér, hvor det er muligt. En yderligere faktor, som kan komme til at få betydning og derfor også bør tages i betragtning, er, at der på Færøerne er planer om flere fremtidige uddelegeringer fra lands- til kommunalmyndighederne, fx på velfærdsområderne. I takt med denne udvikling kan det blive vanskeligere at danne tilstrækkeligt stærke kvindelister i kommunalpolitik, da kommunernes p.t. mere praktiske og konkrete politiske opgaver da vil blive udvidet med opgaver, som kræver dybere (parti)ideologiske refleksioner – og det kan aktualisere en ny kombination af gruppedannelse. På den anden side burde det være muligt for kvinder at finde sammen med andre ideologisk samstemmige kvinder, lige såvel som mænd har kunnet det i mange år. Måske ville det ligefrem være taktisk smartere at – ikke helt undgå – men nedtone ordet kvinder (fx ved at give listen et andet navn, der mere antyder dens mål) og skruer så meget mere op for de politiske mål, som disse kvinder står for.

Referanser

Bergquist, C. m.fl. (red) (1999): *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Universitetsforlaget / Nordisk Ministerråd.

Dalsgaard, Jóannes (1996): *Fylking 75 ár*. Tvøroyri

Desrosières, A (1998): *The Politics of Large Numbers. A History of Statistical Reasoning*. Harvard University Press.

Eliassen, B: "Føroyar, eitt valdømi". *Sosialurin* 8.3.2003

Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press.

Guttesen, R. (1996): "Vestmanna – fiskeri og vandkraft." I: *Topografisk Atlas Færøerne*. Red.: R. Guttesen, København

Helgesen, M. (1998). *Betydningen av kjønn i velferdsstaten*. Bergen, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.

Hernes, H.M. (1987): *Welfare State and Woman Power*. Norwegian University Press

Hirdman, Y. (1990): *Att lägga livet til rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Carlssons

Jákupsstovu, B (1996): "Kvinner ingen adgang? Rekruttering av kvinner til bystyret i Tórshavn 1972-1992." *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 1/96

Jákupsstovu, B (2003): *Kunnskap og makt i færøysk helsepolitikk 1820-1970*. Avhandling til dr.polit.graden, forsvart 12.9.03, Institutt for adm.og org.vitenskap, Univ. i Bergen.

Joensen, J.P.: "Eplattallerkar og felags politisk mentan". *Sosialurin* 8.3.2003

Joensen, J. P. (1985): *Folk og fisk. En studie over produktion og miljø i klipfiskeberedningen på Færøerne*. Aalborg

-
- Jónasdóttir, A. (1985): "On the Concept of Interest, Women's Interests, and the Limitations of Interest Theory", i Jones, K. og A. Jónasdóttir: *The Political Interests of Gender*. Sage Publications
- Jørgensen, M. W. og Philips, L. (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde
- Karvonen, L. og P. Selle (red) (1995): *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Aldershot: Dartmouth
- Kolstrup, S (1996): *Velfærdsstatens rødder. Fra commune-socialisme til folkepension*. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie.
- Kommununevndin (1998): *Frágreiðing um kommunurnar í Føroyum*.
- Kommununevndin (1998): *Nýggj kommunuskipan*.
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure an Action*. Cambridge University Press
- Means, I.Norderval (1973): *Kvinner i norsk politikk*. Cappelen
- Mørkøre, J.(1997): "Labour Force in a Dual Strategy." i Lise Lyck (ed.): *The Faroese Economy in a Strategic Perspective*. NordRefo 1997/6. Stockholm
- Nagel, A-H (1991): *Velferdskommunen*. Alma Mater Forlag
- Pateman, C. (1988): *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press
- Phillips, A. (1995): *The Politics of Presence*. Clarendon Press, Oxford
- Prakash, S. og Selle, P. (2004): *Investigating Social Capital. Comparative Perspectives on Civil Society, Participation and Governance*. Sage publications.
- Raaum, N. (red) (1995). *Kjønn og politikk*. Tano
- Siim, B (1997): "Politisk medborgerskab og feministiske forståelser", i Christensen, A-D, A-B Ravn og I Rittenhofer (red): *Det kønnede samfunn*. Aalborg Universitetsforlag.
- Steinmo, S. (1993). Taxation and democracy : Swedish, British and American approaches to financing the modern state. New Haven, Yale University Press.
- Sørensen, P.B. (1992): *Vælgeradferd på Færøerne*. Speciale ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet.
- Thomsen, B. (2002): "Arbejdsløsskipanin 10 ár. Frá andahjálpi til trygging." *Atlantic Review*. Atlantic Airways.
- Tornes, K. (1993): "The Timing of Women's Commodification – How Part-time Solutions became Part-time Traps" in Boje, Thomas and Sven Olsson Hjort (eds.): *Scandinavia in a New Europe*. Scandinavian University Press 1993
- Wang, Z.(1988): *Stjórn málafrøði*. Forlagið Futura
- Welch, S and Studlar, D: "Multi-Member Districts and the Representation of Women: Evidence from Britain and the United States". *Journal of Politics*, Vol. 52, No2. Mai 1990.
- Williams, F. (2002): *The presence of feminism in the future of welfare*. Economy and
-

Society Volume 31 No. 4 November 2002: 502-519

Øvrelid, Bjarne (1998): "Kvinne- og kjønnsforskning som mobiliseringsretorikk." I: Nytt Norsk Tidsskrift Nr. 4

Aviser: Dimmalætting 20. des. 1988; Sosialurin 13. des. 1988; Sosialurin 6./7. mars 1993, Sosialurin 15. juni 2004.

Hagstova Føroya

8 Historiske forandringer på ligestillingsområdet i Grønland som faktor for velfærdsudvikling

Jette Eistrup og Wolfgang Kahlig

8.1 Inledning

Ligestillingsproblematikken i Grønland har gennem tiderne været underlagt de skiftende samfundspolitiske og kulturelle forhold. I den politiske proces op til hjemmestyrets indførelse i 1979, blev ligestilling mellem kønnene underlagt processen for etnisk ligestilling mellem grønlændere og danskere. Dette blev formelt opnået ved hjemmestyreløven. Efter hjemmestyrets indførelse har der dog i stigende grad udviklet sig en bevidsthed om vigtigheden af fokusering på ligestilling som sådan. Artiklens formål er: at give et overblik over fortolkninger af relationerne mellem kønnene i Grønland i et historisk perspektiv, at analysere kønsrelationerne i det moderne Grønland, at analysere ligestillingsområdets organisationsproces frem til vedtagelse af en ligestillingslov ud fra et strukturelt perspektiv og gennem statistiske data at vise kvinders stilling i det moderne grønlandske velfærdssamfund.

Reaktioner fra en række kvindelige toppolitikere ved den sidste koalitionsdannelse mellem IA og Siumut i 2003 (Sermitsiak, 19. sept. 2003:10) viser, at kampen for en ligelig repræsentation af såvel mandlige som kvindelige politikere nu anses som en nødvendig og naturlig del af udviklingen af det politiske liv parallelt med kampen for opnåelse af selvstyre.

8.2 Et kort historisk rids over kønsrelationer i det førkoloniale Grønland

I biblen, første Mosebog siger Gud til kvinden: ”Jeg vil gøre dit svangerskab plagsomt og pinefuldt, i smerte skal du føde børn. Du skal begære din mand, og han skal herske over dig.” (Første Mosebog, kap. 3 vers 16.)¹⁰³ Syndefaldets historie påvirker kønsrelationerne i de samfund, som er kristeligt domineret endnu i dag. I det førkoloniale Grønland har kønsrelationerne ikke været underlagt syndefaldets historie. Mænd og kvinder har haft skiftende betydning og udfyldt forskellige roller i samfundsprocessen før koloniseringen og indtil nu. Organisationen af det præmoderne samfund i Grønland var præget af mangel på formaliseret ledelse både i familien og i lokalsamfundet som sådan. Gitte Tróndheim (GT) ser historisk på familiens organisation ud fra et kønsperspektiv og vægter husholdet i det traditionelle grønlandske samfund ”(...) som højeste organisation med fast rollemønstre efter køn og alder.” (GT, 2002: 2)

¹⁰³Jfr. Bibelen. Det Danske Bibelselskab 1993. 1. udgave 2. oplag.

Alderen gik forud for køn i husholdet, dvs. den fælles leder i husholdet var i regel den ældste mand eller den ældste kvinde, som bestemte over organisation og fordeling af goder i husholdet. Husholdsoverhovedets hovedopgave var at organisere husets madbeholdning på den mest hensigtsmæssige måde, rådgive i fangstspørgsmål, dvs. organisere fangstens udnyttelse og fangstfordelingen ud over selve husholdet (Petersen, 1993, GT, 2). Primær- og sekundærsocialiseringen i det førmoderne grønlandske samfund foregik i familien og lokalsamfundet og var kønsopdelt. ” ... drengene (blev) ... oplært af faren eller andre mandlige familiemedlemmer til fanger, på samme måde lærte pigerne også tidligt mødrenes færdigheder indenfor tilberedning af fangstprodukter og husholdning samt skindsyning.”(GT: 2, se også Sonne 1995: 1 som henviser til Dalager, 1915: 5). Vedrørende kønnes arbejdsdeling gør Arnfred (1991) opmærksom på, at den komplementære arbejdsdeling i det grønlandske fangersamfund kan ses som en samfundsmæssig nødvendighed, som dermed præger hele samfundet. ”*Samfundet består af en mandesfære og en kvindesfære tæt vævet sammen i de daglige gøremål, men med klart kønsmærke på de fleste aktiviteter, både mht. arbejde og ritualer.*” (Arnfred: 85) Hvert køn har sine arbejdsredskaber eller ”redskaber har køn” (Arnfred, 1991). Kvinder bruger ulu’en som kvindekniven hedder og mændene deres harpuner. Den specifikke arbejdsdeling mellem mand og kvinde prægede kønnes omgangsformer og forestillinger om hinanden og skabte kønsspecifikke interessesfærer. Sonne gør opmærksom på kønsopdeling ved fællesmåltider og sangkampe og at der findes eksempler på mandlige kvindestereotyper, så som at kvinder er ”lunefulde” og ”upålidelige” og har ”mindre fornuft” end mænd.(Sonne, 1995:3).

Vedrørende det generelle spørgsmål om der kan påvises en mandlige dominans over kvinden i det førkoloniale Grønland er billedet ikke entydigt. Sonne gennemgår i et kapitel emnerne hustruvold og rettigheder i de gamle kilder. Kilderne er alle sammen vesterlandske kristne mænd, som beskriver deres oplevelser med inuitterne og fortolker dem med udgangspunkt i deres egen verdensbillede. Hustruvold forekom i form af prygl og knivstik (Sonne: 3) men begrundelser for hustruvold er hos de forfattere forskellig. Således tilskriver Thalbitzer hustruvold den enkelte mands ”hidsige temperament” og siger derudover ” *As a rule, the Greenlandic husband treats his wife well, and as an equal*” (Thalbitzer, 1941: 650, hentet fra Sonne: 4) Andre, som Gustav Holm kommer til den modsatte konklusion:” *Fruetimer har kun social betydning, for så vidt som de giver anledning til uenighed mellem mændene. Deres stilling må nærmest betragtes som tjenende.*” (Holm, 1972: 92 hentet fra Sonne: 4)

Vedrørende kvinders sociale position gør Sonne opmærksom på, at den stiger efter fødslen af hendes første barn. Det er begrundet i, at kvinden havde forældreret til børnene og derudover kunne forlade sin mand, som han kunne forlade hende. (ibid.: 6 med kildeangivelser) Mandens rettigheder omfatter de sæler han havde fanget og som skulle danne vinterforråd, imens forarbejdet sælskind var kvindens ejendom. (Sonne, 1995:7) Ved undersøgelser af de seksuelle rettigheder trækker Sonne på en del kildeberetninger om utroskab som årsag til hustruvold og hun er i tvivl om hvorvidt de kan tolkes som ” (...) *udtryk for mandens socialt anerkendte dominans, eller blot et udslag af hans magtesløshed.*” (ibid. 7), som måske har sin årsag i utilstrækkelige muligheder for institutionaliseret konfliktløsning i det tidlige inuitsamfund?¹⁰⁴

Den ovenfor nævnte kristne syndefaldsmyte som de kristne missionærer i Grønland introducerede og tolkede seksuelt, ” (...) *var tydeligvis en ubegribelig ”synd” i grønlændernes øjne. ” Hvad skulle der være galt i at en nøgen mand og en nøgen kvinde gik i seng med hinanden?*” (Sonne 1995:9) Ursynden i den kristelige forstand fandtes ikke i den gamle grønlandske mytologi og kunne derfor ikke bruges til at påvirke kønsrelationer i datidens samfund.

Hvis patriarkatet defineres som en samfundsform, hvor mandlige egenskaber og dermed mænd værdsættes højere end kvindelige egenskaber og dermed kvinder, ville det være interessant at vide, hvordan forskere vurderer det før-moderne grønlandske samfund i forhold til, om det var indrettet

¹⁰⁴ Sangkampen var en institution – men ikke noget ”retsvæsen”.

ulige til fordel for den grønlandske mand. Både Petersen (1994) og Arnfred (1991) vurderer, at det præmoderne grønlandske samfund ikke var præget af patriarkalske strukturer.

Petersen vurderer samfundet som præget af lighed gennem den specifikke udformning af den overordnede samfundsstruktur og kalder det ” et samfund uden overhoveder” (Petersen, 1993). Arnfred mener, at den kønsbestemte arbejdsdeling i det førkoloniale inuitsamfund ikke nødvendigvis betød kønshieraki (Arnfred 1991.: 85) og peger på, at inuiternes syn på f. eksempel kønslivet har været (og er måske i dag, WK) anderledes end danskernes, i det der ikke fandtes undertrykkelse af børns seksualitet, undertrykkelse af pigernes seksualitet, og at børn udenfor ægteskab ikke ansås som en ulykke.

Hendes sammenfattende konklusion er, at der intet patriarkat fandtes, men en lige seksualitet mellem kønnene: ” *Alt iberegnet er der altså ingen grund til at formode, at kvinderne i de gamle inuitsamfund har været særligt undertrykte. (...) ... kvinderne har haft værdighed og selvverd både arbejdsmæssigt og, som det synes, seksuelt. Kønsrelationen synes derfor snarere karakteriseret af jævnbyrdighed og komplementaritet end af hierarki.*” (Sonne 1995: 89).

Sonne stiller spørgsmålet om mandsdominans eller komplementaritet mellem kønnene og svaret er ” *både og* ” (ibid.: 11). Begrundelse ser hun i de voldselementer som prægede både kønsforholdene og produktionsforholdene i de omtalte perioder. Sonne fortolker bruderovet som rituel hustruvold som afspejler en dominansrelation mellem kønnene. (ibid.: 12ff). Også produktionssfæren, som bygger på fangst af dyr, er baseret på handlinger, som også indebærer vold.

Bruderovet indleder forholdene mellem mand og kvinde i reproduktionssfæren med en voldsakt, selvom den oftest var fingeret, i det kvinden skulle ”*spille*” *uvillig, i det ”(...) den uvilje til ægteskab hun rituelt skal give udtryk for, betragtes som en dyd. Hun lignes ved en hund, hvis hun ikke stritter imod af blufærdighed.*” (ibid.:12)

Sonne ser en parallel mellem de voldselementer som indleder forhold mellem mand og kvinde gennem bruderovet og de voldselementer som forekommer ved fangsten og illustrerer dette ved ritualer omkring de unge mænds første sæl: ” *Den unge mand isoleres fra fortæring af sin fangst (...) ... ” (ibid.: 13) og blev ført til en jomfruelig pige, ” (...) hvor han i bogstaveligste forstand tager hul på sin ’seksuelle fangst’.*” (ibid.)

Sonne ser på den ”*tætte association mellem fangst og seksualitet, og mellem fortæring og seksualitet (...)*” og karakteriserer dette som et mønster, som man kan genfinde i bruderovet. ” *Han fanger sin udvalgte, bringer hende hjem, og må ikke ” smage” hende, før isoleringsfasen er slut og hun indvilger.*”(ibid.: 13). Disse overensstemmelser i ritualer mellem mand og kvinder og mand og fangstdyr kan betyde, at der fandtes en accept i samfundet vedrørende mandlig vold. Sonne konkluderer derfor, at mandsdominansen i inuitsamfund var fremtrædende men ikke absolut (ibid.: 14) og former som ”*berettiget vold*” (se eksempel ovenfor) accepteres kun i ” *(...) mandens forhold til sin(e) kone(r).*” (ibid.)

Sammenfattende viser der sig et modsætningsfyldt billede hos de ovenfor refererede forfatter med hensyn til kønsrelationerne i det førmoderne Grønland. På den ene side konstateres kønskomplementære og lige forhold mellem mænd og kvinder og på den anden side beskrives ritualer, som også indebærer vold mod kvinder og dermed afspejler en dominansrelation mellem de to køn.

Kleeman (1998a: 3) sammenfatter betragtninger over kønsrelationer i den førkoloniale inuitsamfund således: ” *Den overordnede samfundsstruktur er præget af lighed mellem kønnene, netop fordi deres overlevelse er baseret på en indbyrdes afhængighed. Desuden, eller snarere ikke mindst at der fandtes en jævnbyrdighed opstået af en nødvendighed. Man kan således slutte, at denne kønsdeling eller afgrænsning om man vil, ikke nødvendigvis betød kønshieraki.*”

Man kan dog diskutere, om denne ligestilling mellem kønnene var reel, eller om kvinden i det før koloniale samfund udelukkende kunne opretholde en ligestilling status i kraft af tilstedeværelsen af en mandlig forsørger. Beskrivelser af enlige kvinders vilkår, f. eks enker, uden mandlig forsørger tyder på, at det mere var kvinden som del af et parforhold og et arbejdsfællesskab der var manden ligestilling, og dermed en fastlagt rollefordeling, som nød en ligestilling status, og ikke kvinden som feminint enkelt-individ.¹⁰⁵

8.3 Kønsrelationerne i det moderne Grønland

Omlægningen af Grønlands hovedproduktion fra fangst til fiskeri gjorde siden begyndelsen af det 20. århundrede patriarkalske forhold i Grønland mulige og ændrede dermed kvindens og mandens position i samfundet fundamentalt i forhold til før. Med den begyndende industrialisering af fiskerierhvervet i Grønland fra 1920-erne udviklede sig en ny form af samliv mellem mænd og kvinder i Grønland, som førte til eksistensen af to overordnede typer af mand/kvinde forhold som fungerede side om side:

- a) manden arbejder som selverhvervende fisker, relativt autonomt, en slags ”ikke lønarbejder” status, imens konen er lønarbejder i industrien og samtidig ordner børn og hushold, og
- b) nogle grønlandske mænd bliver fuldtidsarbejdsmænd under det danske kolonistyre og konen bliver husmor. (se Arnfred, 1991: 93 ff.)

Det historisk nye i begge typer var her den systematiske adskillelse mellem familie- og erhvervslivet. Tilsyneladende var det kun en rumlig adskillelse, idet ikke familiens rammer og nærmiljøet dannede stedet, hvor produktionen foregik, men fabrikken og kontoret for mange blev det eneste sted, hvor økonomisk indtjening til livsførelse foregik. Der blev også arbejdet i familiekontekst – men uden betaling. Imens arbejdstiden i fabrikker og på kontorer blev til den fundamentale værdimåler i lønarbejderøkonomien og dermed opgraderet til et begrænset og værdifuldt råstof, forblev på den anden side timerne ved det huslige arbejde utalte og ubetalte som altid. På denne måde startede den symbolske adskillelse mellem erhvervsarbejde og husarbejde i Grønland.

Kvinderne på denne tid havde to muligheder: hvis manden havde en stor nok indkomst til familiens underhold blev de husmødre, var mandens indkomst for ringe eller hvis kvinden var alenemor blev den ”proletariske model”, dvs. erhvervsarbejdende, udarbejdende, arbejderske og husmoder i eet, dominerende.

Den næste periode i den grønlandske moderniseringsproces, som forandrer mand/kvinderelationerne, sker i perioden efter afslutningen af 2. verdenskrig. Det danske kolonistyre satte på et kulturskifte hos grønlænderne, i det man ønsker holdnings- og adfærdsendringer hos befolkningen, væk fra en fanger/fisker autonomi hen til en lønarbejderbevidsthed. Nødvendigheden af dette begrundes med, at den teknologiske udvikling i fiskeindustrien (behov for nye motordrevne fiskefartøjer og moderniserede landbaserede forarbejdningsanlæg) kræver, at arbejdsstyrken handler og tænker som lønarbejdere i et industrisamfund og ikke som frie fangere og fiskere i et præmoderne samfund. (se Arnfred: 96 f.)

Moderniseringen i denne periode har køns karakter med to aspekter:

- a) de grønlandske kvinder anses her som afgørende omdrejningspunkt i moderniseringspolitikken, idet det er dem, som bærer lønarbejdet i fiskeindustrien, imens de grønlandske mænd fisker, og
- b) relationerne mellem unge grønlandske kvindelige lønarbejdere og unge danske funktionærer/håndværker påvirker både kønsidentiteten og kønsrelationer blandt grønlænderne. Taberne bliver de grønlandske mænd (ibid:105 ff.)

¹⁰⁵ Sonne (1995: 1- 30) giver forskellige eksempler på, at enlige kvinders sociale position i samfundet var mindre ønskværdig

Arnfred viser¹⁰⁶, at behovet for kvindelig arbejdskraft i fiskefabrikkerne affødte en ny lønarbejderkategori i Grønland, ” *de kvindelige arbejdsmigranter*”(ibid.: 100), som forlod deres byer og bygder, for at arbejde i KGH's fabrikker i perioder af mindst 6 måneder ad gangen. Det viste sig dog snart, at KGH ikke var i stand til at indrette produktionen, således at den tog højde for kvinders dobbeltarbejde som lønarbejder og moder/husmoder. Den kvindelige arbejdskraft blev regnet for lavproduktiv og som løsning skaffede KGH sig af med kvinderne som hovedarbejdskraft i fiskefabrikkerne.¹⁰⁷

Men ikke nok med at kvinderne ”misbruges” i den grønlandske moderniseringsproces, ”de (...) *trækkes ind i fiskeproduktionen og spyttes ud igen*” (ibid.: 105). Arnfred fremhæver også en anden social konsekvens af kvindeudnyttelsen i denne periode, som påvirkede grønlænderes indbyrdes kønsrelationer. Imens et flertal af de udsendte danske mænd havde koner og familie med fra Danmark før Nyordningen, kom der efter Nyordningen en strøm af unge, ugifte danske mænd til Grønland. I denne periode foregik der et kulturmøde mellem disse unge danske mænd og de unge grønlandske kvinder. For mange af de grønlandske kvinder var de danske mænd økonomisk set attraktive og dermed prestigefyldte partnere, imens mange danske mænd i de grønlandske kvinder så ”*villige piger*” som leverede emotionelle og seksuelle ydelser. Arnfred bedømmer resultatet af dette kulturmøde som ” *katastrofalt*” (ibid.: 106), fordi danske mænd bærer en kristen seksualmoral modsat grønlandske kvinder (rejepigerne), der er bærere af den gamle eskimoiske kønsmoral. (ibid.: 106).

Derfor sker mødet ud fra de ovenfor nævnte helt forskellige forventninger og helt forskellige præmisser hos de involverede.” *Ligesom i tilfældet med fabriksarbejdet er de grønlandske kvinder helt ukendte med og uforberedte på de spilleregler, som danskerne benytter og tager for givne. Og fordi magten på forhånd er skævt fordelt, bliver det naturligvis kvinderne, der bliver tabere i spillet.*” (ibid.: 106)

Men den allerstørste taber i denne periode var formodentlig den grønlandske mand, som var vidne til denne proces, måske med en følelse af at være overflødig. Signe Arnfred kalder i den sammenhæng den grønlandske mand for det tredje køn (ibid.:107)

I den efterfølgende periode, forud for hjemmestyreordningen i 1979, overtog en ny generation af grønlandske mænd den ”*politiske kommando*”¹⁰⁸, imens den nye generation af unge grønlandske kvinder ikke deltog i det formelle politiske arbejde om forberedelsen af Hjemmestyret. Dette forhold bundet i kriterierne for medlemskab af Hjemmestyrekommissionen af 1975, som fordrede medlemskab af Landsråd eller Folketing. I netop dette år udgik det eneste kvindelige (og i øvrigt kvindepolitisk neutrale) medlem af Landsrådet ved Landsrådsvalget.

Hermed mistede kvinderne en aktuel mulighed for kunne få formelt politisk fodfæste i den politiske proces, skønt APK (Arnat Peqatigiit Kattuffiat), de grønlandske kvindeforeningers sammenslutning anmodede om observatørstatus i hjemmestyrekommissionen. Denne anmodning blev dog ikke efterkommet med henvisning til de formelle kriterier for arbejdet i kommissionen. (ibid.: 131) Tilsyneladende anså ikke engang de nye og yngre (mandlige) politikere det som vigtigt at indføre kvinders ret til indflydelse i deres politiske program. (Ravn og Rasmussen 1975).

Af frygt for at fremstå som forkæmpere for en vestligt inspireret feminisme, der blandt inuit og indfødte kvinder generelt blev afvist (og til dels stadig bliver det, se Williamsons indlæg ved konference om køn og vold i Nuuk, 16 – 18 sept. 2001) valgte de aktive kvinder tålmodighedens og etnicitetens vej i den politiske kamp. Denne konsensusprægede indstilling til politik, havde til formål

¹⁰⁶ Arnfred (1991) henviser i sin fremstilling af de kvindelige arbejdsmigranter til sine hovedkilder (Sandberg, Benedicte Ingstad 1975 *Kvindelige arbejdsmigranter ved en fabrik i grønland*. Universitetet i Oslo).

¹⁰⁷ Beskæftigelsesnedgang i rejseindustrien mellem 1979 – 1984 er kønsspecifik (Arnfred.: 102) og gør fiskeindustrien til en mandearbejdsplads.

¹⁰⁸ Mest børn af den ældre danskorienterede grønlandske politiker elite (se Arnfred: 109)

at styrke den fælles kamp mod den gamle kolonimagt, men blev samtidig en hæmmende faktor for kvinders politiske deltagelse.

Resultatet var, at de grønlandske mænd kunne manifestere sig i politiske og erhvervsmæssige sammenhæng imens kvinderne gennem deres foreninger fokuserede mere på de omsorgsprægede opgaver i samfundet så som sundhed, uddannelse og oplysningsvirksomhed. Dette førte til en ligestillingsmæssig adskillelse mellem de to køn (se også Kleemann, 1998 a) som er forholdsvis ny i Grønland og et direkte resultat af den samfundsmæssige moderniseringsproces efter anden verdenskrig.

8.4 Fra ligestillingsudvalg til ligestillingsråd

Indtil vedtagelsen af Landstingslov nr. 17 af 8. november 1985 (L 17) om Grønlands Ligestillingsudvalg foregik ligestillingsarbejdet indenfor skiftende kvindeorganisationer. Der fandtes ingen overordnet politisk institutionaliseret udvalg, som en del af de styrende politiske organer.

Thomsen (1991) gør opmærksom på, at i hjemmestyreprocessen¹⁰⁹ i Grønland indgik to typer af ligestillingsproblematikker, nemlig ligestilling mellem grønlandere og danskere og ligestilling mellem kønnene. Ligestilling mellem grønlandere og danskere handlede om etnisk identitet, imens kampen om lige rettigheder mellem mænd og kvinder fik en underordnet stilling. *"Afstandstagen fra feminisme er udpræget blandt inuit- og indfødte kvinder generelt, og er ikke knyttet til bestemte generationer. Det er således interessant at iagttage, at de yngre kvinder på lige fod med de ældre, (...) har været bemærkelsesværdig tilbageholdende udadtil for ikke at blive sat i bås med feminister."* (ibid. 113).¹⁰⁹

Thomsen mener, at kampen om en grønlandsk identitet kan betragtes som *"(...) en mobiliserende og hæmmende faktor for kvinders politisk deltagelse"*, fordi kampen om etnisk identitet flytter fokus *"(...) væk fra forholdet mellem mænd og kvinder og over til et fælles "varemærke" det kulturelle særpræg, som ikke sjældent lanceres ved mænds storartede traditionelle aktiviteter."* (ibid.) En anden fortolkning af de grønlandske kvinders relative tilbageholdenhed vedrørende ligestilling mellem mænd og kvinder i perioden op til Hjemmestyret er, at de viste solidaritet (med de grønlandske mænd) ved at støtte den fælles sag. Thomsen vurderer, at først efter Hjemmestyret startede en proces som ændrede ligestillingens fokus væk fra de dansk- grønlandske relationer over til at omhandle forhold mellem kvinder og mænd i det grønlandske samfund. (Thomsen, 1991: 149)

Thomsen gør rede for, at først i begyndelsen af 1980'erne startede et samarbejde mellem grønlandske kvindeorganisationer, Grønlands Arbejdsgiverforening og KANUKOKA¹¹⁰ omkring et fælles lobbyarbejde vedrørende planlægning af etablering af en lovgivning af ligestillingsområdet (Thomsen, 1991: 149 f.) Dette ønske om nødvendigheden for en politisk institutionalisering af ligestilling mellem mænd og kvinder i Grønland udsprang af to kendsgerninger: en *"(...) dyb frustration over, at kvinder fortsat er stærkt underrepræsenterede i de beslutningstagende forsamlinger i Grønland"*. (ibid.: 150) Årsagen til denne frustration kan have været en følelse af manglende tak fra mændene side for kvindernes solidariske opbakning i den fælles politiske hjemmestyreproces. Den anden kendsgerning var, at udviklingen i det nordiske fællesskab pegede på, at kvinderne i de øvrige nordiske lande, gennem deres formelle ligestillingsfora havde opnået mere politisk, social og økonomisk indflydelse og slagkraft, ved at være integreret i det politiske system gennem en vis grad af institutionalisering.

¹⁰⁹ Professor Karla Jessen Wiliamson mener således at ligestillingsbegrebet er *"(...) først "indført" til Grønland inden for de seneste år (...)"* og hun referer til et feltarbejdsophold i Grønland i slutningen af 90'erne, hvor hun har erfaret, *"(...) at nogle mennesker finder begrebet usmageligt, idet man opfatter dette som endnu en "særbehandling" af kvinder."* (Wiliamson, 2001: 1)

¹¹⁰ De grønlandske kommuners Landsforening.

Overordnet kan det siges, at i samspillet mellem ligestillingens interesseorganisationer, forvaltningen og det politiske system i ovenfor omtalte periode var uformelt og at der ikke kan tales om institutionaliserede kontakter. Dette uformelle samspil udviklede sig dog over tid til et mere målrettet ”lobbyarbejde” med det formål at integrere interesseorganisationerne og dermed deres målsætning i det politiske og administrative system i Grønland.

8.5 Ligestillingsudvalg fra 1985

Det tog cirka 4 år før lobbyarbejdet bar frugt i form af Landstingslov nr. 17 af 8. november 1985 (L 17) om Grønlands Ligestillingsudvalg. Udvalget havde som hovedformål at fremme ligestillingen mellem mænd og kvinder i samfundet, herunder på arbejdsmarkedet, i undervisning og uddannelse, på det kulturelle område og i familielivet. (L 17, § 1.)

I slutningen af 1997 opstillede udvalget ønsker om et konkret aktivitetsprogram, som hvilede på tre søjler,

1. opstart af aktiviteter for mandebevægelsen i samarbejde med Socialdirektoratet
2. opstart af en anti-volds kampagne, ligeledes i samarbejde med Socialdirektoratet
3. regelmæssig udgivelse af nyhedsbrev

Ligestillingsudvalget meddelte Landstyremedlemmet for Sociale Anliggender og Arbejdsmarked i efterår 1997 sine forslag for fremtidens arbejde¹¹¹: udvalget ønskede at blive omlagt, så de kunne have en struktur lig Ligestillingsrådet i Danmark¹¹², men forholdsmæssigt tilpasset Grønland. Man ønskede at udvalget ændredes til et Ligestillingsråd, at der oprettedes eget sekretariat, at der udarbejdes en årsberetning og at Ligestillingsrådet fik en driftsbevilling i form af en konto under det relevante fag direktorater i hjemmestyret.

Sammenfattende kan konkluderes, at L 17 åbnede op for kvalitativt og organisatorisk andre arbejdsformer på ligestillingsområdet. Med en lovgivning til oprettelse af et ligestillingsudvalg som lå under landsstyret, var emnet pludselig blevet til et officielt politisk genstandsfelt i det grønlandske politiske og administrative system og ikke kun overladt enkeltpersonen og/eller skiftende private interesseorganisationer.

8.6 Ligestillingsråd fra 1998

Ved Landstingets forårssamling blev ønsket om en lov til nedsættelse af et Ligestillingsråd som skulle erstatte Ligestillingsudvalget diskuteret og med Landstingsloven nr. 5 af 20. maj 1998 (L 5) blev der mulighed for at oprette et ligestillingsråd i Grønland. Ligestillingsrådet blev oprettet officielt den 15. december 1998. Ligestillingsudvalgets opgradering til et ligestillingsråd skulle skabe bedre arbejdsbetingelser for ligestillingsarbejdet i Grønland. En anden ændring var, at Ligestillingsrådet nu blev udpeget for en fireårig periode, som ikke følger Landstingets valgperioder. Eventuelle regeringskriser med opløsning af landstinget og nyvalg kan dermed ikke påvirke Ligestillingsrådets arbejde og rådet får den nødvendige arbejdsro.

Også Ligestillingsrådets medlemssammensætning ændredes, idet der ud over de syv medlemmer som udpeges efter indstilling fra organisationerne, kunne også de tre største partier indstille en repræsentant, og formanden blev udpeget af Landsstyret. Konsekvensen er her, at de tre største partier

¹¹¹ Efter landstingsvalget i 1995 var ligestillingsområdet et politisk ressortområde til Landsstyrmedlem for Sociale Anliggender og Arbejdsmarked. (se også Kleemann, 1998b: 274 f.)

¹¹² Ligestillingsrådet i Danmark hører under Statsministeriets hovedkontor med eget sekretariat og en driftsbevilling på Statsministeriets hovedkonto. Rådet udsender hvert år en årsberetning. I de øvrige nordiske lande har man som minimum samme status. I visse lande er der også et klagenævn for ligestillingsspørgsmål og/eller en Ligestillingsombudsmand.

fik politisk medindflydelse ved sammensætningen af Ligestillingsrådet. Det havde de ikke i samme grad ved Ligestillingsudvalget. Med denne udvidelse af medlemmer i Ligestillingsrådet, som kom de politiske partier til gode Hermed blev ligestillingsområdet en del af den politiske dagsorden i Landsstyret.

Derfor kan det siges, at ligestillingsrådets sammensætning i højere grad repræsenterede samfundet i en bredere forstand end Ligestillingsudvalget gjorde det. Det skulle give bedre betingelser for, at spørgsmålet om ligestilling mellem kønnene fik en mere central rolle i samfundsdebatten og dermed give Ligestillingsrådets arbejde en større gennemslagskraft. L 5 ændrede også den kønsmæssige sammensætning af Ligestillingsrådet idet § 3 slår fast, at ” *Landsstyret skal tilstræbe en ligelig fordeling mellem kønnene ved udpegelse af medlemmerne. Begge køn skal være repræsenteret med mindst fire medlemmer.* ” Med denne formulering pointeres det, at ligestilling i Grønland har til formål at sikre begge køn lige rettigheder.

For første gang får Ligestillingsområdet en selvstændig driftsbevilling på finansloven (L 5, § 7), får mulighed for at drive indtægtsgivende virksomhed (L5 § 7. Stk.3.) samt søge midler fra fonde og private organisationer til sin virksomhed (L 5 § 7. Stk. 2)

Centrale emner for ligestillingsarbejdet var de sociale konsekvenser af den danske stats moderniseringsproces af det grønlandske samfund, som var initieret i 60'erne, hvor den grønlandske befolkning havde følt sig som tilskuere til deres egen udvikling. Denne udvikling havde blandt andet medført en stigende marginalisering af den grønlandske arbejdskraft og især mændene med deraf følgende stigende sociale problemer blandt andet vold mod kvinder og omsorgssvigtede børn og unge. Bevidstheden om eksistensen af disse dybe sociale problemer og nødvendigheden af at gribe fat i denne problematik for at kunne udvikle velfærdssamfundet, var der i befolkningen bred enighed om. Det var således også det sociale område, som var det første sagsområde, der d. 1.januar 1980 blev ”hjemtaget” efter hjemmestyrets indførelse i 1979. Det sociale sikkerhedsnet består af dels økonomiske og ikke-økonomiske ydelser. Visse ydelser gives efter en skønsvurdering, andre efter objektive tildelingskriterier.

Men det er i disse år især den institutionaliserede ligestillingsbevægelse, som gennem ligestillingsrådet sætter emnet vold mod kvinder og omsorgssvigt af børn og unge på dagsordenen i deres politiske aktivitetsprogram. Men det er bemærkelsesværdigt at ligestillingsarbejdet i Grønland til stadighed har forsøgt at manøvrere sig fri af de feministiske tendenser og radikale kvindefrigørelsesbegreber, som var kendetegnende for en del af ligestillingsdebatten i Danmark og andre nordiske og europæiske lande.

Dette kan ses som et udtryk for ønsket om konsensus og holistisk helhedsbetragtning på den fælles samfundsudvikling og ikke som et kampfelt mellem kønnene. Dette syn understreges også i Ligestillingsrådets definition af ligestilling i år 2000:” *I ligestillingsrådet mener vi ikke at ligestilling skal forstås så kontant og snævert, som at mænd og kvinder skal udføre præcist det samme arbejde i hjemmet og på jobbet, og deltage lige meget i alle aspekter af det offentlige liv. Ligestilling skal nærmere forstås som lige reelle muligheder for at deltage i og udenfor hjemmet. Det er således ikke nok, at kvinder formelt har samme rettigheder til at stille op til valg, hvis de reelt ikke har muligheder for at forlade hjemmet for at deltage i politiske diskussioner og valgmøder. Og omvendt hjælper det ikke manden, at han har tid og lyst til at hjælpe til med flere opgaver i hjemmet, hvis kvinden ikke vil give ham lov til at påtage sig dem.* ” (HS Analyse, 2000: 3.)

Dermed kan det fastholdes, at arbejdet for ligestilling fokuserede på nye værdier og emner mellem 1997 op til år 2003, men stadig med behørigt hensyn til en konsensuspræget indstilling til kønnenes lige værd og lige forpligtelser i forhold til den samfundsmæssige udvikling. Det handlede ikke kun om kvindernes vilkår og rettigheder men også om både kvindernes og mænds rettigheder og muligheder i det grønlandske samfund. Med andre ord: kvindernes og mænds lige værd med henblik på at fremme lige indflydelse, lige vilkår og lige muligheder for begge køn.

8.7 Den grønlandske ligestillingslov fra 2003

Ligestillingsrådets arbejde for en ligestillingslov bar frugt i ovenfor omtalte tidsperiode og med Landstingslov nr. 7 af 11. april 2003 om ligestilling af kvinder og mænd fik Grønland sin første Ligestillingslov.

For første gang findes dermed retsregler og sanktioner omkring ligestilling mellem mænd og kvinder i Grønland som anvendes til at påvirke borgernes og virksomhedernes adfærd. Med L 7 ”hjemtages” et politisk sagsområde fra staten, idet de bestemmelser om ligestilling i den danske lovgivning som var gældende for Grønland¹¹³ ophæves. (L 7. § 25) I artiklens sammenhæng kan der ikke gennemgås hver enkelt af de i alt 25 paragrafer, som gør L 7 til en meget omfangsrig lov. Dog skal nogle af paragrafferne kommenteres, idet de indeholder nytænkning i forhold til ligestillingsproblematikken i Grønland.

I § 1, som beskriver lovens formål har man undgået at formulere en snævre definition af ligestillingsbegrebet og tager ” (...) udgangspunkt i kvinders og mænds lige værd.” Derfra kan man fortolke, at hvis loven tager udgangspunktet i ligestilling, så menes der lige muligheder og lige rettigheder omfattende alle forhold. Dermed åbner denne meget brede formulering i lovens formålsbestemmelse op for at nye problematikker, som med tiden kan dukke op, kan inddrages i fremtidens ligestillingsarbejde.

§ 2 omtaler, at det er forbudt at behandle kvinder og mænd forskelligt indenfor den offentlige forvaltning og erhvervsmæssig virksomhed. Det nye her er, at lige behandling af kvinde og mænd nu også gælder for erhvervsmæssige virksomheder.¹¹⁴

§ 3 og § 4 fastslår de henholdsvis private og offentlige virksomheders forpligtelser i forhold til ligestilling.

Ligestillingsrådets ønske om indberetninger fra private og offentlige virksomheder vedrørende kønsfordeling blandt de ansatte og personalepolitiske tiltag til at fremme ligestilling på arbejdspladsen.¹¹⁵ sikres med § 3. Stk 2 og § 4. Stk. 2, hvor det pålægges både private og offentlige virksomheder med mere end 10 ansatte årlig indberetningspligt til det ansvarshavende Landsstyremedlem.

Som noget nyt indeholder §§ 5 til 8 bestemmelser vedrørende kønssammensætning af udvalg og bestyrelser i offentlig regi, nedsat af Landsstyret eller hvis udgifter overvejende dækkes af Landskassen, som så vidt muligt, skal være sammensat af lige mange af hvert køn. Når ligestilling mellem mænd og kvinder bliver reguleret gennem love og bestemmelser, som indeholder påbud og forbud, som skal sikre, at eventuelle forskelsbehandlinger begrundet i køn kan straffes, er et af hovedproblemerne bevisførelsen.

Det er en almen formodning, at afskedigelser af gravide eller kvinder på barsel ofte er begrundet i graviditeten eller barslen, mens arbejdsgiverens begrundelse ofte påpeger andre forhold. Spørgsmålet om bevisbyrden spiller derfor en stor rolle og § 21 bestemmer en forskydning af bevisbyrden væk fra ” offeret” for forskelsbehandling hen til ” udøveren” af forskelsbehandlingen: ” Hvis en person, der anser sig for krænket (...) påviser faktiske omstændigheder, som giver anledning til at formode, at der udøves direkte eller indirekte forskelsbehandling, påhviler det modparten at bevise, at ligebehandlingsprincippet ikke er blevet krænket.”

¹¹³ Det drejer sig om lov nr. 244 af 19. april 1989 om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til beskæftigelse og barselsorlov samt lov nr. 32 af 4. februar 1976 om lige løn til mænd og kvinder. L 7 foretager dog en sammenskrivning af lov nr. 244 og lov nr. 32 i paragrafferne 9 – 17.

¹¹⁴ I den offentlige forvaltning gælder som bekendt de almindelige forvaltningsretlige principper, som forbyder bl. andet usaglig forskelsbehandling mellem mænd og kvinder.

¹¹⁵ Disse ønsker fremgår af interne mødereferater fra ligestillingsrådet i perioden 2000 – 2003.

Bestemmelsen om det skarpe beviskrav kan komme den person, ” *der anser sig for krænket*” til gode, og især gravide kvinder og mænd på barselsorlov, idet § 21. Stk. 2 bestemmer, at arbejdsgiveren skal bevise, at afskedigelsen ikke skyldes graviditeten.

Sammenfattende kan der siges, at L 7 forandrer karakteren af ligestillingsarbejde i Grønland på følgende måde: Op til indførelsen af L7 var ligestillingsarbejde i Grønland præget af offentligt informationsarbejde og oplysningsarbejde. Denne slags politiske redskaber kan karakteriseres som ” (...) en ikke – retlig bindende vejledning, evt. med et overtalende indhold.”(Winter, 1998: 37) Efter indførelsen af L 7 findes der retsregler for ligestilling med det formål, at udvikle adfærdsnormer hos borgere, virksomheder og de offentlige myndigheder i sammenhæng med ligestilling mellem mænd og kvinder. I L 7 findes der forskellige slags retsregler:

- a) forbud (L 7, § 2. forbud mod forskelsbehandling på grund af køn)
- b) forpligtelser (ibid. § 3 og § 4. private virksomheders og offentlige myndigheders forpligtelse)
- c) kriminalretlige sanktioner (L 7. § 24 siger, at der kan indrømmes bødestraf ved overtrædelse af L 7 §§ 9 – 12)

Samtidig med at forslaget om en lov om ligestilling af kvinder og mænd blev fremsat på Landstingets forårssamling 2003, blev der fremsat forslag til ændring af sammensætningen af Grønlands Ligestillingsråd på foranledning af Ligestillingsrådet.

Begrundelsen for ændret medlemssammensætning var et ønske om, at medlemmerne skulle have mere relevante referencer, og et forsøg på at gøre medlemmerne engagerede og aktive som deltagere i ligestillingsarbejdet. Især var det et ønske, at der i Rådet fremover skulle sidde medlemmer, som arbejder med og for børn og unge ud fra den betragtning at børns vilkår i hjemmet har afgørende betydning for resten af samfundet.

Landstingslov nr. 8 af 11.april 2003 (L 8) om ændring af landstingslov om Grønlands Ligestillingsråd udtrykkes det eksplicit, at ” (...) foreninger, som arbejder for børn og unge (...) indstiller i forening (...) en mand og en kvinde (L8, § 3. Stk.4.) og at Arnat Peqatigiit Kattuffiat og Krisecentersammenslutningen indstiller en kvinde (ibid.: Stk 6) og endelig at Mandegrupperne i Grønland indstiller en mand. (ibid.:Stk. 7).

8.8 Den nutidige situation på samfundets kerneområder

Grønland må i dag karakteriseres som et velfærdssamfund, og det sociale område var det første ressortområde, der blev hjemtaget (1980) efter indførelse af Hjemmestyreordningen i 1979. Velfærdsmodellen tager ikke overraskende udgangspunkt i den danske velfærdsmodel, med et offentligt finansieret socialt sikkerhedsnet, med mulighed for offentlige ydelser ved ledighed, barsel og sygdom og pension. Al uddannelse er gratis, der gives uddannelsesstøtte til studerende både i Grønland og Danmark.

I Perioden 1980 – 2001 bor der i alt ca. 50.000 personer født i Grønland og af disse er der 12.416 personer, som har påbegyndt en kompetencegivende uddannelse, heraf halvdelen kvinder (GS Uddannelsesstatistik 2002:1) og i samme periode fuldførte lidt flere kvinder end mænd en kompetencegivende uddannelse. I perioden 1998/99 – 2002/03 dimitterede i alt 623 personer fra gymnasierne i Grønland, heraf 62,1 % kvinder. (GS: Uddannelse 2004:1 Kompetencegivende uddannelser i Grønland og Danmark 1998/99 – 2002/03)

Kvindes uddannelsesvalg ligger indenfor uddannelser, som kan defineres som ”bløde” kvindefag (ibid.). I uddannelsesvalget er der generel overvægt af mænd på de faglige grunduddannelser, til gengæld dominerer kvinder på såvel de kortere videregående uddannelser og de længere videregående uddannelser (tabel 13 ibid.)

På arbejdsmarkedet var der i 2002 i alt ca. 28.000 personer beskæftiget, heraf godt 12.000 kvinder, som overvejende var beskæftiget i den offentlige sektor (ca. 8.000). I den private sektor er der i de fleste brancher en overvægt af mænd (GS: Arbejdsmarked 2004:2, tabel 2). Kvinder begynder typisk deres uddannelse senere end mændene (GS: Uddannelse 2004:1, tabel 7), idet kvinder har en gennemsnitsalder ved påbegyndelse af faglige grunduddannelser når de er 25 år. For mænds vedkommende er alderen 22. Dette kan hænge sammen med at den største gruppe børn født i 2002 har mødre i alderen 20 – 24 år, 45 % hvor alderen for faderen i samme periode er 30-34 år. Dog er der stadig en del unge kvinder, 23 %, der føder deres første barn når de er mellem 15 – 19 år gammel (MIPI 2004: 12, tabel 2F).

Siden 1997 har moderen ret til 2 ugers orlov før forventet fødsel og 15 uger efter fødslen. Faderen har adgang til 3 ugers orlov og derudover har begge forældre ret til at dele yderligere 6 uger. (Landstingsforordning nr. 12 af 31.oktober 1996 om orlov mv. og dagpenge ved graviditet, barsel og adoption).

I hver by og i mange bygder findes der pasningsinstitutioner for børn, hvor betalingen er indkomstbestemt. I fangerdistrikterne og i fåreholderdistrikterne er der stadig en del hjemmegående husmødre, som dels er medhjælpende i forhold til deres mænds erhverv, dels varetager børnepasning i hjemmet. Da mange kvinder får deres første barn i en tidlig alder er det stadig udbredt at bedsteforældre hjælper med børnepasning, hvis datteren vælger at tage en uddannelse i en anden by. I kølvandet på moderniseringen af Grønland, som efter 1950'erne tog et voldsomt opsving, da Grønlands status som koloni formelt blev ophævet med grundlovsændringen i 1953, er der opstået mange sociale problemer. Indtil indførelse af Hjemmestyreordningen i 1979, oplevede befolkningen at den i høj grad var tilskuer til udviklingen, idet udbygning af infrastrukturen og det administrative system fortrinsvis skete ved hjælp af udsendt arbejdskraft, fortrinsvis fra Danmark. Dette ses i de høje selvmordstal (især blandt unge mænd) (VOMBU: tabel 17: 24), stigende omsorgssvigt i forhold til børnene, med deraf følgende behov for sociale anbringelser af børn udenfor hjemmet (VOMBU: 24 ff.) og alkoholrelaterede ulykker og vold¹¹⁶ især mod kvinder og børn (VOMBU, tabel 22:28). Disse fænomener tolkes ofte som et udtryk for især mændenes lave selvværd¹¹⁷, hvorfor ligestillingsarbejdet, som vist, ikke udelukkende koncentrerer sig om kvinders rettigheder men i lige så høj grad påpeger vigtigheden af kvinder og mænds lige værd og lige ansvar.

Over en 10 årig periode er der sket en fordobling af voldsanmeldelser i Grønland. (Politimesteren i Grønland: 1). Især vold mod kvinder siges at være tiltagende, dog fokuserer politiet ikke så meget på ”køn” men mere på vold ” (...) fordi politiet i måden at registrere denne kriminalitet på ikke skelner mellem hvem der udfører volden, men ser på omfanget og i hvilken sammenhænge den findes.” (ibid.) Gennem oplysende kampagner i medier og på skoler om ligestilling og kønnenes lige ansvar for tilvejebringelse af gode opvækstbetingelser for den kommende generation, tager Ligestillingsrådet således væsentlige samfundsproblematikker under behandling med udgangspunkt i ønsket om familien som bærende enhed for en velfærdsudvikling med øget selvstændighed i forhold til Danmark som mål. Når man ser på ligestillingsrådets kamp for mere ligelig fordeling af de politiske ansvarsområder og dermed politisk magt og medindflydelse, viser det sig, at der ved Landstingsvalget i 1999 var 19,4 % kvinder repræsenteret, mens der ved det seneste valg i 2002 var 32,4 % repræsenteret i de 31 pladser i Landstinget. (Nordic Statistical Yearbook 2004, tabel 84).

Ved siden af kampen for synliggørelse af kvinders evne og vilje til at tage del i den demokratiske proces, både på arbejdsmarkedet og indenfor det politiske liv, er det dog især de sociale områder, ligestillingsrådet har som fokusområder

¹¹⁶ Læs mere om voldstradition i Grønland i: Ernst Peilmann, 2002.

¹¹⁷ Se nærmere i: Bo Wagner Sørensen (1994)

8.9 Sammenfatning

Før kolonitiden havde kønnene skarpt afgrænsede arbejdsdelinger, baseret på en indbyrdes afhængighed for at overleve. Dette resulterede i en vis ligestilling mellem kønnene. Der fandtes rituelt understregede elementer af hustruvold, som tilsyneladende var samfundsmæssigt accepteret, for så vidt at man ikke blandede sig i andres ægteskabelige stridigheder.

Under kolonitiden og op til Hjemmestyre i 1979 forandrede kønsrelationerne i Grønland sig hen mod en ligestillingsmæssig adskillelse mellem de to køn. Mændene forankredes i samfundets politiske og erhvervmæssige system mens kvinder stort set forblev udenfor. Dermed opstår der en objektiv ligestillingsproblematik i det grønlandske samfund, som gjorde det nødvendigt at organisere ligestillingsarbejdet.

Problematikker vedrørende ligestilling mellem mand og kvinder blev indtil 1985 varetaget af interesseorganisationer, som befandt sig udenfor det politiske og administrative system i Grønland. Siden 1985 foregik der en gradvis institutionaliseret inddragelse af de organiserede interesser i den politiske og administrative beslutningsproces gennem oprettelse af en Ligestillingsudvalg (1985), og et Ligestillingsråd (1998). Det mundede ud i en ligestillingslovgivning i 2003. Ligestillingsrådets interesseorganisationer er altså blevet en respekteret samarbejdspartner med hjemmestyrets centraladministration og har været med til at udforme såvel love og bestemmelser som regler om ligestilling mellem mænd og kvinder. Denne konstruktion har fordele for alle involverede parter.

At Ligestillingsrådet har ønsket at repræsentationen i Rådet afspejler interesseorganisationer, som arbejder med børn og unges vilkår i familien, viser, at Ligestillingsrådet er bevidst om at reel ligestilling mellem mænd og kvinder og lige adgang til de samfundsmæssige beslutningsprocesser kræver, at samfundets kerneområder forbedres: socialisering af den kommende generation, fysisk og psykisk omsorg og sundhed.

Når Ligestillingsrådet, som ovenfor nævnt, har sat fokus på de sociale problemkomplekseres betydning, kan det tolkes som et udtryk for en opfattelse af, at disse problemer anses som fundamentale barrierer for udviklingen af et moderne velfærdssamfund.

Referanser

Arnfred, Signe (1991): *Kvinder, mænd, arbejde og seksualitet i den grønlandske moderniseringsproces*, i: Lennert, Lise, Narup, Asii, Petrussen, Johanne, Arnfred, Signe, Thomsen.

Bibelen. Det Danske Bibelselskab 1993. 1. udgave 2. oplag.

Dalager, Lars (1915) (1758): *Grønlandske Relationer. ... Grønlændernes Liv og Levnet ...* (1752) Red. L. Bobé. Det Grønlandske Selskabs Skrifter, II.

Grønlands Hjemmestyre. Offentliggørelse af landstingslov. Landstingslov nr. 17 af 8. november 1985 om grønlands ligestillingsudvalg.

Grønlands Hjemmestyre. Offentliggørelse af landstingslov. Landstingslov nr. 19 af 3. november om ændring af landstingslov om Grønlands Ligestillingsudvalg.

Grønlands Hjemmestyre. Offentliggørelse af landstingslov. Landstingslov nr. 5 af 20 maj 1998 om Grønlands Ligestillingsråd.

Grønlands Hjemmestyre. Offentliggørelse af landstingslov. Landstingslov nr. 7 af 11. april 2003 om ligestilling af kvinder og mænd.

Grønlands Hjemmestyre. Offentliggørelse af landstingslov. Landstingslov nr. 8 af 11. april 2003 om ændring af landstingslov om Grønlands Ligestillingsråd.

GS, Grønlands Statistik. Uddannelsesstatistik 2002

GS, Grønlands Statistik. Uddannelse 2004

GS, Grønlands Statistik. Arbejdsmarked 2004

Holm, Gustav (1972) (1888): *Konebådsekspeditionen. Ethnologisk Skizze af Angmagsalikerne*. Red. Jørgen Meldgaard. Rhodos, København: 129-145.

HS Analyse (2000): *Ungdom og ligestilling – En undersøgelse af 10. klasse elevers opgaver i hjemmet og deres syn på ligestilling*. Ligestillingsrådet i Grønland. Nuuk.

Kleemann, Jessie (1998a): ” *Kulturelle ændringer og hvordan det påvirker ligestilling mellem kønnene*.” Foredrag på Nordisk Ministerråds Ligestillingskonference ”Små Nationer – Køn og Visioner”, 18 – 19. sept. 1998, Tórshavn, Færøerne. Upubliceret.

Kleemann, Jessie (1998b) *Ligestilling under/i Grønlands Hjemmestyre*, i: Hanne Petersen & Jakob Janussen (1998) *Retsforhold og Samfund i Grønland*, en antologi, Nuuk 1998, s. 271 - 276.

Lykke, Marianne (red): *Kvinder i Grønland – sammen og hver for sig*. Atuakkiorfik 1991, s. 82 – 125.

Landstingsforordning nr. 12 af 31. oktober 1996, Grønlands hjemmestyre
Ligestillingsrådet (2000): Årsrapport 1999.

MIPI – Videnscenter om Børn og Unge og Familiedirektoratet: *Familiers levevilkår 2004*
Nordic Statistical Yearbook 2004.

Peilmann, Ernst: *Vold som kommunikationsform*. Forskningsseminar i Katuaq den 7. – 9. marts 2002, upubliceret.

Petersen, Robert (1993): *Samfund uden overhoveder - og med*, i: Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 93, Ilisimatusarfik/Atuakkiorfik, p: 121 – 138.

Politimesteren i Grønland (2002): *Udviklingen inden for voldsområdet set med politiets øjne*. Journal nr. 55PM-10 220-00007-02.

Ravn, Ester og Rasmussen, Henriette (1975): *Vågn op, søster! I*: Tidsskriftet Grønland, no. 8 – 9. Det Grønlandske Selskab.

Sonne, Birgitte (1995): *Grønlændernes traditionelle verdensbilleder*. Upubliceret.

Sørensen, Bo Wagner (1994) “ *I følelsernes vold*”. *Vold følelser og ansvarlighed*. I Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 94. Ilisimatusarfik/Atuakkiorfik. Nuuk: 229 – 244.

VOMBUBU (Videnscenter om børn og unge i Grønland (2003): *Statistik om børn og unge I Grønland*. Nuuk.

Thalbitzer, William (1941) *the Ammassalik Eskimo*, II (2). Meddelelser om Grønland. 40: 565 – 740.

Thomsen, Marianne Lykke (1991): - *fra kollektiv manifestation til individuel præstation*. I. : Lennert, Lise, Narup, Asii, Petrussen, Johanne, Arnfred, Signe, Thomsen, Marianne Lykke (red): Kvinder i Grønland – sammen og hver for sig. Atuakkiorfik 1991, s. 82 – 125.

Tróndheim, Gitte (2002): ” *Køns forskning i Grønland*”. Paper præsenteret ved Køn & Vold Seminar i Nuuk, 7- 9 marts 2002.

Williamson, Karla Jessen (2001): *Grønlandske kvinders rettigheder, indflydelse og rolle i samfundet*. Foredrag om/definition af ligestilling i Grønland. Upubliceret paper præsenteret på seminaret om køn og vold, 16.- 18. september i Grønland.

Winter, Søren (1998): *Offentlig forvaltning i Danmark. Implementering og effektivitet*. Systime.

9 Globalisering, välfärdsstatens förändringar och genusrelationer i (semi)periferin

Susanne Johansson och Irene Molina

9.1 Inledning

I ett forskningsprojekt som behandlar genusrelationer och välfärdsmodeller i förändring i Nordens periferi är det naturligt att frågor som rör aspekter kring relationen mellan det lokala och det globala och mellannivåerna som staten och regionen dyker upp. De arenor som i de olika fallstudierna utkristalliserat sig som viktiga för en individs välfärd är arbetsmarknaden, hemmet och det civila samhället, där det sistnämnda behandlas i ett särskilt kapitel (se kapitel 10). Dessa arenor påverkas samtliga av en föränderlig omvärld och inte minst av de genomgripande förändringar som orsakats av en ökad globalisering.

Globaliseringsdiskursen bär budskapet att vi lever i en mer globaliserad värld än vad tidigare generationer har gjort. Även om det finns all anledning till att förhålla sig kritisk till den här inställningen mest på grund av de tystnader eller de förhållanden som globaliseringsdiskursen inte befattar sig med, har ett antal omvälvande förändringar i samhället de facto accelererat takten för internationaliseringen. Det går att tala om en ökad interaktion tvärs över de gamla nationella gränserna både symboliskt och materiellt. Denna ökade interaktion har fört med sig både positiva och negativa konsekvenser. Bland de frågor som den dominerande globaliseringsdiskursen inte tar upp finns könmaktstrukturerna i samhället och hur dessa påverkas av de globala rörelserna av kapital, människor, idéer och information. Tystnaderna berör också konsekvenserna för de mindre rörliga aktörerna, d.v.s. fattiga, ensamstående mödrar, handikappade, folk i periferin, etc. Beskrivningarna saknar ofta såväl ett genusperspektiv som ett ifrågasättande av maktrelationer – internationellt och nationellt. Imperialism, neokolonialism och intersektioner mellan klassförtryck, rasism och sexism lämnas också utanför. I det här kapitlet har vi låtit oss inspireras av den feministiska kritiken till globaliseringsdiskursen, en kritik som påvisar såväl negligerandet av genusaspekter som ifrågasättandet av den roll som det lokala antas spela enligt globaliseringsdebatten. Frågan om välfärdsmodeller i förändring och lokala ekonomier i en region som enligt globaliseringslogiken och dess nya ekonomi bara kan utgöra en periferi till utvecklingscentra är i fokus för hela studien.

Kapitlet är upplagt på så sätt att vi presenterar en kort sammanfattning av globaliseringsdiskursen och vilka globaliseringsformer som har varit föremål för analys och diskussion. Därefter granskar vi närmare de globaliseringsformer som är mest relevanta för vår studie, nämligen, globalisering av ekonomin, globalisering av kulturen och globalisering av politiken. Vi diskuterar därefter vilka konsekvenser på beskrivningarna som blir följden om vi analyserar processerna utifrån ett

intersektionellt perspektiv d.v.s. i termer av interagerande maktstrukturer huvudsakligen men inte enbart relaterade till kön, klass och etnicitet.¹¹⁸

Vi diskuterar också med utgångspunkt i Immanuel Wallensteins teori vad det är som definierar centrum och periferi beroende på vilken geografisk utgångspunkt centrum definieras ifrån. Från de olika fallstudierna ger vi exempel på hur globala processer påverkar de lokala verkligheterna i termer av individers förhållande på arbetsmarknad, tillgång till välfärd och i förlängningen de lokala genusrelationerna.

9.2 Globalisering – en mångfald av dimensioner

Ett viktigt klagörande när man pratar om globalisering är att denna process består av ett flertal dimensioner, alla relaterade till varandra. Man kan säga att det finns olika typer av globalisering, trots att den allmänna diskursen om globalisering koncentrerar sig på kapitalflöde och människornas rörlighet. De dimensioner av globalisering som ofta åberopas är den ekonomiska, den finansiella och den teknologiska. Globalisering definieras som den nya ekonomiska världsordningen (Dicken, 1998:3). En tämligen oproblematiserad rörlighet tas som ett givet kännetecknande drag av globalisering. Men vid sidan av dessa perspektiv som prioriterar de finansiella verksamheterna finns det enligt Taylor & Flint (2000) flera andra, nämligen **teknologisk globalisering** som avser kombinationen av dator- och kommunikationsteknologier och deras satellitanslutningar som har skapat "time-space compression", den omedelbara överföringen av information över världen. **Ekonomisk globalisering** avser nya integrerade produktionssystem som tillåter "globala företag" använda kapital och arbete tvärs över världen. **Kulturell globalisering** refererar till konsumtionen av "globala produkter" runt om världen. Inbegriper ofta en homegeniseringseffekt som med "cocacolisering" och "macdonaldisering" eller "Mc-världen". **Politisk globalisering**, handlar om spridningen av en neoliberal politisk agenda som förespråkar minskning i staternas sociala utgifter, avreglering, privatisering och generellt sett öppna ekonomier. **Ekologisk globalisering** är insikten om att nutidens sociala tendenser kommer att kväva jordens kapacitet att överleva som en levande planet; den har ambitionen att bli "en grön politisk globalisering". (även globala motståndsrörelser som Attac). **Geografisk globalisering** handlar om att omorganisera rummet och ersätta det "internationella" med transstatliga praxis i en alltmer "gränslös värld", ofta betraktad som ett nätverk av "världsstäder". (gränslösheten tål dock att starkt ifrågasättas då den alltid är avhängig frågan om makt och maktlöshet). **Sociologisk globalisering** är den nya **föreställningen** om uppkomsten av ett enda "världssamhälle", en sammankopplad social enhet som överskrider de nationella samhällen. Måhända att det enda riktigt nya med globaliseringen är just dess namn och föreställningen om att den är verklig.

Det globala kan därmed inte reduceras till en geografisk nivå för samhällsanalysen, utan utgör snarare en medvetet vald referensram. Det finns alltid en lokalitet – eller en lokal dimension i det globala, på samma sätt som det lokala alltid berörs av det globala. Ett begrepp som har kommit att skildra och sammanfatta relationen mellan det lokala och det globala är "glokalt". Glokaliteten hos fenomen handlar förstås om en komplex uppsättning sociala relationer och samhällsprocesser. En person sätter på tv:n hemma hos sig i Pajala och kan se satellitkanaler från Sydamerika eller Italien; eller om någon ställer sig i Pajalas torg och vinkar mot webbkameran som står i kommunhuset kan hon eller han ses i Kapstaden eller i Valparaiso.¹¹⁹ Den globala ekonomin leder till omedelbara effekter på den lokala ekonomin, något slags pendeleffekt; den kan ömsom lyfta upp ett helt samhälle, ömsom driva den till

¹¹⁸ Med intersektionella maktrelationer menas de ömsesidigt och simultant relaterade mekanismer som maktförhållanden artikuleras kring. Rasismens, sexismens och klassförtryckande system bland andra hänger samman ideologiskt och politiskt och måste därför analyseras i förhållande till varandra. Andra förtryckande system som heteronormativiteten och förtryck av funktionshindrade är också viktiga i detta perspektiv. Intersektionalitetsperspektivet sätter kritiken av konstruktionen av normer i samhället som grund för maktutövning i centrum för analyserna. För vidare redogörelser se de los Reyes, Molina och Mulinari 2005, och de los Reyes & Mulinari 2005.

¹¹⁹ Detta var något som en av författarna själva upplevde vid ett besök i Pajala när hon vinkade till släkten i Chile!

nedgång. Ett sådant exempel finner vi i Pajala när börsen dalade under den så kallade Dotcom-kraschen. Då fick det uppbyggda elektronikcentrat i Pajala stora svårigheter med vikande orderingångar och neddragningar av personal som följd. Likaså har Finnmark som är starkt beroende av fiskenäringen drabbats av låga marknadspriser, tapp av marknadsandelar och ökad konkurrens i förhållande till lågprisländer. Den internationella marknaden har lett till att flera fiskeflottor minskat eller gått i konkurs. De frågor som traditionellt intresserat samhällsvetare vid debatter om och studier av den globala dimensionen är dock inte i första hand sådana som direkt relateras till människornas lokala vardagsliv. Uppmärksamheten har fastnat hos de stora dragen i internationella relationer, nätverk av transnationella företag, stora migrationsflöden, etc. Att i den globaliserade världen är alla människor huvudaktörer är något som undgått globaliseringsdebatten. Denna har mest kretsat kring de globalt rörliga människorna. Det har med andra ord skapats en ny kategori människor - de globala människorna eller globala nomader - som på ett eller annat sätt blivit normen för förhållandet rum/människan. Att människan är rörlig råder det ingen tvekan om. Rörliga kroppar, nomadiska människor, etc. är bara några av de sätt att referera till människans inbyggda rörlighet. Däremot är den rörlighet som informationaliserings- och teknologisamhället har skapat är något helt annat. (Borja & Castells 1997) Visst har några människor fått möjligheten att förflytta sig snabbare mellan världsdelar men detta kostar pengar. Den nya rörligheten hos globaliseringen har utvidgat på ett kapitalistiskt demokratiskt sätt kretsen som kunde röra sig kors och tvärs över världen, d.v.s. eliten har brett ut sig men inte obegränsat. Generellt sett har människan inte blivit mer rörlig, möjligen tvärtom. I globaliseringen ingår också ett större beroende av det mediala och det stationära. Samtidigt som en elit rör sig mellan världens städer finns det människor som aldrig lämnar sin hemort. Den (manliga) webbdesignern med hela världen som sitt arbetsfält beskrivs som normen på arbetsmarknaden när det i själva verket är en liten andel av arbetskraften som lever upp till den beskrivningen. De allra flesta människorna arbetar fortfarande med lokalt producerade tjänster inte minst gäller det välfärdstjänster som ofta utförs av kvinnor. Här spelar ytterligare en dimension av globaliseringen en stor roll, nämligen den s.k. sociologiska globaliseringen. Denna sista handlar snarare om föreställningen om att vi befinner oss i ett paradigm som heter globalisering. Diskursen har repeterats så ivrigt att vi inte längre behöver tänka på vad som menas med den. Vi har helt enkelt blivit globala! Kanske skulle denna etablerade föreställning förstås som någon sorts, med Judith Butler (1990), performativ handling. Globaliseringen kan i någon mån sägas vara *performativ*. Det är genom upprepning av den förväntade och föreställda rörligheten som vi blir "globala".

Trots ovanstående invändningar vill vi diskutera och reflektera över några av globaliseringsformer som kan antas ha påverkat förhållandet mellan centrum och periferi, de lokala arbetsmarknaderna, de lokala välfärdsmodellerna och genusrelationerna. Först följer en diskussion om förhållandet mellan centrum och periferi och vem som har makten att definiera vad som är vad.

9.3 Periferi eller semiperiferi?

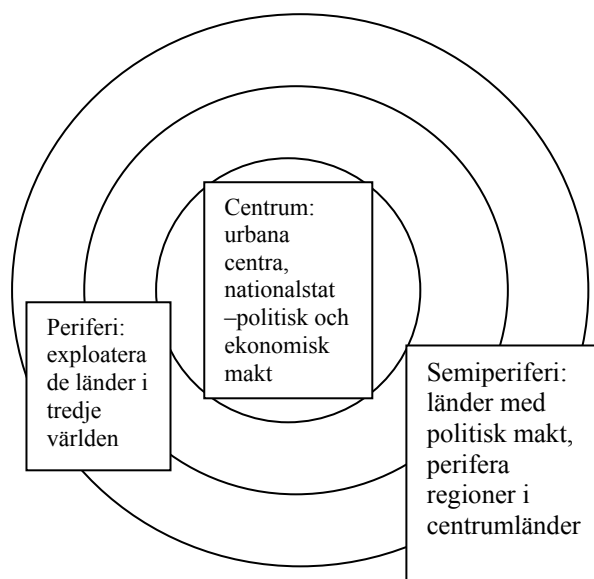
En analysram som visat sig vara lämplig för att förstå Nordkalottens position i den här globala världen, är Wallersteins systemteori från 1970-talet (Wallerstein 1974) som introducerar trilogin *centrum-periferi-semiperiferi* i förståelsen av de globala maktförhållandena. Även om Wallerstein från början konstruerade sin modell utifrån huvudsakligen ekonomiska krafter och produktionsmönster, kom denna alltmer att fånga olika dimensioner av maktrelationerna.

Ett världssystemsperspektiv kan sägas vara en föregångare till postkoloniala politiskt geografiska teorier, i och med att det utgår ifrån det centrala antagandet att rika och fattiga länder är samtida delar av samma system. Alla länder, regioner och lokala samhällen genomgår olika processer samtidigt i världssystemet. Det som händer i det ena påverkar det andra i tid och rum. Det är dock först i sina senare arbeten denna stora kritiker av den universella kapitalismen kopplar sina teorier till rasism och sexism (Wallerstein 2005). Det är då hans modell blir extra intressant och användbar för att förstå det komplexa system av intersektionella maktrelationer som styr i världen. Wallersteins modells största bidrag i den här studiens sammanhang är utan tvekan att den definierar världen som ett system

av rumsliga maktrelationer bestående av ett centrum, en periferi, och mellan dessa en semiperiferi, eller snarare många föränderliga sådana, på ett kontextberoende sätt. Rumsteoretiskt utgår Wallerstein ifrån antagandet att rummet varken är centrum eller periferi. Dessa kategorier handlar snarare om sociala, politiska och ekonomiska maktförhållanden än om en gång för alla definierade territorier. Det vill säga att ett centrum kan i sin tur vara en periferi i ett annorlunda sammanhang, och vice versa.

Centrumregionerna eller länderna i världen är i ekonomiska och geopolitiska termer väldefinierade som USA, Västeuropa och Japan. Periferin består av tredje världens fattiga länder. Strikt sett tillhör enligt den här modellen största delen av den region vi studerar centrumländerna. Men kan man betrakta avbefolkningslänet Norrland i Sverige, den postkoloniala Grönland eller den socialt krisdrabbade Lappland som centrumekonomier? Knappast. Men samtidigt måste man ställa sig frågan om dessa regioner kan betraktas som en periferi i ett globalt sammanhang? Enligt Wallerstein kännetecknas produktionen i perifera regioner av låga lönenivåer, låg teknologisk produktion och ingen större diversifiering i produktionen. Två av de beskrivna villkoren uppfylls i Nordkalotten. Det finns ingen dominerande högteknologisk specialisering i den regionala produktionen, även om det finns skillnader mellan platserna och på vissa platser förekommer det en mer avancerad industriproduktion. Diversifieringsgraden i produktionen är också låg även om det förekommer fokus av högteknologisk verksamhet som de tekniska högskolorna eller den så kallade "Norrbottnens Silicon Valley". Med undantag av Island som ju är en nation i sig, och därmed har en mer fullständigt ekonomisk struktur, är den vanligaste produktionen, förutom tjänsteproduktionen, tämligen relaterad till exploateringen av de lokala naturresurserna, som i fiskeindustrin, skogsnäring, rennäring, etc. även om de senaste årens strukturomvandling har betytt att dessa sektorer minskat i representation med en ökad arbetslöshet som följd. Lönerna för de som förvärvsarbetar däremot är inte särskilt låga med undantag av Grönland där man både i ekonomiska och fysiskt geografiska termer kan prata om perifert område. Grönland är en postkolonial stat. Arvet från den danska kolonialismen har blivit någon sorts karma för den grönländska nationen. Kolonisering identifieras som ett historiskt hinder för utveckling. I kapitlet om fallstudien Grönland associeras det koloniala arvet särskilt till den tröga och sena utveckling som kvinnokampen och jämställdhetens politiska arbete har haft för det grönländska samhället. I övrigt följer lönenivåerna samma trender som de stater regionerna ingår i. Bidragssystemet utgör i de flesta lokala fallen en utjämningsfaktor som hindrar en social kollaps i områdena.

Det förefaller därför rimligt att utforska Wallersteins mellankategori, nämligen semiperiferin, och dess tillämpning i det här sammanhanget. Länderna eller regionerna i semiperiferin har snarare politisk makt än ekonomiskt – eller viktigare politisk attraktivitet än ekonomisk. De kan hamna i periferin eller i centrum, beroende på den utvecklingsgraden i termer av ekonomi och produktionsmönster de uppnår. Dessa regioner kan, precis som perifera länder och regioner, vara ytterst funktionella till centrumets dominans och hegemoni och "utnyttjas" för att upprätthålla denna dominans. Semiperiferi begreppet refererar därmed till zoner, regioner eller stater där varken periferiska eller centrumprocesser är dominerande.

Figur 9-1. Nordkalotten som semiperiferi i världssystemsteorin.

Norrland har genomgått en transformationsprocess från att en gång ha varit den svenska industrins vagg på grund av de rika naturtillgångarna i form av järn, malm och skog till att i senaste åren brottas med höga arbetslöshetssiffror och låga befolkningstal då primärnäringarna inte längre har någon större betydelse för sysselsättningen. Det omfattande system av järnvägsnät, kraftverk, gruvor, järnverk etc. byggdes upp i syfte att exploatera naturtillgångarna. Nu har hela regionen definierats som ett industriminne som i bästa fall kan generera inkomster genom att de gamla produktionsenheterna förvandlas till industrimuseum och kan locka turister som är intresserade av en svunnen epok. (Dokumentär ”12 industriminnen”, SVT 1 augusti 2004)¹²⁰. Utvecklingen har som framgått av studien av Sverige och som kommer att diskuteras utförligare längre fram i kapitlet påverkat män och kvinnor olika. Även Finnmark uppvisar detta mönster av ett starkt beroende av primärnäringar, som mest fokuserat på fiskeriet. Där har den globala ekonomin bland annat haft till följd att de banker som tidigare finansierade investeringar i fiskeflotta fått stora svårigheter och omplacerat sina resurser med följden att de drog in lånen till fiskarna, vilka i sin tur drabbades i ett senare led.

Samtidigt som Nordkalotten kan sägas utgöra en semiperiferi i den globala (o)rdningen, visar denna region som vi har sett i tidigare kapitlen, en rad tendenser som gör att den kan betraktas som en periferi i den regionala kontexten. Denna region visar en befolkningsminskning, en åldrande befolkning och en dålig balans i könsrepresentationen, en dramatisk sysselsättningssituation där män i regionen kan ibland som fallet är för t.ex. Lappland vara sysselsatta till mindre än 50%. Även i Norrbotten är sysselsättningstalen i flera kommuner lägre för män än för kvinnor, exempelvis i en av undersökningskommunerna Pajala där männen utgör 57,9 procent av den sysselsatta befolkningen (jfr kvinnor 64,1). I Finnmark är arbetslösheten högre för män än för kvinnor. Island skulle man kunna betrakta som ett perifert centrum då utvecklingen i termer av befolkningsförändringar och sysselsättningssiffror pekar uppåt. Största arbetsgivaren för kvinnor år 2001 var stat och kommun, alltså den offentliga sektorn. Lappland och Norrbotten, Finlands och Sveriges nordliga periferier, visar de mest oroväckande utvecklingar när det gäller siffror för sysselsättning och befolkningsutflyttning. Alltså finns det i denna semiperiferi, en periferi. Nordkalotten som region befinner sig på flera sätt i periferin, utan att det går att identifiera ett enhetligt centrum för det regionala systemet.

¹²⁰ En förändring håller dock på att inträffa då gruvnäringen håller i t.ex. Kiruna kommun på att återaktiveras.

Men regionerna kan motstå maktövertagandet i representationerna och (om)definiera sig själva. I de genomförda undersökningarna har det framkommit bevis på att det är mer maktstrukturer som avgör vad som är periferi än faktiska geografiska eller ekonomiska förhållanden. Som näringslivschefen i Pajala kommun uttryckte det "Det är ju inte vi som är avsidet, det är Stockholm som ligger lite avsidet till" (intervju näringslivssekreterare Pajala kommun). Pajala ligger bevisligen mitt på Nordkallotten gränsande i söder till Övertorneå och Över Kalix, i väster till Gällivare och Kiruna och i öster till de finska kommunerna Munonio, Kolari och Pello. Det finns också en närhet till den stora ryska marknaden så frågan är ständigt i förhållande till vad man definierar det perifera. Reaktionen mot dessa definitioner och dess konsekvenser har funnits. Det Folkeuppror som beskrivs i det norska bidraget kan ses som ett uppror mot den centrala makten och en protest mot vem som har auktoriteten att definiera vad som är periferi. I diskussionen som efterföljde i Finnmarksområdet fanns uttalanden som kan analyseras som motståndsargument mot den dominerande diskursen om centrum-periferi. Dessa motståndsargument eller motdiskurser innehöll intressanta inslag av genusperspektiv. I representationerna av regionen blev finnmarksborna benämnda som gnällkärningar och området definierat som endast attraktivt för ryska prostituerade. Kapitelförfattarna kallar därför uttalanden och händelserna kring dem för "kvinnornas uppror".

9.4 Makt, kön och etnicitet i den globaliserade världen

Ett viktigt antagande när det gäller maktfrågan i världssystemsteorin är att makt utövas av både individer och institutioner. Wallerstein identifierar fyra grundläggande institutioner i världsekonomin, nämligen staten, nationalstaten och dess styrande roll gentemot dess befolkning folket, med hänvisning till frågor om etniska minoriteters ställning, etniska relationer och rasism klasserna, som ju är de direkta producenter och nyckelaktörer i världsekonomin, och hushållen, där könmaktrelationer utspelas på "hemmaplan". (Wallerstein 2005)

Även om Wallersteins argument inte i första hand används i syfte att införa ett genusperspektiv i analysen, kan denna indelning föra oss till frågan om globalisering, världssystem, postkolonialism och genusrelationerna, och framför allt intersektionerna mellan dessa aspekter.

Innan vi fortsätter analysen av de genderiserade globaliseringsprocesserna vill vi poängtera att även om hierarkier i världsordningen bestäms av en global maktstruktur så finns det i alla strukturer ett handlingsutrymme, en strategi att möta dessa processer som pågår på såväl regional, lokal som individnivå. Dessa strategier kan vidare vara såväl medvetna som omedvetna och ta sig uttryck i såväl motstånd som anpassning till omvärldsförändringar. Om vi utgår från de fyra grundläggande institutionerna som Wallerstein definierar ovan så har statens roll på såväl nationell som lokal nivå varit föremål för analys när det gäller handlingsutrymme i förhållande till övergripande globala processer.

Forskning om globalisering och dess påverkan på det lokala samhället kan grovt sett delas in i två områden. En skiljelinje går mellan de som menar att globalisering lett till att det lokala mist sin betydelse - att nationalstaten spelat ut sin roll, att geografiska nivåer suddats ut och att nationella gränser förvandlats till flöden av människor, varor och kapital¹²¹ - och mellan de som framhäver att det lokala fått än mer betydelse i en globaliserad värld. Urry (2003) och Borja och Castells (1997) budskap är att nationalstaten i en globaliserad värld främst har tre huvuduppgifter som vi presenterar härnäst.

Att generera ekonomisk produktivitet och konkurrenskraft på regional och lokal nivå. Det är inte längre främst nationer som konkurrerar i den globaliserade världen utan det är på den regionala och lokala nivån, samt den lokala politiken som kan skapa konkurrensfördelar, menar författarna från varsitt håll. Regionerna konkurrerar med varandra snarare än nationer. Den lokala välfärden skapas också på den här nivån, inte minst när det gäller utbildning så att företagen skaffar särskilt utbildad

arbetskraft. Just hur kommunikationen mellan den lokala staten och de privata företagen fungerar har stor betydelse för hur den regionala utvecklingen kommer att gestalta sig. Idén om partnerskap mellan lokala statliga instanser och lokalt näringsliv har definierats som centralt för skapandet av konkurrensfördelar mellan kommuner och även mellan regioner.

Att åstadkomma socio-kulturell integration. Borja och Castels (1997) identifierar sociokulturell integration som tillståndet att sträva efter och därmed som en av de viktigaste uppgifterna för såväl den nationella som den lokala staten. De menar vidare att den vanligaste bosättningsformen inom en snar framtid kommer att vara stora agglomerationer, metropolis och megalopolis, vilket kommer att innebära att människor med en bred uppsättning värderingar och kulturell bakgrund kommer att leva tillsammans. Utan ett system för sociokulturell integration hotas möjligheten för samhället att uppnå social harmoni, och stora sociala motsättningar och social exkludering blir baksidan av myntet. Våra undersökningsområden består knappast av stora agglomerationer men även i lokalsamhället pekar undersökningar på att en positiv utveckling baseras på integration och delaktighet av alla, inte minst när det gäller en mångfald av lokal arbetskraft.

Politisk representation och hantering. Det globala samhället menar Borja och Castels (Ibid) har vitaliserat den lokala statens roll i den strukturella kris som nationell makt och auktoritet har genomgått under globalisering. Nationalstater är för små för att kontrollera och dirigera globala flöden av makt, välfärd och teknik i det nya systemet och för stora för att representera pluraliteten av sociala intressen och kulturella identiteter. Överstatliga organ har skapats för att möta upp den allt mer globaliserade ekonomin exempelvis EU. Den lokala staten behöver förstärka sin identitet och försvara sin autonomi i den alltmer okontrollerbara globaliseringen, menar författarna. Den lokala staten är mer lokalt förankrad och representerad hos dem denna företräder än de nationella statsstrukturerna. Den lokala staten har större möjligheter att vara flexibel och anpassa den lokala produktionen efter den nationella utvecklingen

9.5 Globalisering av ekonomi, politik och kultur och genusperspektivet

Globaliseringsdiskurser har kritiserats av feminister för att negligera just de genusaspekter relaterade till de globala processer som inkluderar i princip alla samhällsområdena. Hur kapitalflödet över nationella gränser eller processen av kulturell homogenisering som så ofta pratas om, ständigt påverkar kvinnors och mäns liv talades det inte så mycket om i samband med globaliseringsdebatten innan feminismen lade till frågorna i debatten. En milstolpe i den här typen av kritik blev utan tvekan Doreen Masseys artikel "A global sense of place" från 1991. I detta arbete ifrågasätter Massey antagandet om att informations- och teknologisamhället bara handlar om förekomsten av allt snabbare flöden av olika karaktär. Hon lyfter upp platsens betydelse i denna nästan abstrakta förståelse av världen. I globaliseringens retorik är antagandet om att tiden håller på att omintetgöra rummets betydelse, time-space-compression eller "the annihilation of space by time", centralt. Massey vänder på skalan och problematiserar globaliseringen från det lokala genusperspektivet, och ställer frågan om på vilka sätt livet har förändrats för en kvinna i ett fattigt landsbygdsområde någonstans i världen? Den typen av frågor är i allra högsta grad lämpligt att ställa sig när det gäller kvinnor och män i Nordkalotten. Hur har globaliseringsprocesser, EU-medlemskap eller icke-medlemskap, de regionala stöden, förändringarna i arbetsorganisation och arbetsmarknaden, etc. ändrat villkoren för befolkningen i denna nordiska periferi?

Om ett genusperspektiv genomsyrar de globaliseringsprocesser som är anknutna till ekonomi, politik och kultur är det en annan världsbild som växer fram. På liknande sätt, om omvärldsanalysen startar utifrån den så kallade periferin är det en annan kartbild som styr debatten och valet av frågeställningarna.

9.5.1 Globalisering och arbetsdelning - en genuspolitisk fråga

Som vi har sett tidigare i kapitlet, finns bland globaliseringens dimensioner den av renodlad politisk karaktär, nämligen den politiska globaliseringen. Denna dimension är kopplad till globaliseringens ideologi och sätter ramen för de flesta ekonomiska förändringarna som nationella stater genomför. I globaliseringens neoliberala politiska agenda förespråkas aktivt en minskning i staternas sociala utgifter, en tilltagande avreglering och privatisering och generellt sett öppna marknadsekonomier. En genomgång av de sociala dimensionerna i den politiska globaliseringen hjälper att klargöra hur denna politiskt ekonomiska process påverkar frågan om könmaktordningen. Frågan om hur olika identiteter påverkas och påverkas av globaliseringen i termer av att identiteter blir rasifierade, klassindelade och sexualiserade genom geografiska processer, blir också relevanta i detta sammanhang. Globalisering är som sagt inte enbart en geografisk fråga. Men att sammanfoga globaliseringsdebatten med identitetsdebatten är viktigt eftersom globaliseringsdebatten ofta varit enkönad. Bland globaliseringsdebattens stora tystnader är bristen på en officiell debatt om effekterna av statens nedmontering, vilket måste bli ett nödvändigt resultat av tendenserna och kraven på sänkta offentliga och sociala utgifter. Detta är ett av de många exempel på hur könmaktordningen påverkas av globaliseringen. Vid frågan om den internationella arbetsdelningen talas det sällan om det som händer med "reproduktionsarbetet" i den globala logiken, eller de så kallade välfärdsrelaterade tjänsterna. En viktig fråga är hur arbetsfördelningen ser ut när det gäller relationen mellan stat, familj, marknad och det civila samhället. Inte minst för att dessa relationer påverkar kvinnornas villkor på arbetsmarknaden. (Laurie et al 1999)

9.5.2 Genderiserad ekonomi

En av de mest påtagliga effekterna av en ökad globaliserad ekonomi är feminiseringen av arbetskraften. Men vad är det då i den nya ekonomin som har lett till massinträde av kvinnor på arbetsmarknaden? Dels är det jämställdhetskraven från kvinnorörelsen i sig om ekonomiskt oberoende och därtill hör ett förvärvsarbete och en egen lön. Men kanske ännu viktigare har varit att företag och offentliga sektorn har varit i stort behov av ny arbetskraft och öppnat arbetsmarknaden för kvinnor. Denna specifika kvinnliga arbetsmarknad handlar inte längre om speciella arbeten för kvinnor inom t.ex. tjänstesektorn. Det handlar istället om sämre arbetsvillkor för kvinnor än för män. Globaliseringens arbeten för kvinnor innebär lägre löner och mer "flexibla" anställningsförhållanden. Den flexibla produktionen kräver flexibel arbetskraft. En växande sektor av lågkvalificerade, lågavlönade serviceyrken som har fått vissa att säga att det är en feminisering av proletariatet. I en kritisk granskning av dessa så kallade flexibla förhållanden skriver t.ex. Doreen Massey (1994) om flexibel sexism. Den är uppbyggd på att mannen jobbar heltid, medan kvinnor arbetar deltid, innehar vikariat och andra lösa anställningsförhållanden istället för fasta anställningar, inom den offentliga sektorn. (FN, 2000) Kvinnor har fört en kamp för bättre anställningsförhållanden i både lokala och globala organisationer men en stor svårighet är svårt att det alltid under kapitalismen har funnits en reservarmé av kvinnlig arbetskraft. Det är också svårt att föra en jämställdhetskamp under tider av lågkonjunktur, när det bara är att ta någon annan av de många som är beredda att börja arbeta under mycket flexibla villkor, och speciellt om arbetstagarna är anställda på osäkra tidsbegränsade villkor. I utvecklingsländerna utgör kvinnorna en reservarmé i den informella sektorn vilket är baksidan av den globaliserade ekonomin. I Kongo och Zambia är två tredjedelar av den informella sektorn kvinnor i i Nigeria 94 procent. (Borja & Castells, 1997). Kvinnor har alltså kommit in på arbetsmarknaden men under diskriminerande former och de sköter hemmen i lika stor utsträckning nu som förr. (FN rapport om Gender & Development; SCB 2003).

I den nordiska periferin finns det olika anledningar till att kvinnorna kom in på arbetsmarknaden. För att ge några exempel har fiskeindustrins framväxt haft betydelse i flera av länderna. Fisket i form av själva fångsten har varit en manlig syssla traditionellt men själva efterarbetet och förädlingen var något som blev en kvinnlig sysselsättning i stor utsträckning. Framväxten av välfärdsstaten och en ökad offentlig sektor är också en gemensam faktor som ledde till att kvinnornas andel av arbetskraften ökat.

9.5.3 Globalisering av politiken

Globaliseringen går hand i hand med tendenser mot neoliberalisering, privatisering och decentralisering och påverkar därmed välfärdssystemen. Detta påverkar i sin tur kvinnor på olika sätt. I vissa nationella och regionala kontexter kan sådana tendenser till privatisering leda till att kvinnor som kollektiv får mindre tillgång till mark. I andra länder är konsekvenserna nedskärningar i offentlig sektor, och att kvinnors hemarbete med avlönad anställning ökar. Neoliberalismens privatiseringsvåg och dess bilaterala och regionala relationer baserade i frihandelsavtal har lett till att produktionen i många av tredje världens länder har riktats in mot export istället för hemmamarknaderna. Staten påverkar i sin tur genusidentiteter beroende på hur den sociala politiken är utformad. Den keynesianska välfärdsstaten var kanske inte direkt tänkt ur jämställdhets rättviseperspektiv, men dess existens har inneburit könsutjämning i de länder där välfärden har byggts upp. Neoliberalismen har med en tendens till avreglering och privatisering förändrat dessa förhållanden. Om staten tidigare skyddat kvinnorna genom en könsutjämnande social policy om än indirekt och trots att kvinnorna först och främst givits rollen av uppfödarskor och mödrar, så förändras villkoren i och med att staten drar sig tillbaka. Effekterna av en omfattande nedmontering av välfärdsstaten kan vara omvälvande för könmaktsförhållandena i allmänhet och för kvinnorna i synnerhet. När östblocket föll i slutet av 1980-talet förlorade miljontals kvinnor sina jobb. I och med att tjänstesektorn är internationellt sett, och speciellt när det gäller vård- och omsorgsykten, en ”kvinnlig” arbetsmarknad, faller med dessa jobb ett helt nät av barn och äldreomsorg, vilket inte enbart drabbar kvinnor utan hela befolkningen. Könsrollerna förändras dramatiskt om kvinnorna ska tillbaka till hushållet, med ett ekonomiskt beroende gentemot männen och måste mer oomtvistat nu ta hand om reproduktionsarbetet. Dessa könsroller åter naturaliseras med de effekter det får för föreställningen och materialiseringen av könsroller och en könsuppdelning av rummet i privat-kvinnliga respektive offentligt-manliga sfärer. Även om globaliseringen har lett till nationalstatens underminering så har genderregimen långverkande effekter på kvinnors förhållande. Om det är till kvinnors godo eller inte är svårt att veta. En positiv sak är kvinnors högre deltagande i den lokala politiken.

Sammanfattningsvis är det viktigt att påpeka att det inte går att säga att kvinnor påverkas på ett sätt eftersom det inte finns en kvinnoidentitet och alltså inte bara ett utslag utan många olika. Det är också viktigt att ha platsens betydelse med i beräkningen. Men ännu så länge kan man påstå att den internationella tendensen är att kvinnorna har börjat arbeta i större utsträckning under den globala epoken. (Borja & Castells, 1997) Denna tendens måste trots allt tolkas som en sanning med modifikation. Det är tydligt att det är en trend att kvinnor gått ut i förvärvsarbete men det skiljer sig markant mellan olika kontexter i vilken utsträckning de har gjort det. Kvinnor har ju också alltid arbetat, även i de länder som anses vara mindre utvecklade och där kvinnorna inte haft ett särskilt stort omfattande deltagande på den officiella arbetsmarknaden. Kvinnorna har inte bara arbetat oavlönat i hemmet utan varit aktiva i t.ex. jordbruket, vilket inte ofta syns i statistiken. Ett internationellt mönster som alltid består är att kvinnorna tagit huvudsakligen hand om hushållsarbetet vilket har i ett tidigt stadium och på en global nivå inneburit att kvinnor varit dubbelarbetare. Sammantaget jobbar kvinnorna mer timmar än män i alla länderna. (FN, 2000)

Det finns inga omfattande studier i Nordkalotten som kan visa på ett sammansatt sätt vilka effekterna av globalisering har varit för kvinnorna. Dessvärre kan inte vi heller ge slutgiltiga svar på frågan inom ramen för föreliggande projekt. Huvudfrågan som styrts forskningsprojektet, nämligen flyttar kvinnorna i större utsträckning än männen från regionen och i så fall varför, är dock intimt relaterade till de förändringar i den globala ekonomin och politiken som inträffat under de senaste tjugo åren. Nedmonteringar i industrin i regionen och specialiseringar givna regionalpolitikens anpassning till marknadskraven i den globala ekonomin har självfallet påverkat kvinnors och mäns villkor på de lokala arbetsmarknaderna. Det man skulle kunna hävda i förhållande till kvinnor är att de varit något mer rörliga än männen, även om statistiken visat att män också flyttar i stor utsträckning från regionen om man ser på siffrorna sammantaget (se kapitel 2). Samtliga drabbade av nedläggning av traditionella regionala produktiva verksamheter har sett sig tvungna att söka andra alternativa försörjningsstrategier. Vissa har flyttat från regionen, även om detta inte behöver vara ett definitivt beslut och vi vet väldigt lite om processer av återflyttning. Den offentliga sektorn och

tjänsteproduktionen har integrerat en del av den sysslösa arbetskraften men vi får inte glömma att detta i flera av våra lokala fallstudier fall har skett inom ramen för en i sin tur förändrande välfärdsstat som hållit på med diverse rationaliseringar och nedskärningar. Transformationerna har varit komplexa och det behövs flera studier från ett bestämt genusperspektiv som utgår ifrån de konkreta lokala erfarenheterna och kastar ljus över de effekter som den så kallade nya ekonomin haft för denna perifera och semiperifera region.

9.6 Kvinnor, sociala rörelser, lokal och global politik

Det faktum att män har makten och tillhör den produktiva sfären har många gånger paradoxalt lett till att kvinnor har varit huvudfigurer i kommunala organisationer och sociala rörelser i kommunalpolitiken. (detta är naturligtvis något som varierar nationellt och regionalt). Det är inte bara för att protestera som kvinnor deltar i organisationer utan för att lösa det dagliga livet exempelvis med barnpassning. Ett bra aktuellt exempel är den politiska kvinnorörelsen som har börjat ta form på Färöarna, om än långsammare än vad många skulle önska. Men även protester mot globaliseringen och kapitalet har börjat införliva ett genusperspektiv. Eller rättare sagt har de rörelser som funnits mot globalisering och marknadisering av välfärdstjänster drivits av kvinnor. Barnverket i Sverige, organisationer för hemarbetande kvinnor inom industrin i Indien och sömmerskor i Mexiko City, är bara några exempel. Detta kan ses som en klar tendens till ökad makt för kvinnor i den lokala politiken, även om det är en lång väg kvar till uppnådd jämställdhet. (Norge var det kvinnor bakom Finnmarksupproret)

Globaliseringen och den nya informationsteknologin sägs också leda till en globaliserad motståndspolitik. Antiglobaliseringsrörelser som internationella social forum och Attac, rör sig globalt. Ekologisterna organiserar sig i Green Peace och motsvarande världsomspännande aktioner. Kvinnorörelsen är inget undantag. I många delar av världen går kvinnorörelserna över gränserna för att organisera sig mer globalt. Dessa rörelser använder sig också av ny teknik för kommunikation och kommunicerar globalt med likasinnade rörelser på andra håll i världen. Men som vi har sett tidigare så har ironiskt nog globaliseringen och de fria flödena av kapital, varor och människor lett till att allt hårdare gränser sätts upp för att förhindra dessa rörelser. Samtidigt som man säger att globaliseringen har lett till nationalstatens upplösning är nationsgränserna i många fall allt skarpare. Det lokala kan paradoxalt blir allt viktigare. Människor lever i det lokala och det är ofta regioner som tävlar med varandra istället för nationalstater. Nordkalotten är en av dem. Frågan är hur globaliseringen och förhållandet mellan det lokala och globala förändrar kvinnors möjligheter? I vår studerade region har vi konstaterat att kvinnor (och i senare statistiska redogörelser även män) i stor utsträckning flyttar från regionen. Vilken attraktionskraft och konkurrensfördelar kan en region som inte profilerar sig som en särskilt attraktiv arbetsmarknad för kvinnor representera?

9.7 Multikulturalism och postkoloniala relationer i den nordiska semiperiferin

Det multikulturella samhället är på många sätt förknippat med globaliseringsdebatten genom de nya postkoloniala migrationsrörelserna. Sedan slutet på andra världskriget och i och med Europas behov av arbetskraft för att bygga om de industrialiserande nationerna, skapade behovet av arbetskraft för den blomstrande industrin en ny migrationsrörelse. Den internationella migrationen före kriget hade dominerats av kolonialismens logik av att ockupera områden och territorier i andra kontinenter än den europeiska. Fem hundra år av kolonial migration från Europa utåt tog sig en vändning med flödet av arbetskraft till Europa. Efterkrigstidens immigration till Europa kom att kompletteras av de för den nordiska regionen relevanta typer av inflyttningar, nämligen flyktinginvandringen och de erkända nya medborgarna från de forna kolonierna. Denna nya epok i migrationens och de internationella relationernas historia har kommit att betecknas som den postkoloniala eran. Den transnationella rörligheten som olika etniska och nationella grupper blir mer och mer vana vid har kommit att

betecknas med begreppet diaspora. Diasporiska identiteter skapas överallt i världen av nutidens nomader. Flyktingar, arbetskraftsmigranter, den feminiserade internationella migrationen, etc. är exempel på kontexter där de diasporiska identiteterna skapas. Bortom all intellektuell och medial romantisering kring av dessa identiteter, finns det ett problem av icke tillhörighet skapad av misstänksamhet, utstötning och rasdiskriminering.

Denna migration från Öst till Väst eller från Syd till Nord har kommit att innebära nya politiska frågor. Hur förhåller sig Europa till migranterna? Ett begrepp som har trängt igenom i Väst för att problematisera de nya förhållandena är multikulturalism. Multikulturalismen, precis som globaliseringen, har kritiserats från många håll för att vara ett neoliberalt samhällsprojekt som bakom den förskönande diskursen att respektera och hylla skillnaderna, döljer ojämlikhet och orättvisa.¹²² De skillnader som tas upp i diskursen om multikulturalismen är inget annat än socialt konstruerade och förtryckande kategorier medan de relevanta skillnaderna associerade till makt- och resursfördelningen negligeras i diskursen.

Alla samhällen kan anses vara multikulturella på ett eller annat sätt. I Nordkalotten är den kulturella och mångkulturella samlevnad ett permanent inslag i den regionala kulturen. Relationen mellan samer och de övriga nationella befolkningarna i Finland, Norge och Sverige har med både konflikter och ett ”normalt” vardagsliv historiskt präglat de sociala relationerna och den kulturella verkligheten i regionen; närvaron av den tornedalfinska befolkningen likaså. De postkoloniala relationerna har varit speciellt aktuella i relationen mellan Grönland och Danmark. I Grönlands kapitel i denna antologi kan vi t.ex. läsa att man delar upp landets historia i den prekoloniala och den postkoloniala tiden, vilket är ett tecken på hur de koloniala maktförhållandena har präglat landets sociala, ekonomiska, politiska och kulturella utveckling.

Urbefolkningarna har vaknat i detta klimat av debatt och maktkonflikt och mer än någonsin organiserat och artikulert sin kamp för självständighet och erkännande. I Nordkalottens fallstudier är det först och främst samerna, en transnationell etnisk minoritet, vilket i lokalt sammanhang kan vara ett ytterst relativt begrepp, som stått för kampen för etniskt, kulturellt och politiskt erkännande. Det viktigaste elementet i kampen är här - som det oftast är för urbefolkningarna - rätten till ägande och exploatering av den mark som gruppen traditionellt ockuperat i många generationer, innan den nationella staten utövade hegemonisk makt över hela territoriets befolkning. Kampen mellan minoriteterna och nationalstaten i Sverige, Finland och Norge har varit mångåriga och är fortfarande ytterst aktuella.

I detta scenario av etnisk och kulturell komplexitet reser sig två av fallstudierna som mer etniskt homogena. Island och Färöarna kan sägas vara de fallen där den minsta in- och utmigrationen och därmed den minst etniskt rörligheten och sammansmältning har skett. Island har t.o.m. beskrivits som det enda landet i världen med ”bara” ett folk

Vad betyder detta i en kontext av globala rörelser och ”öppna gränser”? Som vi såg i fallet Finland, får inte frågan om nationella gränser sin betydelse först och främst i förhållande till kulturella eller etniska skillnadsmarkörer. Gränserna agerar här som inkonsekventa hinder för rörelse och kontakt. Samtidigt som på västra sidan av Lappland är det EU och Schengenavtalet som avgör migrationsrörelserna, är den finska hermetiska muren mot de ryska grannarna som gäller på östra sidan. Frågan om multikulturalism och diasporisk migration är något nytt för Nordkalotten måste ges ett negativt svar på. Även om det finns en rad intressanta nya inslag i regionens etniska-sociala relationer, kan heterogenitet och migration inte sägas vara nya fenomen.

9.7.1 Internationell migration ur ett genusperspektiv

Även om denna fråga inte speciellt har behandlats inom projektet och trots att vi inte har några empiriska resultat kring den, vill vi ta upp den här eftersom den har blivit relativt aktuell i debatterna kring globaliseringens sociala och genusrelationer, inte minst utifrån ett feministiskt kritiskt

¹²² För en detaljerad redogörelse av kritiken se Molina & Tesfahuney 1994 och Ålund & Schierup 1991.

perspektiv. Dessutom finns det flera intressanta observationer gjorda i de olika fallstudierna som tyder på att vid fortsatt forskning om maktförhållandena i Nordkalotten borde dessa aspekter uppmärksammas speciellt.

Arbetsmigrationen bland kvinnor ökar dramatiskt. Två huvudfrågor kan sägas dominera fältet internationell migration och genus, nämligen trafficking inklusive frågan om prostitutionshandel och kvinnor som rör sig över nationella gränser för att arbeta med hushållstjänster, ”domestic workers”. Båda dessa grupper av frågor tas upp utifrån olika intresseperspektiv beroende på vem som sätter upp dem i den politiska globaliseringsagendan. Från feminist håll finns det en ansenlig mängd internationella dokument som fördömer trafficking då det bedöms vara en form av kvinnovåld och även övertramp på kvinnors mänskliga rättigheter. Trafficking har också legat högt på EU:s och några nationella regeringars agenda men intresset ligger i det här fallet inte direkt i offrens levnadsvillkor utan snarare i staternas skyddsmekanismer gentemot det fruktade hotet för massmigration och om hur man ska reglera kvinnors sexuella handlingar. Under 1990-talet då immigrationsreglerna till de industrialiserade länderna blev mer och mer restriktiva blev frågan mer fokuserad på illegal migration. Det blir själva den illegala migrationen som betraktas som den kriminella handlingen medan våldet mot kvinnorna hamnar i skymundan. Den officiella debatten utgår också ifrån att kvinnor immigrerar frivilligt för att arbeta inom sexindustrin utan att reflektera över kvinnornas levnadsvillkor före och efter flytten och de mekanismer, personer och/eller organisationer som kan ligga bakom beslutet och pressar ut kvinnorna till det. En annan aspekt är de kvinnor som flyttar för att jobba som hembiträden och de som blir utbytes varor inom den kommersiella äktenskapsmarknaden, de också kallade ”post-order brudarna”. Alla dessa former av kvinnlig internationell migration är relaterade till fattigdom och social orättvisa, och till en ojämlik maktrelation mellan män och kvinnor och mellan industrialiserade och utvecklingsländer. Många kvinnor är huvudförsörjare samtidigt som de inte har samma möjlighet och tillgång till arbetsmarknaden som män. Många av dem sänder pengar till sina familjer i hemlandet och bidrar på det sättet till både hushålls- och till landets ekonomi genom de så kallade ”remittances” (McDowell, 1999).

I flera av våra fallstudier har det funnits indikationer på att det finns en uppsättning fördomar mot utländska kvinnor som kommit att bosätta sig tillfälligt eller permanent i regionen. När diskursen om avbefolkningen av kvinnor från regionen artikuleras finns frågan om den importerade prostitutionen med. Kvinnor från Ryssland och från några asiatiska länder är speciella mål för dessa associationer. Analyserar man detta ur ett intersektionellt perspektiv blir det båda sexistiska och rasistiska element, tillsammans med frågor om social orättvisa och klasskillnader viktiga att ta med i beräkningen. En inblick från ”andra sidan” fick forskargruppen vid en träff med feministiska aktivister i ett samarbete med Petrozavodsk universitetet i Sortavala, där frågan om exportering av ryska kvinnor för giftermål till de nordiska länderna togs upp. De organiserade kvinnorna var mycket kritiska till denna praxis och hade startat en jourverksamhet för att hjälpa de kvinnor som hamnat i situationer av isolering och misshandel att åka tillbaka till Ryssland. De problematiserade fenomenet utifrån ett maktperspektiv där de identifierade orsakande faktorerna var just fattigdom, kvinnornas utsatthet i både sändnings- och mottagarländerna och männens ekonomiska överlägsenhet.

När det gäller hembiträdenas migrationsmönster visar forskningen att anledningarna till att de söker hemhjälpjobb utomlands är många. De kan vara tvungna att försörja föräldrar eller arbetslös make, de är ensamförsörjare för barnen, och saknar försörjningsalternativ i hemlandet. Även om dessa i första hand är privata skäl så är en viktig faktor att det hjälper dessa länder att balansera ekonomin och betala internationella skulder eftersom pengar som skickas hem (”remittances”) står för 20 till 50 procent av vissa länders nationella inkomster. (McDowell, 1999). Dessa kvinnor hjälper anonymt upp ekonomin, ofta genom att arbeta illegalt och under mycket exploaterande och oskyddade former. Dessa internationella flöden av hembeträden är fortfarande tämligen outforskade men kan tänkas utgöra en viktig del av den internationella arbetsdelningen och ekonomin. I våra fallstudier talas det om det färöiska diaspora, då det identifieras en historiskt långvarig tendens från färöiska kvinnor att resa till andra länder i regionen för att arbeta och skicka pengar hem till sina familjer på öarna.

9.8 Genus och välfärd

Som framgår i inledningskapitlet så finns det ett starkt samband mellan genusrelationer och de välfärdsmodeller som växer fram i olika länder. En av de mest refererade och applicerade indelningen av välfärdsmodeller är Esping-Andersens (1991) tre olika modeller; den skandinaviska, den kontinentala och den liberala vilket flera av författarna i denna antologi använder sig av. Modellerna diskuteras mer ingående i kapitel 1 Därför; här kommer de att analyseras ur ett genusperspektiv. Ett viktigt kriterium för kategoriseringen är de skilda välfärdsarrangemangens fördelning mellan stat, familj och marknad och det civila samhället. Analysen utgår till stor del från begreppen "commodification" och "decommodification". Esping-Andersen utgår från att industrialiseringen skapade lönearbetet och att arbetskraften blev en vara som såldes på en arbetsmarknad. Utifrån den ståndpunkten undersöker Esping-Andersen i vilken grad olika välfärdsstater kan sägas verka för att "avmarknadifiera" social välfärd på så sätt att tillgången till sociala tjänster inte är knuten till marknaden.

Det är just med grund i användningen av begreppen "commodification" och "decommodification" som den feministiska huvudkritik mot Esping-Andersen artikuleras. Kritikerna menar att det obetalda reproduktionsarbetet utelämnats i analysen, och därmed bortser denna från såväl den plats där det mesta av välfärdsarbetet utförs, nämligen hemmet, som från den arbetskraft som i störst utsträckning utför det, nämligen kvinnorna. (Johansson 2000) Därmed behöver graden av "decommodification" av arbetskraften inte nödvändigtvis ha sitt ursprung i social välfärdspolitik utan den likaväl komma från kvinnornas obetalda arbete (Lewis, J. 1996). Det som dessa genusforskare saknar i Esping-Andersens analys är insikten om att det finns en dubbelhet i att staten både "decommodifierar" och "recommodifierar" kvinnorna genom det dubbla förhållandet som både arbetsgivare och producent av offentlig service. Det finns många analyser som går ut på att staten övertagit ansvaret för visst reproduktionsarbete som tidigare utfördes i hemmet. Men det är lika sant att det arbetet fortfarande utförs av kvinnor både i hemmet och som betalt arbete i välfärdssektorn. Samtidigt innebär exempelvis statligt åtagande av välfärdstjänster i många fall att kvinnors obetalda reproduktionsarbete blivit offentligt och avlönat arbete och därmed går det att hävda att kvinnor blivit alltmer "commodifierade". Utvecklingen kan dock inte heller betraktas som enbart negativ eftersom kvinnor därmed fått en större självständighet och en möjlighet till egen försörjning. (Orloff 1993, Lewis 1996)

Många diskussioner och analyser om EU:s påverkan på välfärden har förts i och med en alltmer påtalad strävan att inte bara få en gemensam ekonomi och valuta utan även en gemensam social policy inom EU. Utgångspunkten för Nordiska ministerrådets välfärdsprogram är hur väl den Nordiska Välfärdsmodellen står sig i förhållande till EU:s konvergenskrav. I boken *Kvinnor arbete, familj och social policy i Europa* tog Jane Lewis redan för nästan tio år sedan upp relationen mellan familj och arbete eller mellan betalt och inte betalt arbete och hon ville med det ge en översikt över hur förhållandet ser ut mellan olika EU-länder, något som tidigare ignorerats inte minst av Europas regeringar.

Den nära sammankopplingen mellan genusstrukturer och välfärdsmodeller gör att i en analys av välfärdsstaten ur ett kvinnoperspektiv bör två viktiga faktorer i Esping-Andersens analys läggas till, nämligen frågan om i vilken utsträckning staten främjar eller förhindrar kvinnors tillgång till betalt arbete, d.v.s. möjligheten till autonomi och ekonomiskt oberoende, samt i vilken omfattning kvinnor har möjlighet att forma och upprätthålla ett eget hushåll. Med detta menas i vilken grad kvinnan själv kan försörja sig och sina barn. I detta resonemang är det viktigt att analysera huruvida välfärdsstaten utgår från ett enförsörjar- eller tvåförsörjarsystem när de välfärdspolitiska programmen utformas. Lewis (1993) slår fast att de flesta länder i Europa, förutom Sverige, har utgått från "the male breadwinner model". I länder med denna norm som utgångspunkt är kvinnligt förvärvsarbete i bästa fall något som har en underordnad betydelse i förhållande till kvinnors roll som hemmafru och moder. I de värsta scenarier är kvinnors arbete något som direkt motarbetas. (Lewis, 1993) Även McDowell (1999) hävdar att uppbyggnad av välfärdsstater skedde med grunden att kvinnor hade nyckelrollen i

familjen i de flesta industrialiserade länder. De byggde, med författarens ord, på en gammal ”genusordning”.

Denna feministiska kritik sammanfattades för tio år sedan av Jane Lewis med följande citat: ”Women can only enter Esping-Andersen’s analysis when they enter the paid labour market”(Lewis, 1993: 15) Därför är en viktig aspekt att ta hänsyn till huruvida staten stödjer kvinnors förvärvsarbete. Oavsett om kvinnors utträde på arbetsmarknaden kan definieras i termer av commodifiering eller decommodifiering är det otvivelaktigt intressant att jämföra hur olika modeller av statlig genuspolitik påverkar kvinnors möjligheter att förena förvärvsarbete och familj - och tvärtom hur välfärdspolicys utformas utifrån kvinnors position i familjen kontra arbetsmarknaden. Exempelvis i vilken utsträckning kvinnor ses som fruar och mödrar i första hand, om socialpolitiken utgår från en- eller tvåförsörjarsystem, vem som ska ta ansvar för barnen, om gifta mödrar arbetar, i vilken utsträckning och under vilka villkor de gör det, fördelningen av försörjning och välfärd som kommer från familjen, (maken), staten och arbetsmarknaden och det civila samhället, etc. Fördelningen av arbetet inom hushållet påverkas direkt och indirekt av statens genuspolitik. När det gäller kvinnorna är hushållsarbetsbördan varierande beroende på klasstillhörighet, ekonomiska förutsättningar och på var man befinner sig i livscykel, medan män fortfarande går tämligen opåverkade under de barnafödande åren och till och med arbetar mer, vilket exempelvis är fallet i såväl Sverige som Island vilket framgår av fallstudierna.

Ett faktum som påverkat denna fördelning är som sagt globaliseringen och den medföljande neoliberaliseringen. En del av utvecklingen är att det är många stater som övergått till vad man kallat en ”mixed economy of welfare”, d.v.s. en blandning av statliga åtaganden och ett ökat inslag av privatisering och marknadisering av välfärdstjänster. Detta har setts som en anpassning till den sociala policyn inom EU. England blir utmärkande för neoliberalisering beroende på att de startade omvandlingsprocessen mot en mer liberal välfärdspolitik före många andra, d.v.s. redan på 1980-talet. Det som hände då var att den engelska staten i mycket större utsträckning än stater i andra Europeiska länder vände sig till marknaden, familjen och den frivilliga sektorn som alternativa tillhandahållare av välfärd. (Denna utveckling påbörjade även i Sverige på 1990-talet; se vidare diskussionen i kapitlet om det civila samhället). Eftersom privata lösningar nästan alltid är knutna till inkomst och välstånd blir det nästan alltid så att kvinnor missgynnas. Mer frivilliga insatser är också genusbestämda men då beroende på att kvinnor jobbar i större utsträckning än män inom den frivilliga sektorn. T.ex. har Tyskland och Italien länge förlitat sig på välfärd från frivillig sektor där personer jobbar gratis eller mot låg betalning, en sektor som mestadels består av kvinnor (se även kapitlet om Sverige).

I alla länder där övergången till en blandad välfärd diskuterats har familjen varit ett viktigt inslag i argumentationerna. Speciellt i Storbritannien har detta tagit uttrycksformen att det helt enkelt är föräldrarnas (läs mödrarnas) angelägenhet att arrangera barnomsorg om de vill fina sig på arbetsmarknaden. Även äldreomsorgen har diskuterats i termer av att det bör lösas av det så kallade civila samhället. I diskussionen aktualiseras debatten om kvinnors roll i hem och arbetsliv. I Frankrike har man försökt med en ”neutral hållning” där det ska finnas ett genuint val för kvinnan att vara i arbete eller inte (frågan är om det är neutralt); i Sverige behandlas alla vuxna kvinnor som förvärvsarbetande, i Tyskland som hemmafruar men med möjlighet till barnomsorg (så de kan jobba inom frivilliga organisationer) och i Irland har regeringen aktivt jobbat för att sprida ut budskapet att kvinnors roller är de av mödrar och hustrur. Sammantaget tillbringar kvinnor alltmer tid på arbetsmarknaden men det är stor skillnad mellan länderna i det sättet på vilket förvärvsarbetet ser ut (McDowell, 1999).

Skandinaviska länder har hög förvärvsfrekvens för kvinnor men en hög andel arbetar deltid. Italien har låg förvärvsfrekvens men där jobbar de nästan alltid heltid. Detta kan också ses som olika former av lösningar eller olika utfall för de sätt på vilka genussystemen påverkar välfärdsmodellerna. Det är svårt att kombinera föräldraskap och förvärvsfrekvens och de svenska kvinnorna har gjort det genom att arbeta deltid. Detta gäller inte för de svenska männen eftersom de jobbar mer tid när barnen är små (vilket även är fallet för Island). Holländska männen är de som mest jobbar deltid i Europa. En annan intressant aspekt i det här avseendet är ensamstående kvinnor med barn. I vissa länder blir de

huvudförsörjare, medan exempelvis i England är de inte på arbetsmarknaden i någon större utsträckning, och faktiskt i mindre utsträckning än gifta kvinnor. Detta är en utveckling som blivit allt mer uppenbar i Sverige där man kan tala om ensamstående mammor som en grupp som fastnad i fattigdomsfällan.

Den Nordiska välfärdsmodellen inryms i Esping-Andersens terminologi i den skandinaviska välfärdsmodellen. Den har av flera forskare betraktats som kvinnovänlig eftersom den verkar gynna kvinnorna mest av alla hans modeller. Men som tidigare sagts finns det flera invändningar mot modellkonstruktionen. Det är kvinnorna som står för välfärden såväl i arbete som i hemmet, för att avnjuta välfärdens privilegier så måste de vara i förvärsarbete eller vara beroende av en man. I den allmänna debatten påpekas det ofta att de skandinaviska kvinnorna varit de mest privilegierade med de viktigaste reformerna som särbeskattning och barnomsorg. Sverige står då som överlägsen och även Norge i en europeisk jämförelse, fast barnomsorgen är mindre utbyggd i Norge än i Sverige. I en rapport skriven av svenska SCB (SCB, 2000) står att läsa att sysselsättningsfrekvensen för skandinaviska kvinnor är oslagbar och förklaringen ges att det är för att offentlig barnomsorg har gynnat de skandinaviska kvinnorna. Det är viktigt att i det sammanhanget påpeka att varken föräldraförsäkring eller barnomsorg är en kvinnofråga och att den skandinaviska välfärdsmodellen fortfarande är lång ifrån jämställd. Det finns å andra sidan en stark könssegregering på arbetsmarknaden och de mesta av föräldraledigheten tas som sagt ut av kvinnorna. Och dessutom kan man se det som en lösning på genuskonflikten, att kvinnor i stor utsträckning jobbar deltid i offentliga sektorn. Det går inte att försörja sig på att jobba deltid i offentliga sektorn (inte minst med tanke på de låga lönerna) så då blir det tveksamt att tala om ett tvåförsörjarsystem. Systemet som en kvinnofälla visades sig när familjestrukturen ändrade sig och var femte kvinna blev ensamstående.

En till kritik som bör läggas till både Esping Andersens modeller och till den traditionella kvinno- och jämställdhetsforskning är att de tar föga eller ingen hänsyn till klass och etnicitetsskillnader i hur kvinnornas arbetsmarknad och vardagsliv kan se ut, även här beroende på hur staten löser genuskonflikterna genom central, lokal och sektoriell politik. I ett annat sammanhang slår vi författarna fast att det finns vissa oroväckande tecken på att visa svenska kommuner kan hålla på att tillämpa en rasifierad politik i välfärdshanteringen av barn- och äldreomsorgen. (Johansson och Molina 2002) Fördomar om att "invandrarkvinnor" sedda som en homogent konstruerad kategori skulle ha en tendens att själva ta hand om barn och äldre har lett i vissa fall att anpassa omsorgens utbud till en befolkning som antas vara mindre benägna än majoritetsbefolkningen att efterfråga dessa välfärdstjänster. Denna statliga diskriminerande politik har kallats rasifiering av välfärdsstaten eftersom det handlar om en konkret politik som hämtar sitt stöd i dominerande rasistiska (och sexistiska) övergripande strukturer i samhället (se även Faist 1995). En tystnad kring dessa brister i den svenska jämställdhetsdebatten tillsammans med föreställningar om överlägsenhet omger den svenska mainstream feminismen med en problematisk etnocentrism. (de los Reyes, Molina och Mulinari 2005) I det närmaste frågar vi oss hur kvinnors roll på arbetsmarknad och i samhällsliv ser ut i de nordiska länder som representeras i denna bok?

9.8.1 Nordiska kvinnors roll i den nordiska välfärdsmodellen

Samhällen med en dominans av primärnäringar- skog och fiske har av tradition en stark könssegregering då detta betraktas som manliga näringsgrenar. Kvinnornas ansvar har traditionellt varit hemmet. Nu när det postindustriella samhället bryter in, bryts könsmonstren. Även om detta skett vid olika tidpunkter, med Färöarna som senaste exempel bland de inkluderade länder/regionerna i projektet, är kvinnorna i Norden väl etablerade på arbetsmarknaden. Island, Sverige och Norge uppvisar samma mönster där det stora språnget på arbetsmarknaden skedde på 1960-talet och då var det mest utmärkande var att de gifta kvinnorna gick ut på arbetsmarknaden. Det är dock skillnad mellan män och kvinnor på så sätt att kvinnor jobbar deltid i stor utsträckning i båda länderna. Samtidigt som kvinnorna i periferin blir allt mer förankrade på arbetsmarknaden är det tvärtom så att männen får allt större svårigheter att återfå förankringen på arbetsmarknaden efter att ha förlorat sina arbeten inom de traditionella skog- eller fiskerinäringarna bland andra. Den globala ekonomin har påverkat männens traditionella arbetsmarknader i större utsträckning, då kvinnor oftare är sysselsatta

inom platsrelaterade tjänster, inte minst inom den lokala välfärdsproduktionen. Men det finns naturligtvis ett hot mot detta i och med att neddragningar inom välfärdssektorn kommer att, med hänvisning till den könssegregerade arbetsmarknaden, främst drabba kvinnors sysselsättning. Det finns inget som tyder på att kvinnors högre förvärvsfrekvens har utmanat de lokala genuskontrakten. Männerna kan också sägas reproducera, men det är i form av vedhuggning och insatser i lokalsamhället, och inte genom en utökad omsorg om barn och hushåll.

9.8.2 Norden och välfärden

I Sverige och i Norge har förskjutningen av ansvaret för välfärden från stat till kommun lett till att i linje med Borja Castells resonemang (1997) är det just här som mycket av den lokala välfärden och den lokala infrastrukturen produceras. Förutom basverksamheter som skola, barn och äldre och social omsorg, tar kommunerna hand om primärvård, gator och parker, kollektivtrafik, förvaltning av byggnadsbestånd och anläggningar, bygglovsgivning, vatten och avlopp, sopor, natur och miljö kulturliv och demokrati. Mycket av de tekniska verksamheterna har dock efter avregleringen lagts ut på entreprenad (se vidare Sverige kapitlet). Det har också efter avreglering och marknadsanpassning skett ett ökat inslag av privata entreprenörer och olika former av partnerskap och entreprenader som tidigare inte förekommit, då vård- och omsorg ansågs vara en offentlig uppgift. Den skandinaviska modellen utmanas på detta sätt och såväl i Norge som i Sverige ser vi orienteringar mot en mer liberal modell och marknadsbaserade lösningar.

På Färöarna begränsas det kommunala åtagandet till skötsel av hamnanläggningar, skola, äldreomsorg och nu även barnomsorgen som är under uppbyggnad, till skillnad från övriga länder i Norden som byggde upp sin barnomsorg under 1970-talet. Här innebär förändringen ett *utökat* åtagande från den offentliga sektorns sida. Färöarna har länge vilat på ett mer familjistiskt (familjebaserat) välfärdssystem likt det kontinentala systemet i södra Europa. På Färöarna har man inte följt den danska välfärdsmodellen vilket är värt att notera är en skillnad mot Grönland som hade Danmark som förebild i uppbyggnaden av ett offentligt finansierat välfärdssystem. Under de senaste åren har kvinnornas roll på arbetsmarknaden stärkts både på Färöarna och på Grönland. Och som i många andra länder märks där en sammankoppling mellan ett ökad deltagande på arbetsmarknaden och ett ökad deltagande i den lokala politiken. (se Färöarna kapitlet).

I Islandsstudien framgår det med tydlighet att det finns en skillnad mellan kvinnors roll på landsbygden och i centrala Reykjavik, något som har påverkat kvinnors flyttningmönster. Författarna skriver om ett kvardröjande av "försörjarhusmodersidealet" på landsbygden som gjort att kvinnor söker sig till storstadsområdet, inte minst de ensamstående kvinnorna. Den Isländska välfärdsstaten är på några områden annorlunda än den övriga nordiska. Ett exempel på skillnader är att varken arbetslöshetsersättning eller barnomsorgsavgifter är kopplade till lönenivåer vilket gjort att det i vissa fall inte är lönande att förvärvsarbeta som lågavlönad kvinna. Detta kan ha hämmat ökningen av den kvinnliga förvärvsfrekvensen menar författarna. De grönländska kvinnorna har haft olika roller genom tiderna vilket beskrivs genomgående i kapitlet om Grönland. Sammantaget var industrialiseringen av fiskenäringen en viktig vändning för kvinnorna på så sätt att fiskeindustrin blev en arbetsplats för kvinnor som tidigare jobbat oavlönat i familjens företag.

9.9 Avslutande kommentarer

Välfärdsmodellerna i Norden befinner sig i dagsläget under förändring på grund av en mängd olika parallellt pågående processer. Några av dessa processer är kvinnors förändrade roller i det (globala) ekonomiska systemet, internationella migrationsrörelser (som leder till globala kulturer och nya genusidentiteter), samt globalisering av politiken (med neoliberalisering som följd). I en studie som genomfördes i mitten av 1990-talet finner Kautto et.al. (1999) att utvecklingen av välfärdsstaten i de nordiska länderna är tämligen stabil. Flera studier hade redan påpekat att det går att identifiera en nordisk välfärdsmodell, eftersom de nordiska länderna uppvisat likheter när det gäller hög

sysselsättning inte minst bland kvinnor, hög andel kvinnor i politiska beslutsorgan, och en välutbyggd offentlig sektor som erbjuder barnomsorg och äldreomsorg (Bergqvist, 1999).

Resultaten i dessa studier förlorar tyvärr aktualitet då det generellt går att säga att den nordiska välfärdsmodellens grundpelare, d.v.s. ett välfärdssystem med offentlig finansiering och ansvar och som kännetecknats av en universalistisk grundtanke om allas rätt till välfärd oavsett geografisk och social belägenhet, är på väg att radikalt och kanske även definitivt förändras. Gemensamt för de nordiska länderna är att de gamla modellerna utmanas och ifrågasätts när det gäller finansiering, verksamhetsinnehåll, organisering och huvudmannaskap.

De genomförda studierna baserades huvudsakligen på jämförelser mellan Sverige, Finland, Norge och Danmark. I våra studier i Nordkalotten visar det sig att det är tre förhållanden som påverkar möjligheten att göra en generell beskrivning av en nordisk välfärdsmodell. Dels innefattar studien även Västnorden som gör att andra mönster växer fram, dels råder det speciella förhållanden i periferin som leder till en varierad utveckling. Utvecklingen av välfärdsstaten har skett vid så olika tillfällen att de olika länderna kan i vissa avseenden sägas befinna sig i en uppbyggnadsfas i vissa av de studerade länderna och in en avregleringsfas i andra.

Geografer har oftare gjort undersökningar om skillnader och lokala variationer på en lokal nivå än jämförelser nationer emellan. Resultaten pekar på att nationella studier inte ger en rättvis bild av en nations välfärdssystem då våra studier visar att de perifera delarna av Norden lever under delvis annorlunda förhållanden än centrumregionerna. Regionalpolitiken och välfärdsstatens fördelning principer går inte alltid hand i hand och det är inte minst därför de fördelningspolitiska målen utmanas. Kommunerna i periferin får allt svårare att uppfylla en god välfärd för sina medborgare. Detta kan ses både direkt och indirekt som resultat av den ideologiska globaliseringen och den nya neoliberala ekonomin. I det nya globala paradigmet blir det svårt för de regioner av den karaktär som de som ingår i vår studie att hävda sig. I den globala kontexten betraktas dessa regioner och platser som semiperifera eftersom de tillhör starka nationella stater, men i den nationella och regionala kontexten måste de ses som perifera p.g.a. deras utsatta situation i den internationella konkurrenspräglade alltmer öppna marknaden. Detta ingenmansland som regionerna och platserna i Nordkalotten hamnar i, gör dessa ännu mer sårbara i och med att de kan anses inte vara objekt för någon särskilt utjämnande regional politik, samtidigt som de blir mer och mer deprimerade när de neoliberala vindarna blåser starkt.

Det är alltså på varierande sätt att globalisering har påverkat Nordkalottens platser och delregioner. Den feminisering av arbetskraften som flera studier om globalisering ur ett genusperspektiv påpekar har påverkat våra undersökningsområden inte minst med en stigande konkurrens och minskande marknadsandelar när det gäller de tidigare dominerande primärnäringarna, vilket har lett till en låg sysselsättningsgrad och stigande arbetslöshet och avbefolkning i området. Vidare har strukturomvandlingen gett en ökad efterfrågan på en lågavlönad, lågutbildad flexibel arbetskraft, vilket kvinnor på grund av det generella patriarkala systemet bidrar med.

Den ideologiska dominerande neoliberala anda som präglar globaliseringen har inneburit i flera av de studerade fallen viktiga nedskärningar i välfärdssektorn. Den nordiska välfärdsmodellen har utan tvivel utsatts för en utmaning i form av en ökad neoliberalisering vilket har lett till en ökad tilltro till marknadskrafter och konkurrensutsättning även när det gäller välfärdstjänsterna. Hur detta påverkat kvinnor, män, olika etniska grupper, barn och äldre, etc. olika måste vi från forskningens sida generera betydligt mer kunskap om. Vissa nationalstater i regioner visar då en stark tendens till tillbakadragande och en ökad tilltro till det så kallade civila samhället, alltså familjen och den frivilliga sektorn. I andra delar av regionen som Färöarna och Grönland finns det dock hopp om att denna process inte kommer att inträffa eller att den fördröjs p.g.a. de befinner sig i dagsläget i en uppbyggnadsfas av välfärdsstaten. Ytterligare en uppmuntrande aspekt är att samtidigt som den globala världspolitikerna verkar bli allt mer manligt dominerad, ökar precis som Borja & Castells (1997) påpekar kvinnors deltagande i den lokala både formella och informella politiken. Folkeupproret i Finnmark är ett sådant exempel och en växande kvinnorörelse på Färöarna ett annat. I Norrbotten finns

det exempel på kvinnoorganisationer som kämpar för den lokala utvecklingen, som t.ex. Älvkraft, en förening som stöttar kvinnor som driver egna företag.

Benedict Anderson (1991) har sagt att nationen utgör en kollektiv föreställning. Gemenskapen existerar i diskurserna och föreställningarna men på det konkreta planet har medlemmarna i dess kollektiva institutioner som nationerna är, väldigt lite och inget givet gemensamt. Nationerna är kulturella ting, konstruerade genom flaggor, kartor, byggnader gemensamt uppförande och politisk retorik. Uttrycket ”kamratskap” blir då frågan om en vit, medelklass heterosexuell maskulin solidaritet. Precis som brittiskhet är vit och manligt (McDowell 1999) är svenskhet, norskhet, etc. också definierade i de termerna. Det går inte att frikoppla nationen från dess sexistiska och rasistiska innebörd. (Wallerstein och Balibar 1991, Yuval-Davis 1997) Nationalstaten och konstruktionen av manligt/kvinnligt, vit/icke-vit och dess effekter på välfärdspolicyn är mycket viktiga områden att ta upp inte minst i regionalutvecklings sammanhang.

I ljuset av de nya utmaningar som det neoliberala, maskulinistiska och etnocentriska projekt som globalisering representerar blir den roll som nationen spelat ifrågasatt på mångdimensionella sätt. Nationalstatens roll har varit ett central element i hela det här projektets genomförande. Här i ljuset av vad globaliseringen med sina främsta processer som den nya ekonomin, de transnationella migrationerna och de diasporiska identiteter som dessa skapar, de ojämlika villkor som reproduceras från plats till global nivå och vice versa, blir nationalstaten som vi har sett längs kapitlet, intressant att diskutera ur olika synvinklar. Nationalstaten är centrum inriktat. Dess självdefinition är både inkluderande och exkluderande i termer av social rättvisa har det påstås (Borja & Castells, 1997). Detta ambivalenta inklusion och exklusion gäller likväl för den rumsliga identitetsskapande. Vilka territorier ingår i nationalstaten och under vilka villkor hänger dessa nära samman med centrum-periferilogiken som nationalstatensdiskurserna bygger på? Representerar Lappland den Finska nationalidentiteten? Är Hammerfest en del av Norges stolta nationalidentitet? Representeras Norrland som något annat än ett exotiskt attraktivt turismål i Sverige? De platser och områden i den större regionen Nordkalotten som projektet studerat, befinner sig i just en ambivalent relation till sina respektive nationalstater. Även dessa territoriella maktförhållanden kan förstås bättre med hjälp av en intersektionell analys där artikuleringarna med grund i sexism och rasism ingår som centrala element. Vi vill därmed insistera i den här avslutningen i att intersektionella studier behövs för att kunna förstå vilka mekanismer som samverkar i produktionen och reproduktionen av maktförhållande som på global, nationell, lokal och individuell nivå påverkar kvinnors och mäns vardagsliv behövs. Slutligen är den nationella och den lokala politikens roll avgörande i sammanhanget och vi efterlyser likväl flera studier om hur skiftningar i statens policy kan tänkas påverka perifera regioner som de studerade.

Referanser

Balibar, Etienne och Wallerstein, Immanuel 1991. *Race, nation, class: ambiguous identities*. London: Verso.

Bergquist, C. m.fl. (red)1999. *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Universitetsforlaget/NMR.

Anderson, Benedict, 1991. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Rev. and extended ed. London: Verso

Brah, Avtar 1992. *Difference, Diversity and Differentiation*, i Donald, James & Rattansi, Ali eds) *Race, Culture and Difference*, London: Sage Publications in association with the Open University Press.

Borja, Jordi and Manuel Castells 1997. *Local & Global. Management of Cities in the Information Age*. London: Earthscan.

- Butler, Judith P. 1990. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina, och Diana Mulinari (red.) 2002. *Maktens (o)lika förklådnader — Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: ATLAS.
- de los Reyes, Paulina och Mulinari, Diana 2005. *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Dicken, Peter 1998. *Global shift: transforming the world economy*. 3. ed. London: Chapman.
- Dokumentär ”12 industriminnen”, SVT 1 augusti 2004.
- Esping-Andersen, Gøsta 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Oxford: Polity Press.
- Faist, Thomas 1995. 'Ethnization and racialization of welfare-state politics in Germany and the USA' *Ethnic and Racial Studies*, 18(2), s. 219-250.
- FN 2002. *Gender and Development*.
- Hanson, Susan and Pratt, Geraldine 1995. *Gender, work and space*, London: Routledge.
- Haraway, Donna J. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, London: Free Association Books.
- hooks, bell 1984. *Feminist Theory: From Margin to Center*, Boston, MA: South End Press.
- Johansson, Susanne 2000. *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller: fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*. Doktorsavhandling, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Geografiska regionstudier nr 40.
- Johansson, Susanne och Molina, Irene 2002. *Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv*. I Karstensen, Guro (red.) *Subjekt, politik och könskonstruktion: det jämställda Norden som framtidsverkstad*.
- Johansson, Susanne & Molina, Irene 2002. *Kön och ras/eticitet i rumsliga identiteters konstruktioner*. I de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red) *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: ATLAS.
- Kautilio, Mikko, Heikkilä, Matti, Hvinden, Bjørn, Marklund, Staffan & Ploug, Niels 1999. *Nordic Social Policy. Changing welfare states*. London: Routledge.
- Laurie, Nina, Dwyer, Claire, Holloway, Sarah & Smith Fiona 1999. *Geographies of New Feminities*. Harlow: Longman.
- Leslie, D. 1993. *Femininity, post-Fordism, and the 'new traditionalism'*. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1993, volume 11, s. 689-708.
- Massey, Doreen 1991. *A global sense of place*. I: *Marxism Today*, June, 24-29.
- Massey, Doreen 1994. *Space, place and gender*. Oxford: Polity Press.
- McDowell 1999. *Gender, identity and place: understanding feminist geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Molina, Irene och Tesfahuney, Mekonnen 1994. ”Multikulturalism i teori och praktik”. I: *Häften för kritiska studier* 1/94, s. 4-13.

Orloff, A.S. 1993. *Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare states*. *American Sociological Review* 58 (3): 303-318.

Pollock, Griselda 1988. *Vision and Difference: Femininity, Feminism and Histories of Art*. New York: Routledge.

Thörn, Håkan 2002. *Globalisering*. Stockholm: Atlas.

Taylor Peter J. och Flint, Colin 2000. *Political Geography, World-economy, nation-state & locality*. Prentice Hall.

Urry, John 2003. *Global Complexity*. Cambridge: Polity.

Wallerstein, Immanuel 1974. *The modern world-system*. New York: Academic Press.

Wallerstein, Immanuel 2005. *Världssystemanalysen: en introduktion*. Stockholm: Tankekraft.

Yuval Davis, Nira 1997 *Gender and Nation*, London: Sage Publications.

Ålund, Aleksandra och Schierup, Carl-Ulrik 1991. *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Gower.

10 Civilsamhällets lokala genuskontrakt

Anna-Karin Berglund, Marie Nordfeldt,
Susanne Stenbacka och Kirsten Stien

“Is civil society the answer? In an era of transition to market economies and political democracies, civil society is said to provide the social capital, the trust, the cooperation and the legitimacy that make market relations and pluralist politics possible. Civil society is celebrated as a panacea, a silver bullet, that can cure the ills afflicting post-modern societies, states and economies.” (Hoerber Rudolph 2004:64)

10.1 Introduktion

Ett tema som på olika sätt återkommer i de fallstudier som presenteras i denna antologi är det civila samhällets roll eller funktion i de strukturella förändringsprocesser på arbetsmarknaden och i välfärden som kännetecknar de nordligaste delarna av Sverige, Norge, Finland, Island, Färöarna samt Grönland. I detta kapitel avser vi att samla de beskrivningar av civilsamhället och dess roll(er) som lyfts fram i de studerade kommunerna och regionerna till ett eget tema. I de olika fallstudierna finns exempel på civilsamhällets roll som en del av den lokala arbetsmarknaden; som välfärdsproducent; som en arena för politisk mobilisering; som en del i skapandet av en lokal identitet och som en informell ekonomi. Civilsamhällets – både formella och informella - dimensioner utgör på dessa olika sätt pusselbitar i de handlingsstrategier (anpassning/coping och/eller motstånd/resistance) som utvecklas på den lokala nivån som svar på pågående förändringsprocesser (Bærenholdt & Aarsæther 1998)¹²³.

I projektet studeras alla samhällsförändringar utifrån ett genusperspektiv. I detta kapitel är därför avsikten att problematisera det civila samhällets roll(er) på den lokala nivån utifrån ett genusperspektiv. Belyser exemplen i de nordiska fallstudierna skillnader eller likheter i mäns och kvinnors mobilisering, engagemang och arbete inom det civila samhället? Återspeglas genuskontrakt som är förhärskande inom andra samhällsområden även inom det civila samhället, eller kan man identifiera andra kontrakt som bygger på andra bevekelsegrunder? Vilken plats har genusrelationerna i det civila samhället inom de lokala genuskontrakten? Dessa är diskussioner som vi avser att föra i kapitlet. Civilsamhället har inte undersökts på ett likartat och systematiskt sätt i de olika fallstudierna och en systematisk komparativ analys är därför inte möjlig. Diskussionerna syftar snarare till att belysa olika sidor av civilsamhället i den nordiska periferin och problematisera de förväntningar, dess funktion och genuskontrakt vilka kan vara mer eller mindre lokalt avhängiga.

Globaliseringens roll för de strukturella förändringar som vi nämnt ovan är betydande, vilket också medför påverkan på och konsekvenser för civilsamhällets karaktär. Globalisering kan på ett vis liknas

¹²³ Bærenholdt & Aarsæther beskriver “coping” som aktiva och subjektiva handlingar som dock är påverkade av de ramar av möjligheter och begränsningar som omgärdar varje situation. ”Coping is mastering of possibilities, or more concrete: How people engage in strategies which make sense to themselves” (Bærenholdt & Aarsæther 1998, s 30).

vid en process som verkar på olika nivåer samtidigt – från det globala till det lokala. ”*Dersom globalisering berre skjedde globalt, ville få av oss merke det noko saerleg. Det er først når ho arbeider seg ned til det nasjonale og lokale, at globaliseringa kjennest på kroppen til folk flest. Verknadene av globalisering kjem til syne på det nasjonale og lokale planet.*” (Wollebaek & Selle 2002:231) Wollebaek och Selle skriver om hur globaliseringen påverkar organisations-samhället, och menar att ett synsätt är att det lokala fått en ökande betydelse i och med att staten försvagats – lokalt engagemang kan få större genomslagskraft och upplevs som mer meningsfullt – ”*deltakingseffektivitet*”. En alternativ tolkning är enligt författarna att ”nationsbygget är slutfört” och att långsiktiga politiska processer är mer otydliga och därmed inte lockar till tidskrävande arbete. Organisationer kommer därmed att mera spegla det befintliga samhället och mindre att försöka förändra det (Wollebaek & Selle 2002:231f).

Om vi anlägger ett perspektiv där civilsamhälle och organisationer betraktas utifrån sin lokala kontext finner vi att det är präglad av bland annat historia, lokala relationer och beroendeförhållanden och även att det lokala möter påverkan utifrån på olika sätt. Det är därmed svårt att beskriva *ett* civilsamhälle och vi kommer i stället att diskutera olika sidor av det som kan förekomma på olika platser. Vissa aspekter är gemensamma utifrån den nordiska periferin, andra karakteriserar en region eller en plats. Det norska exemplet knyter an till samhällsförändring initierad av krafter utifrån medan exempelvis diskussionen om civilsamhället i den svenska studien kan knytas till befolkningens och bebyggelsens geografi.

10.2 Hur kan man definiera det civila samhället?

Uttrycket och förståelsen av det civila samhället vilar på skilda idétraditioner och det har haft olika innebörd och roll i olika perioder och på olika platser (Wijkström och Lundström 2002). Begreppet civilsamhälle har sina samtidshistoriska rötter i tanken om folklig motkraft till en auktoritär stat eller diktatur (Stark och Hamrén 2000). Trägårdh (1995, 1999) härleder uttrycket civilsamhället till medborgarrättsrörelserna i Östeuropa, som en kritik av den totalitära kommunistiska staten, samt till Latinamerika där det civila samhället utgjorde grunden för det demokratiska motståndet mot militärdiktaturerna. Det politiskt laddade begreppet i början av 1990-talet – civila samhället - som förknippades med en nyliberal eller socialkonservativ kritik av välfärdsstaten – har sedan avdramatiserats men också kommit att bli mer diffust (Trägårdh 1999).

Inom en stor del av forskningen om välfärdsstater och välfärdsstatsförändringar har emellertid intresset för det civila samhället inte fått något större genomslag. I t ex Esping-Andersens (1990) ofta refererade analyser av välfärdsregimer delas samhället upp i tre delar – staten, marknaden och familjen. Aktiviteter och organisationer som inte går att sortera in i denna triangel lämnas utanför analysen. En uppdelning som blivit vanligare inom forskningen om det civila samhället är att istället utgå ifrån fyra samhällssfärer eller sektorer. (se t ex Van Til 2000, Wijkström och Lundström 2002, Trägårdh 1999, Blennberger 2004). Wijkström och Lundström (2002) menar att civilsamhället kan betraktas som en av flera domäner i samhället, som vilar på särskilda tankekonstruktioner. I deras tolkning är civilsamhället en av fyra domäner, eller sfärer, i samhället där familj och samliv, näringsliv och stat utgör de övriga domänerna.

Att dela upp samhället i sfärer och/eller sektorer utgör en idealtypisk uppdelning. I realiteten sker en ständig interaktion mellan de olika sektorerna och vissa verksamheter och aktiviteter befinner sig i gränslanderna med karaktärsdrag från de olika sektorerna. Små lokalt förankrade organisationer eller aktioner på gräsrotsnivå har t ex en nära koppling till hushållen (Lorentzen 1995). I gränsen mellan civilsamhälle och hushåll/familj pågår t ex informellt omsorgsarbete och anhörigas hjälpinsatser för äldre (se Hansson, Jegermalm & Whitaker 2000, Forssell 2004, Jegermalm 2005). Den s k nykooperationen gränsar många gånger till näringslivet, i det att man producerar varor och tjänster. Samtidigt är t ex kooperativ aktiva inom vård och omsorg starkt beroende av offentliga medel (Wijkström och Lundström 2002). På detta sätt gränsar de sociala kooperativen även till den offentliga sektorn. Relationerna förändras också över tid. I den Färöiska fallstudien (se Jacobsen & i

Jákupsstovus studie av Färöarna) beskrivs en pågående förändringsprocess där frågor och problem flyttar från familjen till den ideella sektorn i och med att man börjar starta klient- och intresseföreningar.

Vad som är det civila samhällets särart är inte helt enkelt att peka på. Det är inte ovanligt att det betraktas som en restpott av det som faller utanför de övriga sfärerna (Blennberger 2004). Ett förslag till särart är att det civila samhällets organisationer är idéburna. Blennberger menar att detta är relevant för vissa organisationer men inte för huvuddelen av organisationerna som inkluderas i det civila samhället. Idéer har också betydelse för verksamheter inom den offentliga sektorn och näringslivet. Blennberger lyfter istället fram att sociala formationer och handlingar inom det civila samhället är ett uttryck för *frivilliga val*. Föreningsmedlemskap, vänskap, informella hjälpinsatser samt vilka informella sociala arenor och arrangemang vi deltar i – bygger på fria val även om det inte alltid är så psykologiskt sett. Blennberger menar att denna sociala valfrihetsaspekt kan ses som civilsamhällets särart.

En åtskillnad kan göras mellan en mer *formell* och en mer *informell* del av civilsamhället. I denna uppdelning utgörs det formella civilsamhället av medlemskap, deltagande och insatser inom föreningar och medborgarsammanslutningar av olika slag. Det formella civilsamhället utgörs således av *föreningar och frivilligorganisationer deras verksamheter* (som kan drivas av anställd personal) samt *frivilliga personinsatser* (oavlönade eller symboliskt arvoderade) inom föreningarnas ram. I den mer informella delen av civilsamhället inkluderas vänskaprelationer och tillhörighet till sociala nätverk. Blennberger (2004, s 12) beskriver detta som ”sociala formationer som har en viss fasthet och stabilitet över tid men de regleras inte av föreningslivets protokollär”. Exempel på sådana informella aktiviteter är hjälp- och omsorgsinsatser för vänner, grannar och arbetskamrater. I det informella civilsamhället kan man också inkludera mer tillfälliga och spontana sociala formationer och möten som t ex deltagare på ett idrottsevenemang, gäster på ett café och liknande möten. I våra fallstudier från den nordiska periferin finns även andra exempel på informellt civilt samhälle, t ex i form av ett informellt utbyte av varor och tjänster och sociala nätverk som bygger på ett gemensamt identitetsskapande, t ex ”mansfamiljer”¹²⁴ (Rossvær 1998)

Aktiviteter och organisationer inom civilsamhället benämns och definieras på många olika sätt. I den nordiska kontexten används t ex uttrycken folkrörelse, tredje sektorn, ideell-, frivillig sektor eller organisationer, social ekonomi, Kooperation eller anglosaxiskt inspirerade begrepp som non-governmental organisations (NGO's). Vilket begrepp som används är relaterat till vilket perspektiv som anläggs. I detta kapitel ansluter vi oss till idén om det civila samhället som en av fyra domäner i samhället som omfattar både formellt organiserade verksamheter och informella verksamheter i form av nätverk och sociala rörelser. Vi använder oss av det civila samhället som en ram för de verksamheter vi diskuterar i kapitlet och använder oss sedan av olika termer för dessa verksamheter, beroende på hur de omnämns i de skilda fallstudierna. I samtal om civilsamhället och de begrepp och termer som omgärdar denna sfär finns ett slags för givet tagna positiva associationer, som att det civila samhället innebär något gott per se. Wijkström och Lundström (2002) lyfter fram i diskussionen att det civila samhället även omfattar organisationer som i sina mål och/eller medel inte nödvändigtvis står i samklang med den bredare ”allmänhetens” värderingar i ett samhälle vid en given tidpunkt.

I en nordisk kontext har folkrörelsetraditionen varit, och är fortfarande, dominerande, med breda medlemsbaserade organisationer uppbyggda utifrån en demokratisk struktur. Folkrörelser ses som viktiga skolor för demokrati där man med Hilding Johanssons (1993) terminologi lär sig demokrati genom att praktisera den. Folkrörelserna har också fungerat som ett instrument för politisk mobilisering och en röst för medborgarna i relationen till statsapparat och arbetsgivare (Wijkström och Lundström 2002). Under 1980- och 1990-talen har emellertid även andra ”röst”-organisationer uppmärksammats inom forskningen; det som uppfattas vara ”nya sociala rörelser”. Till dessa räknas exempelvis Kvinnorörelsen, Miljörorelsen, och Urfolksrörelser. Gemensamt för dessa sociala rörelser är att de uttrycker ett missnöje med sociala och/eller politiska förhållanden. Ytterligare en gemensam

¹²⁴ Uttrycket ”mansfamiljer” beskrivs i det inledande kapitlet.

nämnamn är att de befinner sig utanför samhällsinstitutioner och etablerade politiska beslutshierarkier (Freeman, ed. 1983). Att skapa en gemensam mening och identitet i en grupp av människor kan utgöra början till en social rörelse. Alberto Melucci (1991) ger lösligt sammansatta nätverk av bekantskaper och vänskaper en viktig roll för själva rekryteringsprocessen i vilken enskilda fångas in i ett kollektivt engagemang eller en social rörelse. Olika typer av lokala utvecklingsgrupper och aktionsgrupper i den nordiska periferin har som fenomen betraktat, flera teoretiska beröringspunkter med idétraditionen om sociala rörelser. Under 1990-talet har t ex den svenska landsbygdens byarörelse med centralorganisationen Folkrorelserådet i spetsen, diskuterats som ett exempel på en ny folkrorelse i Sverige (SOU 1996:71). Motsvarande mobilisering på landsbygden skedde också i Finland under 1990-talet. Man har emellertid också ifrågasatt om inte vissa av dessa nya sociala rörelser kan karaktäriseras som fragmentariska och lösliga associationer av utomparlamentariska grupper, enfrågegrupper och grupper för särintressen - snarare än som idéburna föreningar (Johansson 1993: 80 och 115-116). Under 1980- och 1990-talet har forskare även uppmärksammat behovet av att införa ett rumsligt perspektiv i analyser av sociala rörelser (Agnew 1987, Chouinard 1990, Routledge 1992, 1996, 1997, Berglund 1998). Routledges och Berglunds studier påvisar kopplingen mellan den enskilda människans känsla för platsen, det sociala livet på platsen och stärkandet av den sociala rörelsens kollektiva identitet.

Det civila samhället kan fungera som en demokratiskola för många medborgare, men studier visar också att det politiska deltagandet i samhällslivet är större bland höginkomsttagare, högutbildade och väletablerade medborgare, medan lågutbildade och låginkomsttagare och mindre etablerade i samhället är betydligt sämre rustade att delta – till och med i civilsamhällets föreningsliv (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Vogel, m fl 2003). Detta kan diskuteras i termer av politiskt självförtroende eller politiskt kapital. Det kan konstateras att det politiska medborgarinflytandet och civilsamhället är ojämnt och att resursstarka i samhället uttrycker sin vilja och blir hörda i långt högre utsträckning än andra. SNS Demokratiråds rapport 1995 pekar på att det i den svenska representativa demokratin handlar om en systematisk och permanent underrepresentation av vissa grupper och hävdar att detta hotar att undergräva den politiska processens trovärdighet och legitimitet (Rothstein 1995).

Berglund (1998) lyfter fram de olika typer av verksamheter som kan utgöra det lokala föreningslivet och de informella intressegemenskaper som i sin tur skapar utgångspunkten för de lokala utvecklingsgrupperna och även grunden till sociala gemenskaper och ekonomiska nätverk på lokal nivå. Det kan röra sig om bygdegårdsföreningar, idrottsföreningar, kyrkligt församlingsliv, handarbetsföreningar, samarbetande grannar, spelmannslag, jaktlag, fiskevårdsföreningar, föräldragrupper, tillfälliga arbetslag osv. Berglund beskriver detta som att vissa organisationer främst är inriktade mot reproduktion – det handlar om att upprätthålla en viss nivå av service i byn för att den inte skall ”dö ut”. Andra grupper är mer inriktade mot produktion - att utveckla projekt som kan bli kommersiella företag. Det är denna senare som är det lokala utvecklingsarbetets yttersta syfte men dess främsta resultat blir välfärdsförhöjande i form av samvaro, trivsel och bevarande av service. Herlitz (1998) konstaterade att grupperna liknar varandra i organisation, struktur och vilka frågor man arbetar med, oavsett geografisk hemvist. Berglunds (1998) studie visar dock att gruppernas karaktäristik präglas av lokala förutsättningar och att de kan betecknas som ”platsrelaterad social rörelse”, där ekonomiska och sociala dimensioner flätas samman med kopplingen och identifieringen med bygden.

10.3 Det könssegregerade civilsamhället

Förståelsen av könsmonster och könsrelationer i arbetet inom detta projekt bygger på idén att genus, det sociala könet, formas i pågående sociala och kulturella processer (Connell 1995). Det manliga och kvinnliga skapas i relationerna mellan män och kvinnor men också inom det genus som man själv tillhör. De relationer mellan män och kvinnor som är dominerande i en viss tid och i ett visst samhälle kan beskrivas som ett kontrakt mellan könen. Hirdman (1994:66) definierar ett sådant genuskontrakt som ”den sociala norm som vid olika tidpunkter existerar när det gäller kön: plats, sysslor och

egenskaper”. Genuskontrakten bygger på en osynlig maktrelation bestående av en övertagen, kulturellt nedärvd överenskommelse, ett slags (tvångs)band mellan två enheter. Hirdman poängterar att kontrakten inte skall tolkas som ett kontrakt skrivet mellan två likvärdiga parter med samma möjligheter att påverka kontraktets innehåll. Kontraktet bör uppfattas som en förenkling som kan användas för att renodla och analysera det komplexa beroendet mellan män och kvinnor.

Kombinerat med geografiska teorier om rumslig arbetsdelning, hur platser skapas och omskapas över tid genom lager av ekonomiska, politiska och sociala aktiviteter samt hur könssegregeringen i arbetslivet påverkar den geografiska arbetsdelningen (se Massey 1984), kan man tala om lokala genuskontrakt (Johansson 2000). I det lokala samhället definieras och reproduceras föreställningar om ”manligt” och ”kvinnligt”. Dessa lokala diskurser om manligt och kvinnligt, har en viktig funktion att fylla när det gäller genusbestämningen av t ex yrken och arbetsplatser. Genuskontrakten utvecklas i spänningsfältet mellan produktion och reproduktion och offentligt respektive privat (Johansson 2000). Genuskontrakt som teoretiskt perspektiv har hittills således främst använts i relation till arbetslivet inom näringsliv och offentlig sektor eller i relation till kvinnors förhållande till välfärdsstaten.

Teoretiska perspektiv på genusrelationerna i det civila samhället är ännu relativt begränsade inom forskningen. Det finns färre analyser utifrån ett genusperspektiv på civilsamhället än av andra delar av samhället (Jeppsson Grassman 2004). På senare tid har det emellertid vuxit fram empirisk forskning som lyfter fram könsrelationer i förhållande till människors deltagande i det civila samhällets organisationer, nätverk eller i informella hjälpinsatser (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Stark & Hamrén 2000, Jeppsson Grassman 2004, Blennberger m fl 2004, Sätre Åhlander 2001).

De studier som gjorts visar att män och kvinnor deltar i relativt lika hög grad men är engagerade på olika villkor och på olika sätt (Habermann 2004¹²⁵). Om kvinnor eller män dominerar när det gäller aktiviteter i den ideella sektorn på en övergripande nivå tycks ha med den ideella sektorns karaktär och inriktning att göra, vilket i förlängningen bl a beror på välfärdsstatens konstruktion. I länder där den frivilliga sektorn har en stor betydelse inom vård och omsorg är kvinnors andel högre. I Norden¹²⁶ är denna delsektor relativt liten medan andra delsektorer dominerar såsom kultur och rekreation, där idrottsrörelsen ingår, samt intresseföreningar, vilket inkluderar fackföreningar. Inom dessa delsektorer är många män aktiva.

I jämförelse med ett antal andra europeiska länder hade de svenska kvinnorna störst bredd i sitt engagemang och de var i högre grad än i de andra länderna engagerade inom samma områden som männen, vilket bl a gäller idrottsorganisationer. Män är i högre grad än kvinnor frivilligt aktiva men under 1990-talet har kvinnorna i Sverige ökat sitt engagemang i frivilligt arbete, medan männen inte förändrat sitt engagemang nämnvärt. Kvinnorna arbetar oftare än männen ideellt i socialt inriktade frivilliga organisationer, men har också ökat sitt engagemang i idrottsorganisationer. (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Jeppsson Grassman 2004) En intressant skillnad när det gäller attityden till det frivilliga arbetet är att under 1990-talet ökade andelen kvinnor i Sverige som såg frivilligarbetet som en enrättning för nedskärningar i samhället, och denna uppfattning är dubbelt så vanlig bland kvinnor som bland män (Jeppsson Grassman a.a.). Detta går i linje med det som man inom feminismen lyfter fram som standardberättelsen om den kvinnliga omsorgsgivaren – den sociala modern (Anttonen 1999). Den kvinnliga omsorgen kopplas i civilsamhället speciellt till humanitära

¹²⁵ I Habermanns studie av frivillighet i Norden ingår fem nordiska länder – Sverige, Norge, Finland, Danmark och Island. I studien undersöks de frivilligas bakgrund, deras motiv och drivkrafter till att göra frivilliginsatser. Om motiv till frivilligt arbete se även Habermann (2001).

¹²⁶ Beskrivningarna av sektorns struktur i Norden är framför allt grundade på det internationella komparativa projektet The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Projekt där 30 länder ingick. De nordiska länder som deltog i studien var Sverige, Finland och Norge. I ett europeiskt komparativt projekt – Euovol-projektet - mellan 10 länder som pågick under åren 1994-2000 ingick fem nordiska länder. Se t ex Jeppsson Grassman, E. & L. Svedberg, 1995, Lindström, T. & L. Svedberg, 1998 samt Svedberg, L & E. Jeppsson Grassman, 2001. Grönland och Färöarna saknas emellertid i nordiska forskningsarbeten om det civila samhället. Två nordiska antologier finns publicerade om den frivilliga sektorn i Norden, se Klausen, K.K. & P. Selle, 1995 samt Henriksen, L. Skov & B. Ibsen, 2001.

och socialt inriktade ideella organisationer (Habermann 2004).¹²⁷ Habermann (2004) menar att den ideella sektorn utgör en karikatyr av arbetsmarknaden när det gäller arbetsfördelning och könsroller. Blennberger (2004) drar slutsatsen att kvinnor har en svagare ställning i civilsamhället än i den offentliga sektorn och att civilsamhället släpar efter när det gäller jämställdhet mellan könen.

Män och kvinnor är delvis aktiva i samma typer av föreningar. Kvinnor är dock aktiva i flera olika typer av föreningar. När det t ex gäller det ideella oavlönade arbetet inom ideella organisationer finns skillnader mellan vilka organisationer man arbetar i och vad arbetet består i. Männerna återfinns oftare i styrelser och kvinnorna står för merparten av det administrativa och annat praktiskt arbete. Även om kvinnorna är mer socioekonomiskt resursstarka jämfört med männen så är det ändå männen som innehar de högre positionerna i organisationerna. Männerna blir också oftare *ombedda* att engagera sig i styrelseuppdrag. (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Jeppsson Grassman 2004) En studie från Manchester visar att kvinnor har ledande positioner inom områden som gäller välfärd och social omsorg men lyser med sin frånvaro där det handlar om ekonomi och arbetsmarknad. Med utgångspunkt i denna studie drar Tickel och Peck slutsatsen att hur stor kvinnors representation än blir inom några områden, kommer frånvaron i näringspolitiken leda till en effektiv exkludering från den lokala maktstrukturen. (Tickell & Peck 1996, i: Little 2002:135, se också Berglund & Wollan 2003).

Även de nätverk som män och kvinnor ingår i är könsuppdelade och syftena med nätverken beskrivs på olika sätt. Männens är mer inriktade mot att göra saker tillsammans medan kvinnor har som syfte att träffas och "vara tillsammans" (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999, Jeppsson Grassman 2004, Vogel m fl. 2003). Studier av sociala relationer visar att det ofta är kvinnor som ansvarar för att upprätthålla sociala relationer och nätverk. "Menn fiksar ting, kvinner fiksar sosiale relasjonar og held nettverk gåande" (Villa 1999:445). I ett av de svenska fallstudieområdena uttrycks samma fenomen från byaföreningarna i termer av att det är männen som bygger medan kvinnorna fyller byggnaderna med innehåll.

När det gäller genusrelationer inom nykooperationen visar Sätre Åhlanders (2001) studier av nykooperationen i glesbygden att det är främst inom områden som dominerats av kvinnors arbete, yrkeskunskaper och intressen som nya kooperativ startats och att 80 procent av dem som arbetar i nykooperationen i Sverige är kvinnor. I en studie av medarbetare inom ett antal kooperativa och kollektiva organisationer i Storbritannien och Nordirland framgick att kvinnorna var systematiskt missgynnade i förhållande till männen när det gällde inkomster, anställningsstatus, anställningstrygghet och personalomsättning (Oerton 1995).

Av fallstudierna i detta projekt är det i den svenska studien som könsrelationer inom föreningslivet studerats. Dessa studier som genomfördes i norrbottenskommunerna Pajala och Jokkmokk bekräftar bilden av traditionella genusrelationer inom den ideella sektorn. Männerna är engagerade i gemensamma aktiviteter som fiske, jakt, snöskotrar, sport och i verksamheter riktade mot utveckling av turismnäring, som bygger på dessa aktiviteter. I byaföreningar är dock både män och kvinnor engagerade, med en viss övervikt mot kvinnorna. Kvinnorna lyfts fram som eldsjälarna i byautvecklingen. Förutom i byaföreningarna är kvinnorna till viss del engagerade i idrottsföreningar, samt i utbildningsorganisationer. Den enda organisation som är helt kvinnodominerad är nykterhetsorganisationen IOGT-NTO. Det är 2/3 av föreningarna som har en manlig ordförande vilket innebär att männen är i majoritet när det gäller att inneha maktpositionerna i föreningarna. I byautvecklingsföreningarna finns dock en mer jämn fördelning mellan manlig och kvinnlig ordföranden. Det skiljer sig åt vilka sysslor män och kvinnor utför i föreningarna och denna uppdelning motiveras pragmatiskt utifrån en uppfattning om att män och kvinnor är bra på olika saker. I studien i Pajala och Jokkmokk aktualiseras frågor om engagemang och makt. Kvinnor beskrivs som de mest aktiva i exempelvis byaföreningar medan det lokala politiska livet lyfts fram som dominerat av socialdemokratiska män. Detta förhållande är inte något som automatiskt gynnar männen i Pajala. Både män och kvinnor känner sig obekväma med den rådande strukturen och ser den som i olika mån ett hinder för nya perspektiv och idéer.

¹²⁷ Se Habermann (2004) för en historisk genomgång av kvinnors koppling till välgörenhet och filantropi.

Little (2002) menar att kvinnors organisering i rurala rörelser som exempelvis utvecklingsgrupper sällan ses som politiska handlingar men att de mycket väl skulle kunna vara det. Lokalt förankrade aktiviteter är ett svar på lokala behov och ger samtidigt en vink om var samhället har misslyckats med att tillhandahålla service (Little 2002:152). Skillnaderna mellan den brittiska och den svenska landsbygden är många, bland annat beroende på demografi och historik. Utvecklingen av barnomsorg som oftast tas som exempel på kvinnors aktiviteter på den brittiska landsbygden är fortfarande en kommunal angelägenhet i Sverige. Ser vi ovanför de rent praktiska aktionerna betraktas också i Sverige kvinnors engagemang i landsbygdens utveckling sällan som politiskt engagemang. Det följer, som nämnts, inte den gängse politiken eftersom partifärg sällan är viktigt. Strukturen följer inte heller den politiskt traditionella. Detta kan vara positivt för engagemanget (se Forsberg m fl 2002) men negativt för organisationens tyngd och position inom den lokalpolitiska maktstrukturen.

Vilka rollen kan vi då identifiera utifrån de fallstudier som ingår i denna studie. Som vi nämnde ovan skall vi peka på ett antal områden där verksamheter som drivs inom ramen för det civila samhället lyfts fram som betydelsefulla för de strategier och genuskontrakt som utvecklats i de lokala samhällena. En teoretisk ansats som ofta använts för att belysa människors engagemang och sociala relationers betydelse för lokal utveckling och byggande av det lokala samhället är den som behandlar det sociala kapitalet. Om civilsamhället ses som det ”omslutande” begreppet kan vi betrakta det sociala kapitalet som ett rörligt och lösligt kitt som bidrar till att sammanhålla civilsamhället till en enhet, om än under ständig förändring.

10.4 Socialt kapital – valuta i civilsamhället?

En betydande del av forskningen kring människors arbete/engagemang och lokal utveckling har utgått från begreppet socialt kapital. Robert Putnam, som gav begreppet genomslagskraft med den empiriska basen i det tredje Italien, betonar det sociala kapitalets betydelse för individer, grupper och hela samhällen; när det sociala kapitalet flödar, ökar produktiviteten (Putnam 1993). Det sociala kapitalets ursprung finns, enligt Putnam, dels i historien och dels i den rika förekomsten av sociala (icke-politiska eller politiska har ingen betydelse) rörelser och organisationer. Putnam menar att det finns ett samband mellan graden av engagemang i föreningsliv, en fungerande demokrati och ekonomisk utveckling. Icke-politiska organisationer kan därmed ge politiska konsekvenser då de medför att nätverk utvecklas, att kommunikation mellan människor ökar och att sociala band skapas (Putnam 1993). Synen på utfallet av socialt kapital varierar dock, och andra forskare definierar utfallet i vidare termer, som exempelvis Falk och Kilpatrick (2000) vilka menar att socialt kapital är en produkt sprungen ur social interaktion, som har potential att bidra till social, civil eller ekonomisk förändring i en positiv bemärkelse.

Åter andra forskare vill hävda att det finns flera sidor av det sociala kapitalet som inte enbart har positiva förtecken och verkar i demokratisk anda. Uslander (1999) gör en distinktion mellan ”generell tillit” (generalised trust), dvs att man kan känna tillit till människor som inte nödvändigtvis delar de egna värderingarna och normerna och ”begränsad/specifik tillit” (particularised trust) som innebär att man enbart känner tillit till de människor man anser vara ens ”likar”; de som delar tradition, kultur och värderingar. Uslander hävdar att det bara är den ”generella tilliten” som kan bidra till byggande av socialt kapital i samhället i stort. En snarlik analys med betoning på gruppen som social kraft och att överbrygga sociala gränser gör Putnam och Feldstein (2003) som uppfattar en distinktion mellan ”bounding” och ”bridging” socialt kapital. Socialt kapital kan i vissa fall verka negativt för den lokala utvecklingen när gruppen exkluderar dem som avviker från gruppens normer och inriktar sina ansträngningar på att förbättra den egna villkoren (bonding social capital). Emedan grupper som även klarar att inkludera och knyta samman människor över sociala, ekonomiska, kulturella, etniska och religiösa gränser utgör en positiv kraft (bridging social capital). Putnam och Feldstein betonar i sin analys att själva utmaningen ligger i innebörden av ”bridging” eftersom sammansvetsade sociala grupper representerar kollektiva identiteter som binder dem samman gentemot omvärlden och odlar intressen som kan stå i konflikt med andra grupper vilket i sin tur håller dem åtskilda från varandra. I

internationella jämförelser lyfts nordiska länder fram som länder med mycket socialt kapital. Den folkrörelsekultur som ofta lyfts fram som specifik för de nordiska länderna och organisationernas historiska betydelse för det politiska livet anses vara en viktig förklaring till detta (Wijkström 2001).

Speciella förutsättningar tycks dock gälla för socialt kapital på den lokala nivån. En studie av socialt kapital och nätverk och dess betydelse för lokal utveckling och lokala ”maktförhållanden” under svenska förhållanden visar att det går att problematisera det sociala kapitalets förankring (d v s delaktigheten bland medborgarna) och den ”lokala utvecklingskursens” förankring och legitimitet (Tillberg Mattsson & Stenbacka 2004). Vidare är det sociala kapitalets karaktär platsberoende då det knyter an till tradition och kultur liksom fysiska landskap; det innebär att det finns en ytterligare geografisk dimension att lägga till den begränsade och den generella tilliten och som reser frågor om människors lokala/regionala bakgrund, mobilitet respektive immobilitet.

Nätverk kan vara inkluderande respektive exkluderande, i nämnda svenska studie visade det sig också att olika nätverk har olika status när det gäller att kunna påverka lokal utveckling, och en anledning till detta är (förutom att ett nätverk inom kommunfullmäktige givetvis har större möjlighet till påverkan än exempelvis en förening för folkdans) att några ”nyckelpersoner” innehar poster i flera nätverk, s k pluripositionalt (se Stenbacka & Tillberg Mattsson 2004, samt Berglund 1998).

I föreliggande studie har inte socialt kapital studerats explicit, däremot vill vi uppmärksamma begreppet som en betydelsefull aspekt av det civila samhället då det kan fungera som en fruktbar utgångspunkt för att förstå olika typer av mänsklig interaktion. De undersökta kommunerna i den svenska delstudien är bland de mest föreningstäta i landet. Den civila rörelsen torde således vara omfattande men ändå menar flera intervjupersoner att de har svårt att se sin egen medverkan i den lokala utvecklingen i samhället och deras möjlighet att påverka upplevs som liten. En synpunkt är också att den rådande politiska situationen (en stark socialdemokratisk majoritet i Pajala) gör att förtroende existerar inom denna politiska inriktning men knappast utanför den, vilket kan ses som ett exempel på ”begränsad tillit”, det uttrycks upplevelser av att det kan vara svårt att göra sig hörd och ”räknas med” om man inte tillhör denna grupp (lika med politiska majoritet).

Könsbalansen i lokalsamhällets ledande skikt påverkar utformningen av handlingsprogram och strategier. Det innebär att de prioriteringar som görs uppfattas olika av exempelvis män och kvinnor men också av exempelvis medborgare och styrande i en kommun. Ett exempel är att tjänstemän och politiker ofta arbetar med ”lokal utveckling” med utgångspunkten att det handlar om näringslivet och om att stödja småföretagande. Medborgare som tillfrågas om vad lokal utveckling innebär pekar däremot på utvecklingen av offentlig service; skolor vård och omsorg. Synen på medborgarnas roller när det gäller skapande av välfärd kan också skilja sig åt. Det finns åtminstone två sidor av det mynt som är uppbyggt av människors engagemang och deltagande i civilsamhället. Å ena sidan är medborgarnas engagemang en befintlig resurs som kan tas i anspråk under kristider, människor kan finna gemenskap och ta ansvar för nya områden. Å andra sidan är det ett svar på att den offentliga servicen inte lyckats med sitt uppdrag. Med detta synsätt kan människors deltagande i lokal utveckling betraktas som positivt eller ”ett nödvändigt ont” (se Tillberg Mattsson & Stenbacka 2004). Vi vill i det följande uppmärksamma det civila samhället och välfärden, skall det civila samhället utgöra det botemedel som är beskrivet i kapitlets inledande citat?

10.5 Välfärden och det civila samhällets olika roller

Den nationella och lokala kontexten har en avgörande betydelse för den ideella sektorns roll i samhället (se t ex Salamon 1995, Henriksen 1996, Nordfeldt 1999). Den ideella sektorn har en ojämn geografisk struktur och varierande relationer till andra sektorn, på olika nivåer och inom olika samhällsfärer. Ett lands välfärdsmodell utgör en överordnad kontext som spelar en avgörande roll för den ideella sektorns handlingsutrymme. (Selle & Øymyr 1995, Henriksen 1996)

I den nordiska forskningen om civilsamhället och den socialt inriktade ideella sektorn har man lyft fram sektorns nya roll(er) under 1990-talet i förhållande till välfärdsstaten. När områden som tidigare varit den offentliga sektorns domän avreglerats och privatiserats har ideella organisationer utgjort alternativa producenter av välfärdstjänster. I ett nordiskt perspektiv som även innefattar Västnorden blir detta resonemang något missvisande. I de nordiska länder som ingår i denna studie är det istället rimligt att anta att den ideella sektorns roll i relation till välfärden skiljer sig mellan länderna.

De olika ländernas välfärdsstater har utvecklats vid olika tidpunkter vilket har direkt relation till ländernas ekonomiska tillväxtläge (se inledningskapitlet). I vissa av länderna pågår processer av avreglering och marknadisering av tidigare offentliga verksamheter, vilket har lett till ett ökat inslag av privata entreprenörer och olika former av Kooperationer och intraprenader. Såväl i Finland, Norge och i Sverige ser vi därför orienteringar mot en mer liberal modell och marknadsbaserade lösningar. Färöarna har präglats av ett mer familistiskt välfärdssystem likt det kontinentala systemet i södra Europa med begränsade kommunala åtagandet, men med en pågående förändring mot ett utökat åtagande från det offentligas sida. Färöarna har således inte följt den danska välfärdsmodellen vilket utgör en skillnad mot Grönland som haft Danmark som förebild i uppbyggnaden av ett offentligt finansierat välfärdssystem. Den Isländska välfärdsstaten är på några områden annorlunda än i andra nordiska länder, som t ex att ersättningsnivåer och avgifter inte är relaterade till lönenivåer.

I Sverige har studier visat att kommunerna tillmäter organisationerna större betydelse än tidigare som aktörer inom det lokala välfärdssystemet. Både förväntningar på, och samverkan med, ideella organisationer har ökat från 1990-talet och framåt (Johansson 2002, 2005). Ett särdrag som lyfts fram hos den nordiska ideella sektorn i jämförelse med t ex många EU-länder och USA är att sektorns bidrag till välfärdsproduktionen är relativt begränsad. De ideella organisationernas verksamheter utgör således en relativt liten del av de välfärdstjänster som produceras på den kommunala nivån. I Sverige ökade den ideella sektorn andel av välfärdstjänsterna något under 1990-talet – från två till tre procent (Johansson 2002). Kommunerna har dock under början av 2000-talet fortsatt att öka sina köp av tjänster från ideella organisationer. Största ökningarna sker inom områdena missbrukarvård för vuxna samt äldre- och handikappomsorg (Johansson 2005, s 29).

När det gäller användning av alternativa driftsformer, vilket inbegriper graden av upphandling av sociala tjänster från ideella organisationer, skiljer det sig markant mellan olika kommuner. De stora städerna och förorterna dominerar inom de flesta områden medan industrikommuner och glesbygdskommuner tillhör de kommuntyper som privatiserar minst (Trydegård 2001, se även Johansson 2005). I de svenska fallstudiekommunerna förekommer ingen upphandling av sociala välfärdstjänster. Det finns också få organisationer som är inriktade mot kärnverksamheter inom välfärden. Det finns dock exempel på barnomsorg och skolor som drivs i ideell regi och på tjänster i form av besöksverksamhet, soppluncher och skjutsning till affärer för äldre pensionärer.

Samtidigt innebär glesbygdskommunernas minskande och åldrande befolkning stora utmaningar när det gäller välfärden. En geografiskt utspridd befolkning med flera tätorter och många byar som i fallet Pajala kommun gör det extra problematiskt, där det också kan uppstå konflikter mellan tätort och landsbygd i frågor angående ansvarfördelning och servicenivåer.

I den finska fallstudien tar Westman upp att det skett en markant ökning av socialt arbete som utförs inom kyrkans diakoni. Mellan 1991 och 1995 ökade detta med 21 procent. Detta har lett till en debatt mellan kyrkan och kommunerna där kyrkan anser att kommunerna överlåter ansvaret till kyrkan och stöter bort de fattiga.

Medan flera nordiska länder beskriver ett tillbakadragande av den offentliga sektorn och ett ökat inslag av den ideella sektorns aktörer inom välfärdsproduktionen, beskrivs i den Färöiska fallstudien en rörelse när det gäller välfärdsförsörjningen i riktningen från familjesfären och det civila samhället mot en utbyggnad av den offentliga sektorn. På Färöarna har (kvinnorna i) familjen och det civila samhället haft huvudansvaret för välfärdstjänsterna fram till i vår tid. Under 1990-talet har stat och

kommun emellertid fått ett betydligt ökat ansvar. En arbetslöshetsförsäkring infördes t ex i början av 1990-talet.

10.5.1 Välfärd i ett livskvalitetsperspektiv

I allmänt språkbruk har välfärd främst kommit att relateras till den service och de inkomsttransfereringar som finansieras av offentliga medel och tillhandahålls av stat och kommun, genom den offentliga sektorn eller genom upphandling från privata eller ideella aktörer. Välfärden på den lokala nivån kan dock inte enbart ses i detta snävare perspektiv utan bör även tolkas i ett vidare perspektiv i betydelsen *livskvalitet*. I detta vidare perspektiv omfattar välfärd såväl fysiska basbehov som mentala behov av trygghet och säkerhet, omvårdnad och kärlek, en känsla av tillhörighet och även respekt och självkänsla.¹²⁸ Det finns många skilda definitioner av som innefattas i välfärden i betydelsen av individens välbefinnande och livskvalitet. Välfärden kan t ex tolkas som grad av behovstillfredsställelse och förfogande över resurser (Wolvén 1990). Hur välfärd definieras varierar också mellan länder och även mellan olika befolkningskategorier inom ett land och över tid (Pinch 1997).

I Norrbottenskommunerna Pajala och Jokkmokk tar det lokala föreningslivet över verksamheter för att en viss service skall kunna finnas kvar såsom t ex butik, bensinmack och postservice. Sophantering är ytterligare ett exempel på service som föreningar i vissa byar tillhandahåller. Verksamheter som föreningar i byarna driver handlar om att skapa samhörighet och gemenskap i byn, skapa aktiviteter för bybor – främst för ungdomar och pensionärer – att förvalta gemensamma anläggningar och andra tillgångar som fiskevårdsområden och skoterleder, samt rent krasst till att byn skall ”överleva”. I det vidare välfärdsperspektivet kan man därför tolka en stor och växande roll för de lokala föreningarna. I detta arbete är både män och kvinnor involverade men med en uppdelning i vilka sysslor man utför.

10.5.2 Informella välfärdsinsatser

De aktiviteter som beskrivs ovan gränsar till vad man definiera som *informellt frivilligt arbete*; obetalda insatser som utförs på regelbunden basis, vid sidan av föreningslivet och utanför det egna hemmet (Jeppsson Grassman och Svedberg 1999). Jeppsson Grassman och Svedberg har bl a kartlagt det socialt inriktade informella arbetet. När det gäller t ex omvårdnad av äldre kan viktiga insatser göras av anhöriga inom samma hushåll. Jeppsson Grassman och Svedbergs studie visar att det informella arbetet ökat något under 1990-talet (år 1992 och 1998 har jämförts). Kvinnorna gör de mesta insatserna men det finns också en hel del män som ägnar sig åt informellt obetalt arbete för anhöriga utanför hemmet. När det gäller informella obetalda insatser för någon i det egna hushållet är det lika många män som kvinnor som gör dem, men kvinnorna arbetar mer tid. Den typiske omsorgsgivaren som regelbundet hjälper någon utanför hushållet är en kvinna i medelåldern eller övre medelåldern som hjälper en släkting. Jeppsson Grassman (2004) lyfter fram risken att det informella omsorgsarbetet kan bli en ”kvinnofälla”.

Informella hjälpinsatser och insatser för personer med särskilda omsorgsbehov är mer förekommande på landsbygden än i tätorter och större städer (Jeppsson Grassman 2001). I Norrbottenskommunen Pajala beskrivs fenomenet med män som stannar kvar hemma i byn eller på gården och som tar hand om åldrande föräldrar, oftast sin mamma. Dessa män (vanligen ungarlar) stämmer inte heller könsmässigt in med den typiske omsorgsgivaren. Till viss del uppbär de ersättning som anhängigvårdare och arbetet kan därför inte betraktas som helt informellt men ersättningen utgår för ett antal timmar per dag medan ”arbetet” som sådant i vissa fall kan pågå dygnet runt. Bilden stämmer dock inte helt om vi ser till de män som intervjuats. Någon har t ex bott större delen av sitt liv i en annan del av landet och flyttade tillbaka för att ta hand om en anhörig. Den finska studien visar på samma fenomen, att det är män som i allt större utsträckning tar hand om sina åldrande föräldrar. Där betraktas de som en resurs eftersom deras insatser betyder att offentliga medel kan sparas in. Denna

¹²⁸ Se t ex Maslows behovstrappa i Maslow (1954).

typ av omsorgsarbete bryter könsmönstret med den kvinnliga omsorgsgivaren och man kan spekulera i om denna typ av informellt omsorgsarbete kan betraktas som en ”mansfälla”.

10.6 Civilsamhällets påverkan på sysselsättningen

I förhållande till arbetsmarknaden har den ideella sektorn haft en arbetsmarknadspolitisk roll med ansvar för t ex vuxenutbildning (Lundström och Wijkström 1997). Inom ideella organisationer har man kunnat erbjuda anställningar som ingått i olika arbetsmarknadspolitiska program, t ex ALU-anställningar och anställningar med sk lönebidrag. Den ideella sektorn har på så sätt kunnat fungera som ett slags sysselsättningsregulator eller konjunkturutmjörare på arbetsmarknaden, speciellt för grupper som har svårt att konkurrera på den reguljära arbetsmarknaden. När sysselsättningen på den reguljära arbetsmarknaden minskar har det arbetsmarknadspolitiska stödet till den ideella sektorn ökat och vice versa (Nordfeldt och Lundstedt 2001).

Som beskrivs i den svenska delstudien i antologin uppmärksammades under 1990-talet den ideella sektorns möjligheter att skapa arbetstillfällen (Stryjan & Wijkström 1996). Ett antal internationella studier som genomfördes under 1990-talet visade på en kraftig expansion av sysselsättningen inom den ideella sektorn i ett antal länder (se Salamon & Anheier 1996, 1999). I ett antal västeuropeiska länder såg man en ökande sysselsättning inom nykooperativa företag, vilket gett påtagliga sysselsättningseffekter i vissa regioner (Westlund och Westerdahl 1997, 1998). Svensk forskning visar dock att även om antalet kooperativ och lokala utvecklingsgrupper ökat så har det inte bidragit till motsvarande ökning av arbetstillfällen (Sätre Åhlander 2003).

Intresset för den ideella sektorn som jobbskapande sammanföll dels med den djupa lågkonjunktur som de nordiska och många andra europeiska länder befann sig i under början av 1990-talet, och dels med det ökande intresset för denna sektor som helhet. För Sveriges och Finlands del har också EU:s strukturfondsprogram, som kommit att dominera den svenska och finska regionalpolitiken - där social ekonomi, socialt kapital och partnerskap som viktiga mekanismer för lokal ekonomisk utveckling lyfts fram - haft betydelse. (Bærenholdt 2002).

Den typ av sysselsättning som främjats på detta sätt på lokal nivå handlar i första hand om småskaliga kooperativ. Kooperativen ses som en inkörsport till den privata företagsamhet, t ex för grupper som annars inte skulle starta företag, (se Kulturdepartementet 1999, prop 2001/02:4). Sätre Åhlander (2003) menar att små lokala kooperativ också kan bidra genom att ge stöd till entreprenörer och genom att initiera processer. Hon påpekar att det behövs ett samarbete med privata eller offentliga aktörer. Det är dock oklart vilken roll sektorn spelar för lokal utveckling i glesbygden. Till viss del tycks det ha skapats lönearbeten, bl a i de EU-stödda projekten (Sätre Åhlander 2003). Men det är svårt att få en översiktlig bild, bl a på grund av att detta område inte är något utvecklat statistikområde. Svenska studier av lokala utvecklingsgrupper visar att arbetstillfällen skapats eller bevarats men att det i många fall handlar om tillfälliga arbetstillfällen eller olika arbetsmarknadsåtgärder (Herlitz 1998, Forsberg 2001). Drivkrafter för det lokala utvecklingsarbetet beskrivs i termer av överlevnad, fortlevnad, bevara bygden levande, verka för jobbmöjligheter, service, boende, kultur, trivsel och social samvaro. (Forsberg 2001). Ett flertal lokala utvecklingsgrupper är också involverade i boende, äldreomsorg, IT, transporter, utbildning och att tillhandahålla servicebostäder för äldre eller funktionshindrade.” (Herlitz 1998 samt Folkhälsoinstitutets hemsida)

I den svenska fallstudien har en delstudie inkluderats som belyser det civila samhället i ett arbetsmarknadsperspektiv. Studien visar att de norrbottniska kommunerna Pajala och Jokkmokk stämmer väl med dessa något motstridiga beskrivningar ovan. På en retorisk nivå finns en mer långsiktig förhoppning om att byautvecklingsföreningarna skall skapa sysselsättning. Syftet som formuleras för stödet från kommunerna till byautvecklingsföreningar är att de skall skapa lokal sysselsättning. När detta konkretiseras och omsätts i praktiken har förväntningarna ofta skruvats ner till att man i byarna skall kunna utveckla lokala projekt som kan generera sysselsättning som en arbetsmarknadspolitisk åtgärd för arbetslösa. En annan uppgift för byautvecklingsföreningarna är att

fungera som en plattform som i förlängningen kan leda till företagsamhet. I båda de studerade kommunerna finns exempel på byar som varit särskilt aktiva när det gäller att starta upp och driva projekt som givit lokal sysselsättning.

De hinder som lyfts fram i Pajala och Jokkmokk till att inte fler ekonomiska föreningar startat tar sin utgångspunkt i männens situation. I Pajala finns t ex föreställningen om att ekonomiska föreningar är ”knapsu”¹²⁹. I Jokkmokk lyfter man fram det statliga företaget Vattenfalls tidigare dominans som ett hinder för att starta ekonomiska föreningar. Den långa traditionen av stora statliga arbetsgivare är för övrigt något som anses vara anledningen till att grogrunden för Norrbotten som helhet för t ex nya kooperativ är dålig. Man litar på ”de stora starka” och att hjälpen kommer utifrån (från Stockholm). Den negativa bilden av situationen när det gäller ekonomiska föreningar och nya kooperativ i Norrbotten får dock inte stöd i den statistik som finns tillgänglig där antalet ekonomiska föreningar och antalet anställda i dessa ligger i paritet med andra storleksmässigt jämförbara län i Sverige (se den svenska fallstudien).

I likhet med de tidigare studier som redovisas ovan är det andra aktiviteter än de sysselsättningsskapande som lyfts fram i byaföreningarna. De olika byaföreningarna syftar till att skapa gemenskap, samhörighet, mötesplatser, aktiviteter för byborna och framtidstro. Dessa aktiviteter ses också som viktiga för utvecklingen eller mer krasst för byns överlevnad. Med Berglunds (1998) terminologi finns både exempel på föreningar som är inriktade mot produktion och de som är mer inriktade mot reproduktion, men många bya(utvecklings)föreningar har inslag av båda dessa rörelser i sitt arbete för byns överlevnad.

10.7 Det civila samhället - rum för politisk handling

I våra fallstudier i den nordiska periferin har vi mött mobilisering och politiska aktiviteter i civilsamhället. Den lokala mobiliseringen som vi analyserat har rört välfärden, sysselsättningen och jämställdheten, men också kampen för lokalsamhällets existens och även motstånd mot statens - storsamhällets intentioner.

Med utgångspunkt i välfärdsstatens fundamentala tanke om ”universalitet och lika tillgång till välfärd” blir frågan om det demokratiska medborgarskapet särskilt satt på sin spets i den nordiska periferin. Självaste kärnan i ett demokratiskt styre, ett folkstyre, är idén om medborgaren som en politisk varelse och att medborgaren kan och ska engagera sig i samhällslivet (Rothstein et al 1995). Civilsamhället har här en central roll att spela, eftersom det är framför allt i civilsamhällets mångfald av frivilliga sammanslutningar som medborgaren kan delta i dialog och diskussioner om gemensamma angelägenheter. De centrala demokratiteorierna tillmäter alla civilsamhället en stor betydelse. I den *representativa demokratin* kan civilsamhället ha funktionen av demokratiskola. Det är genom aktivt engagemang i frivilliga sammanslutningar som medborgarna tränas i demokratiska färdigheter och politisk kompetens: *”Först i ’den lilla demokratin’, som förälder i föräldraföreningen eller som ungdom i ungdomsorganisationen, för att sedan ta steget till ett engagemang i ’den stora demokratin’; genom politiskt arbete i förhållande till den offentliga politiken i kommuner, landsting och riksdag”* (Berglund, m fl 2003)¹³⁰

I studien på Färöarna beskrivs kvinnors kamp för att bli delaktiga i lokala politiska beslutsorgan genom att starta kvinnolistor (se Jacobsen & i Jákupsstovus kapitel). I den ena fallstudien – i Västmannanna – använde man sig av strategin att kvinnorna organiserade sig i nätverk som stöd för kvinnolistan. I denna kommun – som också gav möjlighet till ett sådant nätverk – har kvinnorna varit mer framgångsrika att bryta den manliga dominansen än i Tvöroyri där de manliga nätverken var starkare. I Tvöroyri använde sig männen istället av sina nätverk som strategi för att motverka

¹²⁹ Knapsu är tornedalsfinska och kan översättas som ”kärningaktigt”. Se den svenska fallstudien i antolog för en vidare diskussion av innebörden av knapsu.

¹³⁰ Jmf. SOU 2000:1, samt Vogel, m fl (2003)

kvinnolistan. Även i den grönländska fallstudien beskrivs föreningslivet som ett fält för kvinnors lobbyarbete för jämställdhetsfrågor. När Hjemmestyreordningen skulle införas fokuserades den etniska jämställdheten. Men det var de grönländska männen och inte kvinnorna som fick de politiska posterna. Kvinnoorganisationerna har sedan arbetat för ett ökat kvinnligt deltagande i politiken. I fallstudien beskrivs hur kvinnorna gradvis flyttat fram sina positioner mot den centrala administrationen, hur jämställdhetsarbetet har institutionaliserats och slutligen hur en jämställdhetslag instiftades under år 2003.

I den färöiska studien ges också exempel på hur en rådande och ledande politisk åskådning präglar lokalsamhället och bidrar till att hämma och exkludera alternativa perspektiv. Studien behandlar frågan varför det i den lokala politiska representationen i Tvøroyri bara har suttit en kvinna under åren 1992-1996 och ingen kvinna sedan dess. Rekryteringsprocessen i Tvøroyri tycks inte bara missgynna kvinnor, utan också män som inte befinner sig i den innersta kretsen. Kommunstyrelsens medlemmar innehar platserna i nämnderna vilket beskrivs som en cementerad elitistisk politisk kultur. Flera kommuner på Färöarna har svarat på utvecklingen genom att det upprättas kvinnolistor inför valen. Här kan alltså kön sägas vara den faktor som påverkar förtroendet; det politiska arbetet könssegregeras och till viss del bidrar även väljarna till detta. En undersökning av valdeltagare i Torshavn år 2000 visade att det var vanligast att man röstade på någon av det egna könet, särskilt bland män.

En berättelse om en spontan och kollektiv handling som kan sägas representera en folklig motståndskraft är återflyttningen till Finnmark under hösten 1945. Denna händelse har än idag ett symbolvärde och tänkbar betydelse för en från tid till annan uppblående civil olydnad i Finnmark. Stora delar av den befolkningen som tyskarna tvångsevakuert från Nord-Troms och Finnmark i Nord-Norge började direkt efter krigsslutet att återvända till hembygderna för att bygga upp de nedbrända husgrunderna. All grundläggande infrastruktur som bebyggelse, anläggningar, vägar, broar, elektricitet var utplånad av den tyska ockupationsmakten och från centralt håll fanns en oro för hur invånarna skulle kunna överleva. Regeringen hade därför beslutat om ett återflyttningsförbud för att kunna företa en systematisk återuppbyggnad av nordområdena. Detta till trots reste folk hem. Finnmarksbornas beslut att återvända hem direkt efter kriget rörde sig om individuella ställningstaganden, men var även en civilsamhällelig angelägenhet. Det framstod som ett oorganiserat korrektiv till en regering som inte förstod att dess medborgare hade kompetens att klara överlevnaden trots att landet låg öde. Finnmarkingarna visste att det fanns möjligheter där regeringen inte såg några som helst. Befolkningen i Finnmark hade hösten 1944 upplevt att de trots nedbränning och tvångsevakuering var i stånd till att klara sig genom hjälp och samarbete med släktingar, bekanta och välvilliga främlingar, för att skaffa sig det som var nödvändigt för överlevnaden. Finnmarksinvånarna litade helt enkelt mer på civilsamhällets rationalitet och nätverk än vad de litade på nationalstaten förmåga.¹³¹ Detta är en slutsats som också ifrågasätter Bo Rothsteins (2003) tes om *systemförtroende* i vilken han menar att den varierande tillgången på socialt kapital i ett samhälle kan förklaras med de politiska förvaltningsinstitutionernas utformning och den tillit medborgarna känner inför systemet. I Finnmarks fall var det snarare tillgången till socialt kapital som utgjorde grunden för återuppbyggnaden av systemet. Tilliten och lojaliteten byggdes således från gräsroten och inte tvärt om.

10.7.1 Sociala rörelser och platsers mening

Den sociala rörelsen har tre inneboende dimensioner som även styr dess handlingsrationalitet och handlingsmönster (Melucci 1991). Dessa tre dimensioner återfinnes i form av konkreta kollektiva fenomen i lokala grupper. Den *inbördes solidariteten* anknuter till den gemenskapen i bygden. *Konfliktsituationen* svarar mot själva den lokala mobiliseringen som sker då bygden är i akut kris, hotas eller av andra skäl har behov av en enad front för att åstadkomma det man satt upp som mål. *Att spränga ett systems normativa gränser* motsvaras av gruppens försök att socialt, politiskt och ekonomiskt kräva utrymme, göra anspråk på makt och tolkningsföreträde - i strid med

¹³¹ En ideell organisation som hade en central roll i återflyttningsprocessen var ”Norske Kvinners Sanitetsforening”. De byggde bl a upp offentliga badinrättningar, se Ove Bjarnar (1995): *Veiviser til velferdssamfunnet. Norske kvinners sanitetsforening 1946-1996*.

samhällsetablissemangets synsätt och värderingar beträffande vad som är väsentligt för bygdens utveckling. (Berglund 1998: 60-65) Att skapa en gemensam mening och identitet i en grupp av människor kan utgöra början till en social rörelse. Alberto Melucci (1991:46) ger lösligt sammansatta nätverk av bekantskaper och vänskaper en viktig roll för själva rekryteringsprocessen i vilken enskilda fångas in i ett kollektivt engagemang eller en social rörelse. Folkupproret i Finnmark började som ett vännine-nätverk och som aktiverades till politisk handling efter att hemma i vardagsrumssoffan ha diskuterat minskad offentlig service och förlorade arbetsplatser i Vadsö och runt omkring i Östfinnmark. Diskussionerna ändade upp i frågan; ”Hvorfor i all verden er det ingen som sier noe?” Motståndarna identifierades snabbt som makteliten i Oslo. Folkupproret önskade att representera Finnmarkingarna och bli respekterade, behandlade och lyssnade till som likvärdiga medborgare. Den kollektiva erfarenheten var den motsatta, att staten inte var villig att föra dialog om varken Vadsö kommuns eller Finnmarks utveckling.

Därmed klarade Folkupproret att artikulera den frustrationen över välfärdstatens centraliseringsprojekt som också lokala politiker försökt att föra fram. Den representativa demokratin fungerade dåligt för detta syfte och Folkupproret kom att bli en kortvarig men mycket inflytelserik ”autonom politisk offentlighet” med en stark förankring i Finnmarks livsvärld och civila samhälle och samtidigt med god insikt i hur samhällssystemet fungerade. (jmf Berglund 1998)

Folkupproret i Norge är exempel på lokal mobilisering i protest mot ett hot som kommer *utifrån*. I den färöiska fallstudien som beskrivits tidigare i kaptlet ges istället ett exempel på när en konfliktsituation som uppstår *internt* i bygden utgör grunden till en mobilisering av olika grupper. I det färöiska fallet skedde uppdelningen mellan kvinnor och män i nätverk som arbetar för eller emot kvinnorlistor i den lokala politiken.

10.8 Den informella ekonomin som en del av välfärden

I kaptlet har vi hittills främst berört det formella civilsamhället bestående av mer eller mindre formellt organiserade verksamheter. I det civila samhället kan man dock även innefatta informella aktiviteter i form av vänskapsrelationer och tillhörighet till sociala nätverk (Blennberger 2004).

En utgångspunkt för projektet *Kvinnor reiser, menn blir* är den förändrade arbetsmarknaden och den utveckling som innebär att män i högre utsträckning drabbas av arbetslöshet medan kvinnor i högre utsträckning får rollen som försörjare - om vi enbart ser till förvärvsarbete. Detta förhållande kan dock innebära att mannen har större inkomster om hans ersättning från arbetslöshetskassan överskrider kvinnans inkomster av förvärvsarbete och/eller att mannen bidrar till försörjningen genom insatser i den informella ekonomin: utbyte av varor, tjänster, jakt eller fiske. Förhållandet på arbetsmarknaden kan - om vi ser till de numerära uppgifterna - betecknas som otraditionellt medan yrkesrollerna till stor del är traditionella. Kvinnorna finner vi inom service och i den offentliga sektorn medan männen varit sysselsatta framför allt inom primärnäringarna, men här kan vi skönja tendenser till förändring, som vi ser i den svenska delstudien.

Det informella utbytet av tjänster utgör ett alternativ när den enskilda individen eller hushållet inte finner lösningar inom offentliga sektorn eller det privata näringslivet. För att vara med i detta utbyte krävs knappast förhandlingar, det är snarare något som är inbäddat i ett lokalt levnadssätt, och som sker när behov uppstår. De exempel som framkommer i fallstudierna ger intrycket av att det handlar om byte av tjänster, i viss mån varor, vänner emellan, det är inte organiserat i någon form. Exempel på sådana tjänster är barnpassning, bakning, renovering och underhåll av byggnader eller reparation av bilar. Det handlar både om att anpassa sig till den lokala tillgången till olika typer av service men också om att hushåll som delvis står utanför arbetsmarknaden finner alternativa lösningar av både ekonomiska och sociala skäl.

Ett exempel från den norska studien på informell ekonomi är den s k ”verdde-ordningen” i Finnmark. Samerna i Finnmark har sedan man började hålla tamrenar, vilken blev en viktig näring redan i början

på 1700-talet (Hansen & Olsen 2004), varit kunnig på att hantera olika umgängesseder och bruk, allt efter det territorium man rörde sig igenom. På så sätt har det samiska samhället utvecklat civilsamhälleliga former för hur man kan mötas och samhandla på främmande mark.¹³² Denna institution kallas *verdde*, som betyder vän, eller gästvän, och beskriver ett förhållande där man försöker vara till ömsesidig nytta för varandra, där upprinnelsen till begreppet är en betecknande för relationen mellan fastboende på kusten och renskötande samer på vidda. *Verdde-institutionen* är gemensam för de samiska områdena i Finland, Norge och Sverige (Väisänen 2003). Under säsongsflyttningarna till och från kusten, behövde renskötarna med familjer hjälp från fiskebönderna längst kusten, till exempel tillgång till båtar för att själva komma över sunden som renflockarna simmade över. I retur fick fiskebönderna renkött, eller så kunde de få möjlighet att äga en ren eller två i flocken, en s k ”sytingsrein”. Att vara fadder för varandras barn var ytterligare en möjlighet att knyta band och skapa interdependens mellan fiskarbonden och renägare. Trots modernisering och utvecklingen av välfärdsstaten är verdde-institutionen fortfarande verksam. (Kramvig 1999).

10.9 Slutdiskussion – civilsamhället och lokala strategier i den nordiska periferin

I detta kapitel har vi diskuterat och exemplifierat – utifrån de lokala fallstudier som ingår i projektet – civilsamhällets roller och funktioner i det lokala samhället. Vi har berört ett antal olika områden bestående av den lokala arbetsmarknaden, som serviceproducent, röstmobilisering, identitetsskapande och informell ekonomi. Vi konstaterade inledningsvis att historia, tradition, geografi, liksom ”lokal kultur” är betydelsefulla faktorer för hur civilsamhällen utvecklas. Den nationella välfärdsmodellen utgör en överordnad kontext för civilsamhällets handlingsutrymme och det lokala välfärdssystemet är styrande för civilsamhällets roll i den lokala kontexten. Vi kan därför anta att den ideella sektorns roll ser olika ut i de nordiska länder som ingår i det projekt som presenteras i denna bok. Materialet har inte gett underlag för någon jämförande analys eftersom ingångarna i det civila samhället i de olika fallstudierna skiljer sig åt. Fallstudierna ger dock vid handen att det civila samhället tar sig tydliga lokala uttryck.

Ett gemensamt problem för de regioner och kommuner som ingår i studien är avfolkningen. När invånare flyttar mister byar inte bara befolkningsunderlag till butiken och postkontoret. Delar av det civila samhället får svårare att fungera som stöd för den enskilde – stöd att klara det praktiska livet där det offentliga är försvagat, men också som en arena för det politiska samtalet, mobiliseringen och det lokala politiska motståndet till en oönskad samhällsutveckling. Samtidigt kan inflyttare (nyinflyttade eller återvändare) utgöra nya resurser då man som inflyttare till en bygd eller en ort har starka skäl att delta i olika typer av utvecklingsarbete och diskussioner om framtiden. Detta kan bero på att de har valt att bo på platsen på grund av vissa förutsättningar och därför reagerar starkare mot förändringar eller att de har ambitioner att utveckla vissa områden eller skaffa sig en försörjning. Då de studerade områdena inte kännetecknas av någon betydande inflyttning får de inte någon extra ”input” – vilket gör förlusten genom utflyttningen ännu mera märkbar.

Ett minskat befolkningsunderlag till trots utgör det civila samhället - både som formellt organiserat och i mera informella uttryck i nätverk och mellanmänniska relationer – ett viktigt socialt fält för olika former av lokala anpassningsstrategier i förhållande till externt drivna förändringsprocesser. Olika strategier som kan identifieras i fallstudierna handlar dels om att få lokalsamhället att överleva genom att civilsamhället lokalt av egen förmåga bibehåller en viss nivå av service och därigenom bidrar till den lokala välfärden, vilket beskrivs i de norrbottniska kommunerna Pajala och Jokkmokk. En annan anpassningsstrategi handlar om att genom det civila samhällets organisationer bidra till lokal utveckling genom att skapa materiella ekonomiska värden i form av företagsamhet och arbetstillfällen, vilket också beskrivs i den svenska delstudien. I en tredje strategi utgör det civila samhället en arena för motstånd mot de lokala utfallen av nationella och globala utvecklingsprocesser - som i fallet

¹³² Detta kan jämföras med Kants uttryck ”asocial socialitet”, se vidare Møen & Slaattelid (1999), Stien (2004).

Folkupproret i Vadsö. I den Färöiska fallstudien beskrivs kvinnliga nätverk som en motståndstrategi mot rådande lokala patriarkala strukturer.

Inledningsvis ställdes ett antal frågor om genusrelationer i civilsamhället. Den första frågan var om exemplen i de nordiska fallstudierna belyser skillnader eller likheter i mäns och kvinnors mobilisering, engagemang och arbete inom det civila samhället? Utifrån de beskrivningar som görs i de olika fallstudierna och med stöd i tidigare forskning kan man dra slutsatsen att det civila samhället har en tydlig manlig-kvinnlig uppdelning. Män och kvinnors deltagande i det civila samhället ser olika ut. De är engagerade i olika typer av föreningar, gör olika sysslor inom föreningarna och återfinns på olika nivåer inom organisationerna. Kvinnorna utpekade oftare än männen som eldsjälar och aktiva i byautveckling och motståndsrörelser. Ser vi däremot till formella poster där beslutsfattande ingår (till exempel ordförande i bygdeföreningen) finns männen med i minst lika hög utsträckning som kvinnor. Anpassningsstrategier drivs av både män och kvinnor men kvinnorna tycks oftare anta en aktiv roll och använda motståndstrategier. I Finnmarksupproret var det till exempel kvinnorna som drev det politiska motståndet mot centraliseringstendenser och välfärdsstatens tillbakadragande.

Den andra frågan är om det genuskontrakt som är förhärskande inom andra samhällsområden återspeglas även inom det civila samhället eller om man kan identifiera andra kontrakt som bygger på andra bevekelsegrunder? I de nordiska områden som vi studerar har könssegregeringen inom den primärnäringdominerade arbetsmarknaden varit den överordnade principen. En tydlig uppdelning mellan män och kvinnor präglar även civilsamhället. Kvinnor och män är till stor del engagerade i olika föreningar. I de föreningar som både kvinnor och män deltar är själva arbetet man utför tydligt könsmärkt och männen dominerar när det gäller styrande poster i föreningarna. Det civila samhällets tycks på detta sätt vara en återspeglning av genuskontrakten på arbetsmarknaden. Inom vissa områden pågår dock en brytning med de rådande genusrelationerna. Precis som männen går in i omsorgsarbete inom den offentliga sektorn har de även, när kvinnorna flyttar, fått ta en större roll när det gäller den informella omsorgen om åldrande föräldrar. Detta exemplifieras i den svenska och den finska studien. En annan förändring är att kvinnorna tar en större plats i landsbygdsutvecklingen genom att vara aktiva i bya(utvecklings)föreningarna och även inneha styrande poster inom dessa.

Detta resonemang leder över till den tredje frågan; vilken plats har genusrelationerna i det civila samhället inom de lokala genuskontrakten? Från fallstudierna kan vi utläsa att kvinnor använder sig av strategier att mobilisera både aktiviteter och en gemensam "röst" i det civila samhället, då man inte får plats på den näringspolitiska eller den institutionaliserade politiska arenan. Frågan är om man genom detta lyckas ändra riktningen i de rådande genuskontrakten. I fallstudierna skildras såväl mer som mindre framgångsrika försök att med mobilisering i civilsamhället förändra könsstrukturer. Finns det en risk att civilsamhället istället utgör ett parallellt spår som legitimerar rådande genuskontrakt? Detta är en fråga som tarvar vidare studier.

Referenser

Agnew, John (1987) *Place and Politics: the geographical mediation of state and society*. Allen & Unwin, London.

Anttonen, Anneli 1999. *Civil Society, Gender and the Welfare State*. Paper från konferensen "Civil Society between Market and State".

Berglund, Anna-Karin 1998. *Lokala utvecklingsgrupper på landsbygden. Analys av några lokala utvecklingsgrupper i termer av platsrelaterad gemenskap, platsrelaterad social rörelse och systemintegrerad lokal organisation*. Geografiska Regionstudier nr 38. Uppsala universitet: Kulturgeografiska institutionen.

Berglund, Anna-Karin, BoPer Larsson och Jan Torege 2003. *Medborgarinflytande i kommunalpolitiken. En fråga om tilltro, vilja och kunnsande*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet.

Berglund, Anna-Karin och Gjermund Wollan, 2003. Kvinnelige og mannlige bedriftslederes forhold til sted. I Berg, Dale, Lysgåård och Löfgren (red) *Mennesker, sted og regionale endringer*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Blennberger, Erik 2004. Genusfrågor och civilt samhälle. I Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman. *Genus och civilt samhälle*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 23. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman 2004. I Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman. *Genus och civilt samhälle*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 23. Stockholm: Sköndalsinstitutet

Baerenholdt, Jørgen Ole 2002. *Coping Strategies and Regional Policies - Social Capital in the Nordic Peripheries*. Stockholm: Nordregio.

Bærenholdt, Jørgen Ole och Nils Aarsæther 1998. *Coping Strategies in the North. Local Practices in the context of global restructuring*. Köpenhamn. Nordiska Ministerrådet.

Castells, Manuel (1997) *The Power of Identity*. Oxford. Blackwell.

Cornell, R.W. 1995 *Masculinities*, Berkeley,CA:University of California Press.

Esping-Andersen, Gøsta 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Falk, Ian och Sue Kilpatrick (2000). What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. *Sociologia Ruralis* 40 (1): 87-110.

Folkrörelserådets hemsida www.bygde.net

Forsberg, Anette 2001. Lokalt utvecklingsarbete på landbygden. I Westlund, Hans (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.

Forsberg, Anette, Chatrine Höckertin, och Hans Westlund 2002. *Socialt kapital och lokalt utvecklingsarbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Forssell, Emilia 2004. *Skyddandets förnuft. En studie om anhöriga till hjälpbehövande äldre dom invandrat sent i livet*. Stockholms universitet. Institutionen för socialt arbete.

Habermann, Ulla 2001. *En postmoderne helgen? Om motiver til frivillighed*. Akademisk avhandling. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Habermann, Ulla 2004. Den kvindelige omsorg. Myten om det saerligt kvindelige i frivilligt arbejde. I Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman. *Genus och civilt samhälle*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar (2004) *Samenes historie fram til 1750* Oslo, Cappelen Akademiske Forlag.

Hansson, Jan-Håkan, Magnus Jegermalm och Anna Whitaker 2000. *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginsatser för äldre och anhängstöd – en kunskapsöversikt*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie, nr 15. Ersta Sköndal högskola.

Henriksen, Lars Skov 1996. *Lokal frivillig organisering i nye omgivelser*. Aalborg universitet: Forlaget ALFUFF.

Henriksen, Lars Skov och Bjarne Ibsen 2001 (red.). *Frivillighedens udfordringen – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Herlitz, Ulla 1998. *Bygderörelsen i Sverige*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).

Hirdman, Yvonne 1994. *Genusanalys av välfärdsstaten: en utmaning av dikotomierna*. Särtryck nr 5. Stockholm: Institutet för arbetslivsforskning.

Hoeber Rudolph, Susanne 2004. Is Civil Society the Answer? in: Prakash, Sanjeev och Per Selle (eds) *Investigating Social Capital; Comparative Perspectives on Civil Society, Participation and Governance*. New Delhi/London: Sage Publications.

Jegermalm, Magnus 2005. *Carers in the welfare state: on informal care and support for carers in Sweden*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete.

Jeppsson Grassman, Eva 2001. *Medmänniska och anhörig. En studie av informella hjälpinsatser*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 17. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

Jeppsson Grassman, Eva 2004. Makt, socialt kapital och hjälpgivande. Om kvinnor och män i civilsamhället. I Blennberger, Erik, Ulla Habermann och Eva Jeppsson Grassman. *Genus och civilt samhälle*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Jeppsson Grassman, Eva och Lars Svedberg 1995. Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre. I Amnå, Erik (red) *Medmänsklighet att hyra? – åtta forskare om ideell verksamhet..* Örebro: Libris.

Jeppsson Grassman, Eva och Lars Svedberg, 1999. Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet. I Amnå, E. (red) SOU 1999:84. *Civilsamhället*. Demokratiutredningens forskarvolym nr 8.

Johansson, Hilding 1993. Föreningsväsendet växer fram. I *Folkrörelse & Föreningsguiden*. Civildepartementet. Stockholm: Allmänna förlaget.

Johansson, Staffan 2002. *Sociala ideella organisationer – som kommunerna ser dem*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Johansson, Staffan 2005. *Kommunalt stöd till sociala ideella organisationer. Omfattning, utveckling och former*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Johansson, Susanne 2000. *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller. Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*. Geografiska regionstudier nr 40. Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen.

Klausen, Kurt Klaudi och Per Selle 1995. *Frivillig organisering i Norden*. Oslo: TANO.

Kramvig, Britt (1999) Ære og verdighet, kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn. I Gerrard, Siri og Rønning Balsvik, Randi (red) *Globale kyster liv i endring - kjønn i spenning* UiTø, Kvinnforsk Occasional Papers.

Kulturdepartementet 1999. *Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?* Rapport från en arbetsgrupp. Stockholm: Regeringskansliet.

- Little, Jo 2002. *Gender and Rural Geography. Identity, Sexuality and Power in the Countryside*. Essex. Pearson Education Limited.
- Lorentzen, Håkon 1995. Frivillighet i velferdsstaten. I Klausen, Kurt K. och Per Selle (red.) *Frivillig organisering i Norden*. Oslo: Tano.
- Lundström, Tommy och Filip Wijkström 1997. *The nonprofit sector in Sweden*. Johns Hopkins Nonprofit Sector Series 11. Manchester: Manchester University Press.
- Lindström, Tommy och Lars Svedberg 1998. Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning. I *Socialvetenskaplig tidskrift* årgång 5, nr 2-3.
- Maslow, A.H. 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.
- Massey, Doreen 1984. *Spatial division of Labour. Social Structures and the Geography of Production*. London: Macmillan.
- Melucci, Alberto (1991) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Daidalos förlag, Göteborg.
- Nordfeldt, Marie 1999. *Hemlöshet i välfärdsstaten. En studie av relationerna mellan socialtjänst och frivilliga organisationer i Stockholm och Göteborg*. Geografiska regionstudier nr 39. Uppsala universitet: Kulturgeografiska institutionen.
- Nordfeldt, Marie och Anna Lundstedt 2001. Den ideella sektorn och sysselsättningen I ett regionalt perspektiv. I Westlund, Hans (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Oerton, Sarah 1995. Vägskäl för kvinnor I kooperation. I *Värden & Omvärlden. Kooperativ årsbok 1996*. Stockholm: Föreningen Kooperativa Studier.
- Pinch, Steven 1997. *Worlds of Welfare. Understanding the Changing Geographies of Social Welfare Provision*. London: Routledge.
- Putnam, Robert D. 1993. *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert och Robert Fledstein 2003. *Better Together. Restoring the American Community*. London: Simon Schuster Paperbacks.
- Regeringens proposition 2001/02:4*. En politik för tillväxt och livskraft i hela landet.
- Rossvær, W. (1998) *Ruinlandskap og modernitet: Hverdagsbilder og randsoneerfaringer fra et nordnorsk fiskevær* Oslo: Spartacus.
- Rothstein, Bo, red. (1995) *Demokrati som dialog*. Demokratirådets rapport 1995. SNS Förlag, Stockholm.
- Rothstein, Bo 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Routledge, Paul (1992) *Putting politics in its place. Baliapal, India, as a terrain of resistance, i POLITICAL GEOGRAPHY*. Vol. 11, No. 6, November 1992, pp. 588-611. Butterworth-Heinemann Ltd., Cambridge.
- Routledge, Paul (1996) *Critical geopolitics and terrains of resistance, i POLITICAL GEOGRAPHY*. Vol. 15, No. 6/7, s. 509-531. Elsevier Science Ltd, Great Britain.

Routledge, Paul (1997) *Space, mobility, and collective action: India's Naxalite movement i Environment and Planning A* 1997. volume 29, pages 2165-2189.

Salamon, Lester M. 1995. *Partners in Public Service. Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Salamon, L.M. och H.K. Anheier (1996) *The Emerging Nonprofit Sector: An Overview*. Johns Hopkins Nonprofit Series. No 1. Manchester: Manchester University Press.

Salamon, L.M. och H.K. Anheier, et al (1999) *Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector*. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Baltimore: Center for Civil Society Studies. The Johns Hopkins University.

Selle, Per och Bjarne Øymyr 1995. *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjonsamfunnet endrar seg 1940-1990*. Oslo: Samlaget.

SOU 1996:71. Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer och landsbygd: rapport från Demokratiutvecklingskommittén. Stockholm: Fritzes.

SOU 2001:1. En uthållig demokrati! Betänkande från Demokratiutredningen. Stockholm: Fritzes.
Stark, Agneta och Robert Hamrén 2000. *Frivilligarbetets kön. Kvinnor, män och frivilligarbete*. Åjour nr 5. Svenska Kommunförbundet, Stockholm.

Stenbacka, Susanne och Karin Tillberg Mattsson 2004. Gendered Social Capital – Exploring the Relation between Civil Society and the Labour Market. I *Restructuring in Marginal Rural Areas: The Role of Social Capital in Rural Development*. Final Report, with the financial support of the European Commission (QLK5-CT-2000-00819).

Stryjan, Yohanan och Filip Wijkström (1996) Cooperatives and nonprofit organizations in Swedish social welfare. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 67:1, pp. 5-27.

Svedberg, Lars och Eva Jeppsson Grassman 2001. Frivilliga insatser i svensk välfärd – med utblickar mot de nordiska grannländerna. I Henriksen, Lars Skov och Bjarne Ibsen (red.) *Frivillighedens udfordringen – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Sätre Åhlander, Ann-Mari 2001. Den sociala ekonomins betydelse för Sverige. I Westlund, H. (red) *Social ekonomi i Sverige*. Stockholm: Fritzes.

Sätre Åhlander Ann-Mari 2003. *Är välfärdsstaterna Sverige och Norge på väg åt olika håll? Om den nationella politikens roll i glesbygdens utvecklingsprocesser*. Arbetsliv i omvandling. 2003:14. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Tillberg Mattsson, Karin och Susanne Stenbacka 2004. *Social capital and local development – the Cases of Leksand and Rättvik, Sweden*. Forskningsrapport 2004:2. Institutet för bostads- och urbanforskning, Gävle.

Toft Rasmussen, Elisabeth och Inger Koch-Nielsen 1996. *Den tredje sektor under forandring*. Kobenhavn: Socialforskningsinstitutet.

Trydegård, Gun-Britt 2001. Välfärdstjänster till salu – privatisering och alternativa driftformer under 1990-talet. I Szebehely, Marta (red.) *Välfärdstjänster i omvandling. SOU 2001:52*. Stockholm: Fritzes.

Trägårdh, Lars 1995. *Svenskhet och Civilitet: Om dygd, kärlek och oberoende i svensk politisk kultur*. I Trägårdh, Lars (red.) *Civilt Samhälle kontra Offentlig Sektor*. Stockholm: SNS Förlag.

Trägårdh, Lars 1999. Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I: Amnå, Erik (red) *Civilsamhället. SOU 1999:84*. Stockholm: Fakta Info Direkt.

Uslaner, Eric M. 1999. Democracy and social capital. I Mark E. Warren (ed.) *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Van Til, Jon 2000. *Growing Civil Society. From Nonprofit Sector to Third Space*. Bloomington: Indiana University Press.

Villa, Marianne 1999. Sosial kontakt i bygdene – familie, venner og naboar. *Tidskrift for samfunnsforskning*. Årgång 40, nr 4, pp 442-466.

Vogel, Joachim, Erik Amnå, Ingrid Munch och Lars Häll 2003. *Föreningslivet i Sverige. Välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Levnadsförhållanden Rapport 98. Stockholm; Statistiska centralbyrån.

Westlund, Hans och Stig Westerdahl 1997. Social ekonomi och nya jobb. Fallstudier i 20 europeiska regioner. I Westlund, Hans (red) *Lokal utveckling för Regional Omvandling*. SIR-rapport Nr 100. Östersund: Institutet för Regionalforskning.

Westlund, Hans och Stig Westerdahl 1998. Social ekonomi och sysselsättning. I Grut, Katarina och Elisabet Mattsson (red) *Social Ekonomi – Om kraften hos alla människor*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

Wijkström, Filip 2001. Socialt kapital och civilt samhälle i Norden. I Henriksen, Lars Skov och Bjarne Ibsen (red.) *Frivillighedens udfordringen – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Wijkström, Filip och Tommy Lundström 2002. *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.

Wollebaek, Dag och Per Selle 2002. *Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i omforming*. Bergen: Fagbokforlaget.

Wolvén, L-E 1990. *Jakten på det goda livet – om konsten att fånga välfärd och livskvalitet*. Stockholm: Rabén och Sjögren.

11 Med periferin i centrum - Sammanfattning och diskussion

Anna-Karin Berglund, Susanne Johansson och Irene Molina

"För mig har det framstått som allt klarare, att förståelsen inte uppstår då jag korsar en gräns utan då jag förblir mitt i den. Varje erfarenhet ligger i periferin, ty i centrum är allt så naturligt att det glider omärkt förbi. Att befinna sig i gränsen är följaktligen att dingla i klyftan mellan kategorier, att vägra fastna i det sociala skydds nätet. Att befinna sig i denna position är extremt hotande, ty utan gränser är alla sammanhang otänkbara. Av denna anledning har alla kulturer etablerat ett starkt gränsförsvaret som ingår strategiska enheter från normativ logik, religion och socialpsykologi" (Gunnar Olsson 1990)

Så går en lång forskningsresa mot sitt slut. Och det känns som vi befinner oss mitt i den gränsen som Gunnar Olsson beskriver i inledningscitatet. Utan gränser är alla sammanhang otänkbara, samtidigt är det i periferin – i gränslandet som nya erfarenheter och förståelse kan utvecklas. Efter att ha utforskat periferin i dubbel bemärkelse är kunskapen om detta område förhoppningsvis djupare och erfarenheterna definitivt byggda från ett annat perspektiv än vanligtvis. Själva det geografiska området vi studerat under de senaste åren är utifrån ett centrum-perspektiv periferi men även det teoretiska och metodiska angreppssätt vi valt att använda oss av innebär att ”dingla i klyftan av kategorier”. Hur går det då med uppgiften att försöka sig på att definiera en Nordisk välfärdsmodell, att dra slutsatser som berör hela den nordiska periferin, att tydliggöra några sammanhang. Detta projekt är upplagt på studier gjorda av ”inhemska” forskare i sin hemregion istället för att en forskargrupp rest runt och undersökt alla Nordiska länder. Det har förhoppningsvis i någon mån förhindrat ett centrum-periferi seende.

Vi har delat ett gemensamt fokus i form av de senaste tio årens utveckling av välfärd och arbetsmarknader i respektive land. Det gemensamma forskningsintresset har varit att med bakgrund av de strukturförändringar på arbetsmarknaden och i välfärdssystemen som pågår analysera vilka förändringar det genererar när det gäller kvinnor och mäns livssituationer i Nordens periferi.

De enskilda fallstudierna har valt olika infallsvinklar och frågeställningar som belyser projektets huvudfråga. Därför representerar de olika enskilda kapitlen i viss mån enskilda och unika berättelser. Samtidigt öppnar ett gemensamt fokus och delade frågeställningar en möjlighet att göra en del gemensamma reflexioner och slutsatser utan att det unika går förlorat. Istället för att aktivt söka efter gemensamma mönster har berättelserna i sig givit det gemensamma vid handen. Genom den valda metoden att involvera de grupper som vi varit intresserade av att belysa i forskningsprojektet och genom olika metoder arbetat med dialog i forskningsprocessen har vi förhoppningsvis fångat upp några fler röster än vad som annars skulle ha varit fallet, och även kunnat infoga deras berättelser. Men givetvis är många röster ännu ohörda och många berättelser återstår att berätta. I det följande redovisar vi några av de sammanhang vi kunnat skönja och gemensamma utvecklingstendenser och för den delen olikartade utvecklingstendenser ifrån Nordens periferi.

Kvinnor reser, männen stannar kvar, genusrelationer och välfärdsmodeller i förändring i Nordens periferi är titeln på det projekt som denna antologi är en avrapportering av. Titeln har sitt ursprung i en empirisk iakttagelse nämligen att kvinnor tenderade att resa från den nordiska periferin i större utsträckning än männen.

Vår arbetshypotes var att vi tyckte oss märka att kvinnor hade en större flexibilitet att möta den postindustriella arbetsmarknaden. Denna hypotes byggde på statistik som visade att kvinnor i högre utbildning skaffade sig en högre utbildning och bytte bostadsort för att göra det. Statistiken visade även att de kvinnor som var kvar tenderade att ha högre förvärsfrekvens än männen i många av kommunerna i det undersökta området vilket kunde tyda på ett flexiblare förhållningssätt till en arbetsmarknad i omvandling.¹³³

I projektet samlades en grupp nordiska forskare kring ett kritiskt perspektiv och förhållningssätt till de förändringar som den Nordiska välfärdsmodellen i förändring har genomgått under de senaste tio åren. Arbete och välfärd är tätt ihopkopplade varför de lokala arbetsmarknaderna ställdes i fokus, liksom även frågan hur genusrelationer påverkar och påverkas av förändringar på så väl arbetsmarknaden som förändringar i välfärdssystemen.

De studier¹³⁴ som presenteras i denna antologi omfattar kommuner och regioner i nordligaste Norge, Sverige och Finland, samt Island, Färöarna och Grönland i sin helhet. Det rör sig om nordområden med sinsemellan stora variationer i livsmönster, etnicitet, språk, teknologianvändning, lokala kulturer, religioner med mera. Det som troligen i störst utsträckning förenar dessa olika områden är de klimatförhållanden som präglar människors liv och arbete i polarområden. Invånarna delar också erfarenheten av att statsmakten betecknar hembygden och den egna regionen som periferi. Dessutom att dela upplevelser av att bli nedvärderande behandlad. Att trots att man inte är en koloni, ändå uppleva att man från centrum blir sedd på som en koloni, menar vi utgör en del i den kollektiva självförståelsen i nordområdena.

Det kan vara lämpligt att när vi närmar slutet av den här spännande resan, påminna läsaren om vilka projektets frågeställningar var från början av arbetet. Med utgångspunkt i studier av och jämförelser mellan kommuner och regioner ställde vi oss frågan: Är välfärdsproduktionen och den genderiserande arbetsmarknaden i den Nordiska periferin på väg mot en ökad homogenisering där vi kan tala om en generell Nordisk välfärdsmodell med vissa gemensamma strukturella hot och möjligheter för kvinnor och män, eller sker det en kulturell differentiering?

Frågan var väldigt omfattande i sin formulering varför den ledde till en rad delfrågor, alla relaterade till frågeställningen på vilka sätt den sk perifer regioner som vi undersökte förhöll sig till existensen av en nordisk välfärdsmodell. Delfrågor berörde hur förändringar inom välfärdssystem och arbetsmarknad påverkat könsrelationer i området? Hur de rådande könmaktsrelationerna påverkat utvecklingen inom arbetsmarknad och välfärdsmodeller? Vilken betydelse spelar det civila samhället för hur man upplever livskvalité och välfärd? Vilken roll spelar civilsamhället i förhållande till förändringar inom välfärdssystem och arbetsmarknader? Även om den Nordiska periferin definierats just som periferi är det en del av det globala systemet och påverkas av omvärldsförändringar. Därför var ytterligare en relevant fråga hur har olika former av globalisering påverkat de lokala verkligheterna?

I det följande presenterar vi några reflektioner kring dessa delfrågeställningar utifrån de resultat som redan redovisats i de enskilda kapitlen.

¹³³ Se projektbeskrivning till Nordiska ministerrådet välfärdsprogram, januari 2001

¹³⁴ Studierna har genomförts inom ramen för projektet "Women leave, men remain... Issues of Gender, Welfare and Labour Markets in the Nordic Periphery." Som har finansierats av Nordiska Ministerrådet.

11.1 Nordiska välfärdsmodeller

Den första frågan som inställde sig vid projektets början var om det verkligen är relevant att diskutera i termer av *en* Nordisk välfärdsmodell. Tidigare studier hade visat att det fanns en rad gemensamma nämnare i de Nordiska välfärdssystemen när det gällde välfärdens utformning och även jämställdhetskriterier. Gemensamt för Norden angavs vara en hög sysselsättningsnivå, inte minst för kvinnor, en hög andel kvinnor i politiken och en välutvecklad offentlig sektor som tillhandahåller generell offentlig välfärd såsom barnomsorg och äldreomsorg (Bergkvist (red), 1999).

Den Nordiska välfärdsmodellens grund sett utifrån den enskilda nationalstatens strävanden har varit ett generellt välfärdssystem med offentlig finansiering och ansvar och med en skattefinansiering som innehållit en grundtanke om att alla har rätt till välfärd oavsett geografisk och social belägenhet. Denna bild är på väg att förändras radikalt och kanske även definitivt. Gemensamt för de nordiska länderna är att de gamla modellerna utmanas och ifrågasätts när det gäller finansiering, verksamhetsinnehåll, organisering och huvudmannskap.

Tidigare studier av den nordiska välfärdsmodellen baseras huvudsakligen på jämförelser mellan Sverige, Finland, Norge och Danmark. I våra studier i Norden visar det sig att det är tre förhållanden som påverkar möjligheten att göra en generell beskrivning av en nordisk välfärdsmodell. För det första innefattar projektet även Västnorden (Island, Färöarna och Grönland) vilket får till följd att ny förståelse av nordiska välfärdssystem och arbetsmarknader växer fram. För det andra råder det speciella förhållanden i den Nordiska periferin som leder till en avvikande utveckling jämfört med om vi valt att studera och jämföra ländernas förändringsmönster i stort. För det tredje kan vi genom den bredd och inbördes variation se att utvecklingen av välfärdsstaten har skett vid så olika tidpunkter att - utan att mena att länderna nödvändigtvis följa samma utvecklingsväg - några delar kan sägas vara i en uppbyggnadsfas medan regioner i andra delar av Norden är på väg in i en avregleringsfas¹³⁵.

Om vi börjar med att granska betydelsen av att Västnorden innefattas i vår studie så innebär det en skiljelinje på så sätt att på Grönland, Island och Färöarna har fokuset under den studerade perioden varit uppbyggnad av välfärdsstaten och i förlängningen ett ökad åtagande för kommunerna när det gäller exempelvis barnomsorg och andra välfärdstjänster. När det gäller Sverige, Finland och Norge har samma period inneburit ett ifrågasättande av den offentliga sektorns åtagande och ett ökat marknadsinslag i välfärdsproduktionen, bolagisering, entreprenad och utförsäljningar av verksamheter som inte definierats som kärnområden (såsom parkförvaltning, sophantering, snöröjning etc). I Sverige har dessutom de nordligaste delarna fått allt sämre förutsättningar i form av skatteunderlag för att kunna ge sina medborgare en god servicenivå när det gäller välfärdsrelaterade tjänster.

Innehållet i det kommunala åtagandet (det offentliga ansvarstagandet) varierar mycket när vi jämför de olika nordiska periferiområdena. Samtidigt har 1990-talets försämringar inom den kommunala ekonomin och ökande sparbetning lett till marknadslösningar i form av bland annat utförsäljningar och entreprenadavtal där så har varit möjligt. Det ska dock genast sägas att marknadslösningar mest förekommer i regionala center och att sådana sällan är möjliga i den Nordiska periferins mindre samhällen när det gäller kommunala kärnverksamheter som vård, skola och omsorg. Detta främst beroende av att befolkningsunderlaget är allt för svagt för att verksamheter ska kunna drivas kostnadseffektivt motsvarande tjänsteföretag i tätbebyggda områden. Marknadsmässiga

¹³⁵ Vi menar att i den Nordiska periferin handlar det inte om att vissa länder härmar andra genom att bygga upp välfärdsstaten vid en senare tidpunkt (Jmf. t.ex. Färöarnas utveckling i förhållande till Sverige.) utan att det snarare kan handla om olika tolkningar som dessa regimer gör av vad som krävs av staten i den tid som är här och nu. Vi anammar här kritiken mot utvecklingsmodeller som bl.a. Taylor & Flint (2000) har formulerat. Dessa modeller som faller under benämningen ”developmentalism” anklagas för att vara etnocentriska och linjära eftersom de antar en liknande utveckling i U- som i industriländer, där de senaste utgör normen. En liknande kritik har Massey (1999) ställt och menat att i sådana modeller har tiden behandlats utifrån en överlägsen nivå i förhållande till rummet.

entreprenadavtal i de småskaliga periferikommunerna återfinns oftast inom de ”hårda sektorerna” – de tekniska verksamhetsområdena med företrädevis manliga företagare.

När det gäller välfärdens kärnverksamheter kan vi däremot iakta omfattande insatser från civilsamhällets sida, där bland annat hembygdsföreningar, utvecklingsgrupper, kyrka, idrottsföreningar, ungdomsföreningar och olika former av informella nätverk spelar en viktig roll. Civilsamhället bidrar med omsorg till barn och gamla vilket ofta ombesörjs genom ömsesidigt utbyte (gåvo-byte) i vänskretsen eller i den utvidgade storfamiljen i de små bygderna där sådan offentlig omsorg saknas eller är bristfällig. Ett meningsfullt liv bland arbetslösa män kan vi se skapas genom mansgemenskapens (mansfamiljens) aktiviteter i bygder där jakt, fiske etc. och ömsesidig praktisk hjälp och socialt stöd även bidrar till en kollektiv maskulin identitet och lokal självkänsla som är mindre beroende av yrkesidentiteter och status utanför det lokala sammanhanget. I Finska Lappland fungerar kyrkan som det yttersta skyddsnätet genom att bistå med matpaket till nödställda, något som i Finnmark och Norrbotten faller under den kommunala socialtjänsten. Det förekommer att skolverksamheten drivs av lokala föreningar och föräldraföreningar. Det är runt om i den Nordiska periferin dessutom vanligt förekommande att intresseföreningar driver fritidsanläggningar och idrottsverksamheter som i sin tur skapar varierande fora och sociala mötesplatser för invånarna i dessa kommuner.

Statliga verksamheter och myndigheter som förlagts till den enskilda kommunen som försvarsenheter, regionala myndigheter och högskola har haft stor betydelse på den lokala utvecklingen. Detta kan vi se när vi studerar befolkningsförändringar och flyttstatistik över tid. Beroende av den kommunala verksamhetens omfattning, menar vi att det offentliga fungerar som både en stabiliserande och en utvecklande kraft i de studerade områdena. Den offentliga sektorn är proportionellt sett, och i flertalet fall en mycket stor arbetsgivare i lokalsamhällena. I Norrbotten användes till exempel strategin, med åtföljande dålig ekonomi, att hålla sysselsättningen uppe inom de offentliga verksamheterna när sysselsättningen inom det privata näringslivet minskade. I Finnmark har den kommunala sektorn i huvudsak upprätthållit sina verksamheter medan flera för fylket viktiga statliga verksamheter centraliserats, något som sammantaget drabbat regionen mycket hårt med ett stort antal förlorade arbetsplatser inom försvar, luftfartsverk, postverk och flera andra myndigheter.

Det är allmänt känt att utbyggnaden av den offentliga sektorn har haft en avgörande betydelse för kvinnors inträde och ställning på arbetsmarknaden. Genom utbildning, arbete och karriär inom den offentliga sektorn har kvinnors position på arbetsmarknaden stärkts i förhållande till männens. Detta gäller kanske särskilt i den Nordiska periferin. Bilden av periferin som bestående av i huvudsak primärnäringar, lågutbildade invånare och bristfälliga möjligheter att förverkliga sig själv i globaliseringens tid, överensstämmer inte riktigt med det vi ser i våra fallstudier. Den enskilda kommunen kan i flera fall rubriceras som en ”välfärdskommun” där den kommunala välfärdsproduktionen och de offentliga institutionerna mer och mer kommit att fungera som motor i samhället och där både kvinnor och män ges möjlighet till att skapa sig ”moderna goda liv”. De offentliga institutioner och verksamheter som ännu upprätthålls i nordområdena menar vi utgör den grundläggande infrastruktur som systematiskt försöker att tillgodose de behov som uppstår i ett allt mer differentierat och internationaliserat samhälle samtidigt som den utgör kunskapsintensiva arbetsplatser i den lokala ekonomi. Vi ser med andra ord de offentliga verksamheterna som resurscenter i dessa småskaliga ekonomier.

Om vi uppfattar välfärdsstaten som den minsta gemensamma nämnaren för den Nordiska välfärdsmodellen kan vi hävda att det gemensamma för den nordiska periferin är att kommunen utgör den lägsta politiska nivån med allmänna val, där välfärdsstatens krav och grader av universalism, offentligt ansvar, skattefinansiering, likvärdighet och omfördelning kan uppfångas. Tanken om decentraliserad välfärdsproduktion har varit ett mer eller mindre tydligt gemensamt drag i alla de Nordiska länderna. Den nationella välfärdsstatens ambition har därmed varit att upprätthålla välfärden oavsett central eller perifer placering i ett nationellt ortssystem.

När det gäller den Nordiska periferins invånares rätt till *likavärde* och *politisk jämlikhet* kan vi från våra studier konstatera att civilsamhällets sociala rörelser och intresseorganisationer varit pådrivande långt in i modern tid. Periferins befolkning har med andra ord inte upplevt att sådana universella rättigheter givits utan kamp mot centralmakten. I förhållande till *klass* kan vi dock se att periferin delar samma kamp som länderna i stort, genom arbetarrörelsen som i alla de nordiska periferiregionerna genom 1900-talet haft en stark influens och ofta i flera sammanhängande mandatperioder haft ledande ställning genom lokala arbetarpartier eller motsvarande socialdemokratiska partier och vänsterpartier. *Etniska minoriteter* och *urfolk* som i våra studier är kväner, tornedalningar, samer och inuiter har däremot haft en betydligt svagare politisk position gentemot välfärdsstaten och det är först under 1970-, 1980- och in på 1990-talet som urfolksrörelser och etniska minoritetsrörelser i våra regioner förmått erövra en starkare politisk position i politiken och klarat att genomdriva bildandet av urfolks självstyren (Sameting i Sverige, Finland och Norge samt Hjemmestyre på Grönland) samt urfolks och etniska minoriteters offentliga institutioner och verksamheter, vilket i någon mening kan uppfatta som etnisk politisk jämlikhet.

Likavärde och politisk jämlikhet i förhållande till *kön* varierar mycket i den Nordiska periferin. Kvinnorepresentationen i lokalpolitiken är fortfarande mycket svag i flera av våra regioner – inte minst bland ledande politiker i Lappland och på Färöarna. Den politiska jämställdheten mellan könen har speciellt i de områden som präglas av kamp för etnisk jämlikhet, fått stå tillbaka med förklaringen att den etniska tillhörigheten och dess kamp för lika rättigheter har varit överordnad vilket fått till följd att könsperspektivet varit marginaliserat i dessa regioner. På Grönland är det först år 2003 som en jämställdhetslag infördes, efter en lång kamp inom den lokala kvinnorörelsen och enskilda kvinnliga politikernas agerande i olika fora. I studien på Färöarna tecknas bilden av lokala självstyrelser som endast undantagsvis släpper fram kvinnor i politiken. Studien visar speciellt exempel på en könskamp där det politiska etablissemanget bestående av män som politiskt representerar arbetarklassen motarbetar kvinnor som vill vara politiska jämlikar. I Sverige och Norge ser den politiska jämlikheten ut att fungera något bättre mellan kvinnor och män, men också i Finnmark och Norrbotten finner vi kommuner med mycket låg kvinnorepresentation i politiken. Det rör sig främst om de kommuner som har en näringsstruktur dominerad av primärnäringsindustri. Det ligger lockande nära att dra förhastade slutsatser utifrån likartade strukturella drag som på Färöarna. Vår empiri medger dock inte att föra diskussionen vidare om det finns reella köns-klassmotsättningar.

Relationen mellan den nationella välfärdsstaten och det lokala självstyret är i viss mån avgörande för hur den nationella välfärdsmodellen förverkligas, och i förlängningen för om vi kan tala om en Nordisk välfärdsmodell. De nya tillväxtpolitiska tankegångarna i periferin liksom generellt i Norden innebär avkall på välfärdsstatliga värden. Den gamla regionalpolitiken som i många avseenden skulle kunna beskrivas som en geografisk fördelningspolitik, upplever periferins kommunpolitiker, håller på att försvinna i Sverige, Norge och Finland. Dess konsekvenser som vi möter i våra studier signalerar nya premisser för det lokala självstyret i periferin och det som vi kan uppfatta, försvagade förhållande till universella välfärdvärden. EU respektive EES-avtal och regionala stödåtgärder som strukturfondsprogram och liknande begränsar möjligheterna till att utveckla lokala långsiktiga politiska strategier. Stödprogrammets logik leder dessutom in i ett konkurrenstänkande periferikommuner och periferiregioner emellan om medel som tidigare representerade just universalitet och lika värde. Den nationella välfärdsstaten har såtillvida avstått regionalpolitiska åtaganden till EU, där konvergenskrav, centralt definierade visioner, mål och resultatkrav ytterligare undergräver den lokala självstyrelsen i periferin.

Snarare kan det uppfattas som om de nya finansieringsformerna i periferin är mer gynnsamma för civilsamhället och näringslivets aktörer som får en framträdande roll som utvecklingsagenter både på lokal och regional nivå. Lokala utvecklingsgrupperna, intresseföreningarna, kooperativ och civila associationer i samverkan med lokala företag kan, om dessa lyckas vinna legitimitet i bygden, skapa långsiktig lokal utveckling genom att etablera nya mötesplatser, bygga upp och driva både omsorgsverksamheter och ekonomiska verksamheter, upprätthålla och utveckla den byggda miljön, värna natur- och miljövärden, öka tillgängligheten till kulturhistoriska miljöer och utveckla turistnäringen etc.

11.2 Periferi för vem?

Vi kommer till den punkten där vi måste diskutera frågan om den utgångspunkt vi haft inom det här projektet om regionens position i relation till omvärlden som periferi. Genom de olika fallstudierna och de mer generella kapitlen har flera reflektioner kring denna frågeställning kommit upp. Som vi diskuterat i kapitel nio om globalisering och nordisk periferi, finns det minst tre kontexter inom vilka frågan måste ställas. I den *globala geopolitiska kontexten* hamnar den här regionen inte bland de mest utsatta regionerna i världen, då deras lokala samhällen tillhör starka nationalstater, om än på ibland notoriskt ojämna villkor, gentemot resten av de nationens regioner. Även om Lappland i Finland till stora delar är en missgynnad region i sin nationella kontext, går det knappast att likställa dess ställning i världssystemet med t.ex. landsbygdsområdena i Indien eller med fattiga kvarter i Brasiliens städer. I detta världsomspännande geopolitiska maktsystem skulle regionen snarare hamna i någon sorts mellankategori, den som Wallerstein har gjort känd som *semiperiferi* (Balibar & Wallerstein, 1991). Å andra sidan, är regionen och dess lokala beståndsdelar inte bara materiellt missgynnade i en tid av omstrukturering och allt starkare inflytande av neoliberala värderingar inom välfärdens kärnområden som tidigare uppfattats som ett självklart offentligt åtagande, även i den lilla perifera kommunen.

Förutom de mätbara indikatorer till nedgång som nedmontering av offentlig infrastruktur och verksamheter, näringslivets stagnation, arbetslöshet och avbefolkning kan vi iaktta offentliga diskurser *på nationell nivå* där en uppsättning negativa föreställningar luftas om den Nordiska periferin. I Norgestudien visar just en sådan debatt som stigmatiserar regionen som ”efterbliven”, i behov av utveckling och även som den region som betraktas som en så hopplös ”förlorare” att den inte längre förtjänar välfärdsstatens ovillkorliga omsorg. Människor och hela bygder upplever sig som ifrågasatta. Den Nordiska periferin representeras som vi har sett i några av fallstudierna som periferin till ett statscentrum. De regioner vi studerat är definierade från centrum som periferi i många bemärkelser. Naturligtvis geografiskt men även när det gäller ekonomisk tillväxt, i förhållande till forsknings- och utbildningscentra inom produktionssystem och tekniska landvinningar och näringslivsmässigt, då primärnäringsvar den viktigaste basen för sysselsättningen. I den meningen kan man inte komma ifrån att regionen konstrueras och därmed i stor utsträckning fungerar som en periferi. Än dock finns det på det lokala och på det individuella planet flera tecken på ett kollektivt, mer eller mindre medvetet, motstånd till stigmatiserande föreställningar om regionen.

På flera håll organiserar sig människorna för att åstadkomma utveckling, och i vissa fall för att visa att det finns energi och kraft i dessa samhällen; att inte allt är nedgång och människor som flyr en trist och hopplös verklighet. Hoppet om nya näringar och medvetna satsningar på offentlig verksamhet och högre utbildning är levande bland många lokalt engagerade bland invånarna, lokala folkvalda och näringsaktörer. På detta plan blir människorna i periferin inte längre offer utan huvudaktörer i sin egen framtid. Då rycks regionen ur sin ovanifrån bestämda perifera position och förvandlas till centrum för händelserna. Det lokala engagemanget kring satsningen på gasutvinningen vid ”Snöhvit” i Barentshav och industriell spin-off i Hammerfestregionen är dels en succéhistoria, men även historien om hur lokala och regionala aktörer och partnerskap och ett folkligt stöd tillsammans dramatiskt förändrade självbilden i staden bland styrande, näringsliv och bland invånarna.

Dessa insikter vunna genom empiriska erfarenheter har definitivt bekräftat vad vi hade i åtanke vid formuleringen av projektets idé, nämligen att det var nödvändigt att se på den föreställda periferin som en central plats för våra analyser. Precis som vi har trott på vikten av att se de lokala i det globala och vice-versa, har vi följt premissen att det finns en relevant kunskap att hämta i exercisen att vända på värden: centrum blir periferi och periferin blir centrum. På detta sätt har vi fått en mer komplett förståelse av de problem som en uppfattning av välfärdstaten som inte är känslig för lokala variationer kan medföra för individer, lokala samhällen och för en rättvis fördelning av nationens resurser.

Vi kan inte blunda för att det studerade områden som periferi betraktat genomgår smärtsamma omställningsprocesser som berör män, kvinnor, familjer, civilsamhälle, näringsliv och välfärd. Avfolkningen är en bister realitet i flertalet av de kommuner och regioner som studeras liksom det

faktum att omvärldsförändringar och strukturomvandlingar har lett till att de naturtillgångar som tidigare var själva grunden för industrialiseringen inte längre är basen för ekonomin. I den nya ekonomin är det andra resurser såsom tillgång till FOU, innovationscentrum, högutbildad arbetskraft och kunskapsbaserad verksamhet som utgör resursbasen för ekonomiska aktiviteter. Kunskapsbaserade tjänsteföretag, en prioriterad form av produktion i dessa tider av globalisering och informationaliserings, lokaliseras sig i liten utsträckning i dessa områden.

11.3 Centraliseringstrend och utflyttning från periferin

Av statistikgenomgången i kapitel 2 kan vi konstatera att den Nordiska periferins befolkning upplever en stark centraliseringstrend i alla studerade regioner. Det innebär att ett fåtal områden, framför allt regioncentra som Alta i Finnmark fylke, större städer som Tromsø i Troms fylke, Rovaniemi i Lappland, Luleå i Norrbotten samt huvudstäder med arbetspendlingsområden (inom 50 km radie) till Reykjavik, Torshavn och Nuuk har en befolkningsmässig stabilitet och i flertalet fall en utveckling genom att vara regionala motorer för näringslivet och i kraft av att härbärgera centrala institutioner och verksamheter, myndigheter, universitet och högskolor.

Kommuner utanför dessa områden visar statistiken, är ofta befolkningsmässigt små. De har i flertalet fall en minskande och åldrande befolkning under den perioden som analyseras; 1991-2001, samtidigt som kommunerna i flertalet fall är arealmässigt stora med långa avstånd mellan kommuncentrum, småsamhällen och glesbygd. Ett ytterst fåtal av dessa mindre kommuner avviker positivt från avfolkningstrenden. I våra studier är Karasjok en av dessa som under senare år upplevt ett uppsving genom sitt värdskap för Sametinget i Norge som också givit ringar-på-vattnet-effekter.

Människor flyttar till regioncentra och andra urbana områden och det blir speciellt tydligt i dessa småskaliga och perifera kommuner som präglats av primärnäringar, både i inland och på kusterna i den Nordiska periferin. Vår föreställning i detta projekts upptakt att; ”Kvinnor reser och män stannar kvar” har omprövats. Att glesbygden ”förgubbas” det vill säga att kvinnor flyr det rurala livet och de traditionella genusrelationerna för ett modernt liv och möjligheter till självrealisering genom karriär i storstaden har varit en långlivad idé. Statistiken i kapitel 2 visar emellertid att föreställningen om periferins män bör omprövas. Männerna stannar inte längre alltid kvar i bygden medan kvinnorna reser, utan det är snarare fråga om en generell avfolkningstrend. Kvinnor flyttar, men i vissa regioner, väljer fler män än kvinnor att lämna hembygden för att skaffa utbildning och arbete. Denna utveckling är till del beroende på att det under projektets gång har skett ytterligare försämringar av levnadsvillkoren i de perifera områdena vilket gör att såväl män som kvinnor väljer att lämna bygden.

Könsbalansen mellan män och kvinnor är fortfarande problematisk med ett överskott av män i Norrbotten (med undantag för Jokkmokk), Lappland, Färöarna och Grönland. I de kommuner och regioner som har ett underskott på kvinnor antas detta indikera bristfällig jämställdhet och sämre möjligheter till utbildning och arbete för kvinnor. Bättre könsbalans finner vi i på Island och i Troms och Finnmark i Norge.

Urbaniseringen, centraliseringen av offentlig verksamhet till regioncentra samt förlust av lokala arbetsplatser inom primärnäringar och basindustri utgör sammantaget ett existensiellt hot mot många av dessa småkommuner. Det är också så situationen kan uppfattas bland ungdomar, och bland kvinnor, män och familjer. Denna regionala och lokala utveckling kan upplevas på olika sätt i både positiv och negativ bemärkelse och det vore fel att tolka människors strategier och handlingsmönster utifrån en given föreställning om att alla invånare upplever ett existensiellt hot mot den egna personen och familjens framtida möjligheter. Utifrån den statistik vi har tillgänglig kan vi konstatera att det är framför allt kvinnor och män i yngre åldrar som på grund av utbildning flyttar från småsamhällena i den Nordiska periferin.

Mål och motivation till flyttningen kan variera. Vi kan iakta en ekonomisk rationell hållning till att lämna hembygden på Island där intervjuade kvinnor och män uttrycker att arbete och utbildning går före lokala värden i bygden där speciellt traditionella genusrelationer upplevs som avskräckande bland

kvinnor. Island uppvisar dock högre frånflyttning bland män än kvinnor. På Färöarna har flyttning från hembygden för periodvisa anställningar i bl.a. Danmark och Norge varit ett vanlig strategi inom ramen för den s.k. diasporaekonomin där ofta kvinna och barn levt kvar i hembygden och kunnat fortsätta med hjälp av hemsända pengar från mannen, familjeförsörjaren. Under 1990-talet kan vi dock se att mönstret förändras så tillvida att det blir fler hela familjer som flyttar från Färöarna för arbete eller utbildning utomlands. Likaså sker en ökad frånflyttning från svenska Norrbotten och Finska Lappland som i likhet med Island motiveras av utbildningsmöjligheter, möjligheter till arbete och bättre ekonomi samt längtan efter den urbana livsstilen. Det ska tilläggas att utflyttningstrenden för Färöarna har vänt under de sista åren, då ekonomin förbättrats och många väljer att flytta tillbaka till Färöarna. Något som resulterat i att befolkningstalen nu är högre än före krisen i början av 1990-talet.

11.4 Vitalitet trots allt

I Finnmark i Nord-Norge avviker Karasjok från andra kommuner genom att uppvisa återflyttning till Karasjok bland kvinnor och män. Det förklaras av förbättrade möjligheter till arbete också för högutbildade i Karasjok och i Sapmi som helhet där samiskorienterade verksamheter, myndigheter och utbildningsinstitutioner fortfarande är under uppbyggnad. Dessutom existerar en omvitnad stark vilja bland Karasjokborna att återvända till familj, släkt och etnisk samhörighet i Sapmi. Men vad är det som har ett så högt värde att man efter universitetsutbildning eller arbetsperioder i urbana regioner söderut i landet är beredd på att flytta tillbaka till Ultima Thule - världens ände, till en kommun med drygt 2800 själar högt upp på tundran?

Kan det vara så att den samiska kulturen i Karasjok, den norska samepolitiska rörelsen som uppstod under 1970-talet och övergången till ett moderniserat samiskt samhället under 1980-talet med uppbyggnaden av samiska institutioner och offentliga verksamheter har lagt grunden för en alldeles speciell kollektiv identitet och självförståelse? Kan denna process tänkas ha bidragit till att skapa inte bara en individuell och kollektiv värdighet och erkännande i förhållande till den moderna välfärdsstatens maktstrukturer (vertikalt), men också värdighet och erkännande i civilsamhället (horisontellt)? Det kanske är just detta som är värt att flytta tillbaka till? Vår empiri ger inte underlag till entydiga svar, men dessa frågor om Karasjok kan ha relevans när vi diskuterar innehåll, funktioner och processer i samspelet mellan den lokala välfärdsstaten, civilsamhället, näringsaktörer och hushåll på andra platser och i andra regioner.

Som en konsekvens av strukturell arbetslöshet och ökade krav på rörlighet har avfolkningen generellt sett varit kontinuerlig i de studerade regionerna under de senaste årtiondena. Människor i nordområdena uttrycker på olika sätt sina upplevelser av denna situation som kritisk. Den hotande utarmning av periferin sker dock inte alltid i tystnad. Kommuner, lokala näringsaktörer och civilsamhälle mobiliserar och både individuella och gemensamma strategier utvecklas för att möta hot mot lokalsamhällets existens. Lokala reaktioner kan ha olika uttrycksformer, beroende på hur man upplever förändringarna i samhället. För grupper i befolkningen är förändringar ett reellt hot mot den egna ekonomiska och sociala existensen, medan det för andra kan upplevas att förändringen skapar möjligheter, förnyelse och expansion. Av detta följer att lokala intressen och grupperingar kan stå i konflikt till varandra i sina föreställningar om vilken väg som är den rätta för att skapa trygghet och framtidstro i en oviss situation. Sociala rörelsers manifestationer som det kvinnoledda Folkupproret i Finnmark respektive nya politiska och ekonomiska grupperingar i som det i huvudsak manligt dominerade nätverket av lokala och regionala aktörer i Hammerfest, uttrycker å ena sidan motstånd mot välfärdsstatens tillbakadragande, å andra sidan stöd till den utveckling som innebär utveckling av en ny expansiv näring i regionen. I några fall menar vi, är de lokala grupperingarna och intressekonflikterna påtagligt kopplade till kön och lokala genuskontrakt.

Behovet att höra till olika former av lokala gemenskaper är fundamentala i våra regioner. Där det fortfarande finns civilsamhälleliga informella strukturer och nätverk fortsätter människor att återinvestera socialt kapital. Då drivkraften till lokal samhörighet och gemensam kamp går förlorad, tappar också lokalsamhället så mycket mer. Detta är vad vi kan se av fallstudierna nu inte en entydig

utveckling utan vi ska komma ihåg att utbyggnadsgraden av välfärdsstaten i de olika regionerna varierar och att verksamhetsinnehållet i den kommunala sektorn och det lokala näringslivets utvecklingsmöjligheter har stor påverkan på meningsinnehållet också i det civila samhället. Vi ser således att det samspelet mellan offentlig sektor, civilsamhälle, hushåll och lokalt näringsliv är av avgörande betydelse för hur robust lokalsamhällen utvecklas till att vara.

11.5 Könsegregerat arbetsliv och de individuella genuskontrakten

Genom historien har som framgått den ekonomiska aktiviteten i den Nordiska periferin karaktäriserats av en hög andel sysselsatta inom primärnärings och basindustri. Samhällen med dominans av primärnärings skog och fiske har av tradition en stark könsegregering då detta betraktas som manliga näringsgrenar. Kvinnornas ansvar har traditionellt varit hemmet. Nu när det postindustriella samhället bryter in, bryts könsmönstren. Även om detta skett vid olika tidpunkter, där kvinnorna i Sverige, Norge och Finland tar det stora språnget på arbetsmarknaden skedde på 1960-talet och då var det mest utmärkande att de gifta kvinnorna gick ut på arbetsmarknaden och ett årtionde senare även kvinnorna på Färöarna och Island. Samtidigt som kvinnorna i periferin blir allt mer förankrade på arbetsmarknaden är det tvärtom så att männen får allt större svårigheter att återfå förankringen på arbetsmarknaden, då deras traditionella arbetsmarknader krymper. Detta har haft till följd att i vissa kommuner har kvinnors sysselsättning tenderat att bli till och med högre än männens. Den globala ekonomin har påverkat männens traditionella arbetsmarknader i större utsträckning, då kvinnor oftare är sysselsatta inom platsrelaterade tjänster, inte minst inom den lokala välfärdsproduktionen. Men det finns naturligtvis ett hot mot detta i och med att neddragningar inom välfärdssektorn kommer med hänvisning till den könsegregerade arbetsmarknaden främst drabba kvinnors sysselsättning.

Kvinnor och män i den Nordiska periferin har under efterkrigstiden upplevt stora förändringar när det gäller självförståelse och könsrelationer. Tidigare var arbetslivet relativt skarpt könsegregerat och kvinnans ansvar var i huvudsak hemmet. Kvinnorna är idag generellt etablerade på arbetsmarknaden. Yrkesfrekvensen bland män har sjunkit dramatiskt i många regioner. Exempelvis är yrkesfrekvensen för män i de flesta kommuner i Lappland under 50 procent, en situation de delar med flera norrbottniska kommuner. I de övriga länderna är det bara enstaka kommuner där situationen är lika illavarslande.

Kvinnorna följer samma mönster med låg förvärvsfrekvens i Lappland men högre än männens, generellt sätt. Även i Norrbotten är kvinnornas förvärvsfrekvens högre än männen medan kvinnorna inte når upp till männens höga nivå på Island. I de norska kommunerna Kautokeino och Karasjok är förvärvsfrekvensen mer än fem procent högre för kvinnorna än männen något som vi känner igen från Pajala i Sverige.

Den fråga vi ställde oss var hur det faktum att kvinnor i vissa regioner kunde sägas bli huvudförsörjare sett till löneinkomst skulle påverka genuskontraktet. Det finns inget som tyder på att kvinnors högre förvärvsfrekvens har utmanat de lokala genuskontrakten när det gäller reproduktion. I t.ex. den svenska studien där par där mannen är arbetslös och kvinnan förvärvsarbetar intervjuats, framgår det att männen inte tillbringar mer tid i hemmet för det. Reproduktionen i fråga om hushålls- och barnomsorg sköts inte i större utsträckning av männen, utan i många fall är barnen som vanligt på dagis; de inre sysslorna sköts fortfarande av kvinnan. Män kan också sägas reproducera, men det är i form av vedhuggning och insatser i lokalsamhället, och inte genom en utökad omsorg om barn och hushåll.

Däremot har kvinnorna gjort rejäla inbrytningar på arbetsmarknaden. De har även en högre utbildningsnivå än männen och en bredare arbetsmarknad. Detta indikerar att hypotesen att kvinnor står mer rustade att möta den postindustriella arbetsmarknaden stämmer. Tidigare studier av

industriomvandlingar visar att kvinnor och män som blev arbetslösa efter industrinedläggningar uppvisade helt olika beteendemönster. Männerna var arbetslösa och inväntade nya industrijobb. Kvinnorna pendlande mellan perioder av arbetslöshet och tillfälliga arbeten inom såväl den privata som den offentliga sektorn (Gonäs, 1991). Flera studier vittnar om att männen som blivit arbetslösa när skogsindustrin, fiskenäringen och andra basnäringar varit föremål för nedskärningar, väntar på att det ska komma ett arbetstillfälle inom den sektor de tidigare arbetar med. Kvinnorna går in på tidigare mansdominerade fält som fiskeindustrin, de arbetar inom offentliga sektorn, de utbildar sig och startar egna företag. Den tidigare dominansen av primärnäringar som var helt mansdominerade verkar ha lett till ett genussystem där männen har svårare att bryta loss från rådande föreställningar om vad som är ett manligt jobb än kvinnorna, som genom tiderna stått under ett patriarkalt förtryck och varit tvungna att anpassa sig och vara flexibla, har en fördel av det i en alltmer föränderlig värld.

Samtidigt framstår inte Nordens periferi som speciellt attraktiv för unga kvinnor eftersom en stor del började välja att resa därifrån. På Färöarna liksom stora delar av Grönland är det en stor övervikt av män. På Island är det en större jämvikt mellan män och kvinnor men samtidigt visar delstudien att det är en stor skillnad mellan landsbygd med mer traditionella könsmonster och en koncentration av kvinnor till storstadsområdet inte minst ensamstående kvinnor som insett att de har större chans att skaffa egen försörjning där än på landsbygden. I Norrbotten är det som framgår av statistiken endast Jokkmokks kommun som har än relativ god könsbalans. Som framgår av den svenska studien visar kommunen upp ett annat mönster där männen ofta långpendlar för att finna sysselsättning medan kvinnorna som i kommuner i övrigt i stor utsträckning arbetar inom de offentliga verksamheterna och har sitt vardagsliv i Jokkmokk.

11.6 Har förändringarna påverkat de nationella genuskontrakten?

Som framgår av inledningen formulerades genuskontraktsteorin för att förklara sambandet mellan välfärdsstatens uppbyggnad och konfliktlösningen mellan könen. Välfärdsstaten åtagande när det gäller välfärdsrelaterade tjänster, inte minst när det gäller barnomsorg och äldreomsorg, gjorde att staten blev en viktig partner i det kontrakt mellan könen som framförhandlade i och med att kvinnorna gick ut på arbetsmarknaden. Att kommunerna, den lokala staten allt mer har fått ansvaret för de välfärdsrelaterade tjänster har lett till en utveckling där ”förhandlingarna” mellan män, kvinnor och staten, uttryckt i ”formella” genuskontrakt, sker alltmer på en lokal nivå (Johansson, 2000).

Behovet av den kvinnliga arbetskraften har många gånger varit avgörande för ett mer långtgående åtagande när det gäller välfärdsrelaterade tjänster från kommunernas sida. Islandsstudien visar på en liknande utveckling som den som Sverige hade på 1960-talet, nämligen att de gifta kvinnorna utgjorde en reservarbetskraft och därmed måste barnomsorgen tryggas. Båda länderna gick från ett husmoderskontrakt till ett jämställdhetskontrakt. Det är dock skillnad på under vilka villkor män och kvinnor arbetar. Såväl på Island som i Sverige jobbar kvinnorna mindre när barnen är små, medan männen arbetar fler timmar under småbarnsåren. En skillnad mellan Island och Sverige är att barnomsorgskostnaderna inte bygger på inkomstnivå, så där drar författarna slutsatsen att det kan verka förhindrande på den kvinnliga förvärvsfrekvensen att deras låga löner äts upp av dryga barnomsorgsavgifter. Det ”lönar sig” helt enkelt inte att förvärvsarbeta. På Färöarna har kvinnornas ökade deltagande på arbetsmarknaden även inneburit att fler och fler kommuner erbjuder barnomsorg.

Det gemensamma för de nordiska länderna är att uppbyggnaden av välfärdssektorn inte minst de kommunala verksamheterna innebar på grund av den rådande könsordningen en uppbyggnad av många kvinnoarbetsplatser. Vård av barn och äldre var traditionellt i regionerna kvinnliga sysselsättningar och denna kompetens kunde nu användas att bygga upp välfärdstjänster. Det ledde till ett genuskontrakt där kvinnorna bidrog till familjens försörjning genom att arbeta deltid inom den offentliga sektorn så att männen kunde fortsätta arbeta inom primärnäringarna. Studier visar att det inte så sällan var kvinnornas inkomst som möjliggjorde männens fortsatta arbete i en allt mindre

lönsam sektor, och därmed också upprätthöll de den offentliga diskursen om mannen som huvudförsörjare. Som framgått av diskussionen ovan verkar inte förändringar på arbetsmarknaden leda till några större förändringar när det gäller arbetsdelningen i hemmet.

I detta sammanhang är det viktigt att igen påpeka att de olika nordiska länderna befinner sig i olika faser vilket påverkar sambandet mellan genuskontrakten och välfärdsmodellerna. Studier visar att behovet av kvinnlig arbetskraft och statens välfärdsåtagande när det gäller barnomsorg är tydlig. Som nämnts tidigare skedde kvinnornas inträde på arbetsmarknaden inte förrän på 1970-80 talet på Färöarna och välfärdstjänsterna har följaktligen inte byggts ut förrän under de senaste tio åren och ger vid handen ett exempel på samspelet mellan välfärdsmodell och genuskontrakt. Färöarna välfärdsmodell kan med författarnas egna ord betraktas som ”familistisk fram till de siste tio år i det 20 århundre” I Sverige ökade kvinnornas förvärvsarbete dramatiskt på 1960-talet först i samband med ett ökat behov av arbetskraft inom industrin. Välfärdens utbyggnad ledde som nämnts tidigare till att den offentliga sektorn blev kvinnornas största delarbetsmarknad. Under 1990-talet och framåt är det många kommuner som nedrustar både på grund av dålig ekonomi men också beroende på att i områden med låg förvärvsfrekvens för kvinnor anses behovet av barnomsorg mindre (Johansson 2000). Det sker som nämnts tidigare också en livlig debatt om alternativ till offentligt producerat välfärd till förmån för privata lösningar och en ökad tilltro till det civila samhället. Under 1990-talet sjönk sysselsättning inom offentliga sektorn med tusentals arbetstillfällen.

11.7 Avslutning

Det finns en rad paradoxala signaler kring det lokala styret och det offentligas roll i periferin. Det offentliga har en stor betydelse för såväl sysselsättning som tillgång till det goda livet i våra områden. En kommunrepresentant uttryckte det som att de var beroende av det offentliga eftersom många, främst männen, gick rundgång i det offentliga systemet på så sätt att de ”räddade” sin försörjning genom att växla mellan arbetsmarknadspolitiska åtgärder och perioder av arbetsmarknadsstöd. Samtidigt har som framgått förändringar i de regionalpolitiska stöden och skattesystemen resulterat i svagare kommunalt självstyre samt att låga sysselsättningstal och minskat befolkningsunderlag lett till att de mindre kommunerna får allt svårare att finansiera och upprätthålla en god servicenivå för sina invånare. Vi uppfattar också att civilsamhället fungerar som ett reellt alternativ till det offentliga i givna situationer och lokala miljöer.

Referenser

Balibar, Etienne & Wallerstein Immanuel (1991) *Race, nation, class: ambiguous identities*. London: Verso.

Bergkvist, Christina. m.fl. (red). (1999). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Universitetsforlaget/NMR.

Johansson, Susanne (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller. Fyra kommuner möter omvandlingen av offentliga sektorn*. (Diss) Geografiska regionstudier nr 40. Uppsala universitet.

Gonäs, Lena (1991) *Industriomvandling i välfärdsstaten*. Stockholm: Arbetslivscentrum.

Knox, Paul L. (1995) *Urban social geography: an introduction*. Harlow: Longman Scientific & Technical; New York: Wiley.

Massey, Doreen (1999) *Spaces of Politics*. I Massey, Doreen, Allen, John & Sarre, Philip (eds.) *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press.

Olsson, G (1990) Antipasti, Korpen Förlag: Göteborg.

Taylor Peter J. & Flint Colin (2000) Political Geography, World-economy, nation-state & locality. Prentice Hall.

12 Putting the periphery in the centre

12.1 Nordic welfare models, labour markets and gender relations in the periphery

Women leave, men remain... Issues of Gender, Welfare and Labour Markets in the Nordic Periphery is the title of the research project summarised in the following pages. We entered into our research with a working hypothesis based on the observation that women seemed to be more flexible than men in their encounter with the post-industrial labour market. This hypothesis was based on statistics showing that more women than men went on to higher education, and that they moved away from home in order to do so. Statistics also showed that women who did not move away tended to have a higher employment rate than men in many of the municipalities within the areas under consideration, which could indicate a more flexible approach to a changing labour market.

A group of Nordic researchers came together for the project, which would focus on critical perspectives and standpoints with regard to the changes undergone by the Nordic welfare model over the last ten years. Since labour and welfare are closely intertwined, emphasis was placed on local labour markets, as well as on issues concerning the extent to which gender relations have an effect on and are affected by changes in both the labour market and welfare systems. The studies carried out encompass municipalities and regions in the northernmost parts of Norway, Sweden and Finland, as well as the whole of Iceland, the Faeroe Islands and Greenland. All of these are northern regions that differ greatly from each other in matters such as life patterns, ethnicity, language, technology usage, local cultures, religion etc. The one factor that perhaps unifies these regions most is their Polar climate, which has a considerable influence on the lives and employment circumstances of the region's inhabitants. They also share the experience of their local districts being designated as peripheral by the respective states. We consider that the inhabitants' many experiences of being treated as a "colony" make up a part of the northern regions' collective self-image.

Taking studies and comparisons of various municipalities and regions as our starting point, we asked the following question: Are welfare production and the genderising labour market in the Nordic periphery becoming more homogenised – in which case we can talk about a general Nordic welfare model that contains certain structural hazards but also opportunities for both women and men – or are there discernible cultural differences? As this question covered quite a lot of ground, it led to a series of sub-questions dealing with the extent to which the regions we examined measure up in comparison to the Nordic welfare model. These sub-questions dealt with the following issues: How have changes in the welfare system and labour market affected relations between the sexes in the respective regions? How has the prevailing gender order affected developments in welfare models and the labour market? How important is civil society with regard to perceived quality of life and welfare? What role does civil society play in relation to changes in the welfare system and labour markets? Although the region is defined as a periphery, it is also part of a global system and is affected by changes in its environment, leading to one further relevant question: How have various forms of globalisation affected local realities?

12.2 Nordic Welfare Models

Earlier studies have shown that the Nordic welfare systems share a number of common denominators. The individual nation states that shape the Nordic welfare model have aimed to create a general welfare system that is financed and maintained by the public sector, funded by taxes, and incorporating the fundamental notion that welfare should be available to everybody, irrespective of geographical location or social standing. This image is currently undergoing radical, and perhaps definitive, change. In all of the Nordic countries, the old models face challenges and serious questioning with regard to their financing, content, organisation and trusteeship. Our studies in the Nordic region show three circumstances that have a bearing on any potential general description of a Nordic welfare model. Firstly, the project incorporates the western Nordic region (Iceland, the Faeroe Islands and Greenland), which leads to the emergence of a new understanding of Nordic welfare systems and labour markets. Secondly, the particular conditions that exist in the Nordic periphery lead to developments that differ from those we would have found had we chosen to study and compare each country's overall pattern of change. Thirdly, we can see from looking at the scope and variation between the regions that the development of the welfare state has taken place at such different times that – without implying that the countries should necessarily follow the same development curve – it may be said that some areas find themselves in a development phase at the same time as other Nordic regions are moving into a phase of deregulation.

If we begin by analysing the significance of the inclusion in our study of the western Nordic region, we can perceive that Greenland, Iceland and the Faeroe Islands make up one side of a dividing line due to the fact that, during the period under review, they were focussed on expanding their respective welfare states. By extension, this meant that municipalities in these regions took on greater responsibilities with regard to childcare and other welfare services. Meanwhile, the same period in Sweden, Finland and Norway saw a rise in market involvement in the production of welfare, as public sector undertakings were called into question. The extent of municipal involvement varies widely among the different regions of the Nordic periphery. On the one hand, one can take the example of the Faeroe Islands, where local government involvement is primarily limited to maintenance of the harbour, education, care for the elderly and, in a growing number of municipalities, childcare. In, for example, Sweden, on the other hand, besides core services such as schools, childcare, care for the elderly and the disabled, and social welfare, municipalities are also responsible for streets and parks, local public transport, local planning, maintenance of buildings and other structures, water and sewage, refuse, nature and the environment, cultural life, democratic access, granting building licences, as well as many other forms of public authority. At the same time, the municipal sector's economic decline and the attendant thrift of the 1990s have led to the introduction of market solutions wherever possible, in the form of, for example, clearance sales and sub-contracting agreements.

It should however immediately be pointed out that market solutions are mainly to be found in regional centres, as they are rarely feasible in smaller communities with respect to core services such as care, health and education. This is mainly due to the inherent difficulty of providing cost-effective services for such small populations; private sector companies can provide such services in more densely populated areas. In small-scale peripheral municipalities sub-contracting agreements of a market nature are mainly to be found within “hard sectors” – technical lines of business consisting primarily of male entrepreneurs.

With regard to core welfare services we can, however, observe a high level of civil society involvement, with all of the following playing an important role: local heritage societies, development groups, churches, sports clubs and youth associations, as well as various types of informal networks. Civil society helps out with childcare and care of the elderly, often through associations or, in small communities where public care is either absent or insufficient, through reciprocal exchange (exchanging of gifts) between friends or the extended family. We can also see how unemployed men

create meaningful lives through the activities of male communities (male families) in areas where hunting, fishing etc., as well as reciprocal practical help and social support, contribute to a collective masculine identity and local self-image that is not so dependent on professional identities or status beyond the local context. In Finnish Lapland, the church functions as a final safety net by providing food packages to those in need, whereas in Finnmark and Norrbotten this service is covered by municipal social services. In some cases, schools are run by local associations. It is also common across the Nordic periphery for special interest groups to run youth clubs and sports activities, which in turn create a variety of forums and social meeting places for the inhabitants of these municipalities.

State-run services and public authorities located in individual municipalities, such as defence units, regional authorities and institutions of higher education, have had an important influence on local development. We can see this when we study population changes and migration statistics over time. Viewed proportionally, the public sector is often very much a major employer in local communities. Depending on the extent of municipal services in a given area, we are of the view that the public sector functions both as a stabilising force and a force for development in the areas studied. In Norrbotten, for example, a strategy was put in place – with resultant financial losses – to keep employment levels in the public sector high at a time when employment in the private sector was in decline. In Finnmark, the municipal sector has more or less maintained the same level of activities as before, even though many state functions important to the county have been centralised, a development which has hit the region very hard as it has lost a large number of jobs in defence, civil aviation, the postal service and many other public bodies.

It is generally recognised that public sector expansion has been of crucial significance for women's entry into and position in the labour market. Women have strengthened their labour market position relative to men by means of education, work and careers in the public sector. This perhaps applies most to the Nordic periphery. The image of a periphery consisting mainly of primary industries, poorly educated inhabitants, and with few opportunities for personal development in the age of globalisation, does not really concur with what we see in our case studies. In many cases, individual municipalities can be classified as "welfare municipalities", whereby municipal welfare production and public institutions have increasingly assumed the role of society's engine, while both women and men are given the opportunity to create "modern, good lives". If we take the welfare state to be the lowest common denominator for the Nordic welfare model, we can further assert that in the Nordic periphery the municipality is the lowest political level at which general elections take place and the welfare state puts into practice its requirements, its degrees of universalism, public responsibility, tax financing, equality and distribution. The idea of decentralised welfare production has been, to varying degrees, a clear common characteristic in all of our regions. As such, the national welfare state's ambition has been to maintain welfare irrespective of an area's location on a national grid.

With regard to the right of the Nordic periphery's inhabitants to *equal treatment* and *political equality*, based on our studies we can ascertain that social movements and special interest organisations from civil society have acted as a driving force right up to the present day. In other words, the populace of the periphery does not feel that it has been granted such universal rights without first engaging in a struggle with the central powers. In relation to class, however, we can see that the battle in the periphery is the same as that in the countries as a whole; the labour movement, which throughout the 20th century exerted a strong influence on all of the regions in the Nordic periphery, often played a leading role in several successive periods of government in the form of local workers parties or local branches of the Social Democratic or Left parties. *Ethnic minorities* and *indigenous peoples*, which in our study consist of Kvens, Tornedalians, Saami and Inuit, have found themselves in a considerably weaker position in relation to the welfare state; it was only in the 1970s, 80s and 90s that indigenous movements and ethnic minority movements first managed to attain a stronger political position and succeeded in pushing through the establishment of autonomous ruling bodies (Sametinget in Sweden, Finland and Norway and Hjemmestyre in Greenland), as well as public institutions and services for indigenous peoples and ethnic minorities; to some extent, this may be viewed as ethnic political equality.

Equal treatment and political equality vary widely in relation to *sex* in the Nordic periphery. In local politics, women are still very much under-represented in many of our regions – not least among leading politicians in Lapland and the Faeroe Islands. Particularly in those areas where inhabitants are involved in a struggle for ethnic equality, political equality between the sexes has had to take a back seat; in these areas, ethnic groups and their struggle for equal rights have been regarded as more important, which has resulted in the gender perspective's marginalisation. In Greenland, an equality law was first introduced in 2003 after a long struggle within the local women's movement in tandem with the actions of individual female politicians in various forums. In the Faeroe Islands, a picture emerges of local self-governments that regard women in politics as the exception. In particular, the study provides examples of a struggle between the sexes whereby the political establishment, consisting of male political representatives of the working class, counteracts women striving to become political equals. In Sweden and Norway, political equality between women and men appears to function somewhat better, but in Finnmark and Norrbotten we also find municipalities with very low female representation in politics. This is most evident in municipalities dominated by primary industries. It is tempting to jump to conclusions based on the similar structural attributes found in the Faeroe Islands. However, our empiricism does not permit us to take the discussion further in cases where there are real sex-class conflicts.

To some extent, the relation between a national welfare state and local self-governments is of central importance for the manner in which national welfare models are implemented, and, by extension, for whether or not we can speak of a Nordic welfare model. We consider that the new approaches to growth politics, in both the periphery and the Nordic region in general, amount to a renunciation of welfare state values. Local politicians in the periphery feel that the previous regional policies, which in many ways can be described as policies of geographic distribution, are being phased out in Sweden, Norway and Finland. Some consequences of this, as far as we can tell from our studies, are that local governments in the periphery find themselves in a new situation, while there is a general weakening of ties to universal welfare values. EU and ESS treaties, along with regional support measures such as programmes for structural funding, limit opportunities for the development of long-term local political strategies. Furthermore, the logic of support programmes leads to competition between peripheral municipalities and peripheral regions for funds which were previously available on a universal and equal basis.

If anything, it may be regarded that the new forms of financing in the periphery are more beneficial for civil society and economic actors, since these play a leading role as development agents at both local and regional levels. If they manage to gain legitimacy in the area, local development groups, special interest groups, cooperatives and civil associations can, in conjunction with local companies, create long-term local development by establishing new meeting places, producing and running new care facilities and economic enterprises, preserving and developing the built environment, preserving natural and environmental values, improving accessibility to cultural historical environments and developing the tourist industry etc.

12.3 Whose Periphery?

On the one hand, one cannot consider municipalities in the Nordic periphery to be particularly disadvantaged in a global perspective. Within the worldwide system of global power the region would more likely find itself in some sort of middle category, such as what has become known as the *semi-periphery*. On the other hand, in a national perspective our regions are disadvantaged in a period of restructuring. Besides measurable indicators of decline such as the dismantling of public infrastructure and services, economic stagnation, unemployment and depopulation, we can also observe public discourse *at national level*, where one is exposed to an array of negative conceptions about the Nordic periphery. Our Norwegian study contains just such a debate: the region is stigmatised as “retarded”, in need of development, and is regarded as such a “loser” that it is no longer deemed deserving of the welfare state's unconditional care. People, and indeed entire areas, feel they are being called into question.

The centre defines the regions we have studied as peripheral in many different senses: geographically (naturally enough), but also with regard to economic growth in relation to research and education centres connected to systems of production and technical advances, and also industrially, since primary industries were the most important basis for employment over a long period. In this sense, it is hard to avoid the fact that the region is designed to be peripheral, and to a large degree lives up to its design. However, at both the local and individual levels, there are plenty of signs of collective resistance, whether conscious or not, to conceptions that serve to stigmatise the region.

Many inhabitants involved in local questions, as well as popularly elected local politicians and businesspeople, hold out hope for new industries and purposeful investments in public enterprise and higher education. Where this happens, people in the periphery cease to be victims; instead they play the leading role in their own future. The region is then jolted out of its pre-ordained peripheral position and transformed into a central hub. Local involvement in the “Snöhvit” gas extraction venture in the Barents Sea and its industrial spin-off in the Hammerfest region is partly a success story, but it is also the story of how a combination of local and regional actors, partnerships and popular support dramatically altered the town’s self-image in the eyes of local government, industry and its inhabitants.

We cannot, however, ignore the fact that the area under review, viewed as a periphery, is undergoing painful adjustments. Depopulation is a grim reality in many of the municipalities and regions we have studied; as is the fact that external changes and structural transformations have meant that the economy is no longer founded on the natural assets which previously formed the basis of industrialisation. Knowledge-based companies and enterprises, a form of production prioritised in this age of globalisation and information, rarely set up in these areas.

12.4 Centralising trend and migration from the periphery

From the statistics compiled, we can establish that there is a strong centralisation trend among inhabitants of the periphery in all of the regions studied. This means that a few areas – primarily regional centres such as Alta in Finnmark county, larger towns such as Tromsø in Troms county, Rovaniemi in Lapland, Luleå in Norrbotten, as well as national capitals such as Reykjavik, Torshavn and Nuuk along with their commuter zones (within a 50km radius) – have stable populations, with the majority experiencing a population increase as a result of their status as regional economic engines, and by virtue of playing host to central institutions and services, such as public authorities, universities and other providers of higher education.

According to the statistics, municipalities outside of these areas often have small populations. In the majority of cases, their populations have declined and aged during the period under review (1991-2001), while most of these municipalities are geographically large with long distances separating municipal centres, small communities and sparsely populated areas. A very small minority of these municipalities deviate from the depopulation trend. Our studies show that Karasjok, by virtue of a ripple effect triggered by its status as host to the Sametinget in Norway, is one municipality to have experienced an upturn in recent years. People tend to move to regional centres and other urban areas, a fact that is particularly striking in these small-scale, peripheral municipalities that have been defined by primary industries in both inland and coastal areas of the Nordic periphery.

We have reconsidered the conception we had at the outset of this project that “women leave and men remain”. The notion of sparsely populated areas as an increasingly male preserve has enjoyed a long shelf life, the perception being that women flee rural life and its traditional gender relations for a more modern life and the possibility of self-realisation by means of a career in the city. The statistics we have gathered, however, show that conceptions concerning men in the periphery need to be revised. Men no longer always remain in the locality while women leave; instead one may speak of a general depopulation trend. Women do leave, but in some regions more men than women leave their native

district to get an education and seek employment. This development is partly due to the fact that living conditions in peripheral areas have continued to deteriorate during the course of this project, which has led to both men and women leaving the countryside. The balance between men and women is still problematic as there is a surplus of men in Norrbotten (with the exception of Jokkmokk), Lapland, the Faeroe Islands and Greenland. Where municipalities and regions have a shortage of women it is assumed that this indicates insufficient gender equality as well as inferior education and employment opportunities for women. The gender balance is better in Iceland, as well as in Troms and Finnmark in Norway.

Judging from the statistics to which we have access, we can establish that it is primarily men and women in younger age groups who move away from small communities in the Nordic periphery to go on to further education. Destinations and reasons for moving can vary. We can perceive an economically rational attitude towards migration in Iceland, where male and female interviewees both express the opinion that work and education take precedence ahead of local values in their home districts, where traditional gender relations in particular have a deterrent effect on women. In Iceland, however, outmigration is higher among men than women. In the Faeroe Islands, a common strategy has been for men to move away for periodic employment – to Denmark or Norway among other destinations – within the framework of the so-called diaspora economy, whereby women and children have often continued living in the local district with the help of money sent home by the male family provider. During the 1990s, however, we can see that the pattern changes to the extent that entire families often leave the Faeroe Islands for work or education abroad. There is also increased outmigration from Norrbotten in Sweden and Finnish Lapland, brought about, as in Iceland, by education and job opportunities, improved finances, as well as the desire for an urban lifestyle.

12.5 Vitality despite everything

In the Finnmark region of northern Norway, Karasjok deviates from other municipalities in that women and men are moving back to the area. This is explained by improved job prospects for an educated workforce in Karasjok and in Sapmi as a whole, where Saami-orientated services, public authorities and educational institutions are still under construction. Furthermore, inhabitants of Karasjok are known for their strong desire to return to their families, relatives and ethnic groupings in Sapmi. But what can be so valuable that people are willing to move back to a municipality consisting of 2,800 souls far up in the tundra at Ultima Thule, world's end, after having experienced a university education and periods of employment in urban regions further south? Might it be that Saami culture in Karasjok – the Norwegian Saami political movement that emerged during the 1970s and grew into a modernised Saami society in the 1980s with the development of Saami institutions and public services– has laid the foundations for a unique collective identity and self-image? Might it be that this process has made a contribution, not just to the creation of individual and collective dignity and recognition in relation to the modern welfare state's power structures (vertical), but also to dignity and recognition in civil society (horizontal)? Maybe it is precisely this that is worth moving back to? Our empiricism does not supply unequivocal answers, but these questions regarding Karasjok may become relevant in discussions surrounding content, functions and processes with regard to the interplay between the local welfare state, civil society, economic actors and households in other places and regions.

People in the Nordic areas, expressing their experiences of structural unemployment and depopulation, describe the situation as critical. However, this threat of depletion in the periphery is not always met with silence. Municipalities, local economic actors and civil society are all mobilising to develop individual and common strategies with which to meet the existential threat to local society. Local reactions express themselves in different ways, depending on how societal changes are perceived. For some groups, changes pose a real threat to their economic and social existence, while for others the same changes may present opportunities and offer chances for renewal and expansion. This leads to a situation whereby local interests and local groupings may find themselves in conflicting positions when it comes to their conceptions of how to make the best of an uncertain situation. The

manifestation of social movements such as the female-led People's Rebellion (Folkupproret) in Finnmark may be contrasted with political and economic groupings such as the male-dominated network of local and regional actors in Hammerfest: the former expresses its opposition to the rollback of the welfare state, while the latter supports the development in that it entails the development of industrial expansion in the region. We are of the opinion that, in some cases, local groupings and conflicts of interest are palpably linked to sex and local gender contracts.

12.6 Gender segregation in working life and individual gender contracts

Throughout history, economic activity in the Nordic periphery has been characterised by a high proportion of people working in primary and base industries. Societies dominated by the primary industries of forestry and fisheries have traditionally experienced clear gender segregation since these industries were viewed as male preserves. Women have traditionally been responsible for the home. Now, with the arrival of post-industrial society, fractures are emerging in such gender patterns. Although it may be noted that such fractures have also occurred previously at different points in time, with women in Sweden, Norway and Finland making the leap into the labour market in the 1960s (the most noticeable aspect at that time being that married women went to work), followed a decade later by women in the Faeroe Islands and Iceland. While women in the periphery are becoming ever more established in the labour market, the opposite is true of men, who are finding it difficult to find their feet in the new labour market as their traditional market shrinks. As a result of this, in certain municipalities employment for women actually tends to be higher than for men. The global economy has taken a greater toll on traditionally male labour markets, while women are more often employed in services that are location-specific, not least within the sphere of local welfare production. But the situation with regard to gender segregation in the labour market is of course under threat to the extent that cutbacks in the welfare sector will primarily affect jobs held by women.

The employment rate among men has gone down in many of the regions studied. In the majority of municipalities in Lapland, for example, the employment rate among men is less than 50 percent. The same is true of many municipalities in Norrbotten. In the other countries there are only a few municipalities in which the situation is quite so ominous. In general, the pattern of low employment rates in Lapland is replicated for women, although it is still higher than for men. In Norrbotten too the employment rate is higher for women than for men, whereas in Iceland women do not attain the same high level as men. In the Norwegian municipalities of Kautokeino and Karasjok the employment rate is over five percent higher for women than for men – a picture similar to that found in the municipality of Pajala in Sweden.

We wondered how the fact that women in certain regions are higher wage earners, and indeed might be said to be the main providers, would affect the gender contract. There is nothing to suggest that women's higher employment rate has posed a challenge to local gender contracts in connection with reproduction. For example, in the Swedish study, where couples made up of an unemployed man and working woman were interviewed, it emerged that this did not mean that the man spent more time at home. Men do not become more involved in reproduction in the areas of housekeeping and childcare: in many cases, children go to the day-care centre as usual and women continue to look after indoor activities. Men can also be said to reproduce, but they do so in the form of wood-cutting and contributions to the local community, rather than increased involvement in childcare and housekeeping. On the other hand, the fact that women have made such steady inroads into the labour market, possess a higher level of education and broader work experience strengthens the hypothesis that women are better equipped for the encounter with the post-industrial labour market. Many earlier studies show that men who have been made redundant as a result of cutbacks in forestry, fisheries and other base industries tend to wait for new job opportunities to crop up within the sector where they were previously employed. Women join previously male-dominated fields such as fisheries, they work in the public sector, get an education etc. It seems that the earlier dominance of completely male-

dominated primary industries has led to a gender system in which men find it more difficult than women to break loose from prevailing conceptions regarding what is masculine work.

At the same time, the Nordic periphery does not seem to be particularly attractive for young women since so many choose to leave. In the Faeroe Islands and large parts of Greenland, there is a large surplus of men in the population. Our study of Iceland shows greater equality between men and women but even so there is a large difference between the countryside, with its more traditional gender patterns, and large towns, where there is a concentration of women, not least single women who realise that they have a better chance of providing for themselves there than in the countryside. In Norrbotten, according to the statistics, only the municipality of Jokkmokk has a relatively even gender balance. As the Swedish study shows, this municipality displays a divergent pattern, whereby men often commute long distances to find employment, while women, as in other municipalities, to a large extent work in the public sector and are based in Jokkmokk.

12.7 Have the changes affected national gender contracts?

The welfare state's undertaking to provide services in areas such as childcare and care of the elderly meant that the state became an important partner in the contract between the sexes that was negotiated in conjunction with women taking their place in the labour market. The fact that municipalities have increasingly become responsible for the provision of welfare-related services has led to a development whereby "negotiations" between men, women and the state, as expressed in "formal" gender contracts increasingly take place at local level. On many occasions, the need for a female workforce has been decisive for the development of more extensive undertakings on the municipality's behalf with regard to welfare-related services.

The Icelandic study showed a development similar to the one that occurred in Sweden in the 1960s, namely that married woman constituted a reserve workforce, meaning that childcare needed to be made more secure. Both countries went from a housewife contract to an equality contract. There is, however, a difference in the conditions under which men and women work. In both Iceland and Sweden, women work less when their children are young, while men work longer hours during their children's early years. One difference between Iceland and Sweden is that childcare costs in the former are not based on income levels, leading the authors to conclude that the employment rate for women may be hindered by the fact that their low wages are consumed by heavy childcare fees. It is simply not worth taking up employment. In the Faeroe Islands too, women's increased participation in the labour market has meant that an increasing number of municipalities offer childcare services.

A common feature in the Nordic countries is that the development of the welfare state, with its prevailing gender order – not least at the municipal level – also led to the development of many jobs for women. In these regions, care of children and the elderly were traditionally female occupations, and these skills could now be used in the development of welfare services. This led to a gender contract whereby women contributed to the family finances by working part-time in the public sector, thereby enabling men to continue working in primary industries. Studies show that it was not uncommon for women's incomes to make it possible for men to continue working in a sector that was becoming ever less profitable. As we discussed above, changes in the labour market do not seem to have led to any great changes with regard to the division of labour in the home.

In this context, it is important to point out once more that the individual Nordic countries find themselves in different phases of development, which has an effect on the correlation between gender contracts and welfare models. As mentioned earlier, women only entered the labour market in the Faeroe Islands in the 1970s and 80s, and its welfare services have consequently only been expanded over the last ten years, thus providing an up to date example of the interplay between gender contracts and welfare models. The Faeroese welfare model is described in the authors' own words as "family-

based up until the last ten years of the 20th century". In Sweden, women's employment levels first increased dramatically in the 1960s in connection with the growing need for an industrial workforce. As previously noted, the expansion of welfare led to the public sector becoming the largest labour market division employing women. In the 1990s and beyond, many municipalities are dismantling welfare. There is considerable interest concerning these issues and, as noted earlier, a lively debate is underway concerning alternatives to welfare produced by the public sector, with private alternatives and non-profit organisations gaining ground against a backdrop of growing confidence in civil society.